

Семейство устоцветни

Lamiaceae = Labiatae

Членовете на семейство *Устоцветни* са широко разпространени навсякъде, в почти всички климатични пояси: тропични, субтропични, умерени и хладни. Не се срещат само в тундровата област и в ледените Арктика и Антарктида. Обикновено се развиват върху сухи и влажни почви, по мочурливи места. Общо разнообразието на сем. *Устоцветни* се изразява в над 200 рода, представени от ок. 3500 вида. В България са регистрирани ок. 135 вида, описани са към 30 рода – сравнително голямо разнообразие.

Един от най-характерните белези на устоцветните растения е излъчваният от тях аромат. Достатъчно е да се стрие малко късче от растението, за да се усети веднага приятна миризма. Това е така, защото *устоцветните* имат многобройни жлези, разпръснати по стъблата, листата и цветовете, които отделят ароматно етерично масло.

Друг характерен белег на това семейство са четирите ръбести стъбла и винаги срещуположно разположените на кръст по тях листа. Чашелистчетата и венчелистчетата са сраснали, като венчелистчетата в долната си част образуват тръбица, а нагоре – долна и горна устна. Долната устна е съставена от три сраснали се венчелистчета, а горната – от две. Тази характерна форма в цвета дава и името на семейството – *Устоцветни*.

Употребата на устоцветните растения датира отдавна. Българската народна медицина препоръчва голяма част от тях при лечение на различни заболявания. Освен от народната медицина, лечебните свойства на растенията се признават и от официалната. Днес фармацевтичната промишленост произвежда множество лекарства с използване на вещества, извлечени от *устоцветните* растения. Те намират широко приложение и в парфюмерийната промишленост. Имената на много от тези растения сигурно сме чували, но едва ли сме предполагали, че те принадлежат към едно и също семейство. Да ги припомним: Маточина, Мента, Лавандула, Риган, Розмарин, Мащерка, Босилек, Чубрица, Подъбиче, Ранилист, Черноглавче, Пирински чай, Пълзящо срещниче, Какула, Обикновена превара, Обикновена пришница, Обикновено миризливче, Бръшлянова самобайка, Дяволска уста, Кошутина, Петниста бударица, Планинска чубрица, Капела и др.

1. Род ACINOS

Богородиче (миризливец)

ARVENSIS (Lam.)

Dandy (*Calamintha acinos* Clairv., *Satureja acinos* Scheele)

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

сн. 1. Обикновено миризливец
(*Acinos arvensis*)

Общо описание на видовете в рода.

Многогодишни или едногодишни тревисти растения. Стъблата са влакнести, възходящи и изправени, прости или разклонени, високи 10–40 см. Листата са цели, срещуположни, яйцевидни, до продълговато ромбоични, заострени, с клинова основа, плитко назъбени, до почти целокрайни, дълги 7–15 см, широки 3–8 мм, влакнести, с къса дръжка. Цветовете са по 3–8 броя, разположени в прешлени в пазвите на листата и образуват класовидно съцветие; прицветниците са заострени. Чашката е тръбеста, дълга 5–7 мм, двуустна; тръбицата при отвората е с пръстен от власинки; венчето е бледовиолетово, дълго 7–12 мм, 1–1,5 пъти по-дълго от чашката, с плоска, врязана горна устна и 3-делна долна устна. Плодът е закръглени орехчета (Обикновено миризливец).

Употребява се в българската народна медицина и лечителско изкуство.

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида миризливчета:

1. ***Acinos alpinus* (Lam.) Moench. Планински ацинос.** Среща се по тревисти и каменисти места и пасища в цялата страна, предимно в планините, до 2500 м надм. вис.
2. ***Acino sarvensis* (Lam.) Dandy (*Calamintha acinos* Clairv., *Satureja acinos* Scheele). Стресниче, Скално миризливец.** Честите находища са по сухите каменисти и тревисти места в цялата страна, до 1100 м надм. вис.

3. **Acinos rotundifolius Pers. Кръглолистен ацинос.** Среща се по топли каменисти и песъчливи терени почти в цялата страна, най-вече в Североизточна България, до 500–700 м надм. вис.
4. **Acinos suaveolens (Sibth. et Sm.) Q. Don. fil. Богородична трева (Богородичен бурен. Див босилек, Миризливче).** Расте по открити каменисти и скалисти места в Североизточна България, Стара планина, Витоша, Пирин, Родопите, Горнотракийската низина и Тунджанската област, до 800 м надм. вис.
5. **Calaminta grandiflora (L.) Moe rich. Едроцветно миризливче.** Най-често можем да го срещнем в сенчести гори и храсталаци. Разпространено е в Стара планина, Пирин, Рила, Средна гора и Родопите, от 500 до 1800 м надм. вис.
6. **Calaminta nepeta (L.) Savi. Пъстро миризливче (Богородиче, Богородичен бурен).** Расте по тревисти места и редки гори в цялата страна, до 1200 м надм. вис.
7. **Calaminta sylvatica Bromf. Горско миризливче (Богородиче, Богородична трева, Божигробче).** Среща се най-често по тревисти места, в редките гори в цялата страна, до 1200 м надм. вис.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Богородичето се бере обредно от жените във времето между двете Богородици – накъсва се на отиване по друга работа, оставя се до корените на растението и навръщане се събира. Различават се два вида Богородична трева: едната цялата е зелена, а другата – със светлозелени резки по листата. С китка от *Богородична трева* се правят бани във водата при „женски“ болести. Първата се оставя в църквата за три седмици след Богородица, за да се „чете от попа“, и се пази за лек.

Запарка от *Пъстро миризливче* се пие при сърдечносъдови заболявания и проблеми с жлъчката, а със сварената трева се правят лапи за корема. Чай от *Горско миризливче* се пие при кашлица (в комбинация със *Слез*), нерви (в комбинация с *Маточина*), при сърдечносъдови проблеми. При главоболие сварената трева се налага на главата, а с отварата от нея се правят „поливки“ при „незайна болест“ и за здраве. Отвара от *Скалното миризливче* – *Стресниче*, се пие при клини на децата и при пясък в жлъчката. С нея се жабури и при зъбобол.

2. Род AJUGA L.

Срещниче (Горещник)

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

сн. 2. Обикновено срещниче
(*Ajuga chamaepitys*)

Общо описание на видовете в рода.

Едногодишни, рядко двугодишни и многогодишни тревисти растения. Стъблата са многобройни, четириръбести, високи 5–20 см, изправени, по-рядко полегнали, покрити, както и листата, с дълги бели, меки власинки. Листата са дълбоко 3-делни, с теснолинейни целокрайни делчета, назъбени до дълбоко разсечени, срещуположни, дълги 1–3 см, широки 1–1,5 мм. Цветовете са по един на къса дръжка, разположени в пазвите на горните прицветни листа, които са по-дълги от листата. Чашката е звънчевидна, дълга 5–6 мм, цялата покрита с бели власинки. Венчето е синьо, жълто или кремаво-жълто, дълго 10–16 мм, 2–3 пъти по-дълго от чашката, влакнесто, с много къса, врязана горна устна, долната е 3-делна. Тичинките са 4, две от които са по-къси. Плодовете са грапави орехчета, с мрежеста повърхност. Обикновено срещниче се употребява в българската народна медицина и лечителското изкуство.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида от рода Срещниче:

1. *Ajuga chamaepitys* (L.) Schreb. **Обикновено срещниче** (сн. 2). Среща се най-често по топли и каменисти варовикови места в цялата страна, до 2000–2200 м надм. вис.
2. *Ajuga genevensis* (L.). **Перестолистно срещниче**. Расте по тревисти места, из храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис.
3. *Ajuga laxmanii* (L.) Benth. **Петнист горещник (Лаксманово срещниче)**. Прилича на Върболистното срещниче, но се отличава от него по цветната тръбица. Среща се по тревисти места и каменисти поляни в цялата страна, до 1500–1700 м надм. вис.
4. *Ajuga pyramidalis* L. **Пирамидално срещниче**. Чести находища са по тревисти места, поляни и планински ливади

в Стара планина, Витоша, Рила, Пирин, Родопи, от 1200 до 2500 м надм. вис.

5. *Ajuga reptans* L. Пълзящо срещниче, пълзящ горещник (сн. 3). Вирее най-често по влажни, тревисти места, покрай горски пътеки в цялата страна, до 2000 м надм. вис.

6. *Ajuga salicifolia* (L.) Schreb. Върболистно срещниче. Само този вид има жълти цветове. Расте най-често по сухите тревисти места. Среща се в Тракийската низина, източната част на страната и Черноморското крайбрежие, до 500 м надм. вис.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Пълзящо срещниче, Пълзящ горещник

Ajuga reptans

Български народни наименования. Козиненки, Кокоша трева, Мазниче, Огничево биле, Жълто срещниче, Огниче тамянка; Богородиче, Богородично биле, Вечерниче, Изтравниче, Кадиризица, Пресечена трева, Решето, Срещиче, Срещище, Стресниче, Срящиче, Юдичава трева; Мазало, Меча стъпка, Горещник, Сечено биле.

Наименования в други страни. Русия: Живучка елочковидная, Живучка ползучая; Англия: Common Bugle; Германия: Güldengünsel; Франция: Bugle rampante.

Разпространение. В Средна и Южна Европа, Мала Азия, Кавказ, Крим, Средиземноморието, Сирия, Тунис.

Находища. У нас билките от рода на горещниците се срещат обикновено по огряти от слънцето места, по хълмистите и равнинните райони, като плевел по стърнищата, из редките храсталаци, почти в цялата страна.

сн. 3. Пълзящо срещниче
(*Ajuga reptans*)

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Стъблото е изправено, влакнесто, просто, с пълзящи вкореняващи се издънки. Листата са лопатовиди, с назъбени краища, почти голи. При основите са по-едри, стесняващи се в дълги дръжки, а стъблените са овални, дребни, с къси дръжки, разположени срещуположно. Цветовете са светлосини, с белезникави ивици, рядко розови или бели, разположени в полупрепшлени, които към върха са сближени в лъжливо класовидно съцветие. Чашката е звънчеста, изцяло влакнеста, с 5 зъбеца. В долната част на тръбицата и венчето се намира пръстен от власинки. Горната устна е врязана, много къса. Долната устна е 3-делна, а средният ѝ дял е едър, обратносърцевиден. Тичинките стърчат над горната устна извън цвета, като страничните са по-дълги. Плодът е съставен от 4 набръчкани орехчета.

Употребяема част. Надземната част и на трите вида. Отрязва се с остро ножче цялата облистена част. Събирането трябва да се извършва особено внимателно, да не се скубе, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Май – август.

Химичен състав. Съдържа следи от етерично масло, горчиви вещества, захари, витамин С и витамин К, гликозид с още неуточнени свойства.

Лечебно действие. Кръвоспиращо, противовъзпалително, анти-септично, противомикробно.

Приложение. Лечебните сили на това растение са били известни по нашите земи още при траките. Намира приложение при диария, треска и жълтеница. *Външно:* при гнойни и прорезни рани. С drogата се лекуват и домашните птици. *Внимание:* Билката е отровна!

Начин на употреба. *Вътрешно:* Една супена лъжица ситно счукана droga се залива с две водни чаши вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се изпива за два дни. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и droga в съотношение 10 : 2, като се приемат по 8–12 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* Прилага се във вид на отвара: 2 супени лъжици от drogата в 2 чаени чаши вода се варят 2 мин. След прецеждане се поставя като компрес при трудно зарастващи гнойни рани и др.

Билката в българското лечителско изкуство. С изсушени листа на *Петнист горецник* се кади стаята на родилката всяка вечер, до 40-ия ден, за да се предпази от уроки и изтравници. Накадяването с *Горецници* се прави и против главоболие, зъбобол, уроки, треска, епилепсия и епидемични болести. Отварата от *Пълзящ горецник* се употребява при камъни в жлъчката, чернодробни болести, кръвохрачене и дизентерия. Билката е силно отровна и упойваща, затова се ползва като естествено средство против паразитите, нападащи копринените буби. С набрана билка на Еньовден, преди изгрев слънце, се налагат прорезни рани.

3. Род BALLOTA L.

Капела

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения. Стъблата са изправени, силно влакнести и разклонени, високи до 120–130 см, четириръбести, по-късно придобиват червеникав или виолетов цвят. Листата са срещуположни, яйцевидни, долните закръглени, с дръжка, дълга до 5 см; горните заострени, назъбени, дълги 3–10 см, широки 2–6 см, почти приседнали. Цветовете – неправилни, на дръжка, дълга 1–1,5 см, събрани по 4–10 в пазвите на горните листата в групи на обща цветна дръжка и полусенници, с къси заострени прицветници. Чашката е тръбесто-звънчева, дълга 9–13 мм, с 5 еднакви шиловидни зъбеца, правилна, с власинки. Венчето е розово-виолетово, рядко бяло, отвътре с пръстен от власинки, двуустно – горната устна удължена, слабо вдлъбната, долната 3-делна, с по-едър, обратносърцевиден дял. Тичинките са 4, скрити под горната устна, две от тях по-къси. Яйчникът – горен. Плодовете са яйцевидни орехчетата, тъмнокафяви, голи, гладки. Употребява се от българската народна медицина.

сн. 4. Черно кандилниче
(*Ballota nigra*)

По нашите земи се среща само 1 вид:

Ballota nigra L. Черно кандилниче. Расте по тревисти, често буренливи места, край стоборите, в цялата страна, до 1200 м надм.вис. Цъфти юни – септември.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Черно кандилниче

Ballota nigra L.

Български народни наименования. Кандилниче, черна капела, кандилниче.

Наименования в други страни. Русия: Белокудреник черный; Англия: Black horehound; Франция: Marrube noir; Германия: Schwazzer.

Разпространение. Расте в Европа, Мала Азия, Армения, Кюрдистан, Иран.

Находища. У нас се среща по буренливите места, край стоборите, като плевел в овощните градини, из многогодишните фуражни култури, около населените места и другаде из цялата страна.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, пълзящо. Стъблото е четвъртито, изправено, просто или разклонено, влакнесто, високо до 1 м. Листата са яйцевидни, долните с дълги дръжки, закръглени, а горните – почти приседнали, заострени, назъбени. Цветовете са моравочервени, стоящи в пазвите на листата. Чашката е тръбесто-звънеста с 10 жилки и 5 еднакви шиловидни зъбеца. Венечната тръбица отвътре е с пръстен от власинки. Горната уста е дългнеста, слабо вдлъбната, а долната е 3-делна, с по-едър, обратносърцевиден среден дял. Външните тичинки са по-дълги от вътрешните. Орехчетата са дългнесто, обратно овални. Цъфти от юни до септември. След прецъфтяването съдържащите семена прешлени са силно бодливи. Свежото растение е с неприятна миризма, която след изсушаване отчасти се губи. Цъфти юни – септември.

Употребяема част. Надземната част (Herba Ballotae nigrae, Herba Marrubii nigri).

Химичен състав. Етерично масло, марубин, горчиво вещество, стерол до 13 % пирогалови и катехинови танини, един гликосапонин, един флавонов гликозид, холин и др.

Време на събиране. Юни – август.

Начин на бране. Отрязва се облистената цъфтяща надземна част в началото и по време на цъфтене, на около 25 см отгоре. Още при брането дрогата се прочиства от случайни примеси или надядени от насекомите растителни части.

Начин на сушене. В сухи и проветриви помещения или в сушилня при температура, не по-висока от 30°C.

Рандеман. От 4–5 кг свежа дрога се получава 1 кг суха.

Опаковка. В бали със стандартно тегло.

Съхранение. В сухи и проветриви помещения в добре приготвени опаковки.

Начин на употреба. В нашата народна медицина като успокоително средство, против подувания и болки в стомаха и червата: 5–10 г ситно нарязани стръкове се заливат с 300 мл вряща вода, след 1/2 час течността се прецежда и се пие по 1 супена лъжица 3–4 пъти дневно. Отлично лятно медоносно растение.

4. Род BETONICA (*Stachys* L.Trev)

Ранилист (Чистец)

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с къси коренища и изправени, четириръбести стъбла, високи до 120 см, гъсто разперени, с власинки. Листата са срещуположни, беловълнести, назъбени. Долните са яйцевидни или продълговато яйцевидни, а горните – продълговати, приседнали. Цветовете са почти приседнали в пазвите на горните листа, прешлените са сбити, съставени от голям брой цветове (10–50), гъсто покрити с големи бели власинки и образуващи привидно класовидно съцветие. Чашката е тръбеста, дълга 6–12 мм, 5-делна, с нееднакви зъбци. Венчето е светлорозово, двуустно, с власинки в горната устна, дълго 15–25 мм. Тичинките са 4, скрити под горната устна. Яйчникът е горен. Плодът е разпуклив на 4 тристенни орехчета. (Германски ранилист)

По нашите земи се срещат 22 вида от билката и официално са описани 12:

1. **Betonica (Stachys) alpina L. Алпийски ранилист.** Среща се най-често по тревисти места, в разредени гори и сечища в Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Средна гора и Родопите, от 900 до 2200 м надм. вис. Цъфти юни – септември.
2. **Betonica (Stachy) angustifolia Bieb. Теснолистен ранилист.** Расте по сухи, тревисти и скалисти, по-често варовикови места. Среща се по Южното черноморско крайбрежие, Славянка, Долината на р. Места, Пирин, Рила, Средна гора, Родопите, Горнотракийската низина, поречието на р. Тунджа и Странджа, до 800 м надм. вис. Цъфти юни – август.
3. **Betonica (Stachy) annua L. Едногодишен ранилист.** Цветните прешлени са с по 2 – 6 цвята. Зъбците на чашката са почти равни на тръбицата, с изцяло влакнест осил и по-къси от тръбицата на венчето. Расте често по тревисти места, по орниците като плевел в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти май – септември.
4. **Betonica (Stachy) crefica L. Критски ранилист.** Вирее по сухи тревисти и каменисти места по Южното черноморско крайбрежие, Стара планина, района на Струмската долина, южните склонове на Пирин, Странджа и Родопите, до 900 м надм. вис. Цъфти май – август.
5. **Betonica (Stachy) germanica L. Германски ранилист (Елеш, Космат елеш, Смърдан)** (сн. 5). Венечната тръбица отвътре към

сн. 5. Германски ранилист
(*Betonica germanica*)

горния си край е с пръстен от власинки. Цветоносното стъбло е равномерно облиствено от по-голям брой листа. Среща се по тревисти места, край гори, из храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Използва се в Българската народна медицина и лечителското изкуство. Цъфти юни – август.

6. **Betonica (Stachy) obliqua Waldst. et Kit. L. Бледожълт (Източен) ранилист.** Само този вид е с бледожълти цветове и в прешлените има по много цветове – до 20 на брой. Расте по сухи и тревисти места, из храсталаци. Среща се в Тракийската низина, Югоизточна България, районите на Шумен и Провадия, до 800 м надм. вис. Цъфти юли – септември.

7. **Betonica (Stachy) officinalis (L.) Trev. Лечебен ранилист** (сн. 6). Венечната тръбица отвътре е без пръстен от власинки. Цветоносният стрък е безлистен или само с 2–3 чифта стъбла. Чашката е с 5 жилки. Вирее по тревисти места, храсталаци и ливади почти в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в българската народна медицина и лечителско изкуство.

сн. 6. Лечебен ранилист
(*Betonica officinalis*)

8. **Betonica (Stachy) palustris L. Бла-тен ранилист.** Среща се по влажни места, ливади, край реки и блата в Североизточна България, Дунавската равнина, в полите на Витоша, района на р.Тунджа, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли – септември.
9. **Betonica (Stachy) plumosa Griseb. (L.) Перест ранилист.** Често се среща по открити скалисти места в Стара планина, Витоша, Осоговска планина, района на р. Струмска, Беласица, Средна гора, от 200 до 1400 м надм. вис. Цъфти май – август. Балкански ендемит.
10. **Betonica (Stachy) recta L. Правранилист (Правелеш, Ранолист, Устоцветен чистец, Чистец).** Цветните прешлени са с по 6–10 цвята. Зъбците на чашката са почти два пъти по-къси от тръбицата, с гол осил и достигат до горния край на тръбицата на венчето. Расте по сухи, тревисти, предимно варовикови места. Среща се по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Витоша, Осоговска планина, Пирин, Рила, Родопите, Горнотракийската низина, района на р.Тунджа и Странджа, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – септември. Използва се в Българската народна медицина и лечителско изкуство.
11. **Stachy sylvatica L. Горски ранилист.** Среща се предимно в сенчестите гори на предпланините и планините на цялата страна, от 200 до 1200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в Българската народна медицина и лечителско изкуство.

12. *Stachy critica ssp. Bulgarica* Rech. (L.) Котешка билка (Бабух, Котешка трева, Мача трева). Използва се в Българската народна медицина и лечителско изкуство.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Лечебен ранилист

Betonica officinalis L. (*Stachys officinalis* L.Trev.)

Български народни наименования. Ранилист, Рошовина, Рошовела, Кестере (тур.), Хайдушка билка, Червен вятър.

Наименования в други страни. Русия: Буквица лекарственная; Англия: Betony; Германия: Heilziest; Франция: Bétoine (officinale).

Разпространение. Европа и Азия.

Находища. У нас се среща из тревистите места и храсталаците в цялата страна до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с почти хоризонтално коренище. Стъблата са дълги 20–100 см, изправени, четири-ръбести, неразклонени. Листата са продълговати, до яйцевидно продълговати, 3–12 см дълги и 2–5 см широки, в основата са сърцевидни, тъпо назъбени; при основите са с дълги дръжки, събрани в приземна розетка; стъбловите са приседнали, срещуположни. Цветовете са розово-червени, събрани в пазвите на горните листа и по върховете на стъблото в гъсти класовидни съцветия. Чашката е 5-делна. Венчето е двуустно, с цяла горна устна. Тичинките са 4. Плодът при узряване се разпада на 4 продълговати орехчета.

Употребяема част. Цъфтящите и облистени части на растението и коренището. *Внимание:* Събирането на корени да се съгласува със съответните компетентни органи!

Време на събиране. През лятото: юни – септември.

Химичен състав. Съдържа пирол и алкалоиди (бетоницин, стахидрин и турицин); дъбилни вещества, ограничено количество етерично масло, сапонини, смолисти вещества, органични киселини, минерални соли и др.

Лечебно действие. Противовъзпалително, потискащо действие върху тумори, подобрява обмяната на веществата.

Приложение. Намира приложение при колики в стомаха и корема, диария, възпаление на бъбреците, общоукрепващо средство при нервно изтощение, главоболие, виене на свят, магарешка кашлица, бронхит, астма. Ползва се и при високо кръвно налягане, стомашни и чревни заболявания, запек, възпаление на бъбреците и пикочния мехур, пиелонефрит, подагра, злокачествени тумори. Успешно намира приложение при ухапване от отровна змия, ухапване от насекоми, при ревматизъм и гнойни рани.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 650 мл вряща вода, оставя се да ври до 5 мин., кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно по 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 20 % дрога, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. *Външно:* За налагане при гнойни рани. Най-често прясната билка се счуква на каша и се налага болното място.

Дрогата не е токсична!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отварата от *Ранилист* се ползва при магарешка кашлица, кашлица, диария, болен стомах, при болести на бъбреците и пикочния мехур, заболявания на матката, главоболие и епилепсия. Използва се при малария, жълтеница, за пречистване на кръвта. Изсушената билка, счукана на прах, се ползва за посипване на стари, труднозарастващи рани. С пресните части – корени и листа, счукани на каша, се налага при гнойни и прорезни рани, ревматични отоци, ухапано от змия. При екзема за намазване се ползва пресният сок от билката.

5. Род CLINOPODIUM L.

Черновръх (Котешка стъпка)

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение. Стъблото е изправено, четириръбесто, високо до 70–80 см, обикновено неразклонено, мъхесто. Листата са срещуполож-

ни, с дръжка, дълга до 1 см, овално-ланцетни или само овални, дъгли 2–6 см, широки 1–3 см, закръглени на върха и към основата, назъбени, слабо влакнести. Цветовете са яркочервени, приседнали, събрани в плътни многоцветни прешлени в пазвите на горните листа, обкръжени с обвивка от многобройни, по-дълги от чашката нишковидни прицветници, покрити с дълги разперени власинки. Цветните дръжки са дъгли 2–3 мм. Чашката е тръбеста, дълга до 8–10 мм, с 13 жилки, двуустна. Венчето е двуустно, дълго 12–20 мм, два пъти по-дълго от чашката. Горната устна е плоска, долната – 3-делна. Тичинките са 4, скрити под горната устна, като двете са по-къси. Яйчникът е горен. Плодът е 4 сухи, гладки орехчета. Билката се употребява в българската народна медицина.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид:

1. *Clinopodium vulgare* L. Черновръх, Котешка стъпка (сн. 7).

Среща се из гори и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – юли. През 1876 г. се използва масово за лечение на рани. Това за пръв път прави Васил Тодоров Чардаклиев – първи братовчед на Васил Левски. По време на Руско-турската освободителна война билката прави силно впечатление на руските лекари.

сн. 7. Черновръх
(*Clinopodium vulgare*)

След Освобождението Васил Чардаклиев завършва фелдшерско училище и е назначен в Първостепенната болница в Русе. Там той се проявява като първия фитотерапевт в нашата страна. По-късно внукът на Васил Чардаклиев, носещ същото име, пристъпва към отглеждането на *Котешка стъпка* в опитно поле в Пазарджик. По негова инициатива билката се проучва от Биологическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Ботаниците отнасят растението към семейство *Устоцветни*. То е едногодишно и достига височина от 15 до 50 см. Листата му приличат на чемширените, само че са по-големи. Цветовете му са червени, до виолето-

ви, и са наредени вертикално на стъбло с два листа, разположени странично от долната му страна. Цветът е съставен от наредени килийки, които приличат на отпечатък от котешка стъпка.

Разпространение. Билката е разпространена в цялата страна, но особено често се среща в Стара планина, Средна гора и Родопите. Съдържа вещества с успокояващо действие. Стимулира силно регенеративните процеси в организма. Отразява се благоприятно на кръвоносната система. Усилва съпротивителните сили на организма.

Време на събиране. Билката се бере през юни, юли, август, септември и октомври.

Начин на събиране. Събраните стръкове се правят на китки от 20 до 50 броя и се изсушават на сянка в избени и други проветриви помещения с добра вентилация. След изсушаването се поставят в книжни чували и се съхраняват на сухо. Преди употреба билката се нарязва на ситно, счуква се в хаванче или се смела в кафемелачка.

Начин на употреба. Котешката стъпка (Безсмъртниче, Жълт смил, Сухо цвете) се използва под формата на запарка. Една пълна кафеена лъжичка се изсипва в 400 мл кипяща вода. След два часа сместа се прецежда. Полученото съдържание се изпива на три пъти за един ден, 15 мин. преди хранене. Отварата има приятен вкус на ябълка.

Лечебно действие и приложение. Продължителността и начинът на приложение са в зависимост от заболяването. Отварата се прилага за лечение на бенки, брадавици, кокоши трън, мазоли, рани, масови абсцеси, паркинсонова болест. Изчиства артериалните плаки и смущенията в кръвоносната система, миоми на матката, мастопатии на млечната жлеза, фиброми, аденоми, нощно напикаване. Ускорява оздравяването при кожни заболявания, и особено при екземи. При по-продължително използване разрушава камъни в бъбреците и отделителната система. При заболяване на простатата се употребява в продължение на шест месеца. След това се редува със запарка от *Черен бъз* за още шест месеца. За две години се получава пълно оздравяване на жлезата при най-тежките случаи. Отварата действа ободряващо. Спомага за подобряване обмяната на веществата

и за изхвърляне на конци след операционни усложнения. При доказано раково заболяване забавя развитието на болестта.

Противопоказания! Употребата на *Котешка стъпка* е противопоказна при инфарктни състояния, при порок на сърцето и при деца под 7-годишна възраст.

6. Род GALEOPSIS L.

Бударица

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения. Стъблата са изправени, четириръбести, високи 15–50 см, силновлакнести, разклонени, подвъзлите често удебелени. Листата са срещуположни, долните са яйцевидни, а горните яйцевидно-ланцетни до ланцетни, заострени, назъбени. Цветовете са неправилни, разположени в гъсти прешлени, по 2–7 в пазвите на листата, по върховете на разклоненията. Чашката е тръбесто звънчева, с 10 жилки. Венчето е розово или пурпурно, двуустно с червено-виолетови петна от вътрешната страна. Горната венечна устна е вдълбана във вид на шлем и назъбена, а долната е 3-делна, с обратно сърцевиден среден дял. Плодът е сух, разпадащ се на 4 сплескани орехчета. (Обикновена бударица). Употребява се в българската народна медицина и лечителско изкуство.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида:

1. **Galeopsis bifida Boenn. L. 2-делна бударица.** Среща се по сухи и тревисти места, нарядко, предимно в предпланините на страната, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни – август.
2. **Galeopsis ladanum L. Обикновена бударица.** Често расте по сухи и тревисти места, като плевел в нивите из цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – август.
3. **Galeopsis speciosa Mill. Красива бударица.** Среща се по сенчести, често буренияли места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юли – август.
4. **Galeopsis tetrahit L. Петниста бударица** (сн. 8). Вирее по сухи, тревисти и каменисти места и из посевите в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни – август.

Петниста бударица

Galeopsis tetrahit L.

Български народни наименования. Бударица, Канаплика, Петлева глава, Петниста бударица.

Наименования в други страни. Русия: Пикульник ладанниковый; Англия: Common Hemp-nettle; Германия: Gemeine Hanfnessel; Франция: Ortie royale; Chanvre sauvage.

Разпространение. Западна и Средна Европа, Мала Азия, Северна Америка.

Находища. У нас се среща покрай сухи и каменисти места, из посежите в цялата страна, до 1500 м надм. вис.

сн. 8. Петниста бударица
(Galeopsis tetrahit)

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение. Стъблата са високи до 50–60 см, изправени, четириръбести, влакнести. Листата са срещуположни, долните са яйцевидни, назъбени, заострени, горните са ланцетни, също назъбени и заострени, влакнести, с дължина 3–8 см, с дръжки, дълги до 4 см. Цветовете са жълти или почти бели, с червено-виолетови петна от вътрешната страна на венчето, особено по долната устна. При основата на долната устна се намират два силно изпъкнали конични израстъка. Зъбците на чашката са бодливи и заострени. Плодът е сух, разпадлив на 4 обратноовални орехчета.

Употребяема част. Стръковете с цъфтящата част. *Внимание:* Да не се скубе с корените!

Време на събиране. През лятото, юни – август.

Химичен състав. Съдържа към 1 % силикати (малка част от тях разтворими във вода), малко етерично масло, 5–10 % танини, флавоноиди, иридоидния гликозид галиридозид, смоли, мазнини, восъци и др.

Лечебно действие. Запичащо, противоанемично, отхрачващо.

Приложение. Използва се за лечение на бронхити с гъсти секрети, бронхиална астма, кашлица при белодробна туберкулоза, диария, малокръвие.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязана дрога се залива със 700 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно по 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в съотношение 10 : 4, като се приемат по 15–20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. Билката не е токсична!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от цялото растение се ползва при анемия.

7. Род GLECHOMA

Самобайка

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода: Многогодишни тревисти растения с полегнали или приповдигащи се четириръбести стъбла, вкореняващи се във възлите, високи 10–50 см, целите покрити с къси власинки, почти голи. Листата са цели, срещуположни, бъбрековидни до сърцевидно закръглени, по края назъбени; долните са с дръжка, дълга 2–7 см. Цветовете са по 2–5 в пазвите на стъбловите листа. Чашката е тръбеста, дълга 5–7 мм, с 15 жилки, двуустна. Горната устна е с 3, а долната – с 2 зъбеца, 2 пъти по-къси или равни на тръбицата. Венчето е синьо-виолетово, двуустно, дълго 10–22 мм. Тичинките са 4. Яйчникът е горен. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета. *Космата самобайка* – *Урбаличе* се употребява в българската народна медицина и лечителско изкуство.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида:

1. **Glechoma hederacea L. Бръшлянова самобайка** (сн. 9). Среща се на влажни, сенчести места из гори и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–юни. Използва се в народната и в официалната медицина.
2. **Glechoma hirsuta Waldst. et Kit. Космата самобайка, Урбаличе.** Различава се от Бръшляновата самобайка по зъбите

на чашката. При този вид те са равни на чашката или 2 пъти по-къси от нея. Среща се по тревисти места, из храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април – юни. У нас в недалечното минало е използвана в официалната медицина.

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Самобайка

Glechoma hederacea L. *Clechoma bulgarica* borb.

Български народни наименования: Баби-чева трева, Бръшнолистна самобайка, Върбалче, Повлекилово истравниче, Самобайка, Сладкърн, Урбаличе, Гергьовденче, Гергьовче, Земний имел, Силник.

Наименования в други страни. Русия: Будра плющевидная; Англия: Ground Ivy; Германия: Gundermann Gundelrebe; Франция: Lierre terrestre, Couroie de Saint-Jean, Rondote.

Разпространение. В Западна и Южна Европа, Кавказ. Отглежда се за лечебни цели в Централна Европа.

Находища. У нас билката се среща по влажни места, из редки храсталаци и крайречни местности, до 1200 м надм. вис.

сн. 9. Блъшлянова самобайка
(*Glechoma hederacea*)

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Стъблата са дълги 30 до 50 см, слабо полегнали, изправени или пълзящи, четириръбести, с вкореняващи се издънки. Листата са овални или бъбрековидни, едро и тъпо назъбени, с дръжки, срещуположни, на кръст, до 6 см дълги и до 4 см широки. Цветовете са сини или виолетови, събрани по 2 в пазвите на горните двойки листа. Чашката е тръбеста, с 15 жилки и 5 зъбеца, слабо двустна. Венчето е двустно, 10–12 мм дълго, долната устна е 3-делна, с връзан среден дял. Тичинките са 4, групирани под долната устна, като външните две са по-дълги от останалите.

Миризмата на билката е подобна на ментовата, но по-тежка и силна. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета.

Употребяема част. Стъбло, листа и цветовете. Отрязва се с остро ножче цялата облистена надземна част. При събиране да се подхожда особено внимателно, да не се скубе, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Април – юни.

Химичен състав. Билката съдържа етерично масло, горчивото вещество глехомин, сапонини, восъци, холин, органични киселини – оцетна и винена, минерални соли, витамин С и др. Съдържа още дъбилни вещества, глеухолин и свободните аминокиселини метионин, цистеин и серин.

Лечебно действие. Противовъзпалително, отхрачващо, диуретично.

Приложение. При белодробни заболявания, авитаминоза, пролетна умора, болести на бъбреците. Билката се прилага успешно при натравяния с олово!

Начин на употреба. *Вътрешно:* 5 г ситно счукана дрога се залива с две чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се изпива за един ден. Билката може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога в съотношение 10 : 3, като се приемат по 10–15 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* Прилага се във вид на отвара – 10 г дрога се залива с две чаени чаши вода, ври 2 мин. и кисне 30 мин. След прецеждане се прилага в компреси при кожни възпаления, трудно зарастващи гнойни рани, циреи, ревматични болки в ставите и др. Билката не е токсична!

Билката в българското лечителско изкуство. Отвара от *Самобайка* се пие при болки в гърлото, а сварената трева се налага върху шията. Чай от *Самобайка* се пие при болки в сърцето, за пречистване на кръвта, при скрофули, подагра, малария, кожни обриви, кашлица, задух, кръвохрачене, пясък и камъни в бъбреците, туберкулоза. При „върнато“ мляко у кърмачките се пие отвара от стръкове на *Самобайка*. С отвара от билката, набрана на Велики четвъртък, се къпе и мие при кели и всякакъв вид болести. Билката се ползва и за прекадяване.

8. Род HISSOPUS L

Исоп

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение със силен аромат и с многобройни приповдигащи се или изправени стъбла, високи 30–60 см, прости или метличесто разклонени, къдраво-влакнести. Листата са срещуположни, теснолинейни, с подвит листен ръб, почти приседнали, целокрайни, със скъсени клони в пазвите си, влакнести. Цветовете са събрани по 3–7 в сночета в пазвите на листата, имат обща дръжка и образуват по върховете на клонките класовидни съцветия. Чашката е тръбеста, с 15 жилки и 5 почти еднакви, жле-зисто-влакнести зъбци. Венчето е синьо-виолетово, двустно, дълго 7–12 мм, с тръбица, малко по-дълга от чашката; горната устна е врязана и почти плоска, долната е 3-делна, с по-широк и врязан среден дял. Тичинките са 4, стърчащи над венчето. Яйчникът е горен. Плодът са орехчета, дълги около 2 мм. (Лечебен исоп)

По нашите земи се среща един вид от билката и са описани 2 вида:

1. **Hyssopus officinalis L. Лечебен исоп.** Многогодишно тревисто растение. Расте по скалисти, варовикови терени до 1400 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Използва се в народната и в съвременната медицина.
2. **Hyssopus angustifolium L. Исоп** (сн. 10). Многогодишно тревисто растение. Расте по варовиковите скали в Югозападна България и Белаградчишко. Цъфти юли – август. Използва се в българската народна медицина и лечителско изкуство.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Исоп

Hyssopus angustifolium. L.

Български народни наименования. Исоп, Лечебен исоп.

Наименования в други страни. Русия: Иссоп аптечный; Англия: Hyssop; Германия: Ysop, Isop, Kircheneysoy; Франция: Hysop; Herbe sacrée.

сн. 10. Исоп
(*Hyssopus angustifolius*)

Разпространение. Средиземноморските райони на Европа, Балканския полуостров, Кавказ, Крим, Алтай, Средна Азия, пренесено е и в Северна Америка.

Находища. У нас се среща по варовиковите скали и терени на югозападната част на България и Белоградчишко, и то само вариетета *Angustifolius*.

Описание на билката. Многогодишно тревисто, туфесто растение, издава приятна миризма. Стъблата са високи до 60 см, изправени, четириръбести. Листата са дългнести, срещуположни, с къси дръжки или приседнали. Цветовете са сини, събрани в класовидно съцветие. Чашката е тръбеста, с

15 жилки. Венчето е двустно. Тичинките, които стърчат много извън венчето, са четири.

Употребяема част. Филлизите – младите стръкове. *Внимание:* Да не се скубе с корените!

Време на събиране. През лятото: юли – септември.

Химичен състав. Съдържа етерично масло до 1 %, в състава на което влизат пипен, пинокамфон, цинеол, камфен и сесквитерпени. В дрогата се съдържат дъбилни вещества, олеанолова и урзолова киселини, бета-ситостерол; дитерпеновото горчиво вещество марубин, розмаринова киселина, флавоновия гликозит диосмин и хизопин, смоли, захари, минерални соли, органични киселини.

Лечебно действие. Спазмолитично, противокашлено, отхрачващо, противовъзпалително.

Приложение. При хроничен бронхит, хроничен катар на червата, хронични възпалителни заболявания на стомашно-чревния тракт, диспепсия, запек.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 1 чаена лъжичка ситно нарязана дрога се залива с 250 мл вряща вода, оставя се да кисне и до-

като е топла се пие по половин чашка, 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в съотношение 10 : 3, като се приемат по 10–12 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. *Външно*: Ползва се отвара за промивка на рани и за плакнене на устата при възпалителни процеси в устната кухина и гърлото.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Чай от *Исон* се пие при слаб стомах, ревматизъм, жлези, слабокръвие, а с добавяне на *Ружа* и *Слез* – при болки в гърдите, кашлица и задух. Отвара от *Исон* се използва за компрес при болки в очите, за гаргара при болки в гърдите, за лапи при контузни рани.

9. Род LAMIUM L.

Мъртва коприва

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с дълги, пълзящи коренища. Стъблата са изправени, четириръбести, високи до 80 см, кухи, рядко влакнести. Листата са яйцевидни или ланцетни, срещуположни на кръст, по възлите назъбени. Цветовете са приседнали, разположени в пазвите на горните листа, в прешлени по 3–16. Чашката е звънчевидна, дълга 9–15 мм, с 5 почти еднакви зъбчета. Венчето е жълто, бяло или червено (в зависимост от вида), сраснало с права (клюнесто извита) тръбица, почти 3 пъти по-дълго от чашката, отвътре с пръстен от власинки. Орехчетата са черни, гладки.

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида от билката:

1. **Lamium amplexicaule L. Стъблообхватна мъртва коприва.** Среща се по тревисти и буренясаи места, като плевел из нивите в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли – август.
2. **Lamium bifidum Суг. Двуделноцветна мъртва коприва.** Расте по каменисти места, из храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
3. **Lamium garganicum L. Гарганиева мъртва коприва.** Среща се по каменисти места, из светлите участъци на горите, в планините и предпланините на цялата страна, от 800 до 2400 м надм. вис. Цъфти през юни – август.

4. **Lamium maculatum L. Петниста мъртва коприва.** Вирее в гори и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли. Употребява се в българската народна медицина.
5. **Lamium purpureum L. Червена мъртва коприва.** Расте като плевел по тревисти места, из градини, орници и посеви в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли. Употребява се в българската народна медицина.
6. **Lamium album L. Бяла мъртва коприва** (сн. 11). Среща се покрай огради и буренияли местности, най-често в югозападните части на България. Цъфти април – юли. Употребява се в българската народна медицина.
7. **Lamiastrum galeobdolon (L.) Ehrend. et Polatscnck. Жълта мъртва коприва.** Многогодишно тревисто растение. Стъблото е изправено. Листата са яйцевидни, често към върха ланцетни, назъбени. Цветовете са приседнали в пазвите на листата, в прешлени по 3–5. Чашката е с 5 еднакви зъбчета. Венчето е жълто, с права тръбица, отвътре с пръстен от власинки. Орехчетата са черни, гладки. Най-често се среща по сенчести, влажни места из гори и храсталаци, предимно в планините, до 1300–1500 м надм. вис. Цъфти април – юни. Употребява се в българската народна медицина.

сн. 11. Бяла мъртва коприва
(*Lamium album*)

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Бяла мъртва коприва

Lamium album L.

Български народни наименования. Бяла мъртва коприва, Дива коприва, Коприва, Мъртва коприва, Сладък бурен, Дълголистна коприва.

Наименования в други страни. Русия: Глухая крапива, Яснотка белая; Англия: White Dead-nettle; Германия: Weisse Taubnnessel; Франция: Ortie blanche.

Разпространение. В Европа, Сибир, Близкия и Далечния изток, пренесено е и в Северна Америка.

Находища. У нас се среща из буреняшали места, край пътища, огради и другаде, в сравнително ограничени площи в Софийско, Брезнишко и др.

Описание на билката. Бялата мъртва коприва е многогодишно тревисто растение. Коренището е хоризонтално, пълзящо, снабдено с множество коренчета, проникващи дълбоко в почвата. Стъблото е до 60 см високо, приповдигащо се или изправено, четириръбесто, кухо, просто, рядко разклонено, с власинки. Листата са разположени срещуположно на кръст, сърцевидно яйцевидни, 3–8 см дълги, назъбени, на върха заострени, долните са по-едри, с дълги дръжки, а горните по-дребни, с къси дръжки или приседнали, наподобяващи до известна степен листата на обикновената коприва, но не са парливи. Цветовете са едри, бели, приседнали в пазвите на горните листа. Чашката е тръбесто звънеста, с 5 жилки и 5 зъбеца, неопадваща. Венечната тръбица отвътре е с полегат пръстен от власинки. Горната устна е с дълги реснички. Тичинките са разположени успоредно под горната устна, а страничните са по-дълги. Прашниковите торбички са разперени. Плодът е съставен от 4 остротристенни орехчета. Билката цъфти от април до есента.

Употребяема част. Венчелистчетата (*Flores Lamii albi sine calycibus*, *Flores Uriticae mortuae sine calycibus*).

Време за бране. Април – септември.

Недопустими са примеси. При брането да не се смесва с други растения от същия род.

Описание на готовата droga. Изсушените венчелистчета на мъртвата коприва.

Химичен състав. Значителни количества слугести вещества, до 3 % катехинови дъбилни вещества, до 0,14 % сапонини, до 0,5 % етерично масло, в състава на което има следи от алкалоиди и 4,4 % феноли, до 0,72 мг аскорбинова киселина и флавоноиди. Освен това в дрогата е установено съдържание на холин, хистамин и тирамин, метиламин, захари, ензима емулзин, галова киселина, калиеви соли. Листата съдържат значително количество каротин (провитамин А), а всички части на растението – витамин С. Цветовете съдържат кверциметрин, кемпферол-3-гликозид, рамнозид, рутозид, хлорогенова и кафеена киселина, както и два неуточнени фенола.

Приложение. Като откашлено, пикочогонно и противовъзпалително средство, при спазми и трудно уриниране у стари хора, при кожни възпаления, сърбящи екземи, копривна треска и др.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязани цветчета се запарват с 450 мл вряща вода и след изстиване се прецеждат – доза за 1 ден. *Външно:* 2 супени лъжици от дрогата се залива с 100 мл вряща вода, прецежда се и се правят компреси при възпаления по кожата, както и при хемороида, циреи и др.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Ползва се прецедената отвара, напоена върху памучно парче, както и остатъкът от запарената прецедена дрога. Младите листа могат да се използват за храна във вид на салата. От растението се получава жълта боя. Много добро медоносно растение.

10. Род LAVANDULA Mill.

Лавандула

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

сн. 12. Лавандула
(*Lavandula angustifolia* Mill.)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишен полухраст. Култивиран в България (сн. 12).

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Лавандула

Lavandula angustifolia Mill.

Български народни наименования. Лаванда, Лаванта, Ливанто, Лавандула.

Наименования в други страни. Русия: Лаванда аптечная, Лаванда колосовая; Англия: Water plantain, Lavender; Германия: Lavendela, Gemeiner Froschlöffel; Франция: Lavande, Alisma plantain.

Разпространение. Билката расте в диво състояние в страните от Средиземноморието (Франция, Испания, Гърция, Италия) и в Северна Африка.

Находища. У нас не е диворастваща, а се отглежда в районите на Стара планина и Средна гора – Карлово, Казанлък и др., до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Висок многогодишен полухраст със силно развита коренова система. Стъблата са много, образуват туфи, в долната си част са вдървени. Листата са приседнали, линейни, ланцетни, целокрайни, срещуположни, сивобелезникави и през зимата не окапват. Цветоносните дръжки са с четири ръба. Цветовете са бели, бледорозови, сини или тъмновиолетови, събрани в класовидни съцветия. Чашката е 5-зъбна, тръбеста, тъмновиолетова. Венчето е синьо-виолетово или бяло, тръбесто, двуустно. Тичинките са 4, с жълти прашници. Миризмата на билката е характерна. Плодът е съставен от 4 орехчета.

Употребяема част. Цветовете.

Време на събиране. Юли – август.

Химичен състав. Цветовете съдържат етерично масло, в състава на което влиза до 42 % линалилацетат. Билката съдържа още лигалоол, борнеол, кумарин, гераниол, камфен, мирцен, нерол, етил-п-амилкетон, фурфурол, алфа-пинен, бета-кариофилен, естери на оцетната, маслената, валериановата и капроновата киселини. Освен етерично масло, дрогата съдържа и захари, минерални соли, антоциани, органични киселини, восъци и др.

Лечебно действие. Нервноуспокоително, антисептично и ободряващо, премахва спазмите в гладката мускулатура. Има и дезинфекционно действие.

Употреба. Намира широко приложение при нервни заболявания, неврастения, безсъние, сърдечна невроза, мигренозно главоболие, стомашни неразположения, чревни колики, газове в червата. *Външно:* Лавандулата се ползва под формата на бани – действа успокояващо.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно стрита дрога се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се изпива за един ден. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога в съотношение 10 : 4, като се приемат по 10–15 капки в малко вода, 3 пъти дневно.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Изсушени стръкове от Лавандула се поставят между дрехите и завивките за защита от молци. Чай от стръкове на билката се пие при настинка, сърдечносъдови проблеми и ревматизъм.

11. Род LEONURUS L.

Дяволска уста

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

сн. 13. Лечебна дяволска уста
(Leonurus cardiaca)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с добре развито коренище. Стъблата са изправени, четириръбести, високи до 2000 см, силно разклонени, често червено-виолетови. Листата са срещуположни, с меки власинки или почти голи, долните са на дръжка, дълга до 4 см, заоблени до яйцевидни; горните са продълговати, елипсовидни или ланцентни, в основата са клиновидни, рядко назъбени. Цветовете са неправилни, приседнали, разположени по 10–20 в прешлените на пазвите на горните листа и образуват дълго до 30 см класовидно съцветие с разделени прешлени. Чашката е тръбесто звънчева, дълга 3–8 мм, почти гола, с

5 твърди, закривени навън зъбеца. Венчето е розово, тръбесто, в основата отвътре с пръстен от власинки, двуустно – горната устна е дългнеста, вдлъбната, а долната е 3-делна, с тъпи дялове. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета (*Пчелниковидна дяволска уста*).

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида от билката:

1. **Leonuros cardiaca L. Лечебна дяволска уста** (сн. 13). Расте по тревисти и буренясаи места в цялата страна до 1000–1200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в народната и в официалната медицина.
2. **Leonuros marrubiastrum L. Пчелниковидна дяволска уста.** Среща се най-често по тревисти и буренясаи места в цялата страна до 1100 м надм. вис. Цъфти юли – септември.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Дяволска (Лечебна) уста

Leonurus cardiaca L.

Български народни наименования. Дяволска уста, Дяволско страшно, Обикновена дяволска уста, Страхливче, Темянка, Чубурлово биле, Домашна коприва, Петокръст и др.

Наименования в други страни. Русия: Пустырник обыкновенный; Англия: Motherwort; Германия: Löwenschwanz; Франция: Cardiaque, Agripaume.

Разпространение. Скандинавските страни, Западна и Средна Европа, Кавказ, Мала Азия, Северна Америка.

Находища. У нас се среща покрай населени места, по дворове, тревисти и буренясаи местности, край пътищата и жилищата в цялата страна, до 1200 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с приятна лимонена миризма. Стъблата са високи 150 см, изправени, четириръбести, кухи. Листата са срещуположни, с дръжки, почти до половината длановидно нарязани, обикновено на 5 дяла, отгоре са зелени, отдолу бледи, към върха цели, теснолинейни. Цветовете са червеникаво обагрени венчета, 2–2,5 пъти по-дълги от чашката, с линейни прицветници, разположени прешленовидно в пазвите на по-горните листа. Чашката и венчето са двуустни. Тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 едносеменни, яйцевидни орехчета. Билката може да се култивира.

Употребяема част. Стръковете. Внимание: да не се скубе с корените!

Време на събиране. През лятото: юли – август.

Химичен състав. Съдържа етерично масло до 5 %, горчивото вещество леунорин, алкалоида мондрин, ябълчена, винена и лимонена киселина, неуточнено гликозидно вещество от групата на сърдечно действащите гликозиди. Съдържа още горчиви и белтъчни вещества, смоли, стахидрин, витамин С. От дрогата са изолирани шест флавоноида и един гликозид.

Лечебно действие. Успокоително върху централната нервна система, пикочогонно, съдоразширяващо.

Употреба. При неврози от всякакъв вид, нервно изтощение и умствена преумора, високо кръвно налягане на нервна почва, стрес, напрежение, безсъние, страхова и сърдечна невроза, заекване, напикаване, а също така при гуша, базедова болест, сърдечен порок, кардиосклероза, атеросклероза, анемия, безплодие, закъсняла и болезнена менструация, малария.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 650 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно, по 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в отношение 10 : 3, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. Изработен е и препаратът „Леонорин“, който се приема по 30–40 капки, 3–4 пъти дневно. *Външно:* Използва се за налагане на рани от изгаряне. Билката не е токсична!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Запарката от *Дяволска уста* се ползва при охтика, нерви, сърцебиене и слабо сърце, смущения в менструацията, трудно уриниране и кашлица. Пресни листа от билката се налагат върху рани от изгорено.

12. Род MARRUBIUM L.

Пчелник

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с горчив вкус и неприятна миризма. Стъблата в основата са изправени, четириръбести, високи 40–60 см, беловлакнести. Листата по ръба са неравномерно назъбени, отдолу беловлакнес-

ти, отгоре тъмнозелени. Цветовете са събрани по много (20–50) в плътни кълбести прешлени в пазвите на листата, обикновено 6–8 на брой. Чашката е тръбеста, вълнеста, в отвора със или без пръстенче от власинки, с 10 еднакви, шиловидни и на върха кукесто завити зъбци. Венчето е с къса тръбица, влакнесто, 5–листно, бяло, сраснало, двуустно. Тичинките са 4.

По нашите земи се срещат 3 вида, 2 от тях са описани:

1. **Marrubium peregrinum L. Мъртва коприва (Сусерка).** Расте по сухи, каменисти и буренясащи места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Използва се в народната и официалната медицина. Цъфти юни – август.
2. **Marrubium vulgare L. Обикновен пчелинок (сн. 14).** Среща се по тревясащи, каменисти и буренясащи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли. Използва се в народната и официалната медицина.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Обикновен (медицински) пчелинок

Marrubium vulgare L.

Български народни наименования. Блага трева, Мантърка, Куртоту (тур.), Медицински пчелник, Пчелник, Пчелинок, Сладка маточина.

Наименования в други страни. Русия: Шандра обыкновенная, конская мята; Англия: White Horehound; Германия: Weisser Andorn; Франция: Marrube blanc.

Описание. Пчелникът е многогодишно тревисто растение. Коренът е добре развит. Стъблото е високо до 50 см, изправено, долу е обло, горе – тъпо, четириръбесто, разклонено, бело-влакнесто. Листата са с дръжки, разположени срещуположно на кръст,

сн. 14. Обикновен пчелинок
(Marrubium vulgare)

кръглоовални или почти кръгли, набръчкани, равномерно назъбени, отгоре тъмнозелени, отдолу гъсто покрити с белезникави влакна, с ясно очертано жилкуване, с дръжки. Жилките отгоре са вдлъбнати, отдолу силно изпъкнали, стеснени към листната дръжка, с гъсти трихоми. Цветовете са бели, приседнали, разположени по няколко прешленовидно в пазвите на горните листа. Чашката е 5-листна, тръбеста, с 10 бодливи и извити навън, а отвън покрити с власинки зъбчета. Венчето е 5-листно, бяло, сраснало, горе двуустно. Горната му устна е изправена, 2-делна до средата. Долната устна е извита надолу, страничните ѝ дялове са къси, а средният е широк. Тичинките са 4, като две от тях са по-дълги. Плодът е сух, разпадлив на 4 продълговати, едносеменни, дългнесто тристенни орехчета. Цялото растение има приятна миризма. Цъфти през юни – септември.

Разпространение. В Средиземноморието, Средна Европа, Балканския полуостров, Кавказ, Средна Азия, Иран.

Находища. У нас билката се среща в сухите, тревисти и буренясащи места, край пътищата, оградите и другаде, из цялата страна.

Употребяема част. Надземната цъфтяща част (*Herba Marrubii*).

Време за бране. Май – август.

Начин на бране. Брането се извършва в началото или по време на цъфтенето на растението. Отрязват се облистените цъфтящи стръкове на около 20 см от върха, като се изхвърлят прецъфтелите, необлистени и дървесинени стъбла, повредените листа и др.

Химичен състав. До 1 % марубин (горчиво вещество), около 7 % дъбилни и смолисти вещества, малко етерично масло, восъци и слуги, минерални соли; още едно горчиво вещество, което не е идентично на марубина, холин и нитрати. Дрогата е подложена на системни и задълбочени изследвания, в резултат на което е установено съдържанието на нови, физиологично активни вещества в нея. Изолирани са алкалоидите бетоницин, турицин и стахидрин – със сърдечносъдово действие, още един сесквитерпен, стероли, амини, галова и урзолова киселина, витамин С.

Лечебно действие. В резултат на експериментални данни, спиртният извлек от дрогата се препоръчва за приложение в меди-

цинската практика при заболявания на дихателните пътища (белодробна ТВС, коклюш, емфизем, хроничен бронхит). През 1968 г. са изолирани и бета-ситостерол, перегринол и новият дитерпеноид марубиол. *Забележка:* Билката вече не се използва в съвременната медицина.

Употреба. Като успокояващо средство при кашлица и хроничен бронхит (улеснява отделянето на храчките), при възпаление на жлъчката и черния дреб, при стомашни и чревни разстройства, както и при болезнена и недостатъчна менструация у болни от анемия жени.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Две чаени лъжички ситно нарязана дрога се накисва в 1 чаена чаша студена вода в продължение на 4 часа, след което се прецежда – доза за 1 ден. *Външно:* Отвара от дрогата се употребява и външно за бани на деца с кожни обриви. Една супена лъжица от дрогата се залива с 500 мл вряща вода, ври още 2–3 мин., прецежда се и разреждана с топла вода се ползва за обливане.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. При системното изследване (фармакологично и клинично) в миналото (преди 35–40 години) е установено че:

- Изолираната от дрогата марубинова киселина и нейната натриева сол са добро холеретично средство.
- Марубинът, изолиран от дрогата, е дитерпеноидлактон, но няма холеретично действие.
- Алкохолните, етерните и хлороформните извлекци от дрогата, както и 20 % декокт притежават добре изразен спазмолитичен ефект и се препоръчват за по-нататъшни експериментални проучвания.
- Дрогата има и хипотензивно действие.
- Дрогата се препоръчва в медицинската практика при заболяване на дихателните пътища.
- Ценно медонесно растение.
- Водният екстракт от дрогата има инсектицидно действие.
- Дрогата намира приложение и в ликьорното производство.

13. Род MELITTIS L.

Кошутина

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

сн. 15. Кошутина
(*Melittis melissaphyllum*)

Многогодишно тревисто растение. Стъблата са високи, изправени, четириръбести, неразклонени, вълнесто окосмени.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид:

1. *Melittis melissaphyllum* L. Кошутина (сн. 15). Среща се по сенчести места, из гори и храсталаци, в планините, до 2000 м надм. вис. Използва се в българската народна медицина и лечителско изкуство.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Кошутина

Melittis melissaphyllum L.

Български народни наименования. Голямо медуниче, Женска кошутина, Кошутина.

Наименования в други страни. Русия: Кадило мелиссовидное; Англия: Bastard-Balm; Германия: Biensaug-Immenblatt; Франция: Mélitte, herbe sacrée.

Разпространение. Средна и Южна Европа.

Находища. У нас се среща из храсталаците и светлите широколистни гори в планинските ни райони, но и в Дунавската равнина (Видинско, Тутраканско и др.).

Описание на билката. Кошутината е многогодишно тревисто, ароматично растение. Коренището е доста дебело. Стъблото е широко, сочно, четириръбесто, изправено. Листата са срещуположни, едри, широкояйцевидни, 4–12 см дълги, 2–7 см широки, по ръба назъбени, с дълги до 3 см дръжки и с редки власинки. Цветовете са с двустъно венче, обикновено бели, с

розово петно на долната устна, сравнително едри, до 5 см дълги, разположени по 1–3 в пазвите на горните листа, обърнати на една страна. Цъфти април – юни.

Употребяема част. Върхните цъфтящи стръкове, заедно с листата (Herba Melittis).

Време за бране. Май – август.

Начин на събиране. Отрязват се облистените върхари на растението, като се обират листата и от неотрязаната част на стъблото.

Химичен състав. Не е още достатъчно проучен. В дрогата е установено съдържание на етерично масло, кумарин и флавоноиди.

Употреба. В народната медицина се използва при болки в стомаха и червата, при недостатъчна менструация, пясък в бъбреците и др.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 1–2 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода, оставя се да кисне 1/2 час, след което се прецежда – доза за 1 ден. *Външно:* – Стопленият остатък след прецеждането се употребява за налагане при кожни възпаления, рани и други. Декоративно растение.

14. Род MELISSA L.

Маточина

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Многогодишно, тревисто растение.

По нашите земи се среща само 1 вид:

1. **Melissa officinalis L. Обикновена маточина** (сн. 16). Расте често по каменисти и тревисти места в цялата страна, а някъде – като градинско растение, отглеждано в съседство с пчелини, до 1200 м надм. вис. Използва се в народната и официалната медицина. Цъфти през юни – септември.

сн. 16. Обикновена маточина (Melissa officinalis)

Маточина

Melissa officinalis L.

Български народни наименования. Вряс, Кошерджийска трева, Лимонка, Мамник, Маточина, Маторка, Мащерика, Орисец, Портокалка, Пчеларник, Пчелин, Пчелно биле, Пчелок, Пчеляк.

Наименования в други страни. Русия: Мелиса лекарственная; Англия: Balm, Bahu; Германия: Zitronen Meliss; Франция: Mélisse, Citronnelle.

Разпространение. Европа, Кавказ, Азия, Югозападен Сибир, Югозападното средиземноморие.

Находища. У нас се среща из гори, храсталаци, покрай населени места, по дворове и градини, сред каменисти местности, в цялата страна, до 1200–1400 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с приятна лимонена миризма. Стъблата са високи 30–80 см, изправени, четириръбести, разклонени, покрити с жлезисти и прости власинки. Листата са срещуположни, широкояйцевидни, ромбовидни или продълговати, 2–8 см дълги и 2–6 см широки, отдолу жлезисто влакнести, тъпо назъбени, с дръжки. Цветовете са бледожълти, бели или розови, събрани по 4–12 в лъжливи прешлени, разположени в пазвите на горните листа. Чашката и венчето са двуустни. Тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 едносеменни, яйцевидни орехчета. Билката може да се култивира.

Употребяема част. Цъфтящите връхни и долните облистени части на растението. В зависимост от предназначението се бере преди или по време на цъфтеж. Внимание: да не скубе с корените!

Време на събиране. През лятото, юни – юли.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, в състава на което влизат терпенови производни: цитрал, цитронелал, гераниол, линалол, мирцен, алдехиди, дъбилни вещества, смолисти и горчиви вещества, слузи. Съдържа и три вида киселини: кафеена, олеанолова и урзолова, ензими, витамин С, минерални соли и др.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, нервноуспокоително, отслабва болките в областта на сърцето, усилва зрението, газогонно.

Употреба. При гастрити, неврози от всякакъв вид, нервно изтощение, главоболие, виене на свят. Билката се ползва и при високо кръвно налягане, херпес, неврастения, фарингит, ларингит, епилепсия, меланхолия, за възбуждане на апетита, против уплаха, смущения в съня, за усилване на зрението, при ревматизъм, полова свръхвъзбуда.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 650 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно, по 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в отношение 10 : 3, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. *Външно:* За налагане при гърлобол, червен вятър, мастит, циреи и зъбобол.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Запарката от маточина се ползва при уплаха, нерви, тиха лудост. Отвара от билката се пие в големи количества – вместо вода, при високо кръвно. За стимулиране на менструацията се пие по-концентрирана отвара от 4–5 супени лъжици в 1 л вода. Маточината се ползва още при проблеми в храносмилането, сърдечносъдови проблеми, диария, малокръвие, задух, орама.

15. Род MENTHA

Мента

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с разклонени, четириръбести стъбла, високи 30–120 см, често тъмновиолетови и вдървяващи се. Листата са с къси дръжки, срещуположни, яйцевидни, дълги 3–4 см, широки 0,5–2 см, на края напилено назъбени. Цветовете са бледо- до тъмновиолетови, събрани в гъсти прешлени в пазвите на горните листа или най-често на върха в класовидни съцветия. Чашката е правилна или неясно двуустна, с 5 зъбчета. Венчето е фуниевидно, с 4 почти равни дяла. Орехчетата са 4, с грапава повърхност. (Обикновена мента – Джоджен). Медоносни и лечебни растения с определено стопанско значение.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида, единият е култивиран:

1. **Mentha aquatica L. Водна мента** (сн. 17). Среща се по влажни и мочурливи тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Използва се в народната медицина. Цъфти юли – октомври.
2. **Mentha arvensis L. Полска мента** (сн. 18). Често обитава влажни места, покрай нивите в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Използва се в народната медицина. Цъфти юли – септември.
3. **Mentha longifolia (L.) Hudson. Дълголистна мента** (сн. 19). Расте по влажни места край реки и потоци, край орници и ниви в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Използва се в народната медицина. Цъфти юли – септември.
4. **Mentha piperita L. Лютив мента** (сн. 20). Култивирано растение. Отглежда се у нас на площи между Стара планина и Средна гора. Използва се масово в официалната медицина, в козметичното и парфюмерийното производство.
5. **Mentha pulegium L. Блатна мента, Бласкун** (сн. 21). Среща се по влажни и мочурливи места в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Използва се в народната медицина. Цъфти юни – септември.
6. **Mentha spicata L. Обикновена мента (Джоджен)**. Често расте по влажни места, покрай реки и потоци в цялата страна. Отглежда се и като градинско растение в дворовете. Може да се срещне до 1200–1300 м надм. вис. Използва се в народната медицина. Цъфти юни – октомври.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Водна мента

Mentha aquatica L.

Български народни наименования. Водна мента, Мента.

Наименования в други страни. Русия: Мята водная; Англия: Water Mint; Германия: Bachminze, Wasserbalsam; Франция: Menthe rouge.

Разпространение. В Европа и Северна Америка.

Находища. Билката се среща в покрайнините на блатисти и мочурливи места, навсякъде в по-ниските части на страната до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Водната мента е многогодишно тревисто растение. Стъблото е четириръбесто, слабо разклонено, покрито с обърнати надолу власинки. Листата са срещуположни, с дръжки, заоблени или удължени, в основата сърцевидни, почти голи. Цветовете са събрани по много в пазвите на най-горните листа, във вид на главести съцветия. Чашката е 5-делна, сраснала, с фуниевидна форма и с 5 заострени триъгълни зъбеца. Венчето е четирилистно, розово-виолетово, в долната си част – тръбесто, а в горната – 4-делно, с почти еднакви дялове. Тичинките са 4, еднакви и разперени. Плодът е съставен от 4 кръгли орехчета. Силно изменящ се вид.

сн. 17. Водна мента
(*Mentha aquatica*)

Употребяема част. Надземната цъфтяща част.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Съдържа до 1 % етерично масло, в състава на което влизат свободен линалоол (до 36 %), линалилацетат (до 10 %), карвон, сесквитерпини. Не съдържа ментол. В етеричното масло са извлечени и L-пинен, бета-пинен, сабинен, мирцен, лимонен, цинеол и др.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо и спазмолитично.

Употреба. При заболявания на стомаха и жлъчката.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно счукана дрога се залива с 3 чаени чаши вряла вода, оставя се да кисне докато изстине, след което се прецежда. Дневна доза: по една чаена чаша, 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт, в съотношение 100 : 20 суха билка. Дневна доза: 15–20 капки, 3 пъти дневно, преди храна, в малко вода. *Външно:* Спиртната тинктура може да се ползва и за разтриване при кожни обриви и др.

сн. 18. Полска мента
(*Mentha arvensis*)

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Полска мента

Mentha arvensis L.

Български народни наименования. Полска мента, Мента (сн. 18).

Наименования в други страни. Русия: Мята полевая; Англия: Corn Mint; Германия: Acker Minze, Kornminze; Франция: Baume des champs.

Разпространение. В Средиземноморието, Балканския полуостров, Средна Азия, Кавказ, Сибир, Северна Америка, Мексико. В Китай и Япония растението е култивирано.

Находища. В България билката се среща из влажните места, покрай реките, ливадите и пасищата до 1000 м надм. вис. Широко разпространен вид.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, със силно разклонено коренище. Стъблата са дълги, четириръбести, светлозелени, 40–50 см високи. Листата са дребни, овални, по-често елипсовидни, срещуположни, на върха заострени, по краищата назъбени, с дръжки. Цветовете са бледовиолетови, събрани в почти класовидни съцветия. Чашката е късозвънеста, 2–3 мм дълга, с широки, триъгълни, късо подострени зъбци. Тичинките са 4, еднакви. Цялото растение е с приятна, характерна ментова миризма.

Употребяема част. Стъбло, листа, рядко цвят.

Време на събиране. Юни – октомври.

Химичен състав. Етерично масло, в състава на което влизат: пулегон, пиперитон, ментон, хесперидин, рамноза, бетаин и др. В листата се съдържа каротин (провитамин А), един кетон и др. Главна съставна част на дрогата е алфа-пулегон, по-малко алфа-пинен, бета-пинен, лимонен и др. Най-високо съдържание на лечебните съставки в растението се наблюдава сутрин, при изгрев слънце, до 10–12 часа на обяд.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, противовъзпалително, нервноуспокоително и противогърчово.

Употреба. При заболявания на стомаха, нервната система и дихателните пътища.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 1 супена лъжица ситно счукана дрога се залива с 600 мл вряла вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда. Дневна доза: по една водна чаша, 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт, в отношение 100 : 30 суха билка. Дневна доза: 15–20 капки, 3 пъти дневно, преди храна. *Външно:* Прилага се във вид на запарка за инхалация. Една супена лъжица от дрогата се поставя във вода, кипната в подходящ широк съд. Правят се вдишвания над съда в продължение на 15–20 мин.

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Дълголистна мента

Mentha longifolia L. Hudson

Български народни наименования.

Дълголистна мента, Мента (сн. 19).

Наименования в други страни.

Русия: Мята длиннолистная; Англия: Horse Mint; Германия: Rossminze; Франция: Menthe sauvage.

Разпространение. В Европа, Европейската част на Русия, Скандинавия, Средиземноморието, Мала Азия, като култивирано растение в много страни.

Находища. Билката се среща често у нас из влажните и мочурливи места, край реките в предпланините и планините в нашата страна до 1200 м надм. вис.

сн. 19. Дълголистна мента
(*Mentha longifolia*)

Описание на билката. Дълголистната мента е многогодишно тревисто растение. Коренището е силно развито, пълзящо. Стъблата са изправени, леко разклонени в горната част, влакнести, до 80–100 см високи. Листата са приседнали, продълговато-ланцетни или елипсовидни, на върха заострени, назъбени, зелени отгоре, беловълнести, с изпъкнала мрежа от жилки отдолу. Цветовете са розово-виолетови, събрани в плътни класовидни съцветия. Чашката е гъсто влакнеста. Венчето е фуниевидно, почти правилно, два пъти по-дълго от чашката. Плодът е орехче. Семето е леко удължено.

Употребяема част. Стъбло, листа и цвят.

Време на събиране. Юни – октомври.

Химичен състав. Етерично масло от 0,6 до 1,5 %, в състава на което влизат карвон, бурнеол, пулегон, ментон, ментол, изоментол, цинеол, пулегон. Маслото съдържа и естер, чиято Rf-стойност отговаря на Rf-стойността на куминилацетата. Най-високо съдържание на лечебните съставки в растението се наблюдава сутрин при изгрев слънце.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, противовъзпалително, обонително средство, газогонно.

Употреба. При заболявания на стомаха и стомашни разстройства, подобрява храносмилането. Използва се при честа умора и леко безсъние. Главоболие, виене на свят, мигрена, лош дъх в устата, невроза. Бронхит, жлъчно-чернодробни заболявания, хроничен панкреатит, газове, диария, алергия, хеморойди. Сърдечна слабост, сърдечна невроза, климакс. Зъбобол, възпаление на венците и на средното ухо.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Две супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 650 мл вряла вода, оставя се да кисне докато изстине, след което се прецежда. Дневна доза: по една винена чаша, 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт, в отношение 1 : 3 спирт : суха билка. Дневна доза: 15–20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно, 15 мин. преди храна. *Външно:* При кожни сърбежи, рани, подутини. Основно се прилага във вид на запарка за инхалация. Една супена лъжица от дрогата се поставя в 200–300 мл вряща вода в

подходящ широк съд, сменя се от огъня и се правят вдишвания над съда в продължение на 15–20 мин. Може да се ползват и инхалаторни устройства.

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Лютивa мeнтa

Mentha piperita L. Huds.

Български народни наименования. Лютивa мeнтa, Мeнтa (сн. 20)

Наименования в други страни. Русия: Мята перечная; Англия: Peppermint; Германия: Pfeffer Minze; Франция: Menthe poivre.

Разпространение. В Англия, Франция, Италия, Унгария, европейската част на Русия като култивирано растение. В Англия лютивата мента се отглежда още от XII в. в областта Мичъм. Различават се два вида културна мента: черна и бяла. Черната мента се отглежда главно в Англия и у нас, а бялата – във Франция.

сн. 20. Лютивa мeнтa
(*Mentha piperita*)

Находища. Билката се отглеждала масово върху поливни площи в следните бивши окръзи: Варненски, Великотърновски, Видински, Плевенски, Пловдивски, Разградски и Старозагорски. Преди десетина години България заедно с Италия беше на едно от първите места по производство на ментово масло в света.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Стъблата са дълги, тъмновиолетови, 30–60 см високи. Листата са с къси дръжки, срещуположни, яйцевидно-ланцетни или ланцетни, 4–8 см дълги и 2–4 см широки, в основата сърцевидни, на върха заострени, по края назъбени. Цветовете са розови или бледо-виолетови, събрани във върхни класовидни съцветия. Чашката е с 5 зъбчета. Венчето е фуниевидно, почти правилно, 4-делно,

с малко по-широк и леко изрязан горен дял. Тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 орехчета.

Употребяема част. Стъбло и листа.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Етерично масло, в състава на което влизат главно алкохолът ментол (30–70 %), оцетерпени, лимонен, ментофуран, кетонът ментон (до 18 %), алдехиди, амилов алкохол, естери на изовалерианова киселина, алфа-пинен, бета-пинен, кадинен, кетона пиперитон, алфа-феландрен, цинеол, кариофилен, дипентен, пулегон, урзолова киселина и др. В листата е установено наличието на: до 40 % каротин (прочутия провитамин А), хесперидин, бетаин, до 12 % дъбилни вещества, смоли, ензими, до 12 % минерални соли и др. В сухата билка и отпадните продукти е установено наличието на рутин, алфа-, бета- и гама-токофероли, цистеин, орнитин, хистидин и др. Най-високо съдържание на лечебните съставки в растението се наблюдава сутрин, при изгрев слънце (около 6 часа), и на обяд (в 12 часа).

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, противовъзпалително, спазмолитично, нервноуспокоително и сърдечно стимулиращо.

Употреба. При заболявания на стомаха, като подобрява неговата секреторна функция. Същото действие оказва и върху червата и жлъчката. Повишава апетита, подобрява храносмилането.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Две чаени лъжички ситно счукана дрога се залива с една чаена чаша вряла вода, оставя се да кисне докато изстине, след което се прецежда. Дневна доза: по една супена лъжица, 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт, в отношение 100 : 2 етерично масло. Дневна доза: 10–15 капки, 3 пъти дневно, преди храна. *Външно:* Прилага се във вид на запарка за инхалация. Една супена лъжица от дрогата се поставя във вода, кипната в подходящ широк съд. Правят се вдишвания над съда в продължение на 15–20 мин. Спиртната тинктура може да се ползва и за разтриване при мигрена, кожни обриви и др.

Бласкун

Mentha pulegium L.

Български народни наименования.

Блатна мента, Бласкун, Див джоджун, Лехусничева трева, Полски джоджен.

Наименования в други страни.

Русия: Мята блошница; Англия: Pennyroyal; Германия: Poley, Poleminze; Франция: Menthe, Pouliot.

Разпространение. В Европа, Средна Азия, Балканския полуостров, Северна Африка, Канарските острови, Америка, Крим, Кавказ.

Находища. У нас билката се среща почти в цялата страна (без високите части на планините), по влажните и мочурливи места, по ливадите и край реките, до 1400 м надм. вис.

сн. 21. Бласкун
(*Mentha pulegium*)

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Стъблата са дълги до 60 см, полегнали или изправени, вкоренени. Листата са дребни, овални или овалнояйцевидни, срещуположни, целокрайни или назъбени, с дребни прилистници. Цветовете са светлопурпурни или лилаво-розови, рядко бели, събрани в разчленени прешлени в пазвите на листата. Чашката е двуустна и при отвора е с власинки. Плодът е от дребни топчести орехчета. От растението се разнася приятна миризма.

Употребяема част. Стъблото и листата. Отрязва се с остро ножче цялата връхна, облистена, надземна част по време на цъфтежа, на 25–30 см от върха. При събиране да се подхожда особено внимателно, да не се скубе, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Етерично масло, в състава на което влизат: ментол, азулен, лимонен, дипентен, ментол, кетонът пулегон, са-

пунин и до 4 % катехинови танини. В сухата билка е установено наличието и на диосмин, флавоновия гликозид хесперидин, пиперитенон и др.

Лечебно действие. Газогонно, болкоуспокояващо.

Употреба. При заболявания на стомаха, корема и дихателните пътища. При болки в стомаха и червата, чернодробни заболяване. Противоастматично. Главоболие, епилепсия. Лош дъх в устата. Билката се употребява като инсектицидно народно средство. За животните е отровна.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 10 г (две супени лъжици) ситно счукана дрога се залива с две водни чаши вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда. Доза за един ден: 500 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 95 % спирт и 30 % дрога, като се приемат по 20 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* За лапи при стомашни болки, зъбобол и обриви от алергичен произход. Най-често се прилага във вид на запарка за инхалация. Две супени лъжици от дрогата се поставят във вряща вода, кипната в подходящ широк съд. Веднага се правят вдишвания над съда в продължение на 15–20 мин. Билката не е токсична в количества до 5 г сухо вещество, прието вътрешно, неколкодневно, след което се почива 3–5 дни!

16. Род *NERETA* L.

Коча билка

сем. Устоцветни – *Lamiaceae* = *Labiatae*

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с многобройни изправени, разклонени, четириръбести стъбла, високи 40–100 см. Цялото растение е синкавовлакнесто. Листата са срещуположни, горните са продълговати, в основата сърцевидни, на къса дръжка, дълга 0,5–4 см. Цветовете са с дръжка, дълга 7–9 мм, събрани в рехави прешлени, образувачи класовидно съцветие с линейни, заострени прицветници, дълги 1,5–3 мм. Чашката е тръбеста, малко извита и polegato отрязана, с 5 еднакви зъбчета. Венчето е с тясна, дълга 8–10 мм тръбица, бяло или бледорозово, а долната устна е с червеникави петна.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида от билката.

В народната медицина се използват два от тях.

1. ***Nepeta cataria* L. Обикновена коча билка** (сн. 22). Среща се по каменисти и тревисти места, край пътища и огради в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Използва се в народната медицина. В миналото е използвана и в официалната медицина. Цъфти май – септември.
2. ***Nepeta nuda* L. Гола коча билка**. Расте по тревисти места и храсталаци, в планините, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни – септември.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Обикновена коча билка

Nepeta cataria L.

Български народни наименования. Бабица, Коча трева, Мачо биле.

Наименования в други страни. Русия: Катовник кошачий; Англия: Cat-mint; Германия: Katzenminze; Франция: Chataire, herbe aux chats.

Разпространение. В Южна Европа, Западна Азия, Средиземноморието, Армения, Индия, Япония (пренесено) и Северна Америка (пренесено). Култивира се в някои райони на Русия.

Находища. У нас се среща по буренясаи, каменисти места, край стоборите, пътищата и другаде в цялата страна, но сравнително рядко.

сн. 22. Обикновена коча билка
(*Nepeta cataria*)

Описание на билката. Многогодишно тревисто, сивовлакнесто растение. Стъблото е високо до 1 м, изправено или леко полегнало, силно разклонено. Листата са срещуположни, яйцевидни или сърцевидни, едро назъбени, с дълги дръжки. Цветовете са бели или лилави, събрани в прешлени, разположени в почти класовидни съцветия. Чашката е тръбеста, а чашечната тръбица е малко извита и полегато отрязана. Венчето е двууст-

но. Тръбицата му при основата е тясна, а нагоре – разширена. Горната устна е слабо вдлъбната, а долната е 3-делна. Тичинките са събрани успоредно под горната устна, като средните са по-дълги от страничните. Цялото растение е с характерна приятна миризма. Цъфти през юни – август.

Време за бране. Юни – август.

Употребяема част. Отрязват се връхните стръкове на растението на около 25 см отгоре, по време на цъфтенето. Събират се също и листата от неотрязаната част и се прибавят към стръковете. Събраният материал се прочиства от променени и нападнати от ръжда листа, прецъфтели стръкове и др.

Химичен състав. До 5 % етерично масло с приятна лимонена миризма, в състава на което влизат терпени и пулегон, по-малко – цитрал, гераниол, лимонен, дипентен, цитронелол, нерол, карвакрол. Установено е, че главни компоненти на етеричното масло са непеталактонът (42 %) и непеталовият анхидрид. Освен етерично масло дрогата съдържа още дъбилни вещества и терпени, както и пулегон.

Употреба. Като стимулиращо средство при главоболие, виене на свят, против диария, при възпаление и болки в стомаха и червата, при газове и др.

Начин на употреба. *Вътрешно:* по 2 супени лъжици ситно счукана или смляна дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода и след изстиване се прецежда – доза за 1 ден. Употребява се и в консервната и рибната промишленост като подправка. Установено е, че дрогата притежава инсектицидни и противобактериални свойства. *Външно:* Етеричното масло намира приложение в парфюмерийната и сладкарската промишленост. Медоносно растение.

17. Род ORIGANUM L.

Риган

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение с късо, пълзящо коренище и изправени четириръбести стъбла, високо до 80–90 см, покрито с разперени власинки.

Листата са срещуположни, на къса дръжка, продълговато яйцевидни. Цветовете са разположени в пазвите на пурпурни или зелени прицветници, събрани в продълговати класчета. Чашката е звънчевидна, с 5 еднакви зъбеца. Венчето е неясно двуустно, светлочервено или виолетово-розово. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид:

1. **Origanum. vulgare L. Риган** (сн. 23). Среща се из храсталаци и каменисти места, от низините до високопланинските пояси в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в народната и официалната медицина.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Риган

Origanum vulgare L.

Български народни наименования.

Балкански чай, Вранилова трева, Горски чай, Кеклич (тур.), Маеран, Овчарски босилек, Риган, Ориган, Риганова трева, Черновръх, Черно-връхче.

Наименования в други страни.

Русия: Душица обыкновенная, материнка; Англия: Wild Margoram, common majoram; Германия: Wilder Dost; Франция: Margolaine sauvage, origan.

Разпространение. В Западна и Средна Европа, Средиземноморието, Западен Сибир, Кавказ, Далечния изток. Растението е пренесено и в Северна Америка.

сн. 23. Риган
(*Origanum vulgare*)

Находища. У нас се среща по тревисти места и храсталаци, в каменисти местности, горски сечища и редки гори, в цялата страна до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с пълзящо коренище, от което се развиват нови стъбла. Стъблата са жилави, дълги до 60 см, изправени, четириръбести, повечето разклонени в горната си част. Листата са срещуположни, продълговати, с леко влакнести къси дръжки, до яйцевидно продълговати, 2–4 см дълги и 0,8–2,5 см широки, обикновено целокрайни или неясно назъбени, на върха заострени с власинки и приседнали жлези. Цветовете са събрани в пазвите на едри, керемидообразни, припокриващи се виолетови прицветници така, че образуват класчета, разположени като метлица. Чашката е звънчеста, с 5 еднакви зъбеца и с пръстен от власинки при отвора. Венчето е неясно двустно с врязана горна и 3-делна долна устна. Тичинките са 4. Прицветниците са обагрени в лилаво, рядко в зелено, и са по-дълги от чашката. Плодът е съставен от 4 овални, гладки, тъмнокафяви орехчета.

Употребяема част. Цъфтящите и облистени части на растението. При бране с остро ножче се отрязват горните цъфтящи части на растението – до 20 см от върха. Трябва внимателно да се бере, да не се скубе с коренището.

Време на събиране. През лятото: юни – август.

Химичен състав. Съдържа до 1,2 % етерично масло, в състава на което влизат тимол и кавракол, сесквитерпени, геренилацетат и др. Дрогата съдържа още дъбилни вещества, флавоноиди – производни на лутеолина, диосметина и апигенина.

Лечебно действие. Антисептично, противовъзпалително, отхрачващо и нервноуспокоително. Стимулира секрецията на потните, храносмилателните и бронхиалните жлези. Има изразено сънотворно действие. Потиска половата възбуда.

Употреба. При възпаление и болки в стомаха и коремната област, чернодробни и жлъчни болести, запек, лошо храносмилане. Диабет. При остър и хроничен бронхит, трахеит, грип, магарешка кашлица, болки в ушите, коклюш. При болезнена менструацията, нервност, възбуденост, безсъние и др. Установено е противоглистното действие на билката. Употребява се при екземи, особено за малки деца, във вид на бани. Също така при рани, лишеи и обриви.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 3–4 супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 650 мл вряща вода, оставя се кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно, по 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 20 % дрога, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. Успешно приложение намира и масленият извлек от билката: 2–3 капки, 2–3 пъти дневно. *Външно:* За бани: 20–40 г ситно нарязана дрога се залива с 1 л вряща вода, след изстиване запарката, се прибавя към водата за баня.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Риганът е билка, която е позната и използвана още в древността от времето на траките. Растението се бере по време на цъфтеж и се ползва от нашия народ през цялата година. Отварата от риган се ползва при: диария, дизентерия, сърцебол, болести на черния дроб и жлъчката, кашлица, газове в корема, за пречистване на кръвта. Със сварената билка се налага при сърцебол, гърлобол, зъбобол, рани и екземи. Ползва се и масленият извлек от билката, добит чрез варене на листата.

18. Род *OSIMUM* L.

Босилек

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода.

Градинско цвете, силно разпространено в селските дворове и градини, с много дребни бели цветове и силна приятна миризма, която се запазва и при изсушаването му.

По нашите земи е разпространен и описан 1 вид:

1. *Ocimum basilicum* L. Босилек
(сн. 24).

сн. 24. Босилек
(*Ocimum basilicum*)

Босилек

Ocimum basilicum L.

Български народни наименования. Босилек, Босильок.

Наименования в други страни. Русия: Базиликдушистый, Базилик душистый; Англия: Basil, Sweet Basil; Германия: Basilicum, Echtes Basilienkraut; Франция: Basilie, Basilic, herbe royale.

Разпространение. Според някои писмени източници родината на босилека са Цейлон, Индия и Източна Азия. Растението е култивирано в Европа – Франция, Италия, Испания, Балканския полуостров, Русия (главно южните и югозападните райони), Африка и Америка.

Находища. Според непотвърдени данни у нас билката е пренесена от Аспаруховите българи. Босилекът съпътства постоянно живота на истинските българи, отглежда се във всяка къща. Расте вечно, неизкоренимо върху Христовия гроб, за да го сочи като небесно знамение. Босилекът се седи и отглежда у нас по градините или саксийно по домовете.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение с приятен, характерен аромат. Стъблата са дълги 30–50 см, четириръбести, разклонени от основата. Листата са срещуположни, с дълги дръжки, яйцевидни, 3–5 см дълги и 2–2,5 см широки, почти целокрайни или с редки зъбчета. Съцветието е прекъснато, класовидно, образувано от малкоцветни прешлени. Цветовете са бели, по-рядко розови. Тичинките са 4, две по-дълги и две по-къси, извити надолу, стърчат навън от венчето. Плодът при узряване се разпада на 4 черно-кафяви орехчета.

Употребяема част. Листа и цветовете. Отрязва се с остро ножче цялата облистена част до 20–25 см от върха надолу, винаги при обилен цъфтеж.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Съдържа ок. 1,5 % етерично масло, в което влизат метил халвикол, линалоол, цинеол, еугенол, гераниол, р-цимол, мирцен. Съдържа още дъбилни вещества, един гликозид, един сапонин, минерални соли, органични киселини и др.

Лечебно действие. Успокоява душата и тялото, усилва сърдечната дейност, облекчава детските диарии. Етеричното масло на босилека има седативно, противомикробно, противогърчово и противокашлично действие.

Употреба. При хрема, ангина, възпаление на устната кухина, зъбобол, хроничен бронхит, задух и астма. Безсъние. Ползва се и при нефрит, възпаление на простатата, болки при уриниране, чревни инфекции, метеоризъм. Помага при гной в средното ухо и парадонтоза. Външно се използва за промивки при екземи, рани, гной в ушите, гърлобол.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 50 г ситно нарязана дрога се залива с литър и половина вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно по 100 мл – дневна доза 300 мл. Същата запарка се ползва за гаргара и за налагане при отоци и екземи. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 20 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* Под формата на лапи при екземи, рани, гърлобол, възпаление на средното ухо. Дрогата не е токсична, но в големи дози силно дразни лигавиците!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Босилекът е градинско цвете с много дребни, бели цветове и силна, приятна миризма, която се запазва и при изсушаването му. Тя му дава предимство пред другите цветя, с които е в спор за хубост (Аления, едроцветен Божур, Здравец). Босилекът се отглежда почти във всяка къща и съпътства българина през целия му живот, защото е цвете, от което бяга всяко зло. Той е възпят в народните песни, най-вече с епитетите „ситен, дребен“ и „ран“. Споменава се и „гръцки босилек“, който е с по-едри цветове, но в обичаите и обредите се предпочита дребният. Босилекът се използва свеж или изсушен, но задължително цъфнал. Смятан е за „Христово цвете“, „кръстно цвете“. Той расте неизкоренимо върху Христовия гроб, за да го сочи като небесно знамение. В Бургаско се вярва, че Босилекът помага да се види небесният свят в нощта срещу Коледа, защото тогава небето се разтваря пред очите на праведните. Жена, която иска да види чудо-то, опича кравайче и забучва в него стрък сух Босилек. Ако е

праведна, до сутринта той се разлиства и тя вижда отвореното небе.

В Сливен има поверие, че това е единственото цвете, което отива на небето. Босилекът има важно място в направата на човек от растения. Девет сестри страстно желаели да имат брат и направили човекоподобна фигура от пън, като за ръце поставили Босилек и я облекли в мъжки дрехи. Господ чул горещите им молби, вдъхнал душа на фигурата и така тя се превърнала в мъж.

Босилекът придава допълнителна сила на баенето, затова баячките го използват по време на обреда или го поставят в близост до себе си. С Босилек правят и развалят магии, особено за връзване, т.е. лишаване от способност за полов контакт. Той се носи в пазвата през Мръсните дни за защита от зли сили. Билката е до леглото на лехусата, дават ѝ да пие настойка от нея със захар при тежко раждане. Използват я във водата за къпане на бебето до 40-ия ден и в обредното очистване на лехусата и семейството при българомохамеданите. Върху стрък Босилек се суши плацентата при раждане на дете с „риза“. Тя пази от куршум.

Босилекът се свързва с младостта и чистотата и в народните песни босилековата китка е синоним на младоженец. Китки от Босилек се носят от момите, за да привличат към себе си ергените и за здраве. Те се разменят между млади като официално оповестяване на тяхната любов в знак на бъдеща женитба.

С Босилек, поръсен около умиращ човек, се облекчава агонията му. Поставя се във водата за къпане на мъртвец и в китките, които се слагат при него. Поповете, възприемани като „божии деца“, са погребвани с китки само от Босилек. Когато бременна жена трябва да се прости с мъртвец, тя му занася жълто цвете, а взема Босилек от неговите китки, с който натърква себе си и бебето си след раждането, за да не са жълтеникави като мъртвец. Китки Босилек се раздават на живите за здраве и за да поменат умрелите. Почти във всяка българска къща има сух Босилек, отредено му е най-почетното място – до иконите.

Билката се слага във виното, докато кипи. Тя прогонва всяко зло, но обредно обработеният Босилек има по-голяма предпазна и лечебна сила. На Благовец се убива змия, главата ѝ се напълва със семе от Босилек и се заравя в градината, за да прорасне растението през главата. На Гергьовден се коли черно агне като жертва и китка от растението се натопява в кръвта му. На Благовец носят в църквата Босилек, който се освещава от попа. На Макавей се взема босилекова китка, с която попът ръси по къщите, а нему се дава друга, също от Босилек. Срещу Кръстовден жените носят в църквата китки Босилек, които ношуват там, а на сутрешната празнична служба попът ги освещава и се отнасят вкъщи, поставят се на иконата за лек. Босилек се гори (пуши) в огнището за прогонване на болестите.

С отвара от Босилек в оцет и сол се лекуват нежит и „погълната змия“ (болнавост), а със сок от листата му – ухобол. С клонче Босилек се бърка мехлем от сметана за изгорено.

При грип болният се напушва над сух босилек и трендафил. При треска се пие отвара от Босилек, диви боровинки, семе от коноп, Здравец, корен от ягоди, Змийска хурка, Полски хвоц и семе от лен. При задух се пие отвара от Босилек, праз и Ветрогон. Отвара от Босилек, Вятърничава трева, Самодивски свещи, Чубрица, Лаусничава трева се пие при орама.

При истравци лехусата пие отвара от Босилек, Лобода, мед и семената на всички културни растения в селището. При глисти у деца им се дава кафе, приготвено от ръж и семена от Кърлеж (Рицин), сварени в босилекова вода.

Тригодишен Босилек, заедно с корен от Брош и Ратуров цвят, сварени в тригодишно вино, предизвикват менструация в критическата възраст. С отвара от Босилек, Божур и Трендафил мият лицата на децата за премахване на пъпки. Водна настойка от Босилек и лозови ластари се препоръчва при често припадане. Босилеков извлек в розова вода се капе в очите при очепол. Сополиви деца се кадят със смес от Босилек, см ирна, Срещниче, Дафинови листа и други ароматични треви, донесени от Божи гроб. Заедно с ябълка се използва в състава на капки при болки в очите и др.

19. Род PRUNELLA L.

Пришница

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения, с изправени приповдигащи се стъбла, високи до 50 см, с безплодни надземни издънки, голи или слабо влакнести. Листата са срещуположни, с дръжки, дълги от 0,5 до 4 см, най-горните често са приседнали, яйцевидно продълговати, дълги 4–9 см, широки 2–4 см, голи, почти целокрайни. Цветовете са в прешлени по 4–6, образуващи в горните части на стъблото закръглени или удължени, гъсти класовидни съцветия. Бъбрековидните прицветници на върха са заострени, с виолетово-червеникав ресничест ръб. Чашката е дълга 8–9 мм, тръбесто звънчевидна, двуустна. Венчето е синьо-виолетово, дълго 10–15 мм, отвътре с пръстен от власинки при основата на тръбицата. Тичинките са 4. Плодчетата са орехчета, дълги 1,5–2 мм.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида от билката:

1. **Prunella grandiflora (L.) Schol.** Едроцветна пришница. Среща се по тревисти места, ливади и пасища, във всички наши пладини, от 600 до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – септември.
2. **Prunella laciniata (L.).** Нарязанолистна пришница. Расте по тревисти и каменисти места в цялата страна, от 300 до 1600 м надм. вис. Цъфти юни – септември.
3. **Prunella vulgaris L.** Обикновена пришница (сн. 25). Вирее най-често по тревисти места из цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – септември. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Обикновена пришница

Prunella vulgaris L.

(*Brunella vulgaris* Moench.)

Български народни наименования. Живеничево биле, Обикновена пришница, Посечено биле, Усойче, Хайдушка трева, Черноглавка, Посечено биле, Хайдушка трева.

Наименования в други страни. Русия: Черноголовка обыкновенная; Англия: Self-heal; Германия: Kleine Brunelle; Франция: Brunelle vulgaire.

Описание на билката. Обикновената прищница е многогодишно тревисто растение. Коренището е пълзящо. Стъблото е изправено или приповдигащо се, до 40 см дълго, с безплодни, надземни издънки, голи или слабовлакнести. При основата листата са цели, яйцевидни или триъгълно яйцевидни, обикновено на върха тъпи, клиновидно стеснени в основата си, с дълги дръжки, почти целокрайни. Най-горните листа обхващат основата на съцветието. Прицветниците са широкояйцевидни, отведнъж на върха заострени, с виолетово-червеникав ресничест ръб. Цветовете са синьо-виолетови или червено-виолетови, рядко бели, събрани в гъст клас, в пазвите на горните листа. Чашката е двуствна, с 10 жилки, тръбесто звънчеста, стеснена в горната си част. Горната устна е с 3, а долната – с 2 зъбеца. Следпрецъфтяване устните са почти затворени. Венечната тръбица отвътре при основата си е с пръстен от власинки. Горната венечна устна е вдлъбната, шлемовидна, а долната е 3-делна. Горната устна на чашката след прецъфтяване обгръща с краищата си долната устна. Тичинките са успоредни, събрани под горната устна. Страничните тичинки са по-дълги от средните. Горната чашечна устна е с много дребни зъбчета. Плодът е яйцевидно орехче с 2 паралелни жилки по средата. Цъфти май – август.

сн. 25. Обикновена прищница
(*Prunella vulgaris*)

Разпространение. В Европа, Средиземноморието, Молдова, Украйна, Западен и Източен Сибир, Далечния изток, Средна Азия, Иран, Мала Азия, Индия, Япония, Китай, Северна Америка, Австралия.

Находища. Билката у нас се среща по тревистите места, край пътищата, по бреговете на реките и покрай горите, из храсталаци-

те, поляните и другаде в цялата страна, обикновено над 1000 м надм. вис.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Prunellae vulgaris*).

Време за бране. Юни – септември.

Начин на бране. Отрязва се цялата надземна част на растението по време на цъфтеж. Събраният материал се прочиства от развадени листа, прецъфтели цветове и други примеси.

Химичен състав. Един засега неизвестен алкалоид, до 5 % дъбилни и горчиви вещества, разтворими във вода неорганични соли, особено калиеви. Съдържа още восъци, малко етерично масло, в състава на което влизат камфор и d-фенхон, тритерпенови сапонини. Семената съдържат до 16 % тлъсто масло. Установено е антибиотичното действие на drogата. Съцветията съдържат и флавоноиди.

Употреба. В нашата народна медицина се използва като болкоуспоко-яващо и диуретично средство, при обриви по кожата, болки в стомаха и червата, главоболие и др.

Начин на употреба. *Вътрешно:* По 1–2 чаени лъжички ситно счукана droga се залива с 1 чаена чаша вряща вода, оставя се да се охлади, прецежда се и се изпива на малки порции – доза за 1 ден. *Външно:* Същата запарка се употребява за налагане гърдите на кърмачките, при възпаление във вид на топли лапи. Счуканите, предварително добре измити листа на растението във вид на каша се прилагат външно в народната медицина за налагане на гноини рани, циреи, рани от изгорено и ухапано и др. Прясно нарязаната droga се смесва с храната на свинете и се прилага във ветеринарната медицина при болестта гърлица.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. При изследване на drogата в нашата страна е установено краткотрайното и хипотензивно действие. Медоносно растение, много посещавано от пчелите, особено през летния сезон. Добро фуражно растение за едрия рогат добитък и овцете.

20. Род SALVIA L.

Какула

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с изправени стъбла, високи до 100 см, в горната част слабо разклонени и с жлезисти власинки, в долната част само с прости власинки. Листата са срещуположни, продълговати, прости, двойно назъбени до дълбоко разделени или сложни, перести, влакнести, дълги 5–12 см, широки 2–6 см, горните са приседнали. Цветовете са събрани по 4–6 в прешлени, в горната част на стъблото, образуващи удължено, просто съцветие. Чашката е тръбеста, дълга 7–11 мм, двуустна, покрита с жлезисти власинки. Венчето е с дълга тръбица, отвътре с пръстен от власинки, с цветове н бяло, жълто или виолетово (за различните видове). Яйчникът е горен. Орехчетата са тристенни, до кръгли. Медоносни растения.

По нашите земи се срещат 18 вида, описани са 12:

1. **Salvia aethiopis L. Бяла какула.** Среща се из светлите и слънчеви каменисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юни.
2. **Salvia amplexicaulis Lam. Стъблообхващаща какула.** Вирее по сухи, тревисти места във всички райони, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – септември.
3. **Salvia argentea L. Сребриста какула.** Расте по сухи скалисти и каменисти, предимноваровикови терени в Черноморския регион, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Витоша, Югозападна България, южните склонове на Пирин, Родопите и Горнотракийската низина, до 1600 м надм. вис. Цъфти май – юли.
4. **Salvia glutinosa L. Жълта какула.** Вирее по сенчести, каменисти и скалисти места из гори и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – септември.

сн. 26. Горска какула
(*Salvia nemorosa*)

сн. 27. Градински чай
(*Salvia officinalis*)

сн. 28. Ливадна какула
(*Salvia pratensis*)

5. ***Salvia nemorosa* L. Горска какула** (сн. 26). (Говняр, Ада чай, Горски бъзовлек, Горски шавлей). Листчетата, които се намират при основата на цветните прешлени, са виолетово-червеникави и дълги колкото е чашката. Цветните прешлени са с по-малко от 10 цвята. Среща се най-често по тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–септември. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.
6. ***Salvia nutans* L. Наведена какула.** Среща се по сухи тревисти и пещчливи места по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Софийско, Витоша, Средна гора, Родопите, Горнотракийската низина, Тунджанското поречие, до 1000–1200 м надм. вис. Цъфти май – юли.
7. ***Salvia officinalis* L. Градински чай** (сн. 27). (Ада чай, Божо дърво, Жълфия, Зелен джигер, Каделка, Салвей, Лекарски бъзовлек, Рожково биле, Шалвея и др.). Расте като култивирано растение в градини и дворове. Среща се до 1200 м надм. вис. Цъфти май – септември. Използва се в Българската народна медицина и лечителското изкуство.
8. ***Salvia pratensis* L. Ливадна какула** (сн. 28). (Бъзовлек, Бабух, Говняр, Дива мятва, Див димлюс, Добринка, Комонига, Конски босилек, Ли вадене, Бъзовлек, Мезлеке, Мидар, Полски чай, Полски шавлей, Шабла). Листата, които се намират при основата на цветните прешлени,

са зелени, по-рядко някои само на върха са виолетово-червеникави и значително по-малки от чашката. Приосновните листа са събрани в розетка. Има находища най-често по сухи, тревисти места и ливади в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–август. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.

9. *Salvia sclarea* L. Мускатна какула

(сн. 29) (Меча пета, Червеникава какула, Меча стъпка, Дракундия). Намира се по слънчеви, каменисти и скалисти места в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – август. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.

сн. 29. Мускатна какула
(*Salvia sclarea*)

10. *Salvia verticillata* L. Прешленеста какула

(сн. 30). (Бабиче, Бабуй, Бабух, Бабушка, Гомнер, Гюрлюк, Говняр, Пъстроцветен бъзовлек, Шабла). Цветните прешлени са с 15 до 30 цвята. Среща се най-често из храсталаци, по сухи тревисти места в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти юни – октомври. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.

сн. 30. Прешленеста какула
(*Salvia verticillata*)

11. *Salvia virgata* Jacq. Прътовидна какула.

Расте из ливади и храсталаци по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, предпланинските райони на Стара планина, Витоша, Средна гора, Родопите, Странджа, Южна България, до 1100 м надм. вис. Цъфти май – септември.

Градински чай

Salvia officinalis L.

Български народни наименования. Божигробски босилек, Градински чай, Рожково биле, Теменче, Божо дърво, Ада чай, Жълфия, Ливанче, Лекарски бъзовлек, Мезлеке, Шалфей, Чайче, Чай.

Наименования в други страни. Русия: Шалфей лекарственный; Англия: Sage, Garden Sage; Германия: Echte Salbei; Франция: Sauge officinale, serve.

Разпространение. Като култивирано и диворастящо растение расте в Средиземноморието, Далмация, част от островите на Адриатическо море, Италия, Гърция, Испания, в страните на Средна Европа и Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща като диворастящо растение из по-топлите райони на страната, в Южна и Югоизточна България. Отглежда се и в градините, като цвете.

Описание на билката. Двугодишно или многогодишно полухрастовидно растение. Коренът е силно развит, проникващ дълбоко в земята. Стъблата са многобройни, високи 80–100см, четириръбести, разклонени, по нагоре тревисти, отдолу вдървени, обикновено сиво-кафяви на цвят. Листата са срещуположни по два, заострени, брадавичесто грапави отгоре, почти сиви, с бели жилки. По-младите листа са сиво влакнести, а по-старите – зелени, повече от горната страна. Цветовете са едри, с виолетово до 3 см дълго венче, разположени по 6 до 12 в прешлени. Чашката е с фуниевидно заострени дялове, звънчеста, двуустна. Горната устна е с три, а долната – с две зъбчета. Венчето е тръбесто, с власинки отвътре. Тичинките са 2, със силно извиати дръжки. Плодът е съставен от 4 орехчета, разпадащи се при узряване. Билката може да се култивира.

Употребяема част. Малко преди цъфтене се берат връхните с цвета и долните облистени части на растението.

Време на събиране. Май – ноември.

Химичен състав. Съдържа етерично масло до 2,5 %, в състава на което влизат цинеол, алфа-пинен, салвен, борнеол, d-камфор,

цедрен. Дрогата съдържа още сапоници, катехини, малко три-терпени и др. В семената се съдържа тлъсто изсъхнало масло, в състава на което влиза глицеридът на линолевата киселина. Листата съдържат още алкалоиди, флавоноиди, олеанолова киселина, уваол и парадибенол. Растението съдържа и витамините С, РР и А.

Лечебно действие. Противовъзпалително, кръвопречистващо, антибактериално, регулира секреторните функции на организма, запичащо.

Употреба. Градинският чай е познат като лекарствено средство още от древността. Траките и гърците са го ползвали в своите рецепти. Римляните също са използвали градинския чай, те първи са започнали неговото култивиране. През Х век билката е култивирана в почти цяла Средна Европа. Употребява се при ангина, бронхит, мъчителна кашлица, ларингит, грип. Виене на свят, припадъци, слаби нерви, парализа. Ревматизъм, тендовагинит, артрит. Мастопатия, треперене на крайниците. Нощно изпотяване и нощно напикаване. Дрогата намира приложение при стомашно-чревни заболявания, язви, гастрити, колити, диария, хемороиди, чернодробни възпаления, жлъчни и бъбречни страдания. С успех може да се ползва при отбиване на детето за намаляване млякото на кърмачката.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 2 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 400 мл вряща вода, оставя се да кисне докато изстине, след което се прецежда и се пие през 2–3 часа, по една супена лъжица. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в отношение 10 : 2, като се приемат по 15–20 капки в 50 мл вода, 3–5 пъти дневно. *Външно:* За налагане при бяло течение, рани, обриви, екземи, гнойни огнища на венците, навяхвания, ужилвания от насекоми, разтривки след боледуване. Билката не е токсична!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от градински чай се пие при сърдечносъдови проблеми, вятър в корема и диария, в комбинация с Живовлек – при язви в стомаха. Отвара от корените се ползва при нощно напикаване. Отвара от няколко стръка се пие при задух. Против шарка и тифус се пие отвара от Градински чай и Жълт кантарион. Запарка

от Градински чай във вино се ползва при налагане на гнойни рани, натъртено, навехнато, подагра и ревматизъм. Отвара от Градински чай, Живовлек и Камшиче се пие при кръвохрачене и повръщане на кръв, дизентерия, продължителна менструация, припадъци, сърцебиене, като пикочогонно и жлъчогонно средство.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Мускатна какула (Меча пета)

Salvia sclarea L.

Български народни наименования. Меча пета, Какула, Меча стъпка, Салвей, Лефешка, Рожково биле, Бабух, Мезлеке, Бабуй, Бабушка, Шабла и др.

Наименования в други страни. Русия: Шалфей мускатный; Англия: Clary Sage; Германия: Muskateller kraut, Muskateller Salbei; Франция: Sclarée, Orvale, Toute-bonne.

Разпространение. Като диворастящо растение се среща в Средиземноморието, Европа (Франция, Италия, Испания, Румъния), страните от Балканския полуостров, Иран, Сирия, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща като диворастящо растение из сухите, тревисти, каменисти и варовикови места, по синорите, край пътищата, в цялата страна до 1200–1400 м надм. вис. От 1957 г. Какулата се отглежда за производствени нужди в районите на Казанлък и Карлово.

Описание на билката. Двугодишно и многогодишно тревисто растение. Коренът е вретеновиден, дълбоко проникващ в земята. Стъблата са дебели, високи 80–100 см, изправени, четириръбести, кухи, разклонени, жлезистовлакнести, отдолу вдървени, обикновено червено-виолетови на цвят. Всяко разклонение завършва с голямо метличесто съцветие. Листата са срещуположни, широки, продълговато сърцевидни, ромбовидни, до 30 см дълги и 20 см широки, жлезистовлакнести, неправилно назъбени, долните – с дълги дръжки, горните – приседнали. Цветовете са едри, двуполови, двуустни, бели, розови, светлосини или розово-виолетови, разположени по 6–10 на

къси дръжки, пръстеновидно в пазвите на най-горните листа. Чашката е двуустна с шиловидно заострени зъбци. Венчето също е двуустно, розово или бяло, 2–3 пъти по-голямо от чашката. Тичинките са 2, виолетови. Семената са яйцевидни, светлокафяви и гладки. Билката може да се култивира.

Употребяема част. Цъфтящите връхни и долните облистени части на растението. *Внимание:* Да не се скубе с корените!

Време на събиране. През време на цъфтежа, сутрин след вдигане на росата. По обяд брането се преустановява. Надвечер може да се възобнови.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, в състава на което влизат линалилацетат, алфа-пинен, бета-пинен, бета-мирцен, бета-оцимен, лимонен, камфен, феландрен, гама-терпинен, терпинолен, карен, цинеол, р-цимол, цисалооцимен, транс-алооцимен, гераниол, нерол, цитронерол, пентанол, хексанол, октанол-3, фурфурол, бензалдехид, нонанал, естерно свързани киселини: оцетна, пропионова, маслена и валерианова. В семената се съдържа тлъсто, изсъхнало масло, в състава на което влизат глицеридите на палмитиновата, олеиновата и линолевата киселина.

Лечебно действие. Противокашлено, болкоуспокояващо, отслабва болките в областта на стомаха и корема, газогонно.

Употреба. При гастрити, колити, обриви от всякакъв вид, против кашлица.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 1–2 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 250 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и дрога, в отношение 10 : 2, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. *Външно:* за налагане при труднозарастващи рани и обриви.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Изсушени листа от Жълта какула се пушат като тютюн против задух. Чай от Ливадна какула (Бъзовлек) се пие против кашлица и сърцебол, за пречистване на кръвта, при кожни обриви и сърбеж при малките деца. Стрити стръкове от Горска какула се налагат

при рани с кръвотечение. Чай от Бабице (Прешлеста какула) се пие при диария. От същата билка стритите стръкове и листа се ползват при рани и циреи на коремчето на малките деца. Чай от Какула (Меча пета) се пие при кашлица, болки в корема и стомаха, при нощно напикаване.

21. Род SATUREJA L.

Чубрица

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения или полухраси. Стъблата са многобройни, цветоносни клонки, възходящи или изправени в основата, вдървенели, високи до 50 см. Листата са срещуположни, обратно-ланцетни или тясно-ланцетни, широки 2–6 мм, дълги до 3 см, целокрайни, заострени, голи или по ръба ресничести, с подобни на точка жлези. Цветовете са по 3–5 на обща дръжка, розови или розово-виолетови. Чашката е тръбеста, късовлакнеста, правилна, с 10 приседнали жлези и 5 шиловидни зъбеца. Венчето е неправилно, двуустно, дълго до 12 мм. Тичинките са 4. Яйчникът е горен. Плодът се разпада на 4 орехчета. Медоносни растения.

По нашите земи се срещат 5 вида, от тях са култивирани 2 вида:

1. **Satureja coerulea Janka. Синя чубрица.** Култивирано растение. Расте по дворове и градини, до 1400 м надм. вис. Цъфти през юли – септември. Среща се на Балканския полуостров. Използва се за лечебни цели в народната медицина.
2. **Satureja montana L. Планинска чубрица.** Среща се по сухи и каменисти места, предимно на варовикови терени: Южното черноморско крайбрежие, южните части на страната, среща се до 1200–1400 м надм. вис. Цъфти юли – септември. Използва се за лечебни цели в народната медицина.
3. **Satureja hortensis L. Градинска чубрица** (сн. 31). Култивирано растение. Среща се по дворове и градини, до 1200 м надм. вис. Цъфти юли – август. Използва се широко в народната медицина и лечителско изкуство.

Градинска чубрица

Satureja hortensis L.

Български народни наименования. Градинска чубрица – питомна чубрица, Чубрица, Чубар.

Наименования в други страни. Русия: Чабер садовый (душистый); Англия: Summer Savory; Германия: Bohnenkraut, Pfefferkraut; Франция: Sarriette, Sadrée.

Разпространение, и за двата вида. В Средиземноморската област и Източна Азия. В Европа растението е култивирано – отглежда се в градините като декоративно растение. Расте като саморасляк в Русия, Крим, Кавказ, Алтай, Средна Азия, Африка и Америка.

сн. 31. Градинска чубрица
(*Satureja hortensis*)

Находища. У нас Градинската чубрица е позната отдавна като градинско и декоративно растение. Планинската чубрица се среща и като диворастящо, но само по варовиковите почви.

Описание на билката. Едногодишно градинско растение с приятен характерен аромат. Стъблата са дълги 20–40 см, изправени, четириръбести, силно разклонени от основата. Листата са срещуположни, с къси дръжки, линейни или линейно-ланцентни, 1–4 см дълги и 1–5 мм широки, целокрайни. Цветовете са събрани на групи от 2 до 5 в пазвите на листата. Тичинките са 4. Чашката е с 5 нееднакви зъбчета. Венчето е бяло, розово или лилаво, 4–7 мм дълго, двуустно. Плодът при узряване се разпада на 4 орехчета.

Употребяема част. Цъфтящите върхни части на растението и листата. Отрязва се с остро ножче цялата облистена част до 5 см от корена, винаги преди или по време на обилен цъфтеж.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Градинската чубрица съдържа около 2 % етерично масло със силна, приятна миризма и парлив вкус, в състава на ко-

ето влизат кавракол, парацимол, дипентен, терпентини и феноли. Съдържа още дъбилни вещества, танини и слюзно вещество.

Лечебно действие. Антибактериално, хипотензивно (намалява кръвното налягане), спазмолитично, антисептично, потогонно, газогонно. Има и слабо диуретично действие.

Употреба. При високо кръвно налягане, ускорено сърцебиене, главоболие, виене на свят, хрема, кашлица, грип, фарингит, ларингит, зъбобол, повръщане. Подагра, ревматизъм. Продължителна менструация, младежно акне, мазна, отпусната кожа, бръчки.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 3 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 2 чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие 2–3 пъти дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 20 % дрога, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. *Външно:* За налагане при бяло течение, рани, екземи, навяхвания и циреи. Билката не е токсична, но в големи дози дразни лигавиците!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Дрогите от Градинска чубрица в нашата народна медицина се използват като газогонни, адстрингентни (стипчиви, запичащи и кръвоспиращи), бактерицидни, спазмолитични и потогонни средства; при стомашно-чревни разстройства, кашлица, бъбречни, нервни и чернодробни заболявания и др. Чаят от Планинска чубрица се употребява при болки в стомаха и червата, както и външно – при маясъл (хемороиди), като с топлия остатък след прецеж-дането се правят топли бани върху болните части на тялото. Свежият сок от Планинска чубрица бързо успокоява болките при ужилване от пчела.

22. Род SCUTELLARIA L.

Превара

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с изправени или приповдигащи се четириръбести стъбла, високи 15–90 см, почти голи, прости или разклонени. Листата

са срещуположни, дълги 2–6 см, широки 0,5–2 см, овални или овално ланцентни, назъбени, заострени, голи или влакнести, на къса дръжка. Цветовете са по един, разположени в пазвите на средните и горните листа. Чашката е гола или късоресничеста, дълга 3–4 мм, двуустна, с дълга тръбица. Горната устна е вдлъбната, на върха врязана, с два израстъка в основата. Венчето синьовиолетово, двуустно, с дълга тръбица. Яйчникът е горен. Плодовете са почти кълбести орехчета. (Обикновена превара.) Употребява се в народната медицина и лечителско изкуство.

сн. 32. Обикновена превара
(*Scutellaria galericulata*)

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида:

1. ***Scutellaria albida* L. Белезникава превара.** Расте по сухи, тревисти места и храсталаци в районите на Черноморското крайбрежие, Североизточна България. Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Родопите, Тунджанската област, Странджа, Тракия, до 900–1000 м надм. вис. Цъфти юни – август.
2. ***Scutellaria altissima* L. Високостъблена превара.** Има ноходища по тревисти и каменисти места, покрай гори в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – септември.
3. ***Scutellaria columnae* All. Пурпурноцветна превара.** Често се намира по тревисти и скалисти места, из гори и храсталаци в цялата страна, до 1400–1500 м надм. вис. Цъфти май – август.
4. ***Scutellaria galericulata* L. Обикновена превара** (сн. 32). Среща се наредко по влажни и сенчести места в страната, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли. Употребява се в народната медицина и лечителско изкуство.
5. ***Scutellaria orientalis* L. Източна превара.** Често я намираме по-сухи, огряни от слънцето каменисти и скалисти места, по варовикови терени в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през април – юли.

6. *Scutellaria baicalensis* Georgi. Байкалски шлемник. Уникален ендемит от семейство *Устоцветни*, принадлежащ към Даурската екосистема (Източен Сибир). Той е сравнително рядко срещана билка.

Може да бъде открит и в някои области на Северен Китай, Монголия и Япония, където се правят опити и за неговото култивиране.

Лечебните свойства на Байкалския шлемник са познати от дълбока древност. За успокоителното му действие и способността му да нормализира високото кръвно налягане пише още в индотибетския трактат „Джудши“ преди повече от 25 века. За големия респект към него на източните лечители и лекари свидетелства фактът, че в лекарствения елит на източните медицини от 233 основни лекарствени растения по присъствие в рецептите, фармакологично, терапевтично и кумулативно действие се отделят само 6 растения, едно от които е Байкалски шлемник (*Scutellaria baicalensis* Georgi).

Освен неговите най-популярни и най-добре проучени свойства – седативно, антихипертензивно (понижаващо високото кръвно налягане), противотуморно и ноотропно, той е широкоизползван и при инфекциозни заболявания на храносмилателната система, ставен ревматизъм, диабет, бронхиална астма, грип, туберкулоза, миокардит, епилепсия, дизентерия, главоболие и алергии. При остри възпалителни и инфекциозни процеси има силно температуропонижаващо действие.

Антиоксидантните, имуномодулиращите и хепатозащитните му свойства са предмет на изследвания от японски, руски и други световни институти.

Широкоспектърното действие на Байкалския шлемник се дължи на уникалния му химичен състав – над 100 флавоноидни съединения, сред които скутеларин, байкалин, байкалеин, вогонизид, вогонин, ороксилн, а също и гликозиди, монозахариди, етерични масла, микроелементи и др.

23. Род *SIDERITIS* L.

Миризлив бурен

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Тревисти растения с изправени или приповдигащи се четириръбести стъбла, високи 20–40 см, прости или разклонени. Листата са срещуположни, продълговато ланцетни, долните са с къса дръжка, горните – приседнали, целокрайни или с по няколко зъбеца на върха. Цветовете са дребни, на къса дръжка, събрани в разделчени прешлени в пазвите на горните листа, с прицветници, които не се различават или слабо се различават от стъблените листа. Чашката е дълга 6–8 мм, тръбесто звънчевидна, правилна, с 10 жилки и 5 еднакви зъбеца, завършващи с късо бодилче. Венчето е светложълто, двуустно, с 3-делна долна устна, след прецъфтяване става кафяво. Тичинките са 4, скрити във венечната тръба.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида:

1. *Sideritis montana* L. Планински миризлив бурен. Маясълче.

Расте по сухи, каменисти места и като плевел в орниците на цялата страна, до 1300 м надм. вис. Цъфти май – септември. Употребява се в Българската народна медицина и лечителското изкуство.

2. *Sideritis scardica* Grsb. Пирински чай (сн. 33). Среща се по сухи и каменисти, най-често варовикови терени в Пирин, Славянка и Средни Родопи, между 1500 и 2200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в народната медицина и оттам е пренесено в официалната медицина.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Пирински чай

Sideritis scardica Grsb

Български народни наименования. Македонски чай, Миризлив бурен, Пирински чай.

Наименования в други страни. Русия: Железница; Англия: Ironwort; Германия: Gliedkraut; Франция: Craudine.

сн. 33. Пирински чай
(*Sideritis scardica*)

Разпространение. Вирее добре на леки, пропускливи, варовикови почви. Размножава се чрез семена.

Находища. (Растението е ендемит за Балканския полуостров). Среща се по сухите каменисти, варовикови места на Славянка, Южен Пирин и Средни Родопи, от 1400 до 2200 м надм. вис.

Описание на билката. Пиринският чай е красиво, многогодишно тревисто растение. Коренището и стъблата в основата си са вдървенени. Цветоносните стъбла са прави или приповдигащи се, неразклонени или разклонени, до 50 см дълги. Листата са срещуположни, слабо назъбени или целокрайни.

Долните са продълговати, тъпи, с къси дръжки, стеснени към основата, леко напилени, а горните – широкосърцевидни, приседнали. Прицветниците са ципести, лимоненожълти, сравнително едри, към върха заострени, придаващи красота на съцветието. Чашката е тръбесто звънчевидна, с 10 жилки и 5 почти еднаква зъбеца, заострени на върха. Венечната тръбица е скрита в чашката. Венчето е двуустно. Горната устна е изправена, почти плоска. Долната е 3-делна, с по-широк и врязан среден дял. Тичинките са затворени във венечната тръбица, като задните са по-къси от предните. Прашниците на дългите тичинки са недоразвити. Стъблото на върха е 2-делно, като единият дял е по-широк и с основата си обгръща другия, по-къс и по-тъп дял. Цялото растение е бellowлакнесто, покрито с белезникав пух. Цъфти юли – септември. Съцветията запазват красотата си продължително време и след прецъфтяването.

Употребяема част. Върхните дялове на стъблата, заедно с листата и цветовете (*Herba Sideritis scardica*).

Време за бране. Юни – август.

Начин на бране. Бере се цялата облистена, надземна част на билката по време на цъфтеж, като се отстраняват случайно попадналите примеси.

Химичен състав. Растението не е още добре проучено. Според изследването на проф. А. Бойчинов (България) в дрогата са открити етерично масло, горчиви вещества и танини. След анализи (1962) от билката са изолирани 3 вещества, обозначени като стероиди А, В и С. Установено е, че стероид А при хидролиза дава хлорогенова киселина и гликоза.

Употреба. В народната медицина растението се използва като омекотяващо средство при кашлица, бронхит и простуда за отделяне на храчките.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Нарязват се 3–4 стръка и се заливат с 2 чаени чаши вряща вода. След 10 мин. течността се прецежда и се пие по 1 супена лъжица, на 2 часа. Винаги се приема като топъл чай, на глътки. Дрогата има приятен аромат, като миризмата на китайски чай и лимон. Декоративно растение.

24. Род TEUCRIUM L.

Подъбиче

сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с издънки, миришещи на лук. Стъблото е изправено, влакнесто, четириръбесто, високо 10–40 см. Листата са срещуположни, продълговато яйцевидни или продълговати, дълги 1,5–3 см, широки 4–12 мм, едро назъбени. Цветовете са неправилни, дълги 8–10 мм, с къса дръжка. Чашката е дълга 35 мм, тръбесто звънчевидна, с 5 заострени зъбеца, вълнеста. Венчето е червено, рядко бяло с червени точки, дълго 6–10 мм, два пъти по-дълго от чашката, двуустно, но горната устна привидно липсва. Тичинките са 4 и стърчат извън венчето, като страничните две са по-дълги от средните. Яйчникът е горен. Орехчетата са кафяви, дълги около 1 мм.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. **Teucrium chamaedrys L. Червено (Обикновено) подъбиче** (сн. 34). Расте по сухи, тревисти и каменисти места, в храсталаци из цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – септември. Използва се в лечителското изкуство.

2. **Teucrium montanum L. Планинско подъбиче.** Вирее по сухи, варовикови, най-често скалисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май – октомври.
3. **Teucrium polium U. Бяло подъбиче** (сн. 35). Среща се по открити, скалисти и песъчливи терени във всички райони на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти април – септември. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.
4. **Teucrium scordium L. Луково (Чесново) подъбиче.** Расте по влажни, тревисти и песъчливи места, ливади, край потоци и блата, в изкопи, предимно в по-топлите части на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.

сн. 34. Червено подъбиче
(*Teucrium chamaedrys*)

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Червено подъбиче

Teucrium chamaedrys L.

Български народни наименования. Бабиче, Диариче, Обикновено подъбиче, Подъбица, Подъбниче, Зъмска трева, Горчива чубрица.

Наименования в други страни. Русия: Дубровник пурпуровый, растигор; Англия: Wild Germander; Германия: Edel Gamander; Франция: Germanderée, petit chéne.

Разпространение. В Европа, Балканския полуостров, Средиземноморието, Украйна, Кавказ, Западна Азия, Северна Африка.

Находища. У нас билката се среща в смесените гори и горски поляни, из храсталаците и в цялата страна, до 1300–1400 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто полухрастовидно растение. Стъблата са дълги до 30 см, слабо полегнали или изправени, четириръбести, слабо вдървени в основите си. Листата

са удължено овални, с къси дръжки, почти приседнали, срещуположни на кръст, клиновидни в основата си, назъбени в горната си част, с прилегнали власинки, наподобяващи дъбов лист, откъдето е произлязло едно от народните наименования на растението. Цветовете са събрани в прешлените и пазвите на горните листа. Цветните дръжчици са по-къси от чашката. Чашката е 5-листна, тръбеста, в отвора си с 5 зъбеца. Венчето е 5-листно, розово, тръбесто, без горна устна, а само с една долна. Тичинките са 4, две от които са външни и по-дълги от останалите.

В нашата природа се срещат още 5 вида Подъбиче. Отличават се от Червеното подъбиче по цвета на цветовете и приседналите листа.

Употребяема част. Стъбло, листа и цветове. Отрязва се с остро ножче цялата облистена надземната част. При събиране да се подхожда особено внимателно, да не се скубе, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Съдържа жълто-зелено етерично масло, дъбилни вещества, витамин С, флавоноиди, иридоидното съединение харпагин и др.

Лечебно действие. Запичащо и кръвоспиращо, отстранява гнилостните процеси в червата.

Употреба. При заболявания на стомаха и корема. Използва се за подобряване на храносмилането и апетита, при болки в стомаха и червата, остър и хроничен гастрит, при пясък в жлъчния мехур, ентерити, диария, дизентерия, безапетитие, язва. Помага при грип, малария, ревматизъм, полова слабост. *Външно* се използва за промивки при бяло течение, хемороиди, за компреси и промивки при младежки пъпки, рани, екземи, както и при възпаления на конюнктивитите.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 10 г (две супени лъжици) ситно счукана дрога се залива с две чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се изпива за 2 дни – дневна доза 200 мл. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 20 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* Прилага се във вид на отвара от 10 г дрога и две чаени чаши вода, ври 5 мин.

След прецеждане се прилага в компреси при трудно зарастващи рани, за налагане на хемороиди, циреи, ревматични болки в ставите (втриване). Билката не е токсична!

сн. 35. Бяло подъбиче
(*Teucrium polium*)

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Бяло подъбиче

Teucrium polium L.

Български народни наименования. Бяла горчивка, Бяла китка, Бяла сухарка, Бяло подъбиче, Маясьлива трева, Червив бурен.

Наименования в други страни. Русия: Дубровник белый, Седач; Англия: Poley; Германия: Marienkraut, Korfgamander; Франция: Pauliot.

Разпространение. В Европа, Балканския полуостров, Средиземноморието, Украйна, Кавказ.

Находища. У нас билката се среща в сухите тревисти, каменисти и огравани от слънцето места. Най-често се среща в по-топлите райони на страната, до 900 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, почти полухрастче. Стъблата са дълги до 40 см, цилиндрични, слабо полегнали или изправени, на върха метличесто разклонени. Листата са дългести или линейни, назъбени, с подвити ръбове, до 6 мм широки и до 3 мм дълги, беловълнести със закръглени зъбчета. Цветните главички са дребни, почти кълбести, беловълнести или жълтеникавобели, събрани в малки метличести съцветия. Чашката е с къси, закръглени зъбчета, влакнесто напастена. Венчето е бяло или жълтеникавобяло, малко по-дълго от чашката. Средният дял на долната устна е голям, страничните са във вид на зъбци. Тичинките са 4, едва подаващи се от венчето. Яйчникът е горен. Плодът се разпада на 4 орехчета. Цялото растение е покрито с бели, вълнести власинки, от които изглежда почти бяло.

Употребяема част. Стръковете. Отрязва се внимателно, с остро ножче, цялата облистена надземна част по време на цъфтене.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Дрогата съдържа до 0,3 % етерично масло с жълт цвят и приятна миризма, борнилацетат, алкалоиди, смолисти вещества, гликозиди, флавоноиди, фуранови горчиви вещества, дитерпеноиди и др. Плодовете съдържат 33 % тлъсто масло.

Лечебно действие. Запичащо и кръвоспиращо.

Употреба. Като лекарствено средство в Западна Европа още през XVI в., с която цел е отглеждано в градините като културно растение. В народната медицина се използва при стомашни болки и хемороиди. Експериментално е доказано, че препарати от дрогата оказват възбуждащо влияние върху нервnodвигателния апарат на матката и червата.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Две супени лъжици стрита дрога се залива с две чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне докато изстине, след което се прецежда и се пие – доза за един ден. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 20 капки в малко вода, 3 пъти дневно. *Външно:* Прилага се във вид на отвара във ветеринарната медицина. Билката не е токсична!

Червеното и Бялото подъбиче в българското лечителско изкуство. Отвара от Червено подъбиче се пие при сърдечносъдови проблеми. При стомашно-чревни болки се сдъвкват няколко пресни стръка. Отвара от растението се пие още при ревматизъм, подагра, рахит, камъни в жлъчката, обилна менструация и бяло течение при жените. Действието на дрогата се усилва, ако е приготвена с червено вино и е престояла една нощ под звездите. Със счукани стъбла от Червено подъбиче се налага животното, ухапано от змия, а с отварата се запойва. Отвара от Бяло подъбиче във вино и небетшекер се пие при маясъл (хемороиди), а болното място се налага с билката. С отвара от нея се жабури при зъбобол и се правят бани при сърбеж по тялото. Сварената дрога се слага върху червясали рани по добитъка.

Мащерка

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение или полухраст с приятен, характерен аромат – силно полиморфен вид. Стъблата са дълги 20–40 см, разклонени, полегнали, често вкореняващи се, четириръбести, много от тях пълзящи по земята. Листата са целокрайни, срещуположни, с къси дръжки или приседнали, линейни или елипсовидни, обикновено тъмнозелени отгоре, дребни. Цветовете са събрани по върховете на стъблата и разклоненията им в топчести съцветия. Чашката е зелена или червеникава, двуустна, Венчето е бледорозово или червено, рядко бяло, неясно двуустно. Плодът при узряване се разпада на 4 почти топчести орехчета. Мащерката е медоносно и лечебно растение. Тя е широко разпространен вид от низините почти до високопланинския пояс.

Забележка. По земите на България родът Thymus е полиморфен и е представен от редица видове, трудно различими дори и от ботаниците. По тази причина в ботаническото описание се дава обща характеристика на рода. Всичките растения, независимо от своя вид, се ползват еднакво добре и в официалната, и в народната медицина.

1. Thymus albanus H. Braun.	– Албанска мащерка.
2. Thymus atticus Celak.	– Атинска мащерка.
3. Thymus callieri Vel.	– Калиерова мащерка.
4. Thymus gtebrescens	– Willd. Гола мащерка.
5. Thymus jankae Celak.	– Янкиева мащерка.
6. Thymus longicaulis C. Presl.	– Дългостъблена мащерка.
7. Thymus moesiacus Vel.	– Мизийска мащерка.
8. Thymus pannonicus All.	– Паноиска мащерка.
9. Thymus ptilegioides L.	– Планинска мащерка.
10. Thymus sibthorpii Benth.	– Сибторгшева мащерка.
11. Thymus striatus Vahl.	– Набраздена мащерка.
12. Thymus vandasii Vel.	– Вандазиева мащерка.
13. Thymus serpyllum diversae L.	– Диворастяща мащерка
(сн. 36).

Всички видове цъфтят през лятото. Родът е широко разпространен по сухите и каменисти места от низините до високия планински пояс. Растенията намират широко приложение в народната медицина, лечителското изкуство и официалната медицина.

Сем. Устоцветни – Lamiaceae = Labiatae

Мащерка

Thymus serpyllum diversae L.

Български народни наименования. Бабина душица, Воленика, Волетина, Воленица, Бяла мащерка, Дива мерудия, Дива чубрица, Костолом, Майчина душица, Шапово биле, Марина душица, Матор, Чубрика, Биря мирудия и др.

Наименования в други страни. Русия: Тимьян, Тимьян ползучий, Чабрец обыкновенный, Богородская трава; Англия: Wild Thyme, Penny Mountain; Германия: Feldthymian, Quendel; Франция: Thym serpolet, Serpolet.

сн. 36. Мащерка
(*Thymus serpyllum diversae*)

Разпространение. Почти в цяла Европа, Средиземноморието, Западна Азия, Северна Африка и Северна Америка. Расте в Русия, Западен и Източен Сибир, Задбайкалието, Кавказ.

Находища. У нас се среща от низините до високите части на планините, по сухите, огрявани от слънцето поляни и склонове, навсякъде – от морския бряг до снежните линии на високите планини, засега в голямо изобилие.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, по-рядко полухрастче, с пълзящи или полегнали, силно разклонени, леко вдървени в основата си, четириръбести, приповдигащи

се цветоносни стъбла, високи 20–40 см. Листата са прости, целокрайни, срещуположни, приседнали или с къса дръжка, линейно-ланцетни, яйцевидни или елипсовидни, с подобни на точки жлези и жлезисти власинки, дълги 2–6 мм, широки 1–3 мм. Цветовете са розови и червени до бели, разположени в пазвите на най-горните листа, като образуват сбити или прекъснати кълбести, кълбовидни, класовидни или метличести съцветия. Чашката е цилиндрична или звънчеста, двуустна, с широка 3-делна горна и 2-делна долна устна. Венчето е неясно, двуустно, с врязана горна 3-делна устна. Тичинките са 4, стърчащи отстрани на горната устна. Яйчникът е горен. Плодът се разпада на 4 яйцевидни орехчета.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части на растението. Отрязва се с остро ножче цялата облистена част 1–2 см от корена, винаги при обилен цъфтеж.

Време на събиране. Май – август.

Химичен състав. Машерката съдържа около 0,7 % етерично масло със силна, остра, приятна миризма и парлив вкус, в състава на което влизат крезоловите производни L-цимол, гама-терпинен, бета-терпинеол, цингиберен, парацимол и др. Дрогата съдържа до 8 % дъбилни вещества, до 55 мг витамин С, горчивото вещество серпилин, смоли, пигменти, урзолова и олеинолова киселина, още неуточнения флавонов гликозид и др.

Лечебно действие. Отхрачващо, нервноуспокоително, антибактериално.

Употреба. Билката е била позната още на древните траки. В Древна Гърция Диоскорид е предписвал Машерката при ухапвания от змия, като отводняващо средство и др. Дрогата се употребява при грип, кашлица, коклюш, бронхит, бронхиална астма, бронхопневмония, стомашни и коремни болки, колит, воднянка, подагра, хемороиди, газове в червата. Възпаления на средното ухо. Главоболие, безсъние, неврастения, безапетитие. Ползва се още при ударено, навехнато, екземи и др.

Начин на употреба. *Вътрешно:* 100 г ситно нарязана дрога се залива с 2 л вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, след което се прецежда и се пие топла по 1 супена лъжица през 2 часа. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и

дрога, в съотношение 10 : 2, като се приемат по 20 капки в 50 мл вода, 3 пъти дневно. Билката не е токсична. *Външно:* Ползва се като лапа за налагане при ударено, навехнато, рани, екземи, възпаление на лицевия нерв.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Чай от Мащерка се пие при кашлица, болки в стомаха, смущения в храносмилането, неприятен дъх в устата. Билката е особено полезна при нервни болести, безсъние, страхове и уплаха. Мащерката се прилага като обездвижващи превръзки при счупено, пукнато и изкълчено. Препоръчва се при червен вятър, женски болести, жлези, пясък в бъбреците. При болки в очите се прави парна баня от равни количества Мащерка и Равнец. При зъбобол се прави жабуркане с отвара от 8–10 стръка Мащерка и корени от Черен оман. Отвара от Мащерка и Чубрица се пие вместо вода при охтика. Мащерката се цени като сигурно средство при шап. Със силна отвара от нея се мият раните на заболялите животни.

Семейство ЛЮТИКОВИ

Ranunculaceae

Семейство *Лютикови* е от клас Двуседелни (Magnoliopsida = Dicotyledonae). На Земята семейството наброява повече от 2000 вида, обединени в ок. 50 рода. В природата на България се срещат 25 рода с ок. 100 вида *Лютикови растения*. В цяла Европа са регистрирани 28 рода, с малко повече от 100 вида.

Това семейство растения обитава по-влажните и мочурливи области. Мнозинството *Лютикови* са многогодишни тревя, които благодарение на своите грудки и коренища успяват да перезимуват в почвата. Сред семейството има и храсти, и дървесни лиани, като растящия по нашите земи *Повет*.

Една от характерните особености на това семейство е изумителното разнообразие на цветовете. Сред покритосеменните (цветните) няма друго семейство с такива противоречиви характеристики в това отношение. При едни родове те са съвсем примитивно устроени – приличат по-скоро на шишарка, при други цветовете са значително усъвършенствани и са се приспособили отлично за опрашване от насекомите. Между тези два „крайни“ рода се нареждат всичките останали. При едни от тях цветовете имат прост венчевиден околоцветник и ролята на венче играят чашелистчетата, а венчелистчетата са се преобразували в нектарници с различно устройство. Други *Лютикови* имат цветове с двоен околоцветник, образуван или от определен и постоянен, или от неопределен и непостоянен брой чашелистчета и венчелистчета. Единственият постоянен белег на цветовете на рода *Лютикови* са добре развитото им цветно легло и винаги неопределеният брой тичинки и плодници. Тази характерна особеност е тяхното предимство при отличаването им от представителите на другите семейства.

Всичките *Лютикови* съдържат отровни, често горчиви на вкус, вещества. По тази причина те не са обект за храна при паша от преживните животни. Същевременно това семейство е богато на лечебни вещества и от древни времена негови видове в рода се ползват като билки.

1. Род ACONITUM L.

Самакитка

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с грудковидно надебелени корени. Стъблата са изправени, високи до 1,5 м. Листата са последователни, долните са на дръжки, горните – приседнали, дълбоко дланевидно разсечени на 5–7 дяла с ромбоична форма и назъбени. Цветовете са неправилни, жълти или сини (в зависимост от вида), събрани по 1–2 във върхни гроздовидни съцветия. Околоцветникът е неправилен, съставен от 5 венчевидни чашелистчета, от които най-горните 3 са събрани във вид на шлем, висок 1,5–3,0 см. Развиват се само 2 венчелистчета, превърнати в нектарници. Тичинките са много, голи. Плодовете са от 2 до 5 почти свободни мехунки.

сн. 37. Синя самакитка
(*Aconitum variegatum*)

По нашите земи се срещат 4 вида от билката. Отровни са!

1. *Aconitum lycoctonum* L. (*Aconitum lamarckii*). **Жълта самакитка.** Най-чести находища има из гори и храсталаци, по скалисти склонове, покрай потоци в Предбалкана, Софийска област, Витоша, Пирин, Рила, от 600 до 2400 м надм. вис. Цъфти юни – септември.

2. *Aconitum variegatum* L. **Синя самакитка** (сн. 37).

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Синя самакитка

Aconitum variegatum L.

Български народни наименования. Басма, Борец, Далма, Злъчка, Китчица, Кучи мор, Омаяк, Синя шапка, Сеншлагъл, Тряска, Трескавиче, Шлемче, Ядиче.

Наименования в други страни. Русия: Аконит аптечный, Борец аптечный; Англия: Aconite Monkshood; Германия: Blauer Eisenhut; Франция: Aconit napel, Capuce de moine, Char de Venus.

Разпространение. Расте из каменисти и скалисти места, покрай потоци в почти всички високи планини на България между 1200 и 2350 м надм. вис.

Цъфти. Юни – септември.

Употреба. В народната медицина и лечителското изкуство. Силно отровно растение! През Средновековието със сока от Синя самаритка са намазвали върховете на стрелите и копията.

Начин на употреба. *Външно:* С каша от листа и корени на билката се налагат болните места при ревматизъм, подагра, сифилис и рак. *Вътрешно:* Отвара от билката се пие (често със смъртен изход в миналото) за помятане, при спряла менструация и клини.

2. Род АСТАЕА L.

Ресник

сем. Лютикови – Ranunculaceae

сн. 38. Ресник
(Actaea spicata)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение с последователни, двойно- или тройноперести листа. Съцветието е върхно, във вид на грозд. Цветовете са правилни, с 3–5 бели околоцветни и 4–10 по-дребни нектарни листчета. Плодът е сочна, многосеменна ягода; когато е зрял, е черен на цвят.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид. Растението е отровно!

1. Actea spicata L. Ресник (сн. 38). Находищата са из влажни сенчести гори и храсталаци, в планините, в цялата страна от 600 до 1800 м надм. вис. Цъфти април – август.

3. Род ADONIS L.

Горицвет

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с къси дебели, черно-кафяви коренища. Стъблата са изправени, слабо разклонени, в основата си покрити с кафяви люсповидни листа. Стъблените листа са приседнали, в общото си очертание овални, долните – дланевидно, а горните – двойно пересто разделени, като дяловите им са линейни, целокрайни. Цветовете са едри, единични, жълти, с диаметър 1,5–3,5 см, разцъфтяващи едновременно с разлистването на цялото растение. Чашката е с 5 лисчета. Чашелистчетата са голи, бледозелени. Венчелистчетата са от 10 до 25 на брой, продълговато елипсовидни, дълги 15–35 мм, широки 5–12 мм. Плодниците и тичинките са многобройни. Яйчникът е горен. Плодът е сборен, съставен от овални плодчета с късо, кукесто, изправено, зелено носче.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида. Отровни растения!

1. **Adonis aestivalis L. Летен горицвет.** Расте най-често покрай нивите или в посевите като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април – юли.
2. **Adonis flammea Jacq. Огнен горицвет.** Вирее най-често като плевел из житните посеви, в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април – юни.
3. **Adonis vernalis L. Пролетен горицвет** (сн. 39). Среща се по тревисти и каменисти, варовикови терени в Югоизточна и Североизточна България, нарядко в Северна България и Софийското поле, до 1200 м надм. вис. Цъфти март – юли. Лечебно растение. Използва се в официалната и в народната медицина.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Горицвет

Adonis vernalis L.

Български народни наименования. Бабатура, Горицвет, Гурльов дядо, Жълт божур, Жълта котка, Жълта свиларка, Жълтоцвет, Зайчи

сн. 39. Пролетен горицвет
(*Adonis vernalis*)

мак, Патенца, Кукувиче око, Кучи божур, Овче око, Опадикоса, Отравниче, Пролетен горицвет, Спреж дива.

Наименования в други страни. Русия: Адонис весенний, черногорка; Англия: Spring, Adonis; Германия: Frühlings Adoniströschen; Франция: Adonide de printemps.

Разпространение. В Западна, Средна и Южна Европа, Балкански полуостров, Украйна, Русия, Кавказ и Западен Сибир.

Находища. У нас билката се среща по тревисти и каменисти терени в Югоизточна и Североизточна България, на някои места и в Северна България.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с високи, облистени, дълги до 40 см стъбла, покрити с власинки, слабо разклонени, излизащи по много от едно коренище. Листата са тройно- или четворно-пересто нарязани, с теснолинейни, заострени, целокрайни дялове. Долните и средните листа са с влагалищна основа и почти обгръщат стъблото. Цветовете са едри, златистожълти, разположени поединично. Чашелистчетата са 5–8, яйцевидни, на върха притъпени, с редки зъбчета. Венчелистчетата са продълговато елипсовидни, стеснени към върха, назъбени, 15–25 на брой. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодът е съставен от много сиво-зелени орехчета.

Употребяема част. Надземните части с неузрели плодчета.

Време на събиране. Април – май.

Химичен състав. Дрогата съдържа гликозиди, действащи на сърдечносъдовата система (адонидозид, адонивернозид, цимарин, адонитоксин), К-строфантин, строфантидин, хидроксistroфантин, ацетиладонит, 3-ацетилстрофадогенин, адонитоксин, сапонини, фитостерин, смолисти вещества, витамин С, комплекс от микро- и макроорганични елементи и др.

Лечебно действие. Стимулира сърдечната дейност, нервноуспокоително и диуретично средство.

Употреба. *Внимание:* Дрогата е отровна! Употребява се при умора, базедово сърце, сърдечна недостатъчност, затлъстяване на сърцето, тахикардия, отоци от сърдечен произход, ритъмни нарушения, тиреотоксикоза, хипертония, алкохолна психоза, неврози и невралгии. Има данни от практиката, че билката помага при вирусни заболявания, тумори и епилепсия.

Начин на употреба. Само под контрол на лекар или лечител! Две чаени лъжици билка се запарва с 600 мл вода, кисне до 1 час, прецежда се и се пие по 10 мл преди храна. Дозата е за 20 дни!

Билката в българската медицина и традиция. Ако някой се закичи с растението, косата му се сплъстява и опадва. Гороцветът расте по самодивски места и затова е свързан с определени зли сили. Отвара от корени на билката се пие при сърцебиене, сърдечни оплаквания, преумора и др. Сварени корени се налагат върху болното място. При диария овцете се захранват със сварената във вода билка.

4. Род ANEMONE L.

Съсънка

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, тревисти растения с тънки, цилиндрични, хоризонтални коренища. Стъблата са единични, високи 5–30 см, голи или тук-там влакнести, с един приосновен лист или без него. Стъблените листа са 3, събрани в прешлен под цвета, на дръжка, до основата са дланевидно триразделни, като дяловете са яйцевидни до тясно елипсовидно-ланцетни; към основата са целокрайни, нагоре – едро назъбени до изрязани; отгоре са разрежено влакнести, отдолу – голи. Цветовете често са единични, 1,5–2 см в диаметър, с прост венчевиден околоцветник от 5–8 листчета, отдолу – с прилепнали власинки, отгоре – голи, дълги 10–15 мм, широки 8–10 мм. Тичинките са многобройни, значително по-къси от околоцветника. Яйчникът е горен. Плодчетата са многобройни, гъсто влакнести, а сборният плод е увиснал.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида:

сн. 40. Бяла съсънка
(*Anemone nemorosa*)

сн. 41. Жълта съсънка
(*Anemone ranunculoides*)

1. ***Anemone arvensis* L. Хубава съсънка.** Среща се предимно в широколистните гори и храсталаците на предпланинските пояси, Средна гора, Родопите, Югоизточна България, до 500–700 м надм. вис. Цъфти март – април.
2. ***Anemone narcissiflora* L. Нарцисова съсънка.** Расте предимно по каменисти поляни и скалисти места на предпланините и планините, в Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Родопите от 1800 до 2750 м надм. вис. Цъфти юни – август.
3. ***Anemone nemorosa* L. Бяла съсънка** (сн. 40). Среща се най-често из сенчести гори и храсталаци, по влажни места в предпланинските пояси, Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, откъм 500 до 1800 м надм. вис. Цъфти март – май. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.
4. ***Anemone pavonina* Lam. Червена съсънка.** Има находища най-често в редките широколистни гори и храсталаци, в земите около Южното черноморско крайбрежие, Рила, Пирин, Родопи, Югоизточните равнини на България, до 500 м надм. вис. Цъфти март – април. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.
5. ***Anemone ranunculoides* L. Жълта съсънка** (сн. 41). Вирее из сенчести, широколистни гори и храсталаци, в предпланините и долните пояси на планините, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–май. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.

6. *Anemone sylvestris* L. Горска съсънка. Обитава често варовикови, каменисти поляни и сухи местности, покрай гори и храсталаци. Среща се по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Стара планина, Витоша, Рила, Средна гора, до 1400 м надм. вис. Цъфти април – май.

7. *Anemone hepatica* L. Потайниче (Синя съсънка). Няма данни.

8. *Anemone pulsatilla* L. Обикновена съсънка. Няма данни.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Бяла съсънка

Anemone nemorosa L.

Български народни наименования. Бабка, Белоцветна съсънка, Соса, Бяла съсънка.

Наименования в други страни. Русия: Ветреница дубравная; Англия: Wood Anemone; Германия: Busch Windröschen; Франция: Anemone des bois.

Разпространение. В Европа, Украйна, Русия, Югозападна Азия, Северна Америка.

Находища. Билката в нашата страна се среща по влажни ливади, сенчести места на Средна и Западна Стара планина, Средна гора, Родопите, Рила, Пирин и други планини, навсякъде почти до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено цветоносно стъбло, високо до 30 см, голо. Коренището е дълго, цилиндрично, жълто или кафяво, гладко. Приосновните листа са 3-делни и длановидно разсечени. Стъблените листа са три, с дръжки, 3-делно разсечени като долните, но по-малки. Цветовете са единични, на дълги дръжки, при дъжд и влажно време се навеждат надолу. Околоцветникът е венчевиден, едър, обикновено снежнобял.

Употребяема част. Цялата надземна част. Внимание: Цялото свежо цвете е отровно!

Време на събиране. Април – юни.

Химичен състав. Не докрай изучен. Растението съдържа протоанемонин, сапонини, витамин С, дъбилни вещества и др.

Лечебно действие. Успокоява нервната система, действа сънотворно, понижава кръвното налягане, намалява силата на сърдечните съкращения, понижава половата свръхвъзбуда, подтиска развитието на стафило-коковите бактерии.

Употреба. *Внимание!* Растението е отровно. Да се приема само в хомеопатични дози, под контрол! При нервно напрежение, безсъние, неврози, старчески заболявания, полова възбуда, мигрена, възпаление на дихателните пътища.

Начин на употреба. Не се прилага в домашна обстановка поради установена токсичност! *Вътрешно:* Приема се под формата на спиртен екстракт 2 : 10, като се вземат 15–20 капки, 3 пъти дневно, в малко вода. Може да се приема и под формата на студен извлек: две чаени лъжички дрога се залива с 250 мл вода, кисне 24 часа, прецежда се и се пие 3–4 пъти през деня.

Билката в Българското лечителско изкуство и традиция. Няма данни.

5. Род *AQUILEGIA* L.

Кандилка

сем. Лютикови – Ranunculaceae

По нашите земи се срещат 5 вида и са описани 3 вида:

1. *Aquilegia vulgaris* L. Обикновена кандилка (сн. 42).
2. *Aquilegia aurea* Jka. Жълта кандилка.
3. *Aquilegia asibirica* Lam. Градинска кандилка.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Кандилка

Aquilegia vulgaris L.

Български народни наименования. Ведрица, Ведрила, Гашички, Дива кокошка, Кандилка, Кандилница, Кочиничка, Кошничка, Любика, Обикновена кандилка, Пъстри кокошки, Типелия.

Наименования в други страни.

Русия: Водосбор обыкновенный, Голубки; Англия: Columbine; Германия: Gemeine Akelei; Франция: Ancolie commune, Gant de Notre-Dame.

Разпространение. В Западна, Средна и Южна Европа, Балканския полуостров, пренесена е в Америка, често е градинско растение.

Находища. У нас билката се отглежда като красиво градинско растение. Един вид от нея се среща, макар и рядко, в Стара планина, Родопите, Рила и другаде. Обича сенчестите и полусенчестите места, умерено влажни и рохкави почви.

сн. 42. Обикновена кандилка
(*Aquilegia vulgaris*)

Описание на билката.

Многогодишно тревисто растение, с високи, дълги до 80 см стъбла, нагоре слабо разклонени. Приосновните листа са с дълги дръжки, двойно или тройно пересто нарязани. Долните стъблени листа са неравномерно 3-делни, а средните и горните – 3-делни. Цветовете са сини, розови, рядко жълти или в други разцветки, красиви, едри, разположени поединично или по няколко, висящи на влакнести дръжки. След прецъфтяването се изправят. Околоцветните листчета са в 2 реда по 5, снабдени с по една шпора. Тичинките са многобройни, плодолистите са 5. Плодът е сух, разпуклив.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Май – юни.

Химичен състав. Не е добре проучен. Дрогата съдържа следи от цианогенен гликозид, тлъсто масло, един ензим и др.

Лечебно действие. Понижава кръвното налягане, действа диуретично, нервноуспокоително.

Употреба. *Внимание:* Дрогата е отровна в големи дози! Използва се при затлъстяване от различен произход, високо кръвно, болезнена менструация, трудно уриниране и др.

Начин на употреба. Само под компетентен контрол на лечител или фитотерапевт! *Вътрешно:* Една супена лъжица се залива с 600 мл вряща вода, кисне до 1–3 часа, прецежда се и се пие по 20–30 мл преди храна, 3 пъти дневно. Дозата е за 4–5 дни! *Външно* – при кожни обриви.

Билката в българската народна медицина и традиция. Само един стрък от Кандилката, нарязан на дребно, се вари в 1 л вода, докато остане наполовина. Отварата се пие 3 пъти дневно по една ракиена чаша при малокръвие, възпаление на пикочния мехур и др.

6. Род *CALTHA* L.

Блатняк

сем. Лютикови – Ranunculaceae

сн. 43. Обикновен блатняк
(*Caltha palustris*)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо до 60–80 см. Коренището се състои от множество коренчета. Листата са последователни, лъскави, голи, сърцевидни до бъбрековидни, почти целокрайни. Цветовете са единични или по няколко на върха на стъблото, 2–5 см в диаметър, жълто обаядени, на дръжка, дълга 10–15 см. Околоцветникът е съставен от 5 и повече листа. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодовете са сборни, съставени от 5–15 мехунки.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида:

1. ***Caltha leptosepala* L. Блатняк.** Растението е разпространено в Централна Европа, Германия, Австрия и Швейцария, до 1800 м надм. вис.
2. ***Caltha palustris* L. Обикновен блатняк** (сн. 43). Най-често се среща покрай планинските потоци, по мучурливи и заблатени места, главно в Средна Стара планина, до 1600 м надм. вис. Цъфти март – май. Използва се в народната медицина и лечителско изкуство.

Сем. Лютикови- Ranunculaceae
Обикновен блатняк

Caltha palustris L.

Български народни наименования. Блатниче, Блатен крокон, Белокрилик, Блатняк, Гергьовско цвете, Джурджовец, Жабешко цвете, Жабинек, Жабърняк, Жълтениче, Змиев трън, Змийско грозде, Змиев трън, Жълт блатняк, Мазно кокалче, Попова лъжичка, Обикновен блатняк, Разгон.

Наименования в други страни. Русия: Череда трёхраздельная, Колужница болотная; Англия: Marsh Marigold; Германия: Sumpf Dotterblume; Франция: Racote-eure, populage.

Разпространение. В Европа, по-рядко в Средиземноморието.

Находища. Покрай потоци, по мучурливи и заблатени места, главно в Средна Стара планина, по-рядко в Рила, Витоша, Плана планина и другите планински райони, от 600 до 1600 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено или приповдигащо се стъбло, високо до 60–80 см. Коренището е съставено от множество нишковидни коренчета. Листата са последователни, лъскави, голи, сърцевидни до бъбрековидни, по ръба са назъбени или напилени до почти целокрайни; приосновните са по-големи, с дълга дръжка, стъблените са по-малки, с по-къса дръжка, дори приседнали. Цветовете са единични или по няколко на върха на стъблото, 2–5 см в диаметър, жълтообагрени, на дръжка, дълга 10–15 см. Околоцветникът е съставен от 5, рядко повече листа. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодовете са сборни, съставени от 5–15 мехурки, от които след разпукване излизат семената.

Употребяема част. Цялата надземна част.

Време на събиране. Април – май.

Химичен състав. Съдържа гликозид от типа на сапонините, анемонин, протоанемонин, холин, алкалоида берберин, каротин и витамин С, изорамнетин, ранункулин, кверцетин, ксантофил, троликсатин, тлъсто масло и др.

Лечебно действие. Растението е силно отровно и дразни кожата и лигавиците, прието вътрешно предизвиква гадене и повръщане.

Употреба. *Внимание:* Растението е отровно! Да се приема само в дози, препоръчани от лекар или лечител! *Вътрешно:* При треска, нарушение на обмяната на веществата, простуда, грип, слаба имунна защита, анемия. Има слабо противотуморно действие. *Външно:* За вани, при простуди. Налага се под формата на лапи при изгаряния, хронични екземи, уртикария.

Начин на употреба. Да не се прилага в домашна обстановка!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. За предизвикване на пришки при треска се счукват 10–15 цвята от пресен Блатняк, поставят се върху кърпа и с нея се превързва китката на дясната ръка. При поява на пришка на превързаното място, треската преминава.

7. Род CLEMATIS L.

Повет

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с изправени или увивни (по дърветата) дървенисти стъбла, дълги до 30 м. Листата са срещуположни, простоперести, на дръжки, дълги 0,5–2 см, с 3–9 овални, целокрайни или назъбени на едро листенца. Цветовете са бели, на дълга дръжка, събрани в сложни метличести съцветия, върхни или излизачи от пазвите на листата. Околоцветните листчета са прости, яйцевидни, бели, сини или лилави (в зависимост от вида). Тичинките са много на брой, почти равни на околоцветника. Цветното легло е влакнесто. Плодът е сборен, състои се от много сплескани орехчета. (Лозовиден повет). Билката е медоносна, някои видове се използват като декоративни градински растения. Всички видове са отровни в свежо състояние!

По нашите земи се срещат 6 и са описани 4 вида:

1. **Clematis integrifolia L. Целолистен повет.** Расте по влажни, тревисти места, често в мочурливи ливади. Среща се в предпланинските пояси, по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Витоша, Югоизточна и Югозападна България, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – юли.

2. **Clematis recta L. Прав повет.** Расте по сухите места, из треви, храсталаци и ливади в равнините, предпланинските и високопланинските пояси на Стара планина, Витоша, Рила, Пирин (по високите му южни части), Родопите, Странджа, Югоизточна България, до 1500–2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
3. **Clematis vitalba L. Обикновен повет, Скребър** (сн. 44). Вирее из гори и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – септември. Използва се в съвременната официална и в народната медицина.
4. **Clematis viticella L. Лозовиден повет.** Среща се най-често из храсталациите на сухи и каменисти места: Черноморското крайбрежие, Югозападна България, Витоша, Средна гора, Родопите до 1000 м надм. вис. Цъфти май – август.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Повет обикновен

Clematis vitalba L.

Български народни наименования. Лозина, Обикновен повет, Повет, Повевица, Скребър.

Наименования в други страни. Русия: Ломонос винограднолистный; Англия: Traveller's Joy, Old Man's Beard; Германия: Gewöhnliche Waldrebe; Франция: Clématite des haies.

Разпространение. В Европа, Югозападна Азия, Кавказ.

Находища. У нас билката се среща из храсталациите и край оградите, по влажните и сенчести места като увивно и катерливо растение, почти навсякъде в страната, до 1200 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно, силно увивно растение, дълго до 30 м. Листата са срещуположни, простоперести с дълги дръжки, с 3–9 овални или линейно-ланцетни, целокрайни или едро наъбени листчета, с дръжка, дълга до 2 см. Растението е увивно

сн. 44. Обикновен повет
(*Clematis vitalba*)

но чрез листните си дръжки! Цветовете са на дълга дръжка, бели, събрани в сложни, метличести съцветия, върхни или излизащи от пазвата на листата. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодниците са влакнести, с горен яйчник, с дълго стъбло. Цветното легло е влакнесто. Плодът е съставен от много сплескани орехчета, покрити с власинки.

Употребяема част. Листа, цветове, корен.

Време на събиране. Юни – август

Химичен състав. Дрогата съдържа анемонин и протоанемонин, сапонина леонтин, гликозида стегмастерин, триметиламин, неуточнен алкалоид, церилов и мирицилов алкохол, етерично масло, провитамин А и др.

Лечебно действие. Противогъбично и противомикробно, болкоуспокояващо и противовъзпалително действие.

Употреба. *Внимание:* Дрогата е отровна! Натрупва се в организма! Намирала е приложение в народната медицина при липса на апетит, язва в стомаха и главоболие. *Външно:* за налагане при кожни заболявания, при шипове. В миналото от листата и цветовете е добивана специална мая за хляб и подсирване на сирене.

Начин на употреба. Само външно! Настойка в зехтин – за мазане: една част листа и 10 части зехтин се смесват, сместа престоява 10 дни. Ползва се за местно приложение при гноини, кожни и др. възпаления, при разширени вени, шипове, ревматични болки, артрози.

8. Род CONSOLIDA (DC.) S. F. Gray

Ралица (шпорец)

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения с голи или слабовлакнести стъбла, високи 20–50 см. Листата са последователни, 2–3 пъти дланевидно разсечени на множество широки делчета, долните са на дръжка, горните – приседнали. Цветовете са неправилни, събрани в метличести и гроздовидни съцветия. Чашката е обагрена най-често в синьо (виолетово

или бяло), с 5 листчета, наподобяващи венчето, най-горното е с шпора. Венчето е недоразвито, като три от венчелистчетата са сраснали и са се превърнали в нектарник с шпора. Прицветниците на най-долните цветове са плитко двуделни и стигат до основата на околоцветника. Плодът е влакнеста мехунка с многобройни дребни семена. (Източна ралица). Медоносни и лечебни растения.

По нашите земи се срещат 8 и са описани 3 вида:

1. ***Consolida hispanica* (Costa) Greut. et Burdet.** Източна ралица. Расте като плевел по сухи, тревисти места и покрай пътищата в страната, до 500 м надм. вис. Цъфти април – юли.

сн. 45. Обикновена ралица
(*Consolida regalis*)

2. ***Consolida regalis* S. F. Gray.** Обикновена ралица (сн. 45). Среща се най-често из посевите и по сухите и тревисти места в цялата страна до 1300 м надм. вис., почти винаги като плевел или бурен. Цъфти май – август. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.
3. ***Delphinium consolida* L. (*Consolida regalis* S. F.).** Обикновен шпорец. (Има 3 подвида) Някои представители на вида се използват като декоративни растения. Среща се по варовикови, каменисти и скалисти места, из храсталаци: по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, предпланинските части на Стара планина, Витоша, Пирин, Родопите, Странджа, Югоизточна България, от 300 до 2000 м надм. вис. Цъфти юни – юли.

Общо описание на трите подвида. Многогодишни или едногодишни тревисти растения с дланевидно нарязани до дланевидно насечени листа. Цветовете са събрани в неправилни, гроздовидни съцветия. Листчетата на околоцветника са разположени в 2 кръга – външният се състои от 5 виолетови, сини или бели листчета, най-горното от които в основата е с дълга шпора. Плодът е сборен, съставен от 3 до 5 не сраснали помежду си мехунки, всяка с многобройни семена.

Ралица – обикновена

Consolida regalis S. F. Gray

Български народни наименования. Алтън топ (тур.), Дяволска трева, Дива булица, Кукумявски крак, Капи коса, Обикновена ралица, Сини китки, Синя ралица, Полска ралица, Гащички гъзениче, Зли етърви, Кошничка, Мечини очи, Птичи клюн и др.

Наименования в други страни. Русия: Живокость полевая, сокирка; Англия: Forking Larkspur; Германия: Asker Rittersporn; Франция: Pied d'Alouette, Dauphinelle consoude.

Разпространение. В Европа, Балканския полуостров, Украйна.

Находища. У нас билката се среща из посевите, по сухите и тревисти места, доста често като плевел и бурен, почти навсякъде до 1300 м надм. вис.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение, с голи или слабовлакнести, дълги до 50 см стъбла, излизащи по много от едно коренище. Листата са последователни, дланевидни, 2–3 пъти тройно разсечени на многобройни, теснолинейни, 1–2 мм широки делчета; долните са с дръжки, горните – приседнали. Цветовете са неправилни, събрани в метличести и гроздовидни съцветия, с прилистници с линейна форма, дълги 3–4 мм. Чашката е с 5 листчета, най-често сини или синьо-виолетови, дълги 15–30 мм, яйцевидни, най-горното венче е с дълга 15–18 мм шпора. Венчето е недоразвито, три от венчелистчетата са сраснали в нектарник с шпора, страничните венчелистчета липсват. Тичинките са многобройни. Плодът е един – мехунка, дълга 8–15 мм. *Внимание:* отровно растение!

Употребяема част. Надземните части, семената, рядко цветовете.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. Съдържа алкалоида калкатрипин, антоцианово, синьо гликозидно багрило, жълто багрило, кемпферол, алкалоидите делсолин, делкозин, тлъсто масло, син антоцианов гликозид, делфинин, тлъсто масло и други, недобре изучени съставки.

Лечебно действие. Противовъзпалително, болкоуспокояващо, противоглистно, противопаразитно.

Употреба. *Внимание:* Дрогата е отровна! Употребява се при главоболие, задух, гърчови състояния, болестта на Паркинсон, възпаление на стомаха и червата, глисти, хемороиди, нередовна и болезнена менструация, маточни възпаления. *Външно:* против красти, екземи и въшки.

Начин на употреба. Само под контрола на лечител или фитотерапевт! *Вътрешно:* Една чаена лъжица дрога се залива с 600 мл студена вода, кисне до 24 часа, прецежда се и се пие по 100 мл преди храна. Дозата е за 2 дни! *Външно:* Счукани и стрити части от билката, най-често семената, се смесват със свинска мас в съотношение 1 : 10. Ползва се за намазване при паразити, красота, рани, екзема.

Билката в българската медицина и традиция. Отвара или водна настойка от Ралица се пие при трудно раждане и силно кръвотечение след него. Рядко в народното лечение отвара от Ралица се ползва при главоболие, сърдечносъдови проблеми, нередовна и болезнена менструация, болки и пясък в бъбреците, възпаление на пикочния канал, задух, глисти и др.

9. Род HELLEBORUS L.

Кукуряк

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с дебели пълзящи коренища. Стъблата са голи, високи до 60 см. Приосновните листа (презимуват) са с дълга дръжка, дланевидно нарязани на 5–13 овално-ланцетни, остро назъбени дяла. Цветовете са жълто-зелени, едри, единични или по няколко, събрани в съцветия, 2–4 на брой, 5–7 см в диаметър. Чашката е 5-листна, едра, запазва се при узряването на плодовете. Венчелистчетата са 8–12, недоразвити и превърнати в нектарници, по-малки от листчетата на чашката. Плодниците са 3–8, с горен яйчник. Плодът е сборен, съставен от 3–8 свободни мехурки, с многобройни семена. (Кръглолист кукуряк). Лечебни растения. Отровни!

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида:

1. Helleborus H. cyclophyllus (A. Braun) Boiss. Кръглолист кукуряк. Среща се из светлите и топли, по-често южни места в предпланините на Южна България, до 1200 м надм. вис. Цъфти февруари–април. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

2. Helleborus odorus Waidst. et Kit. Миризлив кукуряк (сн. 46). Расте из храсталаци и поляни, в предпланинския и планински пояс в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти февруари–април. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Кукуряк

Helleborus odorus W. K.

сн. 46. Миризлив кукуряк
(Helleborus odorus)

Български народни наименования. Баба-тура, Бамбатула, Вонещ кукуряк, Зелен кукуряк, Кукурин, Кътник, Ведрица, Кукуряк, Миризлив кукуряк (прев.), см укалник, Скреж, Папийна глава, Съклица, Спорез, Христово цвете, Чумерика, Караджа.

Наименования в други страни. Русия: Морозник; Англия: Hellebore, Bear's-foot; Германия: Wohlriechende Nieswurz; Франция: Hellebore.

Разпространение. В Централна и Юго-източна Европа, Средиземноморието, Югозападна Азия, Кавказ.

Находища. У нас билката се среща из храсталаците и поляните на планините и предпланините, по сенчести места и широколистните гори, почти навсякъде в страната, до 1800 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо, почти черно коренище. От него всяка година излиза само едно изправено, жълто-зелено, цветоносно стъбло, високо до 50 см. То е разклонено и с листа само на върха, а в основата си е обвито с няколко продълговато яйцевидни, тъмни люс-

пи. Приосновният лист е длановиден, нарязан на 7–16 дяла, с дръжка, често презимуващ. Стъблените листа са по-дребни и приседнали. Цветовете са едри, с диаметър до 7 см, жълто-зелени, полукълбовидни, ароматни, обикновено по 2–4 на всяко стъбло. Имат правилен околоцветник, съставен от 5 свободни, венчевидни чашелистчета. Венчелистчетата са десетина на брой и са видоизменени в малки фуниеvidни нектарници, които са разположени в основата на венчевите чашелистчета. Плодниците са от 3 до 8, зелени, в основата са сраснали. Плодът е съставен от 3–8 плодчета мехунки, всяко завършващо с дълго носче.

Употребяема част. Коренището.

Време на събиране. Април – септември. Според някои автори трябва да се събира по време на узряване на семената: юни – август.

Химичен състав. Не е окончателно уточнен. Установено е съдържанието на гликозидите хелеборин и хелебореин, сапонини, нишесте, калцив фосфат, горчиви вещества, мазнини, етерично масло и др.

Лечебно действие. Засилва сърдечната дейност, успокоява нервната система, действа слабително и пикочогонно. Има практически данни за противораково действие.

Употреба. *Внимание:* Дрогата е отровна! Натрупва се в организма! Намира приложение при менингит, жълтеница, воднянка, туберкулоза, запек, рак. *Външно:* ползва се отвара при косопад, пърхот, гнойни рани, хемороиди.

Начин на употреба. Само *външно*! От ситно нарязаните корени се слага една кафеена лъжичка в 500 мл вода, кипват 5 мин., киснат 30 мин. Правят се фрикции на кожата и косата на главата.

Билката в Българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от корени на Кукуряк се пие само от възрастни и то в малки дози, при маясъл, запек, кашлица, бодеж, туберкулоза. Външно се използва за промиване на рани. Със сварени корени се правят топли бани при ревматизъм, краста, въшки, косите се мият при пърхот и косопад. В народната ветеринарна медицина се ползват корени от Кукуряк при болестта „спореж“ по животните. Нарязаното на ситно коренище се слага и в храната на добитъка

за усилване на организма. Напролет, когато децата видят първия Кукуряк, пеят: „Кукуруже реже, майка ти се реже, баща ти се коље“. Откъсват стръкче от него като го наричат и изпращат всички болести през годината да се махнат от хората и да отидат при Кукуряка. Растението не се сажда в градина и не се внася въкъщи, защото има поверие, че кокошките ще спрат да носят. Стръкове от Кукуряк се ползват в обредни народни практики.

10. Род *HEPATICA* Mill. (*PULSATILLA* L.)

Гълъбови очички

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения.

По нашите земи се срещат 6 и са описани 3 вида:

1. ***Hepatica nobilis* Mill. Гълъбови очички** (сн. 47). Среща се из горите и храсталаците в долния планински пояс и тук-там по склоновете на Стара планина, Средна гора, Родопите, Рила, Пирин и на много места в Югозападна България, до 1700 м надм. вис. Цъфти февруари – април. Употребява се в народната медицина.
2. ***Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. Полско котенце.** Среща се из редките храсталаци, в равнините и предпланинските пояси, до 500 м надм. вис. Цъфти рано напролет: февруари – март.
3. ***Pulsatilla montana* (Hoppe) Reichenb. Планинско котенце.** Расте най-често из ливади, сухи места и пасища почти из цялата страна, в предпланинските райони на Стара планина, Плана планина, Пирин, Родопите, Черноморското крайбрежие и Югоизточна България, до 800 м надм. вис. Цъфти рано напролет: февруари – април.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Гълъбови очички

Hepatica nobilis

Български народни наименования. Синя съсънка, Потайниче, Любика, Овчарско руно, Овчо руно, Пачи крак, Сасан, Страхливче, Страшниче, Чернодробна съсънка, Ятупник.

Наименования в други страни. Русия: Печеночница; Англия: Liver-leaf, Hepatica; Германия: Leberbümchen; Франция: Hépatigue, herba de la Trinité.

Разпространение. В Централна и Североизточна Европа, Средиземноморието, Сибир.

Находища. У нас билката се среща из храсталаците и поляните на планините и предпланините, из сенчести места и широколистни гори, почти навсякъде в страната, до 1800 м надм. вис.

сн. 47. Гълъбови очички
(*Hepatica nobilis*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо влакнесто коренище. Листата са 3-делни, дълги 2–5 см, широки 1–4 см, с дръжка 5–15 см, в основата – сърцевидни, целокрайни, обикновено отдолу виолетови, отначало – влакнести, по-късно – голи. Цветовете са правилни, единични, на дълга влакнеста дръжка (5–15 см). Околоцветникът е прост, венчевиден, с 6–7(10) тясно елипсовидни листчета, дълги 10–12 мм, широки 5–6(8) мм, на върха – закръглени и голи, целокрайни, най-често гълъбовосини. Под околоцветника се намират 3 зелени листчета, дълги 8–10 мм, целокрайни, влакнести, наподобяващи чашка. Тичинките са многобройни, с бели или розови дръжки и бели прашници. Плодниците са многобройни, сребристовлакнести. Плодът е сборен, съставен от много орехчета, дълги 3,0–3,5 мм.

Употребяема част. Коренището.

Време на събиране. Март – април.

Химичен състав. Не е окончателно уточнен.

Лечебно действие. Диуретично, подпомага дейността на бъбреците и черния дроб. Действа благоприятно върху обменните процеси в организма и почистващо на пикочно-половата система. Има данни от практиката за противораково действие.

Употреба. *Внимание!* Дрогата е отровна! Намира приложение при болести на бъбреците, черния дроб, жълтеница, воднянка, ревматизъм, подагра, рак и др. *Външно:* ползва се отвара при кожни заболявания.

Начин на употреба. Само под контрол на лечител! *Вътрешно:* Една чаена лъжичка дрога се залива с 450 мл вряща вода, кисне 30 мин. и се прецежда. Приема се 3 пъти дневно по 150 мл, 15–20 мин. преди храна. Може да се пие и като водно-спиртен извлек от 10 % сухо вещество, по 10–12 капки в 50 мл вода, преди храна. *Външно:* Една супена лъжица от билката се поставя в 500 мл вода, ври 5 мин., кисне, докато изстине, разрежда се с 2–3 л топла вода и се обливат болелите участъци от кожата.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Потайничето (Съсънка – Гълъбови оценца) е магично средство за запазване на тайна; с отвара от него се запойват двама души, които много се карат; слага се стрък в дрехите им или те се накадяват, за да не се чуват кавгите им от другите.

С отвара от Потайниче, приготвена в „потайно време“, заедно с Копитник се запойва нощем за успокояване кръвта на мъже и жени при голям мерак, при горска майка (плач) у децата и уплах.

Отвара от билката се пие още против ревматизъм, подагра, треска, при болести на пикочния мехур, бъбреците, черния дроб, използва се за бани при кожни болести. Според поверие Съсънката е избягала под земята от градините в гората и затова не се сади и не вирее около жилището на човека.

При първо бране на билката с нея се докосват децата с наричането: „Тебе сън, мене Сасън“ – за предпазване от горска майка (безсъница). Използва се и при баене против „сънлива“ болест, като стръкчето се върти в кръг около главата на болния и се нарича по същия начин. Счуканата Полска съсънка се налага върху китката за предизвикване на пришей: така се „мами“ якмата, която вместо да се гори с желязо, се превързва с нея. По същия начин се лекува и малария.

С Полска съсънка се лекуват циреи, порезни рани и хемороиди; пие се при магарешка кашлица, кашлица, невралгии, болести на половите органи. С настойка от билката в силна ракия се разтрива при ревматизъм и подагра или със смес от счуканата Полска съсънка и дървено масло се налага върху болното място

неколкократно, докато се появят мехури. см ес от счукани корени на Полска съсънка и Кукурък се налага върху „злата кела“. Планинското котенце се ползва при разширени вени и други съдови болести (студени ръце и крака), при върнато мляко у кърмачките, сърцебол, нерви, бяло течение, ухобол.

11. Род NIGELLA L.

Челебитка

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни голи растения с изправени стъбла, високи 20–30 см, в основата си с виолетов оттенък. Листата са последователни, приседнали, пересто разсечени, с подвит ръб. Цветовете са единични, върхни, правилни, като всеки един от тях под чашката е с 5 прицветни листа, по дълги от цвета, разположени в кръг. Чашелистчетата са 5 броя, венчевидни, сини (бледожълти или бели – за другите видове), в основата си рязко стеснени във вид на нокът. Венчелистчетата са превърнати в нектарници, 5–8 на брой, няколко пъти по-къси от чашелистчетата, двуустни, като горната устна е 2 пъти по-къса от долната, разсечена по средата на ланцетни делчета, покрити с власинки. Тичинките са многобройни. Плодниците са 5 на брой, издути, 1–1,5 см дълги, сраснали почти до върха си. (Дамска челебитка). Лечебни и декоративни растения.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида:

1. **Nigella arvensis L. Полска челебитка.** Често се среща из земеделските земи в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
2. **Nigella damascene L. Дамаска челебитка.** Най-често обитава храсталаците по Черноморското крайбрежие, Източна и Средна Стара планина, южната част на Струмската долина, долината на р. Места, Пирин, Родопите и Тракийската низина, до 700–800 м надм. вис. Цъфти май – август. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.
3. **Nigella sativa L. Посевна челебитка** (сн. 48). Расте в равнинните части на Централна и Югоизточна България. Култивирано растение. Цъфти май – юли. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

сн. 48. Посевна челебитка
(*Nigella sativa*)

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Посевна челебитка

Nigella sativa L.

Български народни наименования. Посевна челебитка, Челебитка, Черен кимион, Черна мерудия.

Наименования в други страни. Русия: Чернушка посевная; Англия: Black Cumin; Германия: Echter Schwarzkümmel; Франция: Nigelle de Crete.

Разпространение. Културно растение. Предполага се, че произхожда от Средиземноморието, Балканския полуостров, Югозападна Азия, Кавказ. В Средна Европа се култивира на значителни площи.

Находища. У нас се среща много рядко (вероятно диворастящо) в Централна и Южна България. Култивира се в много ограничени размери.

Описание на билката. Посевната челебитка е едногодишно тревисто растение. Коренът е тънък, вретеновиден. Стъблата са изправени, тънки, до 50 см високи, прости или разклонени, обикновено влакнести. Листата са зелени, два до три пъти пересто наделени, с линейни или тесноланцетни дялове. Цветовете са едри, единични, върхни, с дълги дръжки, необхванати от горните листа. Околоцветните листчета са удължено яйцевидни, тъпи, стеснени във вид на нокът. В основата си те са белезникави, а към върха – синкаво-зелени. Нокътът е по-къс от пластинката. Нектарниците (видоизменени венчелистчета) са къси, двуустни. Горната устна е яйцевидно-ланцетна, а долната – с два яйцевидни дяла. Прашниците са без осил. Тичинките са много. Плодът е синкарпен (срасъл), образуван от срастването на плодолистите. Семената са много, триръбести, черни, набръчкани. При стриванете имат характерна миризма и лютив вкус. Цъфти май – юли.

Отглеждане. Растението не е много претенциозно. Вирее най-добре на топли и пропускливи почви, дълбоко и добре обработени и чисти от плевели.

Употребяема част. В съвременната медицина – семената (Semen Nigellae sativae, Semen Melanthii).

Време за бране. Август – октомври.

Химичен състав. Семената съдържат до 1,4 % етерично масло, до известна степен с неприятна миризма, до 34 % жълто-оранжево тлъсто масло, в състава на което влизат глицеридите на миристиновата, палмитиновата и стеариновата киселина, до 1,5 % сапониноподобното вещество мелантин, горчивото вещество нигелин, дъбилни вещества, минерални соли, ензимите липаза и пероксидаза. В семената е установено също и съдържание на неизвестно вещество, действащо на редица грам-положителни и грам-отрицателни бактерии. От семената на египетското растение е изолиран тимохинон и е установено, че той притежава холеретично действие.

Употреба. В нашата народна медицина се използва при стомашно-чревни заболявания като газогонно, глистогонно, диуретично и слабително средство.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Една чаена лъжичка от дрогата (листа и стрък) се залива с 450 мл вряща вода, кисне 30 мин., след изстиване се прецежда. Приема се 3 пъти по 50 мл, преди храна – доза за 3 дни. Използва се само под контрола на лекар или лечител.

12. Род RANUNCULUS L.

Лютиче

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с коренова система от снопче продълговато яйцевидни, задебелени корени. Стъблата са високи до 30 см, голи, приповдигащи се. Листата са голи, блестящи, закръглено сърцевидни, закръглено назъбени до целокрайни, с дълга дръжка. Цветовете са единични, с диаметър 1,5–5,0 см, на дълга дръжка. Венчелистчетата са 8–12, жълти, лъскави, дълги 10–18 мм,

широки 4–7 мм, продълговато елипсовидни, в основата с нектарници, 5 на брой. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодното легло е покрито с четинки. Орехчетата са дълги 2,5 мм, закръглени, обратнояцевидни, със слабо заострено носче. (Жълтурче) Всичките видове са отровни!

По нашите земи се срещат и са описани в литературни източници 47 вида от рода Лютиче:

1. **Ranunculus acer L. Обикновено лютиче** (сн. 49). Расте по влажни, тревисти места, в ливади и покрай пътища в цялата страна, почти до 2000 м надм. вис. Цъфти май–септември. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.
2. **Ranunculus aquatilis L. Водно лютиче**. Обитава водни площи с бавно течащи води. Отделни находища има в цялата страна, до 2300 м надм. вис. Цъфти април – август.
3. **Ranunculus arvensis L. Полско лютиче**. Често се среща в посевите, из ориници и тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през май – юли.
4. **Ranunculus auricomus L. Златисто лютиче**. Вирее в гори и храсталаци в предпланинските и планинските райони в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
5. **Ranunculus bulbosus L. Грудково лютиче**. Среща се най-често по сухи и тревисти места в Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Витоша, Плана планина, Лозенската планина и Рила, до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
6. **Ranunculus fallax (Wimm. et Grab.) Schur. Лъжезлатисто лютиче**. Расте по слънчевите учъстъци в широколистни гори и храсталаци в равнините, предпланинските и планинските райони на страната, до 1400 м надм. вис. Цъфти април – юни.
7. **Ranunculus ficaria L. Жълтурче**. Обитава влажни, често сенчести места, в широколистни гори, ливади и храсталаци в цялата страна, предимно в предпланините и планините, до 2000 м надм. вис. Цъфти март – май. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.
8. **Ranunculus flammula L. Огненоцветно лютиче**. Обича влажните места, расте покрай блата, потоци и малки рекички из цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли.
9. **Ranunculus gracilis Clarke. Стройно лютиче**. Обитава храсталаците и слънчевите места в дъбовите гори. Среща се в

Източна България, Стара планина, Родопите, Странджа, равнините на Южна България, до 800 м надм. вис. Цъфти май – юни.

10. **Ranunculus illyricus L. Илирийско лютиче.** Има находища из сухи, тревисти места и храсталаци, в светли дъбови гори, на варовикова почва. Среща се в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юни.

11. **Ranunculus incomparabilis Janka. Несравнимо лютиче.** Обитава високите, влажни места и скали в алпийските пояси на Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Родопите от 1500 до 2300 м надм. вис. Цъфти юни – август.

сн. 49. Лютиче
(*Ranunculus acris*)

12. **Ranunculus millefoliatus Vahl.**

Хилядолетно лютиче. Расте по сухи, тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април – юни.

13. **Ranunculus neapolitanus Ten. Неаполско лютиче.** Вирее по тревисти места, храсталаци и светли гори. Среща се по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Стара планина, Средна гора, Родопите, Горнотракийската низина, поречието на р. Тунджа, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.

14. **Ranunculus nemorosus DC. Горско лютиче.** Обича влажните места в горите, по скалистите планински склонове в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти април – август.

15. **Ranunculus oxyspermus Willd. Остроплодно лютиче.** Предпочита ливадите и тревистите места по Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Стара планина, Витоша, Люлин, Плана планина, Пирин, Родопите, по-високите части на равнините на Югоизточна България, до 1000 м надм. вис. Цъфти април – юни.

16. **Ranunculus penidllatus (Dum.) Bab. (Ranunculus pseudofluitans). Лъжеплаващо лютиче.** Среща се в блатните и бавно-течащи води в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април – юни.

17. **Ranunculus platanttolius L. Чинаролистно лютиче.** Расте по влажните места в планинските пояси на Стара планина,

Витоша, Люлин, Лозенска планина, Плана планина, Пирин, Рила, Родопи, от 1200 до 2200 м надм. вис. Цъфти през юни – август.

18. *Ranunculus polyanthemus* L. Многоцветно лютиче. Среща се по сухи, тревисти места, из ливади и поляни, в гори и храсталаци в цялата страна и в планините до 1800 м надм. вис. Цъфти през май – юли.

19. *Ranunculus repens* L. Пълзящо лютиче. Вирее по влажни, заблатени места, в ливади и мочурища, покрай реки и потоци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти април – август. Употребява се в народната медицина и лечителското изкуство.

20. *Ranunculus rumelicus* Griseb. Румелийско лютиче. Обича огряни от слънцето места, редки храсталаци и открити, каменисти, планински склонове. Среща се в Стара планина, Витоша и околните планини, Рила, Родопи, Странджа, от 500 до 1200 м надм. вис. Цъфти април – юни.

21. *Ranunculus sardous* Crantz. Сардинско лютиче. Обитава посевите и тревистите места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.

22. *Ranunculus sartorianus* Boiss. et Heldr. Сарториево лютиче. Предпочита алпийските части на планините от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти през юни – август.

23. *Ranunculus sceleratus* L. Отровно лютиче. Расте по влажни и заблатени места, покрай блата, бавни реки и потоци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през април – юни.

24. *Ranunculus serbicus* Vis. Сръбско лютиче. Среща се често по влажни места, предимно покрай планински потоци, с по-ограничено разпространение е в равнините, до 1500 м надм. вис. Цъфти през май – юли.

25. *Ranunculus sprunerianus* Boiss. Шпрунерово лютиче. Обитава поляни и храсталаци, каменисти, варовикови склонове на предпланините и планините от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юни.

26. *Ranunculus trichophyllus* Chaix. Нишколистно лютиче. Обича блатата и застоялите води в цялата страна, от 300 до 1500 м надм. вис. Цъфти април – юли.

27. *Ranunculus velutinus* Ten. Кадифено листно лютиче. Може да се срещне по тревисти места, ливади и храсталаци на

Черноморското крайбрежие, в земите на Североизточна България, Предбалкана, ниските части на Стара планина, Витоша и околните планини, Средна гора, Родопите, Горнотракийската низина, до 800 м надм. вис. Цъфти май – юли.

28. *Ranunculus villosus* DC. Цариградско лютиче. Вирее по влажни и тревисти места, обича и сенчестите гори на Черноморското крайбрежие, Предбалкана, Стара планина, части от Югоизточна България, до 800 м надм. вис. Цъфти април – май.

29. *Ranunculus ficaria* L. Разгонка. Среща се по тревисти места, ливади и храсталаци из цялата страна, до 1200 м надм. вис.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Обикновено лютиче

Ranunculus acer L.

Български народни наименования. Гергювче, Гороцвет, Дива попадийка, Жабуняк, Жълтурче, Обикновено лютиче, Ливадно лютиче, Люти лютивец, Лескавец, Лютик, Люто жълтурче, Златно цвете, Капикос, Качюн трева, Кървинос, Остролисто лютиче и др.

Наименования в други страни. Русия: Лютик едкий; Англия: Meadow Buttercup; Германия: Scharfer Hahnenfuss; Франция: Basinet, Basinet d'or, clair-bassin, patte des loup.

Разпространение. В Европа, Украйна, Русия, Азия, Северна Африка, Северна Америка.

Находища. В нашата страна билката се среща по влажни ливади, тревисти местности, покрай пътища, навсякъде, почти до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено, разклонено стъбло, високо до 30–80 см, покрито с прилегнали власинки. Коренището е късо, съставено от множество нишковидни и шнуровидни коренчета, събрани в плътно снопче. Приосновните и долните стъблени листа са на дълги дръжки, очертано петоъгълни, с 3–5 дълбоки дяла, нарязани и остро нарязбени. Горните листа са приседнали, почти до основата са изрязани на линейни делчета, почти целокрайни. Цветовете са многобройни, събрани в рехаво съцветие, 15–20 мм в диаметър, на

дълга дръжка, с прилегнали власинки, с 5-листна чашка и венче. Чашелистчетата са 4–7 мм, почти ципести, изправени или прилепнали към венчето, влакнести. Венчелистчетата са по-дълги от чашката, златисто жълти, обратно яйцевидни. Тичинките са многобройни. Яйчникът е горен. Плодното легло е голо. Плодчетата са дълги 2–3,5 мм, гладки, с много късо носче.

Употребяема част. Цялата надземна част. Да не се бере с рани по ръцете!

Време на събиране. Април – май.

Химичен състав. Съдържа гликозида ранункулин, анемонин, анемонова, аскорбонова и изоанемотонова киселина, каротин, сапоници, аспарагин, аргинин, дъбилни вещества, тлъсто масло, флавоксантин, тараксантин, виолаксантин и др.

Лечебно действие. Антибактериално и фунгицидно, стимулира нервната система, увеличава количеството на еритроцитите и хемоглобина. *Внимание!* Свежото растение е отровно, дразни кожата и лигавиците, предизвиква гадене и повръщане.

Употреба. *Внимание:* растението е отровно! Да се приема само под контрола на лекар или лечител! *Вътрешно:* При треска, главоболие, невралгии, ревматизъм, подагра, анемия. Има положително действие при лечение на кожна туберкулоза. *Външно:* Налага се с лапи или се правят промивки при хронични екзема, гнойни и трудно заздравяващи рани.

Начин на употреба. Не се прилага в домашна обстановка!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от Лютиче се пие против сърбеж, обриви, краста, буци. Една чаена лъжичка дрога се вари в 1 л вода 2–3 мин. Като изстине, се ползва за пиене или налагане. Със същата отвара болният се къпе, а сварената билка се налага като лапа. Няколко листа от растението, счукани със сол, се използват за вадене на пришей при треска, подагра и червен вятър. Вдигнатата пришка се пука с нагорещена игла, за да изтече събраната течност. При треска се препоръчва и вътрешно приемане на отвара. В по-големи дози тя предизвиква повръщане и е отровна! Разгонката се използва против маясъл (хемороиди), като в 1/4 л вода се варят 10 коренчета, докато течността остане наполовина. Прецедената

отвара се пие сутрин и вечер, по една кафеена чашка. При върнатото мляко кърмачката пие отвара от 2–3 стръка Разгонка и 2–3 стръка Гръцка коприва в 1/2 л вино, по 4–5 супени лъжици дневно. Винена отвара на дрогата се дава и на деца при клини. При треска, 2–3 стръка Пълзящо лютиче се счукват и се използват като лапа или се пие отвара от билката – сутрин и вечер по една ракиена чашка.

13. Род THALICTRUM L.

Обичниче

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с ръбести, дълбоко набраздени стъбла, високи до 1,5 м, голи, рядко с власинки. Листата са с дълга дръжка, 3–4 пъти перести, в общото си очертание триъгълни, дълги 7–30 см и толкова широки. Листчетата са почти кръгли или обратнойцевидни до клиновидни, дълги 30 мм и толкова широки. Цветовете са много на брой, събрани на върховете в широка, разперена метлица. Околоцветникът е прост. Венчелистчета няма. Чашелистчетата са 4–5, зеленикаво-жълти, дълги 3–4 мм, яйцевидни. Тичинките са 10–15, увиснали, дълги 7–8 мм, по-дълги от околоцветника. Яйчникът е горен. Плодчетата са голи, дълги 2,5–4,0 мм, приседнали, странично сплескани, с късо носче.

сн. 50. Кандилколистно обичниче
(*Thalictrum aquilegifolium*)

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида от билката:

1. ***Thalictrum aquilegifolium* L. Кандилколистно обичниче** (сн. 50). Расте из храсталаци и открити тревисти места, по-рядко – в горите, по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Родопите и високите части на Югоизточна България, до 2400 м надм. вис. Цъфти април – август.

2. ***Thalictrum lucidum* L. Теснолистно обичниче.** Среща се сравнително често по влажни, тревисти места в цялата страна, до 1100 м надм. вис. Цъфти май – август.
3. ***Thalictrum minus* L. Дребно обичниче.** Расте по сухи, тревисти и каменисти места, храсталаци и горски поляни почти до алпийския пояс, на 2000 м надм. вис. Цъфти май – август.
4. ***Thalictrum simplex* L. Обикновено обичниче.** Чести находища има по ливади и храсталаци на предпланинската и планинската част на Витоша, Пирин, Рила, Родопите, високите части на равнините в Южна България до 1800 м надм. вис. Цъфти май – август.

Сем. Лютикови – Ranunculaceae

Кандилколистно обичниче

Thalictrum aquilegifolium L.

Български народни наименования. Ведрицолистно обичниче, Гущерче, Дива кошничка, Див селим, Жълтениче, Кандилколистно обичниче, Мармеров корен, Ревнив бурен, Обичниче, Ревнивче.

Наименования в други страни. Русия: Василистник водосборолистный; Англия: Meadow Rue; Германия: Ackeeiblätterige Wiessnraute; Франция: Colombine panachée, Colombine plumacée, rue de bois.

Разпространение. В Средна и Южна Европа, Украйна, Русия, Азия, Крим, Кавказ, Сибир, Япония.

Находища. В нашата страна билката се среща по сухи, тревисти, каменисти местности и горски поляни, навсякъде, почти до алпийския пояс.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо до 100–150 см, неразклонено или слабо разклонено, гладко, често покрито със синкав налеп. Коренището е късо, хоризонтално, с гъсти задебелени коренчета. Приосновните и долните стъблени листа са на дръжки, последователни, очертано триъгълни, 2–3 пъти перести, разширени в основата във влагалища. Цветовете са изправени,

розови, розово-виолетови, рядко бели, събрани в щитовидна метлица или в рядкоцветен щит. Околоцветните листчета са 4, белезникави, рядко с розово петно, окапващи още при разцъфтяването, обратнoйцевидно клиновидни, с широк ципест ръб. Венчелистчетата няма. Тичинките са многобройни, със светлолилави дръжки и жълти прашници, дълги 5–12 мм. Плодниците са от 6 до 15. Плодчетата са орехчета, цилиндрични, гладки, до 6 мм дълги.

Употребяема част. Надземната част.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Недостатъчно проучен. Съдържа алкалоида изокоридин, алкалоидна смес и гликозида линамарин, тлъсто масло, сапонини и др.

Лечебно действие. По неокончателни данни действа спазмолитично и слабодуретично.

Употреба. *Внимание:* растението е отровно!

Начин на употреба. Не се прилага в домашна обстановка!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Употребата на растението в нашата народна медицина е свързана с множество вярвания в чародейната му сила: събужда обич или ревност. Отвара от Обичниче се пие при нерви, орама, главоболие, кръвоизливи, обилна менструация, кръвохращене, пясък и камъни в жлъчката, бъбреците и пикочния мехур. Отвара от цялата билка (с корените) се пие за пречистване на кръвта, при циреи, кожни обриви и треска, при лошо гърло (гушер) и др. При уроки, продължителна треска и орама се прави поливка от отварата.

14. Род TROLLIUS L.

Планински божур (Витошко лале)

сем. Лютикови – Ranunculaceae

Общо описание на видовете в рода. Тревисто многогодишно растение, високо 15–25 см, с голо, обло стъбло. Листата са дланевидно разсечени, на къса дръжка. Цветовете са едри, с диа-

сн. 51. Планински божур
(*Trollius europaeus*)

метър 3–4 см, единични или по 2–4 във върхни съцветия. Околоцветните листчета са жълти, 5 до 15 на брой. Плодът е съставен от многосеменни, дълги мехунки. В някои райони на страната се отглежда като градинско цвете.

По нашите земи се среща 1 вид:

1. *Trollius europaeus* L. Планински божур (Витошко лале) (сн. 51). Видът е разпространен в Централна Европа – Германия, Австрия, Швейцария и Европейската част на Алпите. В нашата страна вирее по влажните планински поляни и край потоци в Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Родопи, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни – август.

Семейство дебелецови

Crassulaceae

Едногодишни, двегодишни или многогодишни тревисти растения. Листата са цели, дебели, месести, разположени са последователно на стъблото, по-рядко срещуположни или в прешлени, без прилистници. Цветовете са правилни, събрани в различни съцветия или разположени по единично в пазвите на листата. Чашелистчетата от 3 до 30. Венчелистчетата на брой са колкото чашелистчетата, свободни или сраснали в основата си. Тичинките на брой колкото венчелистчета или два пъти повече от тях, дръжките на тичинките са свободни. Плодниците на брой колкото венчелистчетата, свободни или сраснали в основата си. Плодовете са сборни, съставени от ципесто-кожести, свободни или съединени в основата си мехунки, разположени в лъчиста розетка, разпукващи се по надлъжен шев. В България естествено разпространени са около 35 вида от 6 рода. 8 вида са защитени от Закона за биологичното разнообразие.

1. Род JOVIBARBA Opiz

Нежит

сем. Crassulaceae – Дебелецови

сн. 52. Нежит
(*J. heuffelii* (Scbott) A. et D. Love)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение. Листата са последователни, –целокрайни, по ръбовете ресничести, най-често жлезистовлакнести. Цветовете са двуполови; чашковите дялове са сраснали в основата; венчелистчетата са 6, рядко 5 или 7, свободни, жлезистовлакнести. Плодовете са съставени от многоръбести мехунки.

По нашите земи е разпространен и описан 1 вид:

1. *J. heuffelii* (Scbott) A. et D. Love. – Нежит (сн. 52). Расте по скалисти и каменисти места в предпланинските райони на Стара планина, Витоша, Беласица, Пирин, Рила, Средна гора,

Родопи, от 900 до 2150 м надм. вис. Цъфти юни – август. В народната медицина има данни за използване на билката при болестта нежит*.

2. Род SEDUM L.

Тлъстига

сем. Crassulaceae – Дебелецови

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със задебелен корен и изправено, голо стъбло, високо 15–80 см. Листата са срещуположни, плоски, продълговато яйцевидни, тъпи, дълги 5–13 см, широки 2–5 см, по ръба нарязбени или неясно вдлъбнати. Съцветието е широко 6–10 см,

* Нежит (скорбут) – болест на венците, при която се получава кървене, разклащане и падане на зъбите, при повреди на челюстта и оток. – Б.а.

гъсто, щитовидно метличесто. Цветовете са разположени на къса дръжка. Чашелистчетата и венчелистчетата са по 5, рядко по 6. Чашелистчетата са триъгълни, заострени, дълги 1,2 мм. Венчелистчетата са яйцевидни, заострени, дълги 3–4 мм, широки около 1 мм, жълтеникаво-зелени или белезникави до синкави, много рядко бели. Тичинките са 10, едва подаващи се над венчето, със закръглени прашници. Яйчникът е горен. Плодчетата са изправени, дълги 3–4 мм, на върха с линейно носче. (Голяма тлъстига)

У нас са разпространени и описани над 20 вида:

1. **Sedum acre L. Парлива (лютивa) тлъстига** (сн. 53). Вирее по сухи, каменисти места в планините до 2000 м надм. вис. Цъфти май – август.
2. **Sedum album L. Бяла тлъстига** (сн. 54). Среща се по каменисти места и скали, до 2500 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Употребява се в народната медицина.
3. **Sedum alpestre Vill. Високопланинска тлъстига**. Расте по скалисти места и каменисти поляни в почти всичките ни планини, от 1200 до 2600 м надм. вис. Цъфти май – август.
4. **Sedum annuum L. Едногодишна тлъстига**. Обитава скалисти склонове и голи каменисти места в Стара планина, Люлин, Витоша, Осоговска планина, Пирин, Рила, Странджа, от 700 до 2300 м надм. вис. Цъфти май – август.
5. **Sedum caespitosum (Cav.) DC. Кичеста тлъстига**. Има находища по-често по пясъчливи места, покрай реките в районите на Черноморското крайбрежие, в Североизточна България и предпланинските местности, до 800 м надм. вис. Цъфти май – юни.
6. **Sedum serapea L. Лукова тлъстига**. Расте на сенчести, скалисти места, в предпланините и планините в цялата страна, от 800 до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
7. **Sedum dasyphyllum L. Гъстолистна тлъстига**. Обитава скалисти, често варовикови места в предпланинските райони на Стара планина, Беласица, Пирин, Родопи, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли.
8. **Sedum hispanicum L. Испанска тлъстига**. Вирее по каменисти поляни и скалисти склонове в цялата страна, най-често в планините, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни – юли.

9. ***Sedum maximum* (L.) Suter.** Голяма тлъстига (сн. 55). Среща се из храсталаци и каменисти места, до 1900 м надм. вис. Цъфти юли – октомври. Употребява се в народната медицина.
10. ***Sedum ochroleucum* Chaix.** Оранжева тлъстига. Обитава каменисти и скалисти места в предпланинските райони на Стара планина, Витоша, Пирин, Средна гора, Родопи, Странджа и Струмската долина, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни – юли.
11. ***Sedum sartorianum* Boiss.** Сарторианова тлъстига. Има находища по тревисти, каменисти и скалисти терени, огряни от слънцето по Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, предпланинските райони на Стара планина, Пирин, Рила, Родопите, низините на Югоизточна България, от 600 до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – юли.
12. ***Sedum tuberiferum* Stoj. et Stef.** Грудкова тлъстига. Расте по открити, каменисти и скалисти места на Витоша, Плана планина, Рила, Родопи, от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти юли – септември.
13. ***Rhodiola rosea* L. (*Sedum roseum* (L.) Scop.).** Златовръх. Среща се по каменисти и скални терени във високопланинския пояс на Средна Стара планина, Рила, Пирин и Западни Родопи, от 1800 до 2800 м надм. вис. Цъфти юли – август.

Сем. Crassulaceae – Дебелецови

Парлива тлъстига

Sedum acre L.

Български народни наименования. Дебелец, Див пипер, Жълто прозориче, Жълта тлъстига, Кози цицки, Лютивa тлъстига (прев.), Парлива тлъстига (прев.), Тлъстига, Яреч.

Наименования в други страни. Русия: Очиток едкий; Англия: Wall-pepper,

сн. 53. Парлива тлъстига
(*Sedum acre*)

Biting Stonecrop; Германия: Scharfer Mauerpfeffer; Франция: Poivre de muraille, petit joubarbe.

Описание. Парливата тлъстига е дребно, многогодишно, голо, разклонено, туфесто, тревисто растение. Коренището е пълзящо, разклонено, шнуровидно, с къси, тънки, влакнести коренчета. Стъблата са многобройни, до 15 см дълги, безплодните са лежащи, със синкаво-зелен цвят, а цветоносните са приповдигащи се или изправени, като образуват гъст килим. Цветовете са събрани в сенниковидни съцветия, съставени от 3–5 класовидни клонки. Листата са дребни, последователни, месести, удължено яйцевидни или овални, при напречен разрез са кръгли, прилегнали към стъблото, тъпи, седящи, сочни, разположени керемидообразно по стъблата. Най-горните от тях са парливи на вкус. Цветовете са разположени в сенниковидни съцветия, съставени от 3–5 класовидни, рехави или сбити клонки. Цветните дръжки са къси или цветовете са почти приседнали. Чашката е 5–листна, несраснала. Венчето е съставено също от 5 несраснали, линейно-ланцетни, островърхи, жълти листчета, 2–3 пъти по-дълги от чашечните. Тичинките са 10, разположени в 2 кръга, малко по-къси от венчето. Плодничетата са бледозелени или белезникави, звездовидно разперени. Плодът е сборен, съставен от многосеменни мехунки. Във всяко плодче има по няколко овални, светлокафяви семена. Цъфти през лятото.

Разпространение. Почти в цяла Европа, европейската част на Русия, Кавказ, Западен Сибир, Азия, Северна Африка; пренесено е и в Северна Америка.

Находища. У нас растението е разпространено по сухите, каменисти и сипейни места, предимно в предпланините и планините, почти в цялата страна, до 2000 м надм. вис.

Употребяема част. Надземната част (Herba Sedi acri).

Време за бране. Юни – септември.

Начин на бране. Бере се цялата надземна част на растението по време на цъфтеж, като се отстраняват пожълтелите и повредени листа. При брането да не се пипат нежните части на кожата, очите и др., защото свежият сок от drogата може да предизвика възпаление.

Химичен състав. Около 0,2 % алкалоидите седамин, никотин, изопелетиирин, сединин, сединон, а също и калциев малат и други, още неуточнени съставки. Съдържа още към 12 % флавоновия гликозид рутин, към 12 % танини, органични киселини, слюзни вещества, гуми, аскорбинова, ябълчна киселина и др.

Употреба. Използва се като болкоуспокояващо средство при хемороиди и раздразнена лигавица на ануса, както и във вид на запарка при силен сърбеж на ануса.

Начин на употреба. *Вътрешно:* по 1 чаена лъжичка ситно нарязана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода, след изстиване се прецежда и се изпива за 1 ден, на глътки. *Външно:* за налагане във вид на компреси. По някои ориентировъчни изследвания е установено, че дрогата има хипотензивно действие. Установено е също, че алкалоидът седамин предизвиква у опитни животни възбуждане на дишането и краткотрайно увеличаване на артериалното налягане. Медоносно и декоративно растение.

сн. 54. Бяла тлъстига
(*Sedum album*)

Сем. Crassulaceae – Дебелецови

Бяла тлъстига

Sedum album L.

Многогодишно тревисто, голо растение, разклонено от основата си, от която излизат стелещи се, безплодни, гъсто облистени издънки и изправени, цветоносни стъбла, високи 5–20 см. Листата са дълги 4–12 см, последователни, полуцилиндрични, приседнали. Съцветията са гъсти, щитовидни, силно разклонени. Цветовете са многобройни, с дръжка, дълга 1–4 мм. Чашелистчетата са 5, голи, в основата са сраснали, тъпи. Венчелистчетата също са 5, дълги 3–4 мм, 3–4 пъти по-дълги от чашелистчетата, заострени, удължено-ланцетни, бели или понякога с розови жилки. Тичинките са 10, почти равни на венчето, с червени бъбрековидни прашници. Яйчникът е горен. Плодът е сборен, състои се от 5 мехурки, дълги до 4 мм.

Билката се употребява в народната медицина и лечителското изкуство.

Сем. Crassulaceae – Дебелецови

Голяма тлъстига

Sedum maximum (L.) Suter

Българска народни наименования. Бабино ухо, Голяма тлъстига, Гърличе, Дебела Мара, Дебелец, Едра тлъстига.

Наименования в други страни. Русия: Очиток большой, Толстолистник, Заячья капуста; Англия: Orpin; Германия: Grosse Fetthenne; Франция: Reprise, orpin robuste.

Разпространение. В Западна и Средна Европа, Югозападна Азия, Средиземноморието, Балканския полуостров, Русия, Източен Сибир, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща из храсталаците и широколистните гори в предпланинския и нископланинския пояс, но понякога и в по-ниски места, до 1900 м надм. вис.

Описание. Дебелата Мара е многогодишно тревисто растение. Корените са вретеновидно или реповидно задебелени, към края постепенно затъпени. Стъблата са до 80 см високи, обикновено изправени, неразклонени или слабо разклонени към върха, зелени или червеникави, облистени. Листата са по-широки от 10 мм, едри, месести, продълговато елипсовидни, тъмнозелени или сиво-синкаво зелени, най-често срещуположни. Понякога са събрани по 3 в прешлени или са последователни, приседнали, често обхващащи повече или по-малко стъблото, яйцевидни или продълговато яйцевидни, разредено тъпо назъбени или неясно вдлъбнати. Цветовете са жълтеникавобели, събрани в широки до 10 см, гъсти, щитовидни метлици, долните клони на които са дълги, излизащи от пазвите на по-долните листа. Цветовете са с къси дръжки. Чашелистчетата са зелени, до 1 мм дълги, с триъгълно остри дялове, в основата са сраснали в къса тръбица. Венчелистчетата са продълговато яйцевидни, остри, 3–4 мм дълги, 3 пъти по-дълги от чашката, жълто-зелени или безцветни, разперени. Тичинките са 10–12, малко по-дълги

сн. 55. Голяма тлъстига
(*Sedum maximum*)

от венчето, прикрепени към основата на венчелистчетата. Прашниците са закръглени. Мехунките са до 4 мм дълги, изправени, равни по дължина на венчето, зеленикави, на върха с линейно носче. Семената са до 2 мм дълги, кафяви, продълговато яйцевидни. Растението цъфти юли – октомври.

Отглеждане. Растението не е взискателно към почвата, но се развива по-добре на леки, възпесъчливи почви. Размножава се чрез семена. Може да се размножава и чрез резници и делене на коренищата.

Употребяема част. Листата (*Folia Sedi maximi*).

Време за бране. Юли – октомври (по време на пълния цъфтеж). В досегашната практика се берат пресните листа – толкова, колкото са необходими в момента на употребата.

Химичен състав. Проучен е много слабо. Установено е, че листата съдържат до 30 мг витамин С, а също и един гликозид, който при хидролиза дава етерично масло с аромат на рози.

Употреба. Старо лекарствено растение. У нас често е отглеждано в градините с тази цел.

Начин на употреба. *Външно:* Употребява се в народната медицина – за налагане на гнојни рани и мазоли с пресните счукани листа или след обелването на кожиците им. Декоративно, медоносно растение с няколко градински форми, подходящи за полусенчести и сухи места.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с дебело, месесто коренище с аромат на роза, покрито с тригълни, ципести люспи и преминаващо в дебел, прав корен. Цветоносните стъбла са високи 10–35 см, голи, неразклонени. Листата са последователни, плоски, месести, приседнали, от елипсовидни до ланцетни, заострени, дълги 0,7–3,5 см, широки 0,5–1,5 см, към горния си край – ясно назъбени. Съцветието е гъсто, щитовидно, многоцветно, широко 3–9 см, с тънки, разклонени клонки. Цветовете са двудомни, 4-, рядко 3- или 5-делни. Чашелистчетата са линейно ланцетни, дълги около 1 мм, тъпи, жълти или зеленикави. Венчелистчетата са линейни или продълговати, тъпи, жълти или жълтеникави, дълги 2–4 мм. Тичинките са 8, по-дълги от венчелистчетата. Яйчникът е горен. Плодовете са мехунки, дълги 6–12 мм, с много семена.

Химичен състав. Сапонини, смолисти вещества, рутин, дъбилни вещества, етерично масло.

Действие. Пикочогонно, противодиарично, противовъзпалително.

Приложение. Изсушените корени и коренището са дрогата **Radix et Rhizoma Rhodiolae**, която се употребява в народната медицина. В последните години българският фармацевт Никола Мангалджиев широко употребява извлек от корена на билката в своите хранителни добавки.

Билките от род Тлъстига в българското лечителско изкуство. На Гергьовден в Търновско се мият с вода, в която са сложени стръкове от Тлъстига, Дивисил, Зеленика, Люляк и червено яйце. **Дебела Мапа (*Sedum maximum* (L.) Suter)** се оставя под гредите на къщата или при иконата и според това колко дълго ще се запази свежа, се гадае за щастието на дома (например: нарича се по един стрък за всеки от домашните и, ако растението покара, това означава дълголетие, ако не – смърт за този, на когото е наречен съответният стрък).

Отвара от **Лютивя тлъстига (*Sedum acre* L.)** се пие против епилепсия, кървене на венците, кръвно налягане; с нея се къ-

пят слаби и недъгави деца, чиито уши „прозират“ от слабост. Прясната трева, стрита на каша, се налага на буци и живеници.

Отвара от **Бяла тлъстига** (*Sedum album* L.) се пие при смущения в менструацията. С нея се правят бани на малки деца с кожни обриви и сърбеж по тялото („жабория“, „бабини унуки“). Със счуканото растение се налагат кожните участъци при силен сърбеж (въхца).

Със стрити зелени листа от **Голяма тлъстига** (*Sedum maximum* (L.) Suter) се налагат циреи и гнойни рани, а отвара от нея се дава на родилка, която до третия ден след раждането няма мляко (върнато мляко). Със сок от листата се накупват ушите при ухобол.

сн. 56. Белоцветен дебелец
(*Sempervivum leucanthum*)

3. Род *SEMPERVIVUM* L.

Дебелец

сем. Crassulaceae – Дебелецови

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение (Белоцветен дебелец), с гъсто, облистено, жлезисто, влакнесто стъбло, високо до 20 см, при основата с безплодни издънки, листата на които са събрани в розетка до 5 см в диаметър. Розетковите листа са продълговато лопатовидни, постепенно заострени, дълги около 20 мм, широки 8 мм, към върха червеникави, по ръба с разперени власинки. Стъблените листа са последователни, продълговато ланцетни, влакнести, приседнали. Цветовете са разположени на върха на разклоненията, образувачи общо щитовидно съцветие. Чашелистчетата са 10–14 и са зелени. Венчелистчетата са жълти, разперени, отвън пухести, на брой, колкото чашелистчетата. Тичинките са двойно повече от венчелистчетата, с почти голи, жълти дръжки. Плодниците са разперени, с горен яйчник. Плодът е многосеменна мехунка. Билката се употребява се в народната медицина.

По нашите земи се среща и са описани 5 вида:

1. ***Sempervivum ciliosum* Craib. Четинест дебелец.** Расте по сухи, най-често варовикови, скалисти места във Витошкия район, Струмската долина, Славянка, южните склонове на Пирин, Рила, Западните Родопи, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – август.
2. ***Sempervivum leucanthum* Pand. Белоцветен дебелец** (сн. 56). Вирее по сухи, каменисти и скалисти места. Среща се доста често в Рила, Витоша, Пирин, Лозенската планина, Славянка, Средните Родопи, Кресненското дефиле и Сакар планина, до 2000 м надм. вис. Цъфти юли – август.
3. ***Sempervivum marmoreum* Grseb. Мраморен дебелец. (Дебелец).** Среща се по огряни от слънцето места, каменисти поляни и тревисти места в Стара планина, Витоша, Плана планина, Пирин, Рила, Родопите, Странджа, от 300 до 2700 м надм. вис. Цъфти юни – август.
4. ***Sempervivum erythraeum* Vel. Ушница (Ушно биле, Ушиче, Домашен корен, Тученица).** Отглежда се по дувари, керемидени покриви и каменисти места в селските дворове из цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти август – септември. Използва се в народната медицина.

Билката в българското лечителско изкуство. Ушницата (*Sempervivum erythraeum* Vel.) – вирее по покривите на къщите и дуварите, а често се слага там върху говежди лайна, „да се развие за цяръ“. Има поверие, че върху къща, където расте Ушница, не пада гръмотевица. От смачкани и изстискани листа на Ушница (предварително загреети в топла пепел) се накапва по няколко капки в ушите при ухобол.

На Гергьовден момите се препасват с **Дебелика** (*Sempervivum marmoreum* Grsb.), за да „дебелеят“; същото се прави и с кравите.

Отвара от листа на **Дебелец** (*Sempervivum leucanthum* Pane) се пие при язва на стомаха, спазми в корема, треска, жълтеница, диария, дизентерия, обилна менструация. С топли лапи от сварени листа се налагат гнойни рани, натъртено, изгорено и циреи.

Пресни листа от Дебелец, след отстраняване на кожицата им, се налагат върху мазоли и брадавици.

С каша от пресни листа на Дебелец и свинска мас се мажат напукани ръце и устни, лунички, петна и обриви по лицето.

сн. 57. Скално виделиче
(*Umbilicus rupestris*)

4. Род UMBILICUS DC.

Виделиче

сем. Crassulaceae – Дебелецови

Общоописание на видовете в рода. Листата са месести, последователни или срещуположни, цели, едроназъбени. Цветовете са 5-делни, с прицветници, събрани във върхни, гроздовидни съцветия. Чашелистчетата са свободни до основата; венчето е тясно, камбанковидно, венечните дялове обикновено са по-къси от венечната тръбица. Плодовете са съставени от многосеменни мехунки.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида. Няма официални данни за употреба в българската народна медицина.

1. ***Umbilicus erectus* DC. Изправено виделиче.** Многогодишно, голо, тревисто растение. Расте най-често по влажни, сенчести, скалисти и каменисти места в Стара планина, Витоша, Рила, Родопи, Странджа, от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти юни – юли.
2. ***Umbilicus rupestris* (Salisb.) Dandy. Скално виделиче** (сн. 57). Многогодишно тревисто растение. Среща се по скалисти и каменисти местности на Стара планина, Беласица, Странджа, Пирин, Югозападна България, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – юли.

Семейство картофови

Solanaceae

Членовете на семейство *Картофови* са ограничено разпространени в нашата страна и в Европа.

В съвременната флора на Земята семейство *Картофови* е представено с повече от 2500 вида от 90 рода. Тяхното присъствие е концентрирано в определени географски райони на Централна и Южна Америка – главно екваториалните, субтропичните и по-малко в умерените им части.

В нашата естествена флора семейство Картофови е представено само от 9 вида, групирани в 7 рода. Когато включим към тях и пренесените неотдавна още десетина вида представители на *Картофовите*, получаваме общо 18 вида в 11 рода.

Пренесените видове са: Картоф, Домат, Пипер, Син патладжан, Петуния и Тютюн. Местните представители на семейство *Картофови* са широко известните в народната ни медицина още от древността: Лудо биле (Беладона), Черен блян, Черно кучешко грозде и Татул. Пренесените видове също бързо намират приложение при облекчаване на болестни състояния, лечение на заболявания и най-вече за храна на хората.

Всички *Картофови* растения са с прости, последователно разположени листа, без прилистници. Само в областта на съцветията им листата понякога са сближени по два и изглеждат като срещуположни.

1. Род *ATROPA* L.

Лудо биле, Старо биле

сем. Картофови – *Solanaceae*

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение с късо, дебело коренище. Стъблата са високи до 3 м, разклонени в горната си част. Листата са разположени две по две, едно голямо и до него малко, те са яйцевидни, заострени по върховете, целокрайни с къси дръжки. Цветовете са кафяво-виолетови, събрани в пазвите на листата. Плодът е сочна, черна, лъскава ягода.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид:

1. *Atropa bella-donna* L. **Лудо биле, Старо биле** (сн. 58). Расте най-често из сенчести гори, храсталаци и сечища в Стара планина, Витоша, Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, Странджа, между 450 и 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли. Силно отровно растение! Лечебно. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

Сем. Картофови – *Solanaceae*

Лудо биле, Старо биле

Atropa bella-donna L.

Български народни наименования. Беладона, Бинбелик (тур.), Бясно биле, Голямо биле, Делиоту (тур.), Див тютюн, Лудо биле, Отровно биле, Рибарско биле, Старо биле, Биле, Бимбилик, Люто биле, Мечкен уши, Разваленка, Развалниче, Разгонка, Черна утрова.

Наименования в други страни. Русия: Красавка белладонна, сонная одурь; Англия: Deadly Nightshade, Banewort; Германия: Tollkirsche; Франция: Belladonne, bouton nair, morelle fureuse.

Разпространение. В Средна и Южна Европа, Северна Африка, Украйна, Кавказ, Крим, Мала Азия, Иран, Пакистан, пренесена е и в Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща в редките, букови гори и разсветлени места, почвена влага и богата на хранителни веще-

ства, незамръзваща почва, най-често по северните склонове на Стара планина, Средна гора и Родопите, от 450 до 1500 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо, дебело коренище, с едри, месести, разклонени корени, отвън сиви, отвътре бели. Надземната част е едногодишна. Стъблата са високи до 3 м, чадъресто разклонени в горната си част. Листата са разположени две по две, едно голямо и до него малко, голямото е с дължина 15 см и широчина 6 см, яйцевидни, заострени по върховете, целокрайни, с къси дръжки. Цветовете са кафяво-виолетови, събрани в пазвите на листата, с къси тръбести венчелистчета. Плодът е тъмновиолетов, лъскав, месест, подобен на череша, но с много семена. Билката може да се култивира!

сн. 58. Лудо (Старо) биле
(*Atropa bella-donna*)

Употребяема част. Листата, върхните части и корените. При събиране да се подхожда особено внимателно, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Корени: август – октомври. Облистените части по време и след цъфтеж: юни – септември. *Внимание:* дрогата е силно отровна!

Химичен състав. Съдържа алколоидите хиосциамин, атропин, апотропин, беладонин, азот-метил-пиридин, пиридин, аспарагин, фитостерин и др. Корените съдържат още и нишесте, дъбилни вещества, фитостерин и наокозан, бета-систостерин, един фермент, летливи алкалоиди и др.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, спазмолитично и успокоително.

Употреба. Намира приложение при язва на стомаха и дванадесетопръстника, при камъни в жлъчката, болки в бъбреците и пикочните пътища, бронхиална астма и кашлица, в очната прак-

тика (атропин) и др. *Външно*: за лапи при отоци и подувания, при травми.

Начин на употреба. Билката е силно отровна и токсична! Приема се само под лекарски контрол. Съществували са лекарствени средства: кулабулгарин и белапан – за лечение на болестта на Паркинсон, беласкузин – за лечение на хемороиди и анални рагади, белергамин (все още в производство) – използван при неврози, базедова болест, тиреотоксикози – против страничните прояви при менопаузи и др. Листата влизат в състава на противоастматичните цигари (също забравено средство за лечение на астма); дрогите от растението влизат в състава на лавровишновите капки с аналгетично и противоспазматично действие и др.

Билката в Българското лечителско изкуство и традиция. Народният лечител Иван Раев от с. Шипка е ползвал от предадена по наследство народна рецепта корените на Беладона за лечение на Паркинсон – последствието от сънна болест, с което се прочува в целия свят. Днес тази рецепта е почти забравена. Според народните вярвания, където расте отровното Лудо биле (*Atropa bella-donna* L.), изсушава дори стари букови дървета и наоколо нищо не вирее; ако плодът му падне върху корена на дърво, то изсъхва. Билкарите различават и определят в Лудото биле два пола: женски и мъжки; ако болният се запой с мъжкото растение, ще оздравее, но ще остане бездетен, а с женското такава опасност не съществува. В лечителската практика е прието Лудото биле да се използва само в краен случай, и то със съгласието на болния, защото има опасност от временно полудяване. По тази причина не всеки лечител се осмелява „да запойва“ с него. Когато е крайно необходимо, болният да приеме отвара от билката, той се затваря в отделна стая, за да остане сам със своите „нереални картини и изживявания“.

Отвара от листа и стъбла на Лудото биле в малки дози: една чаена лъжичка ситно смлени листа се варят 2–3 мин. в 1 л вода и се пие по 1 супена лъжица, 3 пъти дневно при продължително боледуване, невралгии, епилепсия, хистерии, задух, магарешка кашлица, ревматизъм. При ревматизъм с отварата, разреждана в съотношение 1 : 3, се правят бани. Чай от корени на Лудо биле (количество колкото 2–3 житни зърна се залива с 1/2 л вряща

вода, кисне 2–3 часа, след което се прецежда) се пие вечер, по една ракиена чашка (50 мл) при запек.

С брашно от изсушени и смлени корени на растението, объркано в мас или зехтин, се намазват рани от изгаряне и подсичане. Само с брашно от корените се посипват незаздравяващи и стари, гнойни рани. Листа и цветове от билката се налагат във вид на лапи при отоци, гнойни рани и циреи. Лудо биле се слага в ярмата на добитъка за предпазване по време на епидемии.

2. Вид *Capsicum annuum* L.

Люта чушка (пиперка)

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода. Пиперката е едногодишно (в родината си многогодишно) тревисто култивирано растение. Стъблото е гладко, зелено, изправено, разклонено. Листата са яйцевидни, на дълги дръжки, във възли. Цветовете са бели, едри. Чашката е 5–листна, венчето също е 5–листно, сраснало в основата си. Тичинките са 5. Плодът е дълга куха ягода, с гладка повърхност, с червен, тъмночервен или жълто-червен цвят, с множество жълтеникави плоски семена в долната си част.

1. *Capsicum annuum* L. (*Capsicum longum* DC.) Люта чушка (сн. 59). Като култура у нас са въведени различни сортове, отличаващи се както по формата и оцветяването на плода, така и по лютивостта си. За медицински цели се използва само Лютивата пиперка. Расте из цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти май – юли. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

Сем. Картофови – Solanaceae

Люта чушка

Capsicum annuum L. (*Capsicum longum* D.C.)

Български народни наименования. Арнаутска чушка, Люта чушка, Капия лютива пиперка, Пипер.

Наименования в други страни. Русия: Перец стручковой; Англия: Red Pepper; Германия: Spanischer Pfeffer; Франция: Poivre d'inde, Piment annuel.

Описание. Лютивата пиперка е едногодишно тревисто, култивирано растение. Стъблото е 25–100 см високо, зелено, изправено, разклонено. Листата са целокрайни, яйцевидни, заострени, разположени на дълги дръжки. Цветовете са бели, едри, разположени изправено по върховете на стъблото и в пазвите на листата. Чашката е 5-листна, венчето също е 5-листно, сраснало в основата си. Тичинките са 5. Плодът е кух, с гладка повърхност, с червен, тъмночервен или жълто-червен цвят, с множество жълтеникави плоски семена в долната си част. Цъфти през пролетта и лятото. Миризмата е остра и има изразено лют, парлив вкус.

Разпространение. Отечеството на лютивата пиперка е Централна Америка, откъдето е пренесена и разпространена освен на Балканския полуостров, още в Испания, Унгария, Франция, Украйна, Русия, Северна Африка, Индия и другаде.

Находища. У нас лютата чушка се отглежда в големи количества из цялата страна.

Употребяема част. Плодът (Fructus Capsici).

Време за бране. Август – октомври.

Начин на сушене. Лютивите пиперки се нанизват на низи, които се окачват на специално приготвени дървени рамки или на други приспособления за сушене на слънце, докато се изпари по-голямата част от влагата им, след което се доизсушават на сянка в проветриви помещения. Препоръчва се сушенето им в сушилня, но при добра вентилация и при подходяща температура, като се внимава да не прегорят.

Химичен състав. До 0,22 % алкалоидоподобния амидкапсаицин (на него се дължи лютивият вкус), витамин С, каротин, червено багрилно вещество, в състава на което влизат каротиноиди (капсантин, капсорубин, виолаксантин, зеаксантин, антераксантин, лутеин, криптоксантин, цитроксантин, (бета-каротин, ксантофил). Съдържа също витамин В2, малко етерично масло, стероидни сапонини, както и до 10–15 % тлъсто масло (в семената). Семената съдържат също и глюоалкалоидите соланин, соланидин, соламаргин, соласонин и соласодин. Свежите листа съдържат до 1000 мг витамин С и каротиноиди.

Употреба. *Външно* – отвличащо, обезболяващо, *вътрешно* – апетитовъзбуждащо.

Употреба. Установено е, че екстрактът от лютите пиперки има бактерицидно и антивирусно действие. Спиртна настойка от люти чушки се ползва по 10–20 капки 3 пъти дневно, преди храна.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Последните наблюдения насочват вниманието към приложение на екстракт от люти чушки за увеличаване отделянето на слюнка с повишено съдържание на амилаза и мукополизахариди, а също така и на стомашен сок. На лютите чушки се приписва способността да индуцират синтеза на храносмилателните ензими, което позволява да се лекува диспесията по естествен начин. *Външно:* Като кожно зачервяващо и загаряващо средство при ревматизъм, радикулит, подагра, артрит и простуда (напръскана тинктура върху памук за налагане или във вид на настойка със спирт за разтривка). см лените на прах люти пиперки могат успешно да заменят синапените лапи. Голямо приложение лютите чушки намират в консервната и ликьорената промишленост.

сн. 59. Люта чушка
(*Capsicum annuum*)

3. Род DATURA L.

Татул

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно тревисто растение с вретеновиден корен. Стъблата са високи до 1 м, разклонени като вила. Листата са едри, неправилни, назъбени, със заострени зъбци, 15–20 см дълги, 10–14 см широки. Цветовете са бели, едри; чашката е във форма на фуния. Венчето е бяло. Плодът е кутийка с много семена, покрита с множество шипове; раз-

пуква се на 4 части. Семената са черни. Билката е с неприятна миризма.

По нашите места се среща и е описан само 1 вид:

1. **Datura stramonium L. Татул** (сн. 60). Расте по тревисти и запустяли места в цялата страна, до 1300 м надм. вис. Цъфти май–август. Силно отровно растение! Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

сн. 60. Татул
(*Datura stramonium*)

Сем. Картофови – Solanaceae

Татул

Datura stramonium L.

Български народни наименования. Биволе, Бишка, Богова крава, Волче, Гребен, Гудещо биле, Див орех, Крава, Кърлеж, Магарешка билка, Магарешки коктен, Малаче, Плюскач, Протока, Свине, Свиньке, Татулец.

Наименования в други страни. Русия: Дурман обыкновенный; Англия: Thorn Apple; Германия: Gemeine Stechapfel; Франция: Pomme épineuse, Stramonie.

Разпространение. Според едни автори родината на Татула е Азия, а според други – Индия.

Находища. У нас билката се среща в цялата страна покрай огради, по бунища, торища, необработени места и др. Растението може да се култивира.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение с вретеновиден, силно разклонен корен. Стъблата са високи до 1 м, разклонени като вила в горната си част. Листата са едри, неправилни, едро назъбени, 15–20 см дълги, 10–13 см широки, със заострени зъбци и здрави дръжки. Цветовете са бели, едри, разположени поединично по разклоненията на стъблото. Чашката е във форма на фуния, с пет триъгълни зъбчета на върха. Венчето е бяло. Тичинките са 5. Плодът е кутийка с много семена, по-

крита с множество шипове, разпуква се на 4 части. Семената са черни, бъбрековидни, едри. Билката е с неприятна миризма, силно отровна!

Употребяема част. Листата и семената след узряване.

Време на събиране. Юни–август. Внимание: Дрогата е силно отровна!

Химичен състав. Съдържа тропановите алкалоиди (хиосциамин, атропин, скополамин), дъбилни вещества, етерично масло (с тютюнева миризма), каротин, кумарин и др. Семената съдържат тлъсто масло, в състава на което влизат глицеридите на линолевата, олеиновата, палмитиновата, стеариновата и лигноцериновата киселина.

Лечебно действие. Антиспазматично и нервноуспокоително.

Употреба. При хистерия, кашлица, прилив на кръв в главата, парализи, невралгия, подагра, халюцинации и др. *Външно:* за пушене, при задух.

Начин на употреба. Билката е силно отровна и токсична! Приема се само под лекарски контрол.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Според народната мъдрост Татулът е пренесен от циганите от Индия, където са го отглеждали около катуните си. Те са го използвали, както го ползват и днес, за правене на магии, за „разделяне“, „омраза“, „смърт“, или го продават.

Във фолклора свежървите запойват снахите с Татул, за да полудеят и да могат да ги разделят от синовете си.

Татулът е силно отровно растение. Листата му, нарязани на дребно, се пушат с лула или като цигари против задух. Със същата цел се пие и отвара от не повече от 10 броя семена.

Отварата от Татул (една чаена лъжичка дрога, вряла 5 мин. в 1/2 л вода и киснала 2–3 часа) се ползва много внимателно. Пие се по една супена лъжица от 3 до 5 пъти дневно, преди храна, при магарешка кашлица и обикновена кашлица, главоболие, епилепсия, нерви, сърце, истерични припадъци. Няколко Татулови семена, счукани или сварени с вода, се пият като очистително. Зелените Татулови плодове са се употребявали за помятане – често със смъртен изход за бременната жена.

С настойка от листа и семена на Татул в силна ракия (1 : 10) или с отвара в спирт и терпентин (по 100 мл) се маже и разтрива при ревматизъм и парализа.

При отоци на крайниците се правят топли бани с няколко стръка Татул и 2–3 кокоши курешки. Отварата от листа на Татул служи също за компреси и лапи. При сух красник се пият червейчетата, които се развъждат в семената на Татул. При болки в ушите у хора и добитък, в ухото се капва сок от смачкани татулови листа. С прах от счукани семена от Татул се ръсят червясали рани по добитъка.

сн. 61. Черен блян, Попадийка
(*Hyoscyamus niger*)

4. Род *HYOSCYAMUS* L.

Блян, Попадийка

сем. Картофови – *Solanaceae*

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или двугодишни тревисти растения с изправени или просто-разклонени стъбла, високи до 60 см. Основните листа са събрани в розетка; стъблените са приседнали, последователни, назъбени до нарязани. Цветовете са едри, правилни, рядко неправилни, 5-членни, двуполови, събрани в класовидни или гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на листата. Чашката е звънчевидна. Венчето е 2–4 см в диаметър, фуниевидно, с широка тръбица, бледожълто, жълтеникаво, често с мрежа от виолетови жилки.

Плодът е многосеменна кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида от билката:

1. ***Hyoscyamus niger* L. Черен блян, Попадийка** (сн. 61). Чашката при зрелия плод е мехуресто подута. Расте по сметища, край пътища, като бурен в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни – август. Отровно растение! Лечебно. Билката се употребява в народната медицина и лечителското изкуство.

Сем. Картофови – Solanaceae
Блян, Попадийка
Hyoscyamus niger L.

Български народни наименования. Обикновен черен блян, Попадийка, Буника, Змийско цвете, Гърне, Зъбова билка, Пиши попадийка, Полудевка, Шарка, Червова билка, Базизайка, Блян, Бледно биле, Бленика.

Наименования в други страни. Русия: Белена черная; Англия: Henbane, Belene; Германия: Schwarzes Bilsenkraut; Франция: Jusquiame noire.

Разпространение. Европа, Азия, Кавказ, Сибир, Далечния Изток, Средна и Мала Азия, Иран, Монголия, Китай, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща в цялата страна – покрай огради, по бунища, торища, необработени места и др. Растението може да се култивира.

Описание на билката. Най-често двугодишно тревисто растение с вретеновиден, дебел корен. Стъблата са високи от 50 до 100 см, обикновено неразклонени, изправени и обрасли с власинки. Листата са седящи, гъсто разположени, дълбоко нарязани, с два до четири зъбци, влакнести и лепкави. Долните листа са 20–30 см дълги, до 10 см широки, а горните обхващат стъблото и са от 5 до 10 см дълги, яйцевидни и неправилно перести. Цветовете са бели, едри, с кафяви точици, почти приседнали в пазвите на листата. Чашката е тръбеста, венчето е във формата на звънец, фуниевидно, жълто, отвътре нашарено с тъмновиолетови точки. Плодът е капсула, която се отваря през едно капаче, наподобяващо шапка. Семената са дребни, бъбрековидни, сиви и много на брой. Билката е силно отровна! Има неприятна миризма.

Употребяема част. Листата.

Време на събиране. Юни – септември. *Внимание:* Дрогата е силно отровна – да не се бере от деца!

Химичен състав. Съдържа алколоиди (хиосциамин и атропин, скополамин), дъбилни вещества, гликозиди, етерично масло, каротин, холин, рутин и др. Семената съдържат тлъсто масло, в

състава на което влизат миристинова, палмитинова, линолева и олеинова киселина.

Лечебно действие. Болкоуспокояващо, антиспазматично и нервно-успокоително.

Употреба. При задух, старческо треперене, хроничен бронхит, безсъние, болки в жлъчката, ревматизъм, трудно уриниране. *Външно:* за мазане и натривки при ревматизъм, ставни болки, невралгия, подагра; за жабурене при зъбобол и гърлобол.

Начин на употреба. Билката е силно отровна и токсична! Приема се само под лекарски контрол.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Според народното поверие Блянът е магическа билка – отровна и лековита. С отваря от цветовете ѝ се запойват двама млади: в малки дози – за обич, в големи – за омраза. С отвара от билката се лекуват и заболели животни.

В едно народно предание от Трънско „Попадийно цвекъе“ израства от косите на попадийката, която ги скубе от безутешна мъка по щерка си, самоубила се, за да не бъде потурчена.

Билката се бере, докато семето не се е „отърсило“, изсушава се добре и се пази за лек.

При зъбобол семената от Бляна се слагат на жар върху керемиди, димът облива и облепва вътрешните стени на мокра, глинена, гледжосана паница, в която се налива вряла вода и болният вдишва. Или димът от горящите семена се насочва през широкия край на фуния, чийто тесен отвор е опрян в болния зъб. При накадяването от зъба изпадат червейчета, които са причина за болестта.

С отвара от растението се жабури, а с изсушените му листа се накадява при нузлам – зъбобол. Отвара от Блян в малки количества (1 чаена лъжичка изсушена билка ври 3–4 мин. в 1/2 л вода, кисне половин час) се употребява при сърдечностъдови проблеми, невралгия, спазматична кашлица, безсъние, ревматизъм. Пие се 3–5 пъти дневно, по една супена лъжица. С отвара от листата се полива и запойва при незначителна болест, слабост (линавост), продължително боледуване и орама.

Ракиена настойка (1 : 10) от билката се ползва за разтривки при невралгия, ревматизъм и подагра, а пресните листа, увити в зе-

леви листа и сварени като сарми, се налагат върху болните места. С отвара от Блян се промиват червясали рани по добитъка, а прецедената билка се налага върху тях.

5. Род NICOTIANA L.

Тютюн

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода.

Тютюнът е едногодишно тревисто растение, с единично, право, до 2 м високо, изпълнено със сърцевина стъбло. Листата са продълговато-ланцетни, целокрайни, заострени, последователни, долните са с дръжки. Цветовете са тръбести или звънчевидни, събрани във върхни съцветия, червени до бели, най-често бледорозови. В основата на венчето се намират нектарници. Тичинките са 5, прикрепени в основата на венчето. Прашниците достигат до отвора на венечната тръбица. Плодът е овална, двуплодна кутийка с много семена в плода.

сн. 62. Тютюн
(*Nicotiana tabacum*)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид от билката:

1. ***Nicotiana tabacum* L. Тютюн** (сн. 62). Земеделско растение. Най-добрите сортове виреят в Родопската област.

Сем. Картофови – Solanaceae

Тютюн

Nicotiana tabacum L.

Български народни наименования. Тютюн, Тутун.

Наименования в други страни. Русия: Табак настоящий; Англия: Tobacco; Германия: Virginischer Tabak; Франция: Tabac commun.

Разпространение. Родината на тютюна е тропическата част на Южна Америка, където е отглеждан и употребяван от незапомнени времена. Оттам е пренесен почти навсякъде. Сега се отглежда в различни райони на земята: Средна и Южна Америка (особено в Куба и Бразилия), Северна Америка (най-вече във Върджиния), Европа (Балканските страни, Италия), Африка, Азия (особено в Турция, Иран и Китай).

Находища. У нас растението е земеделска култура с много сортове, които могат да бъдат разделени на два основни еко-типа: среднолистни сортове (башибали) и дребнолистни сортове (басми), главно в 6 области на страната: Родопска, Пловдивска, Хасковска, Тунджанско-Черноморска и Северна България.

Описание на билката. Тютюнът е едногодишно тревисто растение. Кореновата му система е силно развита, оформена в късо, дебело коренище, от основата на което се развиват 3–4 главни корена, проникващи дълбоко в почвата. Стъблото е единично, право, до 3 см дебело, до 2 м високо, изпълнено със сърцевина. Листата са продълговато ланцетни, целокрайни, заострени, последователни, долните са с крилати дръжки. Цветовете са тръбести или звънчевидни, събрани във върхни съцветия във формата на китка, обагрени от червено до бяло, най-често бледорозово. Отделните цветчета наподобяват звънчета. В основата на венчето се намират нектарници, отделящи етерично масло с приятен аромат. Тичинките са 5, с нееднакво дълги дръжки, прикрепени в основата на венчето. Прашниците достигат до отвора на венечната тръбица. Плодът е овална, двуплодна кутийка с много (до 5000) семена в един плод.

Употребяема част. Листата (*Folia Nicotianae*) и семената (*Semen Nicotianae*).

Време за бране. Юли – септември.

Химичен състав. От 0,3 до 6 % алкалоида никотин – специфичен за drogата. Никотинът е безцветна течност с парлив вкус, без миризма. От въздуха той се окислява и придобива тютюнева миризма. Дестилира се с водни пари. Производно съединение е на пиридина и пиролидина и е близък до анабазина. Drogата съдържа в по-малки количества и алкалоидите никотимин,

никотеин, никотелин, никотоин, никотирин, както и следи от анабазин, пиролидин, N-метилпиролин и N-метилпиролидин. В билката са намерени още рутин, бетаин, аспарагин, изоамиламин, 3–6 % дъбилни вещества, смоли, ензими и др. Връхните части и цветовете на растението съдържат гибереино подобни вещества, наречени никотиана – ариу, а от цветовете са изолирани флавоноиди и близки на тях фенолни съединения (рутин кемпферол-3-гликозид, ескулетин, скополин, хлорогенова киселина и норникотин, от корените – новият алкалоид анаталин, а от листата – новата аминокиселина никотианин. Установено е, че никотинът се образува като продукт от разпадането на белтъчините в корените на растението и се натрупва най-много в листата. Листата съдържат още минерални вещества (калциеви соли, хлориди, фосфати), целулоза (в стъблата до 40 % от сухото им вещество, а в жилките – до 25 %), пектини, които при разпадане отделят метилов алкохол, белтъчни вещества и др. Дрогата съдържа още скорбяла, безазотни вещества, полифеноли, органични киселини (лимонена киселина до 10 %), етерично масло и др. Семената съдържат до 35 % тлъсто, засъхливо масло, в състава на което влизат: до 20 % линолова, до 40 % палмитинова, малко линоленова и други мастни киселини. Не съдържат никотин.

Употреба. Листата се използват за изработване на цигари, пури, тютюн за пушене с лула и др. Отварата от листата се употребява в народната медицина за налагане при краста, кел и за компреси при подагра. Листата се ползват в народната ветеринарна медицина във вид на отвара при краста по овцете и козите.

Тютюнът е старо народно средство против молци.

Семената са добра суровина за маслодобивната промишленост. От тютюневите листа и стъбла се приготвяват препарати, които се използват успешно срещу някои вредители по растенията и животните.

Листата и стъблата на Тютюна служат като суровинни източници за получаване на лимонена и ябълчна киселина, които намират голямо приложение в хранителната промишленост и във фармацията.

Стъблата могат да служат като суровина за изработване на висококачествена хартия.

Медоносно растение е, но медът, получен от събрания от тютюневия цвят нектар, има възгорчив вкус и специфична миризма, поради което е непригоден за полване от човека като хранителен продукт. Той обаче е напълно пригоден като храна за самите пчели в тютюнопроизводителните райони, дори по време на зимуването им.

У нас се провеждат резултатни изследвания за използването на нашите тютюни и в парфюмерията.

Отглежда се и като декоративно растение.

6. Род *PHYSALIS* L.

Мехунка

сем. Картофови – *Solanaceae*

сн. 63.-Мехунка
(*Physalis alkekengi*)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение със стъбла до 60–80 см. Листата са прости, целокрайни, срещуположно разположени. Цветовете са зеленикаво-бели, единични, с увиснали дръжки. Чашката е сраснала, звънчевидна, с 5 зъбчета. Венчето е 5-листно, сраснало във вид на паничка, бледозеленикаво. Плодът е червено-оранжева сферична ягода, като малко доматице, с диаметър до 10–12 мм, сраснал с чашката.

По нашите земи е разпространен и описан 1 вид:

1. ***Physalis alkekengi* L. Мехунка** (сн. 63). Расте из храсталаци, край пътища, в градински насаждения като плевел или нарочно, като градинско растение, в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Отровно растение! Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.

Български народни наименования. Плюскавиче, Горчливи пиперки, Дива череша, Добриче, Добрич, Добруджик, Лазаркиня, Лазарево цвете, Миунче, Меониче, Меунче, Мехуница, Мехурче, Мурдароти, Назловобиле, Плющавиче, Пукълче, Тъпанче, Цървеница, Ушно биле, Червени обобон-ки, Червеница, Червено биле плюскавиче, Люзгавиче, Мехунка, Фенерче, Червена мехунка.

Наименования в други страни. Русия: Вишня полевая, Физалис обыкновенный; Англия: Strawberry Groundcherry; Германия: Blasenkirsche; Франция: Coqueret Alkekengi.

Разпространение. В Средна и Южна Европа, Балканския полуостров, Русия Крим, Кавказ, Средна Азия, Приуралски Сибир, Мала Азия, Северна Америка (пренесено).

Описание на билката. Мехунката е многогодишно тревисто растение. Коренището е пълзящо. От него израства до 60 см високо стъбло, слабо разклонено или неразклонено. Подолните листа са единични, последователни, до 10 см дълги, с редки власинки. Горните са с дръжки, яйцевидни, често по две заедно, назъбени, вълновидни или целокрайни, срещуположни, заострени. Цветовете са зеленикавобели, единични, с дръжки, излизаци от пазвите на горните листа, увиснали. Чашката е сраснала, звънчевидна, с 5 зъбчета. Венчето е петлистно, сраснало във вид на паничка, бледозеленикаво, 15–20 мм широко. Тичинките са 5, прикрепени към основата на венчето. Плодникът е съставен от два плодиста, с горен яйчник. Плодът е червено-оранжева сферична ягода, приличаща по форма на малко доматче, с големина на вишня и с горчив вкус, който след замръзване почти изчезва. След оплождането чашката силно се разраства, чашечните зъбци се събират на върха и ягодовидният плод се оказва като че ли скрит в един ципест мехур, който при узряването постепенно става оранжев. Семената са много. Обикновено цъфти през май–юни, а понякога и до септември. Оранжево обагрената чашка се запазва до есента. Чашките запазват тази си багра и когато стъблата се отрежат.

Находища. У нас се среща сравнително рядко из редките гори, сенчестите храсталаци и влажните места, а някъде (до лозята) като плевел, предимно в по-топлите райони на страната, по-често на варовит терен. На много места, в селищата на планинските райони Мехунката се отглежда като градинско цвете.

Употребяема част. Плодчетата (Fructus Alkekengi, Baccae Alkekengi). Внимание: отровни са само ципестите мехури (мехунките), които обгръщат и покриват плодчетата.

Време за бране. Юли – август.

Химичен състав. Чашката, листата и плодовете съдържат червено багрилно вещество, каротиноида физалин, захари, лимонена, ябълчна и винена киселина, горчиви вещества. Плодовете са богати на витамин С. Стъблата съдържат дъбилни и слузни вещества. От коренищата е изолиран алкалоидът тиглоилокситропин. Семената съдържат до 25 % незасъхливо, тлъсто масло.

Лечебно действие. Диуретично, подобрява функциите на черния дроб, противовъзпалително.

Употреба. *Вътрешно:* Използва се за лечение на захарна болест, стомашночревни болести, трудно уриниране, воднянка, подагра, ставен ревматизъм. В народната медицина се ползва като пикочогонно и болкоуспокояващо средство при камъни в бъбреците и пикочния мехур, при възпаления на пикочните органи, хемороиди: 15–20 г сухи плодове (без оранжевия мехур) се варят ок. 10 мин. в 500 мл вода и след изстиване отварата се прецежда – доза за два дни, като се препоръчва да се пие на гълтки. *Външно:* Против гнойни венци, хемороиди, лишеи. С пепелта от изгорените плодове се прави мехлем с несолена свинска мас или слънчогледово, нерафинирано масло и се ползва за намазване при лишеи. Плодовете се употребяват в народната ветеринарна медицина при гърлица по свинете, като им се дават заедно с храната. С багрилото, съдържащо се в плодовете, боядисват коприната в жълти и оранжеви тонове. Отглежда се и като есенно, декоративно растение. Вирее по слънчеви и полусенчести места. Размножава се чрез коренищата или чрез семена. Билката е силно отровна! Ползва се само при назначение от лекар.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Накичена заедно с Босилек, Жълт смил и Тинтява, Мехунката влиза в състава на китката, с която се украсява сватбената хоругвица. Отвара от плодовете на билката се използва за гаргара при гърлобол и за промивка на рани. смес от сварени или счукани плодове на Мехунка с мед се налага на шията при гърлобол, върху отоци по лицето, включително синя пъпка. При разранявания в устната кухина се жабури с настойка от плодовете в ракия. При обриви и лишеи, особено у малки деца, се маже със сок от плодовете на Мехунка или последните се налагат като топли лапи.

7. Род SOLANUM L.

Кучешко грозде

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения с прости целокрайни до пересто наделени, последователно или срещуположно разположени листа. Цветовете са правилни, двуполови, 5-членни, събрани в полусенници, извити надолу. Чашката е звънчевидна, със зъбци на върха. Венчето е с къса тръбица, с разперени или завити назад венчевидни дялове, жълто, пурпурно, виолетово, бяло. Плодът е сочна, черна ягода. Растенията са отровни!

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

- 1. *Solanum alatum* Moench. Крилато кучешко грозде.** Расте по сухи, буренясаи и богати на руда места, в цялата страна, докъм 900 м надм. вис. Цъфти юни – септември.
- 2. *Solanum dulcamara* L. Червено кучешко грозде.** Разводник. Среща се по влажни места, из храсталаци, по бреговете на реки и потоци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Отровно растение! Лечебно. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство.
- 3. *Solanum luteum* Mill. Жълто кучешко грозде.** Вирее по буренясаи и богати на руда земи, край пътища, в овощни градини в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Отровно!

4. *Solanum nigrum* L. Черно кучешко грозде (сн. 64). Има находища в цялата страна – по тревисти, буренясали и необработени места, покрай пътища, огради и другаде, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – септември. Използва се в народната медицина и лечителското изкуство. Отровно растение!

сн. 64. Черно кучешко грозде
(*Solanum nigrum*)

Сем. Картофови – Solanaceae

Черно кучешко грозде

Solanum nigrum L.

Български народни наименования. Горска разгонка, Дяволско грозде, Отровачка, Разваленка, Разгул, Разводник, Нощна сянка, Развалниче, Дива пепел.

Наименования в други страни. Русия: Паслен чёрный; Англия: Black Nightshade, Morel; Германия: Schwarzer Nachtschatten; Франция: Morelle noire.

Разпространение. Средиземноморието, Средна и Западна Европа, Балканския полуостров, Кавказ, Сибир, Средна и Западна Азия, Индия, Иран, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща в цялата страна по тревисти, буренясали и необработени места, покрай пътища, огради, до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение с ръбесто, разклонено, голо или покрито с власински стъбло, високо до 70 см. Листата са последователни, яйцевидни или ромбоидни, заострени, голи или влакнести, стеснени в дръжка. Цветовете са събрани по няколко в полусенници, извити надолу. Чашката е петлистна, с 5 зъбеца на върха. Венчето е бяло, петлистно, дисковидно разперено в горната си част. Тичинките са 5. Плодът е черна ягода. Билката е силно отровна!

Употребяема част. Листата и връхните млади клонки.

Време на събиране. Юни–септември. *Внимание:* дрогата е силно отровна!

Химичен състав. Съдържанието на билките Червено и Черно кучешко грозде е почти индентично. Дрогата съдържа гликоалколоиди (соланин, соласонин, соламаргин), отровния алколоид тропеин, сапонини, сапогенин тиогенин, индолилоцетна киселина, триптофан, тигогенинов ацетат, соласодин, стероидни алколоиди и др. Узрелите плодове са богати на витамин С.

Лечебно действие. Успокоително, дезинфекционно и болкоуспокояващо.

Употреба. При психични заболявания, епилепсия, менингит, главоболие, гърчове, спазми, възпаление на стомаха и червата. *Външно:* тинктура от билката, разредена с ракия се ползва за мазане при псориазис, ревматизъм и невралгии.

Начин на употреба. Билката е силно отровна и токсична! Приема се само под лекарски контрол.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара или запарка от Червено кучешко грозде се употребява при кашлица, воднянка, задух, запек, гърлобол, за пречистване на кръвта при обриви, краста, червен вятър. Мазило, приготвено от зехтин и части от растението, се прилага за мазане при рани от изгаряне, отоци, натъртено, навехнато. Узрелите плодове на Червеното кучешко грозде се употребяват при хемороиди и за пречистване на кръвта. С пресни листа от Черно кучешко грозде се налагат отоци, рани, циреи, пъпки, гнойни абцеси. Отвара от дрогата се ползва за жабурене при гъбички в устата. Отварата от цялото растение се ползва за борба против гъсеници. Билката е отровна и се ползва само по лекарско предписание.

8. Род LYCOPERSICUM L.

Домат

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно тревисто растение със силно разклонено стъбло, достигащо до 2–3 м височина. Корените проникват в дълбочина и се разклоняват встрани.

Листата са пересто-наделени, едро назъбени. Цялото растение е покрито с едри, редки власинки. В пазвите на листата се развиват странични леторасли (колтуци). Цветовете са жълти, събрани в прости или сложни съцветия. Чашелистчетата, венчелистчетата и тичинките са по 6. Плодовете са ягодовидни, с различна големина, форма, устройство и окраска, в зависимост от вида и сорта. Семената са многобройни, дребни, покрити с власинки. Съществува голямо разнообразие от видове на растението.

1. **Solanum lycopersicum L. Домат** (сн. 65). Едногодишно растение. Отглежда се в цялата страна като зеленчук, до 1400 м надм. вис. Цъфти през май – юли. Освен узрелите плодове, останалите части на растението са отровни.

сн. 65: Домат
(*Solanum lycopersicum*)

Сем. Картофови – Solanaceae

Домат

Solanum lycopersicum L.

Български народни наименования. Домат, Културен домати, Патладжан, Мехле, Помадор.

Наименования в други страни. Русия: Томат, помидор, томати; Англия: Common Tomato; Германия: Tommate, Liebesapfel, Paradiesapfel; Франция: Tomato, Pomme d'amour.

Разпространение. Родината на домати-те е Южна Америка – Перу, Боливия, Еквадор, където са били отглеждани много по-рано от откриването на американския континент. Като културно растение доматиът вече е разпространен в по-топлите места на всички континенти, почти в цял свят.

Находища. В нашата страна съществуват много благоприятни условия за отглеждане на домати. До Втората световна война площите на отглежданите домати у нас са достигали до 30 000 дка. Тогава българското градинарство е изхранвало с пресни плодове и зеленчуци, в т.ч. и домати, голяма част от страните

на Централна Европа. Към 1960 г., благодарение на интензивното земеделие, площите за отглеждане на домати са нараснали на 150 000 дка. Готовата продукция от зрели домати е захранвала необятните пазари на тогавашния СССР. Днес в България се отглеждат домати на ограничени площи, най-вече за задоволяване на личните нужди на селското население.

Описание на билката. Доматът е едногодишно културно, тревисто растение. Кореновата система е добре развита, като главните разклонения достигат до 40 см, а някои дори до 1,5 м в дълбочина и встрани. Стъблото е тревисто, силно разклонено, достигащо до 2 и повече метра височина в зависимост от сорта и условията на отглеждане. Листата са пересто наделени, едро назъбени. Цялото растение е покрито с едри, редки власинки. В пазвите на листата се развиват странични леторасли (колтуци). Цветовете са жълти, събрани в прости или сложни съцветия. Чашелистчетата, венчелистчетата и тичинките са по 6. Цветовете на домата са различни, в зависимост от сорта и от условията на отглеждане. Плодовете са ягодовидни, с различна големина, форма и устройство и с различна окраска – червена, оранжева, жълта, розова и др. Семената са многобройни, дребни, с кремавобелезникава или сивопепелява окраска, покрити с белезникави власинки. Плодовете на едроплодните сортове съдържат обикновено по-малко семена в сравнение с дребноплодните.

Употребяема част. Плодовете (*Fructus Lycopersici*), надземната част (*Herba Lycopersici*) и корените (*Radix Lycopersici*).

Химичен състав. Всички органи на растението съдържат гликоалкалоида соланин, в незначително количество в плодовете, а в семената – само следи. Плодовете съдържат значителни количества органични киселини, калиеви, калциеви, магнезиеви, натриеви и железни соли (хлориди и фосфати), захарни компоненти, албумини, пектини, слузи, а също и най-важните за човека витамини: А (като каротин – до 1,6 мг), К (0,5 мг), С (до 40 мг), като тази част от плода, която е свързана с плодната дръжка, съдържа 2 пъти повече витамин С, отколкото останалата му част; до 140 мг вещества с Р-активност, до 0,10 мг витамин В19 до 0,07 мг витамин В2, до 0,70 мг витамин РР, до 0,28 мг пантотенова киселина (витамин на растежа) и до 0,012 мг фолиева киселина. Съдържат също значителни количества минерални вещества (в мг % на

100 г сурова маса): калий – 374, натрий – 60, магнезий – 85, желязо – 23, фосфор – 93, сяра – 47 и хлор – 69. При направените напоследък изследвания, е установено също, че сокът на зрелите домати е богат на витамин С, провитамин А (каротин), ароматни и багрилни вещества. В доматиите е установено също съдържанието и на 2 гибереиноподобни вещества, както и на „етерични“ алдехиди и кетони. При изследване съдържанието на колтуци от 7 вида наши сортове домати, събрани през есента е установено, че те съдържат 2,55 % томатин. Плодовете съдържат и сапонини, каротиноидното багрилно вещество ликопин, следи от оксалова киселина, ябълчна и други органични киселини, както и хистамин. Установено е, че 75 % от общото каротиноидно съдържание се пада на ликопина. Надземната част на растението съдържа малко етерично масло, танини и рутин. Листата, както и корените съдържат томатидин. От томатидина се получава тестостерон. По някои данни в САЩ е направен опит за получаването на кортизон от томатидина. От семената на доматиите чрез пресоване или екстракция се получава до 25 % тлъсто масло, в състава на което влизат киселините палмитинова, стеаринова, маслена, линолова и линоленова.

Употреба. Плодовете на доматиите, освен като храна се употребяват в нашата народна медицина външно за налагане на кожни възпаления и за изкореняване на мазоли. След опознаване значението на витамините за здравето на хората и намирането им в големи количества в плодовете на доматиите, последните се използват вече масово като храна, и то като един от най-достъпните за човека източници на витамини, много полезни за организма при авитаминози и други смущения в кръвта и в храносмилателните органи.

Начин на употреба. Установено е, че пресните домати плодове са най-полезни във вид на салати. Голяма част от витамините в тях се запазват и в произвежданите от нашите консервни фабрики пюрета чрез вакуумно изпаряване. Доматеният сок се прилага с успех и в диетичното хранене при някои бъбречни заболявания, при болни с високо кръвно налягане и др. Установена е също поносимостта на доматиения сок при стомашно-чревни и жлъчно-чернодробни заболявания. Томатинът, получаван от листата на доматиите, се прилага и като фитонцидно средство против гъбички по кожата на хората и животните.

При фармакологични изследвания на надземните части на домати у нас във вид на 5 % инфуз и течни екстракти (1:1) е установено експериментално, че те притежават малка токсичност за опитните животни и имат изразено холиномиметично действие по отношение на червата, като засилват тяхната перисталтика и понижават кръвното налягане. Почти същите резултати са получени и при инжектиране на доматиен сок в малки дози при опитни животни. При други опити все в същата насока е установено, че воден извлек от изсушените листа от домати в концентрация от 1 : 5000 до 1 : 1000 усилва тонуса и перисталтиката на изолираните гладкомускулни органи, а опитите с дъждовни глисти са показали, че същият извлек отначало усилва техните движения, след това настъпват гърчове и парализа, а по-нататък – смърт.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. При устрел се налага със зелен домати. С червен домати се налагат мазоли, а кокоши трън – с мехлем от червен домати и салицил.

9. Род SOLANUM TUBEROSUM L.

Картоф

сем. Картофови – Solanaceae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно (у нас едногодишно) тревисто растение с подземни, видоизменени стъбла – грудки (клубени). Цветоносните стъбла са високи от 30 до 150 см, изправени, разклонени, ръбести. Листата са прекъснато текоперести, с редуващи се едри и дребни двойки листчета. Цветовете са двуполови, събрани в малоцветни върхни гроздове. Чашката е 5–листна. Тичинките са 5. Плодът е кълбест, ягодовиден, многосеменен, зелен до пурпурен. Растението се размножава вегетативно. Според официални данни съществуват над 2000 вида от рода Картоф.

- 1. *Solanum tuberosum* L. Картоф** (сн. 66). Разпространен е като хранително растение навсякъде, из цялата страна, но предимно в планинските райони, над 2000 м надм. вис. Цъфти юни – август. Използва се в българската народна медицина.

сн. 66.-Картоф
(*Solanum tuberosum*)

Сем. Картофови – Solanaceae

Картоф

Solanum tuberosum L.

Български народни наименования. Барабои, Брамбои, Юмбелка, Гулия, Зимен боб, Кобаре, Комбири, Компири, Патати, Ромпол.

Наименования в други страни. Русия: Картофель, паслен клубненосный; Англия: Potato; Германия: Kartoffel; Франция: Pomme de terre, patate, truffe.

Разпространение. Картофите произхождат от планините, разположени в западната част на Южна Америка (Чили и Перу). Пренесени са в Европа през XVI в., след откриването на Америка,

отначало като декоративни растения. Днес растението се отглежда в повече от 2000 сорта в различни части на Земята, като броят им продължава да расте ежегодно. Картофът е едно от най-ценните за човека културни растения. Основните площи с картофи са съсредоточени главно в Северна, Западна и Централна Европа, на терени, където климатът е по-прохладен и по-влажен, на по-леки почви.

Находища у нас. Картофите са пренесени в нашата страна едва в началото на XIX в. от странстващи българи градинари. Широко разпространение за ранно производство – около големите градове, особено около Пловдив, Горна Оряховица и Стара Загора, и за късно производство – в балканските и полубалканските райони, както и в равнините, в много сортове.

Описание. Картофът е едногодишно, тревисто растение. Кореновата система е сравнително добре развита. Голям брой корени са разположени в горните почвени слоеве на дълбочина 30–40 см. Отделни корени достигат и до по-голяма дълбочина. Освен същински корения се развиват и подземни стъбла, които дават началото на новите клубени. Стъблата, израснали от клубените, са до 80 см високи, триръбести или обли, с крилообразни придатъци, зелени или с антицианова

пигментация. Листата са прекъснато текоперести, по-тъмно или по-светлозелени, отгоре голи, отдолу ситно ресничести, с набръчкана в различна степен повърхност. Цветовете са събрани в малоцветни върхни гроздове. Чашката е 5-листна. Венчето е 5-листно, бяло или виолетово, сраснало само в основата. Тичинките са 5. Плодникът е съставен от 2 плод-листа и е с горен яйчник. Плодът е почти сферична, тъмное-лена ягода, с много дребни семенца. Растението се размножа-ва вегетативно.

Употребяема част. Клубените (*Tubera Solani*).

Химичен състав. Клубените съдържат до 76 % вода и 24 % сухи ве-щества, в състава на които влизат: около 18 % нишесте, 0,5 % захари, до 2 % белтъчини, ок. 1 % минерални соли (калциеви, фосфорни, желязни и др.), също и аминокиселините аланин, аргинин, аспарагинова и глутаминова киселина, валин, кароти-ноиди. В клубените е доказано съдържанието на витамините В1, В2 и С, до 0,10 мг витамин К, до 1 мг витамин РР и до 0,4 мг пантотенова киселина. Съдържанието на соланин в клубените е незначително, но е установено, че при престояването им на слънце кожицата им позеленява и съдържанието на соланин се увеличава. В състава на каротиноидните пигменти влизат: бе-та-каротин, бета-каротин-5, 6-моноепоксид, криптоксантин-5, 6-диепоксид, лутеин, цисвиолаксантин, циантераксантин-5, 6-моноепоксид, циснеоксантин и още 4 други, второстепенни пигмента. От грудките и цветовете са изолирани антоциани и флавоноиди. Установено е също, че различни сортове съдър-жат петунидин, пеларгонидин, както и малвидин. В цветовете на 16 вариетета се съдържат главно флаволи и рутин. При други изследвания са изолирани стерини и тритерпени. Растението може да бъде източник за получаване на соланин.

Лечебно действие. Антиацидно, потиска секретирането на стома-шен сок, противовъзпалително.

Употреба. *Външно:* В народната медицина сварените клубени от картофи се употребяват във вид на топли лапи за налагане върху циреи. Пресните клубени, нарязани на филийки и поси-пани с малко чисто, смляно кафе се прилагат в народната ме-дицина за налагане върху слепите очи при силно главоболие. Като болкоуспокояващо се прилагат лапи от сурова картофена

каша. Сок от пресни картофи се използва за компреси при изгаряния от първа степен на кожата и лигавиците. *Вътрешно:* Получен чрез пресоване на свежите клубени пресен сок (150 г за еднократна дневна употреба) се ползва като средство против киселини в стомаха, газове, метеоризъм, хроничен хиперацитет, диспепсия, еластичен запек, стомашни язви и др., изобщо при смущения в храносмилането. В резултат на проведените у нас фармакологични изследвания с екстракт от корите на картофените грудки е установено, че приложен в доза 5 г за 1 кг тегло на бели мишки сокът не действа токсично, а има ясно изразено, пряко спазмолитично действие върху чревната мускулатура. Той премахва у опитните животни спазъм, причинен при опита от бариевия хлорид, но и повишава тонуса на гладката мускулатура. Картофеното нишесте е с високи вкусови качества и е полезна храна за деца, особено поради съдържанието на калций. Най-голямо и разнообразно е приложението на картофите и на получаваното от тях нишесте в хранителната промишленост като суровина за получаване на декстрин, спирт, гликоза и др. От картофеното нишесте чрез съответна преработка се получава разтворимо нишесте (*Amylum solubile*), което в чисто състояние се използва в аналитичната химия като индикатор за доказване съдържанието на йод, бром, йодиди, йодати и др. Картофеното нишесте се прилага и във вид на пудри при кожни възпаления, при които действа оздравително, понеже премахва триенето на кожата в дрехите. Освен това то подсушава възпалените места по кожата и по този начин ускорява оздравителния процес. Нишестето се прилага и като нишестен клей (*Mucillago Amyli*), като омекчително средство при диарии – за клизма. Прилага и във фармацевтичната промишленост като свързващо средство в таблетките и пилюлите, като конспергенс и индиферентен разредител на прахове и др.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. При главоболие в челото, темето и слепоочието, местата се налагат с нарязани на тънки кръгчета, поръсени с кафе картофи до преминаване на болката. При висока температура с картофени резанчета се налага областта на сърцето. Лапи от счукани на каша сурови картофи се налагат за отнемане на огъня от тялото. Резенчета или настъргани картофи се налагат непосредствено след изгаряне. Със сварени и пасирани на каша картофи се налагат отоци и циреи.

Семейство грапаволистни

Boraginaceae

Едногодишни или многогодишни тревисти растения, рядко храсти. Характерни за представителите на семейството са грубите власинки, които покриват растенията (оттам идва и името му). Листата са прости, целокрайни, без прилистници, последователно разположени. Цветовете са двуполови, събрани в спираловидни цимоидни съцветия. Те са правилни (с изключение на видовете от род усойниче (*Echium*)). Цветовете имат по 5 чашелистчета, венчелистчета и тичинки. Чашелистчетата може да са сраснали в основата си или да са свободни. Венчелистчетата са сраснали в плоско, фуниевидно или тръбесто венче. При много представители на семейството навхода на тръбестата част на венчето има израстъци или четинки, които го затварят. Тичинките са закрепени от вътрешната част на венчето между дяловете му. Плодът е 4-делно орехче – ценобий.

В България от семейството са установени около 70 вида от 21 родая 12 вида за защитени – включени са в Приложение № 3 на Закона за биологичното разнообразие.

1. Род ALKANNA Tausch

Айважива

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно или многогодишно тревисто растение с многобройни приповдигащи се стъбла, високи 10–30 см, четинестовлакнести, но без жлезисти власинки. Коренът е дебел, дълъг 20–25 см, съдържа червено багрилно вещество, което се проявява веднага при пречупването му и е характерен белег за този вид. Листата са последователни, стъблови, ланцетни, дълги 6–15 см, широки 0,7–1,5 см, без прилистници, приосновните са с дръжка, горните приседнали, почти обхващащи стъблото. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови,

с прицветници, събрани във върхни едностранни съцветия, с продълговато-ланцетни прицветници. Чашката е дълга 4–8 мм, по-дълбоко от половината си 5-делна, при плода често издута. Венчето жълто, оранжево или синьо, фуниевидно, с къса тръбица и 5-делна коронка, 6–7 мм в диаметър, без израстъци в отвора на венечната тръбица. Тичинките са 5, прикрепени към средата на тръбицата. Яйчникът е горен, външно разделен на 4 части. Плодът се разпада на 4 орехчета с къси крачета. В медицината в миналото се е използвал коренът (дрога *Radix Alkannae*). Намира приложение и в народната медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида от билката.

1. ***Alkanna primuliflora* Griseb.** Игликова айважива. Венчето е жълто; стъблата в основата са с обратнояйцевидни ланцетни листа, разположени в розетка. Расте по сухи тревисти и каменисти места на южните, централните и югоизточните части на страната, до 900 м надм. вис. Цъфти април–май. Балкански ендемит.
2. ***Alkanna tinctoria* (L.) Tausch.** Багрилна айважива (сн. 67). Цветовете са сини, разположени по върховете на стъблата в плътни съцветия. Среща се по сухите огряни от слънцето тревисти и каменисти места в югоизточните и югозападните части на страната. Цъфти през март–юни.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Айважива

Alkanna tinctoria (L.) Tausch.

Български народни наименования. Айважива, багрилна айважива, винче.

Наименования в други страни. Русия: алканна красильная; Англия: Dyer's Alkanet; Германия: Ochsenzunge; Франция: Orcanette.

Разпространение. Южна Европа и Средиземноморието, като особено често се среща в Унгария и Турция.

Находища в страната. У нас е разпространена в сухите топли тревисти и каменисти места в югоизточните и югозападните части на страната, но сравнително рядко.

Описание на билката. Багрилната айва-жива е многогодишно тревисто растение. Коренът е дебел, твърд, вретеновиден, проникващ дълбоко в почвата, с няколко главести коренища в горната си част. От коренищата излизат множество, до 40 см дълги, приповдигащи се или изправени, сивовлакнести стъбла. Листата са продълговати, почти линейни, целокрайни, също сивоокоsmени. Цветовете са сини, разположени по върховете на стъблата в плътни съцветия. Цъфти през март–юни.

сн. 67. Багрилна айважива
(*Alkanna tinctoria*)

Отглеждане. При необходимост за лекарствената промишленост може да се наложи внедряването на растението в култура. Да се има предвид, че то е топлолюбиво.

Употребяема част. Корените (*Radix Alkannae rubrae*, *Radix Alkannae spuriae*).

Време за събиране. Март–април, септември–октомври.

Начин на бране. Изкопават се корените рано през пролетта, преди да е започнало развитието на растението, или през есента – след приключване на растежа. Изкопаният материал се изчиства от надземните части, пръстта и от другите примеси и се измива, а по-дебелите се нацепват надлъж за по-лесно сушене.

Химичен състав. Два червени пигмента (анхусово червено и алканово червено, означавани като алканин), дъбилни вещества, смоли, восъци, минерални вещества и др.

Начин на употреба. В народната медицина, като затягащо средство против диария и други стомашно-чревни разстройства. *Вътрешно:* по 1–2 чаени лъжици ситно нарязани корени се варят 10 мин. с 1 чаена чаша вода; след изстиване отварата се прецежда и се пие по 1 супена лъжица няколко пъти на ден. *Външно:* дрогата се прилага в народната медицина във вид на топли лапи при заушка или като ситен прах във вид на мехлем за налагане или намазване на циреи, пъпки, рани от изгорено, за намазване на напукани зърна на гърдите на кърмачките и др.

Като източник на естествени багрила дрогата намира широко приложение и за боядисване в козметичната и ликьорената промишленост, за обагряне в червено на масла, за политура и др. Алканинът се употребява като индикатор в аналитичната химия (с амоняк се получава синьо оцветяване) и като багрило за микрореакции.

2. Род ANCHUSA L.

Винче

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно или многогодишно тревисто растение, гъсто покрито с разперени четинки. Стъблото изправено, най-често просто, високо 20–80 см, гъсто облистено. Листата приосновни розеткови и последователни стъблови, продълговато-ланцетни или линейно-ланцетни, целокрайни или по ръба вълновидни, дълги 5–12 см, широки 1,0–2,5 см, долните с дръжка, горните приседнали. Цветовете прави, 5-делни, двуполови, събрани в спираловидни съцветия, които са разположени в метлица, с малки прицветници, покрити с реснички. Чашката звънчевидна, до половината разсечена на 5 ланцетни, четинести, заострени дяла, дълги 5–7 мм, при плодовете дълги до 10 мм. Венчето – пурпурно, синьо, светложълто, розово, виолетово, червеникаво, с тръбица, дълга 1,0–1,5 см, с разперена коронка, широка 5–9 мм, с тъпи кадифени люспи при отвората на тръбицата. Тичинките са скрити във венечната тръбица. Яйчникът е горен. Плодът е мрежесто или набръчкано орехче.

По нашите земи се срещат и са описани 11 вида от рода Винче.

1. **Anchusa azurea Mill. Лазурно винче.** Расте по сухи тревисти места, често като бурен. Обитава източните части на страната – Черноморско крайбрежие, северните, централните, западните и югозападните части на България, до 800 м надм. вис. Цъфти май–юни.
2. **Anchusa barrelieri (All.) Vitm. Барелиерово винче.** Обитава сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 700 м надм. вис. Цъфти май–юни.

3. ***Anchusa hybrida* Ten. Хибридно винче.** Расте по сухи, тревисти и каменисти места, в култури. Има находища по Черноморското крайбрежие, централната, западната и юго-западната част на страната, до 900 м надм. вис. Цъфти юли–август.

4. ***Anchusa ochroleuca* Vieb. Кремаво винче.** Обитава сухи, тревисти и каменисти места, край пътища почти в цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти май–юни.

5. ***Anchusa officinalis* L. Лечебно винче** (сн. 68). Обича сухи тревисти и каменисти места и край пътища в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти май–септември. Употребява се в народната медицина.

сн. 68. Лечебно винче
(*Anchusa officinalis*)

6. ***Anchusa procera* Bess. Високо винче.** Среща се по сухи, тревисти места, до 600 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

7. ***Anchusa stylosa* Vieb. Дългостълбчесто винче.** Вирее по сухи тревисти места, понякога като плевел, до 600 м надм. вис. Цъфти май–юни.

8. ***Anchusa arvensis* (*Lycopsis arvensis* L.) Полско волско езиче.** Цветовете са 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани в къси връхни съцветия. Венчето е неправилно, с извита тръбица, в отвора с влакнести придатъци, синьо или бяло. Среща се по сухи и тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–септември.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Лечебно винче

Anchusa officinalis L.

Български народни наименования. Винче, воловец, крастavec, лечебно винче, лисича трева.

Наименования в други страни. Русия: Анхуза лекарственная, Англия: bugloss alicanet; Германия: Gemeine Ochsenzunge blutzwuzz; Франция: anchuse, buglosse officinale.

Разпространение. Европа.

Находища в страната. У нас е разпространено из сухите тревисти и каменисти места, край пътищата, из нивите като плевел и другаде из цялата страна в няколко вариетета.

Описание на билката. Винчето е двугодишно до многогодишно тревисто растение. Коренът е месест, вретеновиден. Кората на корена е обагрена червено. Стъблото е до 1 м високо, изправено, просто или разклонено, влакнесто. Листата са едри, ланцетни или продълговато-ланцетни, целокрайни, долните с дръжки, горните приседнали, с власинки, както и стъблото. Цветовете са средно големи, отначало обагрени червено-виолетово, а после стават светлосини, събрани в спираловидни метличести съцветия, с дръжки, излизаци от пазвите на горните листа. Прицветниците са ланцетни. Чашката е 5-делна. Чашечните дялове са ланцетни или линейно-ланцетни, покрити до върховете си с еднообразни четинки. Венчето е фуниевидно разперено, с тъпи кадифени люспи при отвора на тръбицата. Плодът е набръчкано яйцевидно орехче. Цъфти май–август.

Употребяема част. Листата, стръковете и корените (Herba et radix Buglossi).

Време за бране. Май–юли.

Начин на бране. Листата се берат по време на цъфтенето. Поизпълнимо е практически като се ожънват целите облистени стъбла (до 25–30 см отгоре), след което на удобно място се отделят листата или според поръчката – стръковете. Корените се изкопават през есента, след узряването на семената, изчистват се от надземните части, измиват се и се оставят да се отцедят.

Химичен състав. Листата съдържат отровния, парализиращ нервната система алкалоид циногლოსин. Съдържат още танини, холин и гликоалкалоида консолидин. Цветовете съдържат слузни вещества, а корените – багрилното вещество алканин, до 9,8 % дъбилни вещества, слуз, диногლოსин, алантоин и др. Семената съдържат слуз и циногლოსин.

Употреба. В народната медицина като пикочогонно средство, против кашлица и стомашни разстройства. Външно за плакнене на устната кухина при зъбобол или простуда. *Внимание!* В по-го-

леми дози дрогата е отровна. Корените се прилагат като багрило. Те боядисват коприната в пепеливосив, сиво-зелен или гълъбовосин цвят. Медоносно растение.

3. Род ASPERUGO L.

Острец

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти влакнести растения със срещуположно или прешленовидно разположени листа. Цветовете са 5-делни, двуполови, без прицветници, по 1–2 в пазвите на листата. Чашката е до основата разделена, при плода силно се разраства, 2-делна, сплесната, назъбена. Венчето е правилно, фуниевидно, лилаво, с бели люспи в гърлото. Плодът е сух, разпадащ се на 4 брадавичести орехчета.

сн. 69. Разперен острец
(*Asperugo procumbens*)

Монотипен род.

1. *Asperugo procumbens* L. Разперен острец (сн. 69). Расте из посеви, хралаци и запустели места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юли.

Забележка: Няма данни за употреба на дрогата в Българската народна и съвременна медицина.

4. Род BORAGO L.

Краставична трева

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно тревисто растение. С изправени стъбла, 40–60 см високи, влакнести, кухи, разклонени. Листата – последователни, долните елипсоидни, стеснени в дръжки, горните продълговато елипсоидни, приседнали, стъблообхващащи, всичките сочни (сокът е с вкус на

краставица – оттам идва наименованието му). Цветовете са двуполови, събрани на върха във връхни гроздовидни съцветия. Чаше-листчетата са 5, сраснали в основата. Венчето е синьо, с къса тръбица и широка, 5-делна коронка. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета. Цъфти май–август.

По нашите места има данни за 1 вид. Пренесено.

- 1. *Borago officinalis* L. Краставична трева.** Отглежда се рядко в градините, в цялата страна до 800–1000 м надм. вис., в някои части на страната се среща и като диворастящо. В Южна Европа, на много места растението е култивирано, натурализирано и някъде диворастящо. Използва се в народната и в официалната медицина.

сн. 70: Краставична трева
(*Borago officinalis*)

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Краставична трева

Borago officinalis L.

Български народни наименования. Вълчо цвете, краставична трева, лекарски пореч, пореч, поточарка.

Наименования в други страни. Русия: Огуречник лекарственный, Бурачник лекарственный; Англия: Borage, Beebread; Германия: Gurkenkraut, Borretsch; Франция: Bourrache officinale.

Разпространение. Краставичната трева по всяка вероятност произлиза от западната част на Средиземноморието (Южна Испания и др.). Като културно растение е разпространено почти в цяла Европа, европейската част на Русия и Северна Америка, а диворастящо – в Мала Азия.

Находища в страната. У нас го саят наредко из градините като салатено растение. Среща се тук-там и като диворастящо.

Описание на билката. Краставичната трева (сн. 70) е едногодишно тревисто растение. Стъблото е изправено, влакнесто, кухо,

60–70 см високо, слабо разклонено. Листата са последователни, целокрайни, сочни, долните елипсовидни дъги, стеснени към листната дръжка, а горните – продълговато-елипсовидни, с широка, обхващаща стъблото крилата основа. Цветовете са от розови до сини, събрани в гроздовидни съцветия, наведени. Чашката е 5-листна, сраснала в основата си. Венчето е късо, тръбесто, с 5-делна коронка. Тичинките са 5. Плодът е съставен от 4 отделящи се едно от друго орехчета. Цялото растение е остроувлакнесто. Сочно, с миризма на свежа краставица. Цъфти май–август.

Отглеждане. Развива се добре върху по-леки и плодородни почви. Размножава се чрез семена, които се засяват в ранна пролет в редове с разстояние между тях 40–50 см и 20–25 см между растенията.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част (Herba Boraginis) и цветовете (Flores Boraginis).

Време за събиране. Май–август.

Начин на бране и сушене. Стръковете се берат по време на цъфтежа, при слънчево време, и се сушат в проветриви помещения, като се осигури колкото се може по-силно въздушно течение. Да се има предвид, че плодниците и стъблата се сушат по-бавно. Цветовете се берат по време на цъфтене и при слънчево време. Събраният материал се слага в кошници, кутии и други, без да се тъпче и мачка, и веднага се суши в проветриви помещения, а по-добре – в сушилня при температура до 50°C.

Химичен състав. Следи от етерично масло, до 30 % полизахариди, смоли, сапоници, до 3 % танини, пентози, алантоин. В зародишите е намерен алантоин. В надземната част се съдържа и цикличният захарен алкохол борнезит. Пепелта от drogата е с богато съдържание на минерални соли: азотни, калциеви, магнезиеви, манганови, фосфорни и др.

Употреба. В народната медицина drogата се прилага като пикочогонно и потогонно, слабително, омекчително и противовъзпалително средство, при стомашни, бъбречни и ревматични болки. *Вътрешно:* във форма на запарка: 20 г ситно нарязани сухи стръкове или сух цвят се заливат в добре затворен съд с

1 чаена чаша вряща вода; след като престоят 4–5 часа, извлекът се прецежда, подсладжа се със захар и се изпива на малки глътки в продължение на 3–4 дни. Прекрасно медоносно растение.

5. Род BUGLOSSOIDES J. M. Johnston

Белоочица

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едно- или многогодишни тревисти влакнести растения с последователни стъблови листа. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани в съцветия. Чашката до основата е разделена, разрастваща се при плода. Венчето с цилиндрична тръбица, отвътре гола или с власинки, розово-червено, синьо-виолетово, бяло, жълто. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета.

По нашите земи са разпространени и описани 6 вида.

1. **Buglossoides arvensis (L.) Johnston.** Полска белоочица (сн. 71). Венечната тръбица в основата не е мехуресто подута, по-къса е, рядко равна на чашката. Расте по тревисти места и редки храсталаци, посеви и обработваеми площи, край пътищата в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–май. Лечебно.
2. **Buglossoides purpureocaerulea (L.) Johnston.** Виолетова белоочица. Многогодишно растение. Венчето е дълго от 14 до 20 мм; плодовете са бели и гладки орехчета. Расте из разредени гори и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти април–юни.
3. **Buglossoides sibthorpiana (Griseb.) Czer.** Сибторпиева белоочица. Венечната тръбица в основата слабо мехунесто издута, по-дълга от чашката. Расте из тревисти места и редки храсти, посеви, ниви, до 800 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Употреба на видовете от рода Белоочица в народната медицина и лечителско изкуство. **Buglossoides arvensis (L.) Johnston.** Полска белоочица (врачово семе, бабина вретенце, червило, ливадно птиче просо, враню просо). **Buglossoides purpureocaerulea (L.) Johnston.** Виолетова белоочица (медниче, врачино семе, великденче, медуница, поддече). *Вътрешно:* Няколко зърна от

Полската белоочица се дават да се глътнат от деца, които се напикават. За същото се пие и отвара от билката. Тя се приготвя така: 2–3 стръка от билката заедно със семената се варят в 1 л вода, докато течността остане наполовина. Кисне, докато изстине, и се прецежда. На децата се дават по 50–100 мл, 4 пъти дневно. Само семената, сварени, се използват като пикочогонно средство, за изчистване на пясък и камъни в бъбреците и в пикочния мехур, неволно напикаване при големи деца и възрастни, разстройство и кървав дрисък. *Виолетовата белоочица*, сварена с вода, е лек против запек и бъбречни болести. Отварата се приготвя по следния начин: 2 супени лъжици ситно нарязана билка се поставя в 700 мл вода, вари се докато остане наполовина. След като изстине, отварата се пие 3 пъти дневно по една винена чаша преди храна.

сн. 71. Полска белоочица
(*Buglossoides arvensis*)

6. Род CERINTHE L.

Меденик

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно, по-рядко едногодишно или многогодишно растение. Стъблото е високо 15–60 см, право или рядко в основата си полегнало, голо, в горната си част разклонено. Приосновните листа (изсъхват рано) са продълговато-лопатовидни, дълги до 15 см, постепенно стеснени в крилата дръжка; тъпи; долните стъблени листа продълговато-ланцетни, клиновидно стеснени; горните яйцевидни, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа, тъпи, често с бели петна, голи, целокрайни, последователни. Цветовете са разположени в пазвите на листата на дълга дръжка, при основата си с продълговати, ланцетно-сърцевидни прицветници,

правилни, 5-делни, двуполови, без прицветници, събрани във върхни съцветия. Чашката е почти до основата си разсечена на 5 нееднакви тъпи дяла, покрая с ресничеста. Венчето е тръбесто до тясно звънчевидно, правилно, дълго 9–14 мм, почти 2 пъти по-дълго от чашката, разсечено до половината от дължината си, с 5 изправени ланцетни зъбеца, при основата им често с яркочервени петна. Тичинките са 5, голи, като прашниците им в основата си са стреловидни, а на върха заострени. Яйчникът външно е разделен на 4 части, между които излиза стълбчето. Плодът се разпада на 4 яйцевидни, закръглени орехчета, дълги до 3 мм.

По нашите места се срещат 2 вида.

1. **Cerinth minor L. Малък меденик.** Венчето е почти до средата си разделено; листата отгоре бяло или зелено брадавичести. Среща се по тревисти и каменисти места в цялата страна до 1500 м надм. вис. Цъфти май–септември. Употребява се в Българската народна медицина.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Малък меденик

Cerinth minor L.

сн. 72. Малък меденик
(*Cerinth minor*)

Български народни наименования. Бого-родична трева, восъчна трева, малък меденик.

Наименования в други страни. Русия: Воскоцветник; Англия: Honeywort; Германия: Wachsblume; Франция: Petit-mélinet.

Разпространение. По каменистите и тревистите места, покрай пътищата, синорите и др., понякога като рудерално, из цялата страна.

Описание на билката. Малкият меденик (сн. 72) е едногодишно, двугодишно или многогодишно голо тревис-

то растение. Стъблото е изправено, към върха разклонено, често полегнало, дълго до 50 см. Приосновна розетка липсва. Листата са яйцевидни, обхващащи стъблото. Приосновните изсъхват рано. Те са продълговато-лопатовидни, тъпи, дълги до 10 см, постепенно стеснени в крилати дръжки. Долните стъблени листа са клиновидно стеснени, а по-горните са тъпи. Цветовете са бледожълти. Чашката е дълбока, 5-делна, с нееднакви дялове. Венчето е разсечено до половината от дължината си, с 5 изправени ланцетни зъбеца. Плодът е 2 двугнездни орехчета.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Cerinthis minoris*).

Време за събиране. От май до август.

Химичен състав. Няма данни.

Употреба. В народната медицина – против копривна треска, за укрепване на венците, за увеличаване на млякото у кърмачките и др. В народната ветеринарна медицина – за лекуване на подути гърди у животните. Медоносно и декоративно растение.

7. Род CYNOGLOSSUM L.

Наумка

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или двугодишни тревисти влакнести растения с изправено, гъсто, меко влакнесто стъбло, високо 40–80 см. Листата са продълговато елипсовидни или ланцетни; долните са събрани в розетка, на дръжка, дълга 10–20 см; стъблените са приседнали, последователни, полуобхващащи стъблото, дълги 5–15 см, широки 0,7–3 см, влакнести. Съцветието е разширена пирамидална метлица с малък брой цветове. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, без прицветници, събрани в съцветия. Цветните дръжки са влакнести, дъговидно извити надолу. Чашката е 5-делна, със зъбци, дълги около 4 мм. Венчето е фуниевидно, 7–10 мм в диаметър, с 5 люспички при отвора му, яркочервено, светлочервено или тъмносиньо. Тичинките са 5. Яйчникът е горен. Орехчетата са

сплескани, дълги 5–8 мм, с кукести щипчета. В миналото се е употребявала в медицината като дрога *Herba Cynoglossi*. Днес се използва само в народната медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. ***Cynoglossum creticum* Mill. Критска наумка.** Венчето е тъмносиньо; бледосини или бели цветове със сини жилки. Среща се по сухи тревисти места и редки храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юли.
2. ***Cynoglossum hungaricum* Simk. Унгарска наумка.** Венчето е тъмночервено. Расте по сухи тревисти, каменисти и рудерализирани места, край пътища в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юни.
- 3.* ***Cynoglossum officinale* L. Лечебна наумка** (сн. 73). Венчето е тъмнопурпурно. Дяловете на чашката са с различни размери, двата – по-големи. Расте по сухи тревисти и рудерализирани места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти април–юли. Лечебно.
4. ***Cynoglossum germantcum* Jacq. Германска наумка.** Цветовете са сини или лилави, а листата отгоре са почти голи или с редки власинки, разположени върху дребни тъмни брадавички, които ги покриват.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Лечебна наумка

Cynoglossum officinale L.

Български народни наименования. Кучешки език, лекарствена наумка, миша илка, мишинец, наметка, наумка, черна трева, черпокорен, ябълкиня.

Народни наименования в други страни. Русия: чернокорень лекарственный; Англия: hound's-tongue; Германия: Gemeine Hundszunge; Франция: cynoglosse officinal.

Разпространение. В сухите тревисти места, край жилищата, пътищата, полята, горите и др., в цялата страна.

Описание на билката. Наумката (сн. 73) е двугодишно тревисто растение. Коренът е вертикален, слабо разклонен, задебелен в гор-

ния си край, червено-кафяв до тъмнокафяв отвън. Стъблото е изправено, в горната си част разклонено, с власинки, до 1 м високо. Листата са също с власинки. Приосновните листа са ланцетни, гъстовлакнести, с белезникава средна жилка, постепенно стеснени в крилати дръжки, заедно с които достигат до 20 см дължина. Цветовете са тъмнопурпурни, рядко бели, с тъмни до лилави жилки, събрани на върха на стъблото в метличести съцветия. Плодът е сух, разпадащ се при узряване на 4 яйцевидни орехчета, които са с вдлъбната външна повърхност, покрити с редки шипчета, с изпъкнал перваз, гъсто покрит с шипчета. Свежото растение е с неприятна миризма, която при изсушаване изчезва. Цъфти април–юли.

сн. 73.: Лечебна наумка
(*Cynoglossum officinale*)

Употребяема част. Корените (*Radix Cynoglossi*).

Време за бране. Април–май, август–октомври.

Химичен състав. Всички части на растението, включително и семената, съдържат аморфния алкалоид циногლოსин (0,12 % в свежото растение). Корените съдържат още холин, гликоалкалоида консолидин, също и ниногLOSEИП, който при хидролиза се разгражда на гликоза; съдържа още алкалоида консолидин и горчивото вещество циногЛОСИДИН. ЦиногЛОСИНЪТ има курареподобно действие, по-силно в едногодишните корени. Дрогата съдържа още около 10 % дъбилни вещества, гumi, смоли, слuzни вещества. Съдържанието на алкалоиди в растението през втората година на вегетацията достига до 1,59 %, а в плодовете – до 0,60 %. Освен това растението съдържа и горчивото вещество циногЛОСОИДИН. Корените съдържат и багрилно вещество, а надземните части – етерично масло (до 0,1 %), смоли и гumi. Семената съдържат до 40 % тлъсто масло.

Употреба. Като успокояващо средство при болки, гърчове, спазми и кашлица, във вид на отвара. *Вътрешно:* 2 г ситно счукани корени се заливат с 200 мл вряща вода и след изстиване се пие по 1/2 чаена лъжичка 3 пъти на ден (с предпазливост!), под контрол на лекаря. *Външно:* Омекчаващо средство за лапи при фурункули, обриви и рани – счуканите пресни корени във вид на каша. Също при маясъл (външно), за растеж на косата и др. Народно средство за изгонване на плъховете и мишките (откъдето носи и името си), които не могат да понасят миризмата му. За тази цел се употребяват коренът и надземните части в свежо състояние или сокът от растението. Багрилното вещество, което съдържат сухите корени, оцветява тъканите в червен цвят. Медоносно растение. В народната ветеринарна медицина ситно нарязаните корени се смесват в храната на животните като предпазно средство против болестта шап. Растението се смята за отровно.

8. Род ECHINUM L.

Усойниче

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

сн. 74. Обикновено усойниче
(*Echinops vulgare*)

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни и двугодишни тревисти растения с изправено, почти неразклонено стъбло, покрито с разперени четинки, намиращи се върху брадавички заедно с обикновените, прилегнали власинки, високо 30–90 см. Листата са ланцетни, приосновните постепенно стеснени в крилата дръжка, прилегнало четинести, дълги 5–15 см, широки 8–20 мм, стъблените по-дребни, приседнали. Цветовете са 5-делни, двуполови, с дръжки или приседнали, с прицветници, събрани в съцветия. Съцветието е слабо разклонено, почти класовидно или гроздовидно,

дълго до 20 см. Чашката е дълбока, 5-делна, дълга 5–12 мм. Венчето е дълго 10–15 мм, с тръбица, не по-дълга от чашката, с широк гол отвор и неправилна 5-делна коронка, като горните ѝ дялове са едри, дълги до 4–5 мм, почти 2 пъти по-дълги от двата долни дяла. Цветовете са отначало розово-червени, по-късно – червени, сини, бели, розово и белезникаво сини. Тичинките са 5, нееднакво дълги и стърчат навън. Яйчникът е горен. Орехчетата са овално тристенни, малки, дълги 2,0–2,5 мм. Обикновено видовете от рода се срещат по тревисти и необработени места, край пътища и като плевел в цялата страна.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. ***Echium italicum* L. Италианско усойниче.** Среща се по тревисти и каменисти места, край пътища, рудерално в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
2. ***Echium plantagineum* L. Живовляково усойниче.** Вирее по тревисти и каменисти места, край пътища, рудерално. Обитава южните, югозападните и югоизточните райони на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
3. ***Echium russicum* C. C. Gmel. Червено усойниче.** Расте по сухи тревисти и каменисти места, из редките храсталаци в цялата страна (с изключение на планините от западната част на страната), до 1200 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Echium vulgare* L. Обикновено усойниче** (лисича опашка, кучи език, кърско червило, левче, лесоча опашка, лисичетиня, осойница трева, осойниче, сечено биле) (сн. 74). Обикновено обитава сухи тревисти, каменисти места, край пътищата, рудерално в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–ноември. Употребява се в народната медицина и лечителско изкуство. Отварата от листата и корена на билката усойниче се пие за пречистване на кръвта и при епилепсия. Ползва се също и за промиване на място, ухапано от отровна змия.

Забележка: Няма данни видовете от рода *Echium* да са изследвани научно, с описание на съдържанието от активни лечебни вещества. Билколечението се провежда по натрупани данни от многогодишен и традиционен лечителски опит.

Подсунка

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

сн. 75.-Обикновена подсунка
(*Heliotropium europaeum*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти влакнести растения с последователни листа. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, без прицветници, събрани във върхни, завити съцветия. Чашката е късо или почти до основата си разделена. Венчето е цилиндрично или фуниевидно, белезникаво, жълтеникаво или зеленикаво-бяло, отворът – гол, в основата на тръбицата – отвътре с пръстен от дребни люспици. Плодът е сух, от едно или четири орехчета.

По нашите места се срещат и са описани 4 вида.

- 1. *Heliotropium europaeum* L. Обикновена подсунка** (сн. 75). Венчето е бяло или жълто-бяло, без по-тъмно жилкуване. Расте по сухи тревисти, каменисти и песъчливи места, край пътища, градини, рудерално в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Отровно! Лечебно.
- 2. *Heliotropium suaveolens* Bieb. Ароматна подсунка.** Венчето е бяло, с по-тъмно жилкуване. Расте по сухи тревисти и каменисти места, обработваеми площи, рудерално в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти април–май. Отровно! Лечебно.

Употреба на Обикновена подсунка (знойка, подсечена трева) в българската народна медицина и лечителско изкуство. *Вътрешно:* Отвара от подсунка се пие при сърдечносъдови проблеми, за пречистване на кръвта, хемороиди. *Външно:* Счукана във вид на каша, прясната билка се налага върху мазоли и трудно зарастващи рани. Лениви и хилави деца се къпят с вода, в която има поставени няколко стръка от билката.

10. Род LAPPULA Gilib.

Ушици

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни и двугодишни тревисти, четинесто влакнести растения с последователни листа. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани във върхни разклонени съцветия. Чашката е почти до основата разделена, разрастваща се при плода. Венчето е фуниевидно или звънчевидно, бяло, синьо до тъмно небесносиньо, с къса тръбица и 5 къси жълти люспи в гърлото. Плодът е сух, разпадащ се на 3-стенни орехчета, по ръбовете си – с шипчета.

сн. 76.-Шипчести ушици
(*Lappula squarrosa*)

По нашите места се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Lappula barbata* (Bieb.) Garcke.** Брадести ушици. Венечната тръбица е по-къса от разперената ѝ част. Намира се често по сухи и тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.
2. ***Lappula squarrosa* (Retz.) Dumort.** Шипчести ушици (сн. 76). Тръбицата на венчето е по-дълга от разперената ѝ част. Расте по сухи тревисти, каменисти, рудерализирани места, като плевел в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–септември.

Забележка: Няма данни за използване на видовете от рода *Lappula* Ушици в официалната и народната медицина.

11. Род LITHOSPERMUM L.

Птиче просо

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно тревисто растение с вретеновиден корен и изправено, просто или към върха разклонено стъбло, високо до 40 см, четинесто влакнесто. Листата

последователни, прилегнало четинести, долните продълговато яйцевидни, стеснени в дръжка, тъпи, дълги до 4 см, широки до 8 мм, горните – ланцетни, приседнали, заострени, целокрайни. Цветовете правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани в сбити, охлювидно завити гъсти съцветия. Чашката е дълбоко 5-делна, със заострени, гъсточетинести зъбци. Венчето е бяло, цилиндрично или фуниевидно, дълго 4–6 мм, правилно, покрито с власинки, венечната тръбица отвътре е с 5 надлъжни редици от власинки. Тичинките са 5, с много къса дръжка. Яйчникът е горен, 4-делен. Плодът е яйцевидно орехче, дълго до 3 мм. В официалната медицина се употребяват стръковете (дрога *Herba Lithospermi*), коренът (дрога *Radix Lithospermi*) и семената (*Semen Lithosperaii*). Използва се широко и в народната медицина.

По нашите места се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Lithospermum arvense* L. Птиче просо.** Расте из посеви и тревисти места, доста често като рудерално растение, в цялата страна, до 1100–1300 м надм. вис. Цъфти през март–юли.
2. ***Lithospermum officinale* L. Лечебно птиче просо.** Расте по сухи или по влажни тревисти и сенчести места наредко, почти в цялата страна, като достига до 1000 м надм. вис. Цъфти март–юни. Лечебно.
3. ***Lithospermum purpureo-coeruleum* L. Пурпурновиолетово птиче просо.** Среща се из храсталаците, горите, каменисти места и поляните до 1000 м надм. вис. Цъфти март–юни.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Птиче просо

Lithospermum arvense L.

Български народни наименования. Бабино вретенце, врабчево семе, ливадно птиче просо, полско врабчево семе, полско птиче просо.

Наименования в други страни. Русия: Воробейник полевой; Англия: Gromwell; Германия: Acker-Steinsame; Франция: Cherie.

Разпространение. В европейската част на Русия, Сибир, Байкал, Средна Европа, Средиземноморието, Балканския полуостров, Мала Азия, Иран, Япония, Китай, Индия.

Находища в страната. У нас се среща из тревистите места и храсталаците, изоставените необработени площи, като плевел из нивите и другаде в цялата страна, до 1300 м надм. вис.

Описание на билката. Полското птиче просо (сн. 77) е едногодишно или двугодишно тревисто растение. Коренът е вретеновиден, разклонен. Стъблото е високо 15–40 см, изправено, при основата си разклонено, с почти прилегнали власинки, сравнително рядко облистено. Долните листа са удължено-овални, с дръжки. Горните листа са ланцетни, заострени, приседнали. Цветовете са белезникави, по-рядко синкави, стоящи на къси дръжчици и събрани в съцветия с малко цветове, които при узряването на семената стават рехави. Чашката е дълбоко 5-делна. Венчето е фуниевидно. Венечната тръбица е дълга колкото чашката. Плодчетата са сиви, матови, набръчкани, много твърди (като камък) орехчета. Всяко орехче е яйцевидно, тристенно, към върха удължено и стеснено, разширено в основата, с голямо триъгълно пъпче, с 2 точки в средата. Цъфти пролетта и лятото.

сн. 77. Птиче просо
(*Lithospermum arvense*)

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Лечебно птиче просо

Lithospermum officinale L.

Български народни наименования. Белоочица, лекарско семе, лечебно птиче просо, птиче грозде, птиче семе.

Наименования в други страни. Русия: Воробейник лекарственный; Англия: Gromwell; Германия: Echter-Steinsame; Франция: Gremil, herbe aux perles.

Разпространение. В Средна Европа, Средиземноморието, европейската територия на Русия, Кавказ, Сибир и Средна Азия,

сн. 78.-Лечебно птиче просо
(*Lithospermum officinale*)

Балканския полуостров, Мала Азия, Монголия, Иран.

Находища в страната. У нас се среща по влажните тревисти и сенчести места, нарядко почти в цялата страна, като достига до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Лечебното птиче просо (сн. 78) е многогодишно тревисто растение. Коренът е силно развит. От него излизат по няколко до 1 м високи, изправени, силно разклонени стъбла. Листата са ланцетовидни, с изпъкнали отдолу странични жилки, приседнали, заострени, с прилегнали четинки. Плодните дръжки са задебелени. Цветовете са дребни. Чашката е дълбоко 5-делна. Венчето е 4–7 мм

дълго, малко по-дълго от чашката, дребно, белезникаво или жълтеникавобяло, по-рядко синкаво. Орехчетата са синкаво-бели, съвсем гладки, лъскави. Цъфти през април–август.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Пурпурновиолетово птиче просо

Lithospermum purpureo-coeruleum L.

Български народни наименования. Пурпурновиолетово птиче просо, пурпурноцветно птиче просо.

Наименования в други страни. Русия: Воробейник фиолетовый; Англия: Gromwell; Германия: Echter Steinsame; Франция: Gremil.

Разпространение. В европейската част на Русия, Кавказ, Средна Европа, Средиземноморието, Балканския полуостров, Мала Азия.

Находища в страната. У нас се среща из храсталаците, горите, каменистите места и поляните в цялата страна, до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Пурпурноцветното птиче просо (сн. 79) е многогодишно тревисто растение. Коренището е разклонено. Стъблата са до 60 см високи, отначало изправени, а впоследствие полегнали към върха и вкореняващи се. Листата са ланцетни, разположени последователно, заострени, с неясни странични жилки, тъмнозелени отгоре, светлозелени отдолу, меки. Цветовете са едри, красиви, отначало пурпурночервени, после стават сини, събрани в спираловидни съцветия. Чашката е дълбоко 5-делна. Венчето е правилно, фуниевидно, два пъти по-дълго от чашката. Тичинките са 5. Зрелите плодчета са продълговати, порцелановобели, твърди, лъскави, наподобяващи перли зрънца.

Употребяема част. Надземните части (Herba Lithospermi) и корените (Radix Lithospermi).

Време за събиране. Надземните части: май–август, а корените: септември–октомври.

Начин на бране. Бере се цялата надземна част на растението преди започване и по време на цъфтенето, след което се прочиства от пожълтели и наядени от насекомите листа и от примеси. Корените се изкопават през есента, изчистват се от надземни части, а по-дългите се нарязват на късове. Да се внимава да не се унищожава находището!

Химичен състав. Семената на *Lithospermum arvense* L. съдържат до 21 % тлъсто масло, което се прилага в лаково-бояджийската промишленост. Корените съдържат Р-ситостерин, червеното багрилно вещество литоспермин, близък по състав до алканина. Листата и стръковете съдържат алкалоида циногლოსин, миритинова и лауринова киселина, рамноза и гликоза. Съдържат още до 100 мг витамин С и още други неизучени съставки. Напоследък от надземните части на растението са изолирани още церилов алкохол, Р-ситостерин,

сн. 79. Пурпурновиолетово
птиче просо-
(*Lithospermum purpureo-coeruleum*)

палмитинова, юлеинова, линолова и линоленова киселина, рутин, фумарова и кафеена киселина.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. В нашата народна медицина се употребява против неволно напикаване у децата, но само по предписание и под контрола на лекаря. Семената на *Lithospermum officinale* L. съдържат тлъсто масло до 20 %, което е ценно за лаково-бояджийската промишленост. Надземните части съдържат до 0,10 % още неидентифицирани алкалоиди и до 7 % танини. Растението дава към 30 % пепел, в състава на която влизат над 50 % калциев окис и силициев двуокис. Външната кора на корена съдържа литоспермин, който служи за багрилно вещество, включително и в анатомичната практика. Цялото растение заедно със семената се употребява в народната медицина във вид на отвара при пясък и камъни в бъбреците, пикочния мехур и при неволно напикаване у децата: по 2–3 стръка се варят в 1 л вода, докато остане половината; отварата се прецежда и се дава като чай по 1 винена чашка 3–4 пъти на ден (по предписание и под контрол на лекаря). По време на употребата да не се дава кисело, люто и солено! Листата на растението се използват като сурогат на чая, а семената – за храна на пойните птици. Надземните части на *L. purpureo-coeruleum* L. съдържат рутин, а в кората на корена е установено съдържанието на един червен пигмент, подобен на алканина. В народната медицина отварата от цялото растение се употребява при бъбречни страдания, като слабително средство и при запек (по предписание и под контрол на лекаря). В народната ветеринарна медицина цялото растение във вид на отвара се дава на заразен от кучешка тения добитък. В по-големи дози растенията са отровни. Декоративни и медоносни растения.

12. Род MYOSOTIS L.

Незабравка

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни и многогодишни тревисти растения с единично, изправено, просто или разклонено стъбло, високо 20–60 см, гъсто разперено, влакнесто. Приосновните листа са събрани в розетка,

обратнойцевидни, дълги 8 см, широки 1,5 см, постепенно стеснени в дръжка; стъблените са продълговато-ланцетни, приседнали, дълги 2–5 см, широки 0,5–1,0 см, всички прилегнали власинки. Съцветията са едностранни. Цветовете са рехаво разположени, правилни, 5-делни, със или без прицветници, събрани във върхни съцветия, с къса дръжка, дълга 0,5–2 мм, която при плодовете се удължава и достига до 10 мм, 2–3 пъти по-дълга от чашката. Чашката е до средата, рядко до основата разделена, звънчевидна, затворена, 5-делна. Венчето е светлосиньо, синьо, белезникаво, розово, бяло, дребно, с разперена коронка, 2–4 мм в диаметър, с 5 тъпи люспи, затварящи отвора на тръбица. Орехчетата са гладки, блестящи.

сн. 80. Полска незабравка-
(*Myosotis arvensis*)

По нашите места се срещат и са описани 13 вида.

1. ***Myosotis alpestris* F. M. Schmidt.** Алпийска незабравка. Многогодишно. Чашката при плода е неопадща. Расте по тревисти и скалисти места, над 1500 м надм. вис. Цъфти юни–август.
2. ***Myosotis arvensis* (L.) Hill.** Полска незабравка. Едногодишно. Чашката е при плода, опадща. Среща се из гори, храсталаци, посеви и ливади в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти април–юни. Употребява се в народната медицина. Лечебно. (сн. 80)
3. ***Myosotis cadmea* Boiss.** Тънкостъблена незабравка. Едногодишно. Стъблото е с разперени власинки, цветните дръжки при узряване на плода са 2–3 мм дълги. Расте по сухи тревисти и каменисти места, до 1800 м надм. вис. Цъфти май–юли.
4. ***Myosotis cyanea* Hal.** Едроцветна незабравка. Двугодишно до многогодишно. Дръжките на долните цветове при плода не надвишават 7 мм; чашката отвън изглежда сребриста поради гъстите, кукести власинки. Расте из ливади, поляни, покрайнини на гори, в цялата страна, между 300 и 1900 м надм. вис. Цъфти май–юли.
5. ***Myosotis incrassata* Guss.** Дебелодръжчеста незабравка. Едногодишно. Стъблото само в долната си част е с разперени власин-

- ки; цветните дръжки при узряване на плода са 1,5–1,7 мм по-дълги. Расте по сухи тревисти, каменисти и пясъчливи места в цялата страна, до 500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
6. ***Myosotis laxa* Lehm. Туфеста незабравка.** Едногодишно и двугодишно. Дяловете на чашката отвътре са гъсто прилепнали, брадавичестовлакнести. Расте по влажни места, край потоци и реки, в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
 7. ***Myosotis nemorosa* Bess. Обикновена незабравка.** Многогодишно. Венчето е светлосиньо, при отвора – по-светло. Расте по влажни тревисти и сенчести места, алпийски ливади, между 1000 и 2200 м надм. вис. Цъфти юни–август.
 8. ***Myosotis ramosissima* Roch. Разклонена незабравка.** Едногодишно. Стъблото в основата е с разперени прости власинки. Расте по сухи тревисти и каменисти места, по обработваеми площи в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
 9. ***Myosotis scorpioides* L. (*M. palustris*). Блатна незабравка.** Многогодишно. Венчето е синьо, с тъмносин оттенък. Расте по влажни и мочурливи места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
 10. ***Myosotis sicula* Guss. Малка незабравка.** Едногодишно и двугодишно. Чашката е отвън, разпръснато простовлакнеста; разширената част на венчето е 2–3 мм в диаметър. Расте по влажни тревисти и мочурливи места, край реки, и потоци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юли.
 11. ***Myosotis sparsiflora* Pohl. Редкоцветна незабравка.** Едногодишно. Цветовете са с прицветници. Расте по сенчести и влажни горски поляни, из храсталаци, край потоци в цялата страна, между 300 и 2000 м надм. вис. Цъфти април–юни.
 12. ***Myosotis stricta* Roem. et Schult. Изправена незабравка.** Едногодишно. Листата по долната повърхност, главно по средната жилка, с кукесто завити власинки. Расте по сухи, тревисти места, крайпътни канавки в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
 13. ***Myosotis sylvatica* Hoffm. Горска незабравка.** Двугодишно и многогодишно. Чашката отвън е зеленикава, с редки кукести власинки. Расте по влажни, сенчести и каменисти места в цялата страна, между 300 и 2300 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: Няма пълни данни за употреба на видовете от рода Незабравка в българската народна медицина. Няма и пълни данни в научната литература за изследван химичен състав на рода.

13. Род NEATOSTEMA Johnst.

Неатостема

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода.

Едногодишни тревисти, просто-влакнести растения, с последователни листа. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, събрани в сбити, охлювидно завити съцветия. Венчето е тясно фуниевидно, в отвора с 5 групи от власинки, интензивно жълто. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета.

сн. 81. Неатостема-
(*Neatostema apulum*)

Монотипен род.

1. *Neatostema apulum* (L.) Johnst. **Неатостема.** Среща се в сухи тревисти, песъчливи и каменисти места, между 150 и 800 м надм. вис. Цъфти март–май. (сн. 81.)

Забележка: Няма данни за използването на билката в лечебните практики на народната и официалната медицина.

14. Род NONEA Medic.

Калугерка

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти, чети-нестовлакнести растения с последователни листа. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани във върхни съцветия. Чашката не повече от 2/3 от дължината си е разделена, често при плода мехуресто издута. Венчето звън-

сн. 82. Обикновена калугерка-
(*Nonea pulla*)

чевидно, с 5 люспи в отвора, жълто, пурпурносиньо, кафяво, бяло. Плодът е сух, разпадащ се на 4 орехчета.

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. *Nonea atra* Griseb. Тъмночервена калугерка. Едногодишно. Среща се по тревистите места на страната, до 700 м надм. вис. Цъфти април–май. Балкански ендемит.

2. *Nonea pallens* Petr. Бледа калугерка. Едногодишно. Среща се по сухи тревисти места, край пътищата като плевел, до 800 м надм. вис. Цъфти април–май.

3. *Nonea pulla* (L.) DC. Обикновена калугерка (сн. 82). Едногодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места

на припек, край пътищата в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

4. *Nonea ventricosa* (Sibth. et Sm.) Griseb. Бяла калугерка. Едногодишно. Вирее по сухи тревисти места, до 800 м надм. вис. Цъфти април–май.

Забележка: Няма данни за използването на билката в лечебните практики на българската народна и официална медицина.

15. Род *ONOSMA* L.

Омразниче

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни и многогодишни тревисти, четинестовлакнести растения с последователни, приседнали листа. Цветовете правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани във върхни или странични съцветия. Чашката почти до основата е разделена или с къса тръбичка, силно се разраства при плода. Венчето е тръбесто или звънчевидно, без придатъци при отвора, жълто, бяло или оранжево. Плодът е сух, обикновено се разпада на 4 орехчета.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. ***Onosma aucherana* DC. Аухераново омразниче.** Многогодишно. Чашката е с четинки, които излизат от голи брадавички; венчето е 20–30 мм дълго. По сухи тревисти, каменисти места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
2. ***Onosma echiodides* L. Усойничево омразниче.** Многогодишно. Чашката е с много гъсти четинки. Расте по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–юли. (сн. 83.)
3. ***Onosma heterophylla* Griseb. Разнолистно омразниче.** Многогодишно. Чашката е с редки четинки. Расте по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
4. ***Onosma taurica* Willd. Кримско омразниче.** Многогодишно. Прицветниците са по-дълги или равни на чашката. Вирее по сухи варовикови и скалисти места, до 1200 м надм. вис.
5. ***Onosma visianii* G. C. Clem. Визаниево омразниче.** Многогодишно. Чашката при цъфтежа е дълга от 12 до 17 мм, а при плода – 18–24 мм. Вирее по сухи тревисти и каменисти, варовикови места, наредко в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през май–юли.

сн. 83. Усойничево омразниче
(*Onosma echiodides*)

Забележка: Няма данни за използването на билката в лечебните практики на народната и официалната медицина.

16. Род PULMONARIA L.

Медуница

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно тревисто растение с пълзящи коренища и по-късно развиващи се стерилни стъбла.

сн. 84. Лечебна медуница
(*Pulmonaria officinalis*)

Стъблата са високи 15–40 см, покрити с разперени четинки и къси жлезисти власинки. Приосновните листа (които се появяват след прецъфтяването – летни стъбла) са с дълги дръжки (до 15 см), със сърцевидно-яйцевидни целокрайни петури, заострени, дълги до 15 см, широки до 10 см, грапави четинестовлакнести, с характерни белезникави петна. Стъблените листа са последователни, почти 2 пъти по-малки (4–6 см дълги и 1–2 см широки), долните са с дръжка, горните са приседнали. Цветовете са правилни, 5-делни, двуполови, с прицветници, събрани във върхни малобройни съцветия, с къса дръжка, увиснали, разположени на върха на стъблото, отначало са червени, по-късно – тъмновиолетови. Чашката е плитка 5-делна, по време на цъфтежа – 6–8 мм, а при плодовете – дълга 9–12 мм. Венчето е фуниевидно, на върха си 5-делно, дълго 13–18 мм, с 5 снопчета власинки при отвора на тръбицата, червено-синьо, виолетово, бяло. Тичинките са 5. Яйчникът е горен. Орехчетата са кръглоовални, дълги 3,5–4 мм, гладки, лъскави. В съвременната медицина се употребява надземната част (дрога *Herba Pulmonariae*), която се събира по време на цъфтежа. Намира широко приложение в народната медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. ***Pulmonaria angustifolia* L. Теснолистна медуница.** Има тесни листа и няма петна по повърхността на петурите си. Среща се по влажни, сенчести, гористи места. Между 300 и 1600 м надм. вис. Цъфти април–юни.
2. ***Pulmonaria mollis* Horn. Мека медуница.** Със синьо-виолетови цветове и с жълти прашници, ланцетни или елипсовидни приосновни листа, с изобилни жлезисти власинки. Расте из тревисти, каменисти места и храсталаци, до 300 и 1800 м надм. вис. Цъфти април–юни.

3. *Pulmonaria officinalis* L. Лечебна медуница. Расте из храсталаци и гори предимно в предпланинския и планинския пояс, до 1600 м надм. вис. Цъфти март–юни. Лечебно. (сн. 84)

4. *Pulmonaria rubra* Schott. Червена медуница. С червени цветове и сини прашници, ланцетни или елипсоидни приосновни листа, с изобилни жлезисти власинки. Расте из влажни, сенчести, каменисти, горски места, между 600 и 1800 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Лечебна медуница

Pulmonaria officinalis L.

Български народни наименования. Лечебна медуница; маремче, медениче, медуница, червена игличина, шарена игличина.

Наименования в други страни. Русия: Медуница аптечная; Англия: Common lung wort; Германия: Echtes Lungenkraut; Франция: Pulmonaire officinale.

Разпространение. В голяма част от Средна и Източна Европа.

Находища в страната. У нас се среща из храсталаците и влажните широколистни гори в предпланинския и планинския пояс из цялата страна. Садят го също и из градините като декоративно растение.

Описание на билката. Лечебната медуница (сн. 84) е многогодишно ранно, пролетно, тревисто растение. Коренището е тънко, извито, тъмнокафяво, с много дълги шнуровидни коренчета, както и придатъчни корени. Стъблото е до 40 см високо, изправено, ръбесто, четинесто, разклонено обикновено само в горната си част, покрито с разперени четинки и жлезисти власинки. Приосновните листа се появяват след прецъфтяването. Те са дълги, с дръжки, едри, сърцевидно-яйцевидни, заострени, 1,5 пъти по-дълги, отколкото широки, с белезникави петна по повърхността, събрани в розетка. Стъблените листа са последователни, приседнали, по-дребни, грапави и от двете си страни, почти без жлези, заострени. Цветовете са с доста дълги дръжки, увиснали, разположени към върха на стъблото. Чашката е 5-делна, покрита с твърди власинки. Венчето е ръбесто, с

5 доста едри, закръглени дяла на върха, в началото червено, а след опрашването става тъмновиолетово. В основата на венечната тръбица се намират 5 снопчета от власинки. Тичинките са 5. Плодът е кълбесто орехче. Цъфти март–юни. Размножава се чрез семена или вегетативно.

Употребяема част. Листата (*Folia Pulmonariae*) и цъфтящата надземна част (*Herba Pulmonariae*).

Време и начин на събиране. Отрязва се цялата надземна част – от 25 см отгоре на растението, по време на цъфтенето. Берат се също и здравите приосновни листа след прецъфтяването на растението. За брането се избира по възможност слънчево време. Събраният материал да не се тъпче и мачка, защото може много лесно да се запари и да почернее.

Химичен състав. Значително количество слузни вещества, алантоин, който през пролетта в корените е 1,4 %, в стъблата – 1 %, в разклоненията – 1,20 %, а в цветовете 1,2 %. Съдържа още восъци, фитостерол, флобафени, значителни количества минерални вещества, между които – около 1 % разтворими и около 4 % неразтворими силикати, и до 10 % дъбилни вещества. В дрогата е установено също наличие на сапонини, каротин (провитамин А), витамин С, рутин, значително количество полифеноли. Установено е също съдържанието на комплекс от микроелементи, особено на манган, които стимулират образуването на кръв и растежа, активира образуването на нитамин В и регулира функциите на някои жлези с вътрешна секреция.

Употреба. Известно е отдавна като народно откашлечно, омекчително, противовъзпалително и пикочогонно средство, както и като кръвотворен фактор: 2 супени лъжици ситно нарязаната дрога (в повечето случаи листата) се залива с 2 чаени чаши вряща вода и след изстиване се прецежда, като се подсладва със захар или мед. Доза за един ден. *Външно:* със затопления остатък след прецеждането се налагат рани или се използва в бани за същата цел. Прекрасно раннопролетно медоносно растение. Декоративно растение за полусенчести места в парковете и градините.

Зарастличе, Черен оман

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Общо описание на видовете в рода. Дву- и многогодишни тревисти растения с изправено стъбло, високо 80–150 см, с късо коренище, с дебели черни корени. Цялото растение е покрито с разперени четинки. Долните листа са яйцевидно ланцетни, с къса дръжка, горните и средните са ланцетни, заострени, приседнали, дълги 10–15 см, широки 3–5 см. Цветовете са малко на брой, правилни, 5-делни, двуполови, без прицветници, събрани в къси увиснали върхни съцветия. Чашката е 5-делна, до половината или до основата си разсечена на ланцетни, заострени дялове, 1/3 или до основата разделена, силно разрастваща се при плода. Венчето е дълго 12–20 мм, виолетово, рядко – бяло, жълто, розово или виолетово, до синьо, с тръбица около 2 пъти по-дълга от чашката, в горната си част неразперено, също с 5 къси дяла и с ланцетно-шиловидни ресничести люспици, по края жлезисти, затварящи тръбицата му. Тичинките са 5. Яйчникът е горен. Орехчетата са яйцевидни, черни, блестящи, триръбести, дълги 5–6 мм.

В съвременната медицина се използва коренището с корените (дрога *Radix Symphyti*), които се изваждат в края на лятото и есента. Използва се и в народната медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. *Symphytum bulbosum* Schim.

Горско зарастличе. Намира се често по сенчести, влажни места, гори и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през април–май.

2. *Symphytum officinale* L. Черен оман. Среща се из влажни ливади

сн. 85. Черен оман
(*Symphytum officinale*)

край реки в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти през май–юли. Лечебно. (сн. 85)

3. *Symphytum ottomanum* Friv. Турско зарастличе. Расте из влажни и сенчести места в ливади, храсталаци и гори в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти през април–август.

4. *Symphytum tuberosum* L. Грудесто зарастличе. Среща се из гористи влажни места и храсталаци в цялата страна, до 2200 м надм. вис. Цъфти през април–юли.

сем. Boraginaceae – Грапаволистни

Черен оман, обикновено зарастличе

Symphytum officinale L.

Български народни наименования. Див тютюн, зарасличе, мазен корен, черен корен, черен оман.

Наименования в други страни. Русия: окопник аптечный; Англия: comfrey; Германия: Beinwurz, Schwarzwurz; Франция: consoude, langue de vache.

Разпространение. Почти в цяла Европа, без най-южните ѝ части (до Средна Италия и Средна Испания), на север в Скандинавия, Балканския полуостров, Мала Азия, Кавказ, Западен Сибир, Урал, Западна Азия. Пренесено е и се среща като диворастващо в Северна Америка.

Находища в страната. У нас се среща в много влажните ливади и влажни места край бреговете на реките, ручейте и потоците, доста често – в цялата страна, но повечето като единични екземпляри.

Описание на билката. Черният оман (сн. 85) е многогодишно грапаво тревисто растение. Коренището е късо, обикновено с разклонени корени. Коренът е цвеклообразно месест, не образува грудки. Неговите разклонения са до 30 см дълги, тъмнокафяви до смолисточерни отвън, бели или белезникави отвътре. Стъблата са сравнително дебели, гъсто облистени, теснокрилати, до 1 м високи, често разклонени. Листата са грапави от разположените по тях твърди и едри власинки. Те са елипсовидни, с къси дръжки, със силно изпъкнало мрежесто жилку-

ване от долната страна (особено по жилките), постепенно стеснени към основата си, долните – с дръжки, а горните – ланцетни, седящи. Както листата, така и стъблата са влакнести. Приосновните и долните стъблени листа са по-едри. Нагоре по стъблото те стават по-дребни, заострени. Цветовете са звънчевидни, с дръжки лилави, розово-виолетови или бели, малобройни, събрани в крайни, спираловидни съцветия. Чашката е 5-листна, сраснала в основата си. Венчето е 5-делно, около 3 пъти по-дълго от чашката, сраснало в дълга тръбица с 5 тъпи зъбчета по ръба. Тичинките са 5, като между тях вътре в тръбицата са разположени 5 израстъка, които затварят отвора ѝ. Плодникът е от 2 плодолиста, с двугнезден горен яйчник. Плодникът е сух, разпукващ се след узряването на 4 гладки и лъскави орехчета. Цъфти през лятото.

Употребяема част. Корените (*Radix Symphyti*, *Radix Consolidae*).

Време за събиране. Август–октомври.

Начин на бране. Корените се изкопават в края на лятото до есента. Използват се корените от 2–3-годишните растения. Внимателно да се събират само 1/3 от корените в района, за да не се унищожат находищата! Събраният материал се изчиства от надземните части, измива се със студена вода, след което се оставя да се отцеди, нарязва се на късове с ок. 10 см дължина, а по-дебелите се разцепват надлъж за по-лесно сушене.

Химичен състав. Алкалоидите симфитоциногосин, лизиокарпин и циногосин, гликозидът консолидин, който се разпада при хидролиза на консолицин; пуриновото производно алантоин, до 7 % танини, холин, значителни количества слюзни вещества, скорбяла, инулин, гуми, смоли, до 3 % аспарагин, следи от етерично масло, галотанини.

Забележки. Максималното съдържание на алкалоиди в корените е през периода на плодообразуването. Свежата надземна част на растението съдържа алкалоида циногосин и гликоалкалоида консолидин.

Употреба. Черният оман е познат като лекарствено растение още от траките, а по-късно – и от римляните. В народната медицина се употребява като затягащо средство при стомашно-чревни разстройства, като успокояващо средство при кашлица и др.,

което вероятно се дължи на съдържащата се в дрогата слуз. Много е популярна употребата му *външно* като стимулиращо растежа на клетките средство и за възстановяване на тъканите при парадонтоза, включително и гнойна, във вид на отвара за жабуркане и промивки на устната кухина при разни наранявания, гнойни възпаления на тъканите, при стари и трудно зарастващи рани и др.

Начин на употреба. Ок. 10 г ситно счукани корени се заливат с 1 чаена чаша вряща вода, варят се в продължение на 10 мин. и се използват за компреси, лапи, промивки или жабуркане.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Свареният на каша корен се прилага в народната медицина *външно* за компреси или лапи за трудно зарастващи рани, при циреи и кожни обриви, при рани или твърди образувания по гърдите на кърмачките, за гаргара при ангина и рани в устата и гърлото. Фармакологичното действие на дрогата се обяснява преди всичко със съдържащия се в нея алантоин, който засилва растежа на клетките. Експериментално е доказано, че луковици от хиацинти, които са инжектирани с разтвор от алантоин, се развиват и цъфтят по-бързо от нетретираниите. Експериментално е доказано също, че препарати от дрогата предизвикват понижаване на кръвното налягане и силно възбуждане на дишането, повишаване на тонуса и усилва съкращенията на мускулите на червата и на матката. Установено е също, че дрогата има противоракова активност, но все още не добре уточнена. Експериментално е доказано, че приложението на алантоина в медицинската практика при трудно заздравяващи гнойни рани е дало положителни резултати – гранулацията и епителизирането са се ускорили значително. Установено е също, че корените на растенията действат в тези случаи по-добре в сравнение с чистия алантоин. По същия начин алантоинът действа и когато се приема вътрешно при язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника, гастрит, колит. Циногლოსинът, консолидинът и консолицинът в по-големи дози парализират централната нервна система, поради което билката не трябва да се употребява продължително време. Медоносно и декоративно растение. От него са известни и градински форми.

Семейство живеничеви

Scrophulariaceae

Предимно тревисти растения. Цветовете са двуполови. Чашката е от 5 сраснали чашелистчета. Венчето се състои от 5 сраснали венчелистчета, при някои двуустно. Често цветовете имат шпора. Тичинките обикновено са 4, рядко 2 (Великденче – *Veronica*) или 5 (Лопен – *Verbascum*). Яйчникът е горен, от два сраснали плодолиста.

В България представителите на семейството са над 150 вида от 27 рода. 32 вида от семейството са защитени от Закона за биологичното разнообразие.

1. Род CHAENORHINUM (DC.) Reichenb.

Ухоцветче

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни тревисти жлезисто-влакнести растения с целокрайни, обикновено в основата срещуположни, нагоре последователни листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, събрани в съцветия. Чашката е дълбоко 5-делна. Венчето е двуустно, лилаво с жълта устна, долната устна е 3-делна, а горната – 2-делна, тръбицата е с права шпора в основата. Плодът е кутийка.

сн. 86.-Малко ухоцветче
(*Chaenorhinum minus*)

По нашите земи се среща и е описан само един вид.

1. ***Chaenorhinum minus* (L.) Lange. Малко ухоцветче** (сн. 86). Едногодишно. Среща се често по сухи, топли, главно варовикови места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната и официалната медицина.

Напръстник

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни или многогодишни тревисти, рядко- или гъстовлакнести растения с право, неразклонено стъбло, високо 30–120 см, в горната си част жлезистовлакнесто. Листата продълговато-ланцетни, дълги 5–25 см, широки 1–7 см, последователни, заострени, ситно на-зъбени или целокрайни, повече или по-малко влакнести, особено отдолу по жилките; розетковите и долните стъблени листа са с къса крилата дръжка; горните – приседнали, обхващат стъблото и са по-малки. Цветовете са увиснали, неправилни, с прицветници, с къса дръжка, събрани в гъсти гроздовидни съцветия на върха на стъблата; цветните дръжки, чашката и венчето отвън са жлезистовлакнести. Чашката е звънчевидна, почти до основата си 5-делна, с ланцетни, заострени дялове. Венчето е звънчевидно, неправилно, двуустно, едро, дълго 4–5 см, широко 1–2 см, сиво-жълтеникаво отвътре, кълбесто издуто, дълго 2–3 см, жълто с виолетови жилки; кафяви или жълто-кафяви с ръждиви или виолетови петна, горната устна е по-къса от долната, 2-делна, а долната – 3-делна. Тичинките са 4, сраснали в основата си с венчето. Яйчникът е горен. Плодът е жлезистовлакнеста многосеменна кутийка, почти 2 пъти по-дълга от чашката. Отровни растения!

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. **Digitalis ferruginea L. Ръждив напръстник.** Венчето е двуустно, дълго 16–35 мм, кафяво или жълто-кафяво с ръждиви или виолетови петна. Вирее из горите в Стара планина, Югозападна България, Странджа и Югоизточна България. Цъфти юни–август. Употребява се в народната медицина. Лечебно. Отровно!
2. **Digitalis grandiflora Mill. (D. ambigua).** Едроцветен напръстник. Венчето е звънчевидно, неправилно, двуустно, едро, дълго 4–5 см, широко 1–2 см, сиво-жълто, отвътре с кафяви жилчици; горната устна е по-къса от долната, 2-делна, а долната е 3-делна. Среща се из гори и храсталаци почти в цялата страна до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно. Отровно! В официалната медицина се използват изсушените листа

(дрога *Folia Digitalis ambiguae*), които се берат от едногодишни растения през август и септември, а през следващата година – преди цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

3. **Digitalis lanata Ehrh. Вълнест напръстник.** Венчето е двуустно, кълбесто издуто, дълго 2–3 см, жълто с виолетови жилки. Расте по тревисти и каменисти места и из храсталаци в цялата страна до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–август. Използват се листата (дрога *Folia Digitalis lanatae*). Лечебно. Отровно!
4. **Digitalis viridiflora Lindl. Зеленоцветен напръстник.** Има зеленика во венче. Многогодишно горско растение. Среща се най-често из гори и храсталаци в цялата страна, между 800 и 2300 м надм. вис. Цъфти май–август. Отровно!
5. **Digitalis laevigata W.K. Лъскав напръстник.** Цветните дръжки и чашката са голи и не са железисти. Расте в страната. Няма пълни данни за този вид. Отровно!
6. **Digitalis purpurea L. Червен напръстник.** Многогодишно градинско растение. Среща се в Западна и Средна Европа. У нас се среща в няколко вариетета. Отровно! Използва се в народната и официалната медицина.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Едроцветен (жълт) напръстник

Digitalis grandiflora

Български народни наименования. Бесен бурен, бесниче, едноцветен напръстник (прев.), жълт напръстник.

Наименования в други страни. Русия: Наперестянка крупноцветная; Германия: Grossblüttger Fingerhut; Англия: Yellow foxglove; Франция: Digitale à fleurs grandes.

Разпространение. Среща се в Южна и Средна Европа, Балканския полуостров, Мала Азия, Русия (европейската територия), Западен Сибир, Кавказ, Урал.

Находища. У нас се среща главно из горите, храсталациите, селищата, тревистите места и др., почти в цялата страна до 2000 м надм. вис.

сн. 87. Едроцветен (жълт) напръстник
(*Digitalis grandiflora*)

Описание на билката. Едроцветният напръстник (сн. 87) е многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, многоглаво. През първата година образува само розетка от приземни листа. Стъблото израства през втората година. То е право, до 1 м високо, неразклонено, по цялата си дължина с власинки. Долните листа са продълговато-ланцетни, заострени, последователни, слабо назъбени или почти целокрайни, влакнести от двете страни. Приосновните листа и тези в долната част на стъблото са продълговато-ланцетни, едри, а по-горните са яйцевидно-ланцетни, повечето приседнали. Цветовете са разположени на къси влакнести дръжки, обърнати на едната страна на стъблото и наведени. Те са светложълти, едри. Венчето е около 35 мм дълго, фуниевидно, в горната си част значително по-широко от 1 см. Плодът е многосеменна яйцевидна кутийка с призматични семена. Цъфти лятото. Цялото растение е повече или по-малко влакнесто, а оста на съцветието, цветните дръжки и чашката са с по-гъсти, жлезисти власинки.

Време за бране. Юни–юли.

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Вълнест напръстник

Digitalis lanata Ehrh.

Български народни наименования. Бесниче, Вълнест напръстник, Живеничева трева, Нежитниче, Овча опашка, Чехълче.

Наименования в други страни. Русия: Наперестянка шерстистая; Германия: Wolliger Fingerhut; Англия: Grecian foxglove; Франция: Digitale Laineuse.

Разпространение. Югоизточна Европа (вкл. Балканския полуостров) и Мала Азия. Култивира се в Русия, Полша, Германия, Унгария и др.

Находища в страната. У нас се среща из тревистите и каменистите места, край храсталаците и на много места в страната, до 1500 м надм. вис. В страната са установени 70 естествени находища на растението с 64 250 дка площ. Запасите от растението са доста намалени, а и дрогата, събрана от многото диворастващи находища на растението, е нестандартна. Има данни за проведена в миналото научноизследователска работа за култивирането на растението и у нас.

Описание на билката. Вълнестият напръстник (сн. 88) е дву- и многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, вдървесняло, главесто. Коренът е разклонен, с многобройни коренови власинки по върховете на младите коренчета. Стъблата са до 1 м високи, изправени, неразклонени, съвсем голи в долната част, често с антоцианова окраска, влакнести в горната си част. Особено влакнести са в зоната на съцветията. Развиват се през втората година, а през първата година се развиват само розетни листа. Някои от долните листа изсхват по време на цъфтенето. Листата са продълговато-ланцетни, слабо заострени, слабо назъбени или целокрайни, голи, слабо ресничести само по жилките отдолу, с почти паралелно жилкуване, разположени спираловидно по долната половина на стъблото, а нагоре постепенно намаляват размерите си и преминават в прицветници. Цветните дръжки и чашките са гъсто влакнести. Цветовете са белезникави или жълтеникави, разположени от всички страни на горната част на стъблото в гъст грозд. Чашката е 5-делна. Венчето е двуустно. Тичинките са 4. Яйчникът е двугнезден. Средният дял на долната венечна устна е дълъг колкото венечната тръбица. Плодът е почти яйцевидна многосеменна кутийка. Цъфти през лятото.

Време за бране. Юни–септември.

Химичен състав. Сърдечнодействащи гликозиди, витамин С, органични киселини, генини, холин, ацетилхолин, стероидни сапонини.

сн. 88. Вълнест напръстник
(*Digitalis lanata*)

Употреба. Лечебният ефект на билката се дължи на съдържащите се в листата сърдечнодействащи гликозиди. Регулира ритъма на сърдения мускул. Действа пикочогонно.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. В народната медицина се употребява при водянка, стомашни болки, задух от сърдечен произход. *Внимание!* Растението е отровно. Да се ползва само по лекарско указание.

сн. 89. Червен напръстник
(*Digitalis purpurea*)

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Червен напръстник

Digitalis purpurea L.

Български народни наименования. Вълча опашка, градински напръстник, пурпурен напръстник, червен напръстник.

Наименования в други страни. Русия: Наперестянка пурпурная; Англия: Common foxglove; Германия: Roter Fingerhut; Франция: Digitale pourprée.

Разпространение. Червеният напръстник се среща в Западна и Средна Европа.

Находища в страната. У нас се отглежда по парковете и градините като декоративно растение в няколко вариетета.

Описание на билката. Червеният напръстник (сн. 89) е многогодишно тревисто растение, а у нас се отглежда като двугодишен вид. Стъблото е право, неразклонено, достига до 1 м височина. Листата са елипсовидни, грапави, мъхести, а жилките им образуват гъста мрежа. Приземните листа образуват розетка. Цветовете са едри, червени, рядко бели, събрани в горната част на стъблото в гроздовидно съцветие, прикрепени на къси дръжки, наредени на едната страна на стъблото, наведени. Чашката е съставена от 5 листчета, горното от които е по-късо. Венчето е звънчевидно, едро, издуто в долната си част, отвътре с кафяво-виолетови точки. Тичинките са 4, а дръжките им са сраснали с венчето. Плодът е 2-делна яйцевидна кутийка с многобройни

семена. През първата година растението образува само розетка, а през втората – стъбла, цветове и плодове.

Употребяема част за трите вида. Листата (*Folia Digitalis ambiguae*, *Folia Digitalis lanatae*, *Folia Digitalis purpureae*). Да се има предвид, че растенията са отровни и след брането и манипулирането с тях ръцете трябва да се измиват добре.

Описание на готовите дроги. Изсушените листа от Едроцветния наръстник (*Folia Digitalis ambiguae*) са ланцетовидни или продълговато-ланцетни, със заострени върхове, неравномерно назъбени, с дръжки или без дръжки, и от двете страни зелени, до 30 см дълги и до 6 см широки. Само главната жила и първите разклонения са изпъкнали на опаката страна (не образуват мрежесто жилкуване) и са гъсто влакнести. Миризмата е слаба, но при заливане с кипяща вода се усилява. Вкусът е горчив.

Химичен състав.

1. Листата от ***Digitalis ambigua* Murr.** Съдържат към 0,25 % дигиталисови гликозиди. В листата на диворастящото растение главният гликозид е ланатозид А (до 0,27 %), а също и неголеми количества ацетилдигитоксин, дигитоксин и строспезид. Освен това от дрогата са изолирани още дигоксин и един гликозид, агликонът, който е отнесен към гитоксигенина. Намерени са също гитозид, дигитоксигенин, гитоксигенин, дезацетилланатозид А, глюковеродоксин, дигиталинум верум. Съдържа още сапонини, флавонови гликозиди и др. Дигиталисовите гликозиди се съдържат и в семената на растението. Установено е също, че двугодишното растение съдържа повече гликозиди в сравнение с едногодишното.
2. ***Digitalis lanata* Ehrh.** Дрогата съдържа до 1 % сърдечнодействащи гликозиди, основната част на които се състои от първичните гликозиди дигиланид А (ланатозид А), дигиланид В (ланатозид В) и дигиланид С (ланатозид С). Освен това са изолирани генините дигитоксигенин, гитоксигенин и дигоксигенин, а също и дигикорнин, гиторин, ензимът дигиланидаза, сапонини, холин, ацетилхолин и др. Трите вида дигиланиди (А, В и С) под действието на ензими се превръщат съответно във вторични гликозиди – ацетилдигитоксин, ацетил гитоксин и ацетил дигоксин. Напоследък от дрогата се изолирани още 2 нови първични гликозида – неоодоробиазид и неодигиталинум верум.

3. Digitalis purpurea L. Съдържа сърдечнодействащи гликозиди, най-важните от които са първичните пурпуреа гликозиди А и В и вторичните – дигитоксин и гитоксин. Освен това дрогата съдържа стероидните сапони ни дигитонин, гитонин, тигонин и техните агликони, флавоноиди, холин и др.

Употреба. Трите вида Digitalis L. се ползват основно като суровини за химико-фармацевтичната промишленост за производство на сърдечнодействащи лекарствени средства, които се употребяват само по лекарско предписание.

Начин на употреба. Видовете от рода *Напръстник* и особено *Вълнистият напръстник* са класическо средство за лекуване на сърдечна недостатъчност. Активните лечебни вещества, съдържащи се в Напръстника, засилват работоспособността на сърдечния мускул, регулират неговия ритъм и действат пикочогонно. В последните години фармацевтичната промишленост синтезира активните вещества, но в тяхното прилагане се забелязват много странични нежелателни реакции. Различните видове Напръстник имат почти еднаква употреба в народната медицина, която препоръчва билката против скрофули, болки в стомаха и червата, воднянка, задух, маточни кръвоизливи и др. Отвара от Напръстник (заедно с Тинтява) се пие като укрепващо средство при слабост, колики, камъни в жлъчката, жълтеница. Едроцветният напръстник се използва при лечението на ухапано от бясно куче: отварата се пие 3 пъти на ден като чай, а сварената билка се налага върху раната. С комбинация от Напръстник и други билки се лекува успешно болестта на Бюргер. Отровни и декоративни растения.

3. Род EUPHRASIA L.

Очанка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти полупаразитни растения с разклонено, червеникаво-кафяво, в горната част с жлезисти власинки стъбло. Листата са срещуположни, назъбени, яйцевидни, седящи, с власинки. Цветовете са неправилни, бели или бледорозови, с лилава горна устна и с лилави ивици и жълто петно на долната устна. Разположени са в пазвите на

листата по върха на стъблото. Чашката е звънчевидна, 4-делна. Венчето е двуустно, без шпора, бяло до пурпурно, с тъмновиолетови линии и жълти петна; горната устна е 2-делна, долната – 3-делна с назъбен ръб, горната е шлемовидна, извита, тичинките са 4. Плодът е покрита с власинки кутийка с много семена.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. ***Euphrasia hirtella* Reut. Влакнеста очанка.** Расте по тревисти места и ливади, между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. ***Euphrasia liburnica* Wettst. Либурнийска очанка.** Вирее по тревисти и каменисти места, между 500 и 2200 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
3. ***Euphrasia pectinata* Ten. (*E. tatarica*). Гребеновидна очанка.** Среща се най-често по тревисти места и ливади, между 400 и 2000 м надм. вис. Цъфти май–септември.
4. ***Euphrasia picta* Wimm. Кернерова очанка.** Расте по тревисти места в цялата страна между 500 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
5. ***Euphrasia rostkoviana* Hayne. Обикновена очанка.** Среща се из тревисти места и храсталаци в цялата страна, между 200 и 2200 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
6. ***Euphrasia salisburgensis* Funck. Салисбургска очанка.** Вирее по скалисти, каменисти и тревисти места, между 1800 и 2700 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
7. ***Euphrasia stricta* Lehm. Твърда очанка.** Расте по тревисти места и храсталаци в цялата страна, от 700 до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
8. ***Euphrasia officinalis* L. Лечебна очанка.** Среща се по ливадите, храстите, горите и пасищата из цялата страна и в планините, до 2200 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Лечебно.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Очанка лечебна, очемилка

Euphrasia officinalis L. (*E. rostkoviana* Hayhne)

Български народни наименования. Очемилка.

Наименования в други страни. Русия: Очанка ростковская; Германия: Augentrost; Англия: Eyebright; Франция: Euphrasie officinale.

сн. 90. Лечебна очанка
(*Euphrasia officinalis*)

Разпространение. Европа, Балкански полуостров, европейската част на Русия.

Находища. Расте по ливадите, храстите и горите из цялата страна и в планините и пасищата до 2200 м надм. вис.

Описание. Едногодишно тревисто растение (сн. 90) с изправено, разклонено червеникавокафяво стъбло, високо 5–25 см, с яйцевидни, назъбени, срещуположни, приседнали листа, покрити с власинки. Цветовете са бели или бледорозови, с лилави жилки, дребни, приседнали в пазвите на листата и жълто петно на долната устна. Чашката е звънчевидна, 4-делна, венчето е с тръбица, по-дълга от чашката, и двуустен отвор. Тичинките са 4.

Плодът е многосеменна кутийка.

Употребяема част. Събират се стръковете (*Herba Euphrasia*) в период на цъфтеж: юли–август.

Химичен състав. Съдържа дъбилни вещества, етерично масло, горчиви и слузни вещества, антоциани, гликозиди с неизучен състав, гликозида аукобин, мазнини, танини, смола, синьо багрило, силициева киселина и др.

Лечебно действие. Противовъзпалително, омекчително, затягащо.

Приложение. При възпаление на ларинкса, заболявания на стомаха и червата, жълтеница и като добро средство за засилване на зрението. В народната медицина се препоръчва и като средство против кашлица, при липса на апетит, при диария и др. Билката засилва функциите на стомаха и червата. Прилага се при стомашно-чревни заболявания (киселини, оригвания) и жълтеница.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица от билката и 700 мл вода. След прецеждане се пие по 150 мл преди ядене 4 пъти дневно.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Очанката се препоръчва при възпаление на очите, за подобряване на зре-

нието, за усилване на паметта, при пресипнал глас, диария, липса на апетит, кашлица и др. *Външно* се прилага за промивки и компреси при възпаление на очите и клепачите, преумора на очите и др. Настойка от билката във вино(1:10) – за апетит и усилване на организма. С отвара или изцеден сок на Очанка се правят промивки и компреси при ечемик, конюнктивит, пие се при кашлица, жълтеница и диария. Изсушената билка, стрита и пресята като брашно, се приема *вътрешно* за подобряване на храносмилането при слаб стомах и за усилване на зрението. Настойката от Очанка във вино се пие за възбуждане на апетита и като укрепващо средство.

4. Род GRATIOLA L.

Сиротица

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със срещуположни листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, единични. Чашката е дълбоко, нееднакво 5-делна. Венчето е двуустно, бяло, с широка тръбица; горната устна е 2-делна, а долната – 3-делна. Плодът е кутийка. Многогодишно тревисто растение с пълзящи коренища, покрити с месести люспи. Стъблото е изправено или приповдигащо се, високо 20–80 см, голо, кухо, в горната си част разклонено. Листата са срещуположни, ланцетни, приседнали и полуобхващащи стъблото, дълги 3–5 см, широки 0,5–1 см, в основата целокрайни, в горната си част назъбени, голи. Цветовете са единични, излизащи от пазвите на листата, на дълга дръжка, в основата си с по 2 прицветника. Чашката до основата си 5-делна, с линейно-ланцетни дялове. Венчето е бяло до розово, дълго 15–20 мм, с широка и дълга тръбица и двуразделна, почти двуустна коронка. Развити тичинки: две. Яйчникът е горен. Плодът е продълговата, разпукваща се по 4–те шева кутийка. Отровно! В съвременната медицина се използва цялата надземна част (дрога *Herba Gratiolae*), която се събира по време на цъфтежа. Намира приложение и в народната медицина.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

сн. 91. Лечебна сиротица
(*Gratiola officinalis*)

1. *Gratiola officinalis* L. Лечебна сиротица. Расте по влажни ливади и край мочурища в цялата страна, почти до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно. Силно отровно!

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Лечебна сиротица

Gratiola officinalis L.

Български народни наименования. Бял кантарион, Горчивличе, Месечница, Милостивка, Сиротица, Трескавиче.

Наименования в другите страни. Русия: Авран лекарственный; Англия: Hedge Hyssop; Германия: Gemeines Gnadenkraut; Франция: Gratiolle officinale.

Разпространение. В Средна и Южна Европа, Балканския полуостров, южната част на Русия, Мала Азия, Северна Америка.

Находища. У нас се среща в много влажни и мочурливи места, по бреговете на реките, по горските влажни поляни и другаде из цялата страна, от 1000 до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Сиротицата (сн. 91) е многогодишно тревисто растение. Коренището е пълзящо, с множество коренчета. Стъблото е високо до 80 см. Листата са приседнали, срещуположни, ланцетни, заострени, целокрайни или назъбени на върха. Цветовете са поединични, бели или жълтеникави, с дълги, излизащи от пазвите на листата дръжки, с по два прицветника. Чашката до основата е 5-делна. Венчето е 5-листно, сраснало в широка и дълга тръбица, почти двуустно в горната си част. Само 2 тичинки са с прашници, а останалите липсват или са недоразвити. Плодникът е съставен от 2 плодолиста с горен яйчник. Плодът е продълговата кутийка, разпукваща се на 4 дяла с набръчкани семена. Цялото растение е отровно. Цъфти през лятото.

Употребяема част. Надземната част.

Време за бране. Юни–август.

Начин на бране. Отрязва се цялата надземна част на растението по време на цъфтене. Още при брането се прочиства от повредени

стъбла и случайни примеси. Да се има предвид, че растението е отровно и след брането ръцете трябва да се измиват добре.

Химичен състав. Алкалоиди (до 0,25 %), гликозиди (до 0,30 %), неуточнени Химичен, с общото наименование грациотоксин, с действие, подобно на дигиталисовите гликозиди, и грациозид (по-рано наричан грациолин), а също и грациолон (тритерпенов дериват). Съдържа още смолисти вещества, ябълчна киселина, следи от етерично масло, дъбилни вещества и други още неуточнени съставки. Напоследък от дрогата са изолирани и флавоноиди, D-манит, флавоноидни ацилгликозиди, 0,22 % манетол.

Употреба. В нашата народна медицина се използва като слабително, пикочогонно и противоглистно средство. *Вътрешно.* По 2 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода и след изстиване се прецежда. Приема се 4 пъти дневно по 50 мл. Доза за 1 ден. Винаги по предписание и контрол на лекаря! Патентирана е технология, по която се изготвя слабителен препарат от дрогата. *Външно:* при упорити кожни изриви, сърбежи и други. Прави се запарка, стопленият остатък след прецеждането се слага във вид на компрес. Отровно растение. Предизвиква отравяне на пчелите! Медът, събран от това растение, е също отровен!

5. Род KICKXIA Dumort.

Трескавиче, Лош вятър

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода.

Едногодишно тревисто растение с полегнали или увивни стъбла, разклонени и гъстожлезисти, влакнести. Листата са последователни, яйцевидни до закръглени, копиевидни или стреловидни, дълги до 7,5 см, широки 1–2 см, влакнести, в основата закръглени, стеснени изведнъж в къса дръжка, обикновено целокрайни. Цветовете са неправилни, без прицветници, единично разполо-

сн. 92. Трескавиче, Лош вятър
(Kickxia spuria)

жени, излизат от пазвите на листата с влакнеста дръжка, дълга 1–2 см. Чашката е с 5 нееднакви дяла, с яйцевидни, заострени зъбци, разрастващи се при плода. Венчето е двуустно, жълтеникаво, синкаво, жълто, с цилиндрична шпора в основата на тръбичката, дълго 10–15 мм, двуустно, със затворено устие и къса шпора, с почти равни устни, горната отвътре е тъмновиолетова. Тичинките са 4. Яйчникът е горен. Плодът е кръгла кълбеста кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Kickxia elatine* (L.) Dumort. Надводниково трескавиче.

Долните листа са обикновено яйцевидни, по-горните – стреловидни до копиевидни, с права шпора. Расте по тревисти места, плевел в страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

2. *Kickxia spuria* (L.) Dumort. Лош вятър, трескавиче. (сн. 92)

Листата са закръглени до сърцевидни при основата си, с извита шпора. Расте из ниви и орници в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври. Употребява се в народната медицина.

Забележка: Видовете от рода *Kickxia* (L.) Dum. са малко изучени от съвременната фитотерапия и намират ограничена употреба в народната медицина.

6. Род LATHRAEA L.

Горска майка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти изцяло паразитни, безхлорофилни растения с дебело, месесто, разклонено коренище, гъсто покрито със срещуположни бели месести люспи. Цветоносното стъбло е високо до 30 см, месесто, голо, със срещуположно разположени люспи, на върха с гъсто грозовидно съцветие, обърнато настрана, жлезисто мъхнато. Цветовете са неправилни, събрани във върхни съцветия. Чашката е звънчевидна, с 4–5 зъбеца. Венчето е двуустно, с цилиндрична тръбичка без шпора, дълго 15–17 мм, почти 2 пъти по-дълго от чашката. Горната устна е целокрайна, а долната – целокрайна или късо 3-делна. Тичинките са 4, закрепени за тръбицата на венчето. Яйчникът е горен. Плодът е кутийка, ок.

10 мм. Отровно! Често се среща из горите, като паразитира върху различни широколистни дървета и храсти, главно леска и бук. Среща се в цяла България до 1300 м надм. вис. Цъфти март и април. Употребява се в народната медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Lathraea squamaria* L. Горска майка.** (сн. 93) Съцветието е едностранно; венчето е 14–17(20) мм дълго; цветните дръжки са 3–6 (10) мм дълги. Паразитира върху корените на различни дървесни видове (бук, леска). Цъфти март–април.

сн. 93. Горска майка
(*Lathraea squamaria*)

В българската народна медицина билката се ползва в обредните практики за предизвикване на здрав и спокоен сън у децата.

Няма сведения за вътрешна употреба на билката в народните лечебните практики.

Забележка: Няма данни за употреба или изучаване на химичния състав на видовете от рода Горска майка – *Lathraea* L., в официалната медицина.

7. Род LINARIA

Луличка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Едногодишни и многогодишни растения с прости, цели, приседнали, обикновено в основата прешленовидно, по-нагоре последователно разположени листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, събрани в съцветия. Чашката е дълбоко, нееднакво 5-делна. Венчето е двуустно, жълто, синьо, виолетово, бяло с цилиндрична тръбичка и шпора в основата ѝ; горната устна е 2-делна, а долната – 3-делна. Плодът е кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 10 вида.

1. ***Linaria dalmatica* (L.) Mill.** Далматинска луличка. Многогодишно. Има находища по каменисти места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–август.
2. ***Linaria genistifolia* (L.) Mill.** Жълтолистна луличка. Многогодишно. Расте по каменисти и тревисти места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти май–август.
3. ***Linaria pelisseriana* (L.) Mill.** Лилава луличка. Едногодишно. Среща се по сухи и тревисти места, из храсталаци, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Linaria vulgaris* Mill.** Обикновена луличка. Многогодишно. Расте по тревисти рудерализирани места, орници, край пътищата в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти май–септември. Лечебно.

сн. 94.-Обикновена луличка
(*Linaria vulgaris*)

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Обикновена луличка

Linaria vulgaris Mill.

Общо описание на видовете в рода.

Многогодишно тревисто растение с изправено, обезлистено голо стъбло, високо 40–60 см, с безплодни издънки при основата си. Листата са последователни, целокрайни, най-често с по една жилка, линейно-ланцетни до линейни, голи, приседнали, дълги 2–6 см, широки 1–5 мм, заострени. Съцветието е гъсто, гроздовидно, с 5–30 цвята, с дръжка, дълга 2–8 мм, с ланцетни прицветници, по-дълги от цветната дръжка или равни на нея; оста на съцветието, цветните дръжки и по-рядко чашката са с жлезисти власинки. Чашката е 5-делна, дълга 3–6 мм, с овални дялове. Венчето е дълго 20–35 мм, жълто, двуустно, с отворено устие и заострена шпора, дълга 10–13 мм. Тичинките са 4, от които 2 – по-дълги. Яйчникът е горен. Плодът е топчеста двугнезна кутийка. Широко разпространена е по тревисти места, край пъти-

ща и като плевел в цялата страна. Силно полиморфно растение. Цъфти май–октомври. В съвременната медицина се използват цъфтящите облистени части (дрога *Herba Linariae*), отрязани на около 30 см от върха. Употребява се и в народната медицина.

Български народни наименования. Асланче, Жълто асланче, Клинаво биле, Конопка, Кученце, Обикновена луличка, Рибени уста, Романче.

Народни наименования в други страни. Русия: Лънянка обикновенная; Англия: Toad-flax; Германия: Gemeine Leinkraut; Франция: Lin saurage.

Разпространение. В Европа, Русия, Китай, Америка.

Находища. У нас се среща по тревистите места, пътищата, като плевел в орниците и другаде, доста често в низините, до 1800 м надм. вис.

Описание на билката. Обикновената луличка (сн. 94) е многогодишно тревисто растение. Коренът е вретеновиден, силно разклонен. Стъблото е високо до 1 м, изправено, почти неразклонено, с безплодни издънки при основата си. То е голо, а само в областта на съцветието е с жлезисти трихоми. Листата са тънко ланцетни до линейни, голи, заострени, седящи, слабозавити по ръбовете, с 3 жилки. Цветовете са сравнително едри, събрани на върха на стъблото във върхни гроздовидни съцветия. Чашката е 5-листна, сраснала в основата, гола. Венчето е 5-листно, по-дълго от 1 см, сраснало в тръбица, със затворено устие на горния край, а на долния край – с доста дълга заострена шпора. То е бледожълто, с оранжева горна устна. Тичинките са 4, разположени в една плоскост, като външните 2 са по-дълги. Плодникът е образуван от два плодолиста. Яйчникът е горен, двугнезден. Плодът е кръгла двугнездна кутийка. Всяко гнездо се отваря чрез разпукване на 2–5 дяла. Семената са дисковидни. Цъфти от края на пролетта и през цялото лято до септември. В свежо състояние drogата е с неприятна миризма, която се усилва при сушенето. Вкусът е лютив, неприятен.

Употребяема част. Стръковете – надземната част (*Herba Linariae*).

Време за бране. Юни–август.

Начин на бране. Отрязва се надземната облистена част на растението, 30–35 см от върха надолу, по време на цъфтенето.

Химичен състав. Флавонови гликозиди (особено в цветовете) – линарин, пектолинадин, неолинарин, пектолинаригенин. Съдържа още фитостерин, п-триакантан, значително количество аскорбинова киселина (витамин С), мравчена, лимонена и ябълчна киселина, алкалоида пеганин (вазицин), който е повече в листата, а най-малко – в корените. Предполага се, че слабителното действие на дрогата се дължи на вазицина. В състава на дрогата влизат също захари, пектини, фитостерол, манит, антоцианови съединения и значително количество минерални соли.

Употреба. *Вътрешно:* Като слабително средство, обезболяващо и пикочогонно. По 1 чаена лъжичка на ситно нарязана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода и след изстиване се прецежда. Доза за 1 ден. Употребява се под контрол на лечител или лекар-фитотерапевт. *Външно:* дрогата се употребява при кожни обриви, хемороиди и др. 20 г суха дрога се наситнява и се вари 20–25 мин. във вода или мляко, след което се прецежда и с получената течност се правят компреси. Под контрол на лечител или лекар-природолечител. Народно противонасекомно средство. Отровността на растението е установена при коне. Медоносно и декоративно растение.

8. Род MELAMPYRUM L.

Гайтаника

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни полупаразитни тревисти растения с прости, целокрайни, срещуположни листа. Цветовете неправилни, с прицветници, събрани във върхни съцветия. Чашката е тръбеста, 4-делна. Венчето е двуустно, без шпора, с цилиндрична тръбичка, жълто, белезникаво, пурпур-норозово; горната устна е шлемовидна с подвити ръбове, долната – 3-делна. Плодът е кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. **Melampyrum arvense L. Полска гайтаника.** Расте из пасища, посеви, храсталаци и ливади в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти май–юли.

2. **Melampyrum cristatum L. Гребенеста гайтаника.** Среща се по сухи и гористи места из храсталаците в цялата страна, до 1100 м надм. вис. Цъфти май–август.

3. **Melampyrum pretense L. Ливадна гайтаника.** Расте из ливади, гори и храсталаци в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти май–юли.

4. **Melampyrum scardicum Wettst. Шарпланинска гайтаника.** Вирее по ливади и храсталаци, между 600 и 1700 м надм. вис. Цъфти юли–август. Балкански ендемит.

5. **Melampyrum sylvaticum L. Горска гайтаника** (сн. 95). Расте из планински гори и поляни в цялата страна, от 600 до 2200 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучен химичен състав и съдържание на биологично активните вещества.

сн. 95. Горска гайтаника
(*Melampyrum sylvaticum*)

9. Род MISOPATES Rafin.

Зейка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода.

Едногодишни тревисти растения със срещуположни в основата и последователни в горната част листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, събрани в рехави съцветия по върха. Чашката е нееднакво 5-делна. Венчето е двуустно, с цилиндрична тръбичка и широка торбичка в основата, розово или бяло; горната устна е 2-делна, а долната – 3-делна. Плодът е кутийка.

сн. 96. Обикновена зейка
(*Misopates orontium*)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Misopates orontium* (L.) Rafin. (*Antirrhinum orontium*).

Обикновена зейка (сн. 96). Вирее по тревисти места и почви в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–септември.

Забележка: Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучени химичен състав и съдържание на биологично активните вещества.

10. Род ODONTITES Ludwig

Зъбчатка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти полупарзитни растения със срещуположни, приседнали, целокрайни листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, събрани във върхни едностранни класовидни съцветия. Чашката е тръбесто-звънчевидна, 4-делна. Венчето е двуустно, с цилиндрична тръбичка без шпора, розово или жълто; горната устна е целокрайна до късо 2-делна, долната е 3-делна. Плодът е кутийка.

сн. 97. Жълта зъбчатка
(*Odontites lutea*)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Odontites glutinosa* (Bieb.) Benth.

Жлезиста зъбчатка. Расте по сухи тревисти и варовикови места, от 600 до 1700 м надм. вис. Цъфти юли–август. Балкански ендемит.

2. *Odontites lutea* (L.) Clairv. (*Orthantha lutea*).

Жълта зъбчатка (сн. 97). Расте по тревисти места в цялата страна до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

3. *Odontites verna* (Biell.) Dumort.

Пролетна зъбчатка. Среща се по планинските поляни и редки гори в цялата страна от 600 до 2200 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучени химичен състав и съдържание на биологично активните вещества.

11. Род OROBANCHE L.

Синя китка, воловодец

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти и безхлорофилни растения, паразитиращи по корените на други растения. Листата са последователни, отначало – месести а после – люспести. Цветовете са неправилни, със или без прицветници, сраснали с чашката, събрани в гъсти върхуни съцветия. Чашката е тръбеста, с 4–5 зъбчета или дълбоко 2-делна. Венчето е двуустно, с тръбичка без шпора, бяло, розово, синьо, виолетово, жълто, кафяво; горната устна е 2-делна, долната – 3-делна. Плодът е кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 24 вида.

1. **Orobanche alba Willd. Синя бяла китка.** Долната устна на венчето е с жлезисто ресничеста. Паразит върху видове от семейство *Устоцветни*, среща се нарядко в цялата страна, до 1100 м надм. вис. Цъфти май–юли.
2. **Orobanche amethystea Thuill. Аметистова синя китка.** Близалцето е жълто; прицветниците са 7–12 мм дълги. Паразит върху видове от семейство *Сенникоцветни*, *Устоцветни* и *Сложноцветни*. Обитава местата до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. **Orobanche arenaria-Borkh.-Пясъчна синя китка.** Венчето е 25–40 мм дълго, синьо-виолетово. Обикновено паразитира по видове от род *Пелин*, *Равнец* (семейство *Сложноцветни*). Обитава районите до 800 м надм. вис. Цъфти май–юли.
4. **Orobanche cumana Wallr. Слънчогледова синя китка.** Тичинките заловени малко под средата на венчето. По слънчоглед, пелин и др. от семейство *Сложноцветни*, вирее до 800 м надм. вис. Цъфти май–август.
5. **Orobanche gracilis Sm. Нежна синя китка** (сн. 98). Венчето е лъскаво и тъмночервено отвътре и яркочълто до тъмнопур-

сн. 98. Нежна синя китка
(*Orobanche gracilis*)

пурно отвън. Паразитира върху видове от семейство *Устоцветни* в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти май–юли.

6. *Orobanche lutea* Baumg. Жълта синя китка. Венчето е 20–32 мм дълго, жълто или червеникавокафяво). Паразитира върху видове от семейство *Бобови*. Вирее до 1100 м надм. вис. Цъфти май–юли.

7. *Orobanche minor* Sm. Малка синя китка. Прицветниците 7–15 мм дълги; горната устна на венчето назъбена до плитко 2-делна. Паразит върху видове главно от род *Детелина*, *Люцерна* и др., в цялата страна, до 1100 м надм. вис. Цъфти май–август.

8. *Orobanche mutellii* Schultz. Мутелова синя китка. Венчето е дълго 18–22 мм. Паразитира по различни културни растения – домати, тютюн, зеле и др., както и диворастващи представители от семейство *Сложноцветни* и *Сенникоцветни*, в цялата страна до 1000 м. надм. вис. Цъфти май–август.

9. *Orobanche nana* (Reut.) G. Beck. Ниска синя китка. Венчето съзсаострениелипсовидни дялове. Главно паразитира по видове от семейство *Бобови* (детелина, фий, звездан), *Кръстоцветни* (Горва, Овчарска торбичка) и др., до 1100 м надм. вис. Цъфти май–август.

10. *Orobanche pubescens* D'Urv. Мъхната синя китка. Венчето е гъсто, просто, влакнесто-мъхесто. Паразитира върху видове от семейство *Сложноцветни*, *Сенникоцветни* и *Бобови*. Вирее до 1800 м надм. вис. Цъфти май–юни.

11. *Orobanche purpurea* Jacq. Пурпурна синя китка. Венчето е 18–25 мм дълго, синьо-виолетово. Паразитира върху видове от семейство *Сложноцветни* в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–август.

12. *Orobanche ramosa* L. Разклонена синя китка. Венчето е дълго 10–30 мм. Паразитира върху културни растения, особено тютюн, коноп, от семейство *Картофови* и др., в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

13. *Orobanche reticulata* Wallr. Мрежеста синя китка. Венчето с широкозвънчевидна тръбица. Паразитира върху видове от семейство *Сложноцветни*, *Лугачкови* и др., до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юни.

Използване на билката в българската народна медицина. *Orobanche* L. Синя китка (лехусен бурен, лехусниче, луфусниче, лъфусничев бурен, бедниче, воднянче, жълта перуника, воловодиче, водениче, дядов зъб, зяпка, зъмина уста, тютюнева чума). Стръкове от прясна или изсушена билка се слагат подвъзглавницата на родилката майка и новороденото за предпазване от зли сили. С отвара от билката Изтравниче (*Aspenium trichomanes* L.) се запойва новороденото при тетанус. Отвара от билката се пие при родилна треска и лоша кашлица. При добитъка отварата се дава при ялови крави. Воловете, които се впрягат за пръв път, се запойват с отвара от Синя китка (Воловодиче), за да теглят добре. Има непотвърдени данни, че с билката се лекуват ракови заболявания.

Забележка. Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучени химичен състав и съдържание на биологично активните вещества.

12. Род *PARENTUCELLIA* Viv.

Парентуцелия

сем. *Scrophulariaceae* – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода.

Едногодишни тревисти полупаразитни растения със срещуположни приседнали листа. Цветовете неправилни, с листоподобни прицветници, събрани във върхни съцветия. Чашката е тръбеста, 4-делна. Венчето е двуустно, с цилиндрична тръбица, без шпора, червеникавопурпурно, рядко бяло; долната устна по-дълга от горната. Плодът е кутийка.

сн. 99: Широколистна парентуцелия
(*Parentucellia latifolia*)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Parentucellia latifolia (L.) Camel. Широколистна парентуцелия** (сн. 99). Среща се по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–май.

Забележка: Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучени химичен състав и съдържание на биологично активните съставки.

13. Род PEDICULARIS L.

Пропадниче, Въшливче

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Многогодишни, рядко двугодишни полупаразитни тревисти растения със срещуположни, пересто насечени листа. Цветовете са неправилни, с прицветници, събрани в съцветия. Чашката е тръбеста, с 4–5 зъбчета, често двуустна. Венчето е двуустно, с цилиндрична тръбица, без шпора, жълто, червено, розово, бяло; горната устна е шлемовидна, странично сплескана със или без човка или зъбчета, долната е 3-делна. Плодът е кутийка.

У нас са описани 10 вида.

1. **Pedicularis hoermanniana Maly. Херманово пропадниче.** Среща се из влажни, главно варовикови, тревисти алпийски и горски поляни. Цъфти юли–август. Балкански ендемит.
2. **Pedicularis palustris L. Блатно пропадниче.** Расте по блатистите и мочурливите места, тресавищата и другаде, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–август. Лечебно.
3. **Pedicularis leucodon Griseb. Дългозъбчесто пропадниче.** Расте из ливади и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли. Балкански ендемит.
4. **Pedicularis verticillata. Изправено пропадниче.** Расте в планинските пояси на Алпите, Карпатите и Северен Балкан от 1200 до 2700 м надм. вис. Цъфти юни–август.
5. **Pedicularis recutita. Пропадниче.** Расте в Източните Алпи, от 1000 до 2700 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
6. **Pedicularis foliosa. Пропадниче.** Разпространено от Алпите до Балкана, от 1000 до 2400 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

7. ***Pedicularis rostratospicata*. Пропадниче.** Разпространено в планините на Западна Европа, от 1500 до 2700 м надм. вис.

8. ***Pedicularis rostratocopitata*. Пропадниче.** Разпространено в планините на Западна Европа, от 1200 до 2700 м надм. вис.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Блатно пропадниче

Pedicularis palustris L.

Български народни наименования. Блатен въшковице, Блатно пропадниче, Въшковице.

Наименования в други страни. Русия: Вшивка, Мытник болотный; Англия: Marsh Lousewort; Германия: (Lasekraut) Sumpf Läusekraut; Франция: Tartarie rouge.

Разпространение. В Европа – Алпийската част, Русия – високопланинските части на европейската територия, Арктика, Монголия, Северна Америка.

сн. 100-Блатно пропадниче
(*Pedicularis palustris*)

Находища в страната. У нас се среща из блатистите и мочурливите места, тресавищата и другаде в Софийското поле, Чокльовото блато (край Радомир), Западни Родопи и другаде, до 1000 м надм. вис. Видът ***Pedicularis foliosa*** се среща по високите части на Плана планина в пояса от 1100 до 1300 м надм. вис.

Описание на билката. Блатното пропадниче (сн. 100) е двугодишно полупаразитно тревисто растение. Коренът е слабо разклонен, вертикален. Стъблото е високо до 50 см, разклонено в основата си, червеникаво, обикновено голо. Петурките на листата са дълбоко-пересто нарязани. Прицветниците приличат на листа. Листата са последователни, понякога почти срещуположни, продълговати или ланцетни, с линейно-ланцетни дялове, дол-

ните с къси дръжки, горните седящи. Цветовете са розови или виолетово-розови, до 2 см дълги, стоящи на върховете на стъблата или разклоненията им, събрани в редки класовидни съцветия. Долните цветове са раздалечени. Чашката е гола. Венчето е с дълга тръбица и дълбоко двуустно на горния си край, като горната устна е извита във вид на шлем. Тичинките са 4, прикрепени за венечната тръбица. Плодната кутийка е заострена, двугнезна. Семената са мрежесто вдлъбнати. Цъфти юли–август.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Pedicularis palustris*).

Време за бране. Юли–август.

Начин на бране. Отрязва се цялата облистена част на растението по време на цъфтене, на ок. 25–30 см отгоре. Листата, останали от неотрязаната част на стъблата, също се обират и се прибавят към стръковете.

Химичен състав. Изучен е много слабо. От растението са изолирани два алкалоида – плантагонин и индикаин. Съдържа също и гликозидааукубин (ринантин). Установено е, че дрогата действа на матката подобно на ***Secale cornutum***, но 4–5 пъти по-слабо.

Употреба. В народната медицина като пикочогонно средство. Външно във ветеринарната практика като противонасекомно средство (против въшки), за зарастване на рани и др. Още не е добре изучено. **Внимание:** Отровно растение! Медоносно и декоративно растение. Народно инсектицидно средство.

14. Род RHINANTHUS L.

Клопачка

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Едногодишни полупаразитни тревисти растения с изправено, просто- или слаборазклонено и слаборесничесто стъбло, високо 5–50 см. Листата са срещуположни, овални до линейно-ланцетни, дълги 2–4 см, широки 5–10 мм, по-къси от междувъзлиято, грапави, ситно ресничести, назъбени, приседнали. Цветовете са приседнали, неправилни, събрани във връхни класовидни съцветия, с

прицветници. Чашката е звънчевидна, с 4 къси зъбеца, гола, отстрани сплескана и при плодовете мехуресто издута. Венчето е жълто, дълго 12–15 мм, с права венечна тръбица, която обикновено е по-къса от чашката, двуустно, като горната устна е по-дълга от долната и е със синкави къси зъбци (до 1 мм). Тичинките са 4, от които двете по-дълги стърчат над венчето. Яйчникът е горен. Плодът е сплескана двугнезна кутийка.

сн. 101.-Малка клопачка
(*Rhinanthus minor*)

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. ***Rhinanthus angustifolius* Gmel.** Теснолистна клопачка. Расте из ливади, поляни, посеви в цялата страна, между 1000 и 2500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
2. ***Rhinanthus rumelicus* Vel.** Румелийска клопачка. Расте по сухи тревисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юли.
3. ***Rhinanthus wagneri* Deg.** Вагнерова клопачка. Расте из ливади и пасища в цялата страна, над 1000 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
4. ***Rhinanthus minor* L.** Малка клопачка (сн. 101). Расте из планинските ливади до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли. Употребява се в народната медицина.

Забележка: Няма данни за използване на билката и дрога от нея в официалната медицина. Растението е с неизучени химичен състав и съдържание на биологично активните вещества.

15. Род SCROPHULARIA L.

Живениче

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с прости, цели или насечени, срещуположни листа. Цветовете са неправилни, с листоподобни или редуцирани

прицветници, събрани в съцветия. Чашката е къса, гола, дълбоко еднакво 5-делна. Венчето е двуустно, с къса, закръглена тръбица, без шпора, зеленикаво, жълтеникаво, розово, червеникаво. Плодът е кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. ***Scrophularia aestivalis* Gnseb.** **Лятно живениче.** Расте по влажни тревисти и каменисти места, между 1000 и 2000 м надм. вис. Цъфти май–юни. Бал кански ендемит. Отровно!
2. ***Scrophularia canina* L.** **Кучешко живениче.** Расте по сухи, каменисти, огрени от слънцето места в цяла България до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август. Употребява се в народната медицина. Отровно!
3. ***Scrophularia nodosa* L.** **Възлесто живениче.** Среща се по сенчести места в цяла България до 1000 м надм. вис. Цъфти май–октомври. Употребява се в народната медицина. Отровно!
4. ***Scrophularia scopolii* Pers.** **Скополиево живениче.** Расте из храсталачни и буренливи места в цялата страна, между 600 и 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли. Отровно!
5. ***Scrophularia umbrosa* Dumort.** **Крилато живениче.** Среща се по влажни и мочурливи места в цяла България до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина. Отровно!

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Кучешко живениче

Scrophularia canina L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение или полу-храстче с голи или покрити с брашнен налеп многобройни стъбла, високи 30–60 см. Листата са последователни, продълговати, дълги до 8 см, голи, долните двойно пересто наделени, с ланцетни или линейни, целокрайни или назъбени делчета, дълги ____ см, широки 2–5 мм, горните постепенно стават просто пересто насечени. Цветовете са приседнали или с жлезиста дръжка, събрани по 3–9 в съцветия, излизачи от пазвите на горните листа и образуващи на върха на стъблото удължена метлица. Чашката гола, на върха си 5-делна. Венчето тръбица, двуустно, тъмночервено, рядко бяло, дълго 4–5 мм. Тичинките са 4. Яйчникът горен. Плодът представлява разпукваща се кутийка.

Възлесто живениче

Scrophularia nodosa L.

Български народни наименования. Възлесто живиличе, Гърличе, Живиниче, Коленесто живениче, разгон.

Наименования в други страни. Русия: Норичник узловатый; Англия: Figwort; Германия: Knotige Braunwurz; Франция: Grande scrofulaire.

Разпространение. В Средна Европа, Балканския полуостров, Кавказ, Западен и Източен Сибир, Централна Азия, Северна Америка.

Находища в страната. У нас се среща из сенчестите и влажни места, около реките, езерата, блатата, храсталаците, в по-редките гори, изкопите и другаде из цялата страна.

Описание на билката. Възлестото живениче (сн. 102) е многогодишно тревисто растение. Коренището е хоризонтално, с подземни грудки. Стъблото е голо, четириръбесто, изправено, до 1 м високо, само в горната си част и по цветните дръжки с дребни жлезисти трихоми, често червеникаво, без крила. Листата са до 10 см дълги, продълговато-яйцевидни, голи, срещуположни на кръст, заострени, двойно назъбени, тъмнозелени, прикрепени към стъблото с къси дръжки, в основата си слабо сърцевидни или право отсечени. Цветовете са дребни, почти топчести, с червеникавокафяви дръжки, събрани в тесни метлицовидни съцветия, разположени в пазвени или върхни полусенници с жлезисти дръжки. Чашката е сраснала, 5-делна, с широки дялове и тесен ципест ръб. Венчето е зелено-кафяво, съставено от 5 сраснали помежду си листчета, с 5 нееднакви дяла на отвора, напomniaщо двуустно венче на растенията от сем. *Устоцветни*.

сн. 102: Възлесто живениче
(*Scrophularia nodosa*)

Тичинките са 4, две от които са по-дълги. На мястото на петата тичинка е развит люспест стаминодий. Плодникът е образуван от 2 плодолиста с горен двугнезден яйчник. Плодът е островърха, яйцевидна, гола кутийка, разпукваща се на два дяла, с множество овални, напречно вълнообразни семена. Цялото растение е с остра, неприятна миризма (при разтриване между пръстите или дланите), с неприятно горчив, лют вкус. Цъфти през лятото.

Употребяема част. Коренищата с грудките (Rhizoma Scrophulariae).

Време за бране. Септември–октомври.

Съхранение. Дрогата е отровна. Да се съхранява с предпазливост отделно от неотровните дроги.

Химичен състав. Още не е съвсем уточнен. В дрогата е установено съдържанието на един отровен сапонин, алкалоиди, танини, флавоноида хесперидин, диосмин, смолисти вещества, плодови киселини и други, още неуточнени съставки.

Употреба. При сърбящи кожни обриви външно във вид на отвара: по 2 чаени лъжички от ситно счукана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода, оставя се да ври 20 мин., след което се прецежда и с получената течност се правят компреси при хемороиди, циреи, сърбежи по кожата и др. Винаги под контрол на лекаря, защото дрогата е отровна. Дрогата се прилага в народната ветеринарна медицина при болестта гърлица по свинете, като се нарязва на дребно и се слага в храната на животните. От това е произлязло едно от народните наименования на растението.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Крилато живениче

Scrophularia umbrosa Dum.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено голо, крилато стъбло, високо 40–120 см. Листата са срещуположни, продълговато-ланцетни, заострени, назъбени, дълги до 9 см, широки до 4 см, в основата закръглени, с дръжка, дълга до 5 см. Цветовете са по 3 на обща жлезиста дръжка (докато дръжките на отделните цветове са голи) и до 1 см дълги, събра-

ни в продълговато метличесто съцветие, дълго до 25 см; прицветниците са ланцетни. Чашката е 5-делна, гола, дълга 2–3 мм. Венчето е двуустно, дълго 5–6 мм, със зелена тръбица и среден дял на долната устна, а останалата му част зеленикавокафява. Тичинките са 4, скрити в тръбицата. Яйчникът е горен. Плодът е кутийка.

16. Род VERBASCUM L.

Лопен

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Двугодишни и многогодишни гъстовлакнести тревисти растения с просто, изправено стъбло, високо 30–150 см, което се развива през втората година. Приосновните листа са продълговато елипсовидни, тъпо и неправилно назъбени до целокрайни, стъблените овални или овално-ланцетни, заострени, приседнали, със закръглена основа и полуобхващащи стъблото, последователни, с прости, розетиовидни в основата и последователни по стъблата листа. Съцветието е сбито, класовидно-гроздовидно, с прицветници. Цветовете са в снопчета, а цветните дръжки – равни на чашката, 5-делна, като дяловете завършват с осил, правилни, с прицветници, събрани в съцветия. Чашката е 5-делна. Венчето е звънчевидно, с много къса тръбичка и 5-делна разширена част, жълто или виолетово. Тичинките са 5, прикрепени към основата на венчето, от които 2 са по-дълги, голи, а останалите 3 са влакнести. Плодът е двугнезна кутийка.

Забележка. У нас се срещат и са описани 37 вида Лопен с жълти цветове, макар и повечето да са с ограничено разпространение. За да не се допускат грешки при разпознаването на описаните видове, необходимо е набраното растение да се сравнява много внимателно с дадените по-горе описания. Основен белег, по който се различават останалите видове лопен, е, че при повечето от тях прашниците на тичинките им са еднакви, бъбрековидни, и не са низбягащи по тичинковите дръжки, докато при медицинските видове прашниците на двете по-дълги тичинки низбягват по тичинковите дръжки, т.е. не са сраснали с

тях. Тичинки с низбегащи прашници имат още десетина вида Лопен, но при някои от тях вълнестите власинки, които покриват тичинките, са виолетови, а не жълти, при други видове цветовете са по един, а не по няколко, съцветието е покрито и с жлезисти власинки, а не само с прости.

1. ***Verbascum abietinum* Borb. Горски лопен.** Расте по влажни и сенчести места в горите, из храсталаци, между 200 и 1200 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. ***Verbascum banaticum* Schrad. Банатски лопен.** Расте по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. ***Verbascum blattaria* L. Обикновен лопен.** Расте по тревисти места, край пътища и изкопи в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
4. ***Verbascum chaixii* Vill. Шексиев лопен.** Среща се из храсталачни и сухи тревисти места в цялата страна (с изключение на Беласица и Странджа) на рядко, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
5. ***Verbascum crenatifolium* Boiss. Щърболистен лопен.** Расте по сухи тревисти и каменисти места, храсталаци, край пътища, до 800 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
6. ***Verbascum densiflorum* Bertol. Гъстоцветен лопен.** Среща се по сухи тревисти, песъкливи и каменисти склонове, из сухи ливади и необработени места, край пътища и огради в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно.
7. ***Verbascum formaneckii* Form. Форманеков лопен.** Среща се по сухи тревисти и каменисти места, край огради и пътища, от 300 до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Български ендемит.
8. ***Verbascum glabratum* Friv. Гол лопен.** Среща се из храсталаци и сенчести горски поляни, между 200 и 1800 м надм. вис. Цъфти май–юли.
9. ***Verbascum longifolium* Ten. Дълголистен лопен.** Расте из ливади, горски поляни, пусти места, между 1500 и 2900 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

10. **Verbascum lychnitis L. Свещников лопен.** Среща се често по сухи тревисти и каменисти места, край пътища, между 200 и 1800 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
11. **Verbascum nigrum L. Черен лопен.** Расте по сухи тревисти и храсталачни места в цялата страна, нарядко, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
12. **Verbascum orientate (L.) All. Източен лопен.** Расте по сухи тревисти и каменисти места като плевел, до 500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
13. **Verbascum ovalifolium Sms. Кръглолистен лопен.** Расте по сухи тревисти, рудерални места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
14. **Verbascum phlomoides L. Бял (Лечебен) лопен.** Расте по сухи тревисти и каменисти места, сухи ливади и необработени места, край пътища и огради, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно.
15. **Verbascum phoeniceum L. Морав лопен.** Расте по тревисти места, храсталаци, разсветлени горски поляни в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
16. **Verbascum pulverulentum Vill. Напращен лопен.** Расте по сухи тревисти и каменисти места, край пътища, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
17. **Verbascum roripifolium (Hal.) Ferg. Поречолистен лопен.** Вирее добре по варовикови скалисти и каменисти места, между 100 и 800 м надм. вис. Цъфти юни–август. Балкански ендемит.
18. **Verbascum speciosum Schrad. Прекрасен лопен.** Расте по сухи тревисти, каменисти места и ливади в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–август.
19. **Verbascum tapsiforme Schrad. Висок лопен** (едроцветен, крилатостъблен). У нас билката е разпространена по сухи и тревисти места, песъчливите и каменистите склонове, необработените площи, край пътищата и храсталаците, сечищата и пожарищата, от равнините до планинския пояс, почти в цялата страна, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно.
20. **Verbascum nigrum L. Черен лопен.** Вирее по сухи тревисти и пустещи места, край пътища, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

сн. 103. Гъстоцветен лопен
(*Verbascum densiflorum*)

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Гъстоцветен лопен

Verbascum densiflorum Bertol (*V. thapsiforme* Schrad.)

Български народни наименования. Гъстоцветен лопен.

Наименования в други страни. Русия: Коровяк высокий; Англия: Wool mullein; Германия: Grossblumige Königskerze; Франция: Molène

Описание на билката. Двугодишно тревисто растение (сн. 103), цялото гъсто жълтеникавосиво, вълнесто, наплас-тено. През първата година образува

листна розетка, а през втората – изправено, гъсто, облистено стъбло, високо до 2 м, неразклонено или на върха слабо разклонено. Листата продълговато-елипсовидни, низбегащи по стъблото, приосновните дълги 10–40 см, широки 4–10 см, последователни, назъбени. Цветовете са събрани по 2–5 в снопчета на просто или в основата слабо разклонено гроздовидно съцветие, с прицветници, дълги 1,5–4 см. Цветните дръжки са по-къси от чашката. Чашката е дълга 6–12 мм, почти до основата си 5-делна, с яйцевидни, на върха си заострени дялове, но без осил. Венчето е жълто, 3,5–5 см в диаметър, отвън покрито със звездовидни власинки. Тичинките са 5, от които 2 по-дълги са голи. Яйчникът е горен. Плодът е многосеменна кутийка. Отровно! В съвременната медицина се използва венчето с тичинките (дрога *Flores Verbasci*). Употребява се и в народната медицина.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Лечебен лопен

Verbascum phlomoides L.

Български народни наименования. Лопен, мъхнат лопен.

Наименования в други страни. Русия: Коровяк мохнатый; Англия: Glasping mullein; Германия: Windblumen Königskerze; Франция: molène fausse-phlomide.

Описание на билката. Мъхнатият лопен (сн. 104) е двугодишно тревисто растение. През първата година от семето се развива само приземната розетка, а през втората година – стъблото с листата и цветовете. Коренът е разклонен, дълбоко проникващ в почвата. Стъблото е до 2 м високо, просто, гъстовълнесто. Листата, намиращи се при основата на стъблото, са стеснени в къси дръжки, 15–20 см дълги и 4–10 см широки. Стъблените листа са последователни, овални или овално-ланцетни, приседнали, заострени, със закръглена основа, полуобхващащи стъблото. Цветовете са събрани на върха на стъблото в многоцветни и силно удължени класовидно-гроздовидни съцветия. Дяловете на чашката са ланцетни, а на върха изведнъж осилестостеснени. Венчето е дисковидно, 3–5 см широко. Тичинките са 5, двете по-дълги, които са голи. Цъфти много продължително време – от юни до септември. Цъфтежът започва отдолу нагоре. Отровно! В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Verbasci*), а така също и цветовете с чашката или без нея (дрога *Flores Verbasci*). Използва се и в народната медицина.

сн. 104.: Лечебен лопен
(*Verbascum phlomoides*)

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Висок (едроцветен, крилатостъблен) лопен

Verbascum tapsiforme Schrad.

Български народни наименования. Висок лопен, билчина, богородична хурка, голям лопен, голяма овча опашка, лепен, лопен, рибе биле (с растението тровят рибата).

Наименования в други страни. Русия: Коровяк скипетровидный, Царский скипетр, Медвежье ухо; Англия: Common mullein, Shepherd's club; Германия: Kleinblumige Königskerze; Франция: Bouillon blanc.

сн. 105.-Висок лопен
(*Verbascum tapersiforme*)

Разпространение. И трите вида Лопен се срещат най-често в Западна Европа, в източния дял на Средиземноморието, Балканския полуостров, Русия – европейската част, Кавказ, Западен Сибир, Китай.

Находища в страната. У нас са разпространени по сухите тревисти места, песъчливите и каменистите склонове, сухите ливади и необработените места, край пътищата и оградите в равнините и планинския пояс, из храсталците, сечищата и пожарищата, почти в цялата страна от 1000 до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Високият лопен (сн. 105) е двугодишно тревисто растение. През първата година от семето се развива само листна розетка, а през втората – на гъстовлакнесто стъбло, листата и цветовете. Коренът е силноразклонен. Стъблото е до 2 м високо, неразклонено или само на върха слаборазклонено. Средните и горните стъблени листа са силноизбегващи по стъблото (по цялата дължина на междувъзлията), т.е. част от листата са сраснали на известна дължина по стъблото, поради което то изглежда крилато. Листата са последователни, покрити с многоклетъчни трихоми, назъбени. Долните листа са ланцетни или продълговато-ланцетни, а горните – яйцевидни. Цветовете са едри, златножълти, с по-малки размери на венчето (1–1,5 см), събрани на върха на стъблото в многоцветно и силно удължено гроздоподобно съцветие, покрито само с прости или звездовидни власинки. Цъфтежът започва отдолу нагоре. Чашката и венчето са дълбоко 5-делни. Венчето е едро, златножълто, с къса тръбица, а нагоре с 5-делна коронка. Тичинките са 5, нееднакво дълги, от които горните 3 са с власинки по дръжките, а двете по-дълги са голи. Плодникът е от два плодолиста, с горен двутнезден яйчник. Плодът е многосеменна кутийка, разпукваща се по 2 шева. Цъфти през лятото.

Употребяема част. Венчелистчетата без чашките (Flores Verbasci).

Време за бране. Юни–септември.

Начин на бране. Берат се венчелистчетата на трите вида Лопен със срасналите с тях тичинки (без чашките) по време на пълното им цъфтене. Да се има предвид, че цъфналите напълно венчета не са много трайни и скоро започват да прецъфтяват. Брането да се провежда само в сухо, бездъждовно време, без роса, най-добре през обедните часове, когато времето е сравнително най-сухо. Браните във влажно или дъждовно време венчелистчетата лесно почерняват при сушенето и могат да развалят качеството на цялата събрана партида. Събраните венчелистчета се поставят в кошници, кошове, кутии и др., като се внимава да не се мачкат при пренасянето до мястото на сушене. Да се пазят очите при манипулацията със сухите венчелистчета.

Химичен състав. Следи от етерично масло, до 3 % слюзни вещества, кумарини, захари (около 11 %), до 12 % други въглеродорода, ентогенин, горчиво вещество, жълтото багрилно вещество кроцетин, флавонов гликозид хесперидин, флавоноиди, каротиноиди. Надземната част (особено листата) съдържа сапонини с хемолитичен индекс 600, до 13 % пектин, инозит, до 6 % минерални соли, органични киселини (особено ябълчна), провитамин А, ксантофил, пектин и др. Семената съдържат до 35 % полуизсъхливо тлъсто масло.

Употреба. Като добро омекчаващо и отхрачващо средство върху слизестия епител на дихателните органи при настинка, кашлица, магарешка кашлица, коклюш, бронхиални спазми, пресипнал глас, чернодробни заболявания, туберкулоза, диария, дълго боледуване и слабост, нередовна менструация и др. *Вътрешно:* 1 супена лъжица на ситно нарязана или счукана на ситно суха дрога се залива с 300 мл вряща вода, кисне 30–60 мин. Пие се подсладена с мед по 100 мл 3 пъти дневно преди храна. За деца от 12 до 14 години дозата е наполовина. Не се препоръчва за деца под 12 години. *Външно:* Отвара от билката се препоръчва за гаргара при ангина, гърлобол, за компреси във вид на лапи, при хемороиди, отоци, циреи, болки в ухото и др. При скринингово проучване у нас на извлеци от цветовете на 20 растения (по 20 % водни, етанолови и етерни извлеци) е установено, че цветовете на **Verbascum tapsiforme** са показали най-изразено хипотензивно действие. В българската народна ветеринарна медицина семената на Лопена, счукани, се дават

при болестта гърлица. Медоносно растение. Дрогата (венчелистчетата) се използва и в ликьорената промишленост като багрилно средство.

17. Род VERONICA L.

Великденче

сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Общо описание за видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения с пълзящи, вкореняващи се стъбла и изправени върхове и цветоносни клонки, не по-високи от 30 см, влакнести. Листата с къса дръжка, елипсовидни и продълговато обратнойцевидни, ситно назъбени, срещуположни в долната и последователни в горната част на стъблото. Цветовете с къса дръжка, повече или по-малко правилни, с прицветници, единични или събрани в съцветия. Чашката дълбоко разделена на 4–5 често нееднакви дяла. Венчето е звънчевидно, 4-делно, без тръбичка или тръбичката е по-къса от разширената му част, синьо, виолетово, лилаво-синьо, розово. Тичинките са 2. Яйчникът е горен. Плодът е кутийка.

По нашите земи се срещат и са описани 36 вида.

1. **Veronica acinifolia L. Саблелистно великденче.** Расте по обработваеми площи, до 1000 м надм. вис. Цъфти март–май.
2. **Veronica anagalis-aquatica L. Огничево великденче.** Расте по влажни места и край потоци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–октомври.
3. **Veronica arvensis L. Полско великденче.** Расте по тревисти места и обработваеми площи като плевел, в цялата страна, над 1500 м надм. вис. Цъфти май–юни.
4. **Veronica austriaca L. Австрийско великденче** (змийска трева). Расте по сухи тревисти места в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти май–юни. Лечебно.
5. **Veronica barrelieri Roem. et Schult. Ресничесто великденче.** Расте по скалисти и тревисти, сухи варовикови места в цялата страна, до 1900 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
6. **Veronica beccabunga L. Поточно великденче** (буболяк). Среща се често по влажни места и край потоци в цялата страна

до 1600 м надм. вис. Цъфти април–юли. Употребява се в народната медицина. Лечебно.

7. **Veronica bellidioides L. Красиво великденче.** Расте из планински и високопланински ливади, тревисти и каменисти места, в Стара планина, Витошки район, Западни гранични планини, Славянка, Пирин, Рила, над 1800 м надм. вис. Цъфти юли–август.
8. **Veronica chamaedrys L. Плоскосеменно великденче.** Расте по сухи тревисти места в цялата страна, до 2200 м надм. вис. Цъфти април–юли.
9. **Veronica hederifolia L. Бръшлянолистно великденче.** Расте по обработваеми площи в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти февруари–май.
10. **Veronica longifolia L. Дълголистно великденче.** Расте по пещъчливи, тревисти места, до 800 м надм. вис. Цъфти юни–август.
11. **Veronica officinalis L. Лечебно великденче.** Среща се доста често из горите в цялата страна до 2000 м надм. вис. Цъфти май–август. В съвременната медицина се употребява надземната част (дрога *HerbaVeronicae*), която се събира по време на цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина. Лечебно.
12. **Veronica orchidea Crantz. Салепово великденче** (количева билка). Расте из храсталаци и разредени дъбови гори, сечища и пасища, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–септември.
13. **Veronica paniculate L. (V. spuria). Метличесто великденче.** Расте из храсталаци и светли гори, сухи ливади, до 800 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
14. **Veronica persica Poir. Персийско великденче.** Вирее по обработваеми площи, тревисти и рудерализирани места в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти март–май.
15. **Veronica polita Fries. Изящно великденче.** Вирее по обработваеми площи и тревисти места в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти март–април.
16. **Veronica pgraesox All. Ранно великденче.** Расте по сухи каменисти и тревисти места в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти март–април.
17. **Veronica prostrata L. Пълзящо великденче.** Расте по тревисти места с наносна почва в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти май–юли. Лечебно.

18. **Veronica scutellata L. Щитовидно великденче.** Расте по мочурливи ливади и блатисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юни.
19. **Veronica serpyllifolia L. Мащерколистно великденче.** Расте по влажни и сухи тре висти места в цялата страна, до 2500 м надм. вис. Цъфти май–август.
20. **Veronica spicata L. Класисто великденче.** Расте по сухи тревисти и каменисти места и из храсталаци в цялата страна. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина.
21. **Veronica teucrium L. Подъбичево великденче.** Расте по тревисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
22. **Veronica triloba (Opiz) Kern. Триделнолистно великденче.** Расте по обработваеми площи в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти март–април.
23. **Veronica triphytlos L. Трилистно великденче.** Расте по тревисти места, като плевел в цялата страна, до 700 м надм. вис. Цъфти май–юни.
24. **Veronica urticifolia Jacq. Коприволистно великденче.** Расте по влажни, сенчести места в цялата страна между 500 и 1900 м надм. вис. Цъфти май–юли.
25. **Veronica verna L. Пролетно великденче.** Расте по обработваеми площи и сухи поляни в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–май.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Лечебно великденче

Veronica officinalis L.

Български народни наименования. Лекарствено великденче, Гергьовденче, Разгонка, Вероника.

Наименования в други страни. Русия: Вероника лекарственная; Англия: Common speedwell; Германия: Wald Ehrenpreis; Франция: Véronique officinale.

Разпространение. В Европа, Западна Азия, Северна Америка.

Находища. У нас се среща в гористите влажни места и храсталаци доста често из цялата страна до 2000 м надм. вис.

Употребяема част. Надземната част (Herba Veronicae).

Описание на билката. Лечебното великденче (сн. 106) е многогодишно тревисто растение. Коренището е пълзящо. Стъблото е влакнесто, пълзящо, вкореняващо се или приповдигащо се, с изправени цветни клонки. Листата са с власинки, обратно – и широкояйцевидни или елипсовидни, 1,5–4 см дълги, 1–2 см широки, с къси дръжки, ситно назъбени, влакнести. Съцветията са гъсти, единични, жлезистовлакнести, излизачи от пазвите на един от двата срещуположни листа. Цветните дръжки са по-къси от чашката. Венчето е светлосиньо с лилав оттенък, 6–7 мм в диаметър, по-дълго от чашката. Плодникът е жлезиста, влакнеста, многосеменна кутийка. Цъфти през втората половина на пролетта и първата половина на лятото. Цялото растение е с горчив и тръпчив вкус.

сн. 106. Лечебно великденче
(Veronica officinalis)

Време за бране. Юни–юли.

Начин на бране. Отрязва се цялата надземна част на растението в началото и по време на цъфтенето. За брането да се избира слънчево време. Надземната част трябва да се реже, а не да се скубе, за да не се унищожава растението. Също е много важно при пренасяне на набрания материал да не се тъпче в плътни торби и чували, защото се увеличава вероятността да се запари и да почернее. Освен това при отрязването на надземната част тя трябва да се изтърсва, за да изпаднат полепналите по стъблата пясък, камъчета и други примеси.

Химичен състав. Гликозида аукубин, дъбилни и горчиви вещества, малко етерично масло, сапонини, органични киселини (ябълчна, лимонена, млечна), танини, захари, каротин (провитамин А), до 230 мг витамин С, гуми, смолисти вещества, редукиращи захари, минерални соли. При направени у нас изследвания на дрогата в нея са намерени 0,108 % алкалоиди и сапонини, с пенно число 100, а също и флавоноиди.

Употреба. В нашата народна медицина – като средство против заболяване на дихателните пътища, при кашлица: по 1 супена лъжица ситно нарязана дрога се залива с 2 чаени чаши вряща вода и след изстиване запарката се прецежда (доза за 1 ден). *Външно* се употребява при кожни обриви: счукана прясната дрога във вид на каша или настойката на drogата 10 % в дървено масло се счита за много добро средство за лекуване на пресни и гнойни рани, рани от изгорено, циреи и др. Медоносно растение. Декоративно растение. От него са създадени и градински форми.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Поточно великденче

Veronica beccabunga L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с лежащо стъбло, вкореняващо се във възлите, на върха издигащо се на височина до 60 см, голо. Листата са срещуположни, продълговато яйцевидни, дълги 2–7 см, широки 0,5–2,5 см, ситно назъбени, заострени, с къса дръжка (особено по-горните). Съцветията са гроздовидни, срещуположни, излизащи от пазвите на горните листа. Цветовете са с къса гола дръжка, почти равна на малките (около 1 мм широки) прицветници. Венчето е гълъбовосиньо, с по-тъмни ивици, 5–10 мм в диаметър. Тичинките са 2. Плодната кутийка е гола.

Сем. Scrophulariaceae – Живеничеви

Класисто великденче

Veronica spicata L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено, гъстовлакнесто стъбло, високо 20–70 см. Листата са срещуположни, продълговато-ланцетни, тъпи, дълги 2–9 см, широки 0,5–3 см, целокрайни, гъстовлакнести, с къса дръжка, горните приседнали. Съцветието единично, гъсто, дълго 5–30 см. Цветните дръжки са значително по-къси от чашката, почти приседнали, жлезисто влакнести. Чашката е 4-делна, обикновено жлезиста. Венчето е ярко гълъбовосиньо, рядко бяло, дълго 6–7 мм. Тичинките са 2. Яйчникът е горен. Плодната кутийка е влакнеста.

Семейство кръстоцветни

Brassicaceae = Cruciferae

Семейство *Кръстоцветни* е неравномерно разпределено в различните географски райони на планетата. Най-богато присъствие на кръстоцветни има в умерените области на Европа, Азия и Северна Америка, а най-бедни са екваториалните области и цялото Южно полукълбо.

Всичките кръстоцветни растения са групирани в около 3200 вида, разпределени в приблизително 380 рода.

Във флората на България семейство *Кръстоцветни* е представено от около 180 вида от 58 рода. Тук са включени и десетина вида от 3 рода, които са градински растения.

Кръстоцветните растения са с твърде еднообразен външен вид. Мнозинството от тях са едно-, дву- или многогодишни, обикновено ниски тревисти растения. Много малко от тях са храсти или полухрасти. Листата им са последователни, без прилистници, обикновено в различна степен пересто разсечени и често образуват розетка в основата на цветоносните листа.

Отличителен белег на кръстоцветните е еднообразието в устройството на съцветията и цветовете им. Характерни са връхните многоцветни гроздовидни или щитовидни съцветия, които многократно се удължават след прецъфтяването.

Цветовете на повечето кръстоцветни са дребни и невзрачни. Те са с двоен околоцветник, образуван от 4-делна чашка и 4-делно венче. Чашелистчетата са свободни, несраснали, разположени в два кръга, във всеки по 2. Венчелистчетата също са свободни и са разположени в един кръг под формата на кръст, което е дало името на семейството.

Семейство *Кръстоцветни* е много богато на полезни растения. едни се ползват за храна: зеле – къдраволистно, брюкселско, алабаш, главесто и др., бяла и черна ряпа, репички и др. Други се ползват за лечебни цели: синап, овчарска торбичка, боянка и др. Трети са маслодайни: рапица и репица, четвърти са подправки като хрян, и т.н.

1. Род АЕТНІОНЕМАР. Br.

Етионема

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

сн. 107.-Скална етионема
(*Aethionema saxatile*)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения. Листата са целокрайни, приседнали. Цветовете са събрани в прости гроздовидни съцветия; венчелистчетата са бели, розови или лилави. Плодът е ширококрилата шушулчица с 2–4 семена във всяко гнездо.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Aethionema saxatile* (L.) R. Br. Скална етионема (сн. 107). Среща се по скалисти и каменисти варовикови места, до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юли.

Забележка: Няма данни за употреба на представителите на рода Етионема в българската народна и в съвременната официална медицина. Растенията са с неизучен химичен състав.

2. Род ALLIARIA Scop.

Чеснова трева

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения. Приосновните и долните стъблени листа са с дълга дръжка, бъбрековидни до сърцевидни, вълнообразно назъбени до целокрайни, останалите са стъблени, триъгълно сърцевидни, на къса дръжка. Съцветието щитовидно, по-късно при плодовете се удължава и става гроздовидно. Цветните дръжки са тънки, голи, почти равни на чашката. Цветовете са събрани в прости или разклонени гроздовидни съцветия. Венчелистчетата са

4, бели, почти двойно по-дълги от чашката. Чашелистчетата са 4 броя, с бяла ципеста ивица по ръба си. Тичинките са 6, от които две са покъси. Яйчникът е горен. Шушулката е продълговата, слабо 4-стенна, 4-ръбеста, слабо прищипната като броеница, заострена. Цялото растение има специфична миризма на чесън. Плодът е четириръбеста шушулка с изпъкнали твърди капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Alliaria petiolata (Bieb.) Cavara et Grande. Чеснова трева** (лъжичина). Среща се покрай гори и храсталаци, предимно в планините, в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти април–юни.

сн. 108.-Лечебна чеснова трева
(Alliaria officinalis)

2. **Alliaria officinalis (MB.) Cav. et Grande** (сн. 108). **Лечебна чеснова трева** (лечебна лъжичина). Расте предимно из гори и сенчести храсталаци в планините до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юни. Лечебно.

В съвременната медицина се употребява цялото растение (дрога Herba Alliariae), което се събира по време на цъфтежа. Употребява се и в народната медицина.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Чеснова трева (Лъжичина)

Alliaria petiolata (M.B.) Cav. et Grande

Български народни наименования. Див чесън, пулвец, лъжичина, кремущ, сладка зелка, чешник.

Наименования в други страни. Русия: Чесночник лекарственный; Англия: Garlic-mustard; Германия: Lauchkraut; Франция: Alliaire.

Разпространение. В Европа, Балканския полуостров, Кавказ, Западна и Средна Азия, Северна Африка, пренесено в Америка.

Находища. У нас билката се среща в покрайните на горите, сенчестите места, предимно в планинските райони, до 1600 м надм. вис.

Описание на билката. Двугодишно тревисто растение (сн. 108), с високи дълги до 120 см стъбла, ръбести, набраздени. При основните и долните листа са с дълги дръжки (до 12 см), бърбиковидни до сърцевидни, вълнообразно назъбени до целокрайни. Стъблените листа са триъгълно сърцевидни, на къса дръжка, дълга 5–17 см, широки 4–15 см. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия. Чашката е четирилистна. Венчето е бяло, също четирилистно, с 4 бели венчелистчета, дълги от 5 до 8 мм, почти двойно по-дълги от чашката. Тичинките са 6, 2 от тях са по-къси. Яйчникът е горен. Плодът е шушулка, семената са с надлъжни бразди. Цялото свежо растение издава миризма на чесън.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Април–юни.

Химичен състав. Етерично масло с миризма на чесън, гликозида алиарозид, восък, каротин, синигрин, тлъсто масло, сапонини, пентозан, захари, витамин С. Дрогата не съдържа алкалоиди.

Лечебно действие. Диуретично, потогонно, откашлечно, глистогонно, противоскорбутно, противомикробно.

Употреба. При авитаминоза от различен произход, трудно уриниране, при кашлица, паразити в червата, трудно зарастващи рани, за възбуждане на апетита, понижава нивото на кръвната захар.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Една супена лъжица се залива с 600 мл вряща вода, кисне до 1–3 часа, прецежда се и се пие по 200 мл, преди храна, 3 пъти дневно. *Външно.* Прясно счуканата дрога се налага върху трудно зарастващи и гнойни рани. Растението може да се ползва вместо чесън, а семената му се употребяват вместо горчица.

Билката в българската народна медицина и традиция. Отвара от Чеснова трева се пие като потогонно и пикочогонно средство, при кашлица, нежит (кървене на венците). Със запазеното или прясно растение се налагат рани. Обредно Чесновата трева се бере по Еремия: моми и момци я късат, ядат, за да не ги хапят змиите през лятото; или ако ги ухапят, да не им навредят.

3. Род ALYSSOIDES Mill.

Алисоидес

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода.

Многогодишни тревисти растения с прости целокрайни листа със звездовидни власинки; приосновните листа са в розетка. Цветовете са едри, събрани в гроздовидно съцветие; вътрешните чашелистчета в основата са торбесто разширени; венчелистчетата са жълти, с дълг нокът. Плодовете са голи, яйцевидни шушулчици.

сн. 109. Гръцки алисоидес
(*Alyssoides graeca*)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Alyssoides graeca* (Reut.) Jav. Гръцки алисоидес.** Многогодишно. (сн. 109) Шушулчиците му са яйцевидни. Расте по варовикови скалисти места и каменисти поляни, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: Няма данни за употреба на представителите на рода *Алисоидес* в българската народна и в официалната медицина. Растенията са с неизучен химичен състав.

4. Род ALYSSUM L.

Игловръх

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения. Листата са целокрайни, покрити предимно със звездовидни власинки. Цветовете са събрани в гроздовидни или метличести съцветия; венчелистчетата са жълти, целокрайни или на върха плитко врязани. Плодовете са шушулчици с влакнести, рядко голи капачета. Лечебно. Билката се използва в българската народна медицина.

По нашите земи се срещат и са описани 22 вида.

сн. 110. Чашков игловрѣх
(*Alyssum alyssoides*)

1. ***Alyssum alyssoides* L** (сн. 110). **Чашков игловрѣх** (разваленка). Едно-годишно. Чашелистчетата се запазват при плодовете. Обитава сухи песъчливи и каменисти места, покрай гори, пътища, угари в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цѣфти април–юли.
2. ***Alyssum campestre* L.** **Полски игловрѣх**. Едногодишно. Чашелистчетата опадат при плодовете. Расте по южните сухи каменисти места, в предпланините и планините, до 1000 м надм. вис. Цѣфти април–юни.
3. ***Alyssum desertorum* Stapf.** **Пустинен игловрѣх**. Едногодишно. Чашелистчетата при плодовете отпадат, звездовидните власинки по листата са 0,2–0,3 мм в диаметър. Обитава сухи тревисти места, покрай пътища и угари в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цѣфти март–април.
4. ***Alyssum hirsutum* Bieb.** **Влакнест игловрѣх**. Едногодишно. Венчелистчетата са прищипнати в средата. Расте на припек по каменисти и песъчливи места, до 900 м надм. вис. Цѣфти април–юни.
5. ***Alyssum minutum* DC.** **Дребен игловрѣх**. Едногодишно. Чашелистчетата при плодовете се запазват, звездовидните власинки са 0,4–1 мм в диаметър. Вирее по открити каменисти поляни, покрай пътища, сгради, дворове в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цѣфти май–юни.
6. ***Alyssum montanum* L.** **Планински игловрѣх**. Многогодишно. Венчелистчетата са дълги 4–5,5 мм, по-дълги от чашелистчетата. Расте по скалисти и каменисти места, гори и гористи-планински склонове, предимно с южно изложение, от 500 до 1900 (2300) м надм. вис. Цѣфти юни–август.
7. ***Alyssum murale* Waldst et Kit.** **Стенен игловрѣх**. Многогодишно. Растенията са високи до 40 см, листата отгоре са зелени, отдолу сиво-бели. Расте по припечни каменисти и скалисти места в предпланините и планините, в цялата страна, от 300 до 1000 м надм. вис. Цѣфти юли–август.

8. ***Alyssum obtusifolium* DC. Тъполистен игловрѣх.** Многогодишно. Листата са сиво-бели отгоре и отдолу. Вирее по открити, често варовикови скалисти места, до 700 м надм. вис. Цѣфти юли–август.

9. ***Alyssum reiserii* Vel. Рейзеров игловрѣх.** Двугодишно, до многогодишно. Венчелистчетата са малко по-дълги от чашелистчетата. Расте по сухи, каменисти, открити места от 500 до 1200 м надм. вис. Цѣфти юни–юли.

10. ***Alyssum strigosum* Banks et Sotand. Четинест игловрѣх.** Едногодишно. Венчелистчетата постепенно стеснени към основата. Расте по сухи пясъчливи и каменисти места в цялата страна, от 100 до 900 м надм. вис. Цѣфти май–юни.

Билката в българската народна медицина и традиция. Отварата от игловрѣх се пие при обриви по цялото тяло със силен сърбеж. При хрема се вдишва пушекът от билката, която се запалва и оставя да тлее.

Забележка. Няма данни за изучен химичен състав и приложение на видовете от рода *Игловрѣх* в съвременната официална медицина.

5. Род ARABIDOPSIS (DC.) Heynh.

Арабидопсис

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения. Листата са продълговато елипсовидни до ланцетни, целокрайни или раздалечено назъбени, приосновните – в розетка. Цветовете са дребни, в гроздовидни съцветия; венчелистчетата са бели, до 2 пъти по-дълги от чашката. Плодът е линейна, почти цилиндрична шушулка.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

сн. 111. Арабидопсис
(*Arabidopsis thaliana*)

1. **Arabidopsis thaliana (L.) Heynh.** Арабидопсис (сн. 111). Едногодишно и двугодишно растение. Вирее по сухи тревисти и песъчливи места, най-често като плевел в житни и окопни култури в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма данни за употреба на растението в българска народна медицина. Няма данни за проучени химичен състав и биологично активни съставки в растението от съвременната медицина.

6. Род ARABIS L.

Гъшарка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни и многогодишни, по-рядко едногодишни растения. Листата са целокрайни или назъбени, приседнали, приосновните – в розетка. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия; венчелистчетата – стеснени в нокът, бели, рядко бледолилави или бледожълти. Плодовете са линейни шушулки с плоски капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 13 вида.

сн. 112. Издънкова гъшарка
(*Arabis procurrens*)

1. **Arabis alpina L.** Алпийска гъшарка. Многогодишно. Расте по варовикови каменисти и скалисти места, от 1000 до 2900 м надм. вис. Цъфти април–юли.
2. **Arabis glabra (L.) Bernh.** Гола гъшарка. Двугодишно. Расте по каменисти места, край гори и храсталаци в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. **Arabis hirsuta (L.) Scop.** Влакнеста гъшарка. Двугодишно или многогодишно. Вирее по сухи скалисти и каменисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юни.
4. **Arabis procurrens Waldst. et Kit.** Издънкова гъшарка (сн. 112). Многогодишно. Среща се най-чес-

то из сенчести каменисти и скалисти места, от 500 до 2000 м надм. вис. Цъфти април–юли.

5. *Arabis recta* Vilt. Права гъшарка. Едногодишно. Расте по сухи тревисти места, до 1400 м надм. вис. Цъфти април–юни.

6. *Arabis sagittata* (Bertol.) DC. Стрелолистна гъшарка. Двугодишно. Вирее по сухи каменисти места, край гори и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юни.

7. *Arabis turrata* L. Дългоплодна гъшарка. Двугодишно до многогодишно. Расте по каменисти и скалисти, често варовикови терени в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма данни за употреба на растението в българската народна медицина. Няма данни за проучени химичен състав и биологично активни съставки в растението от съвременната медицина.

6.A Род *Armoracia rusticana* P. Gaert.

Хрян

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Български народни наименования. Рен, Рян, Хрян.

Наименования в други страни. Русия: Хрен обыкновенный (Хрен деревенский); Англия: Horse radish; Германия: Meerrettich; Франция: Cranson (raifort sauvage).

Разпространение. Родината на хряна е Югоизточна Европа (Южна Русия и Източна Украйна) и Югоизточна Азия. Пренесено в Америка.

Находища. У нас няколко сорта хрян се отглеждат като градинско растение, но може да се срещне и диворастващо в крайдунавска България.

Описание на билката. Хрянът е многогодишно тревисто растение. Корените са цилиндрични, с жълтеникава кора, месести, дебе-

сн. 113. Хрян
(*Armoracia rusticana*)

ли, проникващи дълбоко в почвата. Вътрешността им е бяла, сочна, с остро лютив вкус и характерен мирис. Стъблото е високо до 1 м, разклонено от основата. Приосновните листа са дълги до 40 см, продълговато-ланцентни, назъбени; стъблените също, но по-дребни. Цветовете са бели, дребни, събрани в съцветия, излизащи от пазвите на листата. Венчелистчетата са 4 на брой, разположени на кръст, бели. Чашелистчетата са 4, тичинките – 6. Плодът е кръгла шушулка. Размножава се най-често чрез вегетация. (сн. 113)

Употребяема част. Корените, рядко и листата.

Време на събиране. След септември, на втората година.

Химичен състав. В свежо състояние корените на хряна съдържат един тиогликозид, който потопен във вода отделя етерично масло, приличащо на синапеното. Съдържат още захари, нишесте, смолисти вещества, лицазим (или още наричан арморацин) – естествен антибиотик, аскорбинова киселина (витамин С), етерично и тлъсто масло и др.

Действие. Стимулиращо, противомикробно, диуретично, подобрява обмените процеси в организма, апетитовъзбуждащо, антиревматично.

Употреба. При липса на апетит, за подобряване на храносмилането, при възпаление на горните дихателни пътища, за укрепване на организма и др. Да се употребява в малки дози! Съществува опасност от отравяне.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Настърганите корени от хряна се поставят в червено вино (съотношение 1 : 4), приема се по 1 супена лъжица сутрин и вечер преди храна. Може да се приготви и захарен сироп. Корените на хряна се нарязват на кръгчета и се посипват със захар – след няколко часа се отцежда захароподобна течност. Приема се 3 пъти дневно по 1 чаена лъжичка. Друго предписание: 400 г настъргани корени от хрян се разбъркват добре с 500 г пчелен мед. От така приготвената смес се взема по една супена лъжица 3 пъти дневно преди храна. Преди всеки прием да се разбърква добре сместа.

Билката в българската народна медицина и традиция. Използва се като диуретично средство при асцит, за овладяване на възпалителни отоци при ревматизъм, подагра и др.

7. Род AURINIA (L.) Desv.

Ауриния

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения, покрити със звездовидни и разклонени власинки. Листата прости, целокрайни или лировидно наделени. Цветовете са разположени в метличести съцветия; венчелистчетата са жълти или бели. Плодовете са шушулчици с късо стълбче; семената често са крилати.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

сн. 114. Скална ауриния
(*Aurinia saxatilis*)

1. ***Aurinia saxatilis* (L.) Desv. Скална ауриния** (сн. 114). Многогодишно. Венчелистчетата са жълти. Вирее по варовикови скалисти места, предимно в предпланините и планините на цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти март–юни.

Забележка: Няма данни за употреба на растението в българската народна медицина. Няма данни за проучени химичен състав и биологично активни съставки в растението от съвременната медицина.

8. Род BARBAREA R. Br.

Злина

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно или многогодишно тревисто растение с голо стъбло, разклонено в горната си част и високо до 1 м. Долните листа са лировидни, с 2–5 двойки продълговати странични дялове и голям закръглен или овален връхен дял, в основата сърцевиден, назъбен до нарязан или почти целокраен. Горните стъблени листа са приседнали, с широко обхващащи стъблото ушички, обратнойцевидни, едро назъбени или вълновидно изрязани. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия по върховете на разклоненията на стъб-

лото, без прицветници. Чашелистчетата и венчелистчетата са по 4. Венчелистчетата са жълти, дълги 5–7 мм. Тичинките са 6. Яйчникът е горен. Плодът е шушулка, дълга 15–30 мм, широка 1–2 мм, с дръжка, дълга 4–6 мм, разперен, понякога дъговидно извит.

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

сн. 115. Обикновена злина
(*Barbarea vulgaris*)

1. ***Barbarea vulgaris* R. Вр. Обикновена злина** (сн. 115). Двугодишно до многогодишно. Съцветието е без прицветници; цветните пъпки и шушулките голи. По влажни тревисти места изливади и гори, среща се и като плевел в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–юли. Употребявала се в народната медицина.

2. ***Barbarea stricta* Andrз. Изправено-плодна злина**. Двугодишно или многогодишно. Без прицветници, но плодове-те ѝ са прилегнали към стъблото. Вирее по влажни места, край поточета, из влажни гори и храсталаци, като плевел в цялата страна. Цъфти април–юли.

Останалите два вида са или с цели долни листа, или влакнести, или цветовете им са с прицветници.

Забележка: Има оскъдни данни за използването на билката в Българската народна медицина. Растенията от рода не са изследвани по биохимични показатели от съвременната научна медицина.

9. Род BERTEROA DC.

Турия

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни до многогодишни тревисти растения. Листата са целокрайни или плитко разделеноназъбени, стъбловите – приседнали. Съцветието е гроздовидно, разклонено; чашелистчетата са влакнести; венчелистчетата – дълбокодвуделни, бели, рядко бледорозови. Плодовете са

шушулчици с изпъкнали или плоски капачета, покрити със звездовидни власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Berteroa incana* (L.) DC. Сива турия** (сн. 116). Едногодишно до многогодишно. Расте по сухи тревисти места, край пътища, ливади, лозя, житни посеви в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–август.

2. ***Berteroa obliqua* (Sibth. et Sm.) DC. Неравностранны турия.** Едногодишно до многогодишно. По сухи тревисти места. Вирее по Черноморско крайбрежие, до 700 м надм. вис. Цъфти юни–август.

сн. 116. Сива турия
(*Berteroa incana*)

10. Род BRASSIKA L.

Зеле

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно тревисто растение с централен масивен корен с многобройни разклонения. Стъблото в основата е вдървено. Приосновните листа са едри, месести, плътно припокриващи се в кълбести зелки. Цветоносното стъбло, развиващо се през втората година, до 2 м високо, с удължени или линейни цели стъбла. Съцветието е метличесто, многоцветно. Венчелистчетата са 4, сярножълти, рядко бели. Плодът е линейна до цилиндрична шушулчица. Цъфти май–октомври.

По нашите земи се срещат и са описани няколко разновидности на видовете в рода.

1.* ***Brassica oleracea* L. var. *capitata*** (сн. 117). **Зеле** (главесто зеле, капуста, жируя, капуста, лахана, конопиди, къдраво зеле). Отглежда се като зеленчук навсякъде из страната, до 1400 м надм. вис. През втората година цъфти юли–август. Лечебно. Използва се в народната и официалната медицина.

2. *Brassica oleracea* L. var. *capitata* f. *alba*. Бяло зеле.
3. *Brassica oleracea* L. var. *botrytis*. Карфиол.
4. *Brassica oleracea* L. var. *italica*. Броколи.
5. *Brassica oleracea* L. var. *Gongylodes*. Главесто зеле (чукундур).
6. *Brassica oleracea* L. var. *gemmifera*. Многоглавесто зеле.

сн. 117. Зеле
(*Brassica oleracea*)

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Зеле

Brassica oleracea L. var. *capitata*

Български народни наименования. Главесто зеле, капуст, жируя, капуста, лахана, конопида, къдраво зеле.

Наименования в други страни. Русия: Копуста кочанная; Англия: Cabbage, Cole; Германия: Kopf Kohl; Франция: Chou cabus, Chou pomme.

Разпространение. Едно от най-старите и най-разпространени културни растения. Произхожда от Средиземноморието и Югозападна Азия.

Находища. У нас зелето се засажда като зеленчук в почти всички райони на страната.

Описание на билката. Главестото зеле е двугодишно тревисто зеленчуково растение, със силно развита коренова система. С едри месести листа, които през първата година се свиват по определен начин и образуват зелката (главата). През втората година се развива цветоносно стебло, което дава цвят и плод. Засяване и реколта през ранно лято, лятото и късна есен.

Употребяема част. Надземната част в свежо състояние.

Време на събиране. Юни и след септември.

Химичен състав. В прясното зеле се съдържат захари, витамините К, С, РР, Н и В2, серни съединения, аминокиселини, азотни вещества, минерални соли. Напоследък е открит един витаминозно подобен фактор, условно наречен витамин J, на който се придава

лечебното и предпазно действие при стомашна язва. Киселото зеле, при правилно изпълнена рецепта за приготвянето му, запазва качествата и съставките на прясното зеле 4–5 месеца.

Действие. Стимулиращо, диуретично, подобрява храносмилателните процеси в организма, разхлабващо. Потиска образуването на хормони в щитовидната жлеза, при Базедова болест.

Лечебно действие. За подобряване на храносмилането, при чернодробни и жлъчни заболявания, при язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника, при хипацидни гастрити, спастичен колит, хроничен запек, хроничен хепатит, дискинезия на жлъчните пътища и холелитиаза в интервалите, при Базедова болест. Външно за ускоряване узряването на гнойни огнища, при ревматични и ставни заболявания.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Най-успешна е употребата на пресен сок от зеле. Пие се три пъти дневно по 100 мл, преди храна. Успешно се прилага и зелев сок от кисело зеле. Вземат се три пъти дневно по 150–200 мл. *Външно.* Налагат се заболели участъци от тялото с листа от прясно или кисело зеле. Прясно счукано зеле се смесва със зехтин 1 : 1 и се приготвя смес за намазване на рани при изгаряне.

Билката в българската народна медицина и традиция. При гушер (лошо гърло) се дъвчат пресни листа от зеле. Сок от кисело зеле се пие на гладно при уплах, тения и глисти. В зелев сок се киснат краката при ревматизъм. Смес от зелев сок и зехтин се пие сутрин на гладно против камъни в бъбреците и жлъчката. При главоболие се налага челото с листа от кисело зеле или с кърпа, напоена в зелев сок. С листа от кисело зеле се налагат рани от изгорено, цирей, отоци. Пресен сок от зеле и зехтин се ползва за намазване при изгаряния.

11. Род CALEPINA Mans.

Кривица

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или двугодишни растения. Листата са цели, почти целокрайни, до лировидно-пересто врязани, стъбловите – приседнали. Цветовете са събрани в гроз-

сн. 118. Кривица
(*Calepina irregularis*)

довидно съцветие; венчелистчетата са бели, нееднакво дълги, външните две са по-къси от вътрешните. Плодовете са яйцевидно кълбести, едносеменни шушулчици.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Calepina irregularis* (Asso) Thell. Кривица (сн. 118). Едногодишно и двугодишно. Расте по буренливи и пустеещи места, посеви, като плевел из цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за изучени химичен състав и биологично активни вещества на вида от съвременната медицина.

12. Род CAMELINA Crantz.

Камелина

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

сн. 119. Ленова камелина
(*Camelina alyssum*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или двугодишни растения. Листата са приседнали, в основата са стреловидни, с ушички. Цветовете са разположени в гроздовидни съцветия; венчелистчетата са жълти или бели, по-дълги от чашката. Плодовете са обратнокрушовидни шушулчици с голи, изпъкнали капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Camelina alyssum* (Mill.) Thell. Ленова камелина (сн. 119). Едногодишно и двугодишно. Расте най-често в посеви от лен в планинските райони, като плевел, до 1300 м надм. вис. Цъфти май–юни.

2. *Camelina mscrocarpa* DC. Дребноплодна камелина.

Едногодишно и двугодишно. Вирее из добре огрени от слънцето южни каменисти поляни, покрай гори и храсталаци, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

3. *Camelina rumelica* Vel. Румелийска камелина. Едногодишно и двугодишно. Расте по тревисти места, покрай пътища, из ниви, в равнините и предпланините, като плевел почти из цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за изучени химичен състав и биологично активни вещества на вида *Камелина* от съвременната медицина.

13. Род *CAPSELLA* Medic.

Овчарска торбичка

сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae* = *Cruciferae*

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения с изправено просто или разклонено стъбло, високо 20–50 см, голо или меко влакнесто. Приосновните листа са събрани в розетка, с дръжка, цели, назъбени или пересто наделени, стъблените са приседнали, последователни, цели или неправилно изрязани, с 2 израстъка, приличащи на ухо, които обхващат стъблото. Цветовете са бели, събрани в гроздовидно съцветие, което при плодовете силно се удължава. Чашката е с 4 листчета, дълги 1–2 мм, яйцевидни или ланцентни, с бял ципест ръб. Венчелистчетата са също 4, бели, дълги 2–3 мм, на върха си закръглени и вдлъбнати, с едно шипче, често розови или липсват. Тичинките са 6, от които 2 – по-къси, както е при всички видове от това семейство. Яйчникът е горен. Шушулчиците са триъгълни, дълги 6–9 мм, леко врязани на върха си.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic. Обикновена овчарска торбичка (сн. 120). Едногодишно и двугодишно. Венчето е бяло; стълбчето – 0,2–0,5 мм. Среща се по сметища, край пътища и др., до 2000 м надм. вис. Цъфти март–ноември. В съвременната медицина се използва надземната част (дрога *Herba Bursae pastoris*). Има широко приложение и в народната медицина.

сн. 120. Овчарска торбичка
(*Capsella bursa-pastoris*)

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Овчарска торбичка

Capsella bursa-pastoris (L.) Med.

Български народни наименования. Бабини гниди, Бяла трева, Гергьовденче, Лютиче, Овчарска торбичка, Плешчица, Попова лъжичка, Попови въшки, Рапан, Рупа, Торбичка, Тракачка, Хлопка, Спорка, Слезен, Чобан торба (тур.)

Наименования в други страни. Русия: Пастушья сумка; Англия: Shepherd's purse; Германия: Hirtentäschel, Taschel; Франция: Bourse à pasteur.

Разпространение. В Европа, Азия, Африка, Америка, Австралия, навсякъде без тропиците и полюсите.

Находища. У нас билката се среща навсякъде като плевел и бурен по ливадите, тревистите места, покрай пътищата, в градините, буренищата и др., до 1800 м надм. вис.

Описание на билката. Едногодишно или двугодишно тревисто растение, с изправени или разклонени стъбла, високи 20–50 см, голи или мековлакнести. Приосновните листа са с дръжки, събрани в розетка, цели, назъбени, или перестонаделени. Стъблените листа са приседнали, последователни, цели или неправилно изрязани, с 2 израстъка, които приличат на ухо, обхващащи стеблото. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия, дребни. Тичинките са с дръжка, без израстъци. Венчелистчетата са еднакви, най-често бели, рядко розови. Шушулките са елипсоидни, често триъгълно-клиновидни, сплескани откъм шевовете; капачетата са с изваден гръбен ръб, без крилца, наподобяват завързана торбичка. Семената са многобройни, светлокафяви.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Май–септември.

Химичен състав. Съставът на действащите вещества в дрогата засега не е добре проучен. Досега е установено, че частите от растението съдържат тирамин, холин, дъбилни вещества, ацетилхолин, диосмин, 3 кристални флавоноида, алкалоида бурсин,

рамногликозида гисеопин, инозит, фумарова, ябълчена, лимонена и аскорбинова киселина, витамини К и С, калиеви соли и смолисти вещества.

Действие. Кръвоспиращо, запичащо, антисклеротично, понижава артериалното налягане, усилва маточните съкращения.

Употреба. При диабет, атеросклероза, хипертония, менструални болки, жълтеница, кръвотечения от носа, маточни кръвоизливи, стомашни и чревни кръвотечения, хемороиди, болести на черния дроб, далака, панкреаса и бъбреците. Външно за налягане при натъртено.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Една супена лъжица се залива с 300 мл вряща вода, кисне 1–3 часа, прецежда се и се пие по 100 мл, преди храна, 3 пъти дневно. Студен извлек от 2 супени лъжици, залети с 600 мл вода, се разбъркват добре, престояват ок. 8 часа, прецеждат се и се изпива за един ден. *Външно.* Прясно счуканата дрога се налага върху натъртено от падане място.

Билката в българската народна медицина и традиция. Отвара от Овчарска торбичка се пие при пясък и камъни в жлъчката и бъбреците, болести на черния дроб и далака, при високо кръвно налягане, при кръв в урината, световъртеж, маточни кръвоизливи, високо кръвно и др. Билката се ползва в комбинация с други билки при запек, за прочистване на кръвта, главоболие, затруднено уриниране и др. Външно отварата се препоръчва за жабурене при зъбобол и гърлобол, и за налягане при наранявания.

14. Род CARDAMINE L.

Горва

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, по-рядко едногодишни и двугодишни растения, с изправено голо стъбло, високо 20–50 см, обикновено неразклонено, в основата си с розетка от листа. Листата са нечифтоперести, приосновните – с дълга дръжка, с 1–7 двойки овални до бъбрековидни голи листчета, целокрайни или с малки зъбци, с къса дръжчица; върхното

сн. 121. Луковична горва
(*Cardamine bulbifera*)

листче е по-голямо, стъблените листа – приседнали или с къса дръжка, с 2–5 двойки продълговати или линейни, целокрайни, приседнали листчета. Съцветието отначало е щитовидно, а по-късно – гроздовидно, удължено, с 8–20 цвята, с къса дръжчица, дълга 1–2 см. Цветовете са бели, виолетови или розови, събрани в гроздовидни съцветия. Чашелистчетата са 4, овални, дълги ок. 3 мм. Венчелистчетата са 4, дълги до 15 мм. Тичинките са 6 (4+2). Прашниците са жълти или виолетови. Яйчникът е горен, с едно стълбче. Плодът е права шушулка, дълга 2–4 см, сплескана, при разпукването ѝ капачетата ѝ се извиват назад.

По нашите земи се срещат и са описани 17 вида.

1. ***Cardamine acris* Griseb. Красива горва.** Многогодишно. Вирее по влажни и мочурливи места, покрай планински потоци, от 1000 до 2200 м надм. вис. Цъфти юни–август.
2. ***Cardamine amara* L. Горчива горва.** Многогодишно. Вирее по мочурливи и влажни места, временни водоеми край планински реки и потоци, между 1000 и 2200 м надм. вис. Цъфти май–юни.
3. ***Cardamine bulbifera* (L.) Crantz (*Dentaria bulbifera*). Луковична горва** (сн. 121). Многогодишно. Вирее из сенчести гори и храсталаци в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти април–юни.
4. ***Cardamine graeca* L. Гръцка горва.** Едногодишно и двугодишно. Вирее по сухи каменисти места, из храсталаци, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–май.
5. ***Cardamine hirsute* L. Влакнеста горва.** Едногодишно. Вирее из тре висти места и храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти март–април.
6. ***Cardamine impatiens* L. Нежна горва.** Едногодишно и двугодишно. Вирее из сенчести гористи места, от 400 до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли.

7. ***Cardamine matthioli* Moretti. Матиолова горва.** Многогодишно. Вирее из влажни ливади, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юни.
8. ***Cardamine pratensis* L. Ливадна горва.** Многогодишно. Расте по влажни места в низините. Цъфти юни–август. Лечебно. Употребява се в народната медицина.
9. ***Cardamine rivularis* Schur. Краипоточна горва.** Многогодишно. Вирее из влажни и мочурливи планински ливади, покрай потоци, от 1000 до 2400 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: Липсват писмени данни за употреба на билката в българската народна медицина. Няма сведения съвременната научна практика да е изследвала лечебните свойства на растението.

15. Род CARDAMINOPSIS (C. A. Meyer) Hayek

Кардаминопис

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно и многогодишни тревисти растения. Листата са ланцетни, приосновните – лировидно, пересто разсечени, стъбловите назъбени, приседнали. Цветовете в разклонени гроздовидни съцветия; венчелистчетата са бели, понякога лилави до пурпурни. Плодовете линейни шушулки с плоски капачета.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Cardaminopsis arenosa* (L.) Наяк. Кардаминопис** (сн. 122).

Едногодишно и многогодишно.

Расте по сухи каменисти поляни, тревисти места, в предпланините и планините нарядко, почти в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.

сн. 122 Кардаминопис
(*Cardaminopsis arenosa*)

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина, както и за изучени химичен състав и биологично активни вещества на вида от съвременната медицина.

сн. 123. Родилна трева
(*Cardaria draba*)

16. Род CARDARIA Desv.

Родилна трева

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с изправено стъбло, покрито с власинки, високо 15–90 см, в горната си част щитовидно разклонено. Приосновните листа са стеснени в дръжка, едро наръбени до лентовидно наделени; средните и горните стъблени листа са приседнали, обратноовални до ланцетни, дълги до 6 см, широки до 4 см, със сърцевидната си основа обхващат стъблото (в основата с ушички). Цветовете са дребни, в щитовидни съцветия. Чашелистчетата са 4, голи,

дълги 1,5–2 мм, с бял ципест ръб. Венчелистчетата са 4, бели, дълги ок. 4 мм. Яйчникът е горен, с едно стълбче. Плодовете са обратносърцевидни, без издадени странични ръбове, неразпукващи шушулчици, дълги 3–4,5 мм, широки 3,5–5,0 мм.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Cardaria draba*-(L.)-Desv.-(*Lepidium draba* L.). Родилна трева (сн. 123). Многогодишно. Расте из пустеещи и буренясали места, покрай сгради, пътища и на др. места, в цялата страна. Разпространено е до 1000 м надм. вис. Цъфти април–октомври. Лечебно.

Забележка: Употребява се в народната медицина. Няма съвременни данни за изследвани химичен състав и съдържание на биологично активни вещества.

16А. Род CHEIRANTHUS L.

Шибой

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишно растение, често полухраст, достигащ до височина 60 см. Цветовете са златистожълти, оранжево-жълти, до кафяви. Плодът е шушулка. Декоративно градинско растение.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Cheiranthus cheiri L. Шибой.** Расте из градините в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юли. Лечебно. Използва се в българската народна медицина.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Шибой

Cheiranthus cheiri L.

Български народни наименования. Жълт Ароматен шибой, Летен шибой, Жълт шибой, Менкеше, Шибой.

Наименования в други страни. Русия: Желтофиол садовый, Лакфиоль; Англия: Wallflower; Германия: Goldlark; Франция: Giroflée jaune.

Описание. Жълтият шибой (сн. 124) е многогодишно растение, почти полухраст. Коренът е силно разклонен, дълбоко проникващ в почвата, дървесинен. Стъблото е до 60 см високо, разклонено, ръбесто, покрито с двуразделни власинки, в долната си част дървесинено, гъсто облистено. Листата са ланцетни, на върха заострени, целокрайни или слабо назъбени, долните са с къси дръжки, а горните – приседнали, клиновидно стеснени към основата си. Цветовете са сравнително едри, събрани в гъсти гроздо-

сн. 124. Жълт шибой
(Cheiranthus cheiri)

ве на върха на стъблото и разклоненията му. Чашелистчетата са 4, линейно-ланцетни, гъстовлакнести, по края с бяла ципеста ивица, а външните в основата с торбесто разширение. Венчелистчетата са 4, златножълти, оранжево-жълти до кафяви, с тесен, дълъг нокът. Плодът е 4-ръбеста сплесната цилиндрична шушулка с много семена. Цялото растение има приятна миризма. Цъфти в началото на лятото.

Разпространение. Растението произхожда от Средиземноморието. У нас го сеят из градините като декоративно растение. Размножава се чрез семена.

Употребяема част. Стръковете (**Herba Cheiranthi cheiri**) и семената (**Semen Cheiranthi cheiri**).

Време за бране. Стръковете се берат през май–юни.

Химичен състав. Цветовете съдържат етерично масло, в състава на което влизат анисалдехид и метилантранилат, кверцетин, изорамнетин, фермента мирозин, дъбилни вещества, гликозида хейрантин, холин, и алкалоида хейринин. Семената съдържат сърдечноукрепващи гликозиди: хейротоксин, хейрозид А, хейрозид Н, хейрантин, глюкохейролин, рафанол и до 26 % тлъсто масло. Намерени са още 2 неизследвани още добре аморфни гликозида: J и K. Тлъстото масло се състои от глицеридите на линолевата, еруковата, олеиновата и линоленовата киселина.

Приложение. В народната медицина при спазми на коремните органи и при главоболие.

Начин на употреба. 1 чаена лъжичка счукани стръкове се запарват в 250 мл вряща вода, след изстиване запарката се прецежда и се пие по 1 чаена лъжичка 3 пъти на ден. *Внимание:* в по-големи дози drogата е отровна! В миналото отварата от шибой се е ползвала от самозвани „лечители“ за помятане (прекръпяване на бременност).

Билката в българското лечителско изкуство. За лечение при сърдечна недостатъчност в Русия е създаден от drogата гликозидният препарат „гликофиол“. Резултатите, получени у нас, са показали, че извлеките от семената на нашето растение имат слабо, без практическа стойност хипотензивно действие. Медоносно и декоративно растение.

17. Род CLYPEOLA L.

Клипеола

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни дребни растения, покрити с разклонени и звездовидни власинки. Листата са приседнали, обратноланцетни, целокрайни. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия. Венчелистчетата са равни или малко по-дълги от чашката, бледожълти или жълти. Плодовете са широко яйцевидни до почти кръгли шушулчици с плоски влакнести капачета.

сн. 125. Обикновена клипеола
(*Clypeola jonthlaspi*)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Clypeola jonthlaspi* L. Обикновена

клипеола (сн. 125). Едногодишно. Шушулчиците са 3–6 мм в диаметър. Вирее по сухи каменисти и скалисти, най-често варовикови терени, до 700 м надм. вис. Цъфти март–май.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за изучени химичен състав и биологично активни вещества на вида от съвременната медицина.

18. Род CONRINGIAA dans.

Целебница

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения. Листата са обратнойцевидни до обратнотланцетни, целокрайни, синкаво-зелени. Стъбловите приседнали, в основата сърцевидни, обхващащи стъблото. Цветовете в гроздовидни съцветия; венчелистчетата бледожълти, жълти и до 2 пъти по-дълги от чашката. Плодовете са четириръбести шушулки.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

сн. 126. Австрийска целебница
(*Conringia austriaca*)

1. *Conringia austriaca* (Jacq.) Sweet.
Австрийска целебница (сн. 126). Едногодишно и двугодишно. Расте по ниви, лозя, буренясаи места, като плевел, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.

2. *Conringia orientalis* (L.) Dum.
Източна целебница. Едногодишно и двугодишно. По тревисти места, покрай пътища, из житни посеви, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на рода от съвременната медицина.

19. Род CORONOPUS Zinn.

Невидимка

сн. 127. Невидимка
(*Coronopus procumbens*)

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения с прости, пересто разсечени листа. Цветовете много дребни, събрани в къси гроздовидни съцветия; венчелистчетата бели или бледожълтеникави, понякога неразвити. Плодовете са кълбовидни шушулци с набраздени капачета.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Coronopus procumbens* Gilib. **Невидимка** (сн. 127). Едногодишно и двугодишно. Край пътища, по пустеещи места, сметища и др. в цялата страна до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни. Употребявала се е в българската народната медицина.

Забележка: Има оскъдни данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на рода от съвременната медицина.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Невидимка

Coronopus procumbens Gilib.

Описание на билката. Едногодишно или двугодишно тревисто растение със силно разклонени и полегнали или приповдигащи се стъбла, високи до 30 см. Листата са голи, дълбокопересто разсечени, с продълговато-ланцетни, целокрайни или нарязани делчета. Цветовете са събрани в сбити съцветия, срещуположни на листата. Цветните дръжки са дълги до 2 мм. Цветовете са бели, с чашка и венче с по 4 листчета, дълги около 2 мм. Тичинките са 6 (4+2). Яйчникът е горен, с едно стълбче. Шушулчиците са сплескани, дълги 2–3 мм, бъбрековидни, силно мрежесто набръчкани или брадавичести.

20. Род DESCURAINIA Webb. et Berth.

Войничница

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно или двугодишно растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1 м. Листата са последователни, перести, обикновено с дръжка, само най-горните – приседнали, с теснолинейни до продълговати делчета, най-често покрити с разклонени власинки. Цветовете са дребни, събрани в гъсто гроздовидно съцветие, с дръжка, дълга 4–6 мм. Чашелистчетата са 4, дълги около 2,5 мм. Венчелистчетата са бледожълти, дълги 2–2,5 мм, продълговати, понякога липсват. Тичинките са 6, от които двете са външни и по-къси. Яйчникът е горен. Плодът е шушулка, дълга 8–15 мм, цилиндрична, насочена нагоре.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

сн. 128. Войничница
(*Descurainia sophia*)

1. *Descurainia sophia* (L.) Webb. Войничница (сн. 128). Едногодишно или двугодишно растение. Разпространено по буренясаи места, сметища, край пътища и др. в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юли. Употребявало се е в българската народна медицина.

Забележка: Има оскъдни данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на рода от съвременната медицина.

21. Род DIPLLOTAXIS DC.

Двуредка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

сн. 129. Стенна двуредка
(*Diplotaxis muralis*)

Общо описание на видовете в-рода. Едногодишни до многогодишни тревисти растения. Листата салировидно разсечени до почти целокрайни. Цветовете в гроздовидни съцветия; венчелистчетата са жълти, до 2 пъти по-дълги от чашката. Плодовете са голи шушулки с изпъкнали капачета; семената са на 2 реда във всяко гнездо.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Diplotaxis muralis* (L.) DC. Стенна двуредка (сн. 129). Едногодишно и двугодишно. Среща се по тревисти, често буренясаи места, до 900 м надм. вис. Цъфти май–юли.

2. ***Diplotaxis tenuifolia* (L.) DC. Тънколистна двуредка.** Многогодишно. Обитава топли каменисти, често варовикови терени, до 800 м надм. вис. Цъфти май–юли.

3. ***Diplotaxis viminea* (L.) DC. Пръчковидна двуредка.** Едногодишно. Вирее по сухи тревисти места. Цъфти юни–август.

Забележка: Има оскъдни данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на видовете в рода от съвременната медицина.

22. Род DRABA L.

Рупа

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни до многогодишни тревисти растения. Листата са прости, целокрайни, рядко назъбени, приосновните най-често образуват гъста розетка. Цветовете са разположени в гроздовидни съцветия. Венчелистчетата са жълти, рядко бели. Плодовете са шушулчици със слабо изпъкнали, обикновено влакнести капачета.

сн. 130. Вечнозелена рупа
(*Draba aizoides*)

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. ***Draba aizoides* L. Вечнозелена рупа**

(сн. 130). Многогодишно. Расте по варовикови скалисти места, от 500 до 2000 м надм. вис. Цъфти март–юни.

2. ***Draba lasiocarpa* Roch. Влакнестоплодна рупа.** Многогодишно. Расте по каменисти и скалисти, най-често варовикови места, от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти март–юни.

3. ***Draba muralis* L. Стенна рупа.** Едногодишно и двугодишно. Среща се по тревисти и каменисти места, из храсталаци и поляни в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–юни.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на рода от съвременната медицина.

23. Род EROPHILA DC.

Гладница

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

сн. 131. Пролетна гладница
(*Erophila verna*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения. Листата са елипсовидни, яйцевидни или обратояйцевидни, назъбени до почти целокрайни, събрани в приосновна розетка. Цветовете са дребни, в гроздовидно съцветие. Венчелистчетата са дълбоко 2-делни, бели или розови. Плодовете са голи шушулцици.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Erophila verna* (L.) Chevall. Пролетна гладница (сн. 131). Вирее по пясъчливи и каменисти места, из пасища и поляни, край ниви и пътища в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–май.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Липсват данни за химичен състав и биологично активни вещества на рода от съвременната медицина.

24. Род ERYSIMUM L.

Боянка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни до многогодишни тревисти растения, които през първата година образуват само розетка от листа, а през втората обикновено няколко силно разклонени стъбла, високи до 80 см, белезникави поради наличието на много двуразделни прилегнали власинки. Листата са целокрайни или назъбени, влакнести. Приосновните, розетковите листа са продълговати до нишковидни, стеснени в дълга дръжка, обикновено с редки зъбци или целокрайни. Стъблените листа са последователни, с къса дръжка, продълговати, це-

локрайни или назъбени, горните листа са линейно-ланцетни, приседнали. Власинките са 2-делни, разклонени и звездовидни. Цветовете са събрани по много в гъсто гроздовидно съцветие, с цветни дръжки. Чашката е с 4 листчета, дълги 5–8 мм, в основата си със слаби подутини или без тях. Венчелистчетата са жълти, към основата стеснени в дълъг нокът. Тичинките са 6, от които 4–те вътрешни са по-дълги, с прашници. Плодовете са линейни шушулки с изпъкнали или киловидни капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 9 вида.

1. ***Erysimum canescens* Roth. Сивобяла боянка.** Расте по открити пясъчливи и каменисти, най-често варовикови терени в цялата страна, до 1350 м надм. вис. Лечебно. Цъфти май–юни.
2. ***Erysimum cuspidatum* (Bieb.) DC. Островърха боянка.** Едногодишно и двугодишно. Среща се по топли каменисти места, край храсталаци и гори, предимно варовикови, в цялата страна, до 1900 м надм. вис. Цъфти май–юли.
3. ***Erysimum crepidifolium* Rchb. Вълнисто-назъбена боянка.** Вирее по буренясаи места и край пътища, рядко по Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Североизточна България, Тракийската низина. Цъфти април–юли. Често цъфти повторно през есента. Употребява се в народната медицина.
4. ***Erysimum diffusum* Ehrh. Разклонена боянка** (сн. 132). Двугодишно. Расте по сухи тревисти и пустеещи места в цялата страна до 1200 м надм. вис. Цъфти април–юни. Лечебно. В медицината се използва надземната част (дрога **Herba Erysimi**), която се събира по време на цъфтежа.
5. ***Erysimum moesiacum* Vel. Мизийска боянка.** Двугодишно и многогодишно. Расте по топли сухи варовикови каменисти места, в предпланините и планините, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.
6. ***Erysimum odoratum* Ehrh. Благоуханна боянка.** Двугодишно. Расте по сухи каменисти склонове, из храсталаци, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
7. ***Erysimum repandum* L. Разперена боянка.** Едногодишно. Вирее на сухи тревисти и каменисти места, край пътища и огради и като плевел в нивите. Разпространено е в цялата страна до 800 м надм. вис. Цъфти март–юни. Употребява се в народната медицина.

8. *Erysimum welcevii* Urum. Велчева боянка. Двугодишно и многогодишно. Вирее по открити каменисти и скалисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Вълнисто-назъбена боянка

Erysimum crepidifolium Rchb.

Описание на билката. Двугодишно до многогодишно растение с дебел, вретеновиден, светложълт корен. Стъблото е изправено или в основата си приповдигащо се, просто или най-често разклонено, ръбесто, в долната си част често червеникаво, високо до 80 см, покрито с 2-делни, рядко 3-делни власинки, които покриват цялото растение. Приосновните листа са събрани в розетка, линейно-ланцетни, заострени, към основата си стеснени в дръжка, вълновидно назъбени, сиви. Стъблените листа са приседнали, по-слабо назъбени, най-горните са целокрайни. Цветовете са събрани в гъсто, многоцветно, гроздовидно съцветие, на дръжка, дълга 1,5–3,0 мм, влакнести. Чашелистчетата са 4, ланцетни, дълги 6–9 мм. Венчелистчетата са също 4, жълти, дълги 10–16 мм, на върха закръглени, към основата стеснени в много дълъг нокът, голи или слабовлакнести. Тичинките са 6, дългите достигат 8–13 мм дължина, с прашници, дълги 2–3 мм. Яйчникът е горен. Шушулките са линейно-цилиндрични до почти четириръбести, дълги 2,5–6,0 см, широки 1–2 мм.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Разперена боянка

Erysimum repandum L.

Описание на билката. Едногодишно растение с къс вретеновиден корен. Стъблото е високо до 60 см, просто или разклонено, изправено или в основата си приповдигащо се, покрито с двуделни власинки. Приосновните листа розетковидно сближени, линейно-ланцетни, постепенно стеснени в къса дръжка, заострени, вълнисто-назъбени, сиви, гъсто покрити с 2-делни и 3-дел-

ни власинки. Горните стъблени листа са линейни до линейно-ланцетни, приседнали. Цветовете събрани в гъсто гроздовидно съцветие, разперено изправени, на дълга (1–3 мм) влакнеста дръжка. Чашелистчетата са 4, продълговати, жълто-зелени, дълги 3–5 мм. Венчелистчета са 4, жълти, дълги 7–10 мм, към основата постепенно стеснени в дълъг нокът. Дългите тичинки са 7–8 мм. Яйчникът е горен. Прашниците са дълги 0,8–1,2 мм. Шушулките са разперени, линейни, дълги 5–10 см.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Разклонена боянка

Erysimum diffusum Ehrh.

Български народни наименования. Боянка, сиво-бяла боянка.

Наименования в други страни. Русия: желтушник серый; Англия: treacle mustard; Германия: Schötendotter, Acker Schoterich; Франция: Fausse giroflée.

Разпространение. В Средна Европа, Балканския полуостров, Сибир, Средна и Централна Азия (Монголия).

Находища. У нас билката се среща по сухите каменисти и тревисти места до 1350 м надм. вис.

Описание на билката. Двугодишно или многогодишно тревисто растение, с изправени и разклонени стъбла, особено в цветоносната част, високи до 70 см. Корените на развитото растение са вдървени, разклонени. Приосновните листа са продълговати, стеснени в дръжки, назъбени, рядко почти целокрайни. Стъблените листа са линейни, назъбени или целокрайни, покрити само с прави, двуразделни власинки, от които цялото растение изглежда белезникаво сиво.

сн. 132. Разклонена боянка
(*Erysimum diffusum*)

Цветовете са дребни, жълти, събрани в метловидни съцветия, развиващи се последователно. В пазвите на стъблени-те листа се намират обикновено листчета от недоразвити клонки. Плодът е шушулка, дълга, тънка, четириръбеста, но на ръбовете – гола (характерна особеност, отличаваща я от другите видове). Семената в плодното гнездо са разположе-ни само в една редица. Дрогата е силно горчива, с характерна миризма. (сн. 132)

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Април–юни.

Химичен състав. Сърдечнодействащи гликозиди еризимин, еризимозид – производни на агликона строфантидин, витамин В и С, провитамин А, органични киселини и соли, танин, тлъсто масло и др.

Лечебно действие. Укрепва сърдечната дейност, подобрява кръво-снабдяването на сърцето, успокояващо и пикочогонно дейст-вие.

Употреба. При хронична сърдечна слабост, аритмия, спазъм на съдовете, хранещи сърцето, сърдечни отоци.

Начин на употреба. Внимание: билката е силно токсична! Да се приема само когато е предписана от лекар и е под лекарски кон-трол! Вътрешно. Една кафеена лъжица билка се залива с 1500 мл вряща вода, кисне до 1–3 часа, прецежда се и се пие по 1 супена лъжица преди храна, 3 пъти дневно.

Билката в българската народна медицина и традиция. Няма данни.

25. Род HESPERIS L.

Вечерник

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1,2 м, покрито изобилно с прости или склонени жлезисти власинки. Листата са прости, овални до овално-ланцетни, назъбени или цели, голи или влакнести, горните – приседнали, полуобхваща-

щи стъблото. Цветовете са правилни, събрани в многоцветни гроздовидни съцветия. Цветните дръжки са дълги 10–20 мм. Чашелистчетата и венчелистчетата са по 4. Чашелистчетата са дълги 5–10 мм, продълговати, с тесен ципест ръб по края, голи или влакнести, в основата си – торбесто разширени. Венчелистчетата са дълги ок. 25 мм, два пъти и повече по-дълги от чашката, различно обогрени: розови, виолетови, ароматни, продълговато-елипсовидни, към основата стеснени в нокът. Тичинките са 6, 2 от които – по-къси. Яйчникът е горен. Плодът е шушулка, дълга 6–10 мм, с дръжка, влакнест, цилиндричен до слабосплескан, гол.

сн. 133. Обикновен вечерник
(*Hesperis matronalis*)

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. ***Hesperis iaciniata* All. Жлезист вечерник.** Двугодишно и многогодишно. Расте по варовикови каменисти поляни, до 1300 м надм. вис. Цъфти април–юни.
2. ***Hesperis matronalis* L. Обикновен вечерник** (сн. 133). Двугодишно и многогодишно. Расте по каменисти и тревисти места и из храсталаци в цялата страна до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли. По-рано се е употребявал в официалната медицина, а сега – само в народната.
3. ***Hesperis sylvestris* Crantz. Горски вечерник.** Двугодишно и многогодишно. Расте из каменисти места, из храсталаци и светли гори в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
4. ***Hesperis tristis* L. Тъжен вечерник.** Дву- до многогодишно. По сухи каменисти и скалисти места, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Има данни за употреба на ***Hesperis matronalis* L.** Обикновен вечерник (заран-вечер, люляк, нощна фиалка, синя люляка), в българската ветеринарна народна медицина. Стръковете на растението се нарязват на ситно или се сваряват и се забъркват в храната на животните, болни от т.нар. болест клека. Няма данни за приложение на билката в научната медицина.

Обикновен вечерник

Hesperis matronalis L.

Български народни наименования. Вечерник, заран-вечер, клека-оту (тур.), нощна фиалка, нощница, обикновен вечерник.

Наименования в други страни. Русия: Вечерница, Фиалка ночная; Англия: Dame's violet; Германия: Nachttviole; Франция: Girarde, Julienne des dames.

Разпространение. Растението произхожда от Южна Европа и Югозападна Азия, а като културно или диворастващо се среща в по-голямата част на Европа, европейската част на Русия, Кавказ, Западен Сибир.

Находища. У нас се среща като диворастващо, както и като културно декоративно растение из градините.

Характерни особености. Вечерникът е двугодишно или многогодишно тревисто растение. Коренът е вретеновиден, дебел, разклонен. Стъблото е до 1 м високо, изправено, неразклонено или разклонено, четинесто, влакнесто, с дълги неразклонени или по-къси, вилужно разклонени власинки, по-рядко – голо. Долните стъблени листа са яйцевидни до широко елипсовидни, заострени към върха, а към основата – стеснени в къса дръжка, до лировидно назъбени. Средните стъблени листа са яйцевидни до яйцевидно-ланцетни, стеснени в къса дръжка, до почти приседнали, закръглени в основата, необхващащи стъблото, назъбени, с по-едри зъбци към основата или почти целокрайни, а на върха – остри, четинесто-влакнести, от двете страни с дълги неразклонени власинки. Цветовете са събрани в неразклонени или разклонени гроздовидни рехави съцветия, звездовидно-влакнести по оста. Цветните дръжки са голи, по-къси от чашката. Чашелистчетата са до 1 см дълги, теснопродълговати, лилави, с тясна бяла ципеста ивица по края, голи, с рогчета на върха. Венчелистчетата са до 2,5 см дълги, червени, виолетови или бели, обратно яйцевидни, закръглени или отрязани, с късо връхче на средата или тъпи, а към основата – изтънени, с нокът. Шушулките са линейни, цилиндрични, дъговидно извити, слабоначленени, с дълги изправени дръжки, дълги до 3 см. Семената са крилати, продълговати и кафяви на

цвят. Цветовете се разтварят само вечер (обикновено между 19 и 20 часа) и нощем, откъдето са произлезли народните наименования на растението. Цъфти май–юли.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Hesperidis*) и семената (*Semen Hesperidis*).

Време за бране. Надземната част: през май–юли, а семената: през август–септември.

Химичен състав. От семената е изолирано строфантин биовинозид (корхорозид А), строфантин глюкобиовинозид, строфантин-дигитоксизид (хелветикозид), както и два неидентифицирани аморфни карденолида. Тоталното съдържание на карденолидите е 20 мг на 100 г сухи семена. От изолираните 5 сърдечни гликозида 3 са в кристален вид (корхорозид А, хелветикозид и глюкорхорозид). От семената са изолирани също глеперилин и един нов холинов естер – хесперилин. Семената съдържат още към 30 % тлъсто масло, което, въпреки че не съдържа синигрин, може да се използва само в сапунената промишленост и за горене. Съдържат също до 0,5 % два нови алкалоида, които не са още идентифицирани. Изолиран е и един нов холинов естер – хесперилин, и 6-метилсулфинил-хексимиотиоцианат.

Употреба. В народната медицина – при подагра и ревматизъм, а във ветеринарната народна медицина – при болестта „клека“ по домашния добитък, като дрогата се нарязва на дребно и се смесва в храната му. Дрогата е отровна! Добро медоносно и декоративно растение.

26. Род *HORNUNGIA* Reichenb.

Хорнунгия

сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae* = *Cruciferae*

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения. Листата в основата на стъблото са пересто-разсечени, стъбловите – наръбени до целокрайни. Цветовете са много дребни, събрани в гроздовидно съцветие. Венчелистчетата са бели, в основата стеснени в къс нокът. Плодовете са елипсовидни шушулцици.

сн. 134. Скална хорнунгия
(*Hornungia petraea*)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Hornungia petraea* (L.) Reichenb.
Скална хорнунгия (сн. 134). Едно-годишно. Шушулчиците са с по 3–10 семена в гнездо. Расте по сухи, често варовикови каменисти места, до 800 м надм. вис. Цъфти март–юни.

Забележка: Няма научни данни за употреба на билката в българската народна медицина. Няма данни и за химичен състав и биологично активни вещества от дрогата.

27. Род *ISATIS* L.

Сърпица

сем. Кръстоцветни – *Brassicaceae* = *Cruciferae*

сн. 135. Сърпица
(*Isatis tinctoria* L.)

Общо описание на видовете в-рода. Едно-годишни и многогодишни тревисти растения. Листата са прости, целокрайни, стъбловите са приседнали, със стреловидна основа, обхващащи стъблото. Цветовете са разположени в метличести съцветия; венчелистчетата са жълти, с къс нокът. Плодовете са неразпукващи се, увиснали шушулчици с по 1 семе.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Isatis praecox* T. ratt. Ранна сърпица. Двугодишно. Шушулчиците са дълги 7–12 мм. Вирее по варовикови каменисти места, до 700 м надм. вис. Цъфти април–юни.

2. *Isatis tinctoria* L. Сърпица (сн. 135). Двугодишно. Вирее по варовити и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.

Забележка: Няма научни данни за употреба на билката в Българската народна медицина. Няма данни и за изучен химичен състав и за биологично активни вещества от дрогата на вида.

27A. Род *Lactuca sativa*

Маруля

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Вж. с. 391.

28. Род *LEPIDIUM* L.

Горуха

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения с изправено, обикновено единично стъбло, високо 20–40 см, покрито с редки, изправени власинки, рядко голо, гъсто облистено и разклонено. Приосновните листа са разположени на дълга дръжка (6–10 см), покрити с четинести власинки, в общото си очертание елипсовидни или обратнотайцевидно-ланцетни, двойно пересто разсечени на тесни линейни делчета, като долните стъблени листа приличат на приосновните, но са по-слабо разделени и почти приседнали. Горните стъблени листа са широко яйцевидни или почти кръгли, цели, целокрайни, с дълбока сърцевидна основа, която обхваща стъблото, съвършено голи. Цветовете са многобройни (до 60–70), събрани в гъсти гроздовидни съцветия, които при плодовете се удължават. Цветовете са дребни, на тънка дръжка, дълги 3–4 мм. Чашката се състои от 4 широко елипсовидни листчета, дълги ок. 1 мм, отвън влакнести. Венчелистчетата също са 4, бели, жълтеникави, бледожълти или розови, дълги около 1,5 мм, продълговати, голи. Тичинките са 2+4. Яйчникът е горен. Шушулчиците са почти кръгли или широко овални, дълги 3–4 мм, на изправени голи дръжчици, дълги 4–6 мм, на върха вдлъбнати, с крилати капачета. Стълбчето е късо, равно на вдлъбнатината или малко по-дълго.

сн. 136. Горуха
(*Lepidium perfoliatum*)

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида от рода Горуха.

1. *Lepidium campestre* (L.) R. Br. Полска горуха. Едногодишно и двугодишно. Обикновено расте по тревисти, най-често рудерализирани места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–юни.

2. *Lepidium graminifolium* L. Житнолистна горуха. Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти места край пътища, насипи, жп линии, в цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

3. *Lepidium latifolium* L. Широколистна горуха. Многогодишно. Вирее по влажни тревисти места, често покрай реките, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

4. *Lepidium perfoliatum* L. Горуха (сн. 136). Едно- до двугодишно. Расте край пътища, огради, по пустеещи места в цялата страна до 1500 м надм. вис. Цъфти април–юли. Употребява се в народната медицина.

5. *Lepidium ruderae* L. Буренна горуха. Едно- до двугодишно. Обитава тревисти, рудерализирани места, край пътища и сгради в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли.

Забележка: В миналото се е употребявала в Българската народна медицина. При тежко раждане бабата пресипва през пазвата на родилката отвара от родилна трева, след което я запойва от същата отвара. Данни за изследван химичен състав и биологично активни вещества в съвременната медицина няма.

29. Род LUNARIA L.

Лопатка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения с прости власинки. Листата са сърцевид-

нояйцевидни, назъбени. Цветовете са едри, в гроздовидни съцветия. Вътрешните чашелистчета в основата са дълбоко-торбесто разширени; венчелистчетата са виолетови, рядко – бели, с дълъг нокът и широка петурка. Плодовете са шушулчици, широки до 35 мм, с плоски тънки капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Lunaria annua* L. Едногодишна лопатка (сн. 137). Едногодишно и двугодишно. Расте по каменисти места, из сенчести гори и храсталаци, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

2. *Lunaria rediviva* L. Многогодишна лопатка. Многогодишно. Вирее на влажни места, из сенчести, предимно букови гори, от 750 до 1400 м надм. вис. Цъфти април–юли.

Забележка: Липсват данни за употребата на билката в българската народна медицина. Няма данни за изучен химичен състав и биологично активни вещества.

сн. 137. Едногодишна лопатка
(*Lunaria annua*)

30. Род MYAGRUM L.

Шупливка (Скъръбица)

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения, със стъбло, високо 40–60 см, в горната част – разклонено. Приосновните листа са голи, синьо-зелени, горните, намаляващи се по размер, обхващат стъблото. Цветовете са дребни, събрани в гроздовидни, при плодовете удължени съцветия. Венчелистчетата са значително по-дълги от чашката, бледожълти до жълти. Плодът е неразпуклива двугнезна шушулчица с по 1 семе.

сн. 138. Шупливка (Скърбица)
(*Myagrum perfoliatum* L)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Myagrum perfoliatum* L (сн. 138). **Шупливка (Скърбица)**. Еднодвугодишно и двугодишно. Обитава пустеещи и буренливи места, в посеви, като плевел в цялата страна, до 700 м надм. вис. Цъфти април–юли. В българската народна медицина отварата от Шупливка (клиनावиче, скърбица) се пие при клини.

Забележка: Няма данни за употреба на билката или дроги от нея в съвременната медицина.

31. Род NASTURTIUM R. Br.

Поточарка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с приповдигащо се кухо и голо стъбло, високо до 60 см, вкореняващо се по намиращите се до почвата възли. Листата са перести или пересто-разсечени, на дълга дръжка, долните – с 1–3, горните – с 5–9 листчета, закръглени до елипсовидни, назъбени до целокрайни, с къса дръжка. Цветовете са на дръжки, дълги 5–8 мм, събрани в гроздовидни съцветия по върховете на стъблата. Чашелистчетата са 4, широко разперени, дълги 2–3 мм. Венчелистчетата също са 4, бели, дълги 4–6 мм. Тичинките са 6 (4+2), с виолетови дръжки и жълти прашници. Яйчникът е горен, с едно стълбче. Плодът е цилиндричен, извит, дълъг 13–18 мм. Семената във всяко гнездо са наредени в две редици.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Nasturtium officinale* R. Br (сн. 139). **Поточарка (мокреш)**.
Расте по влажни места и край водоеми в цялата страна, до

1500 м надм. вис. Цъфти април–октомври. Лечебно. В съвременната медицина се използват листата (дрога **Folia Nasturtii**). Намира приложение и в народната медицина.

2. *Nasturtium pyrenaicum* R. Br. Друмиче (Пиренейски мокреш). Многогодишно. Край извори, потоци, реки в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Лечебно. Цъфти май–юли.

3. *Nasturtium Silvestre* R.Br. Горска паточарка (Дива паточарка, Женско изтравниче, Стравниче). Многогодишно. В разсветлените гори, край извори, потоци и реки в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юни–август.

Забележка: Всичките видове от рода са се ползвали в миналото в българската народна медицина.

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Поточарка

Nasturtium officinale R. Br.

Български народни наименования. Друмиче, истравниче, кресон, лечебен пореч, лекарски пореч, мокрица, мокриш, поточарка, потечен крес.

Наименования в други страни. Русия:

Жеруха лекарственная, Жеруха водная; Англия: Water-cress; Германия: Echte Brunnenkresse; Франция: Cresson d'eau, cresson de fontaine.

Разпространение. В Европа, Средна Азия, Кавказ, пренесено и разпространено в Африка и Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща по край водните площи, извори, реки, водните разливи, заблатените места, почти навсякъде в страната. Билката може да се култивира.

Описание на билката. Многогодишно тревисто водно растение, с припов-

сн. 139. Поточарка (мокреш)
(*Nasturtium officinale* R. Br)

дигащи се, тръбести, кухи, разклонени стъбла, дълги 50–70 см, набраздени, вкореняващи се във възлите. Корените са тънки, нишковидни. Листата са тъмнозелени, лекоперести, с 2–7 двойки листчета, голи, с ъглово изрязан ръб или целокрайни, с къси дръжки. Върхното листче е по-едро, на дръжка. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия по върховете на стъблото и разклоненията му. Чашелистчетата са 4, венчелистчетата – 4, до 2 пъти по-дълги от чашелистчетата, бели. Тичинките са виолетови, с жълти прашници. Плодът е шушулка, сърповидноизвита, странично сплесната, без жилки по повърхността. Семената са лещовидно изпъкнали, тъмни, червено-кафяви, мрежести. Смачкано, прясното растение има характерна миризма на ряпа.

Употребяема част. Цялата надземна част.

Време на събиране. Май–септември.

Химичен състав. В различни части на растението в прясно и изсушено състояние се съдържат гликозидът клюконастуртин, каротин, витамин С, провитамин D, витамините B1, B2, и E, минерални соли: калий, желязо, арсен и йод, танин, захари и много селитра (калиев нитрат).

Лечебно действие. Тонизиращо, подобрява обмяната на веществата, поливитаминозно.

Употреба. При хронични кожни изриви, екземи, анемия, авитаминоза, подобрява обмяната на веществата, при заболявания на щитовидната жлеза, скрофули, възпаление на жлъчния мехур и др. Външно – за налагане при изгорено.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Две супени лъжици от дрогата се залива с 600 мл вряща вода, кисне до 1–3 часа, прецежда се и се пие по 200 мл преди храна, три пъти дневно. Пресен извлек от една шепа пресни части от растението – доза за един ден. *Външно.* Една шепа прясно счукана дрога се замесва с 50 мл зехтин и се налага изгореният участък от кожата.

Билката в българската народна медицина и традиция. Отвара от растението се пие за пречистване на кръвта, при скорбут, скрофули, кожни обриви, лишеи, жълтеница, пясък и камъни в жлъчката и бъбреците, малария. Прясното растение може да се консумира.

мира като салата. При истравници (сцеплянка) новороденото се запарва с отвара от горски мокриш, сок от шикалки и тамян или отвара от горски мокриш и воловец.

32. Род NESLIA Desv.

Неслиа

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения. Листата са тясно-ланцетни, стъбловите – приседнали, със стреловидна основа, раздалечено назъбени до целокрайни. Цветовете са дребни, в метличести съцветия. Венчелистчетата са бели. Плодовете са кълбести шушулчици с мрежести капачета.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Neslia-paniculata (L.) Desv.–Неслиа** (сн. 140). Едногодишно. Вирее из пустеещи места и в посеви, като плевел, широко разпространено, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юни.

Забележка: Няма данни за употреба на растението в официалната и народната медицина.

сн. 140. Неслиа
(Neslia-paniculata (L.) Desv.)

33. Род RAPHANUS L.

Дива ряпа

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни растения. Листата са обратнаяйцевидни или яйцевидноелипсовидни, лировидно пересто разсечени, влакнести, с прости власинки. Цветовете в гроздовидни съцветия, без прицветници; венчелистчетата са жълти, два пъти по-дълги от чашката.

сн. 141. Черна ряпа
(*Raphanus sativus* L.)

Плодовете са двучленни шушулки, долното членче е неразпукливо, горното на върха е с дълго носче.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида, два от които – градински.

1. *Raphanus raphanistrum* L. Дива ряпа. Расте из буренливи места, посеви, окопни култури, като плевел, широко разпространено, до 1700 м надм. вис. Цъфти май–юли.

2. *Raphanus sativus* L., var. *niger* merat. Черна ряпа (сн. 141). Расте като зеленчук в градините. Обикновено се бере през първата година от посяването. Цъфти на втората година от засяването, често ползван зеленчук. Цъфти май–юли.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Черна ряпа

Raphanus sativus L., var. *niger* merat

Български народни наименования. Рапон, черна ряпа, арджква, рапица, суреница, трупка.

Наименования в други страни. Русия: Редька чёрная, редька огородная; Англия: Garden radish; Германия: Gartenrettich, Rettich, Radi; Франция: Radis, Raifort noir.

Разпространение. Едно от най-старите и най-разпространени културни растения, следи от употребата на ряпата намираме още в Древен Египет.

Находища. У нас се засажда като зеленчук в няколко разновидности, в почти всички райони на страната.

Описание на билката. Черната ряпа е двугодишно тревисто зеленчуково растение. През първата година се развиват розетката на листата и кореноплодът, а през втората – цветоносното стъбло, цветовете и семената. Приосновните листа на растението са събрани в розетка. Цветоносното стъбло е изправено до 1 м висо-

ко, при започване зреенето на семената става кухо. Цветовете са дребни, обагрени в бяло, розово, виолетово и др. В основите на венчелистчетата се намират нектарниците. Кореноплодът е цвеклоподобен, с различен цвят – бял, розов, червен, жълт, виолетов, черен и др. Вътрешната част на кореноплода при разязване отделя течност с остър парлив вкус и миризма..

Употребяема част. Кореноплодните.

Време на събиране. След септември.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, витамин С, фитонцидното вещество рафанини, неустойчив гликозид разлагащ се на въздух (на него се дължи парливият вкус на ряпата), магнезиеви минерални соли, витамини и ферменти. В растението е открито и едно силно антибактериално вещество – лизоцим.

Лечебно действие. Откашлящо, против втрисане, стимулиращо, диуретично, подобрява храносмилателните процеси в организма, бактерицидно, противомикробно.

Употреба. За подобряване на храносмилането, при чернодробни и жлъчни заболявания – пясък и камъни в жлъчния мехур, против язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника, при кашлица, болки в гърлото, пресипнал глас, против диария, за ускорено отделяне на храчки, при ишиас и др. *Външно:* за ускоряване зарастването на рани и при екземи. Да не се употребява при болести на бъбреците и пикочните пътища!

Начин на употреба. *Вътрешно.* При всичките болезнени случаи се препоръчва употребата на пресен сок от ряпа, обикновено смесен с пчелен мед или захар. Един от разпространените начини за добиване на пресен сок е следният: издълбава се кореноплодът и се поставя мед или захар, затваря се с капаче и престоява 4–6 часа. Полученият сок се отцежда и приема 3 пъти дневно по 1 супена лъжица за възрастни, за деца – по 1 чаена лъжичка, преди храна.

Билката в българската народна медицина и традиция. Ряпа се яде при липса на апетит, за подобряване на храносмилането. Сок от ряпа се пие при коклюш, рак, болести на далака и при кръвохрачене. При болки в зъбите се поставя парче от изсушена ряпа в дупката на зъба.

Пореч

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, по-рядко едногодишни и двугодишни тревисти растения с вретеновиден корен и късо коренище, обикновено с няколко стъбла, високи до 60 см, изправени, прости или в горната си част разклонени, в долната си част късовлакнести, нагоре голи. Долните листа са събрани в приосновна розетка, на дълги дръжки, с къси ушички при основата на листната дръжка, цели, яйцевидни или лировидно пересто-изрязани, със странични дялове (3–5 двойки), с по-голям закръгленосърцевиден връхен дял. Стъблените листа са приседнали или на къса дръжка, при основата си с две тесни, надолу насочени и обхващащи стъблото ушички, пересто-наделени с 1–7 двойки линейни, целокрайни делчета, като връхният дял е еднакъв с останалите. Цветовете са събрани в къси, гроздовидни съцветия, с дръжка, дълга 4–6 мм, без прицветници. Чашелистчетата са 4, ланцетни, дълги 2,5–3,0 мм. Венчелистчетата също са 4, жълти, клиновидно стеснени в основата си, по-къси или до 2 пъти по-дълги от чашката. Тичинките са 6. Яйчникът е горен. Плодовете са голи шушулки или шушулчици.

сн. 142. Воден пореч
(*Rorippa amphibia*)

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. ***Rorippa amphibia* (L.) Bess. Воден пореч** (сн. 142). Многогодишно. Често срещано по влажни, мочурливи места край реки и езера в цялата страна, до 500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
2. ***Rorippa austriaca* (Crantz) Bess. Австрийски пореч.** Многогодишно. Вирее предимно по влажни и заблатени терени из цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
3. ***Rorippa palustris* (L.) Bess. Блатен пореч.** Многогодишно. Обитава мочурливи места край реки и водоеми, почти във всички райони на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.

4. **Rorippa prolifera (Heuff.) Neilr. Нежен пореч.** Едногодишно и двугодишно. Расте из влажни ливади, край реки и блата в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.
 5. **Rorippa pyrenaica (All.) Reichenb. Пиренейски пореч.** Многогодишно. Расте из сухи тревисти места, ливади, храсталаци и край гори, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–юли. Употребява се в народната медицина.
 6. **Rorippa sylvestris (L.) Bess. Горски пореч.** Многогодишно. Расте из влажни ливади, покрай реки и потоци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
 7. **Rorippa thracica (Griseb.) Fritsch. Тракийски пореч.** Вирее по каменисти и скалисти места в предпланините и планините, от 300 до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
- Забележка:** Видовете от рода **Rorippa L.** – **Пореч** са много близки, почти идентични с видовете в двата рода **Nasturtium R. Br.** – **Поточарка** и **Sisymbrium L.** – **Мъдрица**. Поради тази особеност и почти еднаквият Химичен състав дрогите от трите вида билки в прясно състояние се употребяват в българската народна медицина при сходни болестни състояния.

35. Род SINAPIS L. (BRASSICA)

Синап

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения. Стъблото е изправено, голо или в долната си част покрито с четинки, достига височина до 1 м и повече. Листата са с дръжка, яйцевидни или продълговати, най-долните почти лировидно-нарязани до неправилно назъбени, дълги до 20 см, стеснени в дръжка, покрити с власинки, рядко голи. Горните листа са приседнали, удължено-ланцетни, със заострен връх, неравномерно назъбени, по-малки, влакнести до голи. Цветовете са разположени в гроздовидни съцветия, без прицветници; венчелистчетата са жълти, златистожълти, светложълти, по-рядко – бели. Венчелистчетата са 4. Тичинките са 6, нееднакви. Плодовете са цилиндрични шушулки, на върха стеснени в дълго конично носче; семената са в 1 ред във всяко гнездо.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.*

1. **Brassica nigra (L.) Koch (Sinapis nigra L.). Черен (лечебен) синап.** (сн. 143) Едногодишно. Широко разпространено в цялата страна по тревисти места, орници, угари, край огради и др. Цъфти май–септември. Синапеното семе е дрогата **Semen Sinapis**, намираща голямо приложение в съвременната официална и народна медицина.
2. **Brassica juncea Czern. Сарептска горчица.** Едногодишно растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1 м, при основата – покрито с четинки, нагоре – голо. Долните листа са дълги до 20 см, широки до 8 см, с дръжка, най-често лировидно пересто нарязани, с голям яйцевиден или яйцевидно-ланцетен връхен дял, с по няколко малки продълговати странични делчета. Нагоре листата са с по-малки размери, като най-горните обикновено са цели (само назъбени до целокрайни), обратно-яйцевидни до ланцетни или почти линейни, към основата – силно стеснени. Съцветието е почти щитовидно. Цветните дръжки са тънки, по-дълги от чашката. Венчелистчетата са 4, почти двойно по-дълги от чашелистчетата, светложълти, закръглено обратнойцевидни, широки до 3 мм, изведнъж стеснени в основата си. Тичинките са 2 + 4. Яйчникът е горен. Шушулките са дълги 3–6 см, разперени, с носче на върха, дълго 7–12 мм. Среща се по буренясаи места, край огради и пътища и в обработваеми земи в източната част на страната. Цъфти май–август. Употребява се в народната медицина.
3. **Brassica alba Boiss. (Sinapis alba L.). Бял синап** (сн. 144). Многогодишно. Горните му стъблени листа са с дръжка, носчето на шушулката е силно странично, сплескано, семената са 4–8 на брой, по-едри от тези на черния синап и бледожълти до жълто-кафяви, с ямички по повърхността. Диворастящо растение. Среща се по буренливи места, край пътища, ниви и угари, като плевел в цялата страна, до 700 м надм. вис. Цъфти юни–август.
4. **Brassica arvensis L. (Sinapis arvensis L.) Полски синап.** Едногодишно тревисто растение с разклонено, облистено стъбло, високо около 30–60 см, обикновено покрито с прос-

* Авторът е обединил видовете и родовете от **Sinapis L.** и **Brassica L.** по свое усмотрение.

ти, твърди, разперени власинки. Листата са с дръжка, яйцевидни или продълговати, най-долните – почти лировидно нарязани до неправилно назъбени, дълги до 20 см, стеснени в дръжката, покрити с власинки, рядко голи. Горните листа са приседнали, удължено-ланцетни, със заострен връх, неравномерно назъбени, по-малки, влакнести до голи. Съцветията са гроздовидни, сбити, дълги 2–5 см, с цветни дръжки, дълги 3–8 мм. Чашелистчетата са дълги 4–6 мм, ресничести. Венчелистчетата са 4, жълти, обратояйцевидни, почти двойно по-дълги от чашката. Шушулката е цилиндрична, дълга

сн. 143. Черен (лечебен) синап
Brassica nigra (*Sinapis nigra* L.)

до 5 см, на върха с конично носле, почти несплескано. Семената са почти черни, гладки, 8–17 на брой. Среща се из орници, угари, като плевел в ниви, зеленчукови градини и дворове, в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–октомври. Лечебно. Използва се в българската народна медицина.

5. ***Brassica rapa* L. Бяла (дива) ряпа.** Едногодишно и двугодишно. Среща се из пустеещи и буренливи места, ниви, угари в цялата страна, като плевел, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Медицински синап (черна горчица)

Brassica nigra (L.) C. Koch.

Български народни наименования. Горчица, медицински синап, хардал, черен синап, черна горчица.

Народни наименования в други страни. Русия: Горчица чёрная; Англия: Black mustard; Германия: Schwarzer Senf; Франция: Moutarde noire.

Разпространение. Ареалът на диворастващото растение обхваща Средиземноморието, Европа, Азия, Африка, Северна и

Южна Америка. Култивира се в Русия, Нидерландия, Италия, Румъния, Турция, Пакистан, Индия, Китай и др.

Находища. У нас се среща дивораствящо доста нашироко по орниците, нивите, угарите, като опасен плевел, из тревистите места и др. в цялата страна. Запасите от растението са значителни. Нуждите обаче са много по-големи, което налага култивирането му.

Описание. Медицинският синап е едногодишно тревисто растение. Коренът е силно разклонен. Стъблото е високо до 3 м, изправено, разклонено. Долните листа са лировидно изрязани, на дълги дръжки, изтъпени на върховете си и неравно назъбени. По-горните листа са по-дребни, ланцетни, нарядко – назъбени или целокрайни, по-често – голи, синкавозелени. Цветовете са златножълти, дребни, събрани в гроздовидни съцветия. Чашката е четирилистна. Венчето е също четирилистно. Тичинките са 6 (2 къси и 4 по-дълги). Плодът е дългнеста, двугнезна, почти прилегнала към оста на съцветието разпуклива шушулка с нишковидно носче. Капачето е с една главна жилка и 2 слабо вълнообразни странични. Семената са кълбести, с мрежеста вдлъбнатост на повърхността. Цъфти от май до ноември.

Отглеждане. Растението се засява след торени окопни или след бобови култури. Добре се развива и след житни култури при условие, че почвата е грижливо и навреме подготвена и е чиста от плевели. Торенето направо с оборски тор не се препоръчва, защото растенията силно избуйват и дават ниски добиви. Сее се в средата на март, разпръснато или в редове на разстояние 40–50 см, на 2–3 см дълбочина. Трябва да се има предвид, че растението в култура е по-взискателно от белия синап, към студовете е по-чувствително и семената му опадват много по-лесно.

Употребяема част. Зрелите семена (*Semen Sinapis nigrae*).

Време за бране. Юли–август.

Химичен състав. Около 7 % гликозидът синегрин (калиев миронат), който от действието на ензима мирозин (също съдържащ се в семето), в присъствие на водата се разпада на глюкоза, калиев бисулфат и алилизотиоцианат, наричано синапено етерично

масло (**Oleum Sinapis aethereum**). Семето съдържа и някои други сернисти съединения, 25–35 % тлъсто масло, 15–20 % слуз, холинов естер и др. Не съдържа нишесте. Тлъстото масло (**Oleum sinapis pingue**) съдържа до 50 % глицериди на еруковата киселина, до 25 % олеинова, до 20 % линолова, както и малки количества линоленова, линоцеринова, палмитинова и арахинова киселина. Семената съдържат и около 20 % белтъчни вещества.

Употреба. За правене на лапи (счуканото на брашно семе и с брашно забъркано с хладка вода) и налагане против простуда и бронхит; за бани, за правене на синапени книжки (**Charta sinapisata**), за правене на горчица (смесено със семената на белия синап), за получаване на синапено и тлъсто масло (последното служи за храна).

Приложение в българската народна медицина. Синапът се пие като пикочогонно, при воднянка, болки в стомаха, кашлица, запек. Отвара от синапено семе се приема при пясък в бъбреците. Отварата се приготвя така: 1 супена лъжица синап се поставя в 0,5 л вода, ври докато остане наполовина. Приема се три пъти дневно по една кафеена лъжичка преди храна. При болки в стомаха се приемат т.нар. синапени хапчета. Тези хапчета се приготвят по следния начин: половин чаена (една кафеена) лъжичка синапено брашно се поставя в средата на къшей хляб, прави се във формата на топче. Приема се 1 до 3 пъти дневно след храна. При настинка се правят лапи от синапено брашно. Лапата се приготвя по следния начин: една шепа синапено брашно се вари в малко вода, до сгъстяване, след което получената смес се слага върху памук, памучно или друго парче естествен плат. Слага се върху областта на настиналия орган, обикновено белите дробове. През няколко мин. се проверява за зачервяване на кожата. При поява на леко зачервяване лапата се прекъсва. При ревматизъм се правят бани със синапено брашно. Баните се правят по следния начин: около 100 г синапено брашно се изсипва в памучна или друга подходяща торбичка. Пълната торбичка ври в съд с 2–3 л вода, в която има 1 кг морска сол до разтваряне на солта. В още топлата баня се потапят краката на болника, завит добре. При менингит се правят компреси за кратко време – върху главата на болния. Сместа за компреса се

прави така: смесват се добре в 1 л вода 20 г синапено брашно, 2 супени лъжици морска сол и 10 мл камфоров спирт. Два-три пъти дневно се правят компреси върху цялата глава – подходящо памучно парче се потапя в сместа и след леко изстискване се поставя върху главата, така че да я обхване изцяло. При простуда, бронхит и др., счукано и смесено с мед семе от синап се приема вътрешно. Липсват данни за дозировката за вътрешния прием. Семето се употребява и за консервиране на туршиите. Медоносно растение.

сн. 76. Бял синап
Brassica alba Boiss. (*Sinapis alba* L.)

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Бял синап

Sinapis alba L.

Български народни наименования. Бял синап, хардал, горчица.

Наименования в други страни. Русия: Горчица белая; Англия: White mustard; Германия: Weiser Senf Tafelsenf; Франция: Moutarde blanche.

Разпространение. Расте из Средиземноморието, Италия, Гърция, Крим. Разпространено е като плевел в Европа, Югозападна Азия, Северна Африка, Индия, Китай, Северна Америка. Отглежда се най-много в Русия, Швеция, Дания, Нидерландия, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща като плевели бурен из посежите, край пътищата и запустели места, до предпланините. Правени са успешни опити в миналото за отглеждане върху земеделски площи в райони от Дунавската равнина.

Описание на билката. Белият синап е едногодишно тревисто растение, с изправени и разклонени стъбла, облиствени, покрити с остри, твърди власинки, високи до 100 см, зелено до синьо-зелено. Корените са вретеновидни, дълбоко проникващи в почвата. Приосновните листа са лировидно пересто нарязани, с по-едър краен дял, дръжки с дължина до 5 см. Стъблените лис-

та постепенно намаляват размерите си към върха. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия, върху дълги 5–8 см дръжки. Чашелистчетата са 4 на брой, дълги 6 см, жълто-зелени, голи, разширени. Външните чашелистчета са удължени. Венчелистчетата с лимоненожълт цвят. Външните тичинки са по-дребни от вътрешните. Плодовете са шушулки, дълги 2–4 см, широки 3–4 мм, четинести, с цилиндрична форма, с прещипване между семената. Шушулката съдържа от 3 до 6 светлокафяви до бледожълти семена.

Употребяема част. Семената.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Етерично масло, синалбин, ензима мирозин, тлъсто масло, белтъчини, слузни вещества, минерални вещества, ферментът мирозината и др.

Действие. Лаксативно, жлъчегонно, усилва храносмилането, дразнещо действие.

Употреба. Белият синап е бил познат още от древността като лечебно растение. Широка употреба е намерило външното приложение на синапеното семе. Под формата на компреси и лапи при настинки, бодежи, бронхити, пневмонии, ревматизъм, лумбаго, артрит и др. Рядко се ползват семената за вътрешна употреба с мед.

Начин на употреба. *Внимание!* Билката е силно дразнеща, да се употребява внимателно! *Външно:* счукано синапено семе и брашно в равни количества се смесват със студена вода и малко оцет. Получената каша се разстила върху парче плат (често между двата слоя плат) или хартия и се поставя върху болното място. Престоява не повече от 15–20 мин. *Вътрешно:* приема се 1/2 кафеена лъжичка, смесена 1 супена лъжица пчелен мед, три пъти дневно. Да не се употребява продължително време!

Билката в българската народна медицина и традиция. Отвара от синап се пие при воднянка, сърдечносъдови проблеми, болки в стомаха, кашлица, запек, пясък в бъбреците. При болки в стомаха и червата се приемат хапчета, приготвени от половин чаена лъжица синапено брашно и средата на пресен хляб. При настинка се правят лапи от синапено брашно, 1 супена лъжица счукано

семе от синап се замества с две шепи брашно, засилено с няколко капки оцет. Лапата престоява не повече от 15–20 мин. Бани със синапено брашно се правят при ревматизъм. Компреси от синапено семе – 20 г, камфоров спирт – 10 мл, готварска сол – 2 супени лъжици и 1 л вода се правят при менингит. Не се препоръчва при болни бъбреци!

36. Род SISYMBRIUM L.

Мъдрица

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения, покрити с прости власинки, рядко голи. Стъблото изправено, високо 50–70 см, в горната си част разперено, разклонено, с пересто нарязани перести листа, с 4–6 продълговатояйцевидни, неравномерно назъбени странични дялове, често насочени назад и с по-едър, почти копиевиден връхен дял. Най-горните листа са копиевидни или почти стреловидни, дребни, приседнали. Листата са дълги 4–8 см. Цветовете са събрани в гроздовидни, тесни, почти класовидни съцветия, с дръжка, дълга 1–2 мм, без прицветници. Чашелистчетата са без торбовидно разширение в основата, с венчелистчетата по 4, разположени на кръст. Чашелистчетата са дълги 1,5–2,5 мм, ланцетни, най-често влакнести. Венчелистчетата са жълти, рядко – бели, дълги 3–4 мм, обратнойцевидно-лопатовидни. Тичинките са 6, от които двете външни са по-къси. Яйчникът е горен. Плодовете са влакнести или голи линейни шушулки.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. **Sisymbrium altissimum L. Висока мъдрица.** Едногодишно и двугодишно. Шушулки, отклонени от оста на съцветието, и дръжка, по-дълга от 4 мм. Расте по сухи тревисти, често рудерализирани места, из посеви и градини, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
2. **Sisymbrium toesellii L. Лъзелова мъдрица.** Едногодишно и двегодишно. Шушулки, отклонени от оста на съцветието, и дръжка, по-дълга от 4 мм. Из пустеещи и рудерализирани места, главно в селищата, широко разпространено, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

3. *Sisymbrium officinale* (L.) Scop.

Лечебна мъдрица (сн. 145). Едногодишно и двугодишно. Шушулки, отклонени от оста на съцветието, и дръжка, по-дълга от 4 мм. Расте по сухи тревисти, рудерализирани места, дворове, улици, край жп линии и др., до 1100 м надм. вис. Цъфти април–юли. Използва се в народната медицина.

сн. 145. Лечебна мъдрица
(*Sisymbrium officinale*)

4. *Sisymbrium orientate* L. Източна

мъдрица. Едногодишно и двугодишно. Шушулки, отклонени от оста на съцветието, и дръжка, по-дълга от 4 мм. Вирее по сухи тревисти, често пустеещи места, край пътища и в ниви, като плевел, широкоразпространено, до 900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

5. *Sisymbrium polyceratium* L. Многоорога мъдрица.

Едногодишно. Има прицветници в съцветието. Среща се по сухи тревисти буренливи места, до 950 м надм. вис. Цъфти април–юни.

6. *Sisymbrium strictissimum* L. Изправена мъдрица.

Многогодишно. С цели, почти целокрайни листа. Вирее по тревисти скалисти места, из храсталаци, лозя, до 900 м надм. вис. Цъфти юни–юли.

Сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Лечебна мъдрица

Sisymbrium officinale (L.) Scop.

Български народни наименования. Лечебна мъдрица, раноцелебник, целебник.

Наименования в други страни. Русия: Гулявник лекарственный, Сухоребрик; Англия: Hebege mustard; Германия: Wegrauke Schotten-dotter, Wilder Senf; Франция: Velar, Moutarde.

Разпространение. Европа, Средиземноморието, Югозападна Азия, Кавказ, Сибир, Далечния изток, Северна Африка, пренесено в Япония, Северна и Южна Америка, Южна Африка, Австралия, Нова Зеландия, Гренландия.

Находища. У нас билката се среща като плевел и бурен из рововете, в посевите, покрай пътищата, по сухи и запустели места, до предпланините, в цялата страна.

Описание на билката. Лечебната мъдрица е едногодишно тревисто растение, с изправени в горната част разклонени, високи 70–90 см стъбла, покрити с къси, разперени, прилепнали към стъблото, насочени надолу власинки. Клонките са почти хоризонтални, с дъговидно извита нагоре връхна част, завършваща със съцветие. Приосновните листа са триъгълнояйцевидни, с дръжки, пересто-насечени, с продълговати, назъбени странични дялове, четинестомъхести, до 8 см дълги. Стъблените листа са в продълговатояйцевидни или ланцетни дяла (1–3). Най-горният дял на листата е широко копиевиден или удължен, най-долната двойка странични дялове рядко е прилепнала към стъблото, а най-горните листа на главното стъбло и разклоненията са продълговато-ланцетни или 3-делни, с копиевидна или стреловидна основа, приседнали. Цветовете са дребни, единични, разположени в класовидни съцветия по върховете на стъблото и разклоненията. Цветните пъпки са широко елипсовидни. Чашелистчетата са дълги до 2,5 мм, широки до 1 мм, слабо издути в основата. Венчелистчетата са 4 мм дълги, 1 мм широки, светложълти, обратнойцевидно-лопатовидни. Плодовете са шушулки, плътно прилепнали към клонките, на върха шиловидно заострени. Семената са до 6 във всяко гнездо, яйцевидни, до 1 мм дълги, почти гладки, червеникави до светлокафяви.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Май–септември.

Химичен състав. Етерично синапено масло, тлъсто масло, фермента мирозиназа, един синигпиноподобен гликозид, витамин С, гликозиди с неуточнен състав и др.

Лечебно действие. Диуретично, противокашлено, стимулиращо, антискорбутно, за подобряване на гласа, особено при певците.

Употреба. Лечебната мъдрица е била позната от древността като лечебно растение. Употребява се против задържане на течности в организма, при настинка, пролетна авитаминоза, скорбут, пресипнал и изгубен глас. За налагане при настинки и рани.

Начин на употреба. *Вътрешно.* За пресипнал и изгубен глас: 10 г прясна дрога се счуква и вари в 1 л вода заедно със захар до направата на сироп. Приема се по 50 г, 2–3 пъти дневно преди храна. Изсушената дрога се приема, макар и рядко, и под формата на запарка: 1 супена лъжица в 350 мл вряща вода, кисне до 2 часа, приема се 3 пъти по 100 мл, преди храна. *Външно:* счукани пресни стръкове се смесват със зехтин и получената смес се налага при трудно зарастващи рани. Прясно смлените семена се употребяват за направата на лапи за налагане при простудни заболявания.

Билката в българската народна медицина и традиция. Дрогата се употребява в прясно състояние. Днес са останали оскъдни данни за нейната употреба.

37. Род TEESDALIAR Br.

Теесдалиа

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения. Листата са прости, пересто-разсечени, събрани в приосновна розетка. Цветовете са много дребни, разположени в гроздовидно съцветие; венчелистчетата са бели, равни или малко по-дълги от чашелистчетата. Плодовете са шушулчици с теснокрилати капачета.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Teesdalia nudicaulis.** Теесдалиа (сн. 146). Едногодишно. Расте по сухи, светли, каменисти места, до 1100 м надм. вис. Цъфти април–юни.

сн. 146. Теесдалиа
(*Teesdalia nudicaulis*)

Забележка: Няма данни за употреба на билката в лечебните практики на българската народна медицина. Няма данни за изучен химичен състав и биологично активни съставки.

Попова лъжичка

сем. Кръстоцветни – Brassicaceae = Cruciferae

сн. 147. Полска попова лъжичка
(*Thlaspi arvense* L.)

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни и многогодишни тревисти растения с изправено стъбло, високо до 60 см, просто или разклонено в горната си част. Приосновните листа са събрани в розетка, с дръжки, обратноовални; стъблените – приседнали, продълговати, в основата – с ушички, обхващащи стъблото, всички повече или по-малко назъбени. Съцветията са гроздовидни, след прецъфтяването удължени. Чашелистчетата са 4, дълги около 1–2 мм. Венчелистчетата също са 4, бели, по-рядко – розови, обратно яйцевидни, дълги 3–4 мм. Тичинките са 6 (4+2). Яйчникът е горен, стълбче-то – едно. Плодовете са повече или по-малко сърцевидно връзани на върха, представляват голи шушулцици, с крилати капачета.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. ***Thlaspi alliaceum* L. Лукова попова лъжичка.** Вирее по-край ниви, пътища, из пустеещи места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти април–юни.
2. ***Thlaspi arvense* L. Полска попова лъжичка.** (сн. 147) Из ниви, орници, край пътища и др. в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни. Употребява се в народната медицина.
3. ***Thlaspi kovatsii* Heuff. Ковачиева попова лъжичка.** Среща се по скалисти места, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
4. ***Thlaspi perfoliatum* L. Пронизанолистна попова лъжичка.** Расте по сухи каменисти места из цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти април–юни.
5. ***Thlaspi praesox* Wulf. Раннопролетна попова лъжичка.** Расте из планински поляни и пасища във всички по-високи планини, от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти април–юли.

Забележка: Няма запазени данни за употреба на билката в лечебните практики на българската народна медицина. Няма данни за химичен състав и биологично активни съставки в съвременната медицина.

Семейство сложноцветни

Asteraceae = Compositae

Семейство *Сложноцветни* е едно от най-разпространените, след семейство *Орхидейни*, между покритосеменните растения. В него са обединени 1300 рода с 20 000 вида, разпространени почти навсякъде. В природата на България се срещат 72 рода с около 350 вида *Сложноцветни* растения.

Това семейство растения се отличава с дребни двуполови цветове, събрани винаги в характерни съцветия – кошнички, които са обвити отвън с множество люсповидни листчета (напр. лайката, паричката и др.). Цветовете са обикновено без чашка, или пък тя е силно сраснала. Венчето е образувано от 5 листчета. При едни видове тези пет листчета са сраснали в тръбица – *Тръбестоцветни*, при други видове листчетата са сраснали в езиче (пластинк се налага а) – *Езичестоцветни*. Характерни за *Сложноцветните* растения са и тичинките – те са 5 на брой във всеки цвят и винаги прашниковите им торбички са сраснали в тръбица. Плодникът най-често е продълговат, с дълго стъбълце и двуделно близалце.

Плодът при това семейство е плодосемка, при повечето видове той има хвърчилка от реснички, която подпомага разсяването на плодовете и семената на големи разстояния. *Сложноцветните* са насекомоопрашващи се растения.

1. Род ACHILLEA L.

Равнец

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с дълги пълзящи издънки. Листата са последователни, в общото си очертание продълговато-ланцетни, дълги 3–5 см, широки 0,5–1,5 см, двойно до тройно пересто разделени, с линейно-ланцетни делчета, завършващи с осилче, влакнести; долните листа са с дръжка, а горните – приседнали. Стъблото е изправено, покрито с власинки, облистено, обикновено нераз-

клонено. Кошничните най-често са дребни. Обвивните листчета на кошничките са керемидообразно наредени, по ръбаси – ципести, червено-кафяви, а в средата – зелени, с власинки. Съцветното легло е слабоизпъкнало или конично, с ципести прицветници. Периферните цветове са женски, езичести и бели, розови или жълти, вътрешните са двуполови, бледожълти, тръбести. Плодовете са сплескани, без хвърчилка.

По нашите земи се срещат и са описани 19 вида.

1. ***Achillea ageratifolia* (Sibth. et Sm.) Boiss. Скален равнец.** Многогодишно. Среща се по варовити и каменисти места, до 2000 м надм. вис. Цъфти през май–август. Балкански ендемит.
2. ***Achillea clusiana* Tausch. Четинолистен равнец.** Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти места, в планините, от 900 до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. ***Achillea clypeolata* Sibth. et Sm. Жълт равнец.** Многогодишно. Расте по каменисти и скалисти места, предимно върху варовит терен, по-често в южните части на страната. Цъфти май–септември. Употребява се в народната медицина. Лечебно. Балкански ендемит.
4. ***Achillea coarctata* Poir. Сбитовлакнест равнец.** Многогодишно. Расте по открити скалисти места в цялата страна, по-често в южните райони, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
5. ***Achillea collina* Reichenb. Хълмов равнец.** Многогодишно. Среща се често по сухи тревисти места и храсталаци, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
6. ***Achillea chthmifolia* Waldst. et Kit. Коренищен равнец.** Многогодишно. Среща се по сухи каменисти места, предимно в предпланините, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
7. ***Achillea depressa* Janka. Плътен равнец.** Многогодишно. Среща се по сухи тревисти и каменисти места, в равнините и предпланините, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
8. ***Achillea grandifolia* Friv. Едрolistен равнец.** Многогодишно. Вирее най-често по каменисти места, покрай гори и в храсталаци, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли. Балкански ендемит.
9. ***Achillea linguata* Waldst. et Kit. Езичестолистен равнец.** Многогодишно. Расте по планински и високопланински ливади и пасища от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–август.

10. ***Achillea millefolium* L. Бял равнец (Хилядолистник).**
(сн. 148) Многогодишно. Расте из ливади, сухи тревисти места, храсталаци и др. в цялата страна, почти до 2000 м надм. вис. Цъфти май–септември. Лечебно растение. В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога **Flores Millefolii**) и връхните части, отрязани 15–20 см под върха (дрога **Herba Millefolii**). Употребява се широко и в народната медицина.
11. ***Achillea nobilis* L. Благороден равнец.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно.
12. ***Achillea ranunculica* Scheele. Панонски равнец.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти места и в храсталаци, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–август.
13. ***Achillea setacea* Waldst. et Kit. Нишколистен равнец.** Многогодишно. Расте по тревисти места и в храсталаци, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–септември.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Бял равнец (Хилядолистник)

Achillea millefolium L.

Български народни наименования. Бял равнец, бяла китка, бяло еньовче, келемеоту, качино цвете, малфолум, порезика, месечняк, посечена трева, сечена трева, хайдушка трева, хилядолистник, яновица; жълт равнец, див пелин, жълта еньовица, изройче, скален равнец, главоч, гущерка и др. Съществуват няколко вида, форми и вариетета.

Наименования в други страни. Русия: Тысячелистник обыкновенный; Англия: Milfoil; Германия: Schafgarbe; Франция: Achillée millefeuille.

сн. 148. Бял равнец
(*Achillea millefolium* L.)

Разпространение. Европа, Северна Азия, Пакистан, Балканския полуостров, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща по сухите склонове, по уга-рите, покрай пътищата, навсякъде в страната, до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с право стъбло, високо ок. 50–60 см, жилаво, покрито с власинки. Коренището е плитко, разклонено, развива пълзящи издън-ки. Листата са седящи, двойно или тройно насечени, дълги до 15 см, с дългнесты линейни очертания. Цветовете (кошнич-ки) са бели или жълтеникаво-бели, събрани в съцветия на върха на стъблото. Всяка кошничка се състои от 5 перифер-ни бели езичести и до 30 тръбести, жълто-кафяви цветчета. Плодовете са белезникави, около 2 мм дълги, обикновено сплескани. Цялото растение има характерна миризма.

Употребяема част. Стръкове и цветовете.

Време на събиране. Май–септември.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, с кафяв, син до жъл-то-зелен цвят в състава на което влизат проазулен, цинеол, пинен, борнилов ацетат, кариофилен и др. Дрогата съдържа още алкалоида ахилеин, дъбилни, слузни и горчиви веще-ства, смоли, минерални соли, витамини С и К.

Лечебно действие. Кръвоспиращо, пречиства кръвта, болкоус-покояващо, противовъзпалително.

Употреба. *Вътрешно.* При ангина, безапетитие, кръвотечения, чернодробни и жлъчни страдания, гастрит, язва, газове, не-волно напикаване, запек, маясъл, виене на свят, тахикардия, отпадналост, упорито главоболие, възпаление на яйчни-ците, възпаление на лимфните възли, смъкната матка и др. *Външно:* за компреси при хемороиди и обриви. Отварата е народно средство за борба против вредителите по селско-стопанските растения – листни и щитовидни въшки.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога ври в 600 мл вода, оставя се да изстине, и се приема по 100 мл преди храна. Може да се направи и спиртен извлек в отношение 2:10 дро-га : спирт (ракия). Приемат се по 15–20 капки в малко вода, преди храна. Външно отварата от дрогата се ползва за жабу-

рене на устната кухина. За рани се прилага настойка от билката в зехтин.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Всичките видове равнец се ползват в народната медицина. И двата вида равнец – бял и жълт – се употребяват за лечение. Обикновено билката се бере обредно на Енъовден, счита се, че тогава има най-силно лечебно въздействие. Отвара или запарка от равнец се пие при главоболие, охтика, кашлица, задух, малокръвие и само за здраве и бодрост, при истерични припадъци, с отварата се правят промивки и парни бани при възпаление на очите. Чай от Равнец се пие при сърдечносъдови проблеми, запек, неволно напикаване, тахикардия и аритмия, глисти, слабокръвие, слабост, шарка. С билката се кадят родилки и малки деца против уроки. Настойка от пресен равнец и дървено масло се ползва за намазване при отоци и рани. При запек и наличие на кръв в урината в храната на добитъка се сипва отвара от билката. При продължителна употреба билката има токсично действие!

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Жълт равнец

Achillea clypeolata S. S.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, цялото гъсто беловлакнесто, с просто, много рядко разклонено стъбло, високо 15–60 см. Листата са срещуположни, ланцетни, пересто наделени, с овални, ланцетни или дългнесто назъбени сегменти, широки 2–5 мм; приосновните листа са дълги 8–20 см, широки 3–5 см, на къса дръжка, горните стъблени – приседнали, като най-долните листни дялове почти обгръщат стъблото. Цветните кошнички са събрани в щитовидно съцветие и са с диаметър ок. 4 мм, на дръжка, дълга ок. 2 мм, с удължено яйцевидни или ланцетно-обвивни листчета. Цветовете са златистожълти. Езичестите цветове са дълги ок. 1 мм, закръглени, като свободната им част е много по-къса от обвивката. Цветното легло е с прицветни люспици. Плодовете са дългнести, обикновено сплескани и без хвърчилка. Вирее по каменисти и скалисти места, предимно върху варовит терен, по-често в южните части на страната. Цъфти май–септември. Употребява се в народната медицина.

2. Род ADENOSTYLES Cass.

Аденостилес

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 149. Аденостилес
(Adenostyles alliariae)

Общо описание на вида в рода. Многогодишни тревисти растения с последователни листа. Кошничките са дребни, само с тръбести, двуполови цветове; обвивката е от 3–8 листчета, разположени в една редица; съцветното легло е плоско, без люспи. Плодо-семките са с 10 ребра и хвърчила от многобройни назъбени власинки.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. Adenostyles alliariae (Gouan) Kern. Аденостилес. (сн. 149) Многогодишно. Расте из гористи места, покрай потоци, от 900 до 2000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Забележка: Няма данни за химичния състав и употреба на билката в съвременната медицина. Няма данни билката да е употребявана в българската народна медицина.

3. Род ANTENNARIA Gaertn.

Витошки еделвайс

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двудомни многогодишни тревисти растения с изправено, беловълнесто стъбло, високо 7–30 см и с облистени вкореняващи се издънки. Листата са беловълнести, приосновните – лопатовидни, постепенно стеснени в крилата дръжка, дълги до 4 см и широки до 8 мм, стъблените – линейни, приседнали. Кошничките са дребни, 2–10 мм в диаметър, с плоско цветно легло. Цветовете са двудомни. Листчетата на обвивката в мъжките кошнички са тъпи, по-къси от цветовете и обикновено бели, а в женските кошнички са заострени, по-дълги от цветовете и обикновено розови. Женските кош-

нички са само с нишковидни цветове, а мъжките кошнички са само с мъжки, тръбести цветове. Плодовете са с хвърчилка.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

- 1. *Antennaria dioica* (L.) Gaertn. Витошки еделвайс.** (сн. 150)
Многогодишно. Видовете от рода се срещат по сухи планински и високопланински каменисти места, почти във всички по-високи планини на Европа, Азия и Северна Америка, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти май–август. В съвременната медицина се употребява цялото растение заедно с кошничките (дрога **Herba Antennariae**). Използва се и в народната медицина.

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Витошки еделвайс

Antennaria dioica L. Gaertn.

Български народни наименования. Бял смил, Бяла трева, Бяло безсмъртниче, Бяла дъвка, Котешки крака, Сушеница.

Наименования в други страни. Русия: Кошачья лапка двудомная; Англия: Cat's foot, Mountain everlasting; Германия: Gemeines Katzenpfötchen; Франция: Pied de chat.

Разпространение. В Северна и Средна Европа, Балканския полуостров, Западна Азия и Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща по планинските и високопланинските ливади, сухи, слънчеви и каменисти места, във всички по-високи планини.

сн. 150. Витошки еделвайс
(*Antennaria dioica* L.)

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с изправено беловълнесто стебло, високо 10–30 см, с облистени вкореняващи се издънки. Листата са беловлакнести, долните – лопатовидни, нагоре постепенно стеснени в крилата дръжка, дълги до 4 см, широки до 8 мм, стъблените – приседнали, линейни. Кошничките са дребни,

2–10 мм в диаметър, с плоско цветно легло. Цветовете са двудомни. Листчетата на обвивката в мъжките кошнички са тъпи, по-къси от цветовете и обикновено бели. Листчетата в женските кошнички са заострени, по-дълги от цветовете и обикновено розови на цвят. Женските кошнички са само с нишковидни цветове, а мъжките са само с тръбести цветове. Плодовете са с хвърчилки. Цялото растение е покрито с власинки.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части.

Време на събиране. Май–август.

Химичен състав. Съдържанието не е достатъчно изучено. Досега е установено, че съдържа етерично масло, неуточнени горчиви вещества, смоли, дъбилни вещества, фитостерини, флавоноиди, витамин К.

Лечебно действие. Кръвоспиращо, противокашлично и дезинфекционно.

Употреба. При кашлица, бронхопневмония, кръвотечения и др. Външно: за посипване при кръвотечение.

Начин на употреба. Запарка от 2–3 чаени лъжички, залята с 400 мл вряща вода, престоява 1 час, прецежда се и се пие по една кафеева лъжичка, през един час, преди храна.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Против кашлица и бронхит, при диария и хемороиди. Компреси при хемороиди и отоци.

4. Род ANTHEMIS L.

Подрумиче

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправени, прости или в горната си част разклонени стъбла, често червеникави. Листата са последователни, отгоре голи или почти голи, отдолу гъстовлакнести, в общото си очертание продълговати, пересто разсечени на продълговато назъбени дялове, по-рядко цели листа.

Цветните кошнички са единични, дребни до средно големи, на дълга дръжка, 2,5–4,5 см в диаметър, с обвивка от керемидо-образно наредени листчета, прилегнало влакнести, външните – ланцетни, заострени, вътрешните – продълговати, тъпи. Цветното легло е конично, полусферично или яйцевидно, с остри, ланцетни прицветници. Цветовете са светложълти до оранжеви, периферните цветове – езичести, бели или жълти, вътрешните – тръбести, най-често двуполови, дълги 2–15 мм, рядко липсват, вътрешните – тръбести. Плодовете са светлосини, на върха с остър ръб или съвсем къса якичка.

По нашите земи се срещат и са описани 22 вида.

1. ***Anthemis arvensis* L. Угарно подрумиче.** Расте по песъчливи и каменисти места, покрай пътища, често плевел в ниви и градини в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–август.
2. ***Anthemis austriaca* Jacq. Австрийско подрумиче.** Едногодишно. Из пасища, ниви и буренясаи места в цялата страна, до 600 м надм. вис. Цъфти юни — август.
3. ***Anthemis cotula* L. Подрумиче (Кучешка лайка).** Едногодишно. (С плоско и плътно цветно легло и неприятна миризма) Вирее по каменисти и песъчливи места, покрай пътища, ниви и градини в цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти юни–август.
4. ***Anthemis ruthenica* Bieb. Влакнесто подрумиче.** Обитава тревисти, понякога буренясаи места и храсталаци в цялата страна, до 1900 м надм. вис. Цъфти май–август.
5. ***Anthemis tinctoria* L. Багрилно подрумиче** (сн. 151) (Жълта лайка). Едногодишно. По сухи тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина. Лечебно.
6. ***Anthemis nobilis* L. Италианска лайка.** Многогодишно. Градинско растение. Цъфти юни–август.

сн. 151. Багрилно подрумиче
(*Anthemis tinctoria* L.)

Багрилно подрумиче

Anthemis tinctoria L.

Български народни наименования. Вапцарска бяла рада, Волско око, Главочки, Жълт въртипоп, Жълта лайкучка, Кукучка, Навалче, Бояджийска бяла роза и др.

Наименования в други страни. Русия: Пупавка красильная; Англия: Chamomile; Германия: Farber Kamille; Франция: Camomille des teinturers.

Разпространение. Европа, Сибир, Кавказ, Северен Иран, Мала Азия, Ливан и др.

Находища. Расте по тревисти места, покрай пътища и друмища, из храсталаци и хълмове, в низините до планинския пояс, среща се nerядко и като плевел.

Описание на билката. Често многогодишно тревисто растение, със стъбло, високо до 50 см, силно разклонено или просто. Коренището е разклонено, тъмнокафяво. Листата са последователни, седящи, двойно-перести, разсечени, с гребеновидно нарязани или назъбени дялове, отдолу – с гъсто прилепнали власинки. Кошничките са 10–15 мм в диаметър, жълти до оранжеви, на дълги дръжки. Периферните и женските цветове са езичести, жълти, двуполови. Плодовете са светлосиви, с остър ръб, без хвърчилка.

Употребяема част. Цветните кошнички. В нашата страна виреят 22 вида от същия род, които не са проучени достатъчно!

Време на събиране. Юни–септември.

Химичен състав. Съдържа жълто багрилно вещество ксантофил, етерично масло, каротин, неуточнени още гликозиди, дъбилни вещества и др.

Лечебно действие. Затягащо и противокашлично.

Употреба. *Вътрешно:* при простудни заболявания, висока температура, разстройство и др. *Външно:* за борба с насекоми. За изрусяване на косата.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Една супена лъжица дрога се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да изстине, и се приема два-три пъти през деня, по една супена лъжеца, преди храна – доза за 4 дни. Спиртна тинктура: съотношение 2:10 – дрога: спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се по 15–20 капки в малко вода, преди храна. *Външно:* Ползва се прах от дрогата като ефикасно временно средство за борба против мухите.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от жълто подрумиче се пие за пречистване на кръвта, при разстройство и кървав дрисък. Подрумичето се възпява в народния фолклор като билка, която се бере обредно от моми на Гергьовден.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Италианска лайка

Anthemis nobilis L.

Български народни наименования. Италианска лайка, Италианско подрумиче, Римска лайка.

Наименования в други страни. Русия: Ромашка римская; Англия: English camomile; Германия: Romische Kamillen; Франция: Camomille romaine.

Разпространение. Италианската лайка произхожда от Южна и Западна Европа – Испания, Франция, Белгия, Англия и др., където се среща диворастяща, а в някои страни и култивирана.

Находища. У нас се сее из градините като декоративно растение. Поради това, че вирее добре при нашите условия, е необходимо да се пристъпи към култивирането ѝ за медицински цели.

Описание на билката. Италианската лайка (сн. 152) е многогодишно тревисто растение. Коренището е силно разклонено. От него излизат множество, до 30–40 см дълги, приповдигащи се или

сн. 152. Италианска лайка
(*Anthemis nobilis* L.)

пълзящи стъбла. Листата са вилужно перести, с теснолинейни, шиловидно заострени дялове. Кошничките са едри, малко поедри от тези на обикновената лайка, поединични, намиращи се на дълги дръжки на върховете на стъблата и разклоненията им. Те са с твърдо, плътно, остро конично цветно легло. Тръбестите цветчета са жълти, а езичестите – бели. Прицветните люспи отвън в горната си част са покрити с власинки. Венечната тръбица при основата си е с насочени надолу израстъци, обгръщащи горната част на плодника. Семето е без хвърчилка. Цялото растение има специфична миризма, по-силна и по-остра от тази на обикновената лайка.

Отглеждане. Най-добре вирее на по-леки, богати на хумус почви и на изложените на слънце места. Нуждае се от повече влага. Размножава се само вегетативно от подземните издънки. От 1 дка се получават 80–100 кг сух цвят.

Употребяема част. Кошничките (*Flores Chamomillae romanae*).

Време за бране. Юли–август.

Начин на бране. Цветните кошнички се берат по време на пълното им разцъфтяване. Брането се извършва с помощта на специално приспособени гребени за бране на обикновената лайка. Още при брането събраният материал се прочиства от дълги дръжки, листа и случайно попаднали примеси, както и от прецъфтели кошнички.

Химичен състав. До 1 % етерично масло, горчиви вещества, апиин, флавоновия гликозид кверцитрин, кумарини, холин, таракастерин, алкалоида антемин, фитостерол, горчиви вещества, калций, сяра и др. Етеричното масло съдържа до 0,35 % азулен, хамазулен, различни естери, тиглинова киселина, антемен, аитемол, куминов алдехид, метилетилпропилов и бутилов алкохол и др.

Употреба. Като успокоително, потогонно, газогонно и спазмолитично средство.

Начин на употреба. 2–3 цветни главички се заливат със 100 г вряща вода; запарката се оставя десетина мин. и се изпива след прецеждане, наведнъж. На ден може да се изпиват 2–3 такива запарки, но винаги под лекарски контрол. Голямо приложение намира в козметиката – за изрусяване на косата, за получаване на хамазулен и др. Декоративно растение.

5. Род ARCTIUM L.

Репей

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни тревисти растения с дебел, вретеновиден, месест корен. Стъблото е изправено, набраздено, високо, разклонено, покрито с власинки. Листата са едри, последователни, сърцевиднояйцевидни, с дръжка, почти целокрайни или плитко назъбени, отдолу влакнести, при основните – много едри. Кошничките са яйцевидноконични или кълбести, с обвивка, съставена от многобройни керемидообразно наредени листчета, външните на върха са кукесто завити. Съцветното легло е плоско, с многобройни шиловидни люспи. Цветовете са тръбести, двуполови, пурпурни или бели. Плодовете са тъмнокафяви, с хвърчила от грапави власинки. Лечебни растения.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. **Arctium lappa L. Обикновен репей.** (сн. 153) Двугодишно. Расте по буренясаи, запустели и необработени места, дворове и др. в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Използва се в българската народна медицина. В съвременната медицина се използва коренът (дрога **Radix Bardanae**), който се изважда през есента на първата година или през пролетта на втората.
2. **Arctium minus Bernh. Дребен репей.** Двугодишно. Среща се из пустеещи и рудерализирани места, в цяла страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни юли.
3. **Arctium tomentosum Mill. Паяжинест репей.** Двугодишно. Расте по храсталаци и буренливи места почти във всички райони на страната, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Репей

Arctium lappa L.

Български народни наименования. Биволска лопуша, Лепилка, Лепка, лепкач, Лъпка, Лопощ, Репошина, Репей, Чичек.

Наименования в други страни. Русия: Лопух репейник; Англия: Great burdock; Германия: Grosse Klette; Франция: Bardane commune.

сн. 153. Пеней
(*Arctium lappa* L)

Разпространение. В Европа и голяма част от Азия, пренесено и в Америка.

Находища. Билката в нашата страна се среща по запустелите места, буреня-сали и необработени дворове, из цялата страна, до 1500 м надм. вис.

Описание на билката. Двугодишно или многогодишно тревисто растение, с изправено, набраздено, разклонено стъбло високо до 150 см, покрито с власинки. Коренището е дебело, вретеновидно, месесто. Листата са последователни, сърцевиднояйцевидни, с дръжка, почти целокрайни, отдолу влакнести, приосновните едри, широки до 50 см, дълги до 30 см. Цветните

кошнички са червено-виолетови, едри, 3–4 см в диаметър, събрани в едро съцветие, обвивните листчета са зелени, шиловидни, към върха заострени, на върха кукесто извити. Цветовете до червено-виолетови, тръбести. Плодовете са тъмнокафяви, леко сплеснати, дълги 6–7 мм.

Употребяема част. Корените. Сушат се на сянка.

Време на събиране. Август–октомври.

Химичен състав. Съдържа полизахарида инулин, протеини, етерично масло, палмитинова и стеаринова киселина, ситостерин, стигмастерин, слюзни вещества, дъбилни вещества и др.

Лечебно действие. Билката усилва растежа на клетките, действа дезинфекционно, пикочогонно, потогонно.

Употреба. *Вътрешно:* При камъни в бъбреците и пикочния мехур, гастрит и язва в стомаха, ревматизъм, хемороиди, малария, стомашни болки, газове, бронхит и др. *Външно.* Налага се при ревматизъм, навяхвания, контузии, подагра, маясъл (хемороиди), кожни обриви. Маслена настойка (в зехтин) чрез втриване се употребява за ускоряване растежа на косата. Настойка в терпентин или силна ракия (спирт) се употребява за разтриване при ревматизъм.

Начин на употреба. Една супена лъжица корени се заливат с 600 мл вряща вода, оставят се да киснат една нощ (12 часа), приемат се два-три пъти през деня по 200 мл, преди храна. Може да се направи и спиртна тинктура: доза 3 : 10 – дрога : спирт (ракия). Кисне 15–20 дни, приемат се 10–15 капки в малко вода, преди храна. Прави се и маслена настойка от 2 : 10 – корени към зехтин или бадемово масло. Външно се ползва отварата от 20–30 г дрога за накусване във вана.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. За пречистване на кръвта се пие ракиена настойка от корени на репей. Отвара от корените и листата във вино се пие при кашлица и туберкулоза. Отвара от листата и корените във вода се пие при разстройство, газове, за пречистване на кръвта при обриви, настинка, кашлица, гърлобол, бяло течение при жените. Отвара от семената на растението се пие при световъртеж. Пресните части от растението, счукани, се налагат върху болните места при ревматизъм, подагра, циреи, навяхвания, жлези, лишеи и др. Счукани пресни корени от репей се налагат при ухапано от бясно куче. Плодовете и листата на репей се ползват в обредните практики – момите си лепят по главите топчета от репей, за да се лепят ергените по тях.

5А. Род ARNICA

Арника

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Арника

Arnica montana L. Cnicus

Български народни наименования. Планинска арника.

Народни наименования в други страни. Русия: Арника горная; Англия: Mountain arnic; Германия: Berg wohlverlien; Франция: Arnica des montagnes.

Характерни особености. Планинската арника е многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, цилиндрично, отвън червеникавокафяво, с няколко глави, с множество тънки коренчета, излизащи от долната му страна. През първата година се развиват сама розетните листа. Те са едри, 6–8 на брой, срещу-

положни, продълговати, тъпи, с 5–7 изпъкнали отдолу жилки, тъмнозелени, с къси дръжки. Стъблото се развива през втората година. То е 70–80 см високо, изправено, просто или с няколко срещуположни разклонения, покрито с власинки. Стъблените листа са от 2 до 4, срещуположни, продълговати до ланцетни, полуобхващащи стъблото, приседнали, целокрайни, отгоре влакнести, отдолу светлозелени, голи, с 5–7 жилки. Листата в долната част на стъблото са по-дребни, с 3 жилки, а най-горните – още по-дребни, с 1 жилка. Цветовете са едри. Периферните цветове са жълто-оранжеви, а вътрешните – жълти, събрани в сравнително едри кошнички, които са разположени поединично на върха на стъблото и на разклоненията му. Плодът е цилиндричен, с хвърчилка. Цялото растение е със специфична приятна миризма. (сн. 154)

Разпространение. В планините на Испания, Франция, Унгария, Трансилвания и западния дял от европейската част на Русия. У нас диворастящият вид не се среща. Култивира се в редица страни. Поради голямото приложение на цветните главички като суровина за получаване на важни лекарствени средства, препоръчва се отглеждане на растението като култура и в нашата страна.

Отглеждане. Растението се развива добре на структурна, чиста от плевели и добре обработена почва. За целта могат да се използват горските влажни ливади и високите равнини. Не понася застояване на влагата. Размножава се чрез семена, които се засяват подземно.

Употребяема част. Цветните кошнички (*Flores Arnicae*).

Време за бране. Юни–август.

Начин на бране. Брат се цветните кошнички на растението в периода на пълното им разцъфтяване, като се отрязват без дръжки или с много малка част от тях (до 1 см). Брането се провежда в недъждовно, по възможност слънчево време, след като растението е изсъхнало от росата. Още при брането се налага внимателното прочистване от примеси, дръжчици и др.

Недопустими подмеси. Да не се смесва с невена (*Calendula officinalis* L.) и Дивия слънчоглед (*Doronicum*), на които плодосемките са без хвърчилка.

Начин на сушене. Суши се без забавяне след брането на сянка по обикновения начин, като се разстила на тънък пласт, а най-добре – в сушилня при температура 40–50°. Сушене на слънце не се допуска. Веднага след сушенето дрогата се преглежда още веднъж и ако се открият главички, повредени от насекоми, незабавно се отстраняват.

Рандеман. От 5 кг свежи цветни главички се получава 1 кг сухи.

Описание на готовата дрога. Изсушените цветни главички от арниката са със слаб аромат и остър, горчив вкус. Разтрити на прах, предизвикват кихане.

сн. 85. Арника
(*Arnica montana*)

Качествени изисквания. Допуска се влага не повече от 13 %; изроне-ни части, преминаващи през сито с отвори 2 мм – не повече от 5 %; странични примеси: органични – не повече от 2 %; мине-рални – не повече от 1 %.

Опаковка. В шперплатови каси, обложени отвътре с непромокае-ма хартия.

Съхранение. В сухи, проветриви и тъмни помещения, като от време на време дрогата се проверява да не е нападната от насекоми.

Химичен състав. Още недостатъчно изучено. Установено е съдър-жание на етерично масло (с миризма на маслото от лайката, 0,04–0,14 %), в състава на което влизат азулен и сесквитерпени, арници, арнадиол, фернадиол, цинарин, холин, стерини, дъ-билни вещества, белтъчини, слуз, восък и др.

Употреба. Кръвоспиращо, жлъчегонно, съдоразширително, въз-буждащо нервната система. В народната медицина се използва при маточни кръвоизливи, задух, бронхит, диабет и др. Външно: за налагане на лапи, при циреи, рани, изгаряния.

Начин на употреба. С 500 мл вряла вода се заливат 2 супени лъжици от билката. Кисне 1 час. Пие се 3 пъти дневно преди ядене по 100 мл.

Пелин

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едно- или многогодишни тревисти растения до полухрасти, с характерен аромат. Вдървенели при основата си стъбла, силно разклонени и гъсто облистени, покрити със сребристобели власинки. Листата са последователни, обикновено сложни, перести. Долните листа са на дълга дръжка, почти тройно пересторазсечени; най-горните – приседнали, просто пересторазсечени, а в зоната на съцветието – 3-делни до цели. Дяловете на всички листа са линейно-ланцетни до ланцетни. Кошничните са дребни, увиснали, събрани в метличести или гроздовидни съцветия. Обвивките са листчета в два до няколко реда, сивовлакнести, тъпи, с ципест ръб, външните – линейно-ланцетни, вътрешните – яйцевидни. Съцветното легло е плоско до полусферично, голо, рядко с власинки. Всички цветове са тръбести, обикновено жълти; езичести липсват. Плодосемките са без хвърчилка, понякога с къса, ципеста коронка. Лечебни растения.

По нашите земи се срещат и са описани 13 вида.

1. **Artemisia absinthium L. Обикновен (бял) пелин.** Многогодишно. Среща се из храсталаци по тревисти и каменисти места, край огради и пътища, в цялата страна до 1200 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юли–октомври. В съвременната медицина се използват цъфтящите облистени върхни части (дрога **Herba Absinthii**). Широко се прилага в народната медицина.
2. **Artemisia abrotanum L. Градински пелин.** У нас растението се развъжда из парковете и градините като декоративно. Среща се някъде и диворастващо. Лечебно.
3. **Artemisia abrotanum. Катраника.** Многогодишно. Расте по варовити скалисти места, до 1500 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юли–октомври.
4. **Artemisia annua L. Едногодишен пелин.** Едногодишно. Вирее по сухите и песъчливи рудерализирани места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юни–октомври.
5. **Artemisia campestris L. Полски пелин.** Многогодишно. По сухи, каменисти, често пустеещи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юли–октомври.

6. *Artemisia cina* Berg. L. Глистна трева. Лечебно растение.
7. *Artemisia cobelii* (All.). Боже дърво. Лечебно.
8. *Artemisia dracunculus* L. Естрагон. Растението се сее и засажда нарядко из градините като декоративно и за подправка. Използва се и в българската народна медицина. Лечебно.
9. *Artemisia scoparia* Waldst. et Kit. Метловииден пелин. Двугодишно. Вирее по топли каменисти и песъчливи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юли–октомври.
10. *Artemisia maritima* L. var. *Maritima*. Приморски пелин. Лечебно.
11. *Artemisia pontica* L. Понтийски (черноморски) пелин. Лечебно.
12. *Artemisia vahliana* L. Русание. Лечебно.
13. *Artemisia vulgaris* L. Обикновен пелин (Див пелин). Многогодишно. Расте из храсталаци, сметища, край сгради и на други места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври. Лечебно растение. В съвременната медицина се употребяват връхната стъблена част (дрога *Herba Artemisiae*) и коренът – дрога *Radix Artemisiae*). Има приложение и в народната медицина.

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Обикновен (бял) пелин

Artemisia absinthium L.

Български народни наименования. Обикновен пелин, Бажа пилин, Пелин, Ситен пелин, Бял пелин.

Наименования в други страни. Русия: Полынь горькая; Англия: Wormwood; Германия: Wermut, Absinth; Франция: Absinthe.

Разпространение. Европа, Северна Африка, Азия, Сибир, Балканския полуостров, пренесено в Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща по тревистите и каменисти места, покрай оградите, пътищата, храсталациите, на припек, в цялата страна, до 1500 м надм. вис.

сн. 155. Обикновен пелин
(*Artemisia absinthium* L.)

Описание на билката. Съществуват няколко вида, форми и вариетета (сн. 155). Многогодишно тревисто растение, до полухраст. Коренището е силно разклонено. Стъблата са изправени, високи до 1,5 м, разклонени. Листата са без ушички в основата си, долните – с дръжки, тройноперести, горните – с къси дръжки или приседнали, перестото нарязани, с ланцетни заострени дялове. Всичките листа са покрити с власинки и изглеждат сребристосиви. Цветовете (кошнички) са дребни, златно жълто-зелени, на къси дръжки в пазвите на горните листа, събрани в метлица, увиснали. Цветовете са жълти, тръбести. Плодовете са обратно овални, нямат хвърчилка. Цялото растение има приятна миризма и горчив вкус.

Употребяема част. Стръкове с листа и цветове.

Време на събиране. Юли–август. Всичките видове от рода на пелиновите се ползват в народната медицина.

Химичен състав. Съдържа етерично масло със синьо-зелен цвят, в състава на което влизат кетонът туйон, алкохолът туйол, алфа-пинен, кадинен, феландрен, азулен, лактоните кетопеленолид и др. Дрогата съдържа още абсинтин, смоли, дъбилни вещества, фитонциди, флавоноида артеметин, моноциклични лактони, каротин, витамини С, В₆, К и др.

Лечебно действие. Апетитовъзбуждащо, противопаразитно, стимулира отделянето на стомашен сок, образуването на жлъчен сок, отделянето на панкреатичен сок, ефикасно средство против глисти. За компреси при изгаряния, ревматизъм и др.

Употреба. *Вътрешно:* При безапетитие, за бързо възстановяване след прекарана болест, чернодробни и жлъчни страдания, панкреатит, анемия, киселини в стомаха, бяло течение, нередовна менструация, безсъние, за укрепване на маточната мускулатура. *Външно:* Отвара или сухо наръсено е народно средство за борба против въшки, молци, бълхи и хлебарки. *Внимание:* Да не се употребява от бременни и майки кърмачки!

Начин на употреба. Една супена лъжица дрога се залива с 600 мл вряща вода, оставя се да изстине, и се приема по 100 мл преди храна – за два дни. Може да се направи и спиртен извлек в съотношение 3 : 10 – дрога : спирт (ракия). Приемат се по 15–20 капки, в малко вода, преди храна.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. С отвара от пелин се правят поливки при главоболие, епилепсия, слабост, безсъние, болнавост, настинка и треска. Отвара от обикновен пелин се ползува при безапетитие, малокръвие, туберкулоза, маясъл (хемороиди), вятър, диария, дизентерия, колец, повръщане, глисти, нерви, воднянка, за промивки в комбинация с други билки. Отвара от пелин се пие до 40 дни при болна жлъчка. Счукан пресен пелин се налага на слепите очи при болки в главата, върху гърлото при скрофули и заушка. При първото къпане във водата на новороденото се слага стрък пелин. Градински пелин се слага до леглото на болното дете от шарка, за да се умилостави болестта. На Еньовден се правят метли от пелин, с които се мете у дома и из двора, против зли сили. С Росен и Пелин, според народните вярвания, се кичат русалийките, които идват сред хората след Спасовден и наказват тези, които спят през деня или работят на полето през русалийската седмица. Белият пелин в народните песни е знак за обич и брачен копнеж между младите моми и ергени.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Катраника

Artemisia abrotanum L.

Български народни наименования. Божо дръвце, катраника.

Народни наименования в други страни. Русия: Полынъ, Божье дерево; Англия: Southernwood; Германия: Eberraute; Франция: Citronnelle, Armoise aurone.

Разпространение. Среща се най-много в Средна и Южна Европа, Източна Азия. Култивирано в Русия, Германия, Италия, Франция, Испания и Северна Америка.

Находища. У нас растението се среща из парковете и градините като декоративно. Среща се някъде и диворастящо.

Описание. Катраниката е многогодишно тревисто растение. Стъблото е високо до 1 м, гъсто разклонено и нагъсто покрито с листа, долу преминава в разклонен корен, до известна степен понякога потъмнял. Едногодишно. Долните листа са дълбоко разсечени, мъхести, а горните – двойноперести, разсечени с линейни, 3-разделни или прости листчета, с остри дялове, покрити с белезникав мъх. Кошничките са дребни, увиснали, почти топчести. Цялото растение е покрито с власинки. Плодът е кафяв, заострен. Има аромат, отчасти наподобяващ миризмата на лимон, особено при слънчево и сухо време или при разтриване в ръка на изсушен сух стрък. Цъфти през юли–август.

Употребяема част. Стръковете (Herba Abrotani).

Време за бране. Юли–септември.

Химичен състав. До 0,5 % етерично масло с лимонена миризма, дългаща се на цитрала. Съдържа още смоли, дъбилни вещества, минерални соли, органични киселини, горчиви вещества (вкл. и абротин – с алкалоиден характер и с антисептично действие). Съдържа също флавонови неуточнени вещества, скополетин, 3 още неуточнени напълно кумаринови производни, изофраксидин, умбелиферон, хлорогенова и кафеена киселина. Установено е също, че дрогата има холеретично действие, което се дължи преди всичко на изофраксидина. Листата съдържат 9–50 мг витамин С, В₆ и К.

Употреба. В българската народна медицина – като укрепително, стимулиращо и тонизиращо средство. 1–2 супени лъжици ситно счукани стръкове се заливат с 300 мл вряща вода; запарката се оставя да престои 30 мин., след което се прецежда и се пие по 1 супена лъжица 3 пъти на ден, винаги под лекарски контрол. Получената запарка за вътрешно приложение се употребява и външно за гаргара, при зъбобол и при възпаление на гръдните жлези (за компреси). Със сока от свежото растение също се правят компреси. Старо народно антисептично средство. Употребява се също в парфюмерийната промишленост. Декоративно растение.

Естрагон

Artemisia dracunculus L.

Български народни наименования. Естрагон, Староус, Тархус, Тарос.

Наименования в други страни. Русия: эстрагон, тархун, Полынь эстрагон; Англия: Tarragon; Германия: Estragon, Dragon; Франция: Estragon, Dragon.

Разпространение. Почти в цяла Европа, Кавказ, Средна Азия, Сибир и Далечния изток, като културно или като плевел. Отглежда се във Франция, Русия, Германия, Италия, САЩ и др. Главно са известни 3 типа: френски, руски и германски. От тях германският е най-ароматният, поради което най-много се цени.

сн. 156. Естрагон
(*Artemisia dracunculus* L.)

Находища. У нас сеят растението нарядко из градините като декоративно и за подправка, както и за използване в народната медицина. Направени са и първите опити за внедряването на растението в култура и у нас. Установено е, че то се развива много добре и дава качествени резултати.

Описание на билката. Естрагонът (сн. 156) е многогодишно тревисто растение. Коренището обикновено е дебело, преминава в разклонен корен, змиевидно извито, пълзящо. Стъблото е високо до 1 м, ребристо, в средата и в горната си част – разклонено. Листата са последователни, линейно-ланцетни, 2–6 см дълги, 1–8 мм широки, целокрайни или леко назъбени по периферията, слабовлакнести. Цветовете са дребни, с белезникави венчелистчета, събрани в дребни, топчести, наведени кошнички, групирани в метловидни съцветия. Обикновено цялото растение е зелено (понякога младите растения са мъхести), с приятен аромат и вкус. Цъфти през втората половина на лятото.

Отглеждање. Растението изисква градинска, добре обработена, лека и пропусклива, богата, незадържаща вода почва и сухо,

слънчево местоположение. Размножава се по вегетативен начин чрез деление на коренищата на 5–10 дяла и засаждането им в добре обработената почва на разстояние до 35 см между редовете. От 1 дка се получава към 1500 кг свежа надземна маса.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Dracunculi*).

Време за бране. Юли–септември. Дава две реколти през годината. Първата от тях се прибира през юли, а втората – през септември.

Начин на бране. Отрязва се цялата облистена надземна част на растението в началото или по време на цъфтенето. Събраният материал се предава в свежо състояние за дестилация на етеричното му масло или се суши.

Химичен състав. Свежата дрога съдържа до 0,45 % етерично масло със специфичен аромат, в състава на което влизат метилхавикол (около 65 %), оцимен, феландрен, терпени, алдехиди, линалилацетат. Съдържа още дъбилни и горчиви вещества, восъци и стерини.

Употреба. В народната медицина – външно, за налагане при ревматизъм, ишиас и др., като предварително стръковете на растението се попарват с вряла вода, за да се размекнат; употребяват се след като изстинат. Етеричното масло намира голямо приложение в консервената промишленост и особено в ме-сопреработвателната, ликьорената, винената и в хранително-вкусовата. Листата и стъблата се употребяват за подправка при приготвянето на туршии, супи, салати и др. Медоносно растение.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Едногодишен пелин

Artemisia annua L.

Български народни наименования. Едногодишен пелин, Бял пелин.

Наименования в други страни. Русия: Полынь однолетняя; Англия: Sweet Wormwood, Sweet annie, Sweet sagewort, Annual Wormwood; Германия: Einjähriger Beifuss; Франция: Armoise annuelle.

Разпространение. В Европа, Китай, Индия, Япония, Средна Азия, Сибир, Кавказ и Америка.

Находища. У нас се среща по сухите и песъчливи места, край пътищата, по запустелите дворове, из лозята, зеленчуковите градини и другаде в цялата страна.

Описание на билката. Едногодишният пелин (сн. 157) е тревисто растение. Коренището е късо, от него излизат множество тънки коренчета. Стъблото е до 1,5 м високо, изправено, силно разклонено, особено към горната си част. Долните листа са едри, а разположените по-горе стават все по-дребни. Листните дялове са ланцетни или линейно-ланцетни, гребеновидно напилени или нарязани. Цветните главички са елипсовидни, красиви, почти увиснали. Обвивката е гола и лъскава. Външните цветове са мъжки. Плодът е дългесто обратно овален, без хвърчилка или коронка. Цялото растение има пирамидална форма. Всичките му надземни части имат приятна миризма. Цъфти юли – октомври.

сн. 157. Едногодишен пелин
(*Artemisia annua* L.)

Отглеждане. Размножава се чрез семена, които се засяват в полупрохладни парници през април. Растението не е взискателно към почвата и местоположението.

Употребяема част. Надземната част (*Herba Artemisiae annuae*).

Време за бране. Юли–септември.

Химичен състав. До 4 % етерично масло със силна приятна миризма, в състава на което влизат камфора, артемизиакетон, изоартемизиакетон, цинеол, кадинен, кариофилен, някои сесквитерпенови алкохоли, куминов алдехид и пинен. Най-високо е съдържанието на етерично масло в растението по време на бутонизация и цъфтене, след което количеството му започва да спада. Листата съдържат витамин С. От растението е изолирано и едно кристално вещество с гликозиден характер.

Употреба. Като средство за подобряване на храносмилането, а сок от младите листа се прилага и външно при сърбежи, краста и гнойни заболявания на кожата във вид на компреси. Сухите листа влизат в състава на мази, които се употребяват за същата цел. Голямо приложение намира етеричното масло в парфюмерийната, ли-кьорената и сапунената промишленост. Стъблата се използват и за направа на градински метли. Екстракт от корена боядисва вълна, коприна и кожа в лимоненожълт цвят. Народно противонасекомно средство.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Морски пелин, глистна трева

Artemisia maritima L. var. *Maritima*

Разпространение. По песъчливите и скалистите места главно на черноморското и дунавското крайбрежие, също в Сливенско, Ямболско и Старозагорско.

Описание. Полухраст с тънки, разклонени, стигащи на височина до 1 м, покрити с бели власинки. Листата са двойно перестити, сиво-зелени, долните – с дръжки, а горните – приседнали. Кошничките са сиво-зеленикави, много дребни, дългнесто овални, събрани в съцветие метлица. Цялото растение излъчва специфичен приятен аромат.

Използваема част. Цветните кошнички, брани преди разтварянето им – края на август. След ожънването им стъблата се сушат на сянка или в сушилня. Изсушените стъбла след това се очукват, като падналите пъпки се пресяват и почистват. Изсушената билка е жълто-зелена или кафяво-зелена, със своеобразна миризма и горчив вкус. Допустима влажност – 13 %. Опакова се в книжни торби. Търсена и изнасяна билка. Запазва се в сухо и проветриво помещение.

Химичен състав. До 2 % сантонин, етерично масло (състои се от цинеол, терпени, сесквитерпени, азулен и др.), горчило артемизин, гума, слуз, смола, мазнини и др.

Лечебно действие. Има противовъзпалително действие. Българската народна медицина препоръчва морския пелин при глисти, киселини, безсъние. *Външно:* във вид на лапи – при брадавици, тумори, мазоли.

Начин на употреба. Стритите на прах цветни главички се слагат в мед в съотношение 1:10. Взема се по 1 кафеена лъжичка на 2 часа до 3 пъти и половин час след последното вземане се пие рициново масло. Даване на очистително е задължително; защото билката парализира глистите, а очистителното ги изхвърля. В по-големи дози растението е отровно!

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Див пелин

Artemisia vulgaris L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено разклонено стъбло, високо до 1,5 м, в горната си част беловълнесто, червеникаво до тъмночервено. Листата са последователни, дълги 5–10 см, пересто разделени, с ланцетни, дълбоко и раздалечено назъбени дялове, широки 2–8 мм, горните – приседнали, линейно-ланцетни, отгоре – голи, отдолу – гъсто беловълнести, 3–5-делни или цели. Кошничките са яйцевидни или продълговати, дълги 3–4 мм, широки 2–3 мм, с къса дръжчица, изправени или слабо наведени, събрани в гъсти метличести съцветия. Обвивните листчета са беловълнести, външните – заострени, вътрешните – тъпи. Цветното легло е голо. Цветовете са тръбести, в основата си – беззникави, нагоре – червено-кафяви. Плодовете са цилиндрични, без хвърчилка.

6. Род ASTER L.

Звездел

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с последователни или събрани в розетка прости листа. Кошничките са единични или по няколко; обвивните листчета са разположени в няколко реда, външните са много по-къси от вътрешните; съцветното легло е плоско или изпъкнало, покрито с трапчинки. Периферните цветове в кошничките са езичести, вътрешните – тръбести, двуполови. Плодосемките са влакнести, с хвърчилка от грапави власинки.

сн. 158. Влакнест звездел
(*Aster amellus* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. *Aster amellus* L. Влакнест звездел. (сн. 158) Многогодишно. Листата са без жлезисти вместилища, изглеждат плътни; кошничките са с тръбести и езичести цветове, последните – сини, рядко червени или бели. Расте по открити сухи тревисти места и в храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.

2. *Aster linosyris* (L.) Bernh. Бодлив звездел. Многогодишно. Листата са с прозрачни жлезисти вместилища, изглеждат като перфорирани; кошничките са само с тръбести цветове. Расте по сухи тревисти места и храсталаци в цяла България, до 1000 м надм. вис.

Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на видовете от рода *Звездел* в народната и съвременната медицина..

7. Род *BELLIS* L.

Паричка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения без надземно стъбло, с късо коренище. Листата са лопатовидни, събрани в приосновна розетка, стеснени в крилата дръжка, тъпи, влакнести, с една жилка, назъбени или целокрайни. Кошничките са единични, на дълги дръжки, излизаци направо от листната розетка. Обвивните листчета са в 2 реда, продълговати, тъпи; съцветното легло е плоско или конично, голо. Периферните цветове са бели, женски, езичести, дълги 4–11 мм, рядко розови, средните – тръбести, жълти, двуполови. Плодосемките са без хвърчилка.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Bellis perennis perennis* L. Многогодишна паричка. (сн. 159)

Многогодишно. Листата са със сърцевидна основа. Расте из поляни и в храсталаци в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Лечебно растение. Цъфти април–юни. В съвременната медицина се употребяват цветните кошнички (дрoга *Flores Bellidis perennis*). Използва се и в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Паричка

Bellis perennis L.

Български народни наименования. Очица, паричка, туртички, арнаут, бяла марта, дребна лайкучка, дребно кокиче, енево цвете, ергенска сълза, маргаритар, момина сълза, оченца, очици, парици, пискюли, попадийка, рубие, рубийци, ситни мешета, рубета, туртички.

Наименования в други страни. Русия: Маргаритка многолетняя; Англия: True daisy, English daisy; Германия: Gänseblümchen; Франция: Raquette vivace, Petite marquerite.

Разпространение. В Европа, Украйна, Азия, Мадейра, пренесена в Северна Америка и Нова Зеландия.

сн. 159. Паричка
(*Bellis perennis* L.)

Находища. У нас билката се среща по тревистите места, храсталаците, в парковете и градините почти навсякъде в страната, до 1400 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, без надземно стебло, с късо коренище. От розетката излизат цветоносни стъбла, високи 15–20 см, с една кошничка, диаметър 2–3 см. Листата са лопатовидни, събрани в приосновна розетка, дълги до 6 см, назъбени или целокрайни. Обвивните листчета са дълги 5–7 мм, продълговати, тъпи. Крайните цветове са бели,

рядко розово-бели, езичести, дълги до 10–12 мм. Плодовете са сплескани, дълги 1–1,5 мм, влакнести, без хвърчила. Билката се култивира лесно.

Употребяема част. Цветните кошнички, рядко и листата.

Време на събиране. Април–юни.

Химичен състав. Съдържа органични киселини – ябълчена и винена, смоли, восъци, тлъсто масло, флавоноиди, захари, белфизин, белидин, горчиви и слузни вещества, танини, етерично масло, сапонини, инулин и др. В листата се съдържа до 50 % витамин С.

Лечебно действие. Пикочогонно, противокашлично и дезинфекционно.

Употреба. Намира приложение при хемороиди, бронхит, кашлица, задух. При упорита кашлица с неизяснен произход, бронхопневмония, ревматични оплаквания, възпаление на млечната жлеза, остри и хронични заболявания на бъбречните легенчета, възпаления на пикочния мехур, маточни кръвотечения и др. Външно: за лапи при отоци, изкълчено, ревматизъм и кожни възпаления, за бани при парализи.

Начин на употреба. *Вътрешно.* В студена вода се накисват 2–3 чаени лъжички от дрогата, престоява 8 часа, прецежда се и се изпива количеството за един ден. Или две чаени лъжички дрога се залива с 300 мл вряща вода, престоява 1 час, прецежда се и се пие по една кафеена чашка 3 пъти дневно, преди храна.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Цветовете на паричката се варят във вода, докато остане наполовина. Получената отвара се пие три пъти дневно по една кафеена чашка при маясъл (хемороиди), кашлица, бронхит. Тази отвара може да се ползва и при зъбобол и нежит. Стрити на прах цветовете на паричката се ползват за насипване и натриване на зачервените клепачи на очите. В комбинация с корени от Драка отварата се ползва за жабурене при зъбобол. Комбинацията от Паричка и Слез се препоръчва като ефикасна отвара при продължителна кашлица.

8. Род BIDENS L.

Бутрак

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения с изправено, голо, разклонено стъбло. Листата са срещуположни, постепенно стеснени в къса крилата дръжка, разделени на 3–5 ланцетни или продълговати дяла, с по-едър връхен дял, грубо назъбени. Кошничките са единични или по няколко в щитовидно съцветие. Обвивните листчета са в 2 реда, съставени от 5–8 външни, по-дълги от кошничките листчета, вътрешните са по-къси, овални, сиво-жълти, в полукълбеста или звънчевидна форма. Цветното легло е с тесни прицветници, които опадат заедно с плодовете. Цветовете са кафяво-жълти, периферните женски са езичести, понякога липсват; средните са тръбести. Плодовете са голи, сплескани, с 2–4 осила, с насочени назад зъбци.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Bidens sernua* L. Рогат бутрак.** Едногодишно. Листата са цели; кошничките най-често са увиснали, с 1 ред езичести цветове. Расте по влажни места, често като плевел навсякъде, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
2. ***Bidens tripartita* L. Триделен бутрак** (сн. 160). Едногодишно. Листата са 3– до 5-делни; кошничките са изправени, само с тръбести цветове. Расте по влажни места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Употребява се в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Бутрак

Bidens tripartita L

Български народни наименования. Триделен бутрак, Бусрак, Кози рогца, Коноплянка.

Наименования в други страни. Русия: Череда трехраздельная; Англия: Sticktight; Германия: Acker Zweizahn; Франция: Bident partagé, Bident tripartite.

сн. 160. Триделен бутрак
(*Bidens tripartita* L.)

Разпространение. Бутракът е европейско растение, култивира се в някои райони на Русия.

Находища. Билката в нашата страна се среща навсякъде из влажните места и ручейте, блатистите места, изкопи, канавки, като плевел и др., доста начесто из цялата страна, до 1500 м надм. вис.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение, с изправено, голо, цилиндрично, зелено или със слаб червеникав оттенък, разклонено стъбло, високо до 100 см. Коренището е тънко, разклонено. Листата са срещуположни, постепенно стеснени в къса крилата дръжка,

разделени на 3–5 ланцетни или продълговати дяла, с по-едър върхен дял, назъбени грубо. Цветните кошнички са 1,5–2,5 см в диаметър и толкова високи, изправени или увиснали, единични. Обвивката е полукълбеста, с жълти тръбести цветове. Цветното легло е с тесни прицветници, които опадат заедно с плодовете. Цветовете са кафяво-жълти, периферните женски – езичести, често липсват, средните – тръбести. Плодовете са голи, обратнойцевидни, с 2–4 осила, назъбени, със зъбчета надолу.

Употребяема част. Цветните кошнички със стръкове.

Време на събиране. Юни–октомври.

Химичен състав. Съдържа слузни и горчиви вещества, дъбилни вещества, каротин, витамин С, флавоноида лутеолин и неговия гликозид, етерично масло и др.

Лечебно действие. Подобрява храносмилането, пикочогонно, омекчително и потогонно.

Употреба. *Вътрешно:* При затруднено храносмилане, кашлица, задух, трудно уриниране, за изхвърляне на токсините от кръвта. *Външно:* Налагане при кожни обриви, рахит, подагра.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се залива с 300 мл вряща вода, оставя се да кисне една нощ (12 часа), приема се два-три пъти през деня по 100 мл, преди храна. Може да се направи и спиртна тинктура: доза 2 : 10 – дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се по 10–15 капки в малко вода, преди храна. Външно се ползва отварата от 50–100 г от drogата, за наkisване във вана.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Има данни за употреба на билката при кожни обриви при децата.

9. Под *Calendula officinalis* L.

Невен

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно, рядко двугодишно тревисто растение, с разклонено стъбло, грапаво и с власинки. Коренището е вретеновидно, с много разклонения. Листата са лопатовидни, целокрайни, последователни до ланцетни. Цветните кошнички са едри, наситено оранжеви до жълти, единични. Женските цветове са езичести, наситено оранжеви до жълти, наредени по периферията, мъжките са жълти. Плодовете са с хвърчилка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Calendula officinalis* L. Невен** (сн. 161). Едногодишно, в южните райони на страната – рядко и двугодишно. Градинско цвете. Разпространено в цялата страна, вирее на височина до 2000 м. Цъфти юни– октомври. Лечебно. Използва се в официалната и в българската народна медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Невен

Calendula officinalis L.

Български народни наименования. Голямо цвете, Градински невен, Девецицовец, Джунджюля, Жълта ружа, Каранфилско джунджуле, Кокон, Левен, Невян, Ружица, Курско цвете, Месиче, Обичниче и др.

сн. 161. Невен
(*Calendula officinalis* L.)

Наименования в други страни. Русия: Ноготки, Календула лекарственная; Англия: Marygold; Германия: Ringelblume; Франция: Souci des jardins.

Разпространение. Невенът е диворастящ в Средиземноморието. Като градинско растение е разпространен в Европа, Западна Азия, Балканския полуостров, Сирия, Египет, Америка.

Находища. Билката у нас се среща навсякъде като градинско и декоративно растение.

Описание на билката. Едногодишно, рядко двугодишно тревисто растение, със стъбло, високо до 50 см, разклонено, грапаво, с власинки. Коренището

е вретеновидно, с много разклонения. Долните листа са лопатовидни, целокрайни, последователни, а горните – продълговати, до ланцетни. Цветните кошнички са едри, до 10 см в диаметър, оранжеви до жълти, единични. Женските цветове са езичести, оранжеви до жълти, наредени по периферията на кошничката, а вътрешните – мъжките, са жълти. Плодовете са с хвърчилка. Цветът е със специфичен приятен аромат.

Употребяема част. Цветните кошнички със стръкове.

Време на събиране. Юли–септември и до падане на сланите.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, сапогенин, каротиноидните вещества календулин, каротин, ликопин, неоликопин А, виолаксантин, рубиксантин, цитроксантин, флавохром, флавоксантин. Освен това дрогата съдържа слузни вещества, смолисти вещества, горчивото вещество календен, органични киселини, фитонциди, тритерпенови сапонини, витамин С и др.

Лечебнодействие. Противовъзпалително, противомикробно, нервно-успокоително, болкоуспокоително, усилва дейността на сърцето, жлъчогонно. Притежава антимикробно действие, особено силно срещу стафилококи и стрептококи.

Употреба. *Вътрешно:* При възпаления и язвички в устната кухина. Възпаление на лимфните възли, дебело черво и пикочен мехур.

Злокачествени новообразувания в хранопровода, стомаха и кожата. Рак на гърдата, високо кръвно налягане, склероза. *Външно:* Налагане при кожен рак, кожни обриви, брадавици, краста, лишей, оперативни рани, измръзвания, изгаряния и др.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се залива с 600 мл вода, ври до 5 мин., оставя се да изстине, приема се два-три пъти през деня, преди храна по 100 мл. Може да се направи и спиртна тинктура в доза 3 : 10 – дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се по 15–20 капки в малко вода, преди храна – мощно средство за регулиране на менструацията. Външно се ползва отварата от drogата, като лапи за налагане. Удачна е направата на маслен извлек 1:10 – цвят : растително масло, кисне 14–28 дни. Полученото масло се ползва за намазване. Билката не е токсична.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от листа и цветове се пие като слабително, нервноуспокоително, стимулира дейността на сърцето, жълтеница, смущения в менструацията и др. Запарка от цветовете се пие при язва в стомаха, болки в стомаха, повръщане, жлези, буци (тумори) на матката, неразположения при бременност. Лапи се поставят при отоци и рани. С нагрети листа от невен се налагат циреи. При уплаха подвъзглавницата на децата се поставя невен, набран обредно на Еньовден.

10. Род BOMBYCILAENA (DC.) Smolj.

Бомбицилена

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни вълнесто влакнести растения. Листата са последователни. Кошничките са събрани в късо гроздовидно съцветие. Обвивните листчета са в 2(3) реда, вътрешните в основата са торбовидни, обгръщат периферните цветове и опадат заедно с плодосемките. Всички цветове са тръбести, периферните са женски, вътрешните – двуполови, функционално мъжки. Плодосемките са без хвърчилка.

сн. 162. Изправена бомбицилена
(*Bombycilaena erecta*)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Bombusilaena erecta* (L.) Smolj.** Изправена бомбицилена (сн. 162). Едногодишно. По сухи каменисти и песъчливи, често не-обработваеми места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.

Забележка: Няма данни за употреба на билката за лечебни цели.

11. Род *CARDUUS* L.

Магарешки трън, гингер

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни растения с крилати, силно бодливи стъбла. Листата са цели или пересто разсечени, бодливи. Кошничките са едри или средно големи. Обвивните листчета са многобройни, външните – бодливи, вътрешните – ципести и обагренни. Съцветното легло е гъсто покрито с четинки. Цветовете са тръбести, двуполови, с пурпурно, розово или бяло венче. Плодосемките са голи, с хвърчилка от многобройни грапави власинки, в основата съединени в пръстен. Всичките видове от рода са медоносни.

По нашите земи се срещат и са описани 13 вида.

сн. 163. Късодръжков магарешки бодил (*Carduus acanthoides*)

1. ***Carduus acanthoides* L.** Късодръжков магарешки бодил (сн. 163). Двугодишно. Расте по буренливи места и като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
2. ***Carduus candicans* Waldst. et Kit.** Беловълнест магарешки бодил. Двугодишно. Расте по тревисти, често-рудерализирани места в цялата страна, по-често в Югоизточна България, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. ***Carduus nutans* L.** Наведен магарешки бодил. Двугодишно. Расте по тревисти буренясаи места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

4. **Carduus personata (L.) Jacq.** Маскиран магарешки бодил. Многогодишно. Расте из гористи места, от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти юли–август.

5. **Carduus thoermeri Weinm.** Термеров магарешки бодил. Двугодишно. Расте по сухи тревисти и буренливи места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

Забележка: Има противоречиви данни за използване на видовете от рода в лечебните практики на българската народна и официална медицина. Според чл.-кор. проф. д-р. Веселин Петков видовете **Silybum marianum (L.) Gaerth.** и **Carduus marianus L.** са идентични.

12. Род CARLINA L.

Решетка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно, по-често многогодишно тревисто растение с цилиндричен вертикален корен, но без стъбло. Листата са последователни или събрани в приосновна розетка, продълговати до овални, с дръжка, пересто изрязани, с почти триъгълни бодливи дялове, от долната страна – беловълнести. Кошничките са единични или събрани в съцветие по няколко, плътно прилегнали към земята. Външните обвивни листчета са ланцетни, с къс бодил, средните са жълтеникави, линейни, гребесто бодливи, а вътрешните – разпирени, лимоненожълти. Цветовете са тръбести, двуполови, отначало – бледожълти, по-късно – червеникави. Плодовете са дългнести, влакнести, с хвърчилка от перести власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. **Carlina acanthifolia All.** Безстъблена решетка (сн. 164). Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти места, по-често в планините между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. В съвременната медицина се употребява коренът (дрога Radix Carlinae). Използва се и в народната медицина.

2. **Carlina vulgaris L.** Обикновена решетка. Двугодишно. Расте по сухи пясъчливи и каменисти места, из храсталаци в цяла България, до 1500 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.

сн. 164. Решетка
(*Carlina acanthifolia*)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Решетка

Carlina acanthifolia All.

Български народни наименования. Вилино сито, юдини сита, голия, див кучан, дива зелка, мереметка, решетарка, безстъблена решетка, голяма решетка, лугачка, мереметка, търнова гулия, шереметка.

Наименования в други страни. Русия: Колючник бесстебленный; Англия: Carline thistle; Германия: Eberwurz; Франция: Crline commune.

Разпространение. В Южна и Средна Европа.

Находища. Билката в нашата страна се среща начесто из планините, по тревисти и каменисти места по цялата страна, от 800 до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение без стъбло. Коренището е дълго до 100 см, расте надолу, месесто, при разрез отделя млечен сок с приятна миризма. Листата и обвивните листчета са бодливи. Външните са дълги 10–30 см, широки 6–15 см, събрани в розетка, продълговати до овални, с дръжка, пересто-изрязани, почти триъгълни, от долната страна беловълнести. Цветните кошнички са много едри, до 12 см в диаметър и с надупчено цветно легло. Цветовете са тръбести, отначало бледожълти, впоследствие – червеникави. Плодовете са дългнести, влакнести, с хвърчилка от перести власинки.

Употребяема част. Корените.

Време на събиране. Септември–октомври.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, смолисти вещества, дъбилни вещества, инулин, минерални соли и др. неизучени съединения

Лечебно действие. Пикочогонно, спазмолитично, потогонно, успокояващо, противовъзпалително, противомикробно, подобрява храносмилането.

Употреба. *Вътрешно.* При бъбречно-каменна болест, възпаление на бъбречните легенчета, колит, гастрит, хемороиди, цистит, кожни заболявания, нередовна менструация, глисти и др.

Начин на употреба. Две супени лъжици корени се заливат с 1000 мл вода, вари 10 мин., оставят се да киснат една нощ (12 часа) – дозата е за 2 дни. Приема се два-три пъти през деня по една кафеева чашка, преди храна. Може да се направи и спиртна тинктура, доза 4 : 10 – дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се по 10–15 капки в малко вода, преди храна.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от корени на Решетка се пие при настинка, болки в бъбреците, водянка, болести по пикочния мехур, за пречистване на кръвта, при хемороиди, кожни обриви, лишеи, френга, нервни болести, отпадналост, припадъци, парализа на езика, нередовна менструация. При глисти и тения се пие отвара от корените на билката сутрин на гладно. Употребява се от овчарите за прецеждане на вода за пиене – водата се прецежда през цветната кошничка. Отвара от корените на билката се ползува и за лечение на болести по домашните животни.

13. Род *CARTHAMUS L.*

Аспурт

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или двугодишни бодливи тревисти растения, паяжовидно влакнести. Стъблото е изправено, на върха – разклонено, гъстооблистено. Листата са кожести, жлезисти, бодливи, най-долните – широколанцетни, в основата си разширени и приседнали; средните и горните – късо ланцетни, със сърцевидната си основа обхващат стъблото, всички – пересто-нарязани до вдлъбнато назъбени. Кошничните са сравнително едри, единични или събрани в щитовидно съцветие, обкръжени от най-горните листа, които постепенно преминават в листчетата на обвивката. Обвивните листчета са разположени в многобройни редове линейно-ланцетни, едри, завършващи с бодилче, и се припокриват керемидообразно. Цветовете са тръбести, жълти, с червеникави жил-

ки. Плодосемките са голи, само вътрешните са с хвърчилка от линейни люспи.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Carthamus lanatus L. Жълтоцветен (Вълнест) аспурт.** Едногодишно и двугодишно. Цветовете му са жълти. Расте по сухи каменисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Лечебно растение. Употребява се в народната медицина.
2. **Carthamus tinctorius L. Червен аспурт (сафлор).** Едногодишно, рядко двугодишно тревисто растение (сн. 165). Култивира се. Лечебно растение. Използва се в българската народна медицина.

Забележка: По данни от ст.н.с. д-р Ана Петрова и колектив, от рода Аспурт съществува и диворастящ вид – Жълтоцветният аспурт.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Червен аспурт (сафлор)

Carthamus tinctorius L.

Български народни наименования. Аспурт, сафлор, шафраника

Наименования в други страни. Русия: Сафлор красильный; Англия: Safflower; Германия: Färberdistel, Falsche Safran; Франция: Safran (batard).

Разпространение. Сафлорът е разпространен в Иран, Индия, Египет, Япония, Китай и Мароко.

Находища. Растението рядко се култивира у нас.

Описание на билката. Сафлорът е едногодишно, рядко двугодишно тревисто, културно растение. Като диворастящо не е известно. Коренът е вретеновиден, дълбоко проникващ в почвата. Стъблото, достигащо до 1 м височина, горе е разклонено, белезникаво, гладко. Листата са кожести, зелени, целокрайни, заострени, по краищата бодливи. Долните листа са по-едри, постепенно стеснени в къса дръжка. Горните са по-дребни, приседнали, постепенно преминаващи в цветни обвивки. Цветовете са бели, жълти, оранжеви, до оранжево-червени.

Плодовете са подобни на слънчогледовите, но по-дребни.

Отглеждане. Към почвата сафлорът не е взискателен. Той е сухоустойчиво и мразоустойчиво растение. Би могло да се сее в онези райони, където слънчогледът дава ниски добиви, понеже е по-студоустойчив и по-сухоустойчив от него. Установено е, че районираният сорт руски сафлор могат да бъдат използвани и у нас.

Употребяема част. Езичестите цветчета (Flores Carthami).

Съдържание. Цветовете съдържат две аморфни багрилни вещества: жълт сафлор (разтворим във вода) и червен сафлор (трудно разтворим във вода, лесноразтворим в алкохол и алкални).

Употреба. Езичестите цветчета се употребяват за получаване на багрилни вещества, които намират приложение за багрение в хранителната промишленост. Отварата от цветните кошнички се прилага в нашата народна медицина за засилване дейността на храносмилателната система, за апетит и като слабително средство.

сн. 165. Червен аспурт
(*Carthamus tinctorius* L.)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Вълнест аспурт

Carthamus lanatus L.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение, цялото паяжиновидно влакнесто. Стъблото е изправено, на върха разклонено, високо 25–100 см, гъсто облистено. Листата са кожести, жлезисти, бодливи, най-долните широко-ланцетни, в основата си разширени и приседнали; средните и горните късо-ланцетни, със сърцевидната си основа обхващат стъблото, всички перестоноарязани до вдлъбната назъбени. Кошничките

са единични по върховете на клонките, дълги 3,5–4 см, широки 2–2,5 см, обкръжени от най-горните листа, които постепенно преминават в листчетата на обвивката. Обвивните листчета са линейно-ланцетни, едри, завършващи с бодилче. Цветовете са тръбести, жълти, с червеникави жилки. Плодовете са яйцевидни, дълги до 5 мм, четириръбести, голи. Хвърчилките са съставени от няколко линейни, ресничести люспички. Вирее по сухи каменисти места в цяла България до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Употребява се в народната медицина.

14. Род CENTAUREA L.

Метличина

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения с изправено, силно разклонено стъбло, слабо паяжиновидно вълнесто. Листата са последователни, също слабо паяжиновидно вълнести, долните са ланцетни, целокрайни или лировидно насечени, с дръжка, стъблените са линейно-ланцетни, целокрайни, приседнали. Кошничните са единични или в групи по няколко. Обвивните листчета са в многобройни редове, гъсто керемидообразно припокриващи се, с ципест придатък, по ръба си ресничести. Съцветното легло е покрито с четинки или власинки. Цветовете са тръбести, крайните – по-едри, гълъбовосини, фуниевидни, вътрешните – виолетови, двуполови, периферните – стерилни. Плодо-семките са с хвърчила от няколко реда четинки, по-рядко без хвърчилка.

По нашите земи се срещат и са описани 59 вида.

1. **Centaurea affinis Friv. Чернолюспеста метличина.** Двугодишно. Среща се по сухи тревисти, каменисти и песъчливи места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. **Centaurea alba L. Бяла метличина.** Двугодишно и многогодишно. Вирее по открити тревисти места, в храсталаци и разре-дени широколистни гори в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

3. ***Centaurea apiculata* Ledeb.** Бодлива метличина. Многогодишно. Обитава тревисти места, из храсталаци и разредени широколистни гори, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
4. ***Centaurea biebersteinii* DC.** Биберщайнова метличина. Двугодишно. Расте из тревисти места и храсталаци в предпланините и планините в цялата страна, от 1000 до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
5. ***Centaurea calcitrapa* L.** Дългоиглеста метличина. Двугодишно. Расте из необработваеми и рудерализирани места, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
6. ***Centaurea cuneifolia* Sibth. et Sm.** Клинолистна метличина. Едно годишно. Расте по сухи песъчливи и каменисти места в цяла България, до 500 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Балкански ендемит.
7. ***Centaurea cyanus* L.** Синя (Полска) метличина (сн. 166). Едногодишно. Вирее най-добре из посеви, каменисти и тревисти места и край пътища, обикновено като плевел. Разпространена е в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май–септември. В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога **Flores Centaureae, Flos Cyanii**). Използва се широко и в народната медицина.
8. ***Centaurea degeniana* Wagn.** Дегенова метличина. Многогодишно. Расте из открити тревисти места и в храсталаци, до 700 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
9. ***Centaurea diffusa* Lam.** Рехава метличина. Двугодишно. Расте по сухи тревисти места, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
10. ***Centaurea grinensis* Reut.** Гринензова метличина. Многогодишно. Среща се по тревисти места и в храсталаци, до 1500 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
11. ***Centaurea iberica* Spreng.** Испанска метличина. Едногодишно. Расте по бурениясаи и необработваеми места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
12. ***Centaurea indurata* Janka.** Късовърха метличина. Многогодишно. Расте из ливади и горски поляни, в храсталаци и разредени гори в цялата страна, по-често в южните райони, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

13. ***Centaurea jacea* L. Късоклонеста метличина.** Многогодишно. Расте по тревисти места и в храсталаци, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
14. ***Centaurea napulifera* Rochel. Реповиднокорениста метличина.** Многогодишно. Среща се из тревисти места, в горски поляни, пасища, по открити склонове, до 2500 м надм. вис. Цъфти май–август.
15. ***Centaurea orientalis* L. Източна метличина.** Многогодишно. Расте по сухи, предимно варовикови каменисти места, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни– август.
16. ***Centaurea pannonica* (Heuff.) Simk. Панонска метличина.** Многогодишно. Расте из тревисти места, пасища и ливади, храсталаци и разредени гори, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни– октомври.
17. ***Centaurea phrygia* L. Фригийска метличина.** Многогодишно. Расте из тревисти места и храсталаци, от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
18. ***Centaurea rhenana* Boreau. Ренанска метличина.** Двугодишно. Среща се по сухи тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 2700 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
19. ***Centaurea rocheliana* (Heuff.) Dost. Рохелова метличина.** Много годишно. Обитава тревисти места и в храсталаци в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
20. ***Centaurea salonitana* Vis. Солунска метличина.** Расте по тревисти и каменисти места, често покрай пътища, из храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
21. ***Centaurea scabiosa* L. Самогризкова метличина.** Многогодишно. Расте по тревисти места, ливади и храсталаци, до 1800 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
22. ***Centaurea solstitialis* L. Средиземноморска метличина.** Едногодишно. Среща се по рудерализирани и пустеещи места, плевел в окопни култури в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
23. ***Centaurea stenolepis* A. Kern. Дълговърха метличина.** Многогодишно. Среща се из ливади, поляни и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис., Цъфти юни–септември.
24. ***Centaurea triumphetti* AIL. Триумфетова метличина.** Многогодишно. Обитава скалисти места, поляни, в храсталаци, предимно в предпланините и планините, почти в цялата страна, до 2500 м надм. вис. Цъфти април–август.

25. *Centaurea uniflora* Turra. Едноцветна метличина. Многогодишно. Расте из планински ливади и по скалисти места във всички високи планини на страната, между 1800 и 2900 м надм. вис.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Синя метличина

Centaurea cyanus L.

Български народни наименования. Синя билка, синя метла, синкавец, синок, дива метлица, жлъчка, клонка, кърска метла, табашка метла, полски синчец идр.

Наименования в други страни. Русия: Василёк синий (полевой); Англия: Corn flower, Blue bottle, Bachelor's-button; Германия: Kornblume; Франция: Bluet, Bleuets.

Разпространение. Има данни, че родината на растението е Сицилия. Разпространено е в Средиземноморието, част от Балканския полуостров и Средна Азия.

сн. 166. Синя метличина
(*Centaurea cyanus* L.)

Находища. У нас се среща по сухите и тревисти места, полета, като плевел из житните култури, покрай пътищата и другаде в цялата страна. Растението може да се приюти в градините!

Описание на билката. Двугодишно или едногодишно тревисто растение, със стъбло, високо до 80 см, слабо разклонено нагоре, ръбесто, изправено, покрито с власинки. Коренището е вертикално, с множество разклонения. Листата последователни, долните често пересто нарязани, с дръжки, почти зелени. Цветните кошнички са едри, до 3 см в диаметър, с двуполови цветове, на цвят небесносини. Обвивните листа на чашката са наредени гъсто керемидообразно. Всяко листче завършва със сух ципест придатък. Плодовете са продълговато цилиндрични, малко сплескани. Хвърчилката е от няколко реда четинки.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Съдържа centaурин, цианин, полиин, инулин, во-
същи, дъбилни, смолисти и слузни вещества, гликозида цико-
рин, тритерпени, органични киселини, минерални соли, вита-
мин С и др.

Лечебно действие. Пикочогонно, тонизиращо.

Употреба. *Вътрешно:* При затруднено уриниране и кръв в урина-
та. *Външно:* Под формата на компреси при кожни обриви, ци-
реи и др.

Начин на употреба. Една супена лъжица от дрогата се залива с
500 мл вряща вода, оставя се да изстине, и се приема два-три
пъти през деня, преди храна. Възможна е и направата на спирт-
на тинктура: доза 2 : 10, дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20
дни, приема се 15–20 капки в малко вода, преди храна. Външно
се ползва отварата от дрогата като лапи за налагане при брада-
вици и мазоли.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от мет-
личина се пие, още докато е зелена и сочна, при магарешка каш-
лица, задух, лошо храносмилане, възпаление на бъбреците, ту-
беркулоза. С отвара от Метличина се налагат лапи при кожни
обриви, рани, промиват се очите при перде и наранявания, а
със запарка с прибавен оцет се мие главата против пърхот и
косопад. При хемороиди се правят парни бани с Метличина.
Обредно „метлиците“ се берат само на Еньовден: от стръковете
се правят метли, с които се мете около огнището на дома про-
тив болести и зли сили. С Метличина се накадява родилката
при трудно раждане. Човек не се удря с Метличина, защото ще
му излезе ечемик на окото.

15. Род CHRYSANTHEMUM (PYRETHRUM)

Пиретрум

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти рас-
тения със сребристи и миризливи власинки. От коренището

всяка пролет излизат множество издънки. Стъблата с цветните дръжки достигат до 1 м височина; в долната си част те са вдървенели. Листата са последователни, двойно или тройно пересто-разсечени, сиво-зелени отгоре, пепеливозелени отдолу; през първата година се развиват почти само розетните листа. Цветните главички (кошнички) са едри, разположени поединично на върховете на цветните дръжки. Периферните цветчета са езичести, бели, автгрешните – тръбести, жълти. Плодът е продълговат, с 4–5 ребра, а семената са жълто-сиви или светлокафяви.

сн. 167. Пиретрум
(*Chrysanthemum cinerariaefolium*)

По нашите земи се култивира само 1 вид.

1. ***Chrysanthemum cinerariaefolium* (Trev.) Vis. (*Pyrethrum cinerariaefolium* Trev.) Пиретрум** (сн. 167). Многогодишно. Пренесено. Култивира се у нас. Цъфти май–юни.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Пиретрум

Chrysanthemum cinerariaefolium (Trev.) Vis.

Български народни наименования. Далматински пиретрум, пиретрум.

Наименования в други страни. Русия: Ромашка далматская; Англия: Insect powder; Германия: Insectenpulverblume; Франция: Fleurs de pyrethre.

Разпространение. Отееството на пиретрума е Далмация (приморските райони на Херцеговина и Черна гора) и като диворастящ, и в култура. Култивира се в Русия, Япония, Америка.

Находища. От Далмация растението е пренесено и у нас, създадени са няколко сорта и са получени много добри резултати. Трябва да се смята за неправилно недостатъчното внимание, което се отделя у нас на тази ценна за борбата с насекомите

култура. Трябва да се отбележи и това, че значението на пиретрума никак не е намаляло и днес въпреки многото синтетични препарати, които обаче са отровни и за човека.

Описание на билката. Пиретрумът е многогодишно тревисто растение. Кореновата система е гъста, туфеста. През първата година се развиват почти само розетните листа. От коренището всяка пролет излизат множество слабо разклонени, в долната си част вдървесинени стъбла. Стъблата с цветните дръжки достигат до 1 м височина. Листата са последователни, двойно или тройно пересто разсечени, сиво-зелени отгоре, пепеливозелени отдолу. Цветните главички (кошнички) са едри, разположени поединично на върховете на цветните дръжки. Периферните цветчета са езичести, бели, а вътрешните – тръбести, жълти. Плодът е продълговат, с 4–5 ребра, а семената са жълто-сиви или светлокафяви. Цялото растение е повече или по-малко сребристо влакнесто, миризливо.

Отглеждане. Растението е светлолюбиво, но не е много придирчиво към климата и може да вирее навсякъде в страната. По отношение на почвата също не е много взискателно, стига тя да е суха. Не вирее във влажни и мочурливи почви. Установено е, че у нас за растението са най-подходящи черноземните с лек механичен състав, водопропускливи, глинесто-песъчливи почви. Размножава се чрез разсад, който се отглежда в топли или открити лехи, а се разсажда на постоянно място в добре подготвена почва през есента или пролетта, в редове на разстояние 60 см и 30–40 см между растенията в редовете. Необходимо е, докато растенията се развият, културата да се окопава често, особено през първата година. Растението цъфти още през първата година, но количеството на цветовете рязко се увеличава през втората, а най-много добив се получава през третата и четвъртата година. Трябва да не се забравя, че добивите зависят и от почвените, и от торовите условия. От направените многобройни изследвания е установено, че растението се развива добре при минерално торене, като в торовата норма се дава превес на калия и фосфора над азота. При пълното минерално торене размерът на листната повърхност се увеличава двукратно, а добивът се повишава средно със 17 % от цветните главички и с 30,1 % по съдържание на пиретрини.

Употребяема част. Цветните кошнички (Flores Pyrethri).

Време за бране. Май–юли.

Начин на бране. Откъсват се цветните кошнички (главички) без дръжките в началото на цъфтежа до времето на пълното им разцъфтяване. За по-бързо и рентабилно бране могат да се приспособят специални гребени по подобие на гребените, с които се бере цвят от лайка, или някоя по-съвършена механизация. Брането се провежда на 2–3 пъти. За бране да се избира сухо, бездъждовно, по възможност слънчево време.

Недопустими подмеси. Да не се смесва с цветните кошнички на лайката – *Matricaria chamomilla* L. (особено ако двете култури са в съседство). Цветните кошнички на лайката са с конични, кухи и меки цветни легла, докато цветното легло на пиретрума е твърдо и плоско. Миризмата им също е различна.

Химичен състав. До 0,50 % етерично масло, пиретрини I и II до 2,5 %, смолисти вещества, хризантин, хризантен, един гликозид, инулин. По-силнодействащ е пиретрин I. Съдържа също цинерините I и II, които са два пъти по-малко токсични от пиретрините.

Употреба. За борба с насекомите и други паразити вредители по растенията се използва във вид на прах (*Pulvis insectorium*) или влиза в състава на някои препарати. Във ветеринарната медицина се използва като противоглистно средство. Дрогата и препаратите от нея са безвредни за човека и за животните с постоянна телесна температура, както и за растенията.

16. Род CHONDRILLA L.

Кривец

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни растения с разклонени стъбла. Листата са целокрайни или назъбени, стъбловите тесни, къси. Кошничните многобройни, всяка с по-малко от 15 цвята; обвивката цилиндрична, с 2 реда листчета, като външните много по-къси от вътрешните; съцветното легло плоско, без прицветни люспи. Цветовете жълти. Плодосемките с чов-

сн. 168. Обикновен кривец
(*Chondrilla juncea* L.)

ка, с коронка или с хвърчила от многобройни прости власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Chondrilla juncea* L. Обикновен кривец (сн. 168). Двугодишно. Човката е с хвърчилка. Из тревисти места и храсталаци, покрай пътища, в житни посеви и окопни култури, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за употребата на билката в Българската народна медицина.

17. Род *CICERBITA* Wallr.

Цицербита

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 169. Цицербита
(*Cicerbita alpina*)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишнитревистирастенияспростистъблообхващащи листа. Кошничните са многобройни. Обвивката е от няколко реда листчета. Съцветното легло е голо, без люспи. Езичестите цветове са сини. Плодосемките са без човка, с хвърчилка от 2 реда власинки.

По нашите земи се срещат 3 вида.

1. *Cicerbita alpina* (L.) Wallr. Алпийска цицербита (сн. 169). Многогодишно. Съцветието е жлезистовлакнесто. Расте по влажни сенчести места, често покрай потоци, от 1500 до 2000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.

Забележка: Няма данни за употребата на билката в българската народна медицина, както и химичния състав и употреба в съвременната медицина.

18. Род CICHORIUM L.

Синя жлъчка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения с дълъг, вретеновиден, месест корен. Стъблото е изправено, набраздено, четинесто влакнесто до голо, в горната си част – разклонено, с прости, разсечени или назъбени листа. Приосновните листа са събрани в розетка, грапави, неправилно пересторазделени, с по-едър връхен дял, с къса дръжка; стъблените са последователни, ланцетни, приседнали и полу-обхващащи стъблото, назъбени; най-горните са целокрайни. Кошничните са единични или по няколко с къса дръжка или почти приседнали в пазвите на най-горните листа, с обвивка от 2 реда листчета, външните – по-къси от вътрешните. Съцветното легло е плоско, без люспи. Всички цветове са езичести, сини, рядко – бели. Плодовете са обратнойцевидни, с 2–5 тесни ръба, дълги 2–3 мм, с хвърчилка от 1–2 реда къси люспици.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Cichorium intybus L. Синя жлъчка** (сн. 170). Многогодишно. Плодосемките напречно набраздени. Расте по сухи тревисти места, край пътища, в изкопи, из окопни култури и на други места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. В съвременната медицина се използва коренът (дрога **Radix Cichorii**), който се изважда през есента, а по-рядко и надземната част (дрога **Herba Cichorii**). Употребява се и в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Синя жлъчка

Cichorium intybus L.

Български народни наименования. Бърдовка, Водопийка, Гвачка, Гола мома, Гурчивкъ, Дива бърдовка, Дива радика, Дива цикория, Дъвка, Жаловика, Жилава цвете, Жлъчка, Кучешка дъвка, Маясълчи, Млечка метлянка, Модрика, Недопийка, Свинок, Синя млечка, Зидибази, Хиндипа, Цикория.

сн. 170. Синя жлъчка
(*Cichorium intybus* L.)

Наименования в други страни. Русия: Цикорий обыкновенный; Англия: Chicory; Германия: Gemeine Wegwarte, Zichorie; Франция: Cichorée, Cichorée sauvage.

Разпространение. Разпространена е навсякъде, с изключение на антарктическите пояси. В много европейски страни се култивира. В България са правени плахи опити за отглеждане.

Находища. У нас се среща по сухите и тревисти места, полета, ливади, изкопи, насипи и другаде, почти навсякъде до 1200 м надм. вис. Растението може да се култивира!

Описание на билката. Двугодишно или многогодишно тревисто растение, със стъбло, високо до 120 см, слабо разклонено нагоре, голо, изправено, жилаво, покрито с власинки. Коренището е месесто, вретеновидно до цилиндрично. Листата са перестонарязани, продълговато-ланцетни, вълнообразно назъбени, приосновните събрани в розетка, а стъблените почти обхващащи стъблото. Цветните кошнички са единични или по 2–3 заедно в пазвите на листата, на цвят светлосини, рядко бели и още по-рядко – червени. Чашката е петолистна, а съцветието двойно, езичесто, като вътрешният кръг е с къси и разперени листчета, с пет тичинки и еднотелен яйчник. Плодовете са напречно набраздени, много по-дълги от хвърчилката, която е люспеста. Всички части от растението съдържат млечен сок.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части и корените.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Съдържа инулин, фруктоза, левулоза, пентозани, дъбилни вещества, в малки количества етерично масло. В млечния сок на растението се съдържа горчивото вещество гликозид интибин. В цветовете се съдържа гликозидът цикорин, а семената съдържат протокатехинов алдехид.

Лечебно действие. Ускорява обмяната на веществата, засилва чревната проходимост, действа апетитовъзбуждащо, пикочогонно, усилва сърдечната дейност.

Употреба. *Вътрешно:* При заболявания на черния дроб и жлъчката, жълтеница, увеличен далак, камъни в жлъчката, стомашна язва, гастрит, затруднено уриниране, кръв в урината, неразположение в панкреаса, ранен стадий на левкемия, миоми, за прочистване на кръвта и др. *Външно.* Под формата на компреси при отоци, ударено, рани, кожни обриви, циреи и др.

Начин на употреба. Три супени лъжици от стръковете се заливат с 650 мл вряща вода, оставя се да изстине, и се приема два-три пъти през деня, преди храна. Възможна е и направата на спиртна тинктура: доза 4 : 10, droga : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се 15–20 капки в малко вода, преди храна. Външно се ползва отварата от drogата като лапи за налагане и др. От корените на цикорията се приготвя заместителят на кафето – „Инка“.

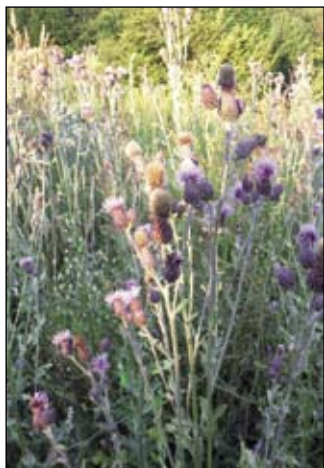
Билката в българското лечителско изкуство и традиция. При жълтеница и други болести на черния дроб се пие отвара от Синя жлъчка. Отвара се пие и при нежит (скорбут), треска, сърдечносъдови проблеми, язва на стомаха, болни бъбреци, жълтеница, гърлобол, кашлица и трудно уриниране. С билката се правят лапи при циреи и отоци. Растението се ползва обредно на Еньовден.

19. Род CIRSIIUM L.

Паламида

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни или многогодишни, рядко едногодишни растения. Листата са цели, до пересто-наделени, обикновено отгоре бодливи, по зъбците или дяловете – с дълги бодли. Кошничните са едри или средно големи. Обвивните листчета са многобройни, керемидообразно припокриващи се, най-често на върха с бодил. Съцветното легло е с многобройни четинки. Цветовете са тръбести, двуполови, рядко еднополови, с пурпурно, жълтеникаво, рядко бяло венче. Плодосемките са голи, с хвърчилка от многобройни перести власинки.

сн. 171. Обикновена паламида
(*Cirsium vulgare*)

По нашите земи се срещат и са описани 14 вида.

1. ***Cirsium appendiculatum* Griseb.** Балканска паламида. Многогодишно. Расте по влажни места покрай планински реки и потоци, от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Балкански ендемит.
2. ***Cirsium arvense* (L.) Scop.** Полска паламида. Многогодишно. Расте из ниви и покрай пътища, като плевел из цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
3. ***Cirsium candelabrum* Griseb.** Полюлейна паламида. Двугодишно. Расте по каменисти места, често покрай планинските пътища, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
4. ***Cirsium canum* (L.) All.** Кучешка паламида. Многогодишно. Расте из влажни ливади в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
5. ***Cirsium creticum* (Lam.) D'Urv.** Критска паламида. Двугодишно. Расте из влажни ливади и мочурливи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
6. ***Cirsium italicum* (Savi) DC.** Италианска паламида. Двугодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
7. ***Cirsium ligulare* Boiss.** Езичестолистна паламида. Едногодишно и двугодишно. Расте по каменисти и песъчливи места, като плевел в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
8. ***Cirsium pannonicum* (L. fit.) Link.** Панонска паламида. Многогодишно. Расте из влажни тревисти места, до 700 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
9. ***Cirsium vulgare* (Savi) Ten.** Обикновена паламида (сн. 171). Многогодишно. Расте по каменисти места в храсталаци и покрай пътища в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

Забележка: Няма данни за проучен химичен състав и лечебни свойства на видовете от рода *Паламида* в официалната медицина.

Употреба на билката в българската народна медицина. Обикновена паламида – *Cirsium vulgare* (Savi) Ten. (валявук, вахлячка, вълчец, гингер, нисък магарешки трън, осът, бодил, страшник). С листа от Паламида се налагат или натриват прорезни рани, за да спре бързо кръвта – върху раната се изцеждат няколко капки сок, изстискани от стъблото на прясното растение. Отвара от единния от видовете Паламида (Конска паламида) се пие при спряла менструация.

19А. Род CNICUS L.

Пресечка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишно и двугодишно растение, от основата – разклонено, често без главно стъбло, но с лежащи или приповдигащи се беловълнести клонки, завършващи с кошничка. Листата са продълговато-ланцетни, при основните – с дръжка, дълбоко назъбени или пересто нарязани, с бодливи зъбци и дялове; средните, и особено горните – приседнали и обхващащи стъблото или клонките, всички влакнести. Кошничките са единични, едри, обкръжени от най-горните бодливи листа. Обвивните листчета са разположени в няколко реда, външните са къси, завършващи с прост бодил, а вътрешните – по-дълги, с по-дълъг, перест бодил. Цветовете са жълти, тръбести, крайните – безплодни. Плодовете са цилиндрични, с хвърчилка, съставена от назъбени прости четинки и от многобройни други по-къси.

сн. 172. Пресечка
(*Cnicus benedictus* L.)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Cnicus benedictus* L. Пресечка (сн. 172). Едногодишни и двугодишни. Среща се по сухи тревисти и каменисти места, до 700 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно. Употребява се в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Пресечка

Cnicus benedictus L.

Български народни наименования. Бенедиктински трън, Камилски трън, Пресечка.

Наименования в други страни. Русия: Волчец кудрявый, Кникус благословенный; Англия: Blesseed thistle; Германия: Benediktenkraut; Франция: Chardon benit.

Разпространение. Произхожда от Западна Азия, Северна Африка и източната част на Средиземноморието, но е пренесена и другаде.

Находища. У нас се среща по сухите тревисти и каменисти места в южната част на Струмската долина, югоизточната част на страната, Източни Родопи, Странджа планина с черноморското крайбрежие.

Описание на билката. Пресечката е едногодишно или двугодишно тревисто растение. Коренът е вертикален, разклонен. Стъблото още от основата си е силно разклонено, отчасти полегнало, до 40 см високо. Листата са продълговато-ланцетни, почти всички приседнали, дълбоко изрязани, едро назъбени, бодливи. Кошничката е едра, обкръжена от най-горните листа на стъблото. Вътрешните обвивни листчета завършват с перест бодил. Външните обвивни листчета са едри, тревисти и бодливи. Цветовете са жълти, периферните са безполови, а вътрешните – тръбести, двуполови. Цветното легло е покрито с ципести прицветници. Плодовете са цилиндрични, с хвърчилка, съставена от 8–10 назъбени четинки и от многобройни други покъси. Цъфти юни–август.

Внимание. Запасите от растението са незначителни.

Отглеждане. Не е претенциозно растение и може да вирее навсякъде, но най-добре в дълбоки и немного влажни почви, по

слънчевите и запазените от ветровете места. Размножава се чрез семена, които се сеят в ранна пролет в лехи или направо на нивата на разстояние 30 см между ред. Нужно е да се поддържа почвата чиста от плевели.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Cardui benedicti*) заедно с приземните листа.

Време за бране. Юни–юли.

Начин на бране. Берат се стъблата с приземните листа при разпукуване на първите цветове. Да не се берат необлистени стъбла.

Химичен състав. Стръковете съдържат сесквитерпеновия лактон – книсицин (0,20 %), значително количество слузни вещества, около 8 % дъбилни вещества, смоли (ок. 5 %), следи от никотиламид, ябълчна киселина, следи от етерично масло, гериалкохол, разни минерални соли. Плодовете съдържат до 28 % тлъсто масло, горчиви вещества и др. От растението са изолирани още стигмастерол, L-амирин, n-нонакозан и стигмастерин, а от плодовете – липиди, n-нонакозан, бета-си-тостерол и стигмастерол. Растението съдържа и един ензим, от който млякото се пресича. От това произлиза и името му.

Употреба. В народната медицина – като средство за апетит и за подобряване на храносмилането, като успокоително средство против кашлица, при чернодробни и жлъчни страдания и др., във вид на отвара или запарка: 5–10 г на 400 мл вода – по 1 супена лъжица 3 пъти на ден. Плодът се употребява в народната медицина като пургативно средство. *Внимание.* Да не се употребява при бъбречни страдания! Голямо приложение намира в ликьорената и пивоварната промишленост. Съществуват експериментални данни, по които дрогата оказва непосредствено разширяване на кръвоносните съдове, а екстракти от нея оказват депресивно, кардиотонично, М-холинолитично и противовъзпалително действие. Оттук се обяснява благоприятният терапевтичен ефект на дрогата при редица нервни заболявания, възпалителни процеси на стомашно-чревния тракт и дихателните пътища, бронхиална астма и др. Тлъстото масло може да се използва в сапунената промишленост, както и при производството на безир.

20. Род CONYZA Less.

Канадска злолетница

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 173. Канадска злолетница
(*Conyza canadensis*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения с последователни, прости листа. Кошничните са дребни. Съцветното легло е плоско, без люспи. Женските цветове са многобройни, разположени в няколко реда, с тясно тръбесто венче. Двуполовите цветове са жълти. Плодосемките са плоски, с хвърчилка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Conyza canadensis* (L.) Cronq. Канадска злолетница (сн. 173). Едногодишно и двугодишно. Вирее по рудерализирани и пустеещи места, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за химичния състав и биологично активни вещества в билката от съвременната фармация. Няма запазени данни за употреба на билката в българската народна медицина.

21. Род CREPIS L.

Дрипавка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения с почти целокрайни, до пересто-разсечени листа. Кошничните са от една до много на брой. Обвивните листчета са разположени в 2 реда, външните са малко по-къси от вътрешните. Съцветното легло е плоско или изпъкнало, с четинки или люспи. Цветовете най-често са жълти, понякога езичетата отвън са с червена ивица. Плодосемките обикновено са стеснени към върха, рядко завършват с човка. Хвърчилката е от меки чупливи власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 18 вида.

1. ***Crepis biennis* L.** Двугодишна дрипавка (сн. 174). Двугодишно. По влажни сенчести каменисти места в цялата страна, предимно в планините, до 1600 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.
2. ***Crepis foetida* L.** Смордлива дрипавка. Едногодишно. Най-често по сухи тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
3. ***Crepis pulchra* L.** Едро листна дрипавка. Едногодишно. Расте по сухи каменисти места, покрай пътища, из храсталаци, сравнително нарядко, в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Crepis sancta* (L.) Babck.** Палестинска дрипавка. Едногодишно. Вирее по сухи каменисти места предимно в предпланините в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
5. ***Crepis setosa* Hall.** Четинеста дрипавка. Едногодишно. По сухи тревисти, често буренясаи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
6. ***Crepis tectorum* L.** Червеноплодна дрипавка. Едногодишно. Расте по сухи каменисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–септември.
7. ***Crepis viscidula* Froel.** Лепкава дрипавка. Многогодишно. По каменисти места и в горски поляни, от 1300 до 1800 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
8. ***Crepis zacintha* (L.) Babck.** Зацинтова дрипавка. Двугодишно. Среща се из сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юни.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в българската народна медицина. Съвременната фармация не е изследвала химичния състав и биологично активните вещества на видовете от рода.

сн. 174. Двугодишна дрипавка
(*Crepis biennis* L.)

22. Род CRUPINA (Pers.) Cass.

Упина

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни нежни, изправени растения с небодливи последователни листа. Кошничните са сравнително дребни; обвивката е цилиндрична или яйцевидна; обвивните листчета са неравни помежду си, заострени; съцвет-

сн. 175. Обикновена крупина
(*Crupina vulgaris* Cass.)

ното легло е с тесни, шиловидни люспи. Цветовете са пурпурни, вътрешните двуполови, външните стерилни. Плодосемките са дълги, мековлакнести, външните – без хвърчилка, вътрешните – с хвърчилка от 5–10 къси люспи.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Crupina vulgaris* Cass. Обикновена крупина (сн. 175). Едногодишно. Кошничките са с 3–5 цвята. Среща се по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–август.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в лечебните практики.

22.A Род CYNARA L.

Артишок

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със сравнително високо стъбло. Листата са пересто-нарязани, отдолу сивовлакнести. Цветните кошнички са единични, едри. Обвивните листчета са наредени керемидообразно. Плодовете са с хвърчилка.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Cynara scolymus* L. Артишок (сн. 176). Многогодишно. Градинско. Цъфти юли–август.

2. *Cynara cordunoulus* L. Ангинар. Многогодишно. Цъфти юли–август. Лечебно. Използва се в българската народна медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Артишок

Cynara scolymus L.

Български народни наименования. Артишок, Ангинар.

Наименования в други страни. Русия: Артишок посевной; Германия: Artischocke; Франция: Artichaut commun, Англия: Garden artichoke, Globe artichoke.

Разпространение. Расте в Югозападна Европа.

Находища. У нас се отглежда в градините, рядко и като декоративно растение.

сн. 176. Артишок
(*Cynara scolymus* L.)

Описание. Многогодишно тревисто растение с 1,5 до 2 м високо стъбло. Листата са дълбоко пересто-нарязани, отдолу сивовлакнести, приосновните са до 80 см дълги. Цветните кошнички са единични, едри, 6–7 см в диаметър. Обвивните листчета са керемидообразно наредени, голи, външните са с остър триъгълен придатък на върха. Плодовете са дълги 6–8 мм, с 25–40 мм дълга хвърчилка. Цъфти юли–август.

Употребяема част. За лечебни цели се използват цветните кошнички (*Anthodium Cynarae*) и листата (*Folia Cynarae*).

Химичен състав. Съдържа цииарин – вещество с жлъчегонно действие и понижаващо нивото на холестерола и липидите в кръвта. Изолирани са и сесквитерпенови лактони. Съдържат се също флавоноиди и полифенолни киселини.

Лечебно действие. Засилва жлъчната секреция и диурезата, стимулира метаболизма на холестерола.

Употреба. Използва се като жлъчегонно и жлъчетворно, апетитовъзбуждащо, слабително и диуретично средство, при чернодробна, сърдечна и бъбречна недостатъчност, при хроничен и остър нефрит. Наблюдавано е намаляване на холестерола и уреята в кръвта при лекувани с билката.

Начин на употреба. Използва се запарка от листата – 1 супена лъжица с 450 мл вряща вода. Приема се по 1 кафеена чашка преди ядене. Прилага се и водно-спиртен извлек от билката, три пъти по 10 капки преди ядене.

23. Род DORONICUM L.

Див слънчоглед

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с голо коренище. Стъблото е високо, изправено, слабо облистено, на върха си с една, много рядко с две или три кошнички. Приосновните листа са дълги 3–8 см, широки 3–7 см, закръглени до сърцевидни, на дълга дръжка, едро виловидно назъбени, голи или по ръба влакнести. Стъблените листа са 3–4, последователни, закръгленояйцевидни, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа. Кошничките са едри. Обвивните листчета са разположени в 2–3 реда, линейноланцетни, заострени, жлезистовлакнести. Цветното легло е изпъкнало, късовлакнесто. Цветовете са жълти, периферните езичести – женски, без хвърчилка; вътрешните тръбести – двуполови, с хвърчилка от еднакви, назъбени власинки. Плодовете са дългнести, с изпъкнали ребра, голи или с редки власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. **Doronicum austriacum Jacq.** Австрийски див слънчоглед. Многогодишно. Среща се из гори, покрай потоци и по сенчести скалисти поляни, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти април–септември.
2. **Doronicum columnae Ten.** Сърцелистен див слънчоглед (сн. 177). Многогодишно. По външен вид е близък до източния див слънчоглед. Расте по каменисти и тревисти места, из храста-

лаци в планинския и високопланинския пояс, до 2500 м надм. вис. Цъфти април–август. Лечебно растение. Използва се в народната медицина.

3. *Doronicum hungaricum* Reichenb.

Унгарски див слънчоглед. Многогодишно. Расте по каменисти места, покрай гори и храсталаци, в предпланините и планините в цялата страна, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти април–август.

4. *Doronicum orientate* Hoffm. Из-

точен див слънчоглед. Многогодишно. Люспите на върха на коренището и основата на дръжките на долните листа са покрити с бяла вълна. Расте из светли гори и в храсталаци, до 1000 м надм. вис. Цъфти април– юни.

сн. 177. Сърцелистен див слънчоглед (*Doronicum columnae* Ten.)

Използване на вида Банюв бурен, Див слънчоглед (*Doronicum columnae* Ten.) в Българската народна медицина. Отвара от листата и корените във вино се пие при ревматизъм.

24. Род ECHINOPS L.

Челядник

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с прости (едно или няколко) стъбла, към върха – разклонени, в долната част – жлезистовлакнести и беловълнести. Листата в общото си очертание са елипсовидни, приседнали, отгоре – голи, отдолу – беловълнести, единично или двойно пересто-разсечени, с линейно-ланцетни делчета, завършващи с бодил, но по ръба си без къси шипчета. Съцветията са 1–5, по върховете на разклоненията, кълбести, без обща обвивка, съставени от голям брой цилиндрични, едноцветни кошнички, всяка от които е покрита със собствена покривка от керемидообразно наредени голи листчета, като външните обвивни

листчета са превърнати в тънки четинки. Цветовете са сини, двуполови, с тръбесто венче. Плодосемките са гъстовлакнести, с хвърчилка от люспести четинки, на върха с коронка от сраснали в основата си четинки. Медоносни растения.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. **Echinops banaticus Schrad. Банатски челядник.** Многогодишно. Вирее по сухи каменисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
2. **Echinops exaltatus Schrad. Твърдовлакнест челядник.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
3. **Echinops microcephalus Sibth. et Sm. Дребноглав челядник.** Многогодишно. Расте по сухи каменисти места и ниви, из пасища и в храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
4. **Echinops ritro L. Обикновен (бодлив) челядник.** (сн. 178) Многогодишно. Расте по сухи и каменисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през юни–октомври. Лечебно растение. За лечебни цели се използват плодовете (дрога Fructus Echinopsi). Употребява се и в народната медицина.
5. **Echinops sphaerocephatus L. Кръглоглав челядник.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Челядник

Echinops ritro L.

Български народни наименования. Главесто тръне, гръбнакът, ежоглавка, кълбест челядник, челядниче, самоглавче, страшник, таралеж трън.

Находища. У нас се среща по сухите и каменисти места в цялата страна.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с едно или няколко стъбла, високо 60–80 см, слабо разклонено нагоре, в долните части стъблата са жлезистовлакнести и беловълнести. Листата са последователни, двойно перестонаделени, по края

бодливо напилени, в общите си очертания елипсовидни, приседнали, дълги 10–20 см, отгоре – тъмнозелени, голи, отдолу – беловласести. Съцветията са кълбовидни, многоцветни главички, 2–5 см в диаметър, разположени единично. Цветовете са сини, ок. 2 см дълги, с тръбесто, по-дълбоко от средата нарязано венче. Плодовете са продълговати семки, снабдени с хвърчилки от власинки.

Употребяема част. Цветове и семена.

Времена на събиране. Юли–август. Плодовете – август–септември.

сн. 178. Обикновен челядник
(*Echinops ritro* L.)

Химичен състав. Съдържа алкалоиди, от които основни са б-ехинопсин и в-ехинопсин. В плодовете се съдържа около 25 % тлъсто масло.

Лечебно действие. Стимулиращо, общотонизиращо, повишава умствената и физическата работоспособност, тонизира скелетната мускулатура, засилва сърдечната дейност и повишава артериалното налягане.

Употреба. Използва се след тежко боледуване и изтощение, при мускулна слабост, неврити, парези и парализи, отслабване на зрението, полова слабост и др.

Начин на употреба. Най-често се прилага чистият алкалоид ехинопсин, който се получава синтетично и се отпуска по лекарско назначение.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Има сведения само за обредни действия с билката. Те се провеждат така: набира се растението, което е с толкова на брой цветове, колкото са членовете на семейството. Най-младият от семейството го окачва на определено място в къщата, където живеят стопаните. Ако някой от семейството напусне по различни причини дома, на следващата година старият стрък се хвърля на тавана. На неговото място се поставя стрък с цветове на брой, колкото е броят на обитателите на къщата.

25. Род ERIGERON L.

Злолетница

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 110. Обикновена злолетница
(*Erigeron acer* L.)

Общо описание на видовете в рода. Едно-, дву- или многогодишни растения, обикновено с прости целокрайни листа. Кошничните са събрани в рехави съцветия; съцветното легло е най-често плоско, голо. Периферните цветове езичести, женски, бели или лилави; вътрешните тръбести, двуполови или женски, жълти. Плодосемките влакнести с хвърчилка.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. *Erigeron acer* L. Обикновена злолетница. Едногодишно и многогодишно. Езичестите цветове са малко по-дълги или равни на обвивните листчета. Расте из ливади и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Няма съвременни данни за химичния състав и изолирани биологично активни вещества от дрогата в съвременната фармация.

26. Род EUPATORIUM L.

Див коноп (Дъбровник)

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения. Растението цялото е покрито с власинки, с изправено просто или разклонено високо стъбло. Листата са срещуположни, с къса дръжка, дланевидно разделени на 3–5-ланцетни, назъбени листчета. Цветните кошнички са дребни, събрани във върхни щитовидни или метличести съцветия. Обвивните листчета са дългнести, керемидообразно наредени в няколко

реда, Цветното легло е голо. Всички цветове са розови до виолетови, тръбести, двуполови, с тръбесто, стеснено към основата си венче. Плодовете са с хвърчилка, от една редица четинки.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Eupatorium cannabinum L. Див коноп (Дъбровник).** Многогодишно. Среща се по влажни места, покрай реки и потоци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Лечебно растение. В медицината е използвано цялото растение с корена (дрога **Herba Eupatorii**). Билката намира приложение в българската народна медицина.

Забележка: Няма данни за дозиране при използване на билката в българската народна медицина. Няма данни за химичния състав и изолирани биологично активни вещества от дрогата в съвременната фармация.

сн. 180. Див коноп
(*Eupatorium cannabinum* L.)

27. Род FILAGINELLA Opiz.

Смилче (Обикновен бял смил)

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения с последователни листа. Кошничните са дребни, събрани в главички, разположени в групи на върха на стъблото и в пазвите на листата. Външните обвивни листчета са тревисти, вътрешните – ципести. Цветовете са тръбести, двуполови. Плодосемките – с хвърчилка от крехки четинки.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

сн. 181. Влажно смилче
(*Filaginella uliginosa*)

1. *Filaginella uliginosa* (L.) Opiz. Влажно смилче. (сн. 181)

Едногодишно. Расте по влажни тревисти места в цялата страна, между 1000 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Няма данни за химичния състав и изолирани биологично активни вещества от дрогата в съвременната фармация.

28. Род FILAGO L.

Свещица

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, гъстовлакнести растения с изправено или в основата приповдигащо се стъбло, с гъсти власинки, в горната си част разклонено. Листата са приседнали, последователни, гъстовлакнести, линейно-ланцетни до ланцетни, заострени, рядко тъпи, целокрайни. Кошничките са дребни, разположени в полукълбести върхни и пазвени съцветия. Цветните кошнички са дребни, събрани по 10–30 в гъсти кълбести главички, разположени в основата на разклоненията и по върховете на клонките. Обвивните листчета са 5 реда, изправени, от външната страна са влакнести, към върха голи, сламеножълти, вътрешните – по-дълги, ципести и заострени, към върха често червеникави. Цветовете тръбести, външните женски, вътрешните двуполови. Цветовете много дребни, светложълти до бели, периферните женски, нишковидни, разположени в няколко реда, вътрешните двуполови, тръбести. Плодосемките най-често без хвърчилка, вътрешните с хвърчилка от 1–2 редици тънки и крехки четинки.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. *Filago lutescens* Jord. Блестяща свещица. Едногодишно.

Среща се по сухи каменисти места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

2. *Filago vulgaris* Lam. Обикновена свещица. Едногодишно.

Расте по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Лечебно. Използва се в българската народна медицина. Цъфти април–септември.

3. *Filago germanica* L. Германска свещица. Едногодишно.

Расте по сухи песъкливи и каменисти места в цялата страна. Цъфти юли–септември. Лечебно. Употребява се в народната медицина.

4. *Filago arvensis* L. (*Logfia arvensis* (L.) Holub). Полска свещица. (сн. 182) Едногодишно. Расте по сухи тревисти и необработени места, в лозя и на други места в цялата страна. Цъфти през юли–август. Лечебно. Употребява се в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Полска свещица

Filago arvensis L.

Описание на билката. Едногодишно растение с изправено, в горната си част метличесто разклонено стъбло, високо до 70 см, гъстовълнесто, влакнесто. Листата са продълговати до линейно-ланцетни, заострени, дълги 5–20 мм, широки 1–4 мм, мековълнести. Кошничките са дълги 2,5–6,5 мм, широки 2,5–5,0 мм, събрани по 2–12 в многочислени главички, разположени по върховете на разклоненията и образуващи метличести или гроздовидни съцветия. Листчетата на обвивката са в 5 реда, гъстовълнести, тъпи, по време на узряването звездовидноразперени. Цветовете са дребни, жълти, женските са 15–18, нишковидни; двуполовите са тръбести, три на брой. Плодовете са дълги около 3 мм, вътрешните – с хвърчилка от няколко реда четинки, а външните – от един ред четинки, които лесно падат. Расте по сухи тревисти и необработени места, в лозя и на други места в цялата страна. Цъфти през юли–август. Употребява се в народната медицина.

сн. 113. Полска свещица
(*Filago arvensis* L.)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Обикновена свещица

Filago vulgaris Lam.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение с изправено или в основата приповдигащо се стъбло, високо 5–40 см, покрито

с гъсти власинки, в горната си част разклонено. Листата са приседнали, гъстовлакнести, линейно-ланцетни или ланцетни, дълги 12–30 мм, широки 1–4 мм, заострени, рядко тъпи, целокрайни. Цветните кошнички са дребни, дълги до 5 мм, събрани по 10–30 в гъсти кълбести главички с диаметър 6–14 мм, разположени в основата на разклоненията и по върховете на клонките. Листчетата на обвивката са разположени в 5 реда, изправени, дълги 4,0–4,5 мм, от външната страна – влакнести, към върха – голи, сламеножълти, вътрешните – по-дълги, ципести и заострени, към върха често червеникави. Цветовете са много дребни, жълти, периферните – женски, нишковидни, 20–23 на брой, с по 3 зъбеца и разположени в няколко реда, вътрешните – двуполови, обикновено тръбести, с по 4–5 зъбеца. Външните плодове са без хвърчилка, вътрешните – с хвърчилка от 1–2 редици тънки и крехки четинки. Расте по сухи песъчливи и каменисти места в цялата страна. Цъфти юли–септември. Употребява се в народната медицина.

Билката в българската народна медицина. Отвара от блестяща свещица се пие за пречистване на кръвта, при сърдечносъдови проблеми и маясъл. При маясъл сварената билка се налага върху болното място. Каша от сварената билка се налага топла при болки в краката. С настойка от прясната билка в зехтин се налага при циреи и рани. Отвара от полска свещица се пие против кашлица и маясъл. При главоболие се налага със сварена и прецедена билка. При циреи се маже с настойка от билката в зехтин.

Забележка. Няма данни за химичния състав и биологично активни вещества на видовете от рода в официалната медицина и фармация.

29. Род GALINSOGA Ruiz et Pav.

Перуанска лайкучка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения със срещу-положни листа. Кошничните са дребни. Обвивните листчета – в 1–2 реда. Съцветното легло е конично, с люспи. Периферните цветове са по 5, езичести, женски, вътрешните тръбести, двуполови. Плодосемките са без хвърчилка или с много къси люспи.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Galinsoga parviflora* Cav. Дребноцветна перуанска лайкучка.** (сн. 183) Едногодишно. Езичестите цветове са дълги до 1 мм. Расте по влажни, често буренясащи места, покрай пътища и в градини, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

Забележка: Няма данни за използване на билката в българската народна медицина. Няма информация за химичния състав и изолирани биологично активни вещества от дрогата в съвременната фармация.

сн. 183. Перуанска лайкучка
(*Galinsoga parviflora*)

30. Род GNAPHALIUM L.

Бял смил

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни гъстовлакнести растения. Коренът е слабо прикрепен към почвата. Листата са дребни, приседнали, полуобхващащи стъблото, при основата – стеснени в къса дръжчица, с една средна жилка. Кошничните са много дребни, разположени в групи, кафеникави или жълтобели, в основата – без листа, събрани в щитовидни или метличести съцветия. Обвивните листчета са ципести, лъскави, жълти; съцветното легло е плоско, голо. Цветовете са светложълти, тръбести, външните – женски, вътрешните – двуполови. Плодосемките са с хвърчилка от ресничести в основата четинки. Цялото растение е покрито с власинки.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Gnaphalium luteo-album* L. (*Gnaphalium uliginosum* L.). Бял смил.** Едногодишно. Расте по влажни тревисти и крайречни пясъчливи места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Употребява се в народната медицина.

Обикновен бял смил

Gnaphalium uliginosum L. (*Filaginella uliginosa* (L.) Opiz.)

Български народни наименования. Блатен бял смил, Бял смил, Хайдушка пражан.

Наименования в други страни. Русия: Сушеница болотная (топяная); Англия: Warch cudweeg; Германия: Sumpf Ruhrkraut; Франция: Gnaphale fan-geux.

Разпространение. В Западна и Югоизточна Европа, Гренландия, Далечния изток, Манджурия, Корея, Япония, Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща най-често по влажните и пясъчливи места, канавки, склонове, покрай горите, в посевите и другаде, почти навсякъде в цялата страна.

сн. 184. Обикновен бял смил
(*Gnaphalium uliginosum* L.)

Описание на билката. Едногодишно растение със сивовлакнесто, от основата си разклонено стъбло. Листата са последователни, линейно-ланцетни до продълговатоовални, дълги 10–50 мм, широки 2–4 мм, целокрайни, постепенно преминаващи в дръжка. Кошничките са дълги 3–4 мм, събрани по 3–10 в кълбести главички по върховете на клонките и обвити от най-горните листчета, които са по-дълги от съцветието. Обвивните листчета са ланцетни, заострени, кафяви, по ръба си ципести, на върха – по-тъмни и голи. Цветовите са много дребни, дълги 1,5–2 мм, светложълти, периферните женски цветове са нишковидни, разположени в няколко реда, а вътрешните са двуполови и тръбести. Плодовете са дълги ок. 0,5 мм, продълговато цилиндрични, с хвърчилка от един ред власинки.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части. Рядко и корените.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Съдържа алкалоподобното вещество гнафалин, фитостерини, горчиви, дъбилни и смолисти вещества, етерич-

но масло, тиамин, багрилни вещества, витамини В и С и др. Предполага се, че каротинът е основното действащо вещество в дрогата. Водният извлек от дрогата е с антибактериално действие.

Лечебно действие. Антибактериално, запичащо, успокоително, противонасекомно.

Употреба. При стомашни язви, в начален период на хипертония и др. *Външно:* при отоци, изгаряния и трудно зарастващи рани.

Начин на употреба. Запарка от една супена лъжица дрога, залята с 300 мл вряща вода, престоява 1/2 час, прецежда се и се пие през 2–3 часа по една супена лъжеца за деня, преди храна. Не се допуска продължителна употреба.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Според народните вярвания Смиът расте в селото на самодивите. Само веднъж в годината самодивите канят свраката да им овършее цветето. Момите, когато берат смил, се побратимяват с юнаци. Отвара от бял смил се пие при кашлица и др. Отоци се налагат с лапи от тази билка.

30А. Род *Heliantus annuus* L.

Слънчоглед

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни до многогодишни културни растения, с високо, право стъбло до 2,5–3 м, вдървено, покрито с твърди четинки. В стъблото – бяла шуплеста сърцевина. Коренището е силно развито, завидагулия е грудковидно. Листата са сърцевидни, долните – срещуположни, горните – неравномерно разпределени. Съцветието е събрано в широка сплескана кошница – пита. Периферията на кошницата е заобиколена от езичести цветове, обикновено оранжево-жълти.

сн. 185. Слънчоглед
(*Heliantus annuus*)

По вътрешната повърхност на питата са разположени двуполови жълто-кафяви цветчета. Плодовете са семка, с дървесинен околоплодник – люспа.

1. **Helianthus annuus L. Слънчоглед.** (сн. 185) Едногодишно – пролетна земеделска култура, има див аналог. Посевна окопна култура в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–юли. Употребява се в народната медицина.
2. **Helianthus tuberosus L. Гулия.** Многогодишно, градинско растение. Корените оформят грудки, цветовете са жълти, но по-дребни от тези на слънчогледа, листата също са дребни. Среща се по градини и дворове в цялата страна до 1800м надм. вис. Цъфти август–октомври. Употребява се в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Слънчоглед

Helianthus annuus L.

Български народни наименования. Слънцоглед, Едногодишен слънчоглед, Слънчова любовница, Слънчова майка, Слънчовка, Слънчоглед.

Наименования в други страни. Русия: Подсолнечник однолетний; Англия: Common sunflower; Германия: Sonnenblume; Франция: Soleil, Grand Soleil.

Разпространение. Предполага се, че родината на слънчогледа са Перу и Мексико, където се среща диворастящ.

Находища. У нас растението е култивирано и се засява интензивно. Вирее предимно в равнините и низините.

Описание на билката. Едногодишно културно растение, с високо право стъбло, до 2,5–3 м, вдървено, покрито с твърди четинки. Вътре стъблото има бяла, шуплеста сърцевина. Коренището е силно развито. Основният корен прониква дълбоко в почвата. Листата са едри, сърцевидни, долните са срещуположни, горните – неравномерно разпределени. Съцветието е събрано в едра широка сплескана кошница – пита, диаметър 40– 50 см. Периферията на кошницата е заобиколена от езичести цветовете, обикновено оранжево-жълти. По вътрешната повърхност на питата са разпо-

ложени двуполови жълто-кафяви цветчета. Плодовете са семка със сиво-черен околоплодник – люспа.

Употребяема част. Листа, периферни цветове и семки.

Време на събиране. Юли–септември.

Химичен състав. Периферните цветове съдържат флавоновия, гликозид кверцимеритрин, още ксентофил, холин, бетаин, салицилова киселина, арнидиол, фарадоил, цианидин, каротин, сапонини, пигментите виолаксантин, лутеин, тараксантин, криптоксантин. В семената се съдържат до 40 % тлъсто масло, пигменти и малки количество свободни киселини, още белтъчини, въглехидрати, фитин, лимонена и винена киселина, витамини B4 и B8 и др.

Лечебно-действие. Откашлично, антибактериално, противомаларийно.

Употреба. *Вътрешно:* При упорити кашлици, против малария, при ракови заболявания. *Външно:* Маслото от семената се влиза в състава на различни мазила.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога (периферните листа) врат в 650 мл вода до 3 мин., оставя се да изстине и се приема по една водна чаша преди храна. Може да се направи и използва и спиртен извлек. Външно се ползва маслото при рани, причинени от изгаряне.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Прави се настойка от слънчогледов цвят в силна ракия: шепа листа в 1/2 л ракия, престоява на слънце една-две седмици. Приема се по 100 мл преди хранене. Под стрехите на къщите и външните врати стопаните поставят слънчогледови стръкове против зли сили. При баене против урочасване болният се измива с вода, в която са киснали слънчогледови семки.

31. Род HELICHRYSUM

Смил

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения, беловълнести, с изправени стъбла, обикновено по няколко, висо-

ки до 30 см, разклонени само в областта на съцветието. Листата са последователни, цели, беловълнести, постепенно стеснени към основата си в широка дръжка, продълговато-ланцетни до линейни, целокрайни. Кошничните са дребни, кълбести, събрани по много (ок. 30) във върхно щитовидно съцветие. Обвивните листчета са многобройни (ок. 30), яйцевидни или продълговати, керемидообразно наредени, лимоненожълти до оранжево-жълти, рядко бели. Цветовете са тръбести, жълти до златистожълти. Плодосемките са с хвърчилка от грапави четинки.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Helichrysum arenarium (L.) Moench ssp. Pomticum (Vel.) Clapham (Gnaphalium arenarium L.). Жълт смил.** (сн. 186) Многогодишно. Листните ръбове са неподвити, кошничките – с дръжки. Среща се по каменисти и пясъчливи сухи места, до 500 м надм. вис. Цъфти май–септември. В съвременната медицина се използват събраните по време на цъфтежа цветни кошнички (дрога **Flores Helichrysii**). Употребява се в българската народна медицина.

сн. 186. Жълт смил
(*Helichrysum arenarium*)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

ЖЪЛТ СМИЛ

Helichrysum arenarium (L.) Moench
(*Gnaphalium arenarium* L.)

Български народни наименования. Безсмъртниче, Жълт смил, Каменно цвете, Пясъчно цвете, Сухо цвете, Смин, Смил, Сламено цвете и др.

Наименования в други страни. Русия: Цмин песчаный, Бессмертник песчаный; Англия: Everlasting; Германия: Sand Strohblume; Франция: Immortelle des sables.

Разпространение. В Средна и Западна Европа, Скандинавските страни, Балканския полуостров, Кавказ, Сибир, Мала Азия, Китай.

Находища. У нас билката се среща най-често по Черноморското крайбрежие, из песъчливите места на в североизточната и югоизточната част на страната и другаде.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с изправени беловълнисти стебла, обикновено групирани по няколко, високи до 30 см, разклонени само в областта на съцветието. Листата са последователни, цели, беловълнисти, постепенно стеснени към основата си в широка дръжка, дълги до 5–7 см, продълговато-ланцетни до линейни, целокрайни. Цветните кошничките са кълбести, дълги и широки 6–7 мм, събрани по много в гъсти щитовидни метлици на върха на стъблото и разклоненията му. Цветовете са лимоненожълти или златистожълти, с многобройни обвивни листчета, с дръжки или приседнали. Плодът е продълговат, с хвърчилка. Цялото растение е покрито с власинки.

Употребяема част. Цъфтящите надземни части.

Време на събиране. Юни–септември.

Химичен състав. Съдържа горчиви, дъбилни и смолисти вещества, стерини, етерично масло, аурунол, флавонови гликозиди, багрилни вещества, мастни киселини, инузит, витамини К, С, провитамин А, В1, В2, РР, никотинова киселина, слюзни вещества и др.

Лечебно действие. Жлъчогонно, антибиотично, слабително, против насекоми.

Употреба. При възпаление на черния дроб, бъбреците, жлъчката и пикочния мехур. *Външно:* против насекоми, главно молци. Против бактериози по културните растения.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Запарка от една супена лъжица дрога, залята с 500 мл вряща вода, престоява 1/2 час, прецежда се и се пие за деня, преди храна. Не се допуска продължителна употреба.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. За предпазване на новороденото от жълтеница се слага под възглавницата китка жълт смил, завързан с червен конец. Отвара от жълт смил се пие при цироза на черния дроб, воднянка, камъни в жлъчката и бъбреците, болезнено уриниране, ниско кръвно

налягане, шум в ушите и глухота, шипове, ревматизъм, ишиас, рахит, глисти и кожни болести. В народната традиция китката от жълт смил е знак за женитба, когато се подари от момък на мома. Ако китката увехне, ще има годявка, ако изсъхне, ще се вдигне сватба.

32. Род *HIERACIUM* L.

Рунянка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с млечен сок, с дълги и тънки издънки, по които листчетата постепенно намаляват по размер. Стъблото е просто, към върха е рядко раздвоено, беловълнесто, влакнесто или жлезисто, понякога голо, безлистно, завършва на върха с една цветна кошничка. Листата са приосновни, прости, целокрайни до връзани отгоре, зелени, четинесто влакнести, отдолу беловълнести, рядко ситно назъбени. Обвивните листчета са линейно-ланцетни, дълги 6–12 мм, заострени, влакнести до беловълнести, гъстожлезисти. Кошничните са сравнително дребни; съцветното легло е плоско, без люспи. Цветовете са езичести, бледожълти, крайните – с червени черти. Плодосемките са с 10–13 ребра, тясно обратноконични, без човка, с хвърчила от 1–2 реда чупливи четинки.

По нашите земи по противоречиви данни се срещат и са описани от 26 до 80 вида.

1. ***Hieracium cymosum* L. Разклонена рунянка.** Многогодишно. Расте из ливади и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през май–септември.
2. ***Hieracium echioides* Lumn. Бодлива рунянка.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти и песъчливи, огрени от слънцето места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. ***Hieracium hoppeanum* Schult. Миши уши.** Многогодишно. Расте по каменисти и тревисти места, в планински пасища в цялата страна, до 2500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
4. ***Hieracium latifolium* Link. Широколистна рунянка.** Многогодишно. Расте по тревисти и песъчливи места в цялата

страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

5. **Hieracium pannosum Boiss. Едровакнеста рунянка.** Многогодишно. Расте по сухи каменисти и скалисти, предимно варовикови места в планинските райони на страната, над 1000 м надм. вис. Цъфти юли– октомври.

6. **Hieracium pilosella L. Влакнеста (Обикновена) рунянка.** (сн. 187) Многогодишно. Расте по горски поляни, тревисти места и на други места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно. В българската народна и научна медицина се употребява цялата надземна част (дрога **Herba Hieracii pilosellae**), която се бере в началото на цъфтежа.

сн. 187. Влакнеста рунянка
(*Hieracium pilosella* L.)

7. **Hieracium praealtum Goch. Високостъблена рунянка.** Многогодишно. Расте по тревисти и пясъчливи места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
8. **Hieracium umbellatum L. Сенниковидна рунянка.** Многогодишно. Расте из гори и храсталаци в планините в цялата страна, над 700 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Влакнеста рунянка

Hieracium pilosella L.

Български народни наименования. Беснурка, Еньов трън, Заешка лобода, Истравниче, Миши уши, Рунянка, Стръвниче.

Наименования в други страни. Русия: Ястребинка волосистая; Англия: Mouse-ear hawkweed; Германия: Langhaurges, Habichtskraut, Nagelkraut; Франция: Epervière piloselle.

Разпространение. В голяма част от Европа, Западна Азия и др.

Находища. У нас се среща из горските и планинските места, между храстите, из пясъците и като плевел из посевите.

Описание на билката. Мишите уши – рунянката е многогодишно тревисто растение. От корена често излизат пълзящи дълги и тънки издънки, с постепенно намаляващи листчета. Стъблото е най-често безлистно, високо до 30 см. Листата са наредени в прикоренова розетка. Те са продълговато-елипсовидни или ланцетни, влакнести, отгоре зелени, четинесто-влакнести, отдолу беловълнести. Цветните кошнички са серножълти, сравнително едри, стоящи на безлистно стъбло, без копринести власинки. Външните обвивни листчета на кошничките са езичести (0,5–1,5 мм широки). Плодът е цилиндричен, право отсечен отгоре, без човка, с хвърчилка от нечисто бели, трошливи власинки. Цъфти лятото.

Употребяема част. Стръковете (*Herba Hieracii pilosellae*).

Време за бране. Юни–август.

Начин на бране. Отрязва се цялата надземна част на растението в началото на цъфтенето. Не трябва да се мачка.

Химичен състав. Дъбилни и горчиви вещества, захари, слюз, смоли, кумарина умбелиферон (с антибактериално действие), флавоноиди, кафеена, хлорогенова киселина и др., още неуточнени съставки. В листата е установено съдържанието на лутеолин-глизид, който се съдържа и в цветовете.

Употреба. Като адстрингентно и диуретично средство при стомашни и чревни разстройства.

Начин на употреба. *Вътрешно:* по 3–4 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода и след изстиване се прецежда. Дозата е за 1 ден. Употребява се под лекарски контрол. При изследване на растящото в Средна Европа растение е установено, че спира растежа на някои видове микроорганизми, а особено на *Brucella melitensis*, *Brucella abortus bovi*, *Brucella suis*, което вероятно се дължи на умбелиферона. В големи дози дрогата е отровна.

33. Род *HOMOZYNE* Cass

Кошничка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с разположени предимно в основата на стъблото листа. Кошничките са единични, средно големи. Обвивните листчета са в 1 ред. Съцветното легло е плоско, без люспи. Периферните цветове са с къси езичета, жълто-червеникави женски, вътрешните са тръбести, двуполови. Плодосемките са с хвърчица от многобройни власинки, разположени в 1 ред.

сн. 188. Кошничка
(*Homogyne alpina*)

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. ***Homogyne alpina* (L.) Cass. Кошничка.** (сн. 188) Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти места в планините, от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти май–август.

Забележка: Няма данни в българската народна медицина за употреба на растението с неговите лечебни свойства.

34. Род *HYPOCHAERIS* L.

Пробитче (Хипохерис)

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с изправено стъбло, просто или с 2–3 разклонения на върха, късовлакнесто и безлистно или с 1–2 листчета и няколко люспички на върха. Листата са елипсовидни, продълговати до яйцевидни, събрани в розетка, целокрайни или назъбени, стеснени към основата си, приседнали, влакнести. Кошничките са едри, влакнести, единични или по няколко на дълга дръжка, която под кошничката е надебелена. Обвивните листчета са спирално наредени в един до няколко реда, в няколко кръга, керемидообразно припокриващи. Съцветното легло е плоско, с многобройни люспи. Цветовете са езичести, жълти, двойно по-дълги от обвив-

сн. 189. Дългоцветен хипохерис
(*Hypochaeris radicata* L.)

ката, слабовлакнести. Плодосемките са цилиндрични, поне вътрешните завършват с човка; хвърчилата са от 1–2 реда перести власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. *Hypochaeris maculata* L. Петнист хипохерис (Петнисто пробитиче). Многогодишно. Кошничките са 45–60 мм широки; хвърчилата от един ред перести власинки.) Расте из сенчести места, край гори и горски поляни, по планински ливади над 1000 м надм. вис. Цъфти май–октомври. Употребява се в народната медицина.

2. *Hypochaeris radicata* L. Дългоцветен хипохерис (Дългоцветно про-

битиче). (сн. 189) Многогодишно. Кошничките са 20–30–45 мм широки; хвърчилата са от два реда перести власинки. Расте по тревисти и каменисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–септември.

Употреба в българската народна медицина. Отвара от ***Hypochaeris maculata* L. Петнисто пробитиче** (Пробита билка, Потайник, Стръвниче, Миши уши) се пие при туберкулоза и нередовна менструация.

35. Род *INULA* L.

Оман

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти, рядко двугодишни растения с месесто, разклонено тъмнокафяво коренище, отвътре – белезникаво, от което излизат малко на брой дълги придатъчни корени. Стъблото е право, в долната си част мековлакнесто, към върха вълнесто, слаборазклонено. Листата са последователни, прости, едри, неравно назъбени, отдолу сивовълнести, напластени. Приосновните листа са продълговато елипсовидни, остри, стеснени в дълга дръжка.

Стъблените по-малки, постепенно намаляващи към върха на стъблото, без дръжка, обхващащи стъблото със сърцевидната си основа. Цветовете са събрани в средно големи или едри кошнички, които на върха на главното стъбло и разклоненията му образуват рехави метлици или щитче. Обвивните листчета са в многобройни редове. Съцветното легло е плоско или слабо изпъкнало, голо. Цветовете са златистожълти – вътрешните тръбести, двуполови, периферните – езичести, женски. Плодосемките са призматични, с хвърчилка от прости четинки.

По нашите земи се срещат и са описани 12 вида оман.

1. ***Inila aschersoniana* Janka. Ашерсонов оман.** Многогодишно. Расте по варовикови и скалисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. ***Inila bifrons* (L.) L. Редковлакнест оман.** Едногодишно и многогодишно. Расте из гори и храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни– август.
3. ***Inila britannica* L. Британски оман.** (сн. 190) Многогодишни растения, високи до 80 см, листата са по-къси от 15 см и потесни от 4 см. Кошничките са дребни, до 12 мм в диаметър. Плодовете са с прилегнали власинки. Вирее по влажни места и като бурен в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно. Употребява се в народната медицина.
4. ***Inila conyza* DC. Дългохвърчилков оман.** Двугодишно до многогодишно. Расте из гори и храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.
5. ***Inila ensifolia* L. Мечолистен оман.** Многогодишно. Расте по сухи, скалисти, често варовикови места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
6. ***Inila germanica* L. Германски оман.** (сн. 191) Многогодишно. Растения, високи до 80 см, листата са по-къси от 15 см и потесни от 4 см. Кошничките са дребни, до 12 мм в диаметър. Плодовете са голи. Среща се най-често по ливади и из храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно. Употребява се в българската народна медицина.
7. ***Inila helenium* L. Бял оман.** (сн. 192) Многогодишно. Едро растение, високо 1,0–2,5 м. Листата са дълги 40–70 см, широки 10–30 см. Цветните кошнички са големи, 6–8 см в диаметър. Среща се рядко по влажни сенчести места в горите, главно в

източните части на страната и в Дунавската низина, до 1000 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юни–септември. Използват се коренищата и корените – дрогата *Rhizoma* и *Radix Inulae helenii*. Те се изкопават наесен, след изсъхване на надземната част или напролет преди развитието ѝ. Има широко приложение в научната и в българската народна медицина.

8. *Inula hirta* L. Космат оман. Многогодишно. Расте в ливади, из гори и храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–юли.

9. *Inula oculus-christi* L. Божи оман. Многогодишно. Среща се по сухи, варовикови, предимно скалисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.

10. *Inula salicina* L. Върболистен оман. Многогодишно. Расте в гори и храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

сн. 190. Британски оман
(*Inula britannica* L.)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Британски оман

Inula britannica L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 15–75 см, просто или разклонено, гъсто прилегнало, влакнесто или почти голо. Листата са удълженояйцевидни до ланцетни, тъпи или слабо заострени, целокрайни или слабо назъбени, дълги 4–15 см, широки 1–4 см, отгоре – разредено влакнести, отдолу са гъстовлакнести; долните – стеснени в къса (1–5 см) дръжка; погорните – със закръглена или сърцевидна основа, приседнали. Цветните кошнички са единични или по 2–4 в

съцветие, 2–5,5 см в диаметър. Обвивните листчета са почти еднакво дълги, приблизително в два кръга, линейно-ланцетни, широки около 1 мм, влакнести или жлезисти, извити назад. Цветовете са златистожълти. Езичестите цветове са дълги

15–25 мм, широки 1,5 мм, почти 2 пъти по-дълги от обвивката, вътрешните – тръбести. Плодовете са дълги ок. 1,3 мм, с прилегнали власинки и хвърчилка от 15–25 четинки.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Германски оман

Inula germanica L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено, гъсто беловълнесто стъбло, високо 30–80 см. Листата са дълги 4,5–10 см, широки 1–3 см, гъстовлакнести, най-долните – удължени, с дръжка, по време на цъфтежа обикновено изсъхват; останалите са продълговато ланцетни до ланцетни, тъпи, целокрайни, приседнали и със сърцевидната си основа обхващат стъблото. Кошничките са многочислени, 7–11 мм в диаметър, образувачи щитовидно съцветие. Обвивните листчета от външната страна са прилегнали, жлезистовлакнести, керемидообразно наредени, външните са яйцевидни, широки почти 2 мм, вътрешните са ланцетни, по-тесни, всички – кожести. Цветовете са жълти, периферните – женски, езичести, дълги 8–11 мм, широки 1 мм, 1–3 мм по-дълги от обвивката; вътрешните цветове са тръбести, двуполови, дълги до 6 мм. Плодовете са голи, дълги ок. 1,5 мм, с хвърчилка от един ред власинки.

сн. 191. Германски оман
(*Inula germanica* L.)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Бял оман

Inula helenium L.

Български народни наименования. Бял оман, Адъз-кьою, Деветсил, Див слънчоглед, Дивисил, Жълт оман, Имела, Оман, Уман.

сн. 192. Бял оман
(Inula helenium L.)

Наименования в други страни. Русия: Девясил лекарственный; Англия: Elecampane; Германия: Echter Alant; Франция: Aunée.

Разпространение. Европа, Алтай, Средна Азия, Скандинавските страни, Балканския полуостров, Иран, Монголия.

Находища. У нас билката се среща в 12 разновидности и е разпространена главно в Дунавската равнина и Източна България. Расте по влажните и сенчести места, покрай горските потоци и другаде, повече в планините до 1000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с високо право стъбло до 2,5 м, в долната си част меко влакнесто, към върха вълнесто, слабо разклонено. Коренището е дълго, месесто, разклонено, тъмнокафяво, отвътре белезникаво, дебело до 5 см, от него излизат малко на брой дълги до 50 см придатъчни корени. Листата са последователни, едри, неравно назъбени, отдолу сивовълнесто напластени; приосновните листа са дълги до 70 см, продълговато елипсовидни, остри, стеснени в дълга дръжка; стъблените са по-малки, дълги до 30 см, постепенно намаляващи към върха, без дръжка, обхващащи стеблото. Цветовете са събрани в едри кошнички до 8 см в диаметър, които на върха образуват рехави метлици или щитче. Кошничките са с обвивка, съставена от керемидообразно наредени зелени листчета. Цветовете са златистожълти, вътрешните са тръбести, периферните – езичести. Плодовете са с формата на призма, снабдени с хвърчилка. Белият оман се отличава от другите 12 вида по височината на стъблото, достигащо до 2,5 м. Само при него листата са дълги до 70 см и широки до 30 см, а цветните кошнички са с диаметър до 6–8 см. При Германския оман височината на стъблото е до 80 см, листата са до 15 см дълги и до 4 см широки, кошничките са дребни, до 12 мм в диаметър. А при Британския оман плодовете са с прилегнали власинки и хвърчилка от 15 до 25 четинки.

Употребяема част. Корени с коренищата.

Време на събиране. Март–април или септември–ноември. Само с разрешението на компетентните органи. Всички видове оман се ползват в народната медицина.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, в състава на което влизат алантолактон, изоалантоктон, дихидроалантолактон, които имат общо име хеленин. Дрогата съдържа още полизахарида инулин, псевдоинулин, инуленин, хелиантенин, синантрин, дъбилни вещества, смоли, органични киселини, фруктоза, минерални соли, пектин, слузни вещества, сапонили, фолиева киселина, тлъсто масло и др.

Лечебно действие. Пикочогонно, откашлично, спазмолитично, антибактериално, противоглистно и потогонно. Увеличава отделянето на жлъчния секрет, увеличава апетита, регулира болезнената и нередовна менструация.

Употреба. *Вътрешно.* При чернодробни и жлъчни заболявания, жълтеница, нефрит, глисти, подагра, малокръвие. *Външно:* за компреси при екзема, лишеи, незаздравяващи рани.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога ври в 600 мл вода до количество от 200 мл, оставя се да изстине, и се приема по една супена лъжица преди храна. Може да се направи и използва и воден извлек. Външно се ползва отварата от дрогата за налагане при рани.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Студена отвара от 2–3 супени лъжици корени от Оман се пие при отоци, ревматизъм, слабо сърце, жълтеница, кашлица, задух. Запарка от корени се пие при сърдечносъдови проблеми, запек, разстройство, газове в червата, хрема, настинка, кашлица, болни бъбреци, трудно уриниране, воднянка, за прочистване на кръвта, при обриви, подути лимфни възли, треска, краста, жълтеница, смущения в менструацията и бяло течение. При насекоми (комари) се опушва с корени от Оман. Димът на Оман се вдишва при главоболие, настинка и др. Оманът се ползва в практиките на баячки и врачки.

36. Род JURINEA Cass.

Миск

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 193 Миск
(*Jurinea mollis* L.)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с прости, цели до пересто-разсечени листа. Кошничните са единични или по няколко в щитовидни съцветия; обвивните листчета са линейни или ланцетни. Съцветното легло е с многобройни люспи. Цветовете са тръбести, двуполови. Плодосемките са с хвърчилка от прости власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. *Jurinea consanguinea* DC. Ръбестоплоден миск. Многогодишно.

Плодосемките са с брадавички. Расте по сухи каменисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–август.

2. *Jurinea humilis* L.

3. *Jurinea cyanoides* L.

4. *Jurinea mollis* L. (сн. 193)

Забележка: Няма данни за употреба на видовете от рода в българската народна медицина.

37. Род LACTUCA L.

Салата

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения, които при счупване или откъсване отделят млечен сок. Стъблото е изправено, разклонено, високо, в долната си част с бодливи, корави четини. Листата са цели, голи, синкави, отдолу по средната жилка – бодливи, долните – раз-

далечено вълновиднопересто-насечени и бодливо назъбени, с обърнати назад бодливи дялове. Долните са с дръжка, горните – приседнали, полуобхващащи стъблото и със стреловидни ушички. Кошничните са средно големи или дребни, събрани в метличести съцветия. Обвивните листчета са голи, в няколко реда, на върха си червеникави. Съцветното легло е голо. Цветовете са бледожълти, жълти или бледосини. Плодосемките са възчерни, с човка и хвърчилка от бели, прости власинки, наредени в няколко реда.

сн. 194. Компасна салата
(*Lactuca serriola* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. ***Lactuca quercina* L. Праволистна салата.** Едногодишно и двугодишно. Расте из гори и в храсталаци в цялата страна, над 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. ***Lactuca sativa* L. Къдрава салата (Маруля).** Едногодишно и двугодишно, градинско растение. Расте до 1800 м надм. вис. Лечебно растение.
3. ***Lactuca saligna* L. Соленолюбива салата.** Едногодишно и двугодишно. Расте по сухи каменисти и тревисти, често буренясали места, из посеви и в окопни култури, като плевел, в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през юли–септември.
4. ***Lactuca serriola* L. Компасна салата.** Едногодишно. Расте по тревисти места, изкопи, край пътища, из посеви и окопни култури в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Лечебно растение. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина.
5. ***Lactuca viminea* (L.) J. et C. Presl. Гъвкава салата.** Двугодишно. Расте по сухи, предимно варовикови, каменисти терени навсякъде из страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Употреба на видове от рода Салата в българската народна медицина: *Lactuca sativa* L. – Къдрава салата (Маруля, Бърдоква, Салата). Използва се при полова импотентност, наред с Женшен, Съсънка, Зърнастец и Бабин зъб. Обикновено като зеленчук се употребява в суров

вид за предястие. В народната медицинска практика марулята се прилага като пикочогонно и слабително средство.

38. Род LAPSANA

Сгърбун

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 195. Обикновен сгърбун
(*Lapsana communis*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения с целокрайни до лировидно врязани листа. Кошничните са дребни, многобройни, събрани в щитовидни или метличести съцветия. Обвивните листчета са разположени в 2 реда, външните са много по-дребни от вътрешните. Съцветното легло е плоско, без люспи. Цветовете са жълти. Плодосемките са без хвърчилка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Lapsana communis* L. Обикновен сгърбун. (сн. 195) Едногодишно. Вирее по сенчести и влажни места, често като бурен, край пътища, изоставени ниви, пустеещи места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в българската народна медицина.

39. Род LEONTODON L.

Жълтица

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения. Листата са целокрайни до дълбоко пересто-насечени, всички разположени в основата на стъблото. Кошничните са единични или по няколко. Обвивните листче-

та са разположени в няколко реда. Съцветното легло е покрито с трапчинки, които са грапави или ресничести по ръбовете. Цветовете са жълти, по-рядко оранжеви. Плодосемките са с хвърчила, покрити с перести власинки с широка основа, външните – понякога с люспи.

сн. 196. Есенна жълтица
(*Leontodon autumnalis* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. *Leontodon autumnalis* L. Есенна жълтица. (сн. 196) Многогодишно.

Расте из ливадите в цялата страна, до 2800 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

2. *Leontodon crispus* Vill. Гребенеста жълтица.

Многогодишно. Среща се по сухи каменисти и тревисти места в планините, от 1000 до 2800 м надм. вис. Цъфти май–август.

3. *Leontodon hispidus* L. Еднокошничкова жълтица. Многогодишно. Расте по влажни тревисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в българската народна медицина.

40. Род LEUCANTHEMUM

Маргаритка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с цели до пересто-наделени листа. Кошничните са единични или по няколко. Обвивните листчета са разположени в 2–3 реда. Съцветното легло е изпъкнало, без люспи. Периферните цветове са езичести, женски, бели, рядко тръбести, двуполови или женски, жълти. Плодосемките са с 10 реда, с надлъжни смолисти канали, без хвърчилка, завършват с къса коронка или ципесто ушенце.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

сн. 197. Обикновена маргаритка
(*Leucanthemum vulgare* Lam.)

1. *Leucanthemum vulgare* Lam. Обикновена маргаритка. Многогодишно. Листата са стъблообхващащи. Расте по тревисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–август.

Употреба в българската народна медицина. С отвара от Обикновена маргаритка (Биволско око, Едра лайкучка, Бяла рада, Бяло цвете, Върти поп, Димитровче, Хризантема, Едро кокоче, Изтравниче, Мъжко изтравниче, Попадийка, Филджанче) се правят поливки и се запойва при истравници (болести по новородените и техните майки). Същата отвара се използва при кашлица и гърлобол (сварената трева се налага във вид на лапи върху шията),

при сърцебиене и холера. При зачервяване на очите те се промиват с отвара от Маргаритка. Отвара от Маргаритка с Подъбиче се пие при продължително и тежко боледуване. С изсушена и стрита на прах билка се ръси против пълзящи насекоми и дървеници.

сн. 198. Полска свещица
(*Logfia arvensis*)

41. Род LOGFIA Cass.

Полска свещица

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни гъстовлакнести растения с целокрайни листа. Кошничните са дребни, събрани в пазвени групи, рядко единични. Обвивните листчета са 15–20, при плодовете – звездовидно разперени. Външните плодосемки са обхванати от обвивни листчета и опадат заедно с тях.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Logfia arvensis* (L.) Holub.** Обикновена полска свещица. (сн. 198) Едногодишно. Вирее по сухи тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
- 2 ***Logfia minima* (Sm.) Dum.** Дребна полска свещица. Едногодишно. Расте из тревисти, често пустеещи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

42. Род MATRICARIA L. (CHAMOMILLA S.F. Gray)

Лайкучка, Лайка

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни или многогодишни тревисти растения с изправено, голо, силно разклонено в горната си част стъбло. Листата са последователни, двойно до тройно пересто-нарязани, с линейни делчета. Цветните кошнички са върхни, средно големи, единични или събрани в щитовидни съцветия. Обвивните листчета са с ципести ръбове, разположени в няколко реда. Съцветното легло е изпъкнало, полусферично или конично, плътно, без люспи. Външните цветове най-често са езичести, женски, бели, по-рядко тръбести. Вътрешните цветове са жълти, тръбести, на върха с 5 зъбеца, двуполови. Плодосемките са сплеснати странично, с 3 ребра, на върха с 1–2 смолисти жлези, с къса коронка или без коронка.

По нашите земи се срещат и са описани над 7 вида.

1. ***Matricaria caucasica* (Willd.) Poir.** Кавказка лайкучка. Многогодишно. Обитава планинските ливади от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти юни– септември.
2. ***Matricariaperforate* Merat.** Коронесталайкучка. Едногодишно и двугодишно. Расте край пътища, в пустеещи и обработваеми места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
3. ***Matricaria trichophylla* (Boiss.) Boiss.** Влакнеста лайкучка. Едногодишно. Расте из каменисти, често буренясащи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Matricaria tenuifolia* (Kit.) Simk.** Миризлива лайкучка. Цъфти май– юли. Използва се в народната медицина главно при кашлица.

5. **Matricaria inodora L. Едра лайкучка.** Лайкучката е без миризма. Цъфти май–август.
6. **Matricaria chamomilla L. Лайкучка, лайка.** (сн. 199) Едногодишно. Среща се по тревисти и буренясаи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през май–септември. Лечебно. В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога **Flores Chamomillae**). Употребява се и в народната медицина.
7. **Chamomilla recutita (L.) Rausch. Тръбестоцветна лайка.** Едногодишно. Кошничките са само с тръбести цветове. Вирее по тревисти, най-често буренливи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август. Лечебно. Използва се в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Лайкучка

Matricaria chamomilla L.

Български народни наименования. Бели очи, Болиоч, Подрумче, Енево цвете, Роман, Папачка, Бяла рада, Въртипоп, Друмиче, Бяла кукулайка, Лай-лайкучка, Боливач, Попадийка, Белоочица и др.

Наименования в други страни. Русия: Ромашка аптечная; Англия: Wild chamomile, Common; Германия: Echte Kamille; Франция: Camomille ordinaire.

Разпространение. Европа, Сибир, Кавказ, Далечния изток, Азия, Балканския полуостров, Иран, Северна Америка, пренесена в Австралия.

Находища. У нас лайкучката расте по поляните и пасищата, покрай пътища и друмища, обича местата на пресушените блата. В планинските райони медицинската почти не се среща, там вирее кучешката лайка. Растението може да се култивира!

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение, със стъбло, високо до 20–30, рядко 50 см, силно разклонено. Коренището е тънко, разклонено, тъмнокафяво. Листата са двойно- и тройно- перестонарязани на тесни дялове. Цветовете са многобройни, събрани в средно едри кошнички, наредени на общо цветно ложе, което е силно изпъкнало, отвътре конично и кухо. Периферните цветове са езичести, бели, а вътрешните – тръ-

бести и жълти. Цветното легло е без прицветници. Плодовете са дребни, ръбести, с тънки ребра откъм вътрешната си страна, без хвърчилка, кафяво-зелени семки.

Забележка. Билката може да се сбърка с няколкото разновидности от рода Антемис и Хризантемум, които, за разлика от истинската Лайка, имат твърди, плоски главички, при разрез са плътни и нямат характерната приятна миризма – Немиризливата (*Matricaria inodora* L.) и Кучешката (*Anthemis cotula* L.) лайка.

сн. 199. Лайкучка, лайка
(*Matricaria chamomilla* L.)

Внимание. На медицинската лайка цветното дъно отвън е меко, а отвътре – кухо. При всички други видове дъното е плътно и твърдо.

Употребяема част. Цветните кошнички.

Време на събиране. Май–юли.

Химичен състав. Съдържа етерично масло с главна съставка сесквитерпена хамазулен, флавоноиди, гликозида апиин, холин, смоли, фитостерин, танини, други гликозиди, слузни вещества, глицериди на мастните киселини, восъци, витамин С, провитамин А, силицилова киселина, минерални соли и др.

Лечебно действие. Противовъзпалително, стимулира успокояването на централната нервна система, за успокояване на горните дихателни пътища, болкоуспокоително, пикочогонно.

Употреба. *Вътрешно:* При простудни заболявания, катарите на горните дихателни пътища, възпалени сливици, висока температура. Гастрит, колит, анемия, главоболие, безсъние, задух. При болки в зъбите, стоматит и гингивит. Ревматизъм, шипове, подагра, газове, алергия. *Външно.* Компреси при мокри екземе, кожни обриви, лишеи, незаздравяващи рани, хемороиди, косопад, бяло течение, изгаряния от рентгенови лъчи, потене на краката, гъбички в устата.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да изстине и се изпива на два-три пъти

през деня, преди храна. Може да се направи и използва и студен воден извлек: 5 супени лъжици билка се залива с 500 мл вода, кисне 8–16 часа – доза за 2 дни. Удачна е и направата на спиртна тинктура: доза 3 : 10 – дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се 15–20 капки в малко вода, преди храна. Външно се ползва отварата от дрогата като лапи за налагане при възпалени очи или проблеми със зрението, рани, екземи, за гаргара и др.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Билката има изключително широка употреба в народната медицина. Отвара от лайка се пие при болки в стомаха, червата, пикочния мехур, гърлобол, сърдечна невроза, за пречистване на кръвта, малокръвие, болна жлъчка. Чай от лайка е ефикасен лек против настинка. При бяло течение и напукани зърна на кърмачка се прави промивка с отвара от лайка. Билката се дава безпроблемно и на кърмачета, и на деца. Лапи от билката се ползват при отоци, гнойни и трудно зарастващи рани, лишеи, циреи. При болки в гърлото, зъбите и рани в устата се прави жабуркане с отвара. Със суха билка се накадяват с предпазна цел добитъкът и домът.

сч. 200. Мицелис
(*Mycelis muralis*)

43. Род MYCELIS Cass.

Мицелис

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения. Листата са прости, врязани, приседнали, повече или по-малко стъблообхващащи. Кошничните са многобройни. Обвивните листчета са в 2 реда. Съцветното легло е с трапчинки, без люспи. Цветовете са с жълти езичета. Плодосемките са с човка и хвърчилка от 2 реда прости власинки, тези във външния ред са по-къси от вътрешните.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. **Mycelis muralis (L.) Dum. (Lactuca muralis). Стенна салатата.** (сн. 200) Многогодишно. Расте по влажни сенчести гористи места в цялата страна, от 800 до 1900 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в лечебните практики на българската народна медицина

44. Род OMALOTHECA Cass

Омалотека

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, гъстовлакнести растения със стерилни издънки и последователни листа. Кошничните са дребни, събрани в класовидни върхуни съцветия. Обвивните листчета са кафявопетнисти. Съцветното легло е голо. Цветовете са тръбести, външните женски, вътрешните двуполови, на върха бледо пурпурночервени. Плодосемките са с хвърчилка, покрити с власинки и брадавички.

сн. 201. Норвежка омалотека
(*Omalotheca norvegica*)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. **Omalotheca norvegica (Gum.) Schultz-Bip. et F. Schultz. Норвежка омалотека.** (сн. 201) Многогодишно. Расте по скалисти и тревисти места, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. **Omalotheca supina (L.) DC. Пълзяща омалотека.** Многогодишно. Расте по каменисти и скалисти места, в планините на страната, от 1000 до 2500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
3. **Omalotheca sylvatica (L.) Schultz-Bip. et F. Schultz. Горска омалотека.** Многогодишно. Расте из тревисти места и в храсталаци в планините на страната, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в лечебните практики на българската народна медицина. Няма данни за употреба на билката и в официалната медицина.

45. Род ONOPORDUM L.

Онопордум

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни тревисти растения с изправено високо стъбло, в горната част разклонено, почти до върха, с 2–3 широки надлъжни крила, с бодли, дълги до 5 мм, сивовлакнесто. Листата са последователни, приседнали, продълговати, заострени, към основата си – стеснени, пересто-изрязани на широко триъгълни назъбени дялове, по края с бодли, горните – приседнали. Кошничните са сферични до яйцевидни, едри, единични или по няколко по върховете на клонките. Обвивните листчета са разположени в няколко реда, припокриват се керемидообразно, на върха са шиловидно стеснени и завършват с остри жълтеникави бодли. Съцветното легло е месесто, покрито с вдлъбнатини, назъбени по краищата си. Цветовете са тръбести, двуполови, с дълбоко 5-делно, яркочервено, розово до бяло венче. Плодосемките са с опадваща хвърчилка от власинки, в основата сраснали в пръстенче.

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. **Onopordon acanthium L. Жълтеникав онопордум** (обикновен гингер, магарешки бодил). (сн. 202) Двугодишно. Среща се по сухи тревисти и буренясаи места, край пътища и сгради в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Лечебно. В медицината се използват цветните кошнички (дрога Flores Onopordi), листата (дрога Folia Onopordi) и връхните стъблени части (дрога Herba Onopordonis Acanthi).
2. **Onopordon tauricum Willd. Кримски онопордум.** Двугодишно. Расте по сухи каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Магарешки бодил (обикновен гингер)

Onopordon acanthium L.

Български народни наименования. Бодил, главестотръне, главоч, камилешки трън, осъдъе, пишкал, гингер, магарешки бодил.

Наименования в други страни. Русия: Татарник колючий; Англия: Scotch thistle, Cotton thistle; Германия: Gewöhnliche Eselsdistel; Франция: Chardon aux anes.

Разпространение. Масово разпространено в умерените климатични области, Украйна, Русия, Беларус, пренесено в Америка.

Находища. Билката в нашата страна се среща навсякъде по сухите и буренясаи места, покрай огради и пътища, по поляни, из посевите като плевел, начесто из цялата страна, до 1400 м надм. вис.

сн. 202. Жълтеникав онопордум
(*Onopordon acanthium* L.)

Описание на билката. Двугодишно бодливо тревисто растение, с изправено, в горната част разклонено стъбло, високо до 3 м, крилато, сивовлакнесто, с широки до 1 см крила с иглени шипове. Коренището е вретеновидно, месесто, разклонено. Листата са срещуположни, приседнали, продълговати, дълги до 35 см, широки до 20 см, заострени, към основата – стеснени, пересто-нарязани на широки триъгълни назъбени дялове, накрая с бодли, дълги 5–6 мм, горните – приседнали. Цветните кошнички са едри, 5–8 см в диаметър, единични или по няколко по върховете. Обвивните листа на кошничките са стеснени и завършват с остри жълти бодли. Всички цветове са тръбести, дълги 14–25 мм, двуполови, с дълбоко 5-делно, яркочервено до розово венче. Цветното легло е месесто. Плодовете са обратнойцевидни, дълги 4–5 мм, голи, на върха с хвърчилка, дълга 7–9 мм, с многобройни власинки, сраснали в основата си с пръстен, който се отделя от плода.

Употребяема част. Цветните кошнички, листа, върхни стръкове.

Време на събиране. Юни–септември.

Химичен състав. Съдържа алкалоиди, сапоници, дъбилни вещества, сесквитерпени, тлъсти масла, инулин, аркциопикрин, холин, стахидрин, витамин С и др.

Лечебно действие. Антимикробно, тонизира работата на сърцето и мозъка, стимулира нервната система, ободряващо, понижава кръвната захар.

Употреба. *Вътрешно:* При сърдечна недостатъчност, задух, кашлица, високо кръвно налягане, диабет, цистит, импотентност, проблеми с простата, нефрит, гръдна жаба, за ободряване. *Външно:* За налагане при кожни обриви, рак на кожата, екземи, циреи, хемороиди.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се залива с 600 мл вода, вари до 5 мин. оставя се да кисне до 30 мин., приема се два-три пъти през деня по 200–300 мл, преди храна. Може да се направи и спиртна тинктура: доза 4 : 10 – дрога : спирт (или ракия). Кисне 15–20 дни, приема се по 10–15 капки в малко вода, преди храна. Външно отварата от дрогата се ползва за промивки.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от Магарешки бодил се пие при силна кашлица, суха болка, циреи, болки в стомаха. Корените от растението се ползват при камъни в бъбреците и пикочния мехур, срещу обилна менструация. *Външно:* за бани при труднозаставяващи рани, циреи, рак на кожата. Според народното поверие магарешкият бодил е пренесен от Русия и затова се нарича още Московски или Казашки трън. Растението се ползва в народните обредни практики за баене, наричания, заклинания и др.

46. Род PETASITES Mill.

Чобанка (Овчарка)

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти двудомни растения с месесто пълзящо коренище. След прецъфтяването се развиват приосновни, закръгленосърцевидни, много едри листа, неравномерно назъбени, отгоре зелени, голи, отдолу светлосиви, гъстовълнесто напластени на дълга куха дръжка, отгоре с два ръба. Цветоносният стрък е бял или червеникав, с паяжиновидни власинки, с червеникави люспи, с връхни гроздовидни съцветия и се развива преди листата по време на цъфтежа, с една или повече кошнички. Кошничките

са с разнородни двудомни цветове, бели до бледорозови и червеникави. Мъжките растения са с малобройни теснотръбести периферни женски цветове и с многобройни безплодни двуполови цветове. Женските растения са с многобройни периферни, теснотръбести женски цветове, косо отрязани и вследствие на това полужичести и с многобройни безплодни ежичести двуполови цветове. Близалцата са тъпи. Плодосемките са с хвърчилка от прости власинки.

сн. 203. Хибридна чобанка
(*Petasites hybridus*)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Petasites albus* (L.) Gaertn. Бяла чобанка.** Многогодишно. Листните дръжки са плътни и отгоре закръглени. Расте по влажни места покрай потоци, от 1000 до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли.
2. ***Petasites hybridus* (L.) Gaertn. Хибридна чобанка.** (сн. 203) Многогодишно. Расте по каменисти влажни места и край реките в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Лечебно растение. В съвременната медицина се употребяват листата (дрога *Folia Petasites*) и коренищата (*Rhizoma Petasites*), които се събират в края на вегетацията. Прилага се в народната медицина.
3. ***Petasites kablickianus* Tsch. Забележка:** Няма данни.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Овчарка (Чобанка)

Petasites hybridus (L.) Gaert., Meyer et Schreb.
(*P. Officinalis* Monch., *Tussilago hybridus* L.)

Български народни наименования. Лечебна овчарка, Лопуш, Лекарствена чобанка.

Наименования в други страни. Русия: Белокопытник гибридный, Подбел; Англия: Butterbur; Германия: Grosser Weisse Pestwuzz Huflattich; Франция: Petasite.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение. Коренището е силно развито, месесто, пълзящо, с множество коренчета. Цветното стъбло е високо до 80 см. Приземните листа са много едри, плътни, закръглени, сърцевидни или бъбрековидни, неравномерно назъбени, отгоре гладки и зелени, отдолу само отначало пухести, светлосиви, с кухи дръжки, с два ръба отгоре на дръжките. Те се появяват след цъфтенето. По-късно листните петури стават и отдолу голи и зелени. Цветовете са червеникави, понякога бели, разнородни, двудомни, сместени в средно големи кошнички, които са събрани в гроздовидно съцветие. Мъжките екземпляри са с малобройни, теснотръбести периферни женски цветове и многобройни безплодни двуполови. Женските представители са с многобройни периферни женски цветове, теснотръбести, косо отрязани и вследствие на това полуезичести и с малобройни безплодни двуполови цветове. Цветното легло е голо. Стълбчето е двуразделно. Цветното стъбло е покрито само с люспи. Обвивката е звънчевидна, съставена почти само от една редица листчета. Цъфти през ранна пролет, преди развитието на листата. Плодът е с хвърчилка.

Разпространение. В Средна Европа, Южна Скандинавия, европейската част на Русия, Кавказ и др.

Находища. У нас се среща покрай бреговете на реките и потоците, по каменистите и влажните места из предпланинските местности в цялата страна, до 1000–1500 м надм. вис., като на места е в голямо изобилие.

Употребяема част. Листата, както и коренищата (Folia Petasites; Rhizoma et radix Petasites).

Време за бране. Листа: юни–август; корени: август–октомври.

Начин на бране. Листата се берат при пълното им развитие без дръжките, като още при брането се прочистват от повредени листа и от листа с петна. Коренищата се изкопават заедно с корените в края на лятото и началото на есента, измиват се, след което се разрязват надлъж и се оставят да се отцедят.

Химичен състав. Листата съдържат слузни вещества. Коренищата с корените съдържат до 3,5 % инулин, до 1,8 % пектин, холин, горчиви вещества с гликозиден характер, слузи, както и един

стеарин. През 1966 г. в растението бяха установени 6,2 % стирокатехинови танини, 6,1 % тритерпенови сапонини, 0,6 % флавоноиди, органични киселини, 7% смоли, 0,65 % етерично масло, следи от алкалоиди. Установено е също, че главната съставна част на drogата е фуранометазинът. Намерен е и един сесквитерпенов въглеродород. По същото време е потвърдено противовъзпалителното действие на drogата, а според други автори препаратите от drogата имат и хипотензивно действие. Установено е също, че спазмо-литичното действие на drogата се дължи на петазина и S-петазина, съдържащи се в корена на растението. Установено е също съдържанието на диметоксидихидро елемофилан, петазин и S-петазин, фуранопетазин и терпеновото съединение окси-фууроерамофилан. В пепелта на drogата е намерен манган.

Употреба. В народната медицина – при кашлица и бронхит като противоспазматично средство, за апетит и подобряване на храносмилането. Отварата от цветовете на чобанката се пие 3 пъти на ден при кашлица, подагра, задух. След прибавяне към нея на нишадър се прави гаргара при болестта жаба. *Външно:* прясно счукани листа се налагат върху рани, за да зараснат по-бързо.

Начин на употреба. Две супени лъжици изсушени листа се поставят в 700 мл вода, вари 3 мин., кисне 30 мин. и се прецежда. Приема се 3 пъти дневно, 10–15 мин. преди храна. Раннопролетно медоносно растение. Декоративно растение. С листата и стъблата боядисват вълнени тъкани в жълто.

47. Род PICNOMON Adans.

Пикномон

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения с бодливи листа. Кошничките са едри, събрани във върхно щитовидно съцветие, в основата заобиколено с по-дълги от него листа. Обвивните листчета са многобройни, припокриващи се, на върха завършват с перест, бодлив придатък. Съцветното легло е с четинки. Цветовете са тръбести, двуполови, пурпурни.

сн. 204. Пикномон
(*Picnomon acarna*)

Плодосемките на върха са отсечени, отгоре в средата – изпъкнали.

Монотипен род.

1. *Picnomon acarna* (L.) Cass. Пикномон. (сн. 204) Едногодишно растение. Има находища по сухи и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката и дроги от нея в народната медицина. Липсват данни за химичния състав и биологично активни съставки на дрогата.

48. Род *PICRIS* L.

Горчивче

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни или многогодишни тревисти растения, покрити с четинки, на върха с 2–4 кустести разклонения. Листата са вълнистоназъбени до пересто-разсечени, средните и горните често са стъблообхващащи. Кошничките са средно големи. Обвивните листчета са разположени керемидообразно в няколко реда. Съцветното легло е с трапчинки, без люспи. Цветовете са жълти, езичето често отвън е с червеникава ивица. Плодосемките към върха са стеснени или завършват с човка. Хвърчилката е от 2 реда опадливи власинки.

сн. 205. Рунянковидно горчивче
(*Picris hieracioides* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. **Picris hieracioides L. Рунянквидно горчивче.** (сн. 205)
Двугодишно и многогодишно. Расте из храсталаци и по открити тревисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май–август.
2. **Picris pauciflora Willd. Дребноцветно горчивче.** Едногодишно. Расте по сухи каменисти, предимно варовикови терени в повечето райони на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.
Забележка: Няма данни за употреба на билката в официалната и в народната медицина.

49. Род PRENANTHES L.

Багреник

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с прости, врязани, стъблообхващащи листа. Кошничките са многобройни. Обвивните листчета са подредени в 2–3 реда. Съцветното легло е без люспи. Цветовете са с червеникаво обагрени езичета. Плодосемките са без човка, с хвърчилка от прости власинки, разположени в 2–3 реда.

сн. 206. Пурпурен багреник
(*Prenanthes purpurea* L.)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Prenanthes purpurea L. Пурпурен багреник.** (сн. 206) Многогодишно. Вирее по сенчести тревисти места, между 1000 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина, както и за химичния състав и наличие на биологично активни вещества в дрогата.

50. Род PTILOSTEMON Cass.

Птилостемон

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Двугодишни тревисти растения с пересто-наделени листа. Кошничните са многобройни, събра-

сн. 207. Шарен птилостемон
(*Ptilostemon afer*)

ни във върхно гроздовидно съцветие. Обвивните листчета са керемидо-образно припокриващи се, външните на върха са плоски, с твърд бодил; съцветното легло е с многобройни четинки. Цветовите са тръбести, двуполови, с пурпурно венче. Плодосемките са с хвърчила с дължина 15–20 мм и с перести власинки.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. *Ptilostemon afer* (Jacq.) Greut. Шарен птилостемон. (сн. 207) Двугодишно. Расте по сухи каменисти места, в цялата страна.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина, както и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в drogата.

51. Род *PULICARIA* Gaertn.

Шумкавиче (Блъшница)

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, по-рядко едногодишни тревисти растения, покрити с власинки или приседнали жлези. Стъблото често е от основата разклонено. Листата са прости, последователно разположени, продълговати до яйцевидни, целокрайни или слабоназъбени, долните – с дръжка, горните – със закръглена основа, приседнали. Кошничните са многобройни, събрани в метличести съцветия. Листчетата на обвивката са линейни до линейно-ланцетни, в няколко кръга, нееднакви, влакнести. Съцветното легло е голо. Цветовите са светложълти. Периферните цветове са езичести, женски, по-дълги от обвивката, понякога липсват. Вътрешните цветове са тръбести, двуполови, жълти. Плодосемките са с хвърчилка от власинки в основата, с външен ред от дребни сраснали люспи.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Pulicaria dysentherica* (L.) Bernh. Блъшница (Шумкавиче).

Многогодишно. Езичестите ѝ цветове са значително по-дълги от обвивката. Расте най-често по влажни буренясаи места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–септември.

2. *Pulicaria vulgaris* Gaertn. Обикновена блъшница (Обикновено шумкавиче) (сн. 208). Едногодишно. Расте по влажни места и между бурени в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври. Употребява се в народната медицина.

3. *Pulicaria dysentherica* (L.), Gartn. (*Inula dysentherica* L.). Многогодишно. Езичестите ѝ цветове са значително по-дълги от обвивката и са разперени, а стъблените листа са с дълбока, сърцевидна основа.

Забележка: Някои автори причисляват видовете от рода *Pulicaria* (Блъшница) към видовете от рода *Inula* (Оман).

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Шумкавиче

Pulicaria prostrata (Gilib.) Aschers.

(*Inula prostrata* Gilib., *Pulicaria vulgaris* Gaertn.)

Български народни наименования. Блъшница, Дрислива трева, Дрисливче, Малко шумкавиче.

Наименования в други страни. Русия: Bloshnica; Англия: Fleabane; Германия: Grosses Flochkraut; Франция: Herbe de Saint Roch pulicaire.

Разпространение. В голяма част на Европа, Русия, Кавказ, Западна Азия, Северна Африка.

Находища. У нас се среща из влажните и буренливи места в много райони на страната ни.

сн. 208. Обикновена блъшница
(*Pulicaria vulgaris*)

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение. Коренът е влакнест, силно разклонен. Стъблото е до 30 см високо, изправено, разклонено, пухестовлакнесто. Долните листа са продълговати, стеснени в дръжка, до 3 см дълги, до 0,8 см широки. Стъблените листа са приседнали, продълговато-ланцетни, целокрайни, ситно назъбени или вълновидни, всички гъсто сивовлакнести. Кошничките са дребни, до 1 см широки, събрани в рядка щитовидна метлица. Страничните кошнички са по-едри от средните. Цветовете са жълти. Езичестите цветчета са не по-дълги от обвивката. Хвърчилката е съставена от два реда четинки. Външните четинки са сраснали помежду си във вид на къса, назъбена якичка, а вътрешната е дълга и грапава. Плодовете са късовлакнести. Цъфти юли–октомври. Цветните кошнички имат силна балсамична миризма.

Употребяема част. Надземната цъфтяща част (*Herba Pulicariae*) и корените (*Radix Pulicariae*).

Време за бране. Надземната част: през юли–октомври, а корените: през есента или в ранна пролет.

Начин на бране. Отрязва се цялата облистена надземна част на растението в началото или по време на цъфтенето. Още при брането събраната дрога се прочиства от развалени листа и случайно попаднали при брането примеси. Корените се изкопават през есента след узряването на семената или в ранна пролет – в началото на вегетацията на растението. Изкопаният материал се измива и се оставя да се отцеди.

Химичен състав. Етерично масло, в което е установено съдържанието на хеленин. От всички части на растението са изолирани стероидни компоненти, както и дъбилни вещества. В листата и цветовете е установено съдържание на флавонови и сапонини. Корените съдържат полиацетилни и фенолни естери.

Употреба. Отварата от листата и корените се употребява в народната медицина като слабително средство при стомашни разстройства, от което произлиза едно от народните наименования (Дрисливче) на растението. Отварата от листата и корените на *Шумкавиче* се пие при диария и дизентерия. Водната настойка от билката се пие против уроки. При уроки по добитъка се поливат животните с отвара от растението.

Начин на употреба. Една супена лъжица от ситно стритата дрога се залива с 500 мл вода, ври 2–3 мин., кисне докато изстине, прецежда се. Дозата е за един ден. Пие се 10–15 мин. преди храна. В официалната медицина drogата се употребява под контрол на лекаря и/или лечителя. *Външно:* във вид на отвара – за налагане на рани. Народно противонасекомно средство.

52. Род SCOLYMUS L.

Сколимус

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни бодливи тревисти растения. Листата са пересто-насечени. Кошничните са няколко до многобройни, едри, събрани в метличести съцветия. Обвивните листчета са кожести, в основата бодливи. Цветовете – жълти. Плодосемките са сплескани, разположени между крилати люспи, покриващи съцветното легло.

сн. 209. Испански сколимус
(*Scolymus hispanicus* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Scolymus hispanicus* L. Испански сколимус.** (сн. 209)
Едногодишно и двугодишно. Стъблата и листата са влакнести. Плодосемките са с хвърчилка от четинки. Расте по сухи каменисти места, покрай пътища, в окопни култури, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.
2. ***Scolymus maculatus* L. Петнист сколимус.** Едногодишно и двугодишно. Стъблата и листата са голи. Плодосемките са без хвърчилка. Вирее по сухи буренявали места, до 500 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина, както и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в drogата.

Кокеш

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 210. Испански кокеш
(*Scorzonera hispanica* L.)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни, по-рядко едногодишни тревисти растения с цели до пересто-разсечени листа. Кошничните са единични, по-рядко многобройни. Обвивните листчета са в няколко реда. Съцветното легло е голо. Цветовете са жълти, червеникави до пурпурни. Плодосемките са без човка, с хвърчилка от няколко реда перести власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. ***Scorzonera cana* (C. A. Meyer) Hoffm. Дългохвърчилков кокеш.** Многогодишно. Вирее по сухи тревисти места и в ливади из цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
2. ***Scorzonera hispanica* L. Испански кокеш.** (сн. 210) Многогодишно. Расте из храсталаци и по открити, често варовикови каменисти места в цялата страна, предимно в предпланините, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–август.
3. ***Scorzonera laciniata* L. Перестолистен кокеш.** Едногодишно и многогодишно. Расте по сухи, често буренясали места и в ливади из цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Scorzonera mollis* Bieb. Мековлакнест кокеш.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина, както и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

Спореж

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни или многогодишни тревисти растения с голо или паяжиновидно влакнесто стъбло, просто или разклонено. Листата са последователни, голи или слабо паяжиновидно влакнести, продълговато лопатовидни, дълбоко нарязани или разделени, с назъбени дялове; долните – стеснени в дръжка, горните – приседнали, полуобхващащи стъблото. Кошничните са цилиндрични, събрани в щитовидни съцветия, по-рядко – единични. Обвивните листчета са разположени в 1 ред, понякога с допълнителни по-къси листчета в основата на кошничката. Съцветното легло е плоско, голо. Периферните цветове са езичести, женски, вътрешните – тръбести, двуполови, всички златистожълти. Плодосемките са цилиндрични, с хвърчилка от прости власинки.

По нашите земи се срещат и са описани около 18 вида.

1. ***Senecio abrotanifolius* L. Карпатски спореж.** Многогодишно. Расте по скални поляни и каменисти места, от 1000 до 2800 м надм. вис.
2. ***Senecio erucifolius* L. Гъсеницелистен спореж.** Многогодишно. Расте по влажни места в гори и храсталаци, в цялата страна, до 2000 м надм. вис.
3. ***Senecio jacobaea* L. Якобов спореж.** Многогодишно. Периферните плодове са голи, а вътрешните – влакнести. Среща се по сухи тревисти места, из храсталаци, ливади, гори в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина.
4. ***Senecio macedonicus* Griseb. Македонски спореж.** Многогодишно. Расте по открити скалисти и каменисти места, до 1500 м надм. вис. Балкански ендемит.
5. ***Senecio nemorensis* L. Горски спореж.** Многогодишно. Характерни белези за горския спореж, които не се повтарят при други видове с цели листа, са големият брой кошнички и езичести цветове. Расте из гори, горски поляни, хвойнови храсталаци и по каменисти места на планините, до 2800 м надм. вис. Цъфти юли–септември. Употребява се в народната медицина.

6. **Senecio pancicii Deg. Панчичев спореж.** Многогодишно. Расте из влажни ливади, покрай потоци, от 1500 до 2800 м надм. вис. Балкански ендемит.
7. **Senecio rapposus (Reichenb.) Less. Хвърчилков спореж.** Многогодишно. Расте из тревисти места и в храсталаци, до 2500 м надм. вис.
8. **Senecio rupestris Waldst. et Kit. Назъбеноосев спореж.** Многогодишно. Расте по каменисти места, до 2500 м надм. вис.
9. **Senecio sylvaticus L. Горски спореж.** Едногодишно. Расте по тревисти места, в сечища и храсталаци, нарядко в цялата страна, до 1000 м надм. вис.
10. **Senecio vernalis Waldst. et Kit. Пролетен спореж.** Едногодишно. Расте по песъчливи места и в обработваеми земи, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис.
11. **Senecio viscosus L. Леплив спореж.** Едногодишно. Расте по сухи песъчливи и каменисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис.
12. **Senecio vulgaris L. Обикновен спореж.** (сн. 211) Едногодишно и двугодишно.

Забележка: Само този вид е с нарязани листа и без езичести цветове. Среща се най-често по орници, край сгради, като плевел из окопни култури, по пасища и запустели места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти април–септември. В съвременната медицина се използва надземната му част (дрога *Herba Senecionis vulgaris*), която се събира по време на цъфтежа. Прилага се и в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Якобов спореж

Senecio jacobaea L.

Описание на билката. Двугодишно или многогодишно тревисто растение с изправено стъбло, високо 30–150 см, от почти голо до паяжиновидно влакнесто, най-често от средата силно разклонено. Долните листа са 10–20, обикновено с дълга дръжка, продълговати, обратнойцевидни, тъпо назъбени или лировидно пересто-нарязани, паяжиновидно вълнести до голи, останалите листа са приседнали, при основата на петурата – с добре извити

ушички; средните стъблени листа са просто-перести, а горните – до пересто-разделени, с продълговати или линейни, назъбени или пересто-наделени, тъпи дялове. Цветните кошнички обикновено са многобройни, 15–20 мм в диаметър, събрани в проста или разклонена щитовидна метлица. Обвивните листчета са 13 на брой, линейно-ланцетни, заострени, с присъцветни линейни листчета при основата им. Цветовете са златистожълти, външните – езичести, дълги ок. 10 мм, широки 2 мм, 12–15 на брой, средните – тръбести. Плодовете са продълговато цилиндрични, дълги 2–3 см, от езичестите цветове – голи, от тръбестите – влакнести, с лесно опадаща хвърчилка.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Горски спореж

Sertecio nemorensis L.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с изправено, гъсто облистено, или слабовлакнесто стъбло, високо 50–200 см. Листата са дълги 5–20 см, широки 1–7 см, от долната страна по средната жилка или по цялата повърхност – влакнести, от горната – почти голи; долните стъблени листа са яйцевидни или елипсовидни, преминаващи в къса, неясна дръжка, дори петурата някога се спуска по стъблото, горните стъблени листа – елипсовидни или елипсовидно-ланцетни, всички – заострени и приседнали. Кошничките са 20–35 в диаметър, събрани в щитовидно съцветие. Цветното легло е голо. Обвивните – от един ред листчета, дълги 6–12 мм, голи, при основата им с 3–8 мм присъцветни листчета. Периферните цветове са езичести, 5–8 на брой, дълги 12–15 мм, рядко липсват, вътрешните са тръбести, всички жълти. Плодовете са дълги 4 мм, голи, с хвърчилка от прости власинки

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Обикновен спореж

Senecio vulgaris L.

Български народни наименования. Бубакерка, Бубакярка, Жабляк, Жабя трева, Кръстец, Кръстник, Спорище, Спориш.

сн. 211. Обикновен спореж
(*Senecio vulgaris* L.)

Наименования в други страни. Русия: Крестовник обыкновенный; Англия: Common groundsel; Германия: Gemeines Kreuzkraut; Франция: Senecion commun.

Разпространение. Средиземноморието, Кавказ, Западен Сибир, Далечния изток, Алтай.

Находища. У нас билката се среща в 17–18 разновидности и е разпространена по пясъчливите и тревисти места, покрай огради и канавки, по нивите като плевел, в овощните градини, по буренясалите и торни места, почти в цялата страна, до 1200 м надм. вис.

Описание на билката. Едногодишно и двугодишно тревисто растение, с високо стъбло, 10–60 см, голо или паяжевидно, влакнесто, просто или разклонено. Листата са голи или влакнести, дълги 2–10 см, продълговато-лапатовидни, дълбоко нарязани или разделени, с назъбени дялове; долните са стеснени в дръжка, горните – приседнали, почти обхващащи стеблото. Кошничките са цилиндрични, 4–5 мм в диаметър, събрани по много в рядко щитовидно съцветие. Външните листчета на обвивката са 4–6 пъти по-къси от вътрешните, а на върха са черни. Цветовете са златистожълти, почти винаги – само тръбести. Плодовете са дълги 1,5–2,0 мм, влакнести, с дълга хвърчилка. Обикновеният спореж се отличава от другите 17–18 вида по листата. Само при него те са нарязани и няма езичести цветове. При Якобовия спореж периферните плодове са голи или влакнести. Апри Горския спореж има голям брой кошнички и езичести цветове – 5 до 8.

Употребяема част. Цъфтящата надземна част.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Съдържа алкалоидите сенеционин, сенецин и трети, неуточнен още алкалоид. Дрогата съдържа още гликозиди, етерично масло, фосфати и оксилати, тлъсто масло, мастни киселини, инулин и др.

Лечебно действие. Кръвоспиращо, спазмолитично.

Употреба. Билката е позната още на древните траки. Описана е по-късно от Теофраст и Плиний като кръвоспиращо средство. *Вътрешно:* при възпаление на пикочния мехур, малокръвие, главоболие, диабет. *Външно:* за лапи при гнойни рани и екземи. Семената на растението са любима храна на канарчетата.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Запарка от две супени лъжици дрога, залята с 650 мл вряща вода, престоява 1/2 час, прецежда се и се пие подсладена с мед, по 200 мл 3 пъти дневно, преди храна. *Външно* се ползва отварата или запарка от drogата за налагане при рани и екземи.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Спорезът се ползва при обредните практики по прибиране на зърното в хамбара. Със Спорез се бае при болки в ушите и нежит. При заболявания по конете от ботур под кожата им се провира стрък Спорез, за да изтече нечистата кръв.

55. Род SERRATULA L.

Сератула

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с последователни листа. Кошничните са събрани в метличести или щитовидни съцветия. Обвивните листчета са заострени, керемидообразно наредени. Съцветното легло е покрито с четинки. Цветовете са тръбести. Плодосемките са голи, с хвърчилка от напилени или перести власинки.

сн. 212. Багрилна сератула
(Serratula tinctoria L.)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. **Serratula tinctoria L. Багрилна сератула.** (сн. 212) Многогодишно. Кошничките са многобройни, в щитовидно съцветие. Расте из ливади и пасища в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юни–октомври.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина, както и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

56. Под *SILYBUM* Adans.

Бял трън

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видонете в рода. Едногодишно и двугодишно едро тревисто растение с изправено просто или слабо разклонено стъбло, високо до 1,5 м, набраздено, почти голо. Листата са последователни, голи, с бяло мрежовидно жилкуване, с едри, изрязани триъгълни дялове, завършващи с жълтеникаво-бели бодли, дълги до 8 мм; горните са приседнали и обхващат стъблото; приосновните са много едри, дълги 25–50 см, широки 12–25 см, на дълга дръжка. Цветните кошнички са едри, 2,5 – 4 см в диаметър, разположени поединично по върховете на разклоненията. Обвивните листчета са разположени в няколко реда, с бодли по ръба си и с един по-едър бодил на върха, дълъг 2–5 см. Всички цветове са тръбести, яркочервени. Плодовете са обратноовални, сплескани и без ребра, дълги 6–8 мм, на върха си с хвърчилка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Silybium marianum* (L.) Gaertn. Петнист бял трън.** (сн. 213)
Едногодишно и двугодишно. Среща се из пустеещи места, край пътища и сгради, предимно в южните части на страната, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август. В съвременната медицина се използват плодовете (дрога *Semen Silybi*, *Fructus Cardii Marianae*). Намира приложение и в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Петнист бял трън

Silybium marianum (L.) Gart.

Български народни наименования. Трън, Петнист трън, Бял трън, Магарешки трън, Марианов бял трън.

Наименования в други страни. Русия:

Расторопша пятнистая, Франция: Chardon Marie, Германия: Gewöhnliche Eselsbistel, Англия: Milk Thistle.

Разпространение. Среща се Югозападна и Южна Европа, култивирано и натурализирано на много места в Западна и Централна Европа.

Находища. Расте край пътища и огради като рудерално растение, предимно в южните части на страната, но сравнително рядко.

Описание на билката. Едногодишно и двугодишно бодливо растение. Стъблото е 20–150 см високо, право, неразклонено или слабо разклонено, почти голо. Приосновните листа са с дръжки, пересто-наделени, 25–50 см дълги и 12–25 см широки, голи. Стъбловите листа са по-дребни и по-слабо наделени, приседнали, стъблообхващащи; листните дялове завършват с жълтеникавобели, твърди, до 8 мм дълги бодли. Цветните кошнички са единични, 2,5–4 см в диаметър, с обвивка от бодливи листчета. Всички цветове са тръбести, пурпурночервени. Плодосемките са продълговатояйцевидни, 6–8 мм дълги, лъскави, с хвърчилка от бели власинки. Цъфти юни–август.

сн. 213. Петнист бял трън
(*Silybium marianum*)

Употребяема част. Използват се плодосемките (Fructus Silybi).

Химичен състав. Съдържат флавоноиди (флаванолигнани) – силибин (по-рано означаван като силимарин), силидианин и силихризин, слюзни вещества, тлъсто масло, смоли и др.

Лечебно действие. Жлъчегонно, слабително, тонизиращо.

Приложение. Плодосемките се прилагат при чернодробни заболявания и камъни в жлъчния мехур. Особено ценно е хепатопротективното им (предпазващо черния дроб) действие. По-рядко се назначават при хроничен бронхит. Понякога се използват и листата, освен при изброените заболявания и при хемороиди, високо артериално налягане, запек и др. Младите листа на рас-

тението се използват като витаминозна пролетна салата. От плодосемките са получени препарати (силимарин и легалон) с хепатопротективно действие.

Начин на употреба. Плодосемките се дават по 1–2 г дневно в естествен вид или във воден или спиртен извлек. Две супени лъжици дрога се запарва с 500 мл вода за 30–40 мин. и се пие по 1 супена лъжица през 2 часа. Листата се прилагат под формата на отвара – 2 супени лъжици се поставят в 700 мл вода, ври 3 мин., кисне 30 мин. Прецежда се. Приема се 3 пъти дневно по 200 мл, 10–15 мин. преди хранене.

57. Род SOLIDAGO L.

Енчец

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 214. Енчец
(*Solidago virgaurea* L.)

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с късо коренище. Стъблото е изправено, разклонено, високо, голо или само в горната си част влакнесто. Листата са последователни, голи или слабовлакнести, приосновните – яйцевидни или елипсовидни, преминаващи в крилата дръжка, едро назъбени. Стъблените листа са постепенно намаляващи, елипсовидни или ланцетни, приседнали, целокрайни. Кошничните са дребни, събрани в метличести или гроздовидни съцветия на върха на стъблото, като обвивните им листчета са керемидообразно наредени, заострени, голи, дълги. Чашка липсва. Периферните цветове са езичести, женски, средните – тръбести, двуполови, всички са жълти. Яйчникът е долен. Плодовете са дълги около 3 мм, с хвърчилка, съставена от няколко реда грапави четинки.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Solidago virgaurea* L. Енчец. (сн. 214) Многогодишно. Обвивката е 4,5–8 мм дълга. Расте из храсталаци, разредени гори, по скалисти и каменисти места в цялата страна, почти до алпийския пояс, до 2800 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юли–септември. В съвременната медицина се използва връхната стъблена част с цветовете и листата (дрога *Herba Solidaginis virga-aureae*), които се събират по време на цъфтежа. Има широко приложение и в народната медицина.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Енчец

Solidago virgaurea L.

Български народни наименования. Горски енчец, Жълт енчец, Златка, Златна пръчица, Златник, Златовръх.

Наименования в други страни. Русия: Золотарник обыкновенный; Англия: European goldenrod; Германия: Gemeine Goldrute; Франция: Verge d'or.

Разпространение. Почти в цяла Европа, Балканския полуостров, Северна и Западна Азия, Северна Африка, Северна Америка.

Находища. У нас се среща по светлите и сухи храсталаци, гори-те, скалистите места, покрай пътищата и другаде в страната. Отличава се с голяма изменчивост, като в нашата страна растението е представено с два подвида, два вариетета и една форма, растящи на различни надморски височини, едни – в ниските райони, а други – в планините (до 2000 м надм. вис.).

Описание на билката. Горският енчец е многогодишно тревисто растение. Коренището е хоризонтално или косо, с множество коренчета. Стъблото е изправено, почти гладко, до 60 см високо, метличесто, разклонено само в горната си част, с изправени нагоре клонки. Листата са последователни, приосновните са с дълги крилати дръжки, яйцевидни или елипсовидни, тъпи, на-зъбени. По-горните листа са ланцетни, заострени, с къси дръжки или почти сеядщи, голи или с власинки отдолу. Цветовете са златистожълти, дребни, събрани в кошнички, групирани в метличесто сложно съцветие. Периферните цветчета са женски,

много дребни, езичести, разположени в една редица. Средните цветчета са хермафродитни, тръбести, 5-делни. Всички са обогрени в жълто. Обвивката е съставена от керемидообразно наредени листчета. Плодът е снабден с няколко реда грапави четинки. Цъфти през лятото. Цялото растение е много красиво.

Употребяема част. Върхните цъфтящи стръкове (*Herba Solidaginis virga-aureae*).

Време за бране. Юли–август.

Начин на бране. Берат се върхните облистени части на растението, на 25–30 см отгоре в началото и по време на цъфтенето. Берат се също и листата от неотрязаната част на стъблото и се смесват със стръковете.

Химичен състав. Етерично масло (около 0,5 % в цветните кошнички и около 0,7 % в листата), сапонини, катехинови танини, до 15 % слюзни вещества, още неуточнена алкалоидна субстанция, малки количества никотинова киселина, горчиви вещества. Листата съдържат още полифеноли и полифенолови гликозиди. От дрогата е изолиран и един нов флавонов дериват, кафеена и хлорогенова киселина, кверцетин, астрагалин и рутин. При ориентировъчно изследване на надземните части на нашето растение, събрано на Витоша, е установено съдържанието на сапонини. В листата по време на цъфтене на растението са установени до 73 мг витамин С, както и каротин. Семената съдържат тлъсто масло. През 1971 г. от растението са изолирани 4 групи флавоноиди: I – кверцитрин, изокверцитрин и рутин; II – изорамнетин и изорамнетан-3-рамногликозид; III – рамнетин-3-рамкогликозид; IV – кемпферол-рамногликозид.

Употреба. Билката притежава подчертано пикочогонно и зягащо (противодиарично) действие. Прилага се при бъбречни страдания (хронични нефрити, албумин, уремиен задух), при застой на течности в организма, увеличение на простатата, диарии, захарна болест, кръвохрачене и др.

В народната медицина. Като нервоуспокоително, при хронични бъбречни заболявания: възпалителни процеси, камъни и пясък в бъбреците, при албумин в урината, диария, като диуретично средство, при смущения в обмяната на пикочната киселина,

при ревматизъм, подагра, чернодробни заболявания, неволно напикаване, силна и продължителна менструация и др. Във ветеринарната медицина отварата от растението се дава на животните при диария и трудно уриниране.

Начин на употреба. *Вътрешно:* Три супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 3 чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне в продължение на 8 часа, като често се разбърква и се прецежда. Изпива се на глътки за 1 ден. *Външно:* в прясно състояние дрогата, счукана на ситно във вид на лапи, или сухата дрога, стрита на много ситен прах и смесена с малко вода във вид на каша, се използва против различни кожни възпаления, но само по указания и под контрол на лекар или лечител. *Внимание:* В по-големи дози дрогата е отровна!

59. Род TANACETUM L.

Вратига

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения с голям брой изправени стъбла, голи или влакнести, разклонени на върха, гъстооблистени. Листата са последователни, най-долните – на дълга дръжка, горните – приседнали или почти приседнали, просто или двойно пересто-насечени, влакнести до голи. Кошничните са събрани в голям брой (до 100), в гъсти сложни щитовидни съцветия по върховете на разклоненията. Обвивните листчета са голи, в 3 реда, с ципест ръб, външните – яйцевидни, вътрешните – ланцетно-яйцевидни. Съцветното легло е полукълбесто, плътно, голо. Периферните цветове са езичести, обикновено женски, бели, жълти или оранжево-жълти, средните – тръбести, двуполови или женски. Плодосемките завършват с къса коронка, без хвърчилка.

сн. 215. Вратига
(Tanacetum vulgare)

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. **Tanacetum corymbosum (L.) Schitz-Bip.** Щитовидна вратига. Многогодишно. Расте по открити тревисти места и в храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис.
2. **Tanacetum macrophyllum (Waldst. et Kit.) Schultz-Bip.** Дребнокошничеста вратига. Многогодишно. Расте по тревисти места, предимно в планините в цялата страна, до 2000 м надм. вис.
3. **Tanacetum parthenium (L.) Schultz-Bip.** Дългодръжкова вратига. Многогодишно. Расте по каменисти и тревисти места, из гори и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис.
4. **Tanacetum vulgare L. Вратига.** (сн. 215) Многогодишно. Расте по тревисти, буренясаи места, край огради и пътища, из храсталаци и горски поляни в цялата страна, почти до 2000 м надм. вис. Лечебно. Цъфти юни–септември. Използва се в народната медицина и традиция. В съвременната медицина се използват цветните кошнички (дрога Flores Tanaceti) или връхните стъблени части заедно с цветовете и листата (дрога Herba Tanaceti), които се събират по време на цъфтежа.
5. **Tanacetum balsamita L. Калоферче.** Градинско растение. С приятна орехоподобна миризма. Употребява се в народната медицина при хемороиди, скрофули, болки в стомаха и червата и др.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Вратига

Tanacetum vulgare L.

Български народни наименования. Ветриче, Вратика, Оборчлива билка, Смил, Вратига, Глистава трева, Рошава кадънка, Свратика.

Наименования в други страни. Русия: Пижма обыкновенная; Англия: Tansy; Германия: Rainfarn; Франция: Tanaïsie.

Разпространение. Предполагамата родина на растението е Азия. Разпространено е впоследствие като диворастващо в Европа. Среща се в Украйна, Русия, без Крайния Север, Балканския полуостров, Мала Азия, пренесено в Северна Америка.

Находища. У нас билката се среща по тревисти буренясаи места, покрай огради и пътища, из храсталаци и горски поляни, в цялата страна, до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с голям брой високи изправени стъбла до 1,8 м, голи или влакнести, към върха разклонени, гъсто облистени. Коренището е хоризонтално, разклонено, тъмнокафяво, вдървено, многоглаво, с множество корени. Листата са последователни, приосновните листа са на дълга дръжка, горните са приседнали, дълги до 15–20 см, широки 5–10 см, просто- или двойно-пересто насечени, влакнести до голи. Цветните кошнички са събрани в голям брой сложни щитовидни съцветия по върховете на разклоненията, 8–11 мм в диаметър. Обвивните листчета са голи, с ципест ръб, външните – яйцевидни, вътрешните – ланцетно-яйцевидни. Цветното легло е голо. Цветовете са златистожълти до оранжеви, дълги 1,5–2,4 мм, периферните – по-дълги, езичести няма. Плодовете са продълговати, с коронка, дълги 1,2–1,8 мм, без хвърчилка.

Употребяема част. Цветните кошнички и облистените части.

Време на събиране. Юни–септември.

Химичен състав. Етерично масло с камфороподобна миризма, в което влизат: кетонът алфа-бета-туйон с главна съставна част алфа-изутийон (танацетин). Съдържа още алкалоиди, белтъчини, гликозиди, борнеол, пипен, туилалкохол, горчиви вещества, флавонови, смоли, галова киселина, неуточнени други терпени. В корените се съдържат дъбилни вещества, органични киселини, смоли и тлъсто масло.

Лечебно действие. Жлъчогонно, противоглистно, газогонно, спазмолитично, инсектицидно средство, стомашни и чревни заболявания.

Употреба. *Внимание:* В големи дози е отровно! Да не се употребява от бременни жени! В народната медицина се употребява при главоболие, хистерия, нервно напрежение, тютюнопушене, стомашно-чревни заболявания, чернодробни и жлъчни страдания, пясък в бъбреците и жлъчката, високо кръвно, ревматоиден артрит в ставите, подагра, шипове, нередовна и болезнена менструация, паразитоза, рак на кожата, за компреси и промивки при бяло течение, рани и пърхот.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Една супена лъжица дрога се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да кисне, докато изстине, и се приема 3 пъти дневно, по една супена лъжица преди хранене

(останалото количество запарка се съхранява на студено и необходимото количество се затопля леко преди употреба). Може да се направи и използва и спиртен извлек, в съотношение 2 : 10 – дрога към спирт. Приема се 3 пъти дневно по 6–8 капки, преди хранене. *Външно*: Ползва се отварата от дрогата за налагане и миене при пърхот и болки в ходилата. Стритата дрога е ефикасно средство за борба против мухи.

Билката в народното лечителско изкуство и традиция. За лек се бере през потайна доба – преди първи петли. Отвара от Вратига се пие против всички неволи, а стрък от билката се носи за предпазване от всякакви злини. Отвара се пие против глисти, лудост, сърдечносъдови проблеми, при бяло течение, малария, пясък в бъбреците и жлъчката, за пречистване на кръвта. Запарка от две супени лъжици в 1 л вода се пие по една кафеена чашка против силни болки в бъбреците, жлъчката, стомаха, ставите. Билката се използва в обредните практики за разваляне на магии. Изсушен и стрит на прах цвят от билката се ползва против бълхи и дървеници.

60. Род TARAXACUM Web.

Глухарче

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с млечен сок. Коренът е прав, обикновено неразклонен, отвън – червено-кафяв, отвътре – бял. Листата са приосновни, събрани в розетка, доста варираща по форма – линейно-ланцетни или продълговато-ланцетни, дълги до 50 см, голи или слабо влакнести, назъбени до дълбоко вълновидно нарязани, пересто-разсечени или разделени. Кошничките са единични, с многобройни жълти езичести цветове, обвити със зелени обвивни листчета, разположени върху кухо стъбло. Обвивните листчета са в 2 реда, външните – по-къси от вътрешните. Съцветното легло е плоско, голо, покрито с трапчинки. Цветовете са жълти, събрани в съцветна кошничка, по една на върха на безлистно, кухо, цилиндрично стъбло. Плодосемките завършват с тънка човка с хвърчила от многобройни бели власинки.

По нашите земи се срещат и са описани 11 вида.

1. ***Taraxacum erythrospermum* (Bess.) Червеносеменно глухарче.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти юли–август.
2. ***Taraxacum officinale* (Web.) Лечебно глухарче.** (сн. 216) Многогодишно. Разпространено е в цялата страна, по тревисти места и изоставени земи, край пътища, много често като бурен. Достига почти до 2800 м надм. вис. Лечебно растение. Цъфти през целия вегетационен сезон – от март до ноември. В съвременната медицина се използва главно коренът (дрога *Radix Taraxaci*). По-малко приложение има цялото растение заедно с корените, което се събира по време на цъфтежа. Корените се изваждат наесен, когато листата започват да увяхват, или през пролетта в началото на развитието им (март–април). Намира широко приложение в народната медицина.
3. ***Taraxacum palustre* (Lyons) Symons. Блатно глухарче.** Многогодишно. Расте из ливади и тревисти места в цялата страна, до 2500 м надм. вис. Цъфти април–октомври.
4. ***Taraxacum serotinum* (Waldst. et Kit.) Poir. Серотинско глухарче.** Многогодишно. Расте по сухи тревисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти април–септември.

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Глухарче

Taraxacum officinale Web.

Български народни наименования. Бърдоква, Баба Марта, Борец, Глухарче, Глушило, Глушка, Горец, Глушниче, Жлъчка, Жълта млечка, Мартенче, Капикос, Келявче, Келавче, Келяк, Койнско цвеке, Магарешка млечка, Маслениче, Обикновена радика, Опади коса, Радика, Салата, Свинок, Попова билка, Свинска млечка, Ушолка, Хиндиба и др.

сн. 216. Глухарче
(*Taraxacum officinale*)

Наименования в други страни. Русия: Одуванчик лекарственный; Англия: Common dandelionq Blowball; Германия: Gemeine Löwenzahn; Франция: Pissenlit, Baiteron.

Разпространение. Европа, Западна Азия, Сибир, Камчатка, Гренландия, Скандинавските страни, Балканския полуостров, Пакистан, Индия, Иран, пренесено в Северна Америка и Австралия.

Находища. У нас билката се среща в над 10 разновидности и е разпространена в почти в цялата страна. Расте по тревисти и пясъчливи места, покрай пътища и огради, рядко е плевел в посевите, над 2500 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, без стъбло, всички части са с млечен сок. Коренището е право, дълго 20–60 см, неразклонено, отвън – червено-кафяво, отвътре – бяло. Листата са приосновни, събрани в розетка; в зависимост от почвените условия, са линейно-ланцетни до продълговати, достигат дължина до 50 см. Голи или слабовлакнести, назъбени до дълбоко, вълновидно нарязани, пересто-разсечени или разделени. Цветовете са събрани в едри кошнички до 3–4 см в диаметър, единични, на кухо стъбло, високо до 50 см. Кошничката е едра, с многобройни жълти, езичести цветове, обвити със зелени обвивни листчета. Плодовете са дребни, дълги 3–4 мм, на върха с хвърчилка от бели власинки.

Употребяема част. Цялото растение.

Време на събиране. Април–август.

Химичен състав. Съдържа тритерпени, стероли, каучукови вещества, гликозиди, инулин, фенолни киселини, каротоноиди, флавоноиди, провитамин А и др.

Лечебно действие. Жлъчогонно, засилва перисталтиката на червата, намалява холестерина и кръвната захар, укрепва организма, набавя витамините А, В1, С и D. Подобрява функциите на черния дроб.

Употреба. При жлъчно-каменна и бъбречно-каменна болест, при възпаление на жлъчния мехур и бъбречните легенчета, при запек, склероза, анемия, липса на апетит, затлъстяване, пролетна умора, захарна болест, хемороиди и др. Външно за

компреси при екзема, лишей, гнойни циреи, брадавици и др. Народната медицина препоръчва глухарчето още при болести на далака и хронични екзема. Свежите млади листа могат да се ползват рано напролет като салата при малокръвие и кожни болести.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Две супени лъжици дрога се залива с 600 мл студена вода, кисне 5–8 часа. Прецежда се и се пие по 200 мл, 3 пъти преди хранене. Може да се направи и използва и спиртен извлек. *Външно* се ползва отварата от дрогата за налагане при рани. Полезна е суровата консумация. *Внимание:* Да не се приема продължително време!

Билката в народното лечителско изкуство и традиция. Отвара от билката Глухарче се пие при кашлица, безапетитие, запек, за пречистване на кръвта, при маясъл (хемороиди), ревматизъм, при възпаление на пикочния мехур, воднянка, диабет и особено след треска и жълтеница. Външно отвара от билката се прилага при труднозарастващи рани и кели. Със свежи листа се налагат рани. При болки в ушите се капва свеж сок или отвара от растението. Рано напролет свежите листа на растението се ядат на салата при малокръвие и кожни болести.

61. Род TELEKIA Baumg.

Чернокос

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения с късо, дебело коренище. Стъблото е единично, в горната си част – разклонено, късовлакнесто, често червеникаво-кафяво. Листата са твърде едри, отгоре – почти голи, отдолу – финовлакнести, двойно или просто назъбени, долните и средните – с къса дръжка, широкоотригълно сърцевидни или сърцевидни, заострени; горните – яйцевидни или

сн. 217. Красив чернокос
(Telekia speciosa)

продълговати, със заоблена или ширококлиновидна основа, приседнали или почти приседнали. Кошничните са едри, с дълга дръжка, събрани по 2–8 в късо, гроздовидно съцветие. Цветовете са тъмно-златистожълти, с езичести цветове, тесни, многобройни, широки 1 мм, двойно по-дълги от обвивката; вътрешните цветове са тръбести. Цветното легло е с овални до овално-ланцетни прицветни листчета. Съцветното легло е изпъкнало, с люспи. Плодосемките са слабоспелкани, отгоре с назъбен ръб.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg. Красив чернокос. (сн. 217)

Многогодишно. Расте по влажни и каменисти места и край потоци в горския пояс на всички планини, между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти юни–септември. Употребява се в народната медицина.

Забележка: Няма данни за изучени от съвременната медицина и фармация химичен състав и биологично активни вещества в дрогата.

62. Род TRAGOPOGON L.

Козя брада

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни и многогодишни тревисти растения с млечен сок. Стъблото е изправено, просто или разклонено, голо или слабо паяжиновидно влакнесто. Листата са линейно-ланцетни, голи, приседнали, в основата си разширени, полуобхващащи стъблото, понякога по ръба вълновидни, долните – 4–5 пъти по-дълги от горните. Кошничките са едри, обикновено единични на върха на стъблото. Обвивката е съставена от един кръг листчета, които в основата си отчасти са сраснали помежду си. Кошничките са едри, обикновено единични на върха на стъблото. Цветовете са езичести, жълти, розови или виолетови. Плодосемките са с човка с хвърчилка, съставена от един ред перести четинки, които при основата си са сраснали помежду си.

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. **Tragopogon balcanicus Vel. Балканска козя брада.** Двугодишно. Расте по сухи каменисти места, най-често по планинските склонове, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–септември.

2. **Tragopogon dubius Scop. Подустъблена козя брада.** Двугодишно. Расте по сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.

3. **Tragopogon orientalis L. Източна козя брада.** Двугодишно и многогодишно. Расте по сухи, каменисти и тревисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август.

4. **Tragopogon pratensis L. Полска козя брада.** (сн. 218) Двугодишно и многогодишно. Среща се доста често по сухи тревисти и каменисти места, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно растение. Употребява се в народната медицина.

5. **Tragopogon pterodes Pane. Крилатоплодна козя брада.** Двугодишно. Расте по топли каменисти места, обикновено по планинските склонове, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли. Балкански ендемит.

Забележка: Липсват данни за употреба на билката в лечебната практика на народната медицина. Няма данни в съвременната фармация и медицина за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

сн. 218. Полска козя брада
(*Tragopogon pratensis* L.)

63. Род TUSSILAGO L.

Подбел

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения, само с приосновни листа. Цъфтят рано напролет, като образуват цветоносни стъбла, покрити с люспести, червеникави листа. Стъблото завършва с единична жълта кошничка, съставена от вътрешни тръбести и периферни езичести цве-

тове, с обвивка от линейно-ланцетни листчета. Плодовете са с бяла, пухеста хвърчилка. След цъфтежа тези стъбла увяхват, а се развиват приосновни, закръгленосърцевидни, по ръба – на зъбени, отдолу – беловълнести, отгоре – голи, тъмнозелени, с дръжка. Плодосемките са с 5 тесни ребра, на върха – отсечени, с хвърчилка от бели власинки.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. **Tussilago farfara L. Подбел.** (сн. 219) Многогодишно. Среща се в цялата страна по влажни сипеи, изкопи, край реки и на други места, до 1500 м надм. вис. Цъфти март–май. Лечебно. От дълбока древност се използва и в народната медицина. В съвременната медицина се използват по-младите листа (дрога *Folia Farfarae*), които се събират заедно с дръжките през май–август, за приготвяне на един достатъчно евтин и ефикасен сироп против кашлица за малки и големи – „Тусифен“. Лекарската гилдия прецени, че този сироп е „токсичен“ и го изхвърли от производство заедно с много други лекарствени продукти, заимствани от народната медицина. На тяхно място се пуснаха вносни химично-производни скъпи и неефикасни аналози.

сн. 219. Подбел
(*Tussilago farfara* L.)

Сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Подбел

Tussilago farfara L.

Български народни наименования. Баба Марта, Бяло копито, Конско петало, Магарешка диря, Подвелка, Якмов лист, Търкалеста билка, Машеха, Кървавиче, Меча стъпка и др.

Наименования в други страни. Русия: Мать-и-мачеха; Англия: Cleats; Германия: Gemeiner Huflattich; Франция: Tussilage, pas d'âne.

Разпространение. В Европа, Кавказ, Сибир, Средна и Западна Азия, Хималаите, Китай, Северна Африка, пренесено в Северна Америка.

Находища. У нас билката е разпространена по влажните песъчливи почни и сипеи, по изкопите, насипите, покрай бреговете на реките, по влажните ниви като плевел, в цялата страна, главно върху пясъчно-глинести почви.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с пълзящо коренище, жълто-кафяво до виолетово. Цъфти рано напролет, като образува цветоносни стъбла, покрити с люспести червеникави листа. Стъблото е високо 10–25 см и завършва с единична жълта кошничка, съставена от вътрешни тръбести – мъжки цветове, и няколко реда външни езичести – женски цветове. Листа се появяват след цъфтежа, сърцевидни, събрани в розетка, разположени на дълги дръжки, неравномерно назъбени, червено-кафяви по краищата. Плодът е семенца, снабдени с влакнести хвръчила, които спомагат за по-лесното разпространение и размножаване на растението.

Употребяема част. Листата, много рядко цветове и корени.

Време на събиране. Листата, през юли–август.

Химичен състав. Съдържа горчивия гликозид тусилагин, сапони, дъбилни и слюзести вещества, инолин, фитостерин, плодови киселини, каротиноиди, белтъчни вещества, един жълт пигмент, витамин С и др.

Лечебно действие. Отхрачващо, слабително, противовъзпалително, подобрява сърдечната дейност.

Употреба. *Вътрешно:* при бронхит, задух, кашлица, астма, грип, пресипнал глас, туберкулоза, болки на стомашно-чревния тракт, възпаление на бъбречните легенчета, язви, гастрит, жлъчни неразположения, високо кръвно налягане, възпаление на венците, зъбобол, ревматизъм, диария, екземи, циреи, тромбофлебит. *Външно:* при циреи, изгаряния и рани.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Запарка от две супени лъжици дрога, залята с 500 мл вряща вода, престоява 1/2 час, прецежда се и се пие подсладена с мед, по 150 мл 3 пъти дневно преди хранене. *Външно* се ползват отвара или пресни смачкани листа.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от листата от Подбел се пие при задух, кашлица и за пречистване на

кръвта. При туберкуозна кашлица и увеличени лимфни възли се пие отвара и се налагат с врелите листа гърдите и жлезите. Отвара от корените и листата в прясно мляко се пие при болести на бъбреците, пикочния мехур, подуване на черния дроб, болезнено уриниране. Външно с пресни листа или попарени сухи се налага при червен вятър, всички видове рани, мастит. От изсушените листа се приготвят мехлеми за рани и циреи.

64. Род TYRIMNUS (L.) Cass.

Тиримнус

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

сн. 220. Нашарен тиримнус
(*Tyrimnus leucographus*)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и двугодишни растения с последователни листа. Кошничките са единични. Обвивните листчета са керемидообразно наредени, на върха с бодил. Съцветното легло е покрито с четинки. Цветовете са тръбести, външните – стерилни, вътрешните – двуполови, червеникаво-розови, рядко – бели. Плодосемките са четиристенни, с хвърчилка от многобройни грапави четинки.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. *Tyrimnus leucographus* (L.) Cass. **Нашарен тиримнус.** (сн. 220) Едногодишно. Расте по сухи, каменисти терени, до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

65. Род XANTHIUM L.

Казашки бодил

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни растения с последователни листа. Кошничните са еднopolови, единични или на групи, в пазвите на листата. Мъжките кошнички са полукълбести, с обвивка от 1 ред листчета, женските – яйцевидни, с обвивни листчета, разположени в 2 реда, външните – по-дребни, свободни. Вътрешните листчета са сраснали, покрити с кукести шипове и завършват с 2 бодливи израстъка. Плодосемките са без хвърчилка.

сн. 221. Италиански казашки бодил
(*Xanthium italicum* Moret.)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. ***Xanthium italicum* Moret. Италиански казашки бодил.** (сн. 221) Едногодишно. Расте по каменисти и песъчливи, често буренливи места, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
2. ***Xanthium spinosum* L. Бодлив казашки бодил.** Едногодишно. Расте по тревисти, често пустеещи места, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.
3. ***Xanthium strumarium* L. Влакнест казашки бодил.** Едногодишно. Расте по песъчливи места, покрай пътища, като плевел, рудерално в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юли–октомври.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

66. Род XERANTHEMUM L.

Безсмъртниче

сем. Сложноцветни – Asteraceae = Compositae

Общо описание на видовете в рода. Едно-годишни растения с последователни, целокрайни листа. Кошничките са единични. Обвивните листчета са ципести, най-външните – къси, кафяви, вътрешните – значително по-дълги, розово до виолетово обаягени, наподобяват езичести цветове. Съцветното легло е покрито с тесни люспи. Цветовите са тръбести, периферните са стерилни, останалите – двуполови. Плодосемките са с хвърчилка от нееднакво дълги люспички.

сн. 222. Обикновено безсмъртниче
(*Xeranthemum annuum* L.)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. ***Xeranthemum annuum* L. Обикновено безсмъртниче.**
(сн. 222) Едногодишно. Външните обвивни листчета са голи. Вирее по сухи припечни каменисти и песъчливи места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти юни–октомври. Дори изсушено, дълго време запазва естествения си вид и цвят.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната медицина и за химичния състав и наличието на биологично активни вещества в дрогата.

Семейство бобови

Fabaceae = Leguminosae

В света на флората семейство *Бобови* се нарежда на трето място по честота на разпространение при покритосеменните растения. Преди него са само семействата на *Орхидейните* и *Сложноцветните*. В многобройното семейство на *Бобовите* влизат 700 рода и приблизително 17 000 вида, намерили разпространение по сушата на цялата земя. В растителния свят на България *Бобовите* са представени от 38 рода и около 265 вида.

Бобовите растения се развиват в разнообразни жизнени форми – от тревисти, през полухрасти и лиани до вечнозелени и листопадни дървета. Това им позволява да виреят в различни растителни общества – от морското равнище до високопланинските алпийски пояси.

Една от отличителните черти на по-голяма част от представителите на това семейство е образуването на своеобразни грудки по корените им. В тях се развиват определени бактерии, способни да се свързват на химично ниво с азота от въздуха, като по този начин обогатяват почвата с най-масовия елемент в атмосферата.

Друга отличителна черта на бобовите растения са техните своеобразно устроени цветове – предимно двуполови, с неправилен и двоен околоцветник, съставен от 5 чашелистчета и 5 венчелистчета. Чашелистчетата са винаги сраснали, а венчелистчетата по-често са частично и рядко са свободни. Венчелистчетата оформят три добре различими части в цвета: едно от венчелистчетата образува така нареченото флагче, което е винаги най-отгоре на цвета, две частично сраснали долни венчелистчета образуват ладийката, а останалите две странични венчелистчета оформят крилцата на цвета.

Трета отличителна черта на сем. *Бобови* е формата на техния плод – боб. Бобчетата на някои видове са едва 0,5 см, докато други достигат впечатляващите 50 см. Едно от нещата, характерни за цялото семейство, са легълцата, в които растат бобовете – това са така наречените шушулки.

Поради голямото разнообразие в семейството ботаниците са направили още едно разделение в три подсемейства, за да могат по-лесно да се разграничават и опознават. Първото от тях е *Мимозови* (Mimosoideae), второто – *Цезалпиниеви* (Caesalpinoideae), а третото – *Същински бобови* (Faboideae).

Бобовите растения играят важна роля в живота на човека. Голяма част от тях са основна храна на хората, а други са ценен фураж за животните.

Към това семейство принадлежат голям брой разновидни растения, много от които са официално признати за медицински. Например: **Ononis spinosa**, **Cassia acutifolia** расте в Триполи, от него се приготвя drogата **Tripoli Senna**; от **Cassia angustifolia** се приготвя drogата **Tinnevely senna**; **C. fistula** е дърво, стигащо до 15 м височина, неговите чушки със семена се използват в медицината; растението **Cyticus scoparius** е подобно на метла, връхчетата на стъблата също намират приложение в медицината. От **Tamarindus indica** – дърво, достигащо до 25 м, официалната медицина използва плодовете за приготвяне на пулп, който има лечебно разхлабително действие.

Друго интересно растение е **Pterocarpus Marsupium**, от сока на което се приготвя известното в миналото желе Kino. В САЩ добиват същия продукт от **Geranium maculatum**.

Една голяма група от **Legum Inosa** съдържа отровни активни вещества. От родовете **Erythrophloeum**, **Afzelia** и **Pithecolobium** в миналото са получавали силна отрова за стрели. От родовете **Albizzia**, **Bauhinia**, **Barbiera**, **Acacia**, **Clitoria** и др. се извлича отрова за риба. Повечето от представителите на тези родове растат в тропичните пояси. На много растения от това семейство семената са богати на скорбяла и протеини, което ги прави ценна и незаменима храна за хора и за животни. Такива са грахът (**Pisum sativum**), бобът (**Phaseolis vulgaris**), лещата (**Lens esculenta**), фъстъците (**Arachis hypogaea**). Фуражни са детелините (**Trifolium**), люцерната (**Medicago sativa**) и др. **Lathyrus adorata** е декоративно растение.

Някои растения от семейството на бобовите съдържат багрилни вещества. Така например от **Indigofera tinctoria**, **Indigofera anil** и **Baptista tinctoria** се добива индиго. Тези растения виреят в страните с тропичен и субтропичен климат. Жълто багрилно вещество съдържат растенията **Genista ovada** и **Genista tinctoria**, които се срещат в Европа и Азия. Към същото семейство принадлежи и много известното и ценно в миналото растение **Tolifera balsamica**, от което чрез нараняване на кората му се добивал прочутият балсам **Balsam tolu** – признат като лечебно средство от всичките фармакопеи.

1. Род ANTHYLLIS L.

Раменка

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения или полухрасти и храсти със сложни, нечифтоперести листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани във върхни главести съцветия. Чашката е правилна, до неясно двуустна, често мехуресто издута. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, червено или пурпурно. Плодът е неразпуклив, по-рядко – разпуклив боб.

Таблица за определяне на видовете

1. Чашката е издута във вид на мехурче, върхното листче е значително по-голямо от останалите. <i>(1.) Anthyllis vulneraria L. – Целебна раменка</i>
1*. Чашката е във вид на тръбица, неподута; върхните листчета са еднакви с останалите.
2. Цветовете са златистожълти. <i>(2.) Anthyllis aurea Host. – Златиста раменка</i>
2*. Цветовете са розови. <i>(3) Anthyllis montana L. – Планинска раменка</i>

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. Anthyllis vulneraria L. Целебна раменка. (Чашката е мехуресто издута). Расте по тревисти места, ливади и пасища в цялата страна – до 2900 м надм. вис., май–август. Лечебно! Полиморфен вид, представен у нас с 6 форми. (сн. 223). Разпространение: Европа, Северна Африка, Западна Азия, Трансилвания, Етиопия.

2. Anthyllis aurea Host. Златиста раменка. Расте по сухи, варовикови скали в Югозападна България: с. Крапец (Добричко), планината Славянка. Цъфти през лятото. Разпространение: Гърция, Хърватия, Херцеговина, Черна гора, Унгария.

сн. 223. Целебна раменка
(*Anthyllis vulneraria* L.)

3. *Anthyllis montana* L. Планинска раменка. Среща се по тревистите и каменисти места, в планинския пояс из Стара планина, Драгомански Чепан, Коньовска планина, Славянка. Полиморфен вид, представен у нас с вариетен тип. Разпространение: Южна Франция, Испания, Италия, Балканския полуостров, Северна Африка.

Забележка: Няма сведения за лечебното приложение на видовете в този род.

2. Род *ASTRAGALUS* L.

Клин, сграбиче

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения или дребни храсти със сложни, нечифтоперести, рядко чифтоперести листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или събрани в гроздовидни съцветия. Чашката е тръбеста или фуниевидна, понякога издута, с къси зъбци. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца; виолетово, розово, пурпурно, жълтеникаво. Плодът е разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Листата са чифтоперести, листната ос завършва с остър, твърд бодил. (1.) <i>Astragalus angustifolius</i>. Теснолистно сграбиче	
1*. Листата са нечифтоперести – листната ос завършва с листче.	
2. Растения с добре развити прави или полегнали стъбла, съцветията са връхни или разположени по разклоненията на стъблото. (2.) <i>Anthyllis aurea</i> Host. Златиста раменка	
2*. Растения с неразвито централно стъбло, съцветията излизат от коренището или от основата на листата.	
3. Едногодишни растения без стерилни издънки по време на цъфтеж. (7.) <i>Astragalus hamosus</i>. Извито сграбиче	
3*. Многогодишни растения със стерилни издънки по време на цъфтеж	
4. Дръжките на съцветията не са по-дълги от дължината на листата	5
4. Дръжките на съцветията са по-дълги от дължината на листата	8
5. Поне горните прилистници са срастнали помежду си	6
5*. Всички прилистници са свободни или най-много са сраснали с дръжките на листата	7

6. Венчето е 20–30 мм дълговлакнесто, синьо-виолетово, рядко жълтеникаво; бобът е късо бяловлакнест.
(9.) <i>Astragalus onobrychis</i>. Еспарзетово сграбиче
6*. Венчето е не по-дълго от 15 мм, голо, жълтеникаво; бобът е покрит с бели и черни власинки.
(2.) <i>Astragalus cicer</i>. Нахутово сграбиче
7. Чашката е дълга 6–8 мм, гъстовлакнеста; прилистниците са 10–15 мм дълги.
(6.) <i>Astragalus Glycyphylloides</i>. Лъжесладколистно сграбиче
7*. Чашката е дълга 5–6 мм, гола или само по зъбците влакнеста; прилистниците са 15–20 мм дълги.
(5.) <i>Astragalus Glycyphyllos</i>. Сладколистно сграбиче
8. Чашката е дълга 14–18 мм; бобът е 5–7 см дълъг.
(4.) <i>Astragalus gladiatus</i>. Кинжаловидно сграбиче
8*. Чашката е дълга 4–14 мм; бобът е по-къс от 5 см.
9. Листата са с 8–16 двойки листчета; венчето е 15–18 мм дълго; чашката не се издува след цъфтежа, гола е или с къси, двуразделни власинки.
(9.) <i>Astragalus onobrychis</i>. Еспарзетово сграбиче
9*. Листата са с 4–9 двойки листчета; венчето е 15–18 мм дълго; чашката след цъфтежа е отчасти издута и е покрита с прости власинки.
(11.) <i>Astragalus vesicarius</i>. Подутоплодно сграбиче
10. Чашката не е по-дълга от 6 мм; венчето не е по-дълго от 15 мм; држките на съцветията са по-къси от листата, от основата на които излизат.
(3.) <i>Astragalus depressus</i>. Сплеснато сграбиче
10*. Чашката е по-дълга от 8 мм; венчето е по-дълго от 18 мм; држките на съцветията са равни или по-дълги от листата, от основата на които излизат.
11. Чашката е гъстовлакнеста; листчетата от двете страни също; држките на съцветията са 2–3 пъти по-дълги от листата, от основата на които излизат.
(11.) <i>Astragalus vesicarius</i>. Подутоплодно сграбиче
11*. Чашката е гола или с разпръснати власинки; листчетата отгоре са голи, отдолу – разпръснато-влакнести; држките на съцветията са равни или не повече от 2 пъти по-дълги от листата, от основата на които излизат.
12. Листата са с 5–8 (12) двойки листчета; бобът е сферичен, равен по дължина на чашката.
(10.) <i>Astragalus sprunerii</i>. Спрунерово сграбиче
12*. Листата са със (7) 10–20 двойки листчета; бобът е цилиндричен, много по-дълъг от чашката.
(8.) <i>Astragalus monspessulanus</i>. Монпелийско сграбиче

По нашите земи се срещат и са описани 27 вида.

1. ***Astragalus angustifolius* Lam. Теснолистно сграбиче.** Расте по сухи, каменисти, скалисти, варовикови места в Източна Стара планина, Софийска и Трънска котловина, Струмска долина, Славянка, Пирин, Средна гора, Родопи и Тунджанска хълмиста област – между 500 и 2100 м надм. вис. През май–юли.
- 1.1. ***Astragalus australis* Rchb. Fil. Астралско сграбиче.** Расте по каменисти места; среща се във високопланинския пояс на Рила над 2500 м надм. вис., цъфти през лятото. Разпространение: Пиренеи, Алпи, Карпати, Апенини.
2. ***Astragalus cicer* L. Нахутово сграбиче.** Расте по сухи или влажни тревисти и храсталачни места, край пътищата в цялата страна – до 1800 м надм. вис. През юни–август. Разпространение: Средна и Източна Европа, северната част на Балканския полуостров.
3. ***Astragalus depressus* L. Сплеснато сграбиче.** Расте по сухи, каменисти, варовикови места в Средна и Източна Стара планина, Трънска котловина, Славянка, Пирин, Средна гора, Западни и Средни Родопи – до 1800 м надм. вис. През май–юли.
4. ***Astragalus gladiatus* Boiss. (*Astragalus pugionifer*) Кинжаловидно сграбиче.** Расте на влажни, каменисти и сипейни места по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Струмска долина, Пирин, Средни Родопи и Горнотракийска низина – до 1000 м надм. вис. През май–юни.
5. ***Astragalus glycyphyllos* L. Сладколистно сграбиче.** Расте по скалисти места, гори и храсталаци в цялата страна – до 1900 м надм. вис. Цъфти през лятото (сн. 224). Разпространение: Средна, Северна и отчасти Южна Европа, Мала Азия, Крим, Кавказ, Алтай.
6. ***Astragalus glycyphylloides* DC. Лъжесладколистно сграбиче.** Расте по скалисти и каменисти места, гори и храсталаци в Североизточна България, Дунавска равнина, Предбалкана, Средна Стара планина, Трънска котловина и Витоша, Пирин, Рила, Родопи и Горнотракийска низина – до 1800 м надм. вис. През юни–юли. Разпространение: Сърбия, Гърция, Крим, Мала Азия, Трансилвания.
7. ***Astragalus hamosus* L. Извито сграбиче.** Расте на сухи, каменисти и песъчливи тревисти места по Черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Предбалкана, Западна и

Източна Стара планина, Трънска котловина, Струмска долина, Източни Родопи, Горнотракийска низина и Тунджанска хълмиста област – до 500 м надм. вис. През април–юли. Разпространение: Средиземноморието, Крим, Кавказ, Западна Азия.

сн. 224. Сладколистно сграбиче
(*Astragalus glycyphyllos* L.)

8. ***Astragalus monspessulanus* L. Монпелийско сграбиче.** Расте по каменисти и пясъчливи места и храсталаци в Североизточна България, Предбалкана, Стара планина, Трънска котловина и Витоша, Струмска долина, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина и Тунджанска хълмиста област – до 1600 м надм. вис. През април–юли. У нас се съобщава за две вариации в Родопите. Разпространение: Южни Алпи, Средиземноморска област.
9. ***Astragalus onobrychis* L. Еспарзетово сграбиче.** Расте по сухи, тревисти и пясъчливи места в цялата страна, най-често до 1000 м надм. вис. Цъфти през май–юли. У нас има 3 полиморфни вида. Разпространение: Средна и Южна Европа, Сибир, Мала Азия.
10. ***Astragalus spruneri* Boiss. Спрунерово сграбиче.** Расте на сухи, тревисти и каменисти варовикови места по черноморското крайбрежие, в североизточна България, Източна Стара планина, Трънска котловина, Струмска долина, Пирин, Средна гора, Западни Родопи, Горнотракийска низина и Тунджанска хълмиста област – до 800 м надм. вис. през май–юни. Балкански ендемит. Разпространение: Гърция, Македония, Тракия, Мала Азия.
11. ***Astragalus vesicarius* L. Подутоплодно сграбиче.** Расте на сухи, варовикови, тревисти и каменисти места по черноморското крайбрежие, в Североизточна България, Дунавска равнина, Предбалкана, Източна Стара планина и Трънска котловина – до 1000 м надм. вис. през май–юли. Разпространение: Средиземноморската област, Балканския полуостров, Крим, Южна Русия, Дунавската област.

Сладколистно сграбиче

(*Astragalus glycyphyllos* L.)

Български народни наименования. Врани нокти, Женско клинавче, Клейник, Клинавиче, Орлови нокти, Сграбиче, Сладколистно клинавче.

Наименования в други страни. Русия: Астрagalъ сладколистный; Англия: Milk-vetch; Германия: Wolfsschotte; Франция: Astragale réglisse.

Разпространение. Средна, Северна и отчасти Южна Европа, Мала Азия, Крим, Кавказ, Алтай.

Находища. Билката в нашата страна се среща из гори, горски поляни и храсталаци, по скалистите места в цяла България – до 1800 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с голо, силно полегнало към земята стъбло, дълго до 2 м. Коренът е вертикален, дълбоко проникващ в почвата. Листата са нечифтоперести, дълги 10–20 см, последователни, с 4–6 двойки елипсовидни или яйцевидни целокрайни листчета – тъпи, отгоре голи, дълги 2–4 см. Прилистниците са ланцетни, свободни. Съцветията – гъсти, дългнестни, дълги 3–5 см, по-къси от листата. Цветовете са дълги до 16 мм. Чашката – звънчевидна, дълга 5–6 мм, с шиловидни зъбци, гола или покрита с бели власинки. Венчето – зеленикаво-жълто, дълго до 15 мм. Флагчето в основата е стеснено, на върха врязано, дълго до 15 мм, крилцата са закръглени, ладийката е силно извита. Тичинките са 9+1. Яйчникът е горен. Бобът е дълъг 3–4 см, сърповидноизвит, гол.

Употребяема част. Облистената надземна част, на 30 см под върха.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Глицеризин, аспарагин, горчиви вещества, манит, декстроза, захари, протеин, флавоноиди, сапонини. Растението не съдържа алкалоиди.

Действие. Диуретично, запичащо, противовъзпалително, понижава кръвното налягане, разширява кръвоносните съдове, забавя сърдечната дейност.

Употреба. *Вътрешно:* При хипертония, коронарна болест, сърдечносъдова недостатъчност. *Външно:* При бяло течение, възпаление на стомаха и червата.

Начин на употреба. Запарка от 2 чаени лъжици билка в 250 мл вряща вода, кисне 30 мин. – доза за 1 ден. В по-големи дози не се препоръчва!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Сграбиче се пие при колики, гастрит, възпаление на пикочния мехур, зъбобол, за къпане на кърмачетата с екзема на лицето. Отвара от сграбиче се пие при „женски болести“ в комбинация с други билки. Отвара от сграбиче, „престоляла под звездите“, се дава на жените и понякога на мъжете при безплодие.

3. Род BITUMINARIA Fabr.

Битуминария

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със сложни (тройни) листа и прилистници. Цветовете двуполови, 5-членни, събрани в главести съцветия. Чашката неясно двуустна. Венчето неправилно – с флагче, ладийка и крилца, синьо-виолетово до бледосиньо, рядко бяло. Плодът – странично сплеснат, неразпуклив боб.

сн. 225. Битуминария
(Bituminaria bituminosa)

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. *Bituminaria bituminosa* (L.) Stirt. (*Psaralea bituminosa*).

Битуминария. Расте из тревисти места и храсталаци по Черноморско крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Източна Стара планина, Струмската долина, Славянка, долината на р. Места, Пирин, Родопите, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа – до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. (сн. 225)

4. Род CHAMAECYTISUS Link

Зановец

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Храсти – рядко с бодли, със сложна (тройна) писта, без прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, по няколко в основата на листата или събрани във върхни главести съцветия. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло, бледо или интензивно жълто, по-рядко червеникаво. Плодът – странично сплеснат, разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Съцветията са само главести, разположени по върховете на клонките.
1*. Съцветията са рехави, гроздовидни, разположени в основата на пистата, или главести, разположени върхно и странично по дължината на клонките.
2. Дребни храстчета, 5–15(30) см високи; някои от клонките полегнали или възходящи.
2*. Храсти, достигащи 40–80(100) см височина; клонките изправени или възходящи.
3. Чашката с прилегнали власинки. (9.) <i>Chamaecytisus jankaе</i>. Янков зановец
3*. Чашката с разперени власинки.
4. Клонките с прилегнали власинки. (3.) <i>Chamaecytisus austriacus</i>. Австрийски зановец
4*. Клонките с разперени власинки. (5.) <i>Chamaecytisus calcareus</i>. Скален зановец
5. Флагчето на венчето бяло; клонките с прави власинки, чашката – дълга 10–12 мм. (2.) <i>Chamaecytisus atbus</i>. Бял зановец
5*. Флагчето на венчето бледо до интензивно жълто.
6. Флагчето интензивно жълто.
6*. Флагчето бледо жълто.
7. Клонките прилегнало-късовлакнести; бобът прилегнало копринесто-влакнест. (Чашката е гъсто, разпереновлакнеста.) (3.) <i>Chamaecytisus austriacus</i>. Австрийски зановец
7* Клонките разперено-дълговлакнести; бобът разпереновлакнест. (1.) <i>Chamaecytisus supinus</i>. Главест зановец
8. Чашката с разперени власинки. Бобът 3–3,5 мм дълъг, с прилегнали, прави власинки. (10.) <i>Chamaecytisus rochelii</i>. Рохелов зановец
8*. Чашката с прилегнали власинки.

9. Клонките са с прилегнали власинки; съцветията с 5–8 цвята. (4.) <i>Chamaecytisus Banaticu</i>. Банатски зановец
9*. Клонките са с разперени власинки; съцветията с 12–18 цвята. (10.) <i>Chamaecytisus rochelii</i>. Рохелоа зановец
10. Съцветията са главести, част от които разположени върхно.
10*. Съцветията са гроздовидни, разположени странично по дължината на клонките.
11. Флагчето е бяло. (2.) <i>Chamaecytisus albus</i>. Бял зановец
11 *. Флагчето е бледо-, до интензивно жълто.
12. Клонките са с прилегнали власинки. (3.) <i>Chamaecytisus austriacus</i>. Австрийски зановец
12*. Клонките са с разперени власинки.
13. Листата са с (10)15–35 мм дълги листчета, отгоре голи до разпръснато разпереновлакнести. (11.) <i>Chamaecytisus supinus</i>. Главест зановец
13*. Листата с (4)10–15 мм дълги листчета, отгоре гъсто прилегнало, копринестовлакнести. (1.) <i>Chamaecytisus absinthioides</i>. Балкански зановец
14. Флагчето на гърба е влакнесто.
14*. Флагчето на гърба е голо, най-много по средната жилка влакнесто.
15. Клонките са с прилегнали власинки. Листчетата отгоре прилегналогъстовлакнести. (7.) <i>Chamaecytisus glaber</i>. Гол зановец
15*. Клонките са с разперени власинки.
16. Бобът е 2–4 см дълъг, отстриани гол, по шевовите дълговлакнест. (6.) <i>Chamaecytisus ciliatus</i>. Ресничест зановец
16*. Бобът е 1,2–2 см дълъг, целият влакнест. (1.) <i>Chamaecytisus bsinthioides</i>. Балкански зановец
17. Клонките са с прилегнали власинки. Бобът е влакнест, листчетата отгоре с прилегнали гъсти власинки. (7.) <i>Chamaecytisus glaber</i>. Гол зановец
17*. Клонките са с разперени власинки.
18. Бобът е гол, само по шевовите гъсто дългоресничест; цветовете са единични или по 2–6 в пазвите на листата, образуващи рехави до сбити съцветия. (6.) <i>Chamaecytisus ciliatus</i>. Ресничест зановец
18*. Бобът е влакнест по цялата си повърхност; цветовете са многобройни, в удължени пълтни или рехави съцветия. (8.) <i>Chamaecytisus hirsutus</i>. Влакнест зановец

По нашите земи се срещат и са описани 20 вида.

1. **Chamaecytisus absinthioides (Janka) Kuzm. Балкански зановец.** Вирее из гори, храсталаци, сечища в Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Родопи – между 500 и 2500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.
2. **Chamaecytisus atbus (Насq.) Rothm. Бял зановец.** Расте из гори и храсталаци в цялата страна (без Черноморското крайбрежие и Дунавската равнина), между 500 и 2500 м надм. вис. Цъфти през лятото. Балкански ендемит. Лечебно!
3. **Chamaecytisus austriacus (L.) Link. Австрийски зановец.** Среща се из храсталаци и тревисти места по Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Софийски, Трънска котловина и Витоша, Струмска долина, Рила, Средна гора, Родопи – до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото.
4. **Chamaecytisus banaticus (Griseb. et Schenk) Rothm. Банатски зановец.** Расте из разредени гори и храсталаци в Дунавската равнина, Предбалкана, Западна и Средна Стара планина, Трънска котловина и Витоша, Беласица, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа – до 1000 м надм. вис. Цъфти през лятото.
5. **Chamaecytisus calcareus (Vel.) Kuzm. Скален зановец.** Вирее по сухи, скалисти и тревисти места, храсталаци и разредени гори, предимно на варовик: Предбалкана, Западна и Средна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина и Витоша, Западни гранични планини, Западни Родопи, Горнотракийска низина – до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Балкански ендемит.
6. **Chamaecytisus ciliatus (Wahlb.) Rothm. Ресничест зановец.** Расте из храсталаци и разредени гори, често на варовик: Североизточна България, Предбалкана, Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина и Витоша, долината на р. Места, Пирин, Рила, Източни Родопи – между 100 и 1800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.
7. **Chamaecytisus glaber (L. fil.) Rothm. Гол зановец.** Расте по сухи, тревисти места и храсталаци, обикновено на варовик, нарядко в цялата страна – до 1500 м надм. вис. Цъфти през пролетта.
8. **Chamaecytisus hirsutus (L.) Link. Влакнест зановец.** Из разредени гори и храсталаци в цялата страна – до 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото. Лечебно! (сн. 226)

9. *Chamaecytisus jankae* (Vel.) Rothm.

Янкев зановец. Расте по сухи, тревисти и скалисти места, обикновено на варовик: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Западен Предбалкан, Трънска котловина и Витоша, Западни гранични планини,

сн. 226. Влакнест зановец
(*Chamaecytisus hirsutus*)

Пирин, Рила, Източни Родопи, Странджа – до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Балкански ендемит.

- 10. *Chamaecytisus rocheii* (Griseb. et Schenk) Rothm. Рохелов зановец.** Расте из разредени гори и храсталаци в цялата страна – до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и през лятото.

- 11. *Chamaecytisus supinus* (L.) Link- Главест зановец.** Расте по тревисти и скалисти места, разредени гори и храсталаци в цялата страна – до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.

Употреба на видовете в рода в лечителското изкуство на българската народна медицина. *Chamaecytisus atbus* (Hacq.) Rothm. – **Бял зановец** (Бяла метла, Грозданка) и *Chamaecytisus hirsutus* (L.) Link (Гергьовденче, Стелник) – **Влакнест зановец**. Отварата от млади клонки и листа на Белия зановец се пие за пречистване на кръвта при скрофули и ревматизъм. При тези болести и при главоболие се пие и отвара от Влакнест зановец. При ревматизъм болните места се налагат със сварената билка Влакнест зановец. Отвара от Бял зановец, Тинтява и Жълта комунига се пие преди ядене сутрин, обед и вечер по една винена чашка при пощевки*.

* Състояние на боледуване при деца и възрастни, предизвикано от недоволствено желание – обикновено за храна или сексуален контакт към конкретен партньор (при полово зрелите). Това състояние е съпроводено със силно главоболие, световъртеж, подуване и болезненост в

5. Род CHAMAESPARTIUM Adans.

Прецип

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

сн. 227. Крилат прецип
(*Chamaespartium sagittale*)

Общо описание на видовете в рода. Дребни полухрасти с плоски, крилати стъбла и прости, цели листая без прилистници. Цветовите са двуполови, 5-членни, събрани във връхни, гроздовидни съцветия. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто. Плодът е разпуклив боб.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. *Chamaespartium sagittale* (L.) Gibbs (*Genista sagittalis*. Желтуга). Крилат прецип. Среща се из тревисти места и храсталаци, разредени гори в цялата страна – до 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. (сн. 227)

Употреба на видовете от рода в лечителското изкуство на българската народна медицина Чай от цветовете и листата на *Chamaespartium sagittale* (L.) Gibbs (*Genista sagittalis*. Бояджийска желтуга). **Крилат прецип.** Употребява се против подагра и вятър (познато в съвременната медицина като заболяването червен вятър). Бояджийската желтуга се ползва като пикочогонно, повръщателно средство, както и при треска. В миналото в бита се е ползвала за боядисване на прежди и платове.

половите органи. Ако бременната жена се поще за храна (не е хапнала нещо, което ѝ се дояжда, или е видяла, че някой яде), тя помята – ражда преждевременно, или детето се ражда с белег, приличащ по форма, дори по цвят на обекта за пощевките. В лечителското изкуство на българската народна медицина има описани методи за лечение на това болестно състояние. – Б.а.

6. Род COLUTEA L.

Плюскач

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Високи храсти със сложни (нечифтоперести) листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в странични гроздовидни съцветия. Чашката е неясно двуствна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто. Плодът е продълговато-елипсовиден, мехуресто издут боб.

сн. 228. Плюскач
(*Colutea arborescens* L.)

По нашите земи се среща само един вид, съществува и един сорт: var. *melanocalyx* Boiss.

1. *Colutea arborescens* L. Плюскач. Расте по сухи, каменисти места, храсталаци и разредени гори, често на варовик, главно по топлите краища на България: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Източна Стара планина, Трънската котловина, Струмската долина, Беласица, Славянка, долината на р. Места, Пирин, Рила, Родопи, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област – до 1000 м надм. вис. Цъфти от края на пролетта до края на лятото. (сн. 228) Разпространение: Средна и Южна Европа, Мала Азия, Северна Африка.

Забележка: Няма данни за лечебното приложение на видовете от този род.

7. Род CORONILLA L.

Зайчина

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения или ниски храсти със сложни (нечифтоперести или тройни), по-рядко прости листа, със свободни или сраснали прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни,

събрани в главести съцветия. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, жълто-зелено, розово, бяло, синьо или пъстро. Плодът е начленен или броевичесто-начленен боб.

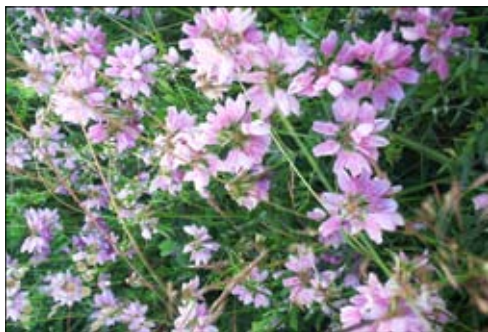
Таблица за определяне на част от видовете

1. Долните листа са прости, горните – тройни; връхното листче е много по-дълго от страничните. <i>(3.) Coronilla scorpioides. Скорпионова зайчина</i>
1*. Всички листа са нечифтоперести.
2. Храсти; венчето е светложълто. <i>(2.) Coronilla emerus. Храстова зайчина</i>
2*. Тревисти растения; венчето е пъстро, синьо до синьо-бяло, розово или бяло.
3. Венчето е дълго 4–5(6) мм, бяло или розово; бобът е прав, на върха със закривена човка. <i>(1.) Coronilla cretica. Критска зайчина</i>
3*. Венчето е дълго (6)8–13(15), пъстро, синьо до синьо-бяло; бобът е извит, с права човка. <i>(4.) Coronilla varia. Пъстра зайчина</i>

По нашите земи се срещат 5 вида.

- 1. *Coronilla cretica* L. Критска зайчина.** Расте по тревисти, скалисти места и храсталаци, предимно на варовик: Черноморското крайбрежие, Струмската долина, Беласица, долината на р. Места, Славянка, Пирин, Източни Родопи, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област – до 500 м надм. вис. Районите на Хасково, Харманли, Странджа. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Италия, южната част на Балканския полуостров, Крим, Кавказ, Мала Азия, Сирия.
- 2. *Coronilla emerus* L. Храстова зайчина.** Вирее по сухи и каменисти места, в храсти и гори, предимно на варовик: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Източна Стара планина, Трънската котловина, Струмската долина, Беласица, Славянка, долината на р. Места, Рила, Източни Родопи, Горнотракийската низина – до 1000 м надм. вис. Цъфти до края на пролетта. Разпространение: Крим, Сърбия, Македония, Тракия, Гърция, Мала Азия.
- 3. *Coronilla scorpioides* (L.) Koch. Скорпионова зайчина.** (*Coronilla elegans* Panc – Елегантна зайчина.) Расте по сухи, тревисти и каменисти места, най-често на варовик, често се среща като

плевел: Черноморско-то крайбрежие, Североизточна България, Западна Стара планина, Струмската долина, Славянка, Пирин, Родопи, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област – до 500 м надм. вис. Цъфти до края на пролетта. Отровно! Лечебно! Само под лекарски контрол! Разпространение: Сърбия, Добруджа.

сн. 229. Пъстра зайчина
(*Coronilla varia* L.)

4. ***Coronilla varia* L. Пъстра зайчина.** (сн. 229) Расте по тревисти места, край летища, изкопи, канавки в цялата страна – до 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Отровно! У нас има един сорт на този вид: var. *rauciflora* Grsb. Среща се из планинските ливади на Рила. Разпространение: Средна и Южна Европа, Западна Азия.

Забележка: Липсват данни за лечебното приложение на видовете от този род.

8. Род COROTHAMNUS (Koch) C. Presl

Коротамнус

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Дребни храстчета с прости, цели листа без прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или по 2–3 в пазвите на листата. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто. Плодът е разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Листата отгоре са голи или с разредени, прилегнали власинки; бобът е дълъг 3–3,2 см. (2.) <i>Coroethamnus procumbens</i> . Полегнал коротамнус	
1*. Листата отгоре са с разредени, разперени власинки; бобът е дълъг (1,5)1,8–2 см. (1.) <i>Coroethamnus agniripilus</i> . Родопски коротамнус	

сн. 230. Полегнал коротамнус
(*Corotheramnus procumbens*)

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. *Corotheramnus agnipilus* (Vel.) Klask.

Родопски коротамнус. Расте по сухи, тревисти, варовикови места, разредени гори и храсталаци: Трънската котловина и Витоша, Славянка, Пирин, Рила, Родопи, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област – между 300 и 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Балкански ендемит.

2. *Corotheramnus procumbens* (Willd.)

C. Presl (*Cytisus procumbens*). Полегнал коротамнус. (сн. 230)

Расте по сухи, каменисти и скалисти места, храсталаци, най-често на варовик в:

Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Средна Стара планина, Трънската котловина, Рила, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област – до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.

Забележка: Няма данни за лечебното приложение на видовете от този род.

9. Род DORYCNIUM Tourn.

Звездиче

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Храсти или многогодишни тревисти растения със сложни (петорни) листа (долните 2 листчета са прикрепени към стъблото, наподобяват прилистници), прилистниците са дребни, ципести. Цветовете – двуполови, 5-членни, от 3 до много, събрани във върхни главести съцветия. Чашката е правилна или неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло; често ладийката е тъмночервена или черна. Плодът е цилиндричен, разпуклив боб.

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. **Dorycnium latifolium Vild.** Среща се из сенчестите дъбови гори в Източна България: около устието на р. Камчия, Странджа планина, Айтоски балкан. Цъфти през пролетта. Разпространение: Македония, Тракия, Крим, Мала Азия.

2. **Dorycnium suffruticosum Vild.** Расте по сухи и предимно варовикови припечи. Западна България (Западния Балкан, Драгоман, Своге, Ихтиман, Родопите над Брястовица), Източна България (Камчия, Сливенско). Цъфти лятото. Разпространение: Южна и Югоизточна Европа.

3. **Dorycnium herbaceum Vild.** **Тревисто звездиче.** (сн. 231) (Листата са без ос, прикрепени в една точка; съцветията са с повече от 12 цвята.) Расте по сухи, тревисти, скалисти места и храсталаци, често на варовик, среща се в цялата страна – до 1700 м надм. вис. Цъфти лятото. Съществува един вариетет тип: var. macedonius Deg. et Dorfner. Споменава се за разпространението му в района на Севлиево. Разпространение: Франция, Италия, Югоизточна Европа.

Забележка: Няма данни за лечебното приложение на видовете от този род.

сн. 231. Тревисто звездиче
(*Dorycnium herbaceum* Vild.)

10. Род GALEGA L.

Жаблек, Конски ребра

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със сложни (нечифтоперести) листая с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани по много в странични и върхни гроздовидни съцветия. Чашката е почти правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло до виолетово. Плодът е цилиндричен, слабоприщипнат, разпуклив боб.

сн. 232. Лечебен жаблек
(*Galega officinalis* L.)

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. *Galega officinalis* L. Лечебен жаблек (Конски ребра). (сн. 232) Вирее из влажни сенчести места, край изкопи, ровове, край горите в цялата страна, до 1300 м надм. вис. Цъфти края на пролетта и началото на лятото. Отровно! Лечебно.

Разпространение: Северна и Средна Европа, Италия, Балканския полуостров, европейската част на Русия, Мала Азия.

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Жаблек

(*Galega officinalis* L.)

Български народни наименования. Диво салкъмче, Кавалерия, Конски ребра, Плюскач, Дивуров, Гърличе, Ребрика.

Наименования в други страни. Русия: Козлятник лекарственный; Англия: Goat's Rue, French lilac; Германия: Geisskraute; Франция: Rue de chèvre.

Разпространение. Северна и Средна Европа, Италия, Балканския полуостров, европейската част на Русия, Мала Азия.

Находища. Билката се среща из влажните и сенчести места, в изкопи, край гори и на други места в цялата страна – до 1300 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, с изправено, кухо, голо или с власинки стъбло, дълго до 30–150 см. Листата са последователни, нечифтоперести, дълги 5–20 см, с продълговати до ланцетни листчета, дълги 1–5 см, широки 0,4–1,5 см, с къси дръжки. Цветовете са събрани в дълги,

гроздовидни съцветия. Чашката е звънчевидна, дълга 4–5 мм, с 5 почти еднакви шиловидни зъбци, гола или покрита с редки власинки. Венчето е светлосиньо, голо, дълго до 1–1,5 см. Флагчето в основата стеснено, на върха врязано, дълго до 15 мм. Две от крилцата са свободни. Ладийката е образувана от две долни сраснали листенца. Тичинките са 10, горните само наполовина сраснали с останалите. Яйчникът е горен. Бобът е дълъг 2–5 см, линейно-цилиндричен, без човка.

Употребяема част. Облистената надземна част, събрана по време на цъфтежа.

Време на събиране. Юли–август.

Химичен състав. Съдържа гванидиновата производна галегин с хипогликемично действие, флавоновия гликозид галутеолин, горчиви вещества, мазнини, танини, сапонини и др.

Действие. Понижава нивото на кръвната захар, спомага за регенерация на клетките на панкреаса, диуретично, потогонно, увеличава млечната секреция.

Употреба. *Вътрешно.* При лечение на леки и начални форми на диабет и като помощно средство при инсулиновото му лечение и при други противодиабетични средства. Използва се при тромбофлебити, намаляла кърма на кърмачките, повлиява благоприятно затрудненото уриниране и хипертрофия на простатата. *Външно.* Няма данни. *Внимание:* Билката да се употребява внимателно и под лекарски контрол, може да се появят стомашно-чревни нарушения или покачване на артериалното налягане.

Начин на употреба. Запарка от две супени лъжици билка в 450–500 мл вряща вода, кисне 1 час – доза за 1 ден. Приема се 3 пъти дневно по 150 мл. В по-големи дози не се препоръчва!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Отвара от билката Жаблек (Конски ребра) се пие при настинка, при затруднено уриниране, за по-лесно изпотяване, при върнато мляко на кърмачката, при диабет. Със счукани стъбла и листа от билката се налагат мокри лишеи. От билката се извлича масло, което се пие при холера.

11. Род GENISTA L.

Жълтуга

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Храсти със или без бодли, с крилати или кръгли стъбла, с прости, по-рядко сложни (тройни) листа, със или без прилистници. Цветовете са двупопови, 5-членни, многобройни или по няколко в гроздовидни или главести съцветия. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, бяло или оранжево-жълто. Плодът е разпуклив, рядко неразпуклив боб, отстрани сплескан.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Листата са сложни (тройни).	
6. <i>Genista sessilifolia</i>. Тройнолистна жълтуга	
1*. Листата са прости.	2
2. Стъблата са крилати (триръбести).	
3. <i>Genista januensis</i>. Триръба жълтуга	
2*. Стъблата са кръгли, не са крилати.	3
3. Чашката е гъстовлакнеста.	4
3*. Чашката е гола до почти гола.	6
2. <i>Genista depressa</i>. Ниска жълтуга	
4*. Листата са с ясно забележими странични жилки.	
5. Стъблата са прави; листата отгоре са голи до разпръснатовлакнести; бобът е гол или късовлакнест.	
7. <i>Genista tinctoria</i>. Висока жълтуга	
5*. Стъблата са полегнали или лежащи; листата отгоре са влакнести; бобът е гъсто разпереновлакнест.	
4. <i>Genista ovata</i>. Горска жълтуга	
6. Зъбците на чашката отвътре са влакнести; листата обикновено са опадливи.	
5. <i>Genista rumelica</i>. Румелийска жълтуга	
6*. Зъбците на чашката отвътре са голи; листата са трайни.	
7. Листата са 1–1,5(2) мм широки; бобът е 0,5–0,6 см дълъг, яйцевиден, с удължен остър връх.	
1. <i>Genista carinalis</i>. Балканска жълтуга	

По нашите земи се срещат и са описани 12 вида.

1. *Genista carinalis* Griseb. Балканска жълтуга. Расте по сухи, каменисти и тревисти места, храсталаци и разредени

гори на Южното черноморско крайбрежие, в Средна Стара планина, Софийски и Витошки район, Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, Горнотракийската низина, Тунджанска хълмиста област и Странджа – до 2000 м надм. вис. Цъфти май–юли. Разпространение: Македония, Тракия, Мала Азия.

2. ***Genista depressa* Bieb. Ниска жълтуга.** Расте по тревисти и каменисти, често варовикови места в Западна и Средна Стара планина, Трънската котловина, Витоша, Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, Средна гора и Горнотракийската низина – между 300 и 2900 м надм. вис. През юни-август. От този вид у нас съществуват 2 вариетни вида. Разпространение: Сърбия, Крим, Южна Русия, Кавказ, Кападокия (Турция).
3. ***Genista januensis* Viv. Триръба жълтуга.** Расте на сухи, тревисти и скалисти места в разредени гори по Северното черноморско крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Западна и Средна Стара планина, Софийски и Витошки район, Западни гранични планини, Струмската долина, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, Западна Средна гора и Горнотракийската низина – до 1600 м надм. вис. Цъфти май–август.
4. ***Genista ovata* Waldst. et Kit. Горска жълтуга. (*Genista nervata* Kit. in. D.C. Prodr.)** Расте из разредени гори и хресталаци в цялата страна – до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юли. Разпространение: Щирия (Австрия), Дунавска област, Северната част на Балканския полуостров, Южна Русия.
5. ***Genista rumelica* Vel. Румелийска жълтуга.** Расте по сухи, каменисти, често варовикови места в Средна и Източна Стара планина, Славянка, Пирин, Рила, Западна Средна гора, Родопи, Горнотракийската низина, Странджа – до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юни. Балкански ендемит. Разпространение: Южна Тракия.
6. ***Genista sessilifolia* DC. Тройнолистна жълтуга.** Расте на сухи, тревисти и каменисти, често варовикови места по Северното черноморско крайбрежие, в Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Източна Стара планина, Трънската котловина, Горнотракийската низина – до 1000 м надм. вис. Цъфти май–август.

сн. 233. Висока желтуга
(*Genista tinctoria* L.)

7. *Genista tinctoria* L. Висока жълтуга. (сн. 233) Расте из храсталаци и просветлени гори в цялата страна – до 1500 м надм. вис. Цъфти май–август. Към този вид съществуват повече от 6 вариетети и форми (подвида). Разпространение: Европа, Сибир, Мала Азия. **Забележка: *Genista tinctoria* L. var. *prostrata*** без описание и автор се среща в Троянския балкан.

8. *Genista trifoliata* Jka. Расте по сухите варовикови скали и каменисти места. Среща се често, почти навсякъде в Северна и Югозападна България и тук-там по южните склонове на Стара планина. Разпространение: Сърбия, Македония.

9. *Genista involucrata* Spach. Расте по сухите варовикови скали в Югозападна България: Крапец, Пирин планина, Славянка. Цъфти през лятото. Разпространение: Мала Азия, северната част на Балканския полуостров.

10. *Genista tringularis* Kit. Расте по сухи, скалисти и каменисти баири. Среща се в Североизточна България, склоновете на Стара планина, Рила, Родопите, Витоша, Западна България. Цъфти през лятото. Разпространение: Италия, Дунавска област, Балкански полуостров.

11. *Genista spathulata* Spach. Расте по сухите планински склонове на Стара планина (южните склонове), Родопите и тук-там в Западна България. Разпространение: Трансилвания.

12. *Genista nitida* Formanek. Оригинално растение, описано от Formanek за Родопите!

Сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Бояджийска (багрилна) жълтуга (*Genista tinctoria* L.)

Български народни наименования. Багрилна жълтуга, Багрило, Бояджийска жълтуга, Типец, Цветило.

Наименования в други страни. Русия: Дрок красильный; Англия: Dyer's greenweed; Германия: Farber ginster; Франция: Genêt bâtard.

Разпространение. В Средна и Западна Европа, скандинавските страни, Балканския полуостров, европейската част на Русия, Западен Сибир.

Находища. Билката в нашата страна се среща предимно по склонове, ливади, храсталаци и разсветлени гори, по-често в ниския предпланински пояс – до 1500 м надм. вис.

Описание на билката. Силно развит храст или полухраст, достигащ до височина 30–60 см, в отделни случаи и по-висок. Стъблото е изправено, набраздено, със зелени и почти голи клонки. Листата са последователни, 1–4 см дълги, ланцетни или елипсоидни, прости, целокрайни, голи отгоре, жилестовакнести отдолу, с ясно изпъкнали странични жилки. Цветовете са жълти, събрани в рехави гроздовидни съцветия, дълги от 4 до 10 см, най-често с 6 до 10 цвята. Чашката е 5-делна, двуустна. Плодът е дълъг 1–4 см, продълговато-линеен, тъмнокафяв боб.

Употребяема част. Облистената надземна част, която се бере по време на цъфтежа.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Алкалоидите цитизин и спартеин. Семената съдържат алкалоидите анагирин, метилцитизин и цитизин. Цветовете съдържат малко етерично масло, флафоновия гликозид лутеолин, генистеин, дъбилни и слузни вещества.

Действие. Диуретично, слабително и капиляроукрепващо.

Употреба. *Вътрешно:* При отоци от различно естество, възпаление на бъбреците и пикочния мехур, възпаление на жлъчните пътища, хемороиди, язва и др.

Начин на употреба. Запарка от една супена лъжица билка в 300 мл вряща вода кисне 30 мин. – доза за 1 ден. В по-големи дози билката е отровна!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Употребява се при чернодробни заболявания, болести на щитовидната жлеза, хемороиди.

12. Род GLYCYRRHIZA L.

Сладник. Женско биле

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Многогодишни тревисти растения със сложни (нечифтоперести) листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в странични главести съцветия, с дълги дръжки. Чашката е неясно двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло-виолетово или лилаво. Плодът е сплеснат или прищипнат между семената, разпукващ се боб, със или без бодли по повърхността.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Glycyrrhiza glabra L. Сладник.** (сн. 234) Типичната форма се посочва за долината на р. Янтра. Съществува и един варителен вид: **var. glandulifera W.K.** Разпространено в района на Никопол (с. Сомовит), Свищов. **Med. Radix Liquiritate.** Цъфти през лятото. Лечебно! Разпространение: Южна и Източна Европа, Крим, Задкавказието, Западна и Средна Азия, Южен Сибир, Китай.
2. **Glycyrrhiza echinata L. Бодлив сладник.** (Бобът е с бодли.) Разпространен край реките и влажните места. Среща се туктам в Южна и Северна България (край р. Дунав). Цъфти през лятото. Лечебно! Разпространение: Източна и Югоизточна Европа, Мала Азия, Кримски планини, Задкавказието, Северозападен Китай.

Сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Сладник

(Glycyrrhiza glabra L.)

Български народни наименования. Сладник, Женско биле, Сладка папура, Сладък корен, Сладница.

Наименования в други страни. Русия: Солодка голая; Англия: Common Liquorice; Германия: Lakritze; Франция: Reglisseglabre.

Разпространение. Южна и Източна Европа, Кримски планини, Задкавказието, Западна и Средна Азия, Южен Сибир, Китай.

Находища. Билката в нашата страна се среща предимно в Дунавската равнина.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение, достигащо на височина до 1 м. Коренището е късо и дебело, а главният вертикален корен достига дължина до 5 м и дебелина 10 см. От него излизат многобройни дълги, хоризонтални издънки, които образуват разклонения. Стъблата са прости или слабо разклонени и са осеяни с дребни, точкообразни жлезички или шипчета. Листата са дълги до 20 см, нечифтоперести. Прилистниците са дребни, ланцетно-шиловидни, раноопадаци. Цветовете са светловиолетови, събрани в гроздовидни съцветия. Плодът е продълговат и сплеснат, с бъбрековидни, зелено-сиви семена.

сн. 234. Сладник
(*Glycyrrhiza glabra* L.)

Употребяема част. Корените и подземните разклонения.

Време на събиране. Рано напролет или наесен след узряване на плодовете.

Химичен състав. Глицеризин (това е калиева или калциева сол на глицеризиновата киселина); флавоноиди: ликвиритин, ликвиритозид, ликвиритигенин, глаброва (глициретова) киселина, диоксиди (гамастерин, бета-ситостерин, аспарагин, холин), етерично масло, кумарини, витамин С, жълт пигмент, захар, ликвирицин, манит и др.

Лечебно действие и приложение. Притежава отхрачващо и омекчаващо лигавиците действие, укрепва процеса на зарастване на рани (епителизиращо), има спазмолитични и антихисматични свойства. Прилага се за лечение на всички видови бронхити, бронхиален задух, язви на дванадесетопръстника и стомаха, възпаление на стомашната лигавица (гастрити).

Употреба. Вътрешно. При отоци от различно естество, възпаление на бъбреците и пикочния мехур, възпаление на жлъчните пътища, хемороиди, язва и др.

Начин на употреба. 1 супена лъжица от билката се вари в 500 мл вода за 10 мин. Пие се по една винена чашка 4 пъти дневно преди ядене.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Коренът на билката се използва още при възпаление, пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур, като слабително, при пресипнал глас, начална туберкулоза и др.

13. Род HIPPOCREPIS L.

Конски подкови

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения със сложни (нечифтоперести) листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или събрани във върхни малоцветни главести съцветия. Чашката е почти двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто. Плодът е странично сплеснат, членесто, дълговидно до подковообразно наделен боб.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида и една вариетна форма.

1. **Hippocrepis comosa L.** Расте по сухите, тревисти и каменисти места, включително и върху варовик: Западна България, Драгоман, Пирин и Родопите. Има една вариетна форма: **var.**

macedonica Deg. et Ur. – дребно алпийско растение, среща се по варовиковите скали на Пирин. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа.

сн. 235. Ресничеста конска подкова
(*Hippocrepis ciliata* Willd.)

2. **Hippocrepis ciliata Willd.** Ресничеста конска подкова. (сн. 235) Цветовете и плодовете се по 2–6; стъблата са лежащи. Расте по сухи, тревисти и каменисти, най-често

варовикови места: Източна Стара планина, Струмска долина, Пирин, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 600 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Франция, Италия, Хърватия, Тракия, Крим, Мала Азия, Северна Африка.

Забележка: Няма данни за лечебното приложение на видовете от този род.

14. Род LATHYRUS L.

Секирче

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения, често увивни или прикрепващи се с помощта на мустачета. Листата са сложни (чифтоперести), завършват с осилче или мустаче, рядко прости, с копиевидни или стреловидни прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или събрани в съцветия. Чашката е правилна или почти двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто-розово, пурпурно, бяло или пъстро. Плодът е разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Листата са прости (видоизменени прилистници или листни дръжки).	2
1* Листата са сложни (чифтоперести), с една или повече двойки листчета, завършващи с осилче или мустаче.	3
2. Листата (видоизменени прилистници) са копиевидни, в основата с мустаче; венчето е жълто. <i>(2.) Lathyrus aphaca. Копиелистно секирче</i>	
2* Листата (видоизменени листни дръжки) са линейно-ланцетни, в основата с дълъг осил; венчето е пурпурно до виолетово. <i>(10.) Lathyrus nissolia. Теснолистно секирче</i>	
3. Стъблата са крилати.	4
3* Стъблата не са крилати.	12
4. Цветовете са единични.	
4* Цветовете са повече от един, събрани в съцветия на дълги дръжки.	10
5. Венчето е жълто до оранжево-жълто. <i>(1.) Lathyrus annuus. Едногодишно секирче</i>	
5* Венчето е с друга багра.	6

6. Цветовете са по-дълги от 20 мм. (14.) <i>Lathyrus sativu</i> . Посевно секирче	
6* Цветовете са по-къси от 20 мм.	7
7. Зъбците на чашката са равни или малко по-дълги от тръбицата ѝ.	8
7* Зъбците на чашката 1,5–3 пъти по-дълги от тръбицата ѝ	9
8. Листчетата са (3)4–8(10) мм широки; венчето е пурпурно до червено-виолетово, рядко кремаво; бобът по цялата повърхност е брадавичесто грапав, късо четинестовлакнест.	
(6.) <i>Lathyrus hirsutus</i> . Влакнесто секирче	
8* Листчетата са (0,5)1–3(4) мм широки; венчето е оранжево-червено; бобът е гол, към ръбовете си ситно разпръснато, жлезистовлакнест.	
(15.) <i>Lathyrus setifolius</i> . Нишколистно секирче	
9. Венчето е синкаво до бледорозово, рядко бяло; дръжката на цвета е съчленена близо до цвета.	
(14.) <i>Lathyrus sativus</i> . Посевно секирче	
9* Венчето е червено до пурпурно; дръжката на цвета е съчленена около средата си.	
(4.) <i>Lathyrus cicera</i> . Нахутово секирче	
10. Листата са с 2–4 двойки линейни до нишковидни листчета; листната ос завършва с осилче; венчето е кремаво, синкаво, розово или пъстро.	
(12.) <i>Lathyrus pannonicus</i> . Панонско секирче	
10* Листата са с 1 двойка ланцетни, ланцетно-елипсовидни до широко елипсовидни; листната ос завършва с мустаче; венчето е червено или розово.	11
11. Листчетата са с успоредно жилкуване; прилистниците са 4–6 мм широки; зъбците на чашката са 2–3 пъти по-къси от тръбицата ѝ.	
(17.) <i>Lathyrus sylvestris</i> . Горско секирче	
11* Листчетата са с мрежесто жилкуване; прилистниците са 10–15 мм широки; зъбците на чашката са равни на тръбицата ѝ.	
(7.) <i>Lathyrus latifolius</i> . Широколистно секирче	
12. Листата са с 1–2 двойки листчета без дръжки и листна ос, прикрепени направо за стъблото, дланевидно разположени.	
(5.) <i>Lathyrus digitatus</i> . Дланолистно секирче	
12* Листата са с 1 или повече двойки листчета, с листна ос, на която са разположени.	13
13. Листата са с 1 двойка листчета.	14
13* Листата са с 2 и повече двойки листчета.	19
14. Листната ос завършва с осилче.	15
14* Листната ос завършва с мустаче.	16
15. Цветовете са единични; листчетата са линейни до линейно-ланцетни, 1–3(4) мм широки; венчето е оранжево-червено; бобът е жлезисторесничест.	
(16.) <i>Lathyrus sphaericus</i> . Плевелно секирче	

15* Цветовете са по 2–6; листчетата широко-ланцетни, яйцевидни, 10–20(30) мм широки; венчето е синьо; бобът е простовлакнест. (8.) <i>Lathyrus laxiflorus</i> . Рехавоцветно секирче	
16. Цветовете са единични; зъбците на чашката са равни помежду си. 17	
16* Цветовете са най-малко по 2 в съцветие; зъбците на чашката са 18 неравни помежду си.	
17. Бобът е елипсовиден, гол, към ръбовете с разпръснати жлезисти власинки; цветната дръжка под цвета е без осилче. (15.) <i>Lathyrus setifolius</i> . Нишколистно секирче	
17* Бобът е линеен, жлезисто-ресничест; цветната дръжка под цвета е с осилче. (16.) <i>Lathyrus sphaericus</i> . Плевелно секирче	
18. Венчето е светлочервено, пурпурно или синкаво; чашката е гола, 3-5 пъти по-къса от венчето. (18.) <i>Lathyrus tuberosus</i> . Грудково секирче	
18* Венчето е лимоненожълто; чашката е късо четинестовлакнеста, 2 пъти по-къса от венчето. (13.) <i>Lathyrus pratensis</i> . Ливадно секирче	
19. Венчето е жълто, кафеникаво, жълто-оранжево. 20	
19* Венчето е червено, пурпурно, бледосиньо до синьо. 22	
20. Листчетата са с пересто жилкуване, от долната страна с кафяви жлези. (3.) <i>Lathyrus aureus</i> . Златисто секирче	
20* Листчетата са с успоредно жилкуване, от долната страна 21 без кафяви жлези.	
21. Коренищата са грудести; прилистниците са равни на листната дръжка; прицветниците са люсповидни; бобът е жлезистовлакнест. (11.) <i>Lathyrus pallescens</i> . Бледо секирче	
21 * Коренищата са тънки; прилистниците са много по-къси от листната дръжка; прицветници липсват; бобът е гол- (12.) <i>Lathyrus pannonicus</i> . Панонско секирче	
22. Листчетата са ланцетно-елипсовидни или елипсовидни, на върха тъпи; при изсушаване почерняват. (9.) <i>Lathyrus niger</i> . Черно секирче	
22* Листчетата са яйцевидно-ланцетни или ланцетни, на върха 23 осилесто заострени; при изсушаване не почерняват.	
23. Коренището е грудесто; прилистниците са дълги (7)10–20 мм; бобът е гол. (20.) <i>Lathyrus vernus</i> . Пролетно секирче	
23* Коренището е тънко; прилистниците са дълги 6–10 мм; бобът е жлезистовлакнест. (19.) <i>Lathyrus venetus</i> . Синьо секирче	

По нашите земи се срещат и са описани 29 вида.

1. **Lathyrus annuus L. Едногодишно секирче.** Расте по влажни, тревисти и рудерализирани места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Трънска котловина, Струмска долина, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 800 м надм. вис. Среща се около Ловеч, Каспичан, Садово, Хасково, Харманли, Кюстендил. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Азия.
- 1.1. **Lathyrus alpestris W. К.** Расте по каменисти и сухи ливади. Среща се в планинския пояс на Рила, Стара планина (на запад до Етрополския балкан) и Витоша. Цъфти през лятото. Разпространение: Македония, Албания.
2. **Lathyrus aphaca L. Копиелистно секирче.** Среща се из посеви и тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през пролетта. От този вид има две вариетни форми. Разпространение: Южна Европа, Средиземноморска област.
3. **Lathyrus aureus (Stev.) Brandza. Златисто секирче.** Расте из сенчести, букови и смесени широколистни гори, по тревисти места: Северното черноморско крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Източна Стара планина, Струмска долина, Беласица, Славянка, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 600 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Румъния, Крим, Мала Азия, Закавказие.
4. **Lathyrus cicera L. Нахутово секирче.** Расте по сухи, тревисти и каменисти места, из лозята и посевите в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Мала Азия, Сирия, Палестина.
5. **Lathyrus digitatus (Bleb.) Fieri. Дланолистно секирче.** (**Lathyrus cyaneus C. Koch.**) Среща се из храсталаци и разредени дъбови гори: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Източна Стара планина, Софийски и Витошки район, Струмска долина, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, Варненска и Шуменска област, Пловдивско, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Балкански полуостров, Азия.
- 5.1. **Lathyrus hierosolymitanus Boiss.** Описан за Централните Родопи – Кърджали. Разпространение: Мала Азия, Сирия, Палестина.

6. **Lathyrus hirsutus L. Влакнесто секирче.** Расте из посеви, ливади, храсталаци, като плевел в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през втората половина на пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа.
7. **Lathyrus latifolius L. Широколистно секирче.** Расте из храсталаци и тревисти места в цялата страна, до 900 м надм. вис. Среща се в Северна България: Търновско, Русенско, Севлиево; Южна България: Копревщица, Бургас. Цъфти лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа.
8. **Lathyrus laxiflorus (Desf.) O. Kuntze. Пехавоцветно секирче.** Расте из храсталаци и светли широколистни гори в цялата страна, до 1900 м надм. вис. Цъфти лятото.
- 8.1 **Lathyrus luteus L. (Orobis aureus Stev.).** Расте из сенчестите гори на Централния Балкан. Разпространение: Южна и Източна Европа, Сибир, Средна Азия, Хималаите.
9. **Lathyrus niger (L.) Bernh. Черно секирче.** Расте из храсталаци и разсветлени дъбови гори в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти през втората половина на пролетта. Разпространение: Европа, Кавказ.
10. **Lathyrus nissolia L. Теснолистно секирче.** Расте из ливади и рудерализирани тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Съществува една вариетна форма: var. *gramineus* Kern. – Среща се в района на Харманли. Разпространение: Средна и Южна Европа, Средиземноморието.
- 10.1 **Lathyrus inermis Koch.** Расте из горите и храсталаците. Среща се почти в цяла България. Цъфти през пролетта. Има един вариетен тип: var. *glabratus* Grsb. Разпространение: Италия, Балкански полуостров, Крит, Крим, Мала Азия.
11. **Lathyrus pallescens (Bleb.) C. Koch. Бледо секирче.** Расте по сухи тревисти места, ливади и храсталаци в: Североизточна България, Западна и Средна Стара планина, Трънска котловина, Софийска котловина, Витоша, Рила, Средна гора, Западни и Средни Родопи, Горнотракийска низина, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.
- 11.1 **Lathyrus palusters L.** Расте из мочурища и върбалаците на Казиченското блато, Софийско. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна и Северна Европа, Азия.

- 12. *Lathyrus pannonicus* (Jacq.) Garcke. Панонско секирче.** Расте по сухи ливади и храсталаци. Среща се най-вече в районите на: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Дунавска равнина, Предбалкана, Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина и Витоша, Западни гранични планини, Струмска долина, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област. Рядко срещан вид, до 800 м н.в., Цъфти в края на пролетта. Има пет вариетни форми и един хибрид. Разпространение: Средна и Южна Европа, Кавказ, Армения.
- 13. *Lathyrus pratensis* L. Ливадно секирче.** Среща се из храсталаци, горски поляни, посеви в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Има една вариетна форма: **var. *Glaberrima* Schur.**, разпространена из Родопите (сн. 236). Разпространение: Европа, Сибир, Хималаи, Мала Азия.
- 14. *Lathyrus sativus* L. Посевно секирче.** Расте из окопни култури като плевел: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Дунавска равнина, Предбалкан, Софийска котловина и Трънска котловина, Струмска долина, долината на р. Места, Средна гора, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област. Рядко срещан вид до 800 м надм. вис. У нас вирее най-добре в районите на: Сливен, Пловдив, София, Хасково; вероятно диворастящо. Цъфти лятото. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.
- 14.1 *Lathyrus cicera* L.** Расте по сухи, тревисти места, из лозята и посеви. Среща се доста често из цялата страна. Цъфти през пролетта. Има една вариетна форма: **var. *ciliata* Freyn**, която може да бъде видяна в районите на Попово, Преслав. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.
- 15. *Lathyrus setifolius* L. Нишколистно секирче.** Среща се по сухи, тревисти места, посеви. Плевел. У нас в най-големи количества по Черноморското крайбрежие, в Предбалкана, Софийска котловина и Трънска котловина, Струмска долина, Източни Родопи, Горнотракийска низина, до 800 м надм. вис. Западна България: Костинброд, Кюстендилско; Южна България: Харманли. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средиземноморската област, Балканския полуостров, Крим, Мала Азия.

16. *Lathyrus sphaericus* Retz. Плевелно секирче. Расте по сухи тревисти места, из храсталаци, плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Типичната форма се среща само за Варненско, Ловешко и Кюстендилско. Цъфти в началото на лятото. Има една вариедна форма: **var. *setifer* Ver.** Разпространение: Южна Европа, Балканския полуостров, Закавказието.

сн. 236. Ливадно секирче
(*Lathyrus pratensis* L.)

17. *Lathyrus sylvestris* L. Горско секирче. Растех из храсталаци, край реки и блата в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото.

18. *Lathyrus tuberosus* L. Грудково секирче. Среща се по сухи, тревисти места, край посеви и пътища, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през лятото. Лечебно!

19. *Lathyrus venetus* (Mill.) Wohlf. Синьо секирче. [*Lathyrus variegatus* Gren. et Gord. (*Orob. variegatus* Ten.; *Orob. venetus* Mill. Gard.)] Среща се из храсталаци и светли, широколистни гори в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Има една вариедна форма: **var. *grandis* Vel.** (Fl. Bulg.-Suppl. I). Вирее в Южна България. Разпространение: Балкански полуостров, Италия, Унгария, Румъния, Мала Азия.

20. *Lathyrus vernus* (L.) Bernh. (*Orob. variegatus* Ten; *Orob. vernus* Mill. Gard.). Пролетно секирче. Среща се из храсталаци и букови гори в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти през края на пролетта. Лечебно! Разпространение: Европа, Сибир, Кавказ, Мала Азия.

Употреба на видове от рода в българската народна медицина. Отвара от Секирче (Ливадно секирче, Пролетно секирче, Грудково секирче) се пие при ревматизъм, а сварената трева се налага на болното място.

15. Род LEMBOTROPIS Griseb.

Лемботропис

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Храсти с влакнести стъбла и сложни (тройни) листа без прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в удължени гроздовидни съцветия по върховете на клонките. Чашката е неправилна, двуустна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто. Плодът е разпуклив боб.

сн. 237. Лемботропис
(Lembotropis nigricans)

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. *Lembotropis nigricans* (L.) Griseb.

Черен лемботропис. (сн. 237) Расте по сухи, тревисти, каменисти и скалисти места, разредени гори и храсталаци, предимно на варовик: Северното черноморско крайбрежие, Североизточна България, Средна и Източна Стара планина, Предбалкана, Витоша, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.

Забележка: Липсват данни за лечебното приложение на видовете от този род.

16. Род LENS Mill.

Леща

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения със сложни (чифтоперести) листа, на върха завършващи с осилче или мустаче, с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични в пазвите на листата или по 2–4 в гроздовидни съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бледосиньо, лилаво до бяло. Плодът е разпуклив боб.

По нашите земи се срещат и са описани
2 диворастящи вида и 1 култивиран.

1. ***Lenus nigricans* (Bieb.) Godr.**

Черна леща. Расте по сухи, тревисти и каменисти места в цялата страна, между 100 и 1000 м надм. вис. Цъфтипролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Средна и Южна Русия, Мала Азия.

2. ***Lenus letincula* Alef.** Вирее по сухите и варовикови баири на Малко Търново (Странджа планина). Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Крим, Трансилвания.

Забележка: *Lenus esculenta* Monch. Култивирана леща. Култивира се из цялата страна – служи за храна. (сн. 238)

сн. 238. Култивирана леща
(*Lenus esculenta* Monch)

Употреба на видове от рода в българската народна медицина. ***Lenus esculenta* Monch. Култивирана леща** се ползва за предпазване от вампири, като се разсипва пред къшната врата. Против безплодие при жената се пие 40 дни чорба от леща. При изгаряне се маже с мехлем от печена леща и олио и се посипва с този прах. С варена във вино или вода леща се налага при зачервяване на очите, ухапано от куче и при заушка (заедно с други съставки). Със смес от леща, стипца, небетшекер, карамфил и син камък се натрива при ранички по езика и устата на деца.

17. Род LOTUS L.

Звездан, гърбоглед

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни и многогодишни тревисти растения със сложни (нечифтоперести) листа – долните две са сближени до основата на листната ос и наподобяват прилистници; последните са развити или липсват. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в главести

съцветия. Чашката е 5-делна, правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, червено или пурпурно. Плодът е разпуклив боб, линейно-цилиндричен.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Едногодишни и двугодишни растения; чашката е с 1,5 пъти по-дълги от тръбицата ѝ зъбци.	1. <i>Lotus angustissimus</i>. Дребен звездан
1* Многогодишни растения; чашката е с равни, по-къси или малко по-дълги от тръбицата ѝ зъбци.	
2. Чашката е дълга 5–6(8) мм, зъбците ѝ са равни или малко по-дълги от тръбицата; листчетата на горните листа са до 3 пъти по-дълги, отколкото широки.	2. <i>Lotus corniculatus</i>. Обикновен звездан
2* Чашката е 4–5 мм дълга; зъбците са равни или по-къси от тръбицата; листчетата на горните листа са повече от 3 пъти по-дълги, отколкото широки.	3. <i>Lotus tenuis</i>. Теснолистен звездан

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

1. *Lotus angustissimus* L. Дребен звездан. Расте по сухи, тревисти и каменисти места. Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Източна Стара планина, Софийски район, Струмска долина, Рила, Източни Родопи, Средна гора, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 1000 м надм. вис. Районите на Каспичан, Сливен, Пирдопско, Етрополе, Ихтиман, Софийско, Горна Джумая. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Западна и Южна Европа, Южна Русия, Китай, Алтай, Мала Азия.

1.1 *Lotus aegeus*. Егейски звездан. Расте из храсталаците и сухите, тревисти места. Среща се в Петричко, Мелнишко и в Източните Родопи (Харманлийско). Цъфти през лятото. Разпространение: Тракия и съседните области.

2. *Lotus corniculatus* L. Обикновен звездан. Вирее по тревисти места, ливади, пасища, храсталаци в цялата страна, до 2300 м надм. вис. Цъфти през цялото лято и началото на есента. Има 4 вариетни вида (сн. 239).

Вариетен вид: 3. *Lotus tenuis* Willd. Теснолистен звездан. Расте по сухи, тревисти и каменисти места, храсталаци, пасища в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Разпространение: Европа, Средна и Северна Азия, Япония, Етиопия, Австралия.

2.1 *Lotus strictus*. Прав звездан.

Расте по влажни, тревисти места: Южна България – Садово, Сливен, Карнобат, Несебър. Цъфти през лятото. Разпространение: Мала Азия, Армения, Тракия.

Употреба на билката в българската народна медицина и Лечителско изкуство. Обикновен звездан. *Lotus*

corniculatus L. (Звездел, Кокоша стъпка, Охлювка, Фасулица, Влахци, Гиздей, Женска гръбогледка).

Отвара от плодовете на Звездана се пие при главоболие, съдечносъдови проблеми, като съпътстващо лечение при завиване на пъп. В комбинация с листа от Орех, Бял зановец,

Тинтява, Жълта комунига и Овча тор, Звезданът се препоръчва за ежедневни бани в продължение на 10 дни при меланхолия.

сн. 239. Обикновен звездан
(*Lotus corniculatus* L.)

18. Род MEDICAGO L.

Люцерна, медуниче, звездел

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения, рядко полухрасти, със сложни (тройни) листа, с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или по много, гроздовидни, удължени или кълбести съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крица, жълто, оранжево, гълъбовосиньо, пъстро. Плодът е сърповиден, цилиндричен или дисковиден боб, най-често усукан около оста си във формата на спирала.

сн. 240. Обикновена люцерна
(*Medicago sativa* L.)

Таблица за определяне на част от видовете

1. Венчето е гълъбовосиньо или пъстро. 8. <i>Medicago saliva</i>. Обикновена люцерна	
1* Венчето е жълто до оранжево.	
2. Бобът е бъбрековиден; съцветията са сбити главички, с повече от 20 цвята, след прецъфтяване се удължават. 3. <i>Medicago lupulina</i>. Хмел на люцерна	
2* Бобът е с друга форма; съцветията са рехави, гроздовидни, 3 с 1–2 цвята, не се удължават след прецъфтяване.	
3. Бобът е цилиндричен, прав или сърповиден, рядко спирално завит до 1 намотка, но тогава има ясен отвор в средата си. 2. <i>Medicago falcate</i>. Сърповидна люцерна	
3* Бобът е спирално завит, без отвор в средата си.	4
4. Голяма част от листата са с кафяво петно по горната повърхност. 7. <i>Medicago arabica</i>. Арабска люцерна	
4*. Всички листа са без кафяво петно по горната си повърхност.	
5. Цветовете са увиснали; бобът е без шипчета или брадавички. 5. <i>Medicago orbicularis</i>. Полска люцерна	
5* Цветовете са изправени; бобът е с шипчета или брадавички.	6
6. Прилистниците са целокрайни или само в основата назъбени; бобът е с диаметър 3–4 мм. 4. <i>Medicago minima</i>. Дребноплодна люцерна	
6* Прилистниците са дълбоко нарязани; бобът е с диаметър повече от 4 мм.	7
7. Цветовете са 1–2 на брой; листчетата от двете страни са гъстовлакнести. 7. <i>Medicago rigidula</i>. Твърда люцерна	
7* Цветовете са 1–5(7) на брой; листчетата от горната страна са голи, от долната – разпръснатовлакнести. 6. <i>Medicago polymorpha</i>. Изменчива люцерна	

По нашите земи се срещат и са описани 14 вида.

- 1. *Medicago arabica* (L.) Huds. Арабска люцерна.** Расте из сухите тревисти места и ливадите в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Крим, Кавказ, Иран.
- 2. *Medicago falcata* L. Сърповидна люцерна.** Расте из ливади, храсталаци, необработени места, пасища в цялата страна, до 1400 м надм. вис. Цъфти през цялото лято. Срещат се още 3 вариетни вида. Разпространение: Средна и Южна Европа, Сибир, Мала Азия.

- 2.1 *Medicago glutinosa* M.B.** Среща се по сухи, каменисти места в: Северна България (Варна, Шумен, Габрово, Севлиево, Ловеч), както и в Родопите и Дупнишко. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Кавказ, Армения, Мала Азия, Гърция.
- 3. *Medicago lupulina* L. Хмелна люцерна.** Расте из ливади, сечища, пасища и храсталаци, по рудерализирани места в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти през пролетта и лятото. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир, Китай, Северна Африка, Етиопия, Азорските и Канарските острови.
- 3.1 *Medicago marina* L. Морска люцерна.** Среща се тук-там по пясъците на Черноморското крайбрежие. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средиземноморската област.
- 4. *Medicago minima* (L.) Bart. Дребноплодна люцерна.** Расте из каменисти и песъчливи места, край пътищата, по пасища и ливади в цялата страна, до 800 м м.в. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Европа, Северна Африка, Мала Азия, Етиопия, Канарските острови.
- 5. *Medicago orbicularis* (L.) Bart. Полска люцерна.** Среща се по тревисти места, често като плевел в цялата страна, по-често по топлите места, до 900 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия, Етиопия, Канарските острови, архипелага Мадейра.
- 6. *Medicago potymorpha* L. Изменчива люцерна.** Расте по сухи, каменисти пасища и тревисти места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Дунавска равнина, Трънска котловина, Струмска долина, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 1200 м надм. вис. Цъфти през пролетта и началото на лятото.
- 7. *Medicago rigidula* (U.) All. Твърда люцерна.** Вирее из пасища и тревисти места в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта и началото на лятото.
- 7.1 *Medicago rupestris* M. B.** Расте по сухите варовикови скали в южните склонове на Родопите между Хасково и Пещера. Среща се и в района на Велико Търново. Разпространение: Крим.
- 8. *Medicago sativa* L. Обикновена люцерна.** Широко се култивира в цялата страна. Диворастящо, край пътища, тревисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото

(сн. 240). Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.

8.1 *Medicago tuberculata* Willd. У нас се среща ограничено в Южна България само един вариететен тип: **var. *glandulosa* Podp.** Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Северна Африка.

8.2 *Medicago turbinata* Willd. По сухите припеци. Среща се тук-там в най-топлите части на Тракийската равнина. Разпространение: Средиземноморска област.

8.3 *Medicago hispida* Gartn. Расте по сухите тревисти места в Южна България (Хасково, Раднево, Стралджа); Северна България (Велико Търново); Западна България (Софийско). Разпространение: Средна и Южна Европа, Канарските острови, Северна Африка, Етиопия, Мала Азия.

Употреба на билката в българската народна медицина и лечителско изкуство. Полска люцерна. *Medicago orbicularis* (L.) Bart. (Звездел, Медуница, Конска детелина, Полска люцерна, Люцерна). Цялото растение се използва в комбинация с Урбаличе (Чесново подъбиче. *Teucrium scordium* L., или Влакнеста самобайка. *Glechoma hirsuta* W. et K.), Разводник (Червено кучешко грозде. *Solanum duclamarum* L.), Бяла градинска ружа, Теменуга, Слез и Минзухар при нежит. Билките се сваряват и болният се надвесва с отворена уста над парата, докато му потекат лиги. Отвара само от плодовете на билката се пие при безплодие.

19. Род MELILOTUS Mill.

Кумонига

(правилното назв. Кумонига)

сем. Бобови – Fabaceae = Leguminosae

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения със сложни (тройни) листа и прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в удължени гроздовидни съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло или жълто. Плодът е неразпуклив, рядко разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Венчето е бяло.	<i>1. Melilotus albus. Бяла комунига</i>
1 * Венчето е жълто.	2
2. Прицветниците са равни на цветните дръжки; съцветията са дълги (5)9–2(18) см.	<i>3. Melilotus officinalis. Лечебна комунига</i>
2* Прицветниците са значително по-къси от цветните дръжки; съцветията са дълги 1–1,5 см.	<i>2. Melilotus neapolitana. Неаполска комунига</i>

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

1. Melilotus albus Desr. Бяла комунига. Расте по сухите, тревисти и буренияли места, край изкопи, канавки, пътища в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир, Китай.

1.1 Melilotus altissimus Thuill. Разпространение: Средна и Западна Европа.

2. Melilotus neapolitana Ten. Неаполска комунига. Среща се само в Североизточна България (Провадийско) и Юго-западна България (Струмското дефиле и около с. Курило, Софийско). Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Северна Африка, Етиопия.

3. Melilotus officinalis (L.) Pall. – Лечебна комунига. Расте по влажни, тревисти места, край пътищата, като плевел в посевите в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Лечебно! **Med.: Herba Meliloti** (сн. 241). Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир.

3.1 Melilotus parviflorus Desf. У нас расте по сухите тревисти места в Петричко. Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Северна и Южна Африка.

сн. 241. Лечебна комунига
(*Melilotus officinalis*)

Лечебна комунига (жълта комунига)

Melilotus officinalis (L.) Pall.

Български народни наименования. Едър звездел, Жълто биле, Медовен трилистник.

Наименования в други страни. Русия: Донник лекарственный; Англия: Common melilot, Field melilot; Германия: Echter Steinklee; Франция: Mélilot officinale.

Разпространение. Европа, Мала Азия, Сибир.

Находища. По влажни, тревисти места, из обработваеми земи, стърнища, по залежите и край пътищата, като плевел в посеви в цялата страна, до 1000 м надм. вис., по рудерални тревисти места (растението се разпространява и вирее благодарение на намесата на човека – строителство, химия, селско стопанство, пътища и прочие).

Описание на билката. Двугодишно тревисто растение с разклонено стъбло 0,40–1 (2) м. Листата са последователни, 3-делни, с елипсовидни, назъбени по ръба листчета, с дълги дръжки и целокрайни прилистници в основата. Цветовете са жълти, събрани в няколко гроздовидни съцветия, които се развиват по върховете на стъблото и неговите странични разклонения. Плодът е боб с 1–4 зелено-жълти семена. Медоносно растение.

Употребяема част. Надземната част, която се бере по време на цъфтежа.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Кумарин, кумаринова киселина, мелилотин, мелилотова киселина, гликозидът мелилотозид, белтъчини, етерично масло, флавоноиди, дъбилни и слузни вещества, смоли и др.

Действие. Нервно-успокоително и сънотворно, болкоуспокояващо и противоспастично.

Употреба. *Вътрешно.* Главоболие, неврастения, хистерия, смущения през климактериума, при чревни болести *Външно.* Циреи и възпалителни процеси по кожата от различен произход.

Начин на употреба. Запарка от една супена лъжица билка в 300 мл вряща вода, кисне 120 мин. – доза за 1 ден. В по-големи количества билката е отровна!

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. В българската народна медицина билката се употребява още при задух, газове в червата, за увеличаване кърмата при кърмачките, при нередовна и болезнена менструация и др. *Външно* комунигата се използва при мастит на кърмачките, отоци вследствие на ухапване от насекоми, хемороиди, възпаление на клепачите, маточни отоци и прочие. Освен като лечебно растение се използва в тютюневата, пивоварната и млекопреработваща промишленост.

20. Род ONOBRYCHIS Mill.

Грашица, еспарзета

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения, често със скъсени стъбла и сложни (не-чифтоперести) листа, с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в гроздовидни съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, бяло, жълто, розово или пурпурно. Плодът е кожест до вдървен, неразпуклив боб, обикновено с гребен, зъбци или шипчета.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Едногодишни растения; съцветията са с 2–4 (8 цвята); бобът е 2 пъти по-дълъг от чашката. (Венчето е дълго 10–14 мм.)	
1. <i>Onobrychis aequidentata</i>. Едрозъба еспарзета	
1* Многогодишни растения; съцветията са с повече от 8 цвята; бобът е равен, по-къс или по-малко от 2 пъти по-дълъг от чашката.	2
2. Чашката е гола, зъбците ѝ са 1–2 пъти по-дълги от тръбицата.	
4. <i>Onobrychis gracilis</i>. Дългостъбла еспарзета	
2* Чашката е влакнеста, зъбците ѝ са повече от 2 пъти по-дълги от тръбицата.	3
3. Бобът е дълъг 6–9 (10) мм, винаги по-дълъг от чашката.	
6. <i>Onobrychis viciifolia</i>. Фиева еспарзета	
3* Бобът е дълъг 4–7 мм, равен на чашката, рядко по-дълъг.	4
4. Бобът е с власинки, по-дълги от 0,5 мм.	
2. <i>Onobrychis alba</i>. Бяла еспарзета	
4* Бобът е с власинки, по-къси от 0,5 мм.	5

5. Венчето е дълго 5–9 мм; ръбът на боба е със зъбци, дълги 2–4 мм.

5. *Onobrychis lasiostachya*. Впакнестокласа еспарзета

5* Венчето е дълго 8–10 мм; ръбът на боба е със зъбци, дълги 0,5–2 мм.

3. *Onobrychis arenaria*. Пясъчна еспарзета

6. *Onobrychis viciifolia*. Фиева еспарзета

По нашите земи се срещат и са описани 12 вида.

1. *Onobrychis aequidentata* (Sibth. et Sm.) D'Urv. Едрозъба еспарзета. Среща се по сухи, тревисти и каменисти места, хресталаци: Южно черноморско крайбрежие, Струмска долина, Пирин, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Хасково, до 300 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Италия, Сицилия, Далмация (Хърватия), Балканския полуостров, Крим, Мала Азия.

2. *Onobrychis alba* (Waldst. et Kit.) Desv. Бяла еспарзета. Расте по сухи, тревисти и каменисти места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Средна и Източна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Витоша, Струмска долина, планината Славянка, долината на р. Места, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1700 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Има една вариетна форма: **var. *striatula* (Vel.) Hand.-Mzt.**, която се среща в Западна България. Разпространение: Италия, Далмация (Хърватия), Банат, Балканския полуостров.

3. *Onobrychis arenaria* (Kit.) DC. Пясъчна еспарзета. Расте из ливади, пасища, сухи, каменисти места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: От Джунгария (Северозападен Китай) и Задкавказието до Босна, Северна Италия, Южна Франция и в по-топлите части на Германия и Финландия.

3.1 *Onobrychis calcarea* Vand. Расте по сухи, тревисти и каменисти места. Западна и Северна България. Разпространение: Сърбия.

3.2 *Onobrychis degenii* Drfl. Расте по северните каменисти склонове на Родопите, Гавраилово, Хасково, Харманли, Триводици. Разпространение: Централна Македония.

4. *Onobrychis gracilis* Bess. Дългостъблена еспарзета. Расте по тревисти места в цялата страна без западните части, до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.

Разпространение: Балканския полуостров, Крим, Мала Азия, Сирия, о-в Родос.

5. *Onobrychis lasiostachya* Boiss. Влакнестокласа еспарзета.

Расте по сухи, тревисти и каменисти места и ливадите в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Лечебно! Разпространение: Мала Азия, Балканския полуостров.

5.1 *Onobrychis laconica* Orph. Среща се в Родопите: при с. Яворово, връх Карлък, между с. Хвойна и Чепеларе. Това е паралелна раса на ***Onobrychis alba* W. K.**, разпространена в планините на западната част на Балканския полуостров и Апенините. Българските екземпляри не са напълно типични. **Забележка:** ***Arachis hypogaea* L.** Фъстък се култивира в Южна България. Родина: Бразилия.

6. *Onobrychis viciifolia* Scop. Фиева еспарзета. Среща се из тревисти места и храсталаци в: Дунавската равнина, Предбалкана, Източна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Западна Средна гора, Горнотракийска низина, до 600 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Култивира се в западните части на страната (сн. 242).

7. *Onobrychis caput galli* Lam. Расте по сухите, каменисти и пещчливи места и в храсталаците на Южна България: Любимец, Харманлийско. Цъфти през пролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Мала Азия.

Употреба на видовете от рода в лечителското изкуство на българската народна медицина. Грашица, Влакнестокласа еспарзета – ***Onobrychis lasiostachya* Boiss.** (Еспарзета, Вятърничева трева, Трилистник, Дива детелина, Намитова трева, Намит, Сладка детелина). При ревматизъм билката има и външно, и вътрешно приложение. Правят се бани с вода, в която са киснати стръкове от растението, пие се отвара от Грашица и Млечник (Телчарка).

сн. 242. Фиева еспарзета
(*Onobrychis viciifolia* Scop.)

21. Род ONONIS L.

Гръмотрън

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти растения или дребни храсти или полухрасти, със сложни (тройни или нечифтоперести), рядко прости листа, най-често с бодли. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или по 2–4, образуващи гроздовидни или класовидни съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, розово, пурпурно, рядко бяло. Плодът е разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Венчето е жълто.	2
1* Венчето е розово, пурпурно или бяло.	3
2. Цветовете са събрани във върхни класовидни съцветия; венчето е равно или по-късо от чашката; бобът е по-къс от чашката. <i>3. Ononis pusilla. Дребен гръмотрън</i>	
2* Цветовете са разположени по 1 или по 2 по дължината на стъблото; венчето е по-дълго от чашката; бобът е до 2 пъти по-дълъг от чашката. <i>1. Ononis adenotricha. Жлезист гръмотрън</i>	
3. Цветовете са единични, рядко по 2, събрани в рехави съцветия; бобът е равен или по-дълъг от чашката; стъблата са прави, не се вкореняват. <i>4. Ononis spinosa. Бодлив гръмотрън</i>	
3* Цветовете обикновено са по 2, рядко единични, събрани в сбити съцветия; бобът е по-къс или равен на чашката. <i>2. Ononis arvensis. Обикновен гръмотрън</i>	

По нашите земи се срещат и са описани 6 вида.

- 1. Ononis adenotricha Boiss. Жлезист гръмотрън.** Среща се по сухи, тревисти и каменисти варовикови места: Североизточна България, Трънска котловина, Струмска долина, Славянка, Пирин, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Западна Азия.
- 2. Ononis arvensis L. Обикновен гръмотрън.** Среща се из влажни ливади, храсталаци, край горите, по песъчливи места край реките в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти в края на лятото. Лечебно! (сн. 243)

3. **Ononis pusilla L. Дребен гръмотрън.** Расте по сухи, тревисти и каменисти варовикови места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Предбалкан, Източна Стара планина, Софийска котловина, Витоша, Трънска котловина, Струмска долина, Славянка, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.

4. **Ononis spinosa L. Бодлив гръмотрън. (Ononis campestris K.Z.)**

сн. 243. Обикновен гръмотрън
(*Ononis arvensis* L.)

- Расте по сухи, тревисти и песъчливи места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Струмска долина, Славянка, Източни Родопи, Тунджанска хълмиста област, до 500 м надм. вис. Цъфти в края на лятото. Лечебно! **Med.: Radix Ononidis.** Има един вариетен вид: **var. autiquorum L.,** който се среща в Петричко. Разпространение: Европа, Мала Азия, Джунгарска котловина.

5. **Ononis hircina Jacq. Глоготрън.** Расте по пасища, край пътища и запустели места из цялата страна. У нас се среща обикновено неговият вариетен тип: **var. spinescens Led.** Цъфти през лятото. Лечебно! Разпространение: Средна и Северна Европа, Сибир, Кавказ.

Сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Обикновен гръмотрън

Ononis arvensis L.

Български народни наименования. Бабини бодили, Бодлив гръмотрън, Кокоши трън, Коловоз, Милобод, Сух караянък, Трънлив троскот, Чер трън, Шилобод, Каик, Табан, Каран.

Наименования в други страни. Русия: Стальник колючий; Англия: Restharrow; Германия: Hauhechel; Франция: Arrête-boeuf.

Разпространение. Среща се в цяла Европа (без Крайния север).

Находища. Из влажни ливади, храсталаци, край горите, по песъчливи места край реките в цялата страна, до 1600 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение (или полу-храст), стигащо на височина до 60 см, с разклонено бодливо стъбло и късо кафяво или черно многоглаво коренище, продължаващо в дълъг до 50 см слаборазклонен осев корен. Долните листа са триделни, връхните – прости, остроназъбени, продълговато елипсовидни, жлезистовлакнести; двете странични листчета на триделните листа са почти приседнали, средното е с дълга дръжка. Цветовете са розово-червени, рядко бели, с къси дръжки, разположени най-често по две в пазвите на листата и групирани в овални класовидни съцветия. Цъфти юни–август. Медоносно растение.

Употребяема част. Корените.

Време на събиране. Преди цъфтежа: април–май или след узряването на семената през есента: септември–октомври.

Химичен състав. Съдържа гликозидите ононин, ононид и оноспин, алфа-оноцерин, онон, лимонена киселина, дъбилни вещества, малко количества етерично масло и мазнини, фитостерин, неуточнени сапонини и др.

Действие. Гръмотрънът притежава силно пикочогонно действие.

Употреба. *Вътрешно.* Прилага се главно при заболявания, причиняващи със задържане на течности в организма, при възпаления на бъбреците, сърдечна недостатъчност, отоци от различен произход, затлъстяване, а също и при възпаление на пикочните пътища, камъни в бъбреците, бяло течение, ревматизъм, камъни в жлъчката и др. *Външно.* При кожни обриви.

Начин на употреба. Една супена лъжица от нарязаните корени на билката вари 10 мин. в 500 мл вода, кисне 30 мин. – доза за 1 ден. Пие се по 120 мл 4 пъти дневно преди хранене.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. В българската народна медицина Гръмотрънът се използва още при безплодие, кожни обриви, подагра, шипове, хемороиди, затруднено уриниране и др. Във ветеринарната медицина цялото растение се ползва при стомашни разстройства по добитъка.

22. Род ORNITHOPUS L.

Птичокрак

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни растения със сложни (нечифтоперести) листа и прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или по 2–5 в главести съцветия. Чашката е правилна. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, оранжево-жълто. Плодът е членесто наделен, разпадащ се боб.

сн. 244. Сплеснат птичокрак
(*Ornithopus compressus* L.)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Ornithopus compressus* L. Сплеснат птичокрак.** (сн. 244) Расте по сухи, тревисти, каменисти места и храсталаци: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Струмска долина, Пирин, Славянка, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта.

Забележка: Няма данни за използването на растението в лечебните практики.

23. Род PISUM L.

Грах

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения, катерливи с помощта на мустачета, със сложни (чифтоперести) листа и прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, по 1–2 в пазвите на листата. Чашката е 5-делна, при основата полегнала. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, пурпурновиолетово, бяло, розово, лилаво или пъстро. Плодът е отстрани сплескан, многосеменен, разпуклив или неразпуклив боб. Стъблото е нежно, листата са чифтоперести, с едри прилистници при основата си и с мустаци на върха.

Таблица за определяне на видовете

1. Венчето е бяло, бяло с розови крилца или пъстро; съцветната дръжка е по-къса или малко по-дълга от прилежащия лист.	2. <i>Pisum sativum</i>. Посевен грах
2. Венчето е пурпурновиолетово, с тъмнопурпурни крилца; съцветната дръжка е 2–4 пъти по-дълга от прилежащия лист.	1. <i>Pisum elatius</i>. Фуражен грах

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

сн. 245. Посевен грах
(*Pisum sativum* L.)

1. *Pisum elatius* Bieb. Фуражен грах. Расте по сухи, каменисти места и храсталаци, понякога из посевите като плевел в цялата страна, по-често в южната ѝ част, до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Западна Европа, Средиземноморска област, Мала Азия.

2. *Pisum sativum* L. Посевен грах. (сн. 245) Много рядко диворастващо, като плевел в посевите, в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Отглежда се като култура.

Забележка 1:

- 1. *Fhaseolis vulgaris* L. Боб, фасул.** Култивира се из цялата страна, до 1200–1400 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.
- 2. *Fhaseolis multiflorus* Lam. Боб.** Култивира се из цялата страна, до 1200–1400 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Въпреки очевидното многообразие на вариетни форми: например Смилянският боб и прочие, в специализираната литература се говори само за една вариетна форма: **var. coccineus Kach.**
- 3. *Fhaseolis radiatus* L. Боб. Папуда.** Култивира се из южните райони на България, до 700 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Родина: Китай, Цейлон.

Растението в българското лечителско изкуство и традиция. Боб, фасул – *Vphaseolis vulgaris* L. (Бял боб, Васул, Пасул, Сочию, Врачовник). Бобът присъства на трапезата на българите като обредна храна на Бъдни вечер, на Никулден рибата се готви с боб, при църковна служба и погребение се приготвят ястия с боб, тъй като е прието той да се къди. В обредното вариво на Андреевден се слага боб – като него да едрее и расте всичко. На този ден с варения боб се омилюва мечката – да не вреди на хората, посевите и добитъка. На св. Варвара нечетен брой деца варят боб и преди да се сложат в него сол и подправки, изяждат по три зърна за предпазване от шарка. От същия варен боб се отделят и слагат зърна в храната на добитъка за предпазване от болести. На св. Потапий на гостите се поднася боб между другите ястия, за да се предпазят воловете от болести. На Тодоровден (Тудорица) бобът заедно с другите храни се освещава в църква и се слага в храната на конете за предпазване от болестта гутурач. В някои райони по българските земи около гробовете обредно се сади боб за предпазване на мъртвия от вампирясване. На други места боб се сади по Благовец (25 март), за да е сладък. Масово бобът се ползва при баене и гадаене от вещите врачки и баячки. Отварата от сухите бобови шушулки действа пикочогонно, пречиства кръвта и се пие при възпаление на пикочния мехур и бъбреците, диабет, воднянка, ревматизъм, болести на сърцето. При сърдечносъдови проблеми се гълтат цели зърна неварен бял боб. Отвара от стар (над двугодишен боб) се пие при глисти. Външно с варен или печен боб се посипват и намазват всякакви рани. Ухапано от куче или змия се налага със: 1. Суров дъвкиан боб, 2. Стрит и смесен с мед бял боб, 3. Стрит на прах боб. Синя пъпка (антракс) се налага със счукан и попарен във вряла вода или киснал в ракия боб. Бременните жени не бива да пият отвара от бобови листа поради опасност от помятане.

Забележка 2:

1. ***Glycine hispida* Maxim (*Soja hispida* Monch.). Соя.** В миналото се култивираше почти в цяла България, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Родина: Китай, Япония. Соята става известна в България в началото на миналия век – т.нар. китайско кафе. Това растение се подлага на научни изпитания в опитната станция в Садово, а след това и в опитното поле на Павликени. През 1923/1924 г. там се получават повече от 15 вариетни форми и соята започва да придобива

стопанско значение за страната. Отглеждането на соята има и своето допълнително значение – тази култура обогатява почвата с химичния елемент азот. Там, където е расла соя, няма нужда от угари и пожари по стърнищата, тя оставя почвата в отлично състояние за житните растения, особено за хлебната пшеница. Семената на соята са богати на хранителни вещества. Те съдържат средно около 34 % суров протеин, 17 % мазнини, 29 % безазотисти екстрактни вещества и 5 % целулоза. При едно добро проучване от БАН би могло да се стигне до изводите, че соята е храната на бъдещето, горивото на бъдещето и билката на бъдещето.

24. Род TRIFOLIUM L.

Детелина

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни, двугодишни и многогодишни тревисти растения със сложни (тройни) листа и обикновено сраснали с листните дръжки прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, събрани в главести съцветия. Чашката е правилна или неправилна, двуустна, при някои видове след прецъфтяване мехуресто се издува. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, бяло, пурпурно, кафяво, розово, тъмнолилаво, при някои видове след прецъфтяване променя баграта си. Плодът е разпуклив или неразпуклив боб, обикновено скрит в чашката.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Тръбицата на чашката е с 5–6 жилки.	2
1* Тръбицата на чашката е най-малко с 8 жилки.	14
2. Венчето е жълто, кафяво или тъмнолилаво.	3
2* Венчето е бяло, розово, по-рядко кафяво.	11
3. Венчето е тъмнолилаво, след прецъфтяване става кафяво, в основата по-тъмно до почти черно.	
<i>(37.) Trifolium speciosum. Синя детелина</i>	
3* Венчето е жълто, след прецъфтяване равномерно кафяво до почти черно.	4

4. Горните листа са срещуположни, съцветните главички са по 1–2, лъже- връхно разположени. (Цветните дръжки са 2–3 пъти по-къси от чашко- вата гръбница.)	
(36.) <i>Trifolium spadiceum</i> . Кестенява детелина	
4* Всички листа са последователни, съцветните главички са много- бройни, разположени в пазвите на листата или по разклоненията на стъблата.	5
5. Всички листчета на горните листа са равни помежду си, с къси дръжки или листчетата са почти приседнали.	6
5* Върхното листче на горните листа е с ясно по-дълга дръжка от страничните.	9
6. Венчето е дълго 2–3 (3,5) мм; съцветните главички са с по 1–6 (12) цвята.	
(21.) <i>Trifolium mlcranthum</i> . Дребноцветна детелина	
6* Венчето е дълго 5,5–8 мм; съцветните главички са с повече от 12 цвята.	7
7. Прилистниците на горните листа са ланцетно-яйцевидни, в основата си не са разширени.	
(4.) <i>Trifolium aureum</i> . Златиста детелина	
7* Прилистниците на горните листа са сърцевидно-яйцевидни, в основата си разширени, най-често с ушички.	8
8. Листчетата са най-широки в средната си част.	
(44.) <i>Trifolium velenovskyi</i> . Веленовскиева детелина	
8* Листчетата са най-широки в горната си третина.	
(27.) <i>Trifolium patens</i> . Жълта детелина	
9. Цветовете са по 5–15 в съцветна главичка; венчето е дълго 3–3,5 мм, неясно набраздено; съцветните главички са с диаметър 5–6 мм.	
(9.) <i>Trifolium dubium</i> . Съмнителна детелина	
9* Цветовете са по 20–40 в съцветна главичка; венчето е дълго 3–10 мм, ясно набраздено; съцветните главички са с диаметър 6–12 мм.	10
10. Ладийката на върха е с остро зъбче; цветовете са дълги (3)4 –5(6) мм.	
(5.) <i>Trifolium campestre</i> . Полска детелина	
10* Ладийката на върха е без остро зъбче; цветовете са дълги 5,5–7,5 мм.	
(27.) <i>Trifolium patens</i> . Жълта детелина	
11. Цветовете в главичките са плодни и стерилни (само от чашка); гла- вичките след прецъфтяване на цветовете се самозаравят в почвата.	
(40.) <i>Trifolium subterraneum</i> . Подземна детелина	
11 * Всички цветове в главичките са плодни; главичките след прецъфтяване не се самозаравят в почвата.	12
12. Прилистниците са тригълно-ланцетни; зъбците на чашката при боба са отклонени назад.	
(23.) <i>Trifolium nigrescens</i> . Чернееща детелина	

12*	Прилистниците са яйцевидни или широко яйцевидно-ланцетни; зъбците на чашката при боба са прави.	13
13.	Зъбците на чашката са почти равни помежду си, шиловидни; листчетата са кожести, с ясно изпъкнали жилки. (15.) <i>Trifolium hybridum</i>. Хибридна детелина	
13*	Зъбците на чашката са неравни помежду си, клиновидно-ланцетни; листчетата не са кожести, с неясни жилки. (Бобът е по-дълъг от чашката.) (30.) <i>Trifolium repens</i>. Пълзяща детелина	
14 (1*)	Цветовите в главичките са плодни и стерилни (само от чашка); главичките след прецъфтяване се самозаравят в почвата. (40.) <i>Trifolium subterraneum</i>. Подземна детелина	
14*	Цветовите в главичките са само плодни.	15
15.	Цветовите в основата са без прицветници; гърлото на чашката е затворено от власинки или надбеления.	16
15*	Цветовите в основата са с прицветници; гърлото на чашката не е затворено от власинки или надбеления.	39
16.	Всички или по-голяма част от чашките са с 20 жилки, понякога трудно забележими поради гъстите копринести власинки.	17
16*	Всички чашки са с 8–10, рядко някои са с по 14 жилки.	20
17.	Многогодишни растения; листчетата са по-дълги от 20 мм.	18
17*	Едногодишни растения; листчетата са дълги 5–16 мм.	19
18.	Прилистниците са тревисти, по ръба ципести; листчетата са елипсовидни до елипсовидно-ромбовидни. (19.) <i>Trifolium medium</i>. Междинна детелина	
18*	Прилистниците са кожести; листчетата са линейни до линейно-елипсовидни. (1.) <i>Trifolium alpestre</i>. Алпийска детелина	
19.	Чашката е дълга 7–9 мм, с 2–2,5 пъти по-дълги зъбци от тръбицата; венчето е по-дълго от чашката. (14.) <i>Trifolium hirtum</i>. Влакнеста детелина	
19*	Чашката е дълга 10–12 мм, с 1–2 пъти по-дълги зъбци от тръбицата; венчето е по-късо или равно на чашката. (6.) <i>Trifolium cherleri</i>. Херлерова детелина	
20.	Венчето е дълго 20–30 мм; дръжките на съцветията са дълги 40–50 мм. (26.) <i>Trifolium panonicum</i>. Панонска детелина	
20*	Венчето е не по-дълго от 20 мм; дръжките на съцветието са не по-дълги от 30 мм или съцветията са приседнали.	21
21.	Съцветията са приседнали, в основата си обвити от прилистниците на присъцветните листа.	22
21 *	Съцветията са с дръжки, рядко някои приседнали, но тогава не са обвити от прилистниците на присъцветните листа.	30

22. Зъбците на чашката са равни или слабо неравни помежду си.	23
22* Зъбците на чашката са ясно неравни помежду си.	27
23. Венчето е 2 пъти по-дълго от чашката; бобът е кожест. (42.) <i>Trifolium tenuifolium</i>. Тънколистна детелина	
23* Венчето е по-късо, равно или малко по-дълго от чашката; бобът е ципест.	24
24. Чашката е дълга 10–13 мм, с 2 пъти по-дълги от тръбицата ѝ зъбци. (8.) <i>Trifolium diffusion</i>. Разпереностъблена детелина	
24* Чашката е по-къса от 8 мм, с равни на тръбицата или по-малко от 2 пъти по-дълги от нея зъбци.	25
25. Прилистниците в основата са без ушички, голи; чашката е дълга (2,5) 3–4 мм. (38.) <i>Trifolium striatum</i>. Жилчеста детелина	
25* Прилистниците ѝ в основата са с ушички, целите или само по ръба влакнести; чашката е дълга 4–8 мм.	26
26. Чашката е дълга 4–5 (6) мм; прилистниците до 1/3 от дължината си са сраснали с листната дръжка. (33.) <i>Trifolium scabrum</i>. Грапава детелина	
26* Чашката е дълга 7–8 мм; прилистниците до 1/2 от дължината си са сраснали с листната дръжка. (17.) <i>Trifolium lappaceum</i>. Репейна детелина	
27. Многогодишни растения; чашката е дълга 8–9 мм. (13.) <i>Trifolium heldreichianum</i>. Хелдрайхиева детелина	
27* Едногодишни растения; чашката е по-къса от 7 мм.	28
28. Чашката е дълга 3–4 мм; цветовете са дълги 5–6 (7,5) мм. (43.) <i>Trifolium trichopterum</i>. Балканска детелина	
28* Чашката е дълга 5–7 мм; цветовете са дълги 8–12 (13) мм.	29
29. Прилистниците до 1/3 от дължината си са сраснали с листните дръжки, прилегнало влакнести; бобът е кожест. (7.) <i>Trifolium dalmaticum</i>. Далматинска детелина	
29* Прилистниците до 2/3 от дължината си са сраснали с листната дръжка, разперено влакнести; бобът е ципест. (25.) <i>Trifolium pallidum</i>. Бледа детелина	
30(21*) Многогодишни растения.	31
30* Едногодишни растения.	33
31. Венчето е жълто, жълто-бяло или розово; крилцата са равни на ладийката. (24.) <i>Trifolium ochroleucon</i>. Бледожълта детелина	
31* Венчето е пурпурно, червено или розово; крилцата са по-дълги от ладийката.	32
32. Венчето е пурпурно; листата са с равни, малко по-къси или по-дълги от листчетата дръжки. (19.) <i>Trifolium medium</i>. Междинна детелина	

32* Венчето е червено или розово; листата са с 3–6 пъти по-дълги от листчетата дръжки.	
(28.) <i>Trifolium pretense</i>. Ливадна детелина	
33. Всички листа са последователно разположени.	34
33* Поне двата връхни листа са срещуположно разположени.	38
34. Листчетата на горните листа са линейни или линейно-елипсовидни.	35
34* Листчетата на горните листа са сърцевидни до обратнойцевидни.	37
35. Венчето е 2 пъти по-късо от чашката; гърлото на чашката не е затворено от надбелено образуване.	
(3.) <i>Trifolium arvense</i>. Плевелна детелина	
35* Венчето е малко по-късо или по-дълго от чашката; гърлото на чашката е затворено от надбелено образуване.	36
36. Венчето е 2 пъти по-дълго от чашката.	
(29.) <i>Trifolium purpureum</i>. Пурпурна детелина	
36* Венчето е малко по-късо или малко по-дълго от чашката.	
(2.) <i>Trifolium angustifolium</i>. Теснолистна детелина	
37. Чашковите зъбци са равни помежду си; прилистниците в основата са без ушички. До 2/3 от дължината си са сраснали.	
(16.) <i>Trifolium incarnatum</i>. Инкарнатска детелина	
37* Чашковите зъбци са неравни помежду си; прилистниците в основата са с ушички, до 1/4 от дължината си са сраснали.	
(35.) <i>Trifolium smyrnaeum</i>. Смирненска детелина	
38. Зъбците на чашката са равни помежду си; венчето е малко по-дълго от нея.	
(18.) <i>Trifolium leucanthum</i>. Бяловлакнеста детелина	
38* Зъбците на чашката са равни помежду си; венчето е 2 пъти по-дълго от нея.	
(10.) <i>Trifolium echinatum</i>. Бодлива детелина	
39 (15*) Чашковата тръбица е с 24–35 жилки.	
(34.) <i>Trifolium setiferum</i>. Четинеста детелина	
39* Чашковата тръбица е с 8–12 жилки.	40
40. Прилистниците са късо заострени, по ръба – жлезисто-назъбени.	
(39.) <i>Trifolium strictum</i>. Изправена детелина	
40* Прилистниците са дълго шиловидно или нишковидно заострени, по ръба не са жлезисто-назъбени.	41
41. Венчето е по-късо от чашката.	42
41 * Венчето е по-дълго от чашката.	43
42. Зъбците на чашката са значително по-дълги от тръбицата; цветовете са дълги 5–6 мм	
(32.) <i>Trifolium retusum</i>. Тъполистна детелина	
42* Зъбците на чашката са равни или малко по-дълги от тръбицата; цветовете са дълги (3) 6–8 (12) мм.	
(41.) <i>Trifolium suffocatum</i>. Заглушена детелина	

43. Съцветията са приседнали в пазвите на листата; зъбците на чашката са равни помежду си, след прецъфтяване се извиват силно назад. (12.) <i>Trifolium glomeratum</i> . Главеста детелина	
43* Съцветията са с дръжки; зъбците на чашката са неравни помежду си, по-рядко почти равни, след прецъфтяване не се извиват назад.	44
44. Чашката е правилна, приплодът не се издува мехуресто.	45
44* Чашката е неправилна (двуустна), приплодът се издува мехуресто.	48
45. Стъблата в горната част са тъмносиви, прилегловлакнести.	
45* Стъблата са голи или почти голи или разпръснато до умереновлакнести.	46
46. Цветовете са дълги 5–8 мм; прилистниците в основата са без ушички. (15.) <i>Trifolium hybridum</i> . Хибридна детелина	
46* Цветовете са дълги 8–10 (13) мм; прилистниците в основата са с ушички или остро зъбче.	47
47. Листчетата са с неясни жилки, назъбени по ръба на горната си половина; бобът е линеен, по-дълъг от чашката. (30.) <i>Trifolium repens</i> . Пълзяща детелина	
47* Листчетата са със силно изпъкнали жилки, назъбени по целия си ръб; бобът е изцяло включен в чашката. (20.) <i>Trifolium michelianum</i> . Мишеллианова детелина	
48. Едногодишни растения; флагчето при развитите цветове е отдолу, ладийката – отгоре. (31.) <i>Trifolium resupinatum</i> . Персийска детелина	
48* Многогодишни растения; флагчето е винаги отгоре и покрива ладийката. (11.) <i>Trifolium fragiferum</i> . Крехка детелина	

По нашите земи се срещат и са описани 60 вида.

1. *Trifolium alpestre* L. – Звездел. Алпийска детелина. (сн. 246) Расте по сухи, тревисти и каменисти места и храсталаци в цялата страна (в по-топлите и части по-рядко), между 600 и 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и през лятото. У нас има 6 вариетни форми на този вид. Разпространение: Средна Европа, Балканския полуостров, Крим, Кавказ, Мала Азия, Сибир.

сн. 246. Звездел
(*Trifolium alpestre* L.)

- 1.1 *Trifolium agrarium* L. (*Trifolium aureum* Poll.). Селска детелина.** Расте из ливадите в планинските и предпланински склонове на цялата страна. Цъфти през лятото. Разпространение: Европа, Северна Африка, Етиопия, Мала Азия.
- 1.2 *Trifolium alexandrinum* L. (*Trifolium constantinopolitanum* Ser.). Александрийска детелина.** Расте из посевите и храсталациите в районите на Пловдив, Ловеч, Странджа. Вероятно на някои места е пренесено. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Източна Тракия, Западна Азия, Египет.
- 2. *Trifolium angustifolium* L. Теснолистна детелина.** Расте по сухи, тревисти места и храсталаци: Южна България, Черноморското крайбрежие; нарядко из Северна и Западна България: Габровско, Ихтиманско, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Северна Африка, Канарските и Азорските острови, Западна Азия.
- 3. *Trifolium arvense* L. Трилистна (Плевелна) детелина.** Расте по сухи, тревисти места и разредени гори в цялата страна, до 1300 м надм. вис. Цъфти през лятото. У нас има още 2 вариетни форми. Разпространение: Европа, Северна Африка, Етиопия, Мала Азия, Сибир.
- 4. *Trifolium aureum* Poll. Златиста детелина.** Расте из ливади, горски поляни и храсталаци: Дунавската равнина, Предбалкана, Западна и Средна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Витоша, Западни гранични планини, Струмска долина, долината на р. Места, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, до 2200 м надм. вис. Цъфти през лятото.
- 4.1 *Trifolium badium* Schreb.** Расте из влажните високопланински ливади на Рила, Родопите и Централния Балкан. Цъфти през лятото. По-често у нас се среща и една вариетна форма **var. *pseudobadium* Vel.** Среща се в Западния Балкан, Рила, Витоша, Родопите, Пирин. Разпространение: Пиренеи, Алпи, Карпати, Апенини, Босна, Херцеговина.
- 5. *Trifolium campestre* Schreb. (*Trifolium procumbens* L. var. *majus* Koch Syn.). Полска детелина.** Расте по умерено влажни тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Европа.
- 6. *Trifolium cherleri* L. Херлерова детелина.** Расте по сухи, тревисти места. Рядко в най-южните части на страната: Хасково,

Харманли, Странджа планина, до 700 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия.

7. **Trifolium dalmaticum Vis.** Далматинска детелина. Вирее по сухи, тревисти и каменисти места, по-рядко из храсталаци и гори, предимно върху варовикови земи: Южно черноморско крайбрежие, Дунавска равнина, Западна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Западни гранични планини, Струмска долина, Горнотракийска низина, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Балкански ендемит. Разпространение: Сицилия, Южна Италия, Балканския полуостров, Мала Азия.

7.1 **Trifolium devauxii Boiss et Bal.** Расте из тревистите места. Посочва се само за Източна България: Варна, Авренската планина и Варненско. Разпространение: Мала Азия, Тракия, Сирия.

8. **Trifolium diffusum Ehrh.** Разпереностъблена детелина. Расте из храсталаците до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средиземноморска област, Балканския полуостров, Унгария, Южна Русия, Крим, Мала Азия, Задавказието.

9. **Trifolium dubium Sibth.** Съмнителна детелина. Расте по сухи и умерено влажни тревисти, горски места и храсталаци в цялата страна, до 1300 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.

10. **Trifolium echinatum Bieb.** Бодлива детелина. Расте по влажни, тревисти места и храсталаци в цялата страна, по-често в южните части, до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Има 2 вариетни форми, които се срещат във Великотърновско. Разпространение: Италия, Балканския полуостров, Западна Азия, Трансилвания.

11. **Trifolium fragiferum L.** Крехка детелина. Расте по влажни ливади, изкопи и тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Албания, Западна Азия.

11.1 **Trifolium filiforme L.** Расте из влажните ливади. Среща се нарядко в Южна и Югозападна България; за Северна България е посочено Търновско. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Западна и Южна Европа, Северна Африка, Кавказ, Мала Азия.

12. **Trifolium glomeratum L.** Главеста детелина. Вирее по сухи, топли тревисти места и храсталаци: Източна Стара плани-

- на, Струмска долина, долината на р. Места, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, Хасковско, до 500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Западна и Средиземноморска Европа, Северна Африка, Мала Азия, Задкавказието.
- 13. *Trifolium heldreichianum* Hausskn. Хелдрайхиева детелина.** Среща се сред дъбови гори: с. Скобелево (Хасковско), до 1600 м надм. вис. Цъфти в края на лятото. Балкански ендемит. Разпространение: Северна Гърция, Румъния.
- 14. *Trifolium hirtum* All. Влакнеста детелина.** Вирее по сухи, топли и каменисти места. Среща се из цяла Южна и Югозападна България, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Трансилвания.
- 15. *Trifolium hybridum* L. Хибридна детелина.** Расте по влажни, тревисти места и ливади в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Има 3 вариетни форми. Разпространение: Средна и Южна Европа, Кавказ, Задкавказието, Мала Азия.
- 16. *Trifolium incarnatum* L. Инкарнатска детелина.** Расте по ливади и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. У нас се среща и вариетният вид **var. *molinieri* Balt.** – по ливади и пасбища из цялата страна. Разпространение: Франция, Италия, Дунавска област, Балканския полуостров.
- 17. *Trifolium lappaceum* L. Репейна детелина.** Расте по сухи, тревисти места из Южна България, до 900 м надм. вис. Цъфти през лятото. У нас се среща само вариетният вид **var. *adrianopolitanum* Vol.** – Хасковско. Разпространение: Средиземноморска област, Мала Азия.
- 17.1 *Trifolium latinum* Seb. Латинска детелина.** Вирее сред храсталаците. Посочва се само за районите на Хасково и Харманли. Разпространение: Италия, Гърция, Западна Азия.
- 17.2 *Trifolium leucotrichum* Petrov. (*Trifolium striatum* L.).** Среща се по сухи, тревисти места. Твърде рядко се среща в България: Хасково, Дупница и Софийско. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Северна Африка.
- 17.3 *Trifolium lagopus* Pourr. (*Trifolium smyrnaeum* Boiss.).** Расте по сухи, тревисти и топли места. Среща се из Тракийската

равнина и Източна България. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средиземноморска област, Сърбия, Мала Азия, Месопотамия.

18. *Trifolium leucanthum* Bieb. (*Trifolium leucotrichum* Petrovic ex herb. Norm. Baenitz). Беловлакнеста детелина. Расте по сухи, тревисти и каменисти места и храсталаци: Южна България (Тракийското поле) до 500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. У нас е разпространен и един вариететен тип: ***Vardeclinatum* Boiis** – най-често срещан в района на Шумен, Варна, Славянка. Разпространение: Сардиния, Сицилия, Балканския полуостров, Мала Азия.

19. *Trifolium medium* L. Междинна детелина. Среща се из храсталаци и горските поляни в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Има 2 вариететни вида, характерни за България. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Сибир, Мала Азия.

19.1 *Trifolium menneghianum* Clem. Среща се из ливадите и по влажните места на: Западна България – Софийска област; Южна България – Пловдивско и Хасковско. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Тракия, Македония, Сърбия, Мала Азия, Сирия, Палестина, Кавказ, Кипър.

20. *Trifolium michelianum* Savi. Мишелианова детелина. Расте по влажни ливади, край застояли води: Западна и Източна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Струмска долина, Пирин, Рила, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1200 м надм. вис. Цъфти през пролетта.

21. *Trifolium micranthum* Viv. Дребноцветна детелина. Вирее по тревисти места, храсталаци, поляни и разсветлени гори в цялата страна, по-често в южните части, до 1000 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото.

22. *Trifolium montanum* L. Планинска детелина. Расте из тревисти места: Североизточна България, Предбалкана, Стара планина, Софийска котловина, Витоша, Трънска котловина, Западни гранични планини, Струмска долина, Пирин, Рила, Родопи, Горнотракийска низина, до 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа, Сибир, Урал, Кавказ, Иран.

22.1 *Trifolium multistratum* Koch. (*Trifolium rumelicum* Grsb.). Расте по сухи, тревисти и каменисти места. Среща се почти из цялата Тракийска равнина, в Родопите и в Неврокопско. Цъфти

през лятото. Разпространение: Далмация (Хърватия), Гърция, Македония, Тракия.

23. *Trifolium nigrescens* Viv. Чернееща детелина. Среща се по сухи и умерено влажни тревисти места: Дунавска равнина, Софийска котловина, Витоша, Трънска котловина, Струмска долина, Беласица, Рила, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средиземноморска област.

24. *Trifolium ochroleucon* Huds. Бледожълта детелина. Расте по умерено влажни и открити места в разреждени гори, ливади, пасища и храсталаци в цялата страна, в предпланинския пояс, до 1400 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа.

25. *Trifolium pallidum* Waldst. et Kit. Бледа детелина. По тревисти места и храсталаци в Южна и Западна България, рядко срещан вид, до 1600 м. надм. вис. Цъфти в края на пролетта и през лятото. Разпространение: Югоизточна Европа. Южна Русия, Северна Африка, Мала Азия.

25.1 *Trifolium pallescens* Schreb. Расте из ливадите, само в Родопите. Разпространение: Южна Европа (от Франция до Македония).

25.2 *Trifolium parviflorum* Ehrh. (*Trifolium strictum* L.). Расте по тревистите места и в ливадите: Южна България – Пловдивско, Хасковско и Старозагорско; Западна България – Софийско, Дупнишко. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Западна Азия, Кавказ.

26. *Trifolium panonicum* Jacq. Панонска детелина. Расте по тревисти, гористи места и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото. Има една вариетна форма: **var. *rubrocalycinum* Podp.**, която се среща в Родопите. Разпространение: Югоизточна Европа.

27. *Trifolium patens* Schreb. Жълта детелина. Расте по сухи и умерено влажни тревисти места, ливади в Стара планина и съседните ѝ склонове, Софийско, Средна гора, Пловдивско, Родопите, до 2200 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа.

27.1 *Trifolium pignanthii* Fauche et Ch. Среща се из горите в планинския пояс на Рила и Беласица планина. Разпространение:

Гърция, Македония, Хърватия, Черна гора, Херцеговина, Сърбия.

28. *Trifolium pretense* L. Ливадна детелина. Расте по тревисти места и ливади в цялата страна, до 2200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и лятото. Лечебно! У нас от този вид има 7 вариетни форми, разпространени в Родопите, Южна България, Търновско. Разпространение: Европа, Сибир, Мала Азия.

28.1 *Trifolium preslianum* Boiss. Расте по тревистите места и храсталаците. Среща се в най-южните части на България от Хасковско и Харманлийско до Бургаско. Цъфти през лятото. Разпространение: Мала Азия, Тракия, Родос.

29. *Trifolium purpureum* Loisel. Пурпурна детелина. Расте по сухи тревисти места край Черноморското крайбрежие. Среща се често из Североизточна, Южна и Югозападна България, до 1100 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Южна Франция, Италия, Балканския полуостров, Мала Азия.

30. *Trifolium repens* L. Пъзяща детелина. Вирее по тревисти места в цялата страна, до 2800 м надм. вис. Цъфти през пролетта и лятото. У нас се срещат и 2 вариетни вида. Разпространение: Европа, Сибир, Западна Азия, Северна Америка.

31. *Trifolium resupinatum* L. Персийска детелина. Расте по влажни ливади и храсталаци, рудерализирани места в цялата страна, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта и лятото. Има една вариетна форма: **var. minus Boiss** – Хасковско. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Азорските и Канарските острови.

31.1 *Trifolium rumelicum* Grsb. Румелийска детелина.

32. *Trifolium. retusum* L. Тъполистна детелина. Расте по сухи, тревисти и каменисти места: Предбалкана, Средна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.

33. *Trifolium scabrum* L. Грапава детелина. Расте по сухи, тревисти и топли места: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Кюстендилско, до 800 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Има една вариетна форма: **var. turcicum Vel.**, която се среща в Северна и Южна България. Разпространение: Средиземноморска област, Западна Азия, Северна Африка.

- 33.1 *Trifolium sebastiani* Savi. Себастианска детелина.** Расте по влажни, тревисти места: Харманлийско. Разпространение: Италия, Южната част на Балканския полуостров, Задаквказието.
- 34. *Trifolium setiferum* Boiss. Четинеста детелина.** Расте по сухи, тревисти, каменисти места и храсталаци: Сливенско, Тополовград, Харманли, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Мала Азия.
- 35. *Trifolium smyrnaeum* Boiss. Смирненска детелина.** Расте по сухи, тревисти места и храсталаци: Черноморско крайбрежие, Струмска долина, долината на р. Места, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 900 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.
- 36. *Trifolium spadiceum* L. Кестенява детелина.** Расте по влажни ливади и тресавища: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, до 2200 м надм. вис. Цъфти през лятото. У нас се среща и една вариетна форма: **var. *rhodopeum* Podp.**, разпространена в Персенк – Родопите. Разпространение: Средна и Северна Европа, Сибир, Мала Азия.
- 37. *Trifolium speciosum* Willd. Синя детелина.** Расте по тревисти, каменисти места и храсталаци, най-често в южните части на България, Струмска долина, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 800 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Сицилия, Южната част на Балканския полуостров, Крим, Крит, Ливан, Сирия, Палестина, Месопотамия, Кавказ.
- 38. *Trifolium striatum* L. Жилчеста детелина.** Расте по сухи и умерено влажни тревисти места в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Крим, Задаквказието, Мала Азия.
- 39. *Trifolium strictum* L. Изправена детелина.** Расте по сухи и умерено влажни тревисти места, из ливади и пасища: Южно черноморско крайбрежие, Предбалкан, Източна Стара планина, Софийска котловина, Витоша, Трънска котловина, Струмска долина, Западна Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта и началото на лятото.

39.1 *Trifolium stellatum* L. Звездна детелина.

40. *Trifolium subterraneum* L. Подземна детелина. Среща се по тревисти места и пасища: Тракийска низина, до 500 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Западна и Средиземноморска Европа, Трансилвания, Северна Африка, архипелага Мадейра, Канарските острови, Западна Азия.

41. *Trifolium suffocatum* L. Заглушена детелина. Расте по сухи, тревисти, песъчливи места: Южно черноморско крайбрежие, Западни гранични планини, Струмска долина, Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 500 м надм. вис.

42. *Trifolium tenuifolium* Ten. Тънколистна детелина. (*Trifolium incanum* L.) Расте по сухи, каменисти и песъчливи места. Най-често се среща в Калофер и Великотърновско, до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Южна Франция, Южна Италия.

43. *Trifolium trichopterum* Pane. Балканска детелина. Вирее по сухи, тревисти и каменисти места и храсталаци: Югозападна България, Южна България (Пловдивско, Хасковско и Родопите), до 1600 м н.е. Цъфти в началото на лятото. Балкански ендемит. Разпространение: Сърбия.

44. *Trifolium velenovskyi* Vand. Веленовскиева детелина. Среща се из ливади и храсталаци. По поляните на всички по-високи планини в България. Западна и Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Западни и Средни Родопи, между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото. Балкански ендемит. Разпространение: Македония.

44.1 *Trifolium vesiculosum* Savi. Расте по сухите, тревисти места: Сливен, Хасково, Кюстендил, Дупница, Конявска планина. Цъфти през лятото. Разпространение: Италия, Хърватия, Банат, Сърбия, Унгария, Южна Русия, Крим, Закавказието.

Билката в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Трилистна детелина – *Trifolium arvense* L., Звездел. Алпийска детелина – *Trifolium alpestre* L., Жълта (златиста) детелина – *Trifolium aureum* Poll., Пълзяща детелина – *Trifolium repens* L. и Ливадна детелина. Трилистник – *Trifolium pratense* L. (Детелина, Конски ориз, Котенца, Мачки, Власато цвете, Зайча трева, Полска детелина, Трилистник). В

народните вярвания и обичаи отделни трудно намиращи се стръкчета с четири листа имат особена магическа сила – носят щастие. Такива стръкчета се дават на бездетните жени, да ги носят в пазвата си, за да се сдобият по-лесно с рожба. **Жълтата детелина** (*Trifolium aureum* Poll.) според народните песни се е появила и поникнала от косата на девойка, неоснователно обвинена в убийството на братовото си дете. Според други предания жълтата детелина е поникнала от сърцето на ранен юнак. Отвара от стръковете и листата на трилистна детелина се пие при сърдечносъдови проблеми. Външно жените употребяват отварата за промивки при бяло течение. Отвара от корените на трилистна детелина, заедно с корените на нисък тревист бъз (бъзак) се пие при тежест в стомашната област. Отвара от жълта детелина се пие против урочасване. *Външно* всички видове детелина се използват за налагане при рани от изгаряне, при пришки, буци. Отвара от пълзяща детелина се пие при сърдечносъдови проблеми. Корените, цветовете и листата на Звездела се варят и пият при болестта червен вятър. Отварата се прецежда и пие, а отцеденото се налага върху болното място още топло. При червен вятър се ползва и следната комбинация: отвара от Звездел, сол и ленено брашно – по една шепа, заедно с 2–3 шепи орехови листа, се ползва за баня, в която болният се кисне в продължение на 1 час 2 пъти седмично. Парни бани (парилки) със **Звездел** (*Trifolium alpestre* L.) се прилагат при огън (температура), болки в костите и болки в кръста. На родилките след третия ден от раждането се препоръчват парилки със Звездел.

25. Род TRIGONELLA L.

Сминдух, замбун, тилчец

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни тревисти растения, със сложни (тройни) листа с прилистници. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или събрани в кълбести или цилиндрични съцветия. Чашката е 5-делна, правилна, звънеста или тръбеста. Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, гълъбово, синкаво, пурпурно или бяло. Плодът е дъговидно извит, разпуклив или неразпуклив боб, отстрани слабо плеснат.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Чашката е дълга (5)6–9(12) мм, тръбеста; цветовете са единични, рядко по-приседнали. (Бобът без носчето е дълъг 15–20(25) мм.)	
2. <i>Trigonella gladiata</i>. Мечоносен сминдух	
1* Чашката е дълга 2–4(4,5) мм, звънеста; цветовете са 1–4, до много в съцветия, с по-къси или по-дълги дръжки.	2
2. Венчето е гълъбово или синьо; бобът е дълъг (3,5)4–5 мм дълъг.	3
2* Венчето е жълто или оранжево-жълто; бобът е дълъг (7)8–20 мм.	4
3. Съцветията са удължени; бобът постепенно е стеснен в носче.	
4. <i>Trigonella procumbens</i>. Пълзящ сминдух	
3* Съцветията са кълбести; бобът изведнъж е стеснен в носче.	
1. <i>Trigonella coerulea</i>. Син сминдух	
4. Листчетата в горната част по ръба са остро назъбени; съцветията са с много къси дръжки, почти приседнали.	
3. <i>Trigonella monspeliaca</i>. Монпелийски сминдух	
4* Листчетата по целия ръб са неравномерно назъбени; съцветията са с добре развити съцветни дръжки. (Чашковите зъбци са еднакви.)	
5. <i>Trigonella striata</i>. Ивичест сминдух	

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

- 1. *Trigonella coerulea* (L.) Ser. Син сминдух.** Расте из посеви, по сухи, тревисти места в цялата страна, до 600 м надм. вис. Цъфти през втората половина на пролетта и началото на лятото. У нас се среща и вариетният вид: **var. *besseriana* Ser.** Разпространение: Дунавска област, Унгария, Южна Русия, Балканския полуостров.

- 1.1 *Trigonella corniculata* L.** Среща се из тревистите места: Кюстендилско. Разпространение: Южна Франция, Италия (Сицилия), Далмация (Хърватия), Гърция, Мала Азия.

- 2. *Trigonella gladiata* Bieb. Мечоносен сминдух.** Среща се по сухи, тревисти, каменисти варовикови места: в южните и топли части на България, до 500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средиземноморска област, Крим, Мала Азия.

сн. 247. Сминдух, ивичест
(*Trigonella striata*)

3. *Trigonella monspeliaca* L. Монпелийски сминдух. Расте по сухи, тревисти и каменисти места, предимно върху варовик, почти в цялата страна (Ловеч), до 800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средиземноморска област, Дунавска област, Чехия, Мала Азия.

4. *Trigonella procumbens* (Bess.) Reichenb. Пълзящ сминдух. Среща се по сухи, тревисти места, край пътища, посеви, като плевел в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта.

4.1 *Trigonella spicata* S. S. Среща се по каменистите склонове на Пирин планина. Разпространение: Гърция, Крим, Мала Азия.

5. *Trigonella striata* L. fil. Ивичест сминдух. Расте по сухи, тревисти, каменисти и варовикови припечни склонове: Пирин, Западна Средна гора, Западни и Средни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 800 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Сърбия, Крим, Мала Азия, Западен Кавказ, Средна Азия, Алтай, Сибир.

Забележка: *Trigonella striata* L. Сминдух. Като култивирано растение; първоначално във Великотърновско. В миналото в медицината се е използвало **Semen Foeni graeci**. Родина на сминдуха е Средиземноморската област. (сн. 247)

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Син сминдух

(*Trigonella coerulea* L. Ser.)

Гръцки сминдух

(*Trigonella foenum-graecum* L.)

Български народни наименования. Гръцко сено, Сминдух, Камилско сено, Тилчец.

Наименования в други страни. Русия: Пажитник голубой; Англия: Sweet trefoil; Германия: Sainegrain, Trigonelle; Франция: Blauer steinklee.

Разпространение. В източните райони на Средиземноморието и Азия, Дунавска област, Унгария, Южна Русия, Балканския полуостров. От култивираните видове сминдух (гръцки сминдух),

главни производители на семена са Франция, Сирия, Пакистан, Индия, Китай, Гърция, Италия, Русия.

Находища. Билката в нашата страна се среща по сухи и тревисти места, край пътища и посеви (за синия сминдух). Култивирано растението се е срещало в различни райони на страната преди 10–15 години. На отделни места растението може да се открие и подивяло.

Описание на билката. Едногодишно тревисто растение с изправени или възходящи, кухи, високи до 10–40 см стъбла. Листата са сложни, тройни, дълги 20–50 мм и широки 10–15 мм, обратно-яйцевидни до продълговато-ланцетни листчета. Цветовете са единични или на групи по два, приседнали в пазвите на горните листа. Чашката е сраснала в къса тръбица, 5-делна. Венчето е синьо (бледожълто за гръцкия сминдух). Флагчето е без нокът. Тичинките са 10, от които 9 са сраснали и 1 е свободна. Ладийката е тъпа при върха. Плодът е дълъг 4–6–10 см гол боб, постепенно завършващ в човка.

Употребяема част. Семената – след узряване.

Време на събиране. Август–октомври.

Химичен състав. Съдържа алкалоида тригонелин, диосгенин, тигогенин, никотинова киселина, слузни вещества, холин, рутин, горчиви вещества, следи от етерично масло, белтъчни вещества, витамин С, в обвивката на семената (шушулките) танини и др.

Действие. Стимулира обмяната на веществата, понижава нивото на кръвната захар, подобрява апетита, увеличава телесното тегло, възстановява силите на организма.

Употреба. *Вътрешно.* При лечение на леки форми на диабет, при лечение на пелагра – недоимък на витамин РР. При белодробни страдания. *Външно.* За лечение на кожни заболявания – циреи, гнойни рани и др.

Начин на употреба. Запарка от една супена лъжици счукани семена в 450–500 мл вряща вода, кисне 1 час – доза за 1 ден. Приема се 3 пъти дневно по 150 мл. За външна употреба се използва отвара от една супена лъжица счукани семена и 250 мл вода, която ври 10 мин. Получената каша се разстила върху марля или тензук и се поставя под формата на лапа върху болното място.

Билката в българското лечителско изкуство и традиция. Запарка от семена на Сминдух се пие при настинка, кашлица, туберкулоза, диабет, авитаминоза, за възбуждане на апетита. Външно отвара от семената се използва при поява на циреи, фурункули, гнойни рани, екземи, напукване на зърната на кърмачките и др. Водният екстракт от плодовете се ползва като мощно народно инсектицидно средство. Стрит на прах, Сминдух се посипва върху постелките за прогонване на бълхи и дървеници.

26. Род VICIA L.

Глушина. Див фий. Змийски грах

сем. Бобови – Fabaceae (Papilionaceae)

Общо описание на видовете в рода. Едногодишни и многогодишни тревисти, катерливи или стелещи се растения със сложни (чифтоперести) листа, на върха с мустаче или осилче, по-рядко нечифтоперести. Цветовете са двуполови, 5-членни, единични или по много в гроздовидни съцветия. Чашката е правилна или неправилна (двуустна). Венчето е неправилно – с флагче, ладийка и крилца, жълто, синьо, синьо-виолетово, пурпурно, розово-бяло. Плодът е разпуклив боб.

Таблица за определяне на част от видовете

1. Цветовете са единични или на групи по 2–4(5), приседнали или с не по-дълги от 10 мм цветни дръжки.	2
1* Цветовете са по 2 (до много, събрани в гроздовидни съцветия, дълги съцветни дръжки, рядко единични, но винаги с по-дълги от 10 мм цветни дръжки	13
2. Флагчето е влакнесто на гърба си. (Цветовете са по 2–4(5) в групи.)	
13. <i>Vicia pannonica</i>. Панонска глушина	
2* Флагчето е голо.	3
3. Листчетата на долните и средните листа по ръба – остро назъбени.	
17. <i>Vicia serratifolia</i>. Назъбенолистна глушина	
3* Листчетата по ръба са целокрайни.	4
4. Зъбците на чашката са неравни помежду си.	
4* Зъбците на чашката са равни помежду си.	
5. Флагчето е жълто, понякога с виолетов оттенък; крилцата са жълти или жълто-зелени, на върха – тъмнокафяви или черни.	6
5* Флагчето и крилцата са виолетови, пурпурни или розови.	

6. Крилицата са жълто-зелени, на върха тъмнокафяви до черни; бобът е гол.	
7 1. <i>Vicia</i>. Трицветна глушина	
6* Крилицата са жълти; бобът е гъсто прилегнало дълговлакнест.	
7 0. <i>Vicia lutes</i>. Жълта глушина	
7. Листчетата са теснолинейни, широки 0,5–2(3) мм, на върха тризъби; цветовете винаги са единични.	
14. <i>Vicia peregrina</i>. Азиатска глушина	
7* Листчетата са яйцевидни или елипсовидни, на върха притъпени 8 или заострени; цветовете са по 2–3, рядко единични.	
8. Многогодишни растения; листчетата са 3–9 двойки; бобът 5–8 мм широк.	
16. <i>Vicia sepium</i>. Горска глушина	
8* Едногодишни растения; листчетата са 2–3 двойки; бобът е широк 10–15 мм.	
12. <i>Vicia narbonensis</i>. Нарбонска глушина, Див боб	
9. Флагчето е жълто, понякога с виолетов оттенък; венчето е дълго 20–35 мм.	
7. <i>Vicia grandiflora</i>. Едроцветна глушина	
9*. Флагчето виолетово, синьо, пурпурно, розово; венчето 5–20 мм дълго	10
10. Чашката е дълга 3–5 мм; семената са гъсто-дребнобрадавичести.	
9. <i>Vicia tathyroides</i>. Секирчева глушина	
10* Чашката е дълга 7–13 мм; семената са гладки.	11
11. Бобът между семената е ясно прищипнат, късовлакнест.	
15. <i>Vicia sativa</i>. Посевна глушина, Уров	
11* Бобът между семената не е прищипнат, гол	12
12. Зъбците на чашката са по-дълги от тръбицата; листчетата са продълговато- или овалноклиновидни, на върха ясно врязани.	
3. <i>Vicia cordate</i>. Червена глушина	
12* Зъбците на чашката са по-къси от тръбицата; листчетата са линейни, заострени или тъпи, слабоврязани.	
1. <i>Vicia angustifolia</i>. Плевелна глушина	
13(1*) Двойката прилистници (най-малко на долните листа) са нееднакви. (Многогодишни растения.)	
6. <i>Vicia dumetorum</i>. Храсталачна глушина	
13* Двойката прилистници са еднакви.	14
14. Венчето не е по-дълго от 8 мм.	15
14* Венчето е по-дълго от 8 мм.	16
15. Чашката е по-къса от половината на венчето; зъбците ѝ са нееднакви, по-къси от тръбицата.	
7 9. <i>Vicia tetrasperma</i>. Четирисеменна глушина	

15* Чашката е по-дълга от половината на венчето; зъбците ѝ са еднакви или малко по-дълги от тръбицата.	
8. <i>Vicia hirsuta</i>. Влакнеста глушина	
16. Чашката в основата е силно асиметрично издута, двуустна.	17
16* Чашката е правилна или неясно двуустна.	18
17. Чашката е гола или разсеяно късовлакнеста, долните ѝ зъбци по-къси или по-рядко равни на тръбичката; съцветието е рехаво.	
20. <i>Vicia varia</i>. Пъстроцветна глушина	
17* Чашката е разперено гъстовлакнеста, долните ѝ зъбци са по-дълги или рядко равни на тръбицата; съцветието е гъсто.	
21. <i>Vicia vitlosa</i>. Вълнеста глушина, Зимен див фий	
18. Съцветията са с 4–15 цвята, по-къси от пазвения лист.	
2. <i>Vicia cassubica</i>. Касубска глушина	
18* Съцветията са с (8)15–30(40) цвята, по-дълги от пазвения лист.	19
19. Венчето е дълго 8–12 мм, виолетово, синьо-виолетово до бяло. (Стъблото е голо или с прилегнали власинки.)	
4. <i>Vicia seacsa</i>. Птича глушина	
19* Венчето е дълго (10)12–18 мм, пурпурно, синкаво-пурпурно или синкаво-розово.	20
20. Листчетата са широки 1–2(2,5) мм, линейни до нишковидни.	
5. <i>Vicia dalmatica</i>. Елегантна глушина	
20* Листчетата са широки 2–6 мм, линейно-ланцетни.	
18. <i>Vicia tenuifolia</i>. Теснолистна глушина	

По нашите земи се срещат и са описани 29 вида.

1. ***Vicia angustifolia* Grufb. (*Vicia segetalis* Thuill.). Плевелна глушина.** Расте по тревисти места и храсталаци, из посеви в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Европа, Северна Африка, Мала Азия.
- 1.1 ***Vicia barbasitae* Ten. et Guss.** Расте по сухи, дъбови гори и храсталаци: Беласица, Странджа планина. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Италия, Гърция.
- 1.2 ***Vicia bithynica* L.** Расте по сухите склонове около Асеновград, при с. Куклен (Пловдивско) и по крайбрежието. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Западна и Южна Европа, Северна Африка.
2. ***Vicia cassubica* L. Касубска глушина.** Вирее из светли дъбови гори и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Европа, Мала Азия.

3. ***Vicia cordate* Wulf. Червена глушина.** Расте по тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 500 м надм. вис. Цъфти през лятото.
4. ***Vicia cracca* L. Птича глушина.** Расте по тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Има 2 вариетни форми, характерни за Габровско и Хасковско. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир.
5. ***Vicia dalmatica* A. Kern. Елегантна глушина.** Вирее из тревисти места и храсталаци, като плевел в култури в цялата страна, до 2400 м надм. вис. Цъфти през лятото.
6. ***Vicia dumetorum* L. Храсталачна глушина.** Вирее из гори и храсталаци и на варовикови места. Среща се в Западна и Южна България, предимно в планинския пояс между 800 и 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото. Разпространение: Средна Европа, Балканския полуостров, Средна и Южна Русия.
- 6.1 ***Vicia ervillia* Willd.** Вирее из посеви и тревисти места. Среща се само в Южна България: Пазарджик, Пловдив, Любимец. Цъфти през лятото. Разпространение: Средиземноморска област.
7. ***Vicia grandiflora* Scop. Едроцветна глушина.** Расте из храсталаци и тревисти места, като плевел в култури из цялата страна, като рудерално растение, до 1500 м надм. вис. Цъфти през пролетта и началото на лятото. Има 3 вариетни форми, характерни за Шуменско. (сн. 248)
Разпространение: Югоизточна Европа, Южна Русия, Мала Азия.
- 7.1 ***Vicia gerardi* Vill.** Расте по сухи, каменисти места: Североизточна, Западна и Южна България, по северните родопски склонове. Цъфти през пролетта и началото на лятото. Разпространение: Южна Европа, Мала Азия.
8. ***Vicia hirsuta* (L.) S. F. Gray. Влакнеста глушина.** Расте из нивите като плевел, из сухи, тревисти, каменисти и рудерализирани места в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на про-

сн. 248. Едроцветна глушина
(*Vicia grandiflora* Scop.)

летта. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир, Индия, Етиопия, Мадейра (Африка).

8.1 *Vicia hybrida* L. Хибридна детелина. Расте по сухите тревисти места и из лозята: Созополския район. Цъфти през пролетта. Разпространение: Средиземноморска област.

9. *Vicia lathyroides* L. Секирчева глушина. Вирее из тревисти места и храсталаци, пасища, като плевел в нивите из цялата страна, до 1000 м надм. вис.

10. *Vicia lutea* L. Жълта глушина. Расте по тревисти места: Софийско, Пирдопско, Русенско, Врачанско, Белослатинско, до 800 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа, Западна Азия, Северна Африка.

11. *Vicia melanops* Sibth. et Sm. Трицветна глушина. Расте из тревисти места и храсталаци, често като плевел: Пазарджишко, Пловдивско, Петричко до 1000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Има 1 сортен вид, характерен за Шуменско: **var. davidovi** Vel. Разпространение: Южна Италия, Южна Франция, Балканския полуостров.

11.1 *Vicia montenegrina* Rohlena. Вирее из влажните сенчести и каменисти склонове над Урдинска река в Рила планина (ок. 1700 м надм. вис.). Цъфти в края на лятото.

12. *Vicia narbonensis* L. Нарбонска глушина, Див боб. Расте край пътища, по тревисти места, като плевел из посевите в цялата страна, до 600 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.

12. *Vicia onobrychioides* L. Расте по сухите каменисти склонове: среща се доста често в Западна България; в Южна България расте в районите на Пловдивско и Пазарджишко. Цъфти през лятото. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка.

13. *Vicia pannonica* Jacq. Панонска глушина. Вирее като плевел из нивите, по тревисти места в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа, Западна Азия.

14. *Vicia peregrina* L. Азиатска глушина. Расте по сухи, тревисти и каменисти места, плевел из нивите в цялата страна с изключение на Софийския район, до 600 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Южна Европа, Мала Азия, Северна Африка.

- 14.1 *Vicia pisiformis* L.** Вирее из горите и храсталаците: Търновско, Ботевград, Курило, Люлин, Дупница, гр. Рила, Осогово. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средна и Източна Европа, Крим, Кавказ.
- 14.1 *Vicia pubescens* D. C.** Посочва се от Velenovsky за Дупница. Разпространение: Средиземноморска област.
- 15. *Vicia sativa* L.** Посевна глушина, Уров. Вирее като плевел в култури, тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Отглежда се като фуражно растение. Има 2 вариетни вида, характерни за Ловешко и Южна България. Разпространение: Европа, Северна Африка, Мала Азия.
- 16. *Vicia sepium* L.** Горска глушина. Среща се из гори и храсталаци в Северна и Западна България, предимно в планинския пояс, а също и по южните склонове на Стара планина, между 300 и 2200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Има 1 вариетна форма, разпространена в Габровския балкан: **var. montana Koch.** Разпространение: Европа, Западна Азия.
- 17. *Vicia serratifolia* Jacq.** Назъбенолистна глушина. Среща се из тревисти места, край пътища, като плевел в нивите в цялата страна, главно в южните части, до 500 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Разпространение: Южна Европа, Дунавска област, Северна Африка, Мала Азия.
- 17.1 *Vicia sparsiflora* Ten.** Среща се из дъбови гори и храсталаци: Варненски и Бургаски регион, Хасково. Цъфти в началото на пролетта. Разпространение: Италия, Унгария, Трансилвания, Сърбия.
- 17.2 *Vicia striata* M.B.** Същото като за вида ***Vicia pannonica* Jacq.** Панонска глушина.
- 18. *Vicia tenuifolia* Roth.** Теснолистна глушина. Расте из тревисти места и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото. Има 1 вариетна форма: **var. stenophylla Boiss.** Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир.
- 19. *Vicia tetrasperma* (L.) Schreb.** Четирисеменна глушина. Расте из тревисти места и храсталаци, като плевел из нивите. В цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа, Мала Азия.

сн. 249. Бакла
(*Vicia oaba* L.)

20. *Vicia varia* Host. Пъстроцветна глушина. Расте из тревисти, буреня-сали места и храсталаци, като плевел из нивите в цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.

21. *Vicia vitlosa* Bolh. Вълнеста глушина. Зимен див фий. Среща се из тревисти места, храсталаци, като плевел из културите в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти в началото на лятото. Има 2 вариетни форми. Разпространение: Средна и Южна Европа, Мала Азия.

Забележка: *Vicia oaba* L. Бакла. Култивира се в цяла България. (сн. 249)

Употреба на растението в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. На Тодоровден конете се захранват с бакла (някъде с боб) против болестта по конете гутурач. Против уроки и при урочасване се бае с 40 зърна бакла, на млад месец (новолуние), три сутрини подред, след което се нанизват зърната на гердан, който болният или урочасаният носи, докато зърната потъмнеят. Със сварени и намачкани зърна от бакла се налагат изгорени участъци по кожата. С прах от печени зърна бакла се посипват гнойни рани. Отвара от бакла в комбинация с други билки се пие при скарлатина.

Таблица за определяне на отделите

1. Винаги тревисти растения, необразуващи цветове, размножаващи се със спори.	2
1. * Дървета, храсти или тревисти растения, образуващи цветове, размножават се със семена.	5
2. Растения във вид на пластинка или разклонени на стъбло и листа, без корен, само с ризоиди; спорите се намират в спороносна кутийка. BRYOPHYTA. МЪХОВЕ	
2. * Растения с добре развити корени, със или без стъбла, листата са дребни, люсповидни или достигат различни размери; спорите се намират в спорници, по ръба или по долната повърхност на листата или на спороносни каналчета.	3
3. Стъблата са кухи, начленени, с възли и междувъзлия; листата са дребни люсповидни, сраснали във възли като ръкавче. EQUISETOPHYTA. ХВОЩОВИ	
3.*Стъблата са плътни, не са начленени, или са растения без стъбла; листата не са люсповидни или ако са, не са сраснали.	4
4. Спорангиите се намират по ръба или по долната повърхност на листата. POLYPODIOPHYTA. ПАПРАТОВИ	
4. * Спорангиите се намират в основата на спороносните листчета, често образуващи върхни спороносни класчета. LYCOPODIOPHYTA. ПЛАУНОВИ	
5. Дървета или храсти; цветовете са еднополови – женските с открити семепъпки, разположени по горната повърхност на люспи, събрани във вдървени или месести шишарки, или цветовете са единични, винаги без околоцветник. GINOPHYTA (Gymnospermae). ГОЛОСЕМЕННИ	
5. * Дървета, храсти или тревисти растения, цветовете са еднополови или двуполови (хермафродити); семепъпките са затворени в плодник (завръз), който заедно с тичинките или поотделно образува цветовете със или без околоцветник, разположени единично или в съцветия от различен тип. AGNOLIOPHYTA (Angiospermae). ПОКРИТОСЕМЕННИ	

Мъхове

Таблица за определяне на класовете

1. Мъхове във вид на зелени пластинки, сухоземни, най-често плътно прилепнали върху субстрата, или водни, развиващи се върху водната повърхност.	Marchantiopsida. Чернодробни мъхове
1.* Листостъблени мъхове с радиално устройство; стъблата най-често с последователно разположени листа; спороносната кутийка е върху дръжка, с капаче и отвор, развиваща се на върха на главното (върхоплодни мъхове) или под върха на главното стъбло, а също и върху къси странични клонки (страничноплодни мъхове).	Bryopsida. Листни мъхове

Клас MARCHANTIOPSIDA

Чернодробни мъхове

Таблица за определяне на семействата

1. Талусът е с въздухоносни празнини по горната повърхност, заобиколени от 2 или повече концентрични кръга от клетки, често с чашковидни вместилища с лещовидни развъди.	Marchantiaceae. Талусни чернодробни мъхове
1.* Талусът е с въздухоносни празнини по горната повърхност, с ясно очертана мрежа около тях; чашковидни вместилища с разводки липсват.	Conocephalaceae. Конусоглавести черноглави мъхове

Сем. талусни чурнодробни мъхове

Marchantiaceae

Род MARCHANTIA L.

Чернодробен мъх

Описание. Растения с тревист или кожест, но винаги вилужно разклонен талус, по долната повърхност с оцветени люспи и безцветни розоиди. Архегониите и антероидамиите са разположени

на архегониеносците, разсечени на линейни дялове, антеридиеносците са дисковидни, с плитко наделени краища. Развъдковите кошнички са чашковидни, развиват се по горната повърхност на талуса.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Marchantia polymorpha L. Изменчив чернодробен мъх.** Многогодишно растение. Среща се по влажни почви, камъни и скали, замочурени места и торфища в цялата страна, до 2000 м надм. вис. (сн. 250).

сн. 250. Изменчив чернодробен мъх
(*Marchantia polymorpha* L.)

Сем. CONOCEPHALACEAE

Конусоглавести черноглави мъхове

Род CONOCEPHALUM Web.

Конусоглавест чернодробен мъх

Описание. Мъхове с едър талус и светложелта до тъмнозелена, в свежо състояние, лъскава горна повърхност. Архегониеносците са висококолични, в основата плитко наделени, антеридиеносците са плочковидни или закръглени.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. **Conocephalum conicum (L.) Dum. Конусоглавест чернодробен мъх.** Многогодишно растение. Расте по влажните почви и скали в цялата страна до 1500 м надм. вис. (сн. 251).

сн. 251. Конусоглавест чернодробен мъх
(*Conocephalum conicum*)

Лиснати мъхове

Таблица за определяне на семействата

1. Едри растения с прости или разклонени стъбла; листата са жилави, линейно-ланцетни до езичести, често с пластинки от зелени клетки по вътрешната повърхност.	
Polytrichaceae. Политрихови лиснати мъхове	
1. * Растение с различни размери; листата са меки и различни по форма.	2
2. Листата са почти еднакви по размери, широколанцетни или тесноланцетни, често сърповидноизвити.	
Dicranaceae. Дикранови лиснати мъхове	
2. * Листата са овалноланцетни, към основата на стъблото са с по-малки размери.	3
3. Двугодишни растения с къси стъбла; листата са меки, към върха по ръба назъбени; клетъчната мрежа е широка (наблюдава се с микроскоп); спороносната кутийка е симетрична или асиметрична, обикновено крушовидна.	
Funariaceae. Фунариеви лиснати мъхове	
3. * Многогодишни растения, оформящи плътни или рехави чимчета; листата в сухо състояние са спирално завити около стъблото, върхните листа са по-големи, образуващи розетка.	4
4. Изправени растения, образуващи туфи; спороносната кутийка е овалноцилиндрична, хоризонтална или наведена, увиснала.	
Bryaceae. Бриеви лиснати мъхове	
4. * Изправени или стелещи се растения; спороносната кутийка е продълговатояйцевидна или елипсовидна, наклонена или увиснала.	
Mniaceae. Мниеви лиснати мъхове	

Сем. CONOCEPHALACEAE

Конусоглавести черноглави мъхове

Род CONOCEPHALUM Web.

Конусоглавест чернодробен мъх. Многогодишни растения с рехави и едри чимчета. Листата са жилави, линейно-ланцетни до езичести, целокрайни или дребно назъбени, на върха с дълго осилче. Спороносната кутийка 4–6-стенна, капачето с човчица; качулката ръждиво влакнеста.

Таблица за определяне на видовете

1. Листата завършват с дълъг, безцветен и назъбен осил.	3
<i>Polytrichum piliferum</i> . Влакнест политрихум.	
1 * Листата не завършват с безцветен осил.	2
2. Листата са с широко завити неназъбени ръбове, но с назъбен шиловиден връх; чимчетата са синкаво-зелени.	2
<i>Polytrichum juniperinum</i> . Хвойновиден политрихум	
2* Листата са с плоски, назъбени ръбове; чимчетата са тъмнозелени	1
<i>Polytrichum commune</i> . Обикновен политрихум	

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. *Polytrichum commune* Hedw.

Обикновен политрихум. Многогодишно. Среща се върху влажни горски почви край потоци, из торфища в цялата страна във високите части на планината, между 1000 и 2500 м надм. вис.

2. *Polytrichum juniperinum* Willd.

Хвойновиден политрихум. Многогодишно. Среща се по влажни и сухи места из храсталаци, гори, между скали и по скали с натрупана почва, в цялата страна между 200 и 2000 м надм. вис. (сн. 252).

сн. 252. Хвойновиден политрихум
(*Polytrichum juniperinum*)

Сем. DICRANACEAE

Дикранови лиснати мъхове

Род DICRANUM Hedw.

Дикранум. Средно големи до едри мъхове, образуващи от 2 до 20 см високи чимове. Листата обикновено са обърнати на една страна и сърповидно извити. Спороносната кутийка – яйцевидна до цилиндрична, с дълга права дръжка, капачето е с дълга човка, качулката – каскетовидна.

По нашите земи се срещат и са описани 11 вида.

сн. 253. Обикновен дикранум
(*Dicranum scoparium*)

1. *Dicranum scoparium* Hedw.
Обикновен дикранум. Многогодишно. Стъблата от основата нагоре са покрити с дебел слой бяла, впоследствие ръждивокафява плъст. Среща се из храсталаците и горите на цялата страна до 2000 м надм. вис. (сн. 253).

Сем. FUNARIACEAE

Фунариеви лиснати мъхове

Род FUNARIA Hedw.

сн. 254. Влаголюбива фунария
(*Funaria hygrometrica*)

Фунария. Двугодишни растения с изправени стъбла, в основата си розоиди. Листата в долната част на стъблата са дребни и разредени, в горната – по-големи, разположени розетковидно. Спороносната кутийка е крушовидна, с дълга дръжка, капачето е мехуресто издуто, качулката е с дълга човка.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Funaria hygrometrica* Hedw. Влаголюбива фунария. Стъблата са високи от 1 до 3 см. Среща се по влажните стени, по брегове на канали, изкопи и насипи, по стари огнища в горските райони в цялата страна, до 1000 м надм. вис. (сн. 254)

Сем. BRYACEAE

Бриеви лиснати мъхове

Род BRYUM Hedw.

Бриум. Многогодишни растения с гъсти чимчета и изправени стъбла. Листата са дребни, яйцевидни или ланцетни, заостре-

ни или тъпи, с целокраен или към върха назъбен ръб. Спороносната кутийка е продълговато крушовидна до цилиндрична, с дълга дръжка, с изпъкнало или конично капаче и гладка, раноопадваща качулка.

сн. 255. Сребрист бриум
(Bryum argenteum)

По нашите земи се срещат и са описани 26 вида.

1. *Bryum argenteum* Hedw.

Сребрист бриум. Многогодишно. Чимчетата в сухо състояние са сребристобели, силно копринестолъскави. Среща се върху голи или слабозатревени сухи почви, из пасища, край пътища, по стени, зидове и покриви в цялата страна до 2500 м надм. вис. (сн. 255)

Сем. MNIACEAE

Мниеве лиснати мъхове

Род *MINIUM* Hedw.

Мниум. Многогодишни растения с високи чимчета и изправени стъбла. Листата в долната част на стъблото са дребни, често люсповидни, в горната са по-едри и образуват розетка на върха. Спороносната кутийка е продълговатояйцевидна или елипсовидна, с дълга дръжка, капачето е изпъкнало или конично, с носче или човцица.

Таблица за определяне на видовете

1. Стъблата със спороносни кутийки имат дървовиден изглед; листата са езичести, целокрайни, в свежо състояние силно напречно вълновидни; чимчетата са рехави, яркозелени или жълто-зелени, до 15 см високи.	2.
<i>Minium undulatum</i> Hedw. Вълновиден мниум	
1* Стъблата със спороносните кутийки нямат дървовиден изглед; листата са яйцевидни до обратнойцевидни или лопатовидни, по ръба назъбени, не са вълновидни; чимчетата са гъсти, тъмнозелени до жълто-зелени, високи до 4–5 см.	1.
<i>Minium affine</i> Funck. Гъсточимест мниум	

сн. 256. Гъсточимест мниум
(*Minium affine* Funck)

По нашите земи се срещат и са описани ок. 13 вида.

1. *Minium affine* Funck. Гъсточимест мниум. Многогодишно. Среща се по влажни почви, из мочурливи места, край потоци, по мокри скали и камъни, върху гнила дървесина в цялата страна, от 800 до 2000 м надм. вис. (сн. 256)

2. *Minium undulatum* Hedw. – Вълновиден мниум. Мно-

гогодишно. Среща се из влажни и сенчести гори, край потоци и торфища; върху мокри скали в цялата страна, до 1500 м надм. вис.

Плаунови

сем. SELAGINELLACEAE

Бронец

Род SELAGINELLA Beauv.

Описание. Многогодишни растения с нежно моноподиално или дихотомично разклонено пълзящо или изправено стъбло. Листата са дребни, разположени спирално или в 4 реда по дължината на стъблата, целокрайни или ресничесто назъбени. Спорангиите в основата на спороноси листчета образуват върхни спороноси кластчета, които съдържат макроспоранги и микроспоранги.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Selaginella helvetica* (L.)

Spring. Швейцарски бронец. Многогодишно пълзящо растение с яйцевидни и ланцентни листчета, разположени в 4 реда по дължината на стъблата. Расте по влажни тревисти и каменисти места в планинските и предпланинските райони на страната, до 2000 м надм. вис. (сн. 257)

сн. 257. Швейцарски бронец
(*Selaginella helvetica*)

Хвощови

Сем. EUISETACEAE – Хвощови

Хвощ

Род EUISETUM L.

Описание. Многогодишни тревисти растения с разклонени коренища и кухи, наребрани стъбла, винаги разчленени на възли и междувъзлия. Листата са слабо развити, ципести, сраснали и образуват назъбени ръкавчета във възлите на стъблата. Спороносните листа образуват спороносни класчета по върха на стъблата.

Таблица за определяне на видовете

1. Спороносните стъбла са кафяви или жълтеникави.	
1 * Спороносните стъбла са зелени.	3
2. Листните ръкавчета са с 6–12 зъбчета; спороносните класчета са дълги 2–4 см, широки 6–12 мм; клонките са с по 4 надлъжни ребра.	1
<i>Equisetum arvense</i> . Полски хвощ	
2 * Листните ръкавчета са с 20–30 зъбчета; спороносните класчета са дълги 4–8 см, повече от 12 мм широки.	5
<i>Equisetum temateia</i> . Голям хвощ	
3. Стъблото е почти гладко; спороносните класчета са дълги 1–3 см, на върха закръглени.	3
<i>Equisetum palustre</i> . Бламенхвощ	
3 * Стъблата са прави; спороносните класчета са дълги 0,8–1,5 см, на върха заострени.	4
4. Стъблата са силно разклонени, умиращи през зимата; листните ръкавчета са с 8–15 зъбчета.	4
<i>Equisetum ramosissimum</i> . Разклонен хвощ	
4 * Стъблата са неразклонени, запазват се през зимата; листните ръкавчета са с 10–12 зъбчета.	2
<i>Equisetum hyemale</i> . Презимуващ хвощ	

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

- 1. *Equisetum arvense* L. Полски хвощ.** Многогодишно. Расте край реки на влажни глинесто-песъчливи почви, из влажни ливади и необработени ниви и насипи, рудерализирани земи, често като плевел из цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти края на зимата и началото на пролетта. Лечебно! (сн. 258)

2. **Equisetum hyemale L. Презимуващ хвощ.** Многогодишно. Среща се из влажни гори и мочурливи места предимно по глинесто-песъчливи почви, в западните райони на страната, от 100 до 1900 м надм. вис. Цъфти края на пролетта и началото на лятото.

3. **Equisetum palustre L. Блатен хвощ.** Многогодишно. Среща се край реки и блата, из мочурливи ливади в цялата страна, до 1500 м надм. вис.

4. **Equisetum ramosissimum Desf. Разклонен хвощ.** Многогодишно. Среща се край морето, реки и потоци в цялата страна до 1000 м надм. вис.

5. **Equisetum temateia Ehrh. Голям хвощ.** Многогодишно. Расте по влажни и сенчести места, край потоци и реки на песъчливи и каменисти почви в цялата страна, до 1000 м надм. вис.

сн. 258. Полски хвощ
(*Equisetum arvense* L.)

Сем. Equisetum – Хвощови

Полски хвощ

Equisetum arvense L.

Български народни наименования. Борика, Зайча опашка, Змийска хурка, Кавал, Калемна трева, Колениче, Конска опашка, Надавка, Надана трева, Наставиче, Полски хвощ, Самодивска хурка, Хвощ.

Наименования в други страни. Русия: Хвощ полевой; Англия: Common horsetail; Германия: Zinnkraut; Франция: Prele des champs.

Името на растението произхожда от латински. Equisetum – конска опашка.

Разпространение. Цяла Европа, Северна Азия, Северна Африка, Канарските острови, Северна Америка.

Находища. Хвощът расте у нас в голямо изобилие навсякъде по влажните и крайречни места. Той е винаги спътник на цареви-

цата, засята по влажните места. Хвоцът се развива предимно на кисели почви, т.е. в които липсва вар.

Описание. Полският хвоц е многогодишно спорово растение. Коренището е кафяво-черно, силноразклонено, възлесто, с тънки корени и възчерни грудки. От него всяка година израстват два вида стъбла: спороносни (появяващи се в ранна пролет, неразклонени, кафяви, безхлорофилни), завършващи с цилиндрично спороносно класче, и летни безспорови, зелени. За медицински цели се ползват летните безспорови стъбла. Те са до 50 см високи, членести, прешленесторазклонени, зелени, набраздени. Клонките са изправени нагоре и обикновено повторно се разклоняват. Те са прешленовидно наредени по стъблото – долу по-дълги, постепенно скъсяващи се нагоре. Стъблото е с 6–19 добре развити ребра. Както стъблото, така и разклоненията му са твърди, грапави и жилави. Листата са недоразвити, люспести, сраснали, с 6–12 триъгълно-ланцетни зъбеца.

Употребяема част. Безполовото лятно стъбло заедно с клонките (*Herba Equiseti*).

Време за бране. Юни–август.

Химичен състав. Активно действащите вещества се недостатъчно проучени. Дрогата съдържа около 10 % силикати, горчиви вещества, до 5 % отхрачващи сапонини (еквизетрин), флавонови гликозиди, аконитова киселина, незначително количество дъбилни вещества, 3-метоксипиридин, алколоида палустрин, смоли, каротин (провитамин А), витамин С. Грудките и коренищата съдържат скорбяла. Пепелта е до 25 %, съдържа изключително голямо количество кремъчна киселина (до 80 %), свързана с органични съединения в разтворима форма.

Употреба. Хвоцът има изявено пикочогонно и кръвоспиращо действие. Поради това, че съдържа силициева киселина и нейните производни, действа и противотуберкулозно. Прилага се при кръвохрачене, маточни кръвоизливи, възпаление на пикочните пътища, при камъни в бъбреците и жлъчката и белодробна туберкулоза.

Употреба в българската народна медицина. Хвоцът се употребява още при напикаване, кръв в урината, албумин, воднянка, подагра, ревматизъм, стомашни болки, високо кръвно налягане, атеро-

склероза, кръвоизлив от белите дробове, хемороиди, повръщане на кръв и др. Външно хвоцът се ползва за бани и промивки при труднозарастващи рани, бяло течение, за гаргара при болки в гърлото. Пепелта от изгореното стъбло на хвоща е отлично средство против киселини в стомаха, лошо храносмилане и др. Във ветеринарната медицина билката се прилага в изсушено и стрито състояние за посипване на труднозарастващи рани и язви. Към семейство *Хвоцови* принадлежат и вариетните видове ***Equisetum hemale***, който се употребява за полиране на дърво, и ***Equisetum arvense*** – за полиране на цинкови повърхности.

Начин на употреба. 2 супени лъжици хвоц се вари 10 мин. в 500 мл вода. Пие се по една винена чаша 4 пъти дневно преди хранене.

Папрати

Таблица за определяне на семействата

1. Листната петура е разделена на спороносна и стерилна с целокрайна или перестонасечена част.	Ophioglossaceae. Змийски папрати
1* Листната петура не е разделена на спороносна и стерилна.	2
2. Листата са целокрайни.	Aspleniaceae. Изтравничеви папрати
2* Листата не са целокрайни.	
3. Листата под долната повърхност са с люспи или жлезисти власинки.	4
3* Листата по долната повърхност са голи или с редки прости власинки.	5
4. Листната дръжка е по-дълга от петурата.	Aspidiaceae. Аспидиеви папрати
4* Листната дръжка е равна или по-къса от петурата.	Aspleniaceae. Изтравничеви папрати
5. Спорите са с покривало (индузиум).	6
5* Спорите са без или със опадащо покривало.	10
6. Спорите са разположени под подвития ръб на листните дялове.	Dennstaedtiaceae. Орловопапратови
6* Спорите не са разположени под подвития ръб на листните дялове.	7
7. Индузиумът е щитовиден или бъбрековиден.	Aspidiaceae. Аспидиеви папрати
7* Индузиумът е с друга форма.	8
8. Листната дръжка е с надлъжна вдлъбнатина.	Athyriaceae. Атириеви папрати
8* Листната дръжка е без надлъжна вдлъбнатина.	9
9. Листната петура е неправилно вилужно разделена или перестонарязана, с назъбени делчета; индузиумът е цял, гол.	Aspleniaceae. Изтравничеви папрати
9* Листната петура е перестонаделена с целокрайни делчета; индузиумът е разделен на дялове, жлезист.	Thelypteridaceae. Телиптеридиеви папрати
10. Листата са дълбоко нарязани почти до средата на жилката.	Polypodiaceae. Сладкопапратови
10* Листата 1–4 пъти перести.	11
11. Листната петура е триъгълно яйцевидна, листната дръжка е до 2 пъти по-дълга от нея.	Thelypteridaceae. Телиптеридиеви папрати
11* Листната петура е ланцетна, листната дръжка е наполовина от дължината ѝ.	Athyriaceae. Антириеви папрати

Изтравничеви папрати

Таблица за определяне на родовете

1. Листата са цели, широколинейни и целокрайни.	3
Phyllitis. Волски език	
1* Листата са перести, перестонарязани или вилужно разделени, в очертанията не са линейни.	2
2. Листата са перестонарязани, отделните дялове (листчета) са свързани в основата, отдолу покрити с ръждиви или златисти люспи.	2
Ceterach. Златиста папрат	
2* Листата са просто или сложно-перести или вилужно разделени, без ръждиви или златисти люспи.	1
Asplenium. Изтравниче	

1. Род ASPLENIUM L.

Изтравниче

Описание. Многогодишни тревисти растения с късо коренище.

Листата са просто до сложно-перести или вилужно разделени. Спорангиите са събрани в групи (сори), разположени по дължината на жилките по долната повърхност на листовите дялове, покрити с люспи (индузиум).

Таблица за определяне на видовете

1. Листата са неправилно, вилужно разделени на теснолинейни, заострени и назъбени дялове.	3
<i>Asplenium septentrionale</i> (L.) Hoffm. Северно изтравниче	
1* Листата са просто или сложно-перести.	2
2. Листата са просто-перести.	3
2* Листата са двойно-перести или тройно-перести.	4
3. Дръжката на листната петура е черно-кафява; листните дялове са назъбени, приседнали.	4
<i>Asplenium trichomanes</i> L. Обикновено изтравниче	
3* Дръжката на листната петура е зелена; листните дялове са плитко нарязани с къса дръжка или клиновидно стеснени.	5
<i>Asplenium viride</i> Huds. Зелено изтравниче	

4. Листната петура в общото си очертание е удължено триъгълна, 1
двойно-переста или тройно-переста; дръжката на петурата е черна.

Asplenium adiantum-nigrum L. **Черно изправниче**

4* Листната петура в общото си очертание е с неправилно триъгълно- 2
яйцевидна форма, двойно-переста; дръжката на петурата е зелена.

Asplenium ruta-muraria L. **Стенно изправниче**

По нашите земи се срещат и са описани 9 вида.

сн. 259. Черно изправниче
(*Asplenium adiantum-nigrum* L.)

1. *Asplenium adiantum-nigrum* L. Черно изправниче. Многогодишно. Среща се по влажни каменисти места предимно в горите в цялата страна, от 300 до 1800 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 259)

2. *Asplenium ruta-muraria* L. Стенно изправниче. Многогодишно. Среща се из скални пукнатини и по каменни зидове в цялата страна до 1500 м надм. вис. Цъфти през пролетта и лятото до началото на есента.

3. *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm. Северно изправниче. Многогодишно. Среща се из скални пукнатини в цялата страна от 100 до 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото.

3. *Asplenium trichomanes* L. Обикновено изправниче. Многогодишно. Среща се по сенчести и влажни скалисти места в цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти през лятото.

4. *Asplenium viride* Huds. Зелено изправниче. Многогодишно. Среща се из пукнатини на варовити скали в цялата страна, между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото.

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Обикновено изправниче. *Asplenium trichomanes* L. (Дива папрат, Косатник, Малка папрат, Самодивска черна трева, Синджир папрат, Страшник, Страшниче, Черна папрат, Чернокос) и Северно изправниче – *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm. (Влакнеста папрат, Клинаво биле, Рядък косатник, Червен вятър, Самодивска черна трева, Църн вятър). Вярва се, че билката има силата да пропъжда злите сили, затова се полз-

ва за лечение на болести. Болните от изравници (изтровоено дете, родилка), безсъние, уплах се кадят с билката. Посочените обредни действия са част от баялния лечебен обред. Отвара от изравниче заедно със Сладкър (Самобайка), по 10 зърна черен пипер, черни стафиди и черен боб (бакла) се пие при скарлатина, а със сварената смес се налага при черна пъпка. Отвара от влакнест папрат във вино се пие при безплодие и настинка.

2. Род CETERACH

Златиста папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с късо, неразклонено коренище. Листата са пересто нарязани, кожести, отдолу с гъсти, ръждиви (златисти) люспи, под които са скрити спорите.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. *Ceterach officinarum* Willd.

Обикновена златиста папрат. Многогодишно. Среща

сн. 260. Обикновена златиста папрат
(*Ceterach officinarum* Willd.)

се из сухи и огрени от слънцето скални пукнатини в цялата страна, най-често в южните райони, до 1500 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта до края на лятото. (сн. 260)

3. Род PHYLLITIS

Волски език

Описание. Многогодишни тревисти растения с късо коренище. Листата са прости, широколинейни, целокрайни, в основата сърцевидни. Сорите са линейни, разположени по долната листна повърхност в две редици косо, от двете страни на средната жилка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

сн. 261. Обикновен волски език
(*Phyllitis scolopendrium*)

1. *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm. Обикновен волски език. Многогодишно. Среща се по сенчести, влажни скалисти места, из горите, предимно на дъбовия пояс, в цялата страна, от 500 до 1500 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 261)

Сем. Aspleniaceae – Изправничеви папрати

Обикновен волски език

Phyllitis scolopendrium (L.) Newm. (*Scolopendrium vulgare* Sm.)

Български народни наименования. Биволски език, Волски език, Еленов език.

Наименования в други страни. Русия: Листовик сколопендровый; Англия: Hart's-tongue fern; Германия: Hurschzunge; Франция: Langue de cerf.

Разпространение. Почти в цяла Европа, Средиземноморската област, Западна Азия, Япония, Северна Африка, Северна Америка, Азорските острови.

Описание. Волският език е многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, в горната част покрито с люспи и множество коренчета. Листата са сравнително едри, голи, кожести, до 30 см дълги, на върха тъпи или слабозаострени, целокрайни или със слаб вълнист ръб, почти вечнозелени, сърцевидни в основата си, с дълги дръжки, излизащи направо от коренището. Сорите са линейни, дълги, наредени в 2 редици косо спрямо средната листна жилка на долната страна на листната петура, като същевременно са успоредни помежду си.

Химичен състав. Неуточнен.

Употребяема част. В далечното минало в официалната медицина листата без дръжките (**Folia Scolopendri**).

Време за бране. Юли–септември.

Употреба. Билката действа отхрачващо, кръвоспиращо, подпомага заздравяването на раните. Прилага се при всички видове кашлица, кръвоизливи, чернодробни болести, гръдна жаба (успокоява болките). В народната медицина – при бронхит, кашлица, болести на далака, воден плеврит, албумин в урината, възпаление на бъбреците, а също и като чернодробно и пикочогонно средство.

Начин на употреба. Запарка: 1 супена лъжица дрога се залива с 1 чаена чаша вряща вода и след като изстине се прецежда. Доза за един ден.

Сем. DENNSTAEDTIACEAE

Орловопапратови

Род PTERIDIUM Scop.

Орлова папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с дълго коренище, покрито с четинести власинки. Листата са сложноперести. Сорите – линейни, почти слети, разположени под подвития ръб на листните дялове и обвити в ципесто и ресничесто покривало (индузиум).

сн. 262. Орлова папрат
(*Pteridium aquilinum*)

По нашите земи се среща и е описан 1 вид.

1. ***Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn. Орлова папрат.** Многогодишно. Расте из дъбовите, буковите и широколистните гори, храсталаците и сечищата в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 262)

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Орлова папрат (Конска папрат, Висока папрат, Едра папрат, Кюмюрджийска папрат, Папрат, Орлица папрат, Папра,

Папер, Папурдак) – **Pteridium aquilinum (L.) Kuhn.** – с отвара от орлова папрат се правят бани при обриви по кожата, а в комбинация с дюлеви листа – при курдишан.

Сем. ATHYRIACEAE

Атириеви папрати

Таблица за определяне на родовете

1. Едри растения, високи до 1,5 м; сорите са продълговати или бъбрековидни; покривалото е продълговато с ресничест ръб, недоразвито или липсва напълно.	1
<i>Athyrium. Женска папрат</i>	
1* Дребни растения, високи до 50 см; сорите са закръглени, разположени върху издутина; покривалото им е закръглено, без реснички.	2
<i>Cystopteris. Крехка папрат</i>	

1. Род ATHYRIUM Roth

Женска папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с дебело коренище. Листата са дълги 30–160 см, двойно- или тройно-перести. Сорите са продълговати или бъбрековидни, покривалото е с ресничест ръб, недоразвито или липсва.

сн. 263. Обикновена женска папрат
(*Athyrium filix-femina*)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Athyrium filix-femina* (L.) Roth. Обикновена женска папрат. Многогодишно. Покривалото се запазва до края. Расте по влажни сенчести места из гори и храсталаци в цялата страна, до 2100 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 263)

2. Род CYSTOPTERIS Bernh.

Крехка папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения със скъсено коренище. Листата са дълги 40–50 см, нежни, двойно- или тройно-перести. Сорите са кръгли.

сн. 264. Магданозена крехка папрат
(Cystopteris fragilis)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. Cystopteris fragilis (L.)

Bernh. Магданозена крехка папрат. (сн. 264) Многогодишно. Спорите са с остри бодилчета. Из сенчестите влажни, горски каменисти места в цялата страна, до 2300 м надм. вис. Цъфти лятото.

Семейство ASPIDIACEAE

Аспидиеви папрати

Таблица за определяне на родовете

1. Листата са простоперести, кожести.	3
<i>Polistichum. Многогоредник</i>	
1* Листата са сложноперести, тревисти.	
2. Сорите са без покривало; коренището е тънко.	2
<i>Gymnocarpium. Гимнокарпиум</i>	
2* Сорите са с покривало; коренището е дебело.	3
3. Покривалото на сорите е кръгло, прикрепено по средата си във вид на щитче; листните дялове са тъмнозелени, кожести, от едната страна с ушенце и с осилести зъбчета.	3
<i>Polystichum. Многогоредник</i>	
3* Покривалото на сорите е бъбрековидно, прикрепено с връзания си край; листните дялове са светлозелени, без ушички и осилести зъбчета	1
<i>Dryopteris – Мъжка папрат</i>	

1. Род DRYOPTERIS Adns.

Мъжка папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с коренища. Листата са дълги до 140 см, просто или сложно, най-често двойно- или тройноперести. Сорите са кръгли, покрити с бъбрековидно покривало.

Таблица за определяне на видовете

1. Листата са простоперести, листните дялове от втори порядък са 2 тъпо назъбени и свързани помежду си в основата.	
<i>Dryopteris filix-mas</i> . Обикновена мъжка папрат	
1* Листата са двойноперести, листните дялове са от втори порядък с 1 шиловидно заострени зъбци и не са свързани помежду си и в осно- вата.	
<i>Dryopteris carthusiana</i> . Бодлива мъжка папрат	

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

1. *Dryopteris carthusiana* (Vill.) H.P. Fuchs. Бодлива мъжка папрат. Многогодишно растение. Среща се по сенчести каменисти места в букови и иглолистни гори. Стара планина, Витоша, Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Родопи, Средна гора от 1200

сн. 265. Бодлива мъжка папрат
(*Dryopteris carthusiana*)

до 2000 м надм. вис. Цъфти лятото.

2. *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott. Обикновена мъжка папрат. Многогодишно растение. Среща се в широколистни и иглолистни гори с богати горски почви в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти през лятото. **Забележка:** В Странджа билката се среща и на 50 м надм. вис. (сн. 265)

Сем. Polypodiaceae – Папратови

Обикновена мъжка (противоглистна) папрат

Dryopteris filix-mas (L.) Schott. [*Aspidum filix-mas* Sw.,
Polypodium filix-mas (L.), *Nephrodium filix-mas* Stempel

Български народни наименования. Биволска папрат, Горска папрат, Мъжка папрат, Противоглистна папрат.

Наименования в други страни. Русия: Папоротник мужской; Англия: Male fern; Германия: Wurfarm; Франция: Fougère mâle.

Разпространение. В Средна Европа, Балканския полуостров, Италия, Кавказ, Северна и Средна Азия, Северна Африка, Северна и Южна Америка.

Описание. Противоглистната папрат е многогодишно тревисто растение. Коренището е късо, полегнало, дълго до 25 см, дебело, черно-кафяво отвън, с множество тънки коренчета. От предната му млада част излизат пъпките на листата, а задната стара част постепенно увяхва. Няма надземно стъбло. Листата са дълги до 1 м, с до 30 см дълги дръжки, покрити с многобройни тънки, ципести, кафяви люспи. Отгоре листата са тъмнозелени, в очертание елипсовидно-продълговати, заострени, с двойно пересто-разделени петури. Листчетата (сегментите) са приседнали и заловени едно за друго. Младите листа са завити охлювообразно, като се появяват над земята едва на третата година от образуването им. Сорите (купчинките спорангии) се развиват на долната част на листата от двете страни на средната жилка на листчетата (сегментите) и са покрити с ципесто, бъбрековидно покривало (индузиум).

Химичен състав. Сбор от биологично активно действащи вещества, които носят общото наименование суров филицин. От суровия филицин са изолирани редица кристални вещества: филоксова (папратова) киселина (чист филицин), флаваспидова киселина и албаспидин. Всички тези съединения са производни на флороглуцина и маслената киселина. Дрогата съдържа още етерично масло, аспидиол, нишесте, захароза, дъбилни и горчиви вещества, тлъсто масло и др.

Употребяема част. В официалната медицина в далечното минало са използвани коренищата (**Rhizoma Filicis-maris**).

Време за бране. Март–април, август–октомври.

Употреба. Прилага се главно против тении, глисти и метил при човека и животните.

Употреба в българската народна медицина. Коренищата на мъжката папрат се прилагат при подагра и ревматизъм, а външно – за бани при кожни обриви и разширени вени.

Внимание. Употребата на растението да става само под лекарски контрол!

2. Род GYMNOCARPIUM Newm.

Гимнокарпиум

Описание. Многогодишни тревисти растения с тънко коренище. Листата са дълги до 50 см, сложни двойно-перести, съставени от 3 добре разчленени части. Сорите са кръгли, разположени по долната повърхност в горната част на листните делчета.

сн. 266. Дъбов гимнокарпиум
(Gymnocarpium dryopteris)

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. **Gymnocarpium dryopteris (L.) Newm.** Дъбов гимнокарпиум. Многогодишно. Трите части на петурата са еднакви по размер, голи, светлозелени. По нашите земи се среща из сенчести места в широколистните и иглолистните гори в цялата страна, между 600 до 2200 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 266)

3. Род POLYSTICHUM Roth.

Многоредник, наваличе

Описание. Многогодишни тревисти растения с къси и дебели коренища. Листата са просто- и сложно-перести, кожести, които се запазват през зимата. Сорите са кръгли, с покривало, разположени покрай средната жилка на листните делчета.

Таблица за определяне на видовете

1. Листата са просто-перести, най-долните дялове са триъгълни и с малко ушенце в основата, останалите са сърповидно извити; всички дялове са осилесто напилени.	2
<i>Polystichum lonchitis</i>. Кониевиден многоредник	
1*Листата са двойно-перести.	
2. Листата са кожести, листните дялове – приседнали, яйцевидно-продълговати, напилени с остри шиловидни връхчета, най-долното делче е значително по-голямо от останалите.	1
<i>Polystichum aculeatum</i>. Бодлив многоредник	

2*Листата са нежни, листните дялове са на къси дръжчици, яйцевид- 3
нопродълговати, назъбени, с къси четинки в най-долното пределно
делче, по-голямо от останалите.

Polystichum setiferum. **Четинест многоредник**

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

1. **Polystichum aculeatum (L.) Roth. Бодлив многоредник.** Многогодишно. Расте по сенчести каменисти места в цялата страна, между 300 до 2200 м надм. вис. Цъфти през лятото.
2. **Polystichum lonchitis (L.) Roth. Копиевиден многоредник, наваличе.** Многогодишно. Расте по сенчести каменисти места из планините на цялата страна, между 900 и 2400 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 267)
3. **Polystichum setiferum (Forsk.) Roth – Четинест многоредник.** Многогодишно. По сенчестите каменисти места. Източна и средна Стара планина, Витоша, Беласица, Рила, Родопи и Странджа, между 300 и 900 м надм. вис. Цъфти през лятото.

Използване на билката в
Българската народна медицина,
лечителско изкуство и тради-
ция.

Копиевиден многоредник, Наваличе (Навалниче, Навалче, Навал, Сърповидна папрат, Копиевиден многоредник) – **Polystichum lonchitis (L.) Roth.** Според народните вярвания билката има способността да привлича купувачи, предизвиква „навалица“. Затова с нея в миналото са се закичвали бакалниците, кръчмите, дюкяните и пр. Отвара от листа на навалчето се пие при безсъние, стряскане насън, уплах. С нея се къпят деца при мундарлък (болест по кожата на кърмачетата със ситни червени пъпчици по лицето и главата, които секретират жълта течност).

сн. 267. Копиевиден многоредник, наваличе
(*Polystichum lonchitis*)

Змийскоезикови папрати

Таблица за определяне на родовете

1. Стерилният дял на листата е ланцетен до яйцевиден, целокраен с мрежовидно жилкуване; споростният дял на листата е във вид на линейно класче.	2
<i>Ophioglossum. Змийски език</i>	
1* Стерилният дял на листата е пересто-насечен на бъбрековидни, полулунни или неправилни продълговати делчета с вилужно жилкуване; споростният дял на листа е във вид на метлица или сложен грозд.	1
<i>Botrychium. Лунна папрат</i>	

1. Род POLYSTICHUM Roth.

Многоредник, наваличе

Описание. Многогодишни тревисти растения с дълго коренище. Листната петура се състои от две части: стерилна, просто- или сложно-переста и спороносна (фертилна), с формата на метлица или грозд. Спорангиите са ръждивокафяви, разположени в два реда по разклоненията на спороносната част.

сн. 268. Лунна папрат
(*Botrychium lunaria*)

По нашите земи се срещат 2 вида.

1. ***Botrychium lunaria* (L.) Swartz.** Лунна папрат. Многогодишно. Стерилната част на листата е с бъбрековидни или полулунни делчета. Расте из ливади и горски поляни. Западните планини на България, между 100 и 2500 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 268)

2. Род OPHIOGLOSSUM L.

Змийски език

Описание. Многогодишни тревисти растения с късо коренище. Листната петура е съставена от стерилна и спороносна (фертилна) част: стерилната от 1, рядко от 2 широколанцетни листа,

с мрежесто жилкуване, в основата с влагалище; спороносната – с дълга ос, която завършва с линейно класче, наредени в два реда спорангии.

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. **Ophioglossum vulgatum L. Обикновен змийски език.** Многогодишно. Расте из влажни ливади, пасища и горски поляни. В планините на Централна и Западна България, до 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото, до края на есента. (сн. 269)

сн. 269. Обикновен змийски език
(*Ophioglossum vulgatum* L.)

Сем. POLYPODIACEAE

Сладкопапратови

Род POLYPODIUM L.

Сладка папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с дълги, сладки коренища. Листата са почти кожести, пересто-нарязани. Сорите са кръгли, без покривала, наредени по долната повърхност от двете страни на средната жилка на дяловете.

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. **Polypodium vulgare L. Обикновена сладка папрат.** Многогодишно. Расте по влажните и сенчести скални пукнатини в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 270)

сем. Polypodiaceae – Папратови

Обикновена сладка папрат

Polypodium vulgare L.

Български народни наименования. Дребна папрат, Обикновена сладка папрат, Сладък корен, Навалник, Сладун, Райково коренче.

Наименования в други страни. Русия: Многоножка обыкновенная; Англия: Polypody; Германия: Tüpfelfarn; Франция: Réglisse sauvage.

сн. 270. Обикновена сладка папрат
(*Polypodium vulgare* L.)

Разпространение. В Европа, особено Италия, Балканския полуостров, Кавказ, Средна Азия, Западен Сибир, Мексико, Хавайските острови, Южна Африка, Америка.

Описание. Обикновената сладка папрат е дребно, тревисто, високо до 40 см многогодишно спорово растение. Коренището е хоризонтално, пълзящо, често разпростиращо се и над земята, с нагъсто нишковидни коренчета, покрито с кафяви ланцетни, заострени на върха люспи. При сдъвкване отначало е сладко на вкус, след което става блудкаво, неприятно. Листната дръжка е белезникава при

основата си и с членче, което се отчупва след изсъхването си. Листата са кожести, разположени в две редици, почти вертикално по горната повърхност на коренището, до 30 см дълги, голи, продълговато-ланцетни или продълговати, дълбоко пересто нарязани, светлозелени. Листните дялове са линейно-ланцетни, слабозаострени или тъпи на върха. Сорите са кръгли, с 2 редици по листните дялове, без индузиум. Спорите са жълтеникаворъждиви, с брадавички по повърхността (лупа).

Употребяема част. Коренището (*Rhizoma Polypodii*, *Rhizoma Filicis dulcis*).

Време за бране. Септември–октомври.

Химичен състав. До 5 % захари, до 8 % тлъсто масло, смолисти, дъбилни, белтъчни и слузни вещества, манит, целулоза, ябълчена киселина, сапонини, малко етерично масло, горчиви вещества, до 3,5 % минерални соли, в които преобладава калцият. В дрогата са намерени стеаринова и глицерицинова киселина, норциклоартанол и циклоартанон.

Употреба. Коренището действа противокашлично, жлъчегонно, противоглистно. Препоръчва се за лечение на черния дроб и жлъчката, кашлица от различен произход, болки в ставите при ревматизъм, против глисти.

Употреба в българската народна медицина. Билката се препоръчва при задух, хемороиди, начална туберкулоза, възпаление на жлъчката и черния дроб, като слабително средство и др.

Начин на употреба. 1 супена лъжица от коренището се вари в 500 мл вода 10 мин. Пие се по 1 винена чашка 4 пъти дневно преди хранене.

Сем. THELYPTERIDACEAE

Телиптеридиеви папрати

Таблица за определяне на родовете

1. Листата са двойно-перести, покрити с власинки; долните са два дяла от I порядък, извити надолу; листните дръжки са с ръждивокафяви люспи.	1
<i>Phegopteris. Букова папрат.</i>	
1* Листата са двойно-перести, младите листа са с разпръснати власинки, възрастните – голи; долните два дяла са от I порядък, разпелени хоризонтално; листните дръжки са без люспи.	2
<i>Telypteris. Телиптерис</i>	

1. Род PHEGOPTERIS (C. Presl) Fee

Букова папрат

Описание. Многогодишни тревисти растения с тънко коренище. Листата сложни, двойно-перести, листните дръжки са с ръждивокафяви люспи. Спорите разположени едни до други покрай ръба на делчетата.

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. ***Phegopteris connectilis* (Michx) Watt. Букова папрат.** Многогодишно. Расте по скалистите сенчести места из широколистните и иглолистните гори, в цялата страна, между 1000 и 1900 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 271)

сн. 271. Букова папрат
(*Phegopteris connectilis*)

Телиптерис

сн. 272. Блатен телиптерис
(*Telypteris telypteroides*)

Описание. Многогодишни тревисти растения с тънко коренище. Листата са сложни, двойно-перести, листните дръжки са без люспи. Сорите са закръглени или бъбрековидни, покривалото пада рано.

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. *Telypteris telypteroides* (Michx)

Нолуб. Блатен телиптерис. Многогодишно. Расте по крайбрежните части на блата и езера, из мочурливи места, до 1000 м надм. вис. Цъфти през лятото. (сн. 272)

Голосеменни

Таблица за определяне на семействата

1. Ниски храсти с тънки начленени клонки; листата са люсповидни, кафеникави.	2
<i>Ephedraceae. Ефедрови</i>	
1* Дървета или големи храсти с неначленени клонки; листата са игло-видни или люсповидни, вечнозелени.	2
2. Двудомни ниски дървета с плоски игловидни меки листа; женските цветове са единични в основата на листата; семената са обхванати частично от месеста червена обвивка (арилус).	4
<i>Taxaceae. Тисови</i>	
2* Еднодомни високи дървета или двудомни храсти с твърди игловидни или люсповидни листа; женските цветове са събрани в шишарки, в основата на листата или по върховете на клонките, след узряване на семената са твърди или месести; семената са със или без крилце.	3
3. Листата са последователни, единични или по 2–5 в снопчета; зрелите шишарки са вдървенели.	3
<i>Pinaceae. Борови</i>	
3* Листата са игловидни в прешлени по три или люсповидни, срещуположни, зрелите шишарки са месести.	1
<i>Cupressaceae. Купарисови</i>	

Сем. EPHEDRACEAE

Ефедрови

Род EPHEDRA L.

Ефедра

Описание. Дребни двудомни храсти с тънки изправени или катерливи срещуположни или събрани по 3–4 начленени стъбла. Листата са люсповидни, сраснали в основата си. Мъжките шишарки са 4–24, покрити с ципести листчета; женските шишарки са 2–6 по върховете на клоните, при узряване на семената стават сочни, с червеникав цвят.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

сн. 273. Обикновена ефедрa
(*Ephedra distachya* L.)

1. *Ephedra distachya* L. Обикновена ефедрa. Многогодишно. Дребен храст с изправени или полегнали клонки. Вирее по сухите варовикови скали и пещъчливи места, нарядко: Черноморско крайбрежие – Балчишко, Варненско, между Айтос и Бургас, Предбалкан, Софийска котловина, Родопи, Горнотракийска низина, Странджа – край река Велека, до 600 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. (сн. 273)

Сем. Ефедрови – Ephedraceae

Обикновена ефедрa
Ephedra distachya L.

Български народни наименования. Ефедрa.

Наименования в други срани. Русия: Хвойник двуколосковый; Англия: Great shrubby horsetail; Германия: Gewöhnliches Meertraubchen; Франция: Reisin de mer.

Разпространение. Южна и Източна Европа.

Описание. Малко храстче със силно разклонени изправени и прешленести стъбла, високо до 50 см. Листата са 2–4, ципести, сраснали в основата си във вид на влагалище. „Цветовете“ са жълти, дребни, еднopolови. Мъжките са на групи по много, покрити с две ципести листчета, а женските са събрани по две на върховете на клонките и са обхванати с 2 до 4 покривни листчета, които при узряването на семената стават месести и червени.

Използваема част. Надземната част

Време за събиране. По време на цъфтежа: май–юни.

Химичен състав. Местната ефедрa съдържа до 0,28 % алкалоиди – главно D-псевдоефердин, L-ефердин, метилефердин, дъбилни вещества, пирокатехини, смоли и др.

Действие. Антиастматично. Стимулант на сърдечносъдовата система, възбужда центъра на дишането, повишава кръвното на-

лягане, разхлабва бронхиалната мускулатура, разширява зениците.

Употреба в българската народна медицина. Използва билката при задух, копривна треска, бронхит, магарешка кашлица, хрема, ниско кръвно налягане, очни болести, ревматизъм и др. Външно билката се прилага за компреси при кожни обриви и за налагане при възпаление на носната лигавица.

Начин на употреба. 1 супена лъжица от билката се вари 5 мин. в 400 мл вода – максимална дневна доза. Пие се по равни количества 3 пъти дневно преди хранене. Да не се употребява от хора с високо кръвно налягане!

Сем. PINACEAE

Борови

Таблица за определяне на родовете

1. Листата (иглите) от 2 до 5 са събрани в снопчета върху скъсени клонки.	3
<i>Pinus. Бор</i>	
1 * Листата (иглите) са разположени единично по клонките.	
2. Листата са плоски, с две бели восъчни ивици по долната повърхност; шишарките са изправени, след узряване на семената падат люспа по люспа.	1
<i>Abies. Ела</i>	
2 * Листата са ромбоични, жлебовидни или триъгълни, без бели ивици по долната повърхност, шишарките са увиснали, след узряване на семената опадат цели.	2
<i>Picea. Смърч</i>	

1. Род ABIES Mill.

Ела

Описание. Еднодомни растения с пирамидална корона и вечнозелени плоски игловидни листа с 2 бели восъчни ивици по долната повърхност. Женските шишарки са цилиндрични, изправени, след узряване на семената люспите им опадват поотделно. Семето е с ципесто крилце.

сн. 274. Обикновена ела
(*Abies alba* Mill.)

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. *Abies alba* Mill. Обикновена ела. Многогодишно дърво. Среща се като съставна част на дъбовите и буковите гори: Стара планина, Витоша, Западните гранични планини, Пирин, Рила, Средна гора и Родопите, между 400 и 2000 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта. (сн. 274)

Сем. Pinaceae – Борови

Обикновена ела

Abies alba Mill.

Български народни наименования. Ардъч, Елха, Елша, Бяла ела, Ела, Елъ, Гребеновидна ела, Чам.

Наименования в други страни. Русия: Пихта белая; Англия: Silver fir; Германия: Weisstanne; Франция: Sapin de lorraine.

Разпространение. Северна и Южна Европа, европейската част на Русия, Украйна.

Ботаническо описание. Елата е дърво, високо до 65 м, със силно развита коренова система. Короната е почти цилиндрична. Клоните са хоризонтално разперени; по долната част на стъблото те падат рано. Листата са иглести, врязани или заострени на върха, гребеновидно двуредно разположени, с две сребристи ивици отдолу. Листата по плодните клончета стърчат нагоре. Зрелите шишарки са изправени, разположени в пазвите на листата (мъжките и женските върху различни клонки). При узряването те се разрушават люспа по люспа, така че до следващата пролет остават на дървото само техните оси. Семето е обратно конично, със светлокафяв цвят, снабдено с почти 3 пъти по-голямо ръждиво-червеникаво крилце. Цъфти през пролетта, семената узряват през есента. Цялото растение има приятен аромат на балсам.

Използваема част. Иглите, свежите клонки, незрелите шишарки (докато имат още зелен цвят).

Време за бране. Юни–август.

Химичен състав. Цялото растение съдържа смола, в състава на която влизат около 30 % етерично масло, към 10 % абиетинова киселина, янтарна киселина, горчиви и багрилни вещества и др. Клонките съдържат 0,25–0,70 % етерично масло. В състава на етеричното масло влизат сантен, алфа-пинен, камфен, бета-пинен, лимонен, оцимен, р-цимол, борнилацетат, лауралдехид, децилалдехид, ексквиптерпен и др. Листата (иглите) съдържат катехинови танини, токоферол (витамин Е), витамин С и др. Семената съдържат 1,8 % етерично масло, в състава на което влизат лимонен, 1-алфа-пинен и др.

Действие и употреба. Клонките, иглите и семената на елата в свежо състояние намират приложение в нашата народна медицина при заболяване на дихателните органи и при изтощен организъм след боледуване. Етеричното масло се употребява за освежителни бани. Декоративно растение.

Начин на употреба. Дрогата се нарязва ситно и със захар се сварява на сироп, от който се пие по 1 супена лъжица 3–4 пъти на ден

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Обикновената ела (*Abies alba* Mill.) според народните вярвания е прокълната дърво, защото не се е поклонила на Св. Богородица: произлязла е от девойка, разделена от любимия си. Мястото около елата е опасно – там си почиват самодивите, събират се дяволите – да се съветват с тартора си. Лошо място са и локвите около изкъртените дънери на елови дървета. В Малкотърновско се вярва, че лековитостта на целебните изворчета идва от растящите наоколо ели. За лек от елата се ползват пъпките, смолата (чамсакъз – тур.), кората, листата (иглите) и шишарките. Отвара от елови пъпки (или ракиен извлек) има потогонен, пикочогонен и възбуждащ ефект; такава отвара помага и при лошо храносмилане, сух корем (сърцебол) и кашлица. При кървав дрисък се гълтат с вода цели зърна от смола на ела. Смолата още се ползва за мазане при рани и като съставка в мехлеми за тях. Настойка от смола в зехтин помага при вътрешни болести. Чай от кората и листата на елата с вода или вино се ползва за пиене или промивка при живеница, гърлица, скарлатина, рани, циреи. При маясъл (хемороиди) се пие по 1 винена чашка, един час преди хранене студена, прецедена отвара от 20–30 шишарки от елха, врели 20 мин. в 500 мл вода.

При същия проблем се ползва и мехлем, приготвен от чисто масло, чамсакъз и восък. Със смес от елова смола, олио и восък се мажат циреи, за да пробият. С елови клонки се опушват помещения, в които лежат болни.

2. Род PICEA A. Dietr.

Смърч

Описание. Еднодомни дървета с пирамидална корона и вечнозелени игловидни, жлебовидни листа, разположени поединично, спирално или почти в два реда. Женските шишарки са цилиндрични, увиснали, след узряване на семената опадат цели. Семето е с ципесто крилце.

По нашите земи се среща само 1 вид.

1. **Picea abies (L.) Karts. Обикновен смърч.** Многогодишно дърво. Образува самостоятелно обширни гори или влиза в състава на иглолистно-букови гори: Стара планина, Витоша, Западните гранични планини, Пирин, Рила, Средна гора и Родопите, между 1400 и 2000 м надм. вис. Живее 300–500 години, понякога и повече. Цъфти в края на пролетта. (сн. 275)

сн. 275. Обикновен смърч
(Picea abies)

Сем. Pinaceae – Борови

Обикновен смърч

Picea abies (L.) Karts.

Български народни наименования. Европейски смърч, Обикновен смърч, смърч, Червена ела.

Наименования в други страни. Русия: Ель обыкновенная; Англия: Norway spruce; Германия: Gemeine Fichte; Франция: Sapin du nord.

Находища. В Северна и Средна Европа, европейската част на Русия, на юго-запад и на юг до Пиренеите, Алпите, Тирол, Карпатите, Балканския полуостров.

Описание. Смърчът е до 50 м високо, красиво дърво. Короната е конусовидна, с хоризонтално разположени или увиснали клони. Кората на по-младите дървета е сиво-зелена, а впоследствие става тъмносиня или червено-синкава, напукава. Пъпките са яйцевидно конични, заострени, сиво-кафяви. Върхните пъпки са покрити със спирално завити игли. Листата (иглите) са лъскави, яркозелени до тъмнозелени, единични, четириръбести, в прорез ромбовидни, до 3 см дълги, до 1,5 мм широки, спирално разположени поединично, на гъсто по младите клонки. Мъжките шишарки са разположени поединично в пазвите на листата. Микроспорофилите са с два прашника. Поленовите зърна са летателни мехурчета. Женските шишарки са виолетови, червени или зеленикави. Те се развиват поединично по върха на короната, в краищата на клоните от предишната година. Отначало (преди опрашването) те са изправени, след опрашването увисват надолу, като остават увиснали по дървото дълго време. Шишарковите люспи са гладки, кожести, светло- или червено-кафяви. Семето е сиво-кафяво, 4–5 мм дълго, със светлокафяво, до 15 мм дълго крило. Дървесината е белезникава или светложълтеникава. Сенкоиздръжливо растение.

Използваема част. Дървесина, кора, млади клонки и др.

Време за бране. През цялата година.

Химичен състав. Кората съдържа дъбилни вещества, балсам и др. Дървесината съдържа сложна смес от различни органични съединения, а също и арабоксилоуронид, в състава на който влизат уронова киселина и остатък от арабофуранози. Иглите и листните клонки съдържат етерично масло. В състава на шишарките влизат борнилацетат и други естери. Семената съдържат бързо изсъхващо тлъсто масло, суров протеин, безазотни екстрактни вещества.

Употреба. Дървесината се използва за получаване на медицински въглен на прах (**Carbo activatus**), който се употребява като абсорбционно средство и като противоотрова при отравяне с алкалоиди и фосфорни съединения. От кората се получават дъбилни материали, които се прилагат за получаване на медицински катран, колофон, дървесинен оцет. От балсама се получава терпентиново масло.

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Използва младите клонки на растението, които се събират заедно с пъпките, нарязват се още свежи и се сваряват със захарен сироп, който е ефикасно средство при кашлица и други възпаления на дихателните пътища, при рахит, скорбут и др. Извлекът от иглите на растението свежо състояние се прибавя във водата за къпане на децата за освежаване и при екземи. Етеричното масло, получено от растението, се употребява в медицината, парфюмерията и козметиката. При сухата дестилация на дървесината се получават редица за медицината суровини като смола, терпентин, колофон и др. Медоносно растение.

3. Род PINUS L.

Бор

Описание. Еднодомни или двудомни дървета или храсти с разперена корона и вечнозелени листа, събрани в сночета по 2–5 върху скъсени клонки. Женските шишарки са яйцевидни или продълговати, разположени по върховете на клоните, насочени встрани или надолу. Семето е с ципесто крилце.

Таблица за определяне на видовете

1. Листата са тънки, нежни, светлозелени, събрани в сночке по 5; женските шишарки са продълговати.	3
<i>Pinus peuce. Бяла мура</i>	
1 * Листата са дебели, твърди, тъмнозелени, събрани в сночке по 2; женските шишарки са яйцевидни.	2
2. Храсти с полегнали клонки (рядко ниски дървета); листата са тъмнозелени; шишарките са тъпи, дълги до 4 см.	1
<i>Pinus mugo. Клек</i>	
2* Дърветата са с разперена корона; листата са сиво-зелени, шишарките са остри, по-дълги от 4 см.	3
3. Листата са дълги 8–16 см; шишарковите люспи са отвън смолисто-черни, отвътре – светлокафяви.	2
<i>Pinus nigra. Черен бор</i>	
3* Листата са дълги 3–7 см; шишарковите люспи отвън и отвътре са светлокафяви.	4
<i>Pinus sylvestris. Бял бор</i>	

По нашите земи се срещат 5 вида.

1. **Pinus mugo Turra. Клек.** Многогодишни храсти или по-рядко ниски дървета. Широко разпространени във високопланинските пояси, между 1700 и 2300 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.
2. **Pinus nigra Arn. Черен бор.** Многогодишно дърво. Вирее главно по варовикови почви в предпланинските и планинските пояси между 700 и 1600 м надм. вис. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.
3. **Pinus peuce Griseb. Бяла мура.** Многогодишно дърво. Образува общества в нашите планини, между 1200 и 2200 м надм. вис. Терциерен реликт и балкански ендемит.
4. **Pinus sylvestris L. Бял бор.** Многогодишно дърво. Образува обширни гори или участва в състава на широколистни и смесени иглолистни гори, от 1000 до 2200 м надм. вис. Лечебно! (сн. 276)

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и тради-

ция. Белият бор. **Pinus sylvestris L.** се смята за лошо дърво – в него се крие Дяволът, когато Господ го подгони. Белият бор е зелен и през зимата, защото Дяволът седи под него и чака да цъфне и върже плод. Под бора си почиват и Самодивите. Бориката не се пали от двете стани едновременно, защото така запалена е инструмент на Чумата. При мрачасване (плач) на пеленаче, свекървата запалва у дома седем борини и ги хвърля по посока на огъня, разпален от орачи, наричайки: „На ти плач, дай ми мират“. При главоболие се прави кръвопускане за изтегляне на лошата кръв: върху предварително порязани места по тялото на болника се захлупват кравешки рогове, във всеки от които предварително се слага по малко горяща борина. Страдащият от припадъци се напушва (накадява) под запалени с борина кълчища. Сърбящи обриви се горят с борина. Често уриниране се лекува с лежане върху затоплени чамови дъски. Боровата дървесина и кора са в състава на отвари за жабурене при нежит и зъбобол и за

сн. 276. Бял бор
(*Pinus sylvestris* L.)

пиене при сърдечносъдови проблеми. С отвара от борови клонки се правят бани при ревматизъм. Отварата от пъпки на бор се ползва при трудно уриниране, лошо храносмилане, стомашна язва, кашлица. Отвара от млади борови връхчета помага при кашлица, бронхит, сварени в мед млади шишарки помагат при задух. Отвара от зелени борови шишарки се пие при разстройство и туберкулоза: 100 г борови връхчета се варят в 1,5 л вода с небетшекер и мед до извирането ѝ до 500 мл. Пие се по 2 супени лъжици 3 пъти дневно след хранене. С борова смола се мажат циреи и наранени ходила, използва се и за превързване на труднозарастващи прорезни рани (след промиване със смрадлика). Боровата смола се гори и с нея се накадява при болки в ушите. Няколко зърна, приети вътрешно, предпазват от холера. Стрита на прах, боровата смола влиза в състава на мехлеми. Възпаленото място се нагрива със смес от олио, восък и борова смола, за да пробие навън гнойта. Напукани пети и рани от изгаряне и попарено се намазват с борова смола. С боров катран се опушват помещения за пречистване на въздуха; с него се запълват проядените зъби. Катран, размесен с прясно мляко, се пие при туберкуозна кашлица. Катранът влиза в състава на мехлеми за рани при хора и животни, на мехлеми за намазване при косопад и ревматизъм. В смес с животинска мас катранът се ползва за мазане при ревматизъм, сърбежи, краста, маясъл, живеница, циреи, въшки, дървеници, лишеи.

сн. 277. Обикновен тис
(*Taxus baccata* L.)

Сем. PINACEAE

ТИСОВИ

Род TAXUS L.

Тис

Описание. Двудомни ниски дървета с вечнозелени линейно-ланцетни, плоски, единични или спирално разположени по клонките листа. Мъжките шишарки – единични, в пазвите на листата, съставени от десетина тичинки; женските – от 6 люспени листчета. Семето е сферично, частично обхванато от месеста червена обвивка (арилус), сладка на вкус и ядовита.

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. **Taxus baccata L. Обикновен тис.** Многогодишно ниско дърво. Расте из сенчестите планински гори главно със северно изложение, от 200 до 1700 м надм. вис. Цъфти през лятото. Отровно! – с изключение на червената месеста обвивка (арилуса). (сн. 277)

Сем. CUPRESSACEAE

Кипарисови

Род JUNIPERUS L.

Хвойна, Смрика

Описание. Двудомни храсти или еднодомни дървета с изправени или полегнали стъбла, с вечнозелени игловидни или люсповидни листа, разположени поединично или по 3 в прешлени. Мъжките шишарки са съставени от голям брой люсповидни тичинки; женските – от 3 или повече люспи, които след узряване стават месести и се сливат, като образуват сферично плодче – галбула.

Таблица за определяне на видовете

1. Месестите шишарки (галбулите) са червено-кафяви, без въсъчен налеп; листата отгоре са с изпъкнала средна жилка, от двете ѝ страни с белезникави ивици.	2
<i>Jniperus oxycedrus L. Червена хвойна</i>	
1 * Месестите шишарки (галбулите) са синкаво-черни, покрити с белезникав въсъчен налеп; листата отгоре са без изпъкнала средна жилка, по средата с 1 белезникава ивица.	1
<i>Jniperus communis L. Обикновена хвойна</i>	

По нашите земи се срещат 5 вида.

1. Jniperus communis L. Обикновена хвойна. Многогодишен храст. Расте по сухите и каменисти склонове, скали и храсталаци, по-рядко в широколистни или иглолистни гори в цялата страна, от 200 до 1700 м надм. вис. Цъфти през пролетта. Лечебно! (сн. 278)
2. Jniperus oxycedrus L. Червена хвойна. Многогодишен храст. Среща се по сухите и топли каменисти предпланински склонове и храсталаци в цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти през пролетта.

Използване в българската народна медицина, лечителско изкуство и традиция. Обикновена хвойна – **Jniperus communis L.** и Червена хвойна – **Jniperus oxycedrus L.** (Ардъч, Боровица, Клек,

Смирка). С помощта на две сухи хвойнови дървета обредно се добива нов (жив) огън – на големи християнски празници, при основаване на ново селище, а също при опасност от епидемии по хората и животните. За предпазване от злите сили на вратите, прозорците и комина се поставят хвойнови клонки. От хвойнови клонки българомохамеданите в Източните Родопи палят пасхални огънове (обичаят Паскале), през които прекарват добитъка за здраве. Огънят се прескача и от хората, за да не ги бодат тръните по краката, да не ги хапят змиите и за да са плодови домашните животни. Хвойновите огънове в Родопите се прескачат и на Гергьовден – за предпазване от змии, вълци и природни действия. Някъде се палят такива огънове и по дворовете; докато трае прескачането в тях, се пекат яйца, които после децата изяждат. Страдащите от горска майка (плачливи през нощта деца) се накарват с изгорена върху керемиди овча вълна с хвойнови иглички в нея (със съответното баяне). Сурови плодове от хвойна (от 2 до 10 броя дневно), като и чай от тях се приемат при: трудно уриниране, болки в стомаха и бъбреците, червен вятър, подагра, маясъл (хемороиди), кожни обриви, пясък и камъни в пикочния мехур и бъбреците, лош дъх, киселини, сух корем, настинка, воднянка, шарка, треска, за пречистване на кръвта и подобряване на храносмилането. С отвара от плодовете на хвойна се правят промивки при сугреби, а също и инхалация при кашлица и задух. При хемороиди се пие отвара от плодовете на хвойна във вино и ракия. С плодовете на хвойна се накарват помещения за пречистване на въздуха. Стритите на прах заедно с листата и връхчетата на планинския клек се употребяват за гаргара, а също и за лечение на безплодие, проблеми при менструалния цикъл чрез промивки и пиене. Смес от счукани хвойнови зърна и мед помага при проблеми в жлъчния мехур. Отвара от млади хвойнови клонки и листа се ползва като слабително средство.

сн. 278. Обикновена хвойна
(*Juniperus communis* L.)

Семейство розоцветни

Rosaceae

Във всичките сухоземни области на земното кълбо има представители на семейство **Розоцветни (Rosaceae)**. **Розоцветните (Rosaceae)** в своята еволюция са се заселили както в крайбрежните равнини, така и в предпланините и планините, изкачват се, макар и с малко видове, и в алпийските части на високите планини. Установено е, че диворастящите и култивираните представители на семейство *Розоцветни* включват над 120 рода с около 2000 вида – треви, храсти и дървета, с последователно наредени листа и петчленни (много рядко четиричленни) цветове. В природата на нашата страна от тях се срещат, в относително голямо разнообразие, над 200 вида, обединени в над 20 рода.

Розоцветните (Rosaceae) имат характерни плодове, по които лесно се разпознават. Цялото им плодово многообразие се събира в 4 типа: 1. Сборен плод с мехурки или орехчета. 2. Лъжлив плод с орехчета. 3. Ябълковиден плод. 4. Костилков плод.

Розоцветните растения съпътстват човешкия живот от дълбока древност. Още преди хиляди години човекът е започнал да използва плодовете им за храна (глог, трънка, слива, круша, праскова, джанка, вишна, череша и пр.), а с отвара от цветовете им да лекува различни болести. По-късно и съвременната наука е установила, че голяма част от розоцветните растения съдържат в своите части: цветове, стъбла и корени, биологично активни вещества. Те съдържат дъбилни вещества, флавонови и пектинови вещества, захари, етерично масло. Днес тези растения са ценен източник за получаване на редица суровини (глог, маслодайна роза, шипка и пр.), използвани в официалната медицина. А и не можем да си представим нашата трапеза без ябълки, круши, сливи, ягоди, череши, праскови, кайсии, дюли, вишни, глог, трънка и приготвените от тях сладка, сиропи, нектари, компоти и ликьори! Аромата на розите! Тяхната красота датира от векове. Всичко това ни даряват розоцветните растения.

Нека разгледаме ботаническите представители на това голямо семейство, които често се срещат у нас, но ние понякога незаинтересовано ги отминаваме.

Семейство **Розоцветни (Rosaceae)** се разделя на 4 подсемейства:

I. Spireoidae.

II. Rosoidae.

III. Pomoidae.

IV. Prunoideae (Сливови).

1. Видовете от подсемейство **Rosoidae** са треви, храсти и рядко дървета, с прости или сложни листа, наредени последователно или срещуположно, с прилистници. Цветовете са двуполови. Образуват се от няколко свободни завърза, разположени върху плоско, чашковидно издълбано ложе. Плодчетата са сочни или сухи и съдържат по 1 семе.

Тук спадат 16 рода дървета и храсти с голям брой видове и културни форми, широко използвани като плодни или декоративни растения: род **Rubus** (малини, къпини), род **Rosa** (шипки, рози).

2. Видовете от подсемейство **Pomoidae** са листопадни или вечнозелени дървета и храсти с последователно наредени листа. Плодолистите са почти затворени и сраснали както помежду си, така и със силно нарасналото цветно ложе, поради което се получава лъжлив, сложен, месест плод на върха с остатъци от чашката.

Родовете на това семейство се делят на две групи:

а) **Crataegynae** – всеки плодолист се развива самостоятелно и съдържа едно изолирано семе (**Cotoneaster**, **Pyracantha**, **Mespilus** – Мушмула, **Crataegus** – Глог);

б) **Sorbinae** – плодолистите са сраснали помежду си, а в плода се развиват 5 кожести прегради, между които се намират семената (**Cydonia** – Дюля, **Pyrus** – Круша, **Malus** – Ябълка, **Sorbus** – Офика и др.).

3. Видовете от подсемейство **Prunoideae** (Сливови) включват листопадни или вечнозелени представители с цветове, завръзът на които е съставен от един плодолист, разположен в едно вдълбанато ложе (без да сраства с него). Листата са прости, цветовете са единични или събрани по няколко в гроздове или сенници. Плодът е едносеменна костилка.

Към подсемейство **Prunoideae** (Сливови) е родът **Prunus** (слива, вишна, бадем и пр.), към който спадат около 150 вида. В поново време въз основа на морфологични белези видовете от рода **Prunus** се разделят на няколко основни рода, един от тях е родът **Amygdalus** (Бадем).

1. Род AGRIMONIA L.

Камшик

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения със сложни, нечифтоперести, почти приседнали срещуположни листа. Цветовете са жълти, дребни, 5-членни, двуполови, събрани в дълги класовидни съцветия (наподобяват камшик). Съцветията са щитовидни с малко на брой жълти цветове. Чашката е от сраснали листчета, покрити с кукести четинки. Венчелистчетата са полусраснали жълти. Тичинките са 5–20. Плодът е суха, неразпуклива кутийка, затворен във втвърдяваща се чашковидна кокичка с 2 семена.

Таблица за определяне на видовете

1. Стъблата са покрити с дълги разперени и къси къдрави прости власинки; листните дялове отдолу са белезникави и гъстопокрити с власинки, отгоре – тъмнозелени и почти голи; прилистниците са широкояйцевидни, с 5–7 остри зъба; хипантият е обратно коничен, с дълбоки бразди, които са по цялата му дължина.

1. *Agrimonia eupatoria*. Лечебен камшик

1*. Стъблата са покрити с разперени и жлезисти власинки, листните дялове и от двете страни са еднакво зелено обагрени, с къси и редки власинки; прилистниците са полусърцевидни, дълбоко и остро назъбени; хипантият е полусферичен с плитки бразди, които не са по цялата му дължина.

2. *Agrimonia odorata* (*Agrimonia procera*). Ароматен камшик

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Agrimonia eupatoria* L. Лечебен камшик (сн. 279). Расте из ливади и пасища, храсталаци и сенчести тревисти поляни в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти юни–август. Лечебно. var. *Agrimonia major* Boiss. Широколистен камшик. Листата муседри, гъстовлакнести; съцветието е гъсто; плодовете са едри и по-широки. Среща се в Родопите. Разпространение: Европа, Сибир, Азия.

сн. 279. Лечебен камшик
(*Agrimonia eupatoria* L.)

Употреба в народната медицина. Това растение намира широка употреба в българската народна медицина при туберкулоза, маясъл, кожна туберкулоза, откъдето произлизат и съответните му имена – охтичаво биле, маясълче, офик (кожна туберкулоза). Името камшик произлиза от формата на съцветието. Отварата от камшика действа възбудително на слизестия епител на храносмилателната система, стимулира жлезите и се употребява за пречистване на кръвта, против скрофули и белодробна туберкулоза, кръвохрачене, маясъл, ревматизъм, подагра, кожни обриви; против втвърдяване, пясък в черния дроб и при жълтеница. Същата се употребява и при възпаление на стомаха и червата, колики, диария; действа възбудително и върху отделителната система и се употребява като пикочогонно средство против пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур. Действа омекчително върху слизестия епител на дихателната система, помага при хрема, ангина, кашлица. Топлата отвара се употребява и външно за гаргара при ангина, пресипналост на гласа и за премахване болки в ушите. Прилага се за бани на краката при умора. Действието на тази билка е по-силно и по-добро, когато е смесена с **Орехчето** (*Filipendula hexapetala* Gilib. = *Spiraea filipendula* L.). В миналото лечебното растение се е употребявало и в официалната медицина като дрога **Herba Agrimoniae** при гръдни болести, кашлица, жълтеница и др.

Действие. Запичащо, апетитовъзбуждащо, антибактериално, регулира функциите на черния дроб и жлъчния мехур.

Употреба. *Вътрешно:* възпаление на устната кухина и на гърлото, ангина, фарингит, кървене на венците, копривна треска, възпаление на лимфните жлези, чревни разстройства, лити-аза на жлъчния мехур, белодробна туберкулоза, кръвохрачене, противоотрова при алкално отравяне, тумори, ранно открита левкемия, миоми, анемия, подагра, ревматизъм, запек. *Външно:* бяло течение, възпаление на кожата, рани, младежки пъпки.

- 2. Agrimonia procera Wallr. (=Agrimonia odorata Ait.) Ароматен камшик.** Расте из ливадите и храсталаците, предимно в Южна и Югозападна България. Цъфти в края на пролетта и първата половина на лятото. Разпространение: Европа, Кавказ, Мала Азия, Западна Азия, Северна Америка.

Аgrimония

Agrimonia eupatoria L.

Български народни наименования. Балсум, Бутрак, Вълчец, Камшик, Майсилече, Маясьливче, Охтивче, Охтичево биле, Офик, Мастика, Ребник, Чичек, Жълт чичек, Чичък, Църната билкя, Мотика, Бутраклиев гюрлук, Пресечена трева.

Наименования в други страни. Русия: Репейничек пахучий; Англия: Common agrimony; Германия: Kleiner Odermennig; Франция: Aigremoine gariot.

Разпространение. Широко разпространена в цялото Северно полу-кълбо.

Находища. В България билката се среща навсякъде по ливадите, покрай пътищата, оградите, поляните, до 1500 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо и дебело коренище. Стъблата са изправени, обикновено неразклонени (наподобяващи камшик) до 1 м високи, с разперени твърди власинки. Почти всички листа са стъблени, перести, дълги от 9 до 30 см, като всеки лист се състои от 5(9) до 13 едри листчета и между тях от 6 до 10 малки приседнали листчета, назъбени, яйцевидни, до овална форма. Прилистниците са едри. Цветовете са двуполови с околоцветник, събрани в класовидни гроздове. Чашелистчетата са строго 5 на брой. Венчелистчетата са жълти, също 5, дълги от 4 до 6 мм. Чашката отвън е покрита с кукести шипчета; при плодовете тя е обратноконусовидна и по цялата си дължина е набраздена. Родът *Аgrimония* е разпространен у нас с още един вид (*Agrimonia odorata* Ait. **Медицински камшик**), който се среща главно в Южна и Югозападна България. При него листата отдолу са зелени, докато при обикновения камшик те са синкавовлакнести.

Употребяема част. Само стръковете с листата и цветовете, отрязани с остро ножче 10–15 см над коренището. Дебелите стъбла се премахват още при събирането.

Време на събиране. Юни–август.

Химичен състав. Известно количество етерично масло, флавоноидни и дъбилни вещества (гало- и катехинови танини), неизяснено досега, в свежото растение гликозидно горчиво вещество, лимонена, ябълчена и аскорбинова киселина, витамин РР, витамин К (витамин на коагулацията), в пепелта – до 12 % силикати и др.

Действие. Билката има адстрингентно (стипчиво, местно кръвоспиращо и противовъзпалително), запичащо, жлъчегонно, апетитовъзбуждащо, диуретично действие.

Употреба. Широко се използва при чернодробни заболявания, камъни в жлъчния мехур, като запичащо средство при диарии, при настиване на бъбреците и обща простуда като пикочогонно и потогонно средство. Билката се употребява и при хемороиди, кървящи венци, за промивка при варикозни язви. Успешно лекува възпаление на гърлото и ларингит. Като противоотрова!

Начин на употреба. *Вътрешно:* Ситно стритата дрога в количество от 10–15 г (две–три супени лъжици) се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да кисне до 50–60 мин., след което се прецежда и се взема по една кафеена чаша 10–15 мин. преди хранене. Билката се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, в комбинация с други билки, като се приемат по 10–20 капки в малко вода, 3 до 5 пъти дневно. *Външно* за гаргара при ларингит: 100 г суха билка се вари в 1 л вода, докато водата остане около 350 мл, прецежда се и се добавят 2–3 супени лъжици пчелен мед. С така получената смес се прави промивка, гаргара на гърлото неколkokратно през деня. Билката не е отровна, понася се добре от организма на човека!

Използване в българското лечителско изкуство. Билката с успех се ползва за бани при отоци на краката, ревматизъм, подагра, мундарлък. Пие се под формата на отвара или запарка при болна жлъчка, жлези, туберкулоза и жълтеница, сърдечно-съдови проблеми, бабици (болести главно при кърмачетата и малките деца, съпроводени с повръщане, спазми и болки в областта на корема и пъпа, силно разстройство). Билката се препоръчва при общо неразположение на бременни жени. Народните лечители лекуват маясал (хемороиди) с разнovid-

ност на камшика (агримония), чиито цветове са бели. Той се вари само през нощта срещу събота (за жени) и срещу петък (за мъже). Топли лапи от билката се слагат върху гнойни рани и циреи. Смес от камшик с други билки се прилага за налагане при ревматизъм.

2. Род *Alchemilla* L.

Шапиче, цариче

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения, с прости в общо очертание закръглени или бъбрековидни, в различна степен с дланевидно наделени листа, в основата събрани в розетка. Цветовете са зеленикави правилни, 4–5-делни, двуполови, събрани в щитовидно-метличести съцветия. Чашката се състои от 2 кръга зелени, жълто-зелени или червеникави 4–5 листчета. Венчелистчетата липсват. Тичинките са от 1 до 5, а плодниците – от 1 до 4; близалцето е във вид на главичка. Плодовете са сухи, неразпукливи, жълто-кафяви, затворени в хипантия (хрущяло-видно цветно ложе) и при узряването опадват заедно с него.

Таблица за определяне на видовете

1. Стъблата от основата или само в горната си част са голи; листата от двете страни са голи, само по жилките – влакнести.	
2. <i>Alchemilla glabra</i>. Голо шапиче	
1.* Стъблата са влакнести, с перпендикулярно разперени, насочени нагоре или надолу власинки; листата от двете страни или само отдолу са влакнести.	2
2. Хипантият е гъстовлакнест.	3
2.* Хипантият е гол или разпръснато влакнест.	4
3. Приосновните листа в очертание са закръглени, в основата – затворени, с припокриващи се дялове; чашелистчетата са тъпи.	
3. <i>Alchemilla glaucescens</i>. Сивосинкаво шапиче	
3.* Приосновните листа в очертание са бъбрековидни, в основата – широко отворени; чашелистчетата са остри.	
1. <i>Alchemilla flabellata</i>. Ветриловидно шапиче	
4. Листата отгоре са голи, отдолу – гъстовлакнести.	
6. <i>Alchemilla xanthochlora</i>. Жълтозелено шапиче	
4* Листата от двете страни са влакнести.	5

5. Власинките по стъблата са перпендикулярно разперени или насочени нагоре; листата от двете страни са гъстовлакнести.

4. *Alchemilla montana*. Планинско шапиче

5* Власинките по стъблата са насочени надолу; листата отгоре – разпръснато влакнести, отдолу – гъстовлакнести.

5. *Alchemilla subcrenata*. Кръглозъбчатото шапиче

Поне горните разклонения на съцветието са голи.

4 (допълнение) *Alchemilla vulgaris*. Обикновено шапиче

По нашите земи се срещат и са описани 35 виреят вида.

- 1. *Alchemilla flabellata* Bueer. Ветриловидно шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Среща се по каменисти места, главно на варовикови терени в планинските райони: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Славянка, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, между 1500 и 2500 м надм. вис. Цъфти май–август.
- 2. *Alchemilla glabra* Neygenf. Голо шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Среща се край реки и пътеки а планините, из разредени гори и горски поляни: Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Пирин, Рила и Западни Родопи, между 1800 и 2500 м надм. вис. Цъфти юни–юли.
- 3. *Alchemilla glaucescens* Wallr. Сивосинкаво шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Расте по тревисти и каменисти места, из планински ливади и пасища. Западна и Средна Стара планина, Витоша, Беласица, Пирин, Рила, Средна гора, Западни и Средни Родопи, от 1200 до 2500 м надм. вис. Цъфти май–юли.
- 4. *Alchemilla monticola* Opiz. Планинско шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Среща се по тревисти места, край пътеки, из планински ливади и пасища: Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Пирин, Рила, Средна гора и Родопи, от 1200 до 2100 м надм. вис. Цъфти юни–август.
- 5. *Alchemilla subcrenata* Baser. Кръглозъбчатото шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Расте из ливади, край храсталаци и горски поляни в планините: Стара планина, Витоша, Беласица, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи, от 1000 до 1800 м надм. вис. Цъфти юни–август.
- 6. *Alchemilla xanthochtora* Rothm. Жълто-зелено шапиче.** Многогодишно тревисто растение. Среща си из планински ливади и храсталаци, Западна и Средна Стара планина, Витоша,

Беласица, Пирин, Рила, Западни Родопи, между 1200 и 2100 м надм. вис. Цъфти юни–август.

Допълнение към видовете от род *Alchemilla* L. Шапиче (Според Н. Стоянов и Б. Стефанов в „Флората на България“ част I):

1. ***Alchemilla arvensis* Scop. Полско шапиче.** Среща се из ливадите, скалистите и песъчливи места из цялата страна, но най-вече в Южна България. Цъфти през втората половина на пролетта и лятото.

var. *Alchemilla multiflora* Pod. По-едро от останалите представители на вида. Съцветията са с многобройни и по-едри цветове. Находища: Хасковско и Харманлийско. Разпространение: умерените части на цялото земно кълбо.

2. ***Alchemilla alpina* L. Алпийско шапиче.** Типична форма с 5-делни, рядко със 7-делни листа. Цветните дръжки са не по-дълги от цветовете. Среща се из високопланинските ливади и по скалистите склонове на Централния Балкан (от някои ботаници погрешно се посочва и районът на Витоша). Цъфти през лятото. Има две вариетни форми.

var. *Alchemilla hoppeana* Rchb. Листата са със 7–9 дяла; цветните дръжки са по-дълги от цветовете. Находища: връх Русалка в Централния Балкан.

var. *Alchemilla anisiaca* Wettst. Листните дялове са до 1/3 сраснали помежду си. Находища в миналото: по скалите около Прескалската река под връх Ботев. Разпространение: на територията на цяла Европа.

3. ***Alchemilla montana* Willd. (*Alchemilla vulgaris* L. var. *subsericea* Gaud.). Планинско шапиче.** Листата на долната си повърхност са копринесто-влакнести. Из алпийските ливади – по всичките по-високи планини: Стара планина, Средна гора, Родопите, Славянка. Цъфти в началото на лятото.

var. *Alchemilla vilosa* Vel. Листата са гъсто- и разпереновлакнести, особено по первазите си, и са слабо нарязани. Има находища в Западния Балкан и Родопите.

4. ***Alchemilla vulgaris* L. Обикновено шапиче** (Длановка, Лъвска стъпка, Манжетка – рус., Обикновена лъвска стъпка, Обикновено сърцеболово биле, Огърлица, Самодивски ягоди, Слезовка, Сърцеболово биле, Шапиче, Цариче, Шупливче, Илдъз-нишан –

сн. 280. Обикновено шапиче
(*Alchemilla vulgaris*)

тур.) (сн. 280). Разпространено по цялата страна, предимно по планините. Цъфти според находището от средата на пролетта до края на лятото. Лечебно! Видът съдържа три под видове и пет вариетни форми:

Subsp. *euvulgaris* Asch. et Gr. Стъблата и листните дръжки са влакнести. Тук спадат следните вариетни видове:

var. *Alchemilla pastoralis* Buser. Тъмнозелено растение със среден ръст, през есента цветът се променя – почервява. Младите листа от двете си страни са копринено-влакнести, долните листа са плитко изрязани.

var. *Alchemilla triangulate* Vel. Листата са голи (само по нервите и перваза с власинки); листните дялове са остри, триъгълни; стъблото и листните дръжки са с редки, разперени власинки; съцветието е голо. Среща се във Врачанския балкан.

var. *Alchemilla biebersteini* Boiss. Листата са прилегнало-влакнести, обикновено сребърни, до средата 7–9 разделни; дяловете – обратнотъждествени, в долната си част – целокрайни, а в горната – остро назъбени. Вирее в Котленския балкан.

var. *Alchemilla micans* Asch. et Grab. Прилистниците на долните листа са боядисани в тъмновиолетово или червено; листата са закръглени, плоски, отгоре слабо копринестовлакнести, последните летни листа отгоре са копринестовлакнести, а отдолу – влакнести само по големите жилки. Съцветието е рядко, цветовете по-едри, с дълги дръжки. Среща се из Родопите.

var. *Alchemilla lejocalycina* Wettst. Чашката отвън е гола, отвътре – с отделни дълги власинки. Среща се из Боровец, Рила.

Subsp. *acutiloba* Wettst. Листата и стъблата са покрити с гъсти, разперени власинки; клонките на съцветието са голи; листата са плитко нарязани. Съцветието е жълтеникаво, цветовете да с дълги дръжки; дяловете на около цветника са дългнесто-ланцетни, малко по-дълги от тръбицата. Среща се из Централния Балкан.

Subsp. coriacea Asch. et Grab. Листата и листните дръжки са голи (само в есенните листа с отделни власинки). Среща се в Родопите.

Разпространение (за вида *Alchemilla vulgaris* L. Обикновено шапиче).

Европа, Мала Азия, Кавказ, Сибир, Северна Америка.

Употреба в народната медицина. Употребява се при болестта шап, откъдето произлиза името шапиче. От корените на шапичето се правят лапи, с които се налагат болните крака на добитъка, като предварително ги измиват с отвара от същите корени. За същата цел се дават заедно с храната и сурови корени, нарязани на дребно. Отварата от корените действа възбуждащо на слезистите ципи на отделителната и храносмилателната системи и се употребява при: диария, дизентерия, воднянка, пясък и подуване на черния дроб, пясък в бъбреците, диабет; при изобилна менструация и като успокоително средство, на матката след раждането. Във вид на лапи – против циреи и рани. Действие: понижава кръвната захар, действа кръвоспиращо, запичащо, подсилва мускулите при децата.

Употреба. *Вътрешно:* Главоболие, възпаление на лимфните жлези, склероза, затлъстяване, пясък в бъбреците, камъни в жлъчката и пикочния мехур, жлъчна дискинезия, хемороиди, диария, малокръвие, диабет, при незадържане на плода, обилна менструация, увреждане на сърдечния мускул, ревматизъм, парализа, гнойни абсцеси, зъбобол, възпаление на очите, хрема, възпаление на долната част на корема, воднянка, фрактури. *Външно:* при рани, екземи, гангрена.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Обикновено шапиче

Alchemilla vulgaris

Български народни наименования. Горниче, Длановка, Займиниче, Лъвска стъпка, Манжетка, Обикновена лъвска стъпка, Обикновено сърцеболово биле, Огърлица, Обикновено шапиче, Огърлица, Плашеница, Попова чашка, Пресеклица, Самодивски ягоди, Слезовка, Сърцеболово биле, Царева трева, шапиче, Шупливче, Цариче, Демиръ бузанъ, Илдъзъ-нишанъ.

Наименования в други страни. Русия: Манжетка обыкновенная; Англия: Lady's mantle; Германия – Gemeiner Frauenmantel; Франция: Alchémille vulgaire.

Описание. Шапичето (царичето) е многогодишно тревисто растение. Коренището е тъмночервено до кафяво с множество тънки, нитевидни коренчета. Стъблата са дълги до 20 см, разклонени, често полегнали. Листата са длановидни. Долните листа са с дълги дръжки. До средата те са врязани на широки дялове, най-много до половината си, а дяловете са назъбени. Стъблените листа са обикновено приседнали, обхващащи стеблото. Цветовете са дребни, жълто-зелени, разположени по много в лъжесенници. Чашката е 4-листна, двойна. Чашелистчетата са по-дълги от леглото. Външните чашелистчета обикновено са по-дълги от половината на вътрешните. Венчето липсва. Тичинките са 4. Плодникът е най-често един. Повечето от цветовете са женски, стерилни. Плодът е затворен в хрущяловидно цветно ложе. Силно полиморфен вид. Растението има слабогорчив и стипчив вкус.

Разпространение. В Източна и Южна Европа, особено в Италия.

Находища в страната. Великотърновски, Габровски, Врачански, Ловешки, Пловдивски, Софийски, Ихтимански и Старозагорски региони.

Употребяема част. Надземната част (**Herba Alchemillaea**) и коренището (**Rhizoma Alchemillaea**).

Време за бране. Стръковете през юни–юли, коренището – през август – октомври.

Химичен състав. До 8 % дъбилни вещества, (гало- и елаготанини) танинови гликозиди от групата на елаговата киселина, фитостерин, минерални соли, захари, значително количество витамин С (в свежите стръкове), смолисти вещества и др.

Употреба и начини на употреба. Растението било позната още през XV век като ранозаздравяващо средство с „вълшебно действие“. В нашата народна медицина се употребява като затягащо средство при диария, при диабет, при стомашни колики и пр. *Вътрешно:* 2 супени лъжици ситно нарязани стръкове са заливат с 500 мл вряща вода; след изстиване запарката се

прецежда и се пие по 1 супена лъжица 3 пъти дневно. При бяло течение у жените също запарка в отношение 15 г дрога към 500 мл вода. *Външно:* остатъците след прецеждането на същата запарка се употребяват в народната медицина за лапи върху труднозарастващи рани. Сокът от свежото растение се капва в носа при кръвотечение или се напоява тампон. Прясното растение, счукано във вид на каша, се употребява за налагане на рани, циреи, при контузии, при ужилване от пчели и др. насекоми. В нашата народна ветеринарна медицина коренището се употребява при болестта шап по добитъка (оттам и народното наименование на растението – шапиче). От ситно нарязаното коренище се прави отвара, прецежда се и с нея се промиват болните крака на добитъка, а с остатъка след прецеждането се правят лапи върху болните места. Със същата цел заедно с храната се дават и свежи корени, нарязани на дребно.

3. Род *Amelanchier* Medic.

Ирга

сем. Розоцветни – *Rosaceae*

Описание. Храсти или ниски дървета с гладка кора и прости или опадливи, по ръба целокрайни, назъбени или напилени листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в рехави, гроздовидни или щитовидни съцветия. Чашката е от сраснали листчета. Венчелистчетата са частично сраснали или свободни, бели или розови. Тичинките са 10–20. Плодът е сферичен, ябълковиден, сочен и сладък, с черна или червена обвивка.

По нашите земи се среща и е описан 1 вид и се съобщава за 1 вариетна форма.

сн. 281. Обикновена ирга
(*Amelanchier ovalis* Medic)

1. *Amelanchier ovalis* Medic. (*Amelanchier vulgaris* Moch.).

Обикновена ирга. (сн. 281) Многогодишно. Среща се из хресталаци и каменисти места: Североизточна България, Средна и Източна Стара планина, Витоша, Плана планина и Трънска котловина, Западни гранични планини, Струмска долина, Рила, Средна гора, Родопи, Горнотракийска низина, до 1900 м надм. вис. Цъфти април–юни.

var. *rhodopaea* Vel. Родопска ирга. Съцветията са щитовидни, с по 6–7 цвята, цветовете – дребни; цветната дръжка е дълга 1,5–2 см; чашката е с шиловидно-заострени дялове, които са дълги колкото тръбицата. Венчелистчетата са теснолинейни, 3–4 пъти по-дълги от чашката (1–1,5 мм широки). Съобщава се за находища в Родопите над Асеновград. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в лечебните практики на българската народна медицина, както и за химичния състав и биологично активните вещества в растението.

4. Род *Amygdalus* L.

Бадем

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Дървета или храсти с гладка сива или кестенявосива кора, с прости, дребно назъбени опадливи листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, единични или в групи по 2–3 цвята. Чашелистчетата са частично сраснали. Венчелистчетата са бели, розови или червени. Тичинките са 15–30. Плодът е костилков, с кафяво напастена външна обвивка, с набраздена или шуплеста костилка.

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

***Prunus nana* Focke. (*Amygdalus nana* L.). Див бадем.** (сн. 282)

Дърво. Многогодишно. (Диворастващ вид. Растения с тръни.) Расте по скалите и сухите каменисти поляни, главно върху варовикови почви. Среща се в цялата страна, понякога на големи общества. Цъфти напролет.

var. campestris Bess. Листата са по-широки; чашковата тръбица е по-къса; венчелистчетата са бели и стълбчето до половината си е голо. Разпространено в Дунавската равнина (Русе, Търново; Бяла Слатина).

Забележка: Културната форма на дивия бадем е **Prunus communis Fritsch (Amygdalus communis L.)**. Бадем. (народни наименования: Бадем (тур.), Миндал (тур.), Бадемово дърво, Гръцки орех, Обикновен бадем, Подем (гр.) и пр.). Дърво. Култивира се из цялата страна, най-често в нейните топлопни райони. Цъфти през пролетта. Лечебно! Срещат се две форми от този вид:

сн. 282. Див бадем
(*Amygdalus nana* L.)

var. amara Koch. Горчив бадем.

var. sativa Koch. Сладък бадем.

Разпространение: Югоизточна Европа, Южна и Средна Русия, Джунгурия (Китай), Сибир, Алтай.

Употреба в българската народна медицина: (за вида *Amygdalus communis* L.). Отварата от кората на младите клонки на бадема се употребява като затягащо средство при диария, при кашлица. Ядките на плодовете, счукани на каша с малко мляко, служат като слабително средство за малките деца и за растеж на косата.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Бадем

Prunus amygdalus L., *Amygdalus communis* L.

Български народни наименования. Бадем (тур.), Бадемово дърво, Гръцки орех, Миндаль (рус.), Обикновен бадем, Обикновен миндал, Бадем-агаджи (тур.), Мендуо (срб.).

Наименования в други страни. Русия: Миндаль обыкновенный; Англия: Common almond; Германия: Mandelbaum; Франция: Amandier.

сн. 283. Бадем
(*Amygdalus communis* L.)

Разпространение. Русия, Южен Кавказ, Azerbaijan, Туркменистан, Средна Азия, Иран и Сирия.

Забележка. Сладкият бадем (*Amygdalus communis* L., var. *sativa* Koch.) произлиза от дивия и не се среща диворастящ. Култивира се в почти всички топли и умерено топли страни в света. Особено добре вирее по крайбрежните ивици на Средиземно море – Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия, както и в Америка (Бразилия и Калифорния) (сн. 283).

Находища. В нашата страна бадемът е разпространен в няколко сорта като културна форма и само на отделни места се среща диворастящ в Странджа планина. Бадемът предпочита южните райони на страната, както и Черноморското крайбрежие.

Описание. Бадемът е силно разклонено дърво, високо до 10 м. Листата са последователни, продълговато-ланцетни или тесноелипсовидни, назъбени, понякога целокрайни, заострени на върха, ширококлиновидни в основата си, с дръжки, събрани в снопчета. Цветовете са двуполови, розово-червени, розови или бели, разположени обикновено поединично на много къси дръжки. Чашката и венчето са петолистни, тичинките са много. Плодът е сух костилков, едносеменен (рядко двусеменен), със зеленикав, слабовлакнест околоплодник, с надлъжна бразда. Като узрее, около-плодникът пожълтява, надлъжната бразда се разтваря и разкрива твърда надупчена, плоска, яйцевидна костилка (рядко две). Цъфти март–април преди развитието на листата, а зрее август–септември.

Употребяема част. Семената (бадемите – *Semen Amygdalarum*) и кората от младите клонки (*Cortex Amygdalarum*).

Време на събиране. За двата вида бадем – сладък и горчив: кората – през пролетта, семките – през есента при пълното узряване на външната обвивка, нейното пожълтяване и разпукване.

Химичен състав. Ядките на плодовете и на двете разновидности бадеми съдържат тлъсто (бадемово *Oleum Amygdalarum dulcium*) масло, в състава на което влизат олеинова, линолова и палмитинова киселина. В състава на бадемовите ядки влизат значително количество минерални соли, витамини В2 и С и каротин.

Действие. Болкоуспокояващо, антисептично, слабително.

Употреба и начин на употреба. Бадемовите ядки служат като суровина за получаване на бадемово масло, което намира широко приложение в медицината като нежно слабително средство, а в химико-фармацевтичната промишленост – като разтворител на камфора при производство на инжекции, като основа на мази и пр. Отварата от кората на младите клонки се употребява в нашата народна медицина като затягащо средство. От горчивия бадем се получава бадемова вода (*Aqua Amygdalarum amararum*), която се прилага в научната медицина като болкоуспокояващо и леко анестетично средство. Продуктите, получени от преработката на бадема, широко се използват в козметиката, парфюмерията и хранително-вкусовата промишленост. Бадемите са подходяща храна през възстановителния период след тежки боледувания, при състояния след костни фрактури, след мозъчни инсулти, тежки болести на централната и периферната нервна система. **Внимание!** Съществува опасност от **отравяне** с горчиви бадеми (от гликозида амигдалин), при което се наблюдава силно слюнкоотделяне, тежест, повръщане, главоболие, задух, забавяне на пулса, разширяване на зениците, обща слабост, гърчове, а в тежки случаи – спиране на дишането с летален изход.

5. Род *Aphanes* L.

Афанес

сем. Розоцветни – *Rosaceae*

Описание. Едногодишни растения с прости, ветриловидни или широко ромбовидни, дълбоко изрязани на 3–5 дяла листа, с изрязани прилистници. Цветовете са правилни, двуполови, събрани по няколко в сбити снопчета, разположени в пазвите на листата. Чашката е двойна, съставена от 2 кръга по 4 зеленикави листчета. Венчелистчета липсват. Тичинките са 1, рядко 2–3. Хипантият е звънчевиден. Плодът е яйцевидно орехче.

сн. 286. Полски афанес
(*Aphanes arvensis* L.)

По нашите земи се срещат 2 вида.

***Aphanes arvensis* L. Полски афанес.** (сн. 286) Едногодишно. Расте по тревисти и песъчливи места из пасища и скалисти склонове: Черноморското крайбрежие, Предбалкана, Стара планина, Софийска котловина, Витоша, Люлин, долината на р. Места, Пирин, Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, Странджа, до 900 м надм. вис. Цъфти май – август.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната и в официалната медицина.

6. Род AREMONIA Nestl.

Матруня

сем. Розоцветни – Rosaceae

сн. 287. Камшикоподобна матруня
(*Aremonia agrimonoides*)

Описание. Многогодишни тревисти растения със сложни нечифтоперести, приосновно разположени листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в малоцветни щитовидни съцветия. Чашката е двойна, съставена от сраснали листчета. Венчелистчетата са жълти. Тичинките са 5–10. Плодът е сух, с 1–2 орехчета.

По нашите земи се среща 1 вид.

1. *Aremonia agrimonoides* (L.) DC. – Камшикоподобна матруня. (сн. 287) Многогодишно. У нас се среща из широколистните храсталаци и гори в дъбовия и буковия пояс, по скалите, рядко в иглолистни гори в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти април – юни. Разпространение: Югоизточна Европа, Мала Азия.

Забележка: Няма данни за употреба на билката в народната и в официалната медицина.

6.1. Род *Aruncus* Adans.

Арункус

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Едри многогодишни растения. Листата са двойно или тройно перести. Цветовете са разположени в метлица, двудомни. Чашката е с 5 листчета; 5 бяло-жълтеникави венчелистчета; тичинките са многобройни; 3–5 плодника. Листните сегменти са дълги до 14 см и широки до 5 см.

сн. 288. Сребърен арункус
(*Aruncus sylvestris* Kostel.)

По нашите земи се среща по непотвърдени данни 1 вид в района на Рила.

1. ***Aruncus sylvestris* Kostel. Сребърен арункус.** (сн. 288)
Многогодишно. Намирането на това растение в България се нуждае от потвърждение. Разпространение: Северна и Средна Европа, Сибир, Мала Азия, Кавказ, Северна Америка.

Забележка: Няма данни за употребата на растението в народната и в официалната медицина.

Подсемејство Pomoideae

7. Род COTONEASTER Medic.

Котонеастер

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Храсти или дървета със силно разклонени стъбла и прости, целокрайни, яйцевидни до почти кръгли, опадливи листа; шиловидни прилистници. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в малоцветни щитовидни съцветия. Чашката е неопадлива. Венчелистчетата са бели или розови. Тичинките са многобройни. Плодът е почти сферичен, лъжлив, месест, състои се от 2–5 орехчета, черен или червен.

Таблица за определяне на видовете

1 Плодовете са черни; долната повърхност на листата е покрита с власинки, без да е плътно покрита (напластена).
3. <i>Cotoneaster niger</i> Medic. Черноплоден котонеастер
1* Плодовете са червени; долната повърхност на листата е плътно покрита с власинки (напластена).
2 Чашелистчетата и външната повърхност на чашковата паничка (хипантият) са влакнести; листата по долната повърхност са бяло напластени.
2. <i>Cotoneaster nebrodensis</i> Cuss. Напластен котонеастер
2* Чашелистчетата и външната повърхност на чашковата паничка (хипантият) са голи; долната повърхност на листата е светлозеленикаво напластена. 1. <i>Cotoneaster integerrimus</i> Medic. Целокрайнолистен котонеастер

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

- 1. *Cotoneaster integerrimus* Medic. Целокрайнолистен котонеастер.** (сн. 289) Многогодишно. Вирее по планински местности, из храсталаци и разредени широколистни смесени гори, по скалисти места, в цялата страна (с изключение на Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина и Странджа), между 300 и 2500 м надм. вис. Цъфти май – юни. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир, Джунгария, Тибет.
- 2. *Cotoneaster nebrodensis* (Cuss.) C. Koch. Напластен котонеастер.** Многогодишно. Расте по скалисти и огрени от слънцето места, из широколистни храсталаци и разредени гори в цялата страна (с изключение на Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина и Странджа), между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти юли – август.
- 3. *Cotoneaster niger* (Thunb.) Fries. Черноплоден котонеастер.** Многогодишно. Вирее по огрени от слънцето каменисти места: Черноморското крайбрежие, Дунавската равнина, Североизточна България, Предбалкана, Източна Стара планина, Софийска котловина и Трънска котловина, до 700 м надм. вис. Цъфти май – юни.

Допълнение (според Стоянов и Стефанов, 1925 г.) към видовете от рода ***Cotoneaster* Medic.** се отнасят:

- 1. *Cotoneaster melanocarpa* Lodd. (*Cotoneaster vulgaris* Lindl. var. *melanocarpa*).** Храст. У нас се среща само в Източна България – Варненско. Разпространение: Източна Европа, Сибир, Даурия (ок. ез. Байкал), Джунгария (между Тяньшан и Монголски Алтай).

2. *Cotoneaster tomentosa* Lindl. Храст. Разпространен е по скалистите места на Стара планина, Средна гора, Рила, Родопите, Славянка. Цъфти април–юни. Разпространение: Средна и Южна Европа.

3. *Cotoneaster pyracantha* (L.) Spach. (*Pyracantha coccinea* Roem.) Храст. Расте из храсталаците и по сухите каменисти места на Странджа (доста разпространено), в района на Нови Пазар. Цъфти април – май. Разпространение: Източна Европа, Мала Азия (до Северна Сирия), Армения, Задкавказието.

Забележка: Няма данни за употреба на видовете от рода в лечебните практики на българската народна медицина и за химичния състав и биологично активните вещества във видовете на рода.

сн. 289. Целокрайнолистен котонеастер (*Cotoneaster integerrimus* Medic.)

7.1. Род DRAYS L.

Сребърник

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Полухраст. Листата са цели, със закръглени зъбчета; цветовете – единични, върху дълги дръжки, бели или жълти, едри до 3 см. Чашката и венчето са с по 8–9 листчета; тичинките и плодниците са многобройни; плодниците са влакнести; стълбчетата – перести от дълги власинки.

***Dryas octopetala* L. Сребърник.**

(сн. 290). Расте по скалите и скалните поляни в: Централния Балкан, Рила, Пирин, Славянка. Цъфти през първата половина на лятото. Разпространение: Средна и Северна Европа, Северна Азия, Северна Америка.

Забележка. Липсват данни за употреба. Не е изследван от съвременната наука.

сн. 290. Сребърник (*Dryas octopetala* L.)

8. Род CRATAEGUS L.

Глог

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Храсти или ниски дървета, често с тръни по клоните и прости, наделени, опадливи листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, с долен яйчник, събрани в щитовидни съцветия, рядко единични. Чашката е със сраснали листчета, запазваща се при плода. Венчелистчетата са бели или розово-червени. Тичинките са 10–25. Плодът е лъжлив, месест, черен или червен.

Таблица за определяне на видовете

1 Младите клонки и листата отгоре, цветните дръжки и чашковата паничка (хипантия) са голи или с редки власинки; плодът е червен	2
1* Младите клонки и листата отгоре и отдолу, цветните дръжки и чашковата паничка (хипантия) са с гъсти власинки или напластени; плодът е черен.	3. <i>Crataegus pentagyna</i> . Черен глог
2 Листните дялове са почти цели или с няколко остри зъбчета; стълбчето е едно; плодът не е обхванат от чашелистчетата.	2. <i>Crataegus monogyna</i> . Червен глог
2* Листните дялове са дребно напилени, стълбчетата са две; плодът е обхванат от извитите назад чашелистчета.	1. <i>Crataegus curvisepala</i> . Извит глог

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида и няколко вариетни форми.

1. ***Crataegus curvisepala* Lindm. Извит глог.** Многогодишно. Расте из широколистни храсталаци и разсветлени гори, в единични екземпляри в: Черноморското крайбрежие, Трънска котловина, Витоша, Западни гранични планини, Средна гора, Родопи и Странджа, до 1500 м надм. вис. Цъфти май–юни.
2. ***Crataegus monogyna* Jacq. Червен глог.** Многогодишно. Расте из широколистни храсталаци и разсветлени гори, по хълмисти места, почти навсякъде единично в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юни. **Лечебно.**
3. ***Crataegus pentagyna* Willd. Черен глог.** Расте из широколистни храсталаци и покрайнините на широколистни гори: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Западна и Източна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Средна гора, Източни Родопи и Странджа, до 400–500 м надм. вис. Цъфти май–юни. **Лечебно.**

Допълнение (Според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) **към видовете от рода *Crataegus* се отнасят:**

1. ***Mespilus pentagyna* W.K. = *Crataegus melanocarpa* M. B. = *Crataegus pentagyna* W.K.** **Черен глог. Лечебно.** Среща се нарядко на каменистите места и баирите в Габровско, Царибродско, Странджапланина и др. Цъфти през втората половина на пролетта. Разпространение: Словения, Банат, Северната част на Балканския полуостров, Трансилвания, Крим, Кавказ, Мала Азия.

2. ***Mespilus oxyacantha* (L.) All. = *Crataegus monogyna* L.** (в една от формите) **Бял глог.** Среща в следните две форми:

Subsp. *Vulgaris* D.C. Листата са разсечени на 3 дяла; шиповете са дълги до 1,5 см; съцветията са с до 10 цвята; обикновено 2 стъблчета и две семена. Среща се из цялата страна, но сравнително рядко. Цъфти през втората половина на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Сибир, Северна Америка, Мала Азия.

Subsp. *monogyna* (Jasq.) Willd. Листата са разсечени на 3–5 (9) дяла; шиповете са дълги до 1 см; цветовете са многобройни; едно стъблче и 1 семе. Разпространено из цялата страна. **Лечебно.**

Употреба в народната медицина. Отварата от цветовете на глога се употребява при атеросклероза и болести на сърцето.

var. *kyrtostyla* Fingerh. Стъблчето е завито надолу и после към върха си отново завито нагоре. Среща се почти из цялата страна.

var. *coriacea* Podp. Старите листа са кожести, блестящи; съцветията са с къси клонки и многобройни цветове. Среща се край река Марица и Търново.

var. *fissa* Poir. Листата са дълбоконарязани (почти до средния нерв). Среща се в Родопите.

3. ***Mespilus orientalis* Pall. = *Crataegus orientalis* V.K.** **Източен (ориенталски) глог.** – Среща се в Родопите между Чепеларе и Наречен. Разпространение: Гърция, Тракия, Крим, Мала Азия, Кавказ, Средна Азия, Западен Китай и Северен Афганистан.

Забележка: В Семейство **Розоцветни (*Rosaceae*)** научно ботанически е оформено и Подсемейство ***Pomoidae***. Това подсемейство съдържа листопадни или вечнозелени дървета или храсти с последователно наредени листа. Плодолистите са почти затворени и сраснали както помежду си, така и със силно нарасналото цветно ложе, поради което се получава лъжлив, сложен, месест плод на върха с остатъци от чашката.

Родовете на това семейство се делят на две групи:

1. **Cratagynae** – всеки плодолист се развива самостоятелно и съдържа едно изолирано семе (**Cotoneaster**, **Pyracantha**, **Mespilus** – мушмула, **Crataegus** – глогове).
2. **Sorbinae** – плодолистите са сраснали помежду си, а в плода се развиват 5 кожести прегради, помежду които се намират семената (**Cydonia** – дюля, **Pyrus** – круши, **Malus** – ябълка, **Sorbus** – офика и др.).

сн. 291. Черен глог
(*Crataegus pentagyna*)

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Бял глог

(*Crataegus monogyna* Jack; Subsp. *monogyna*
(Jasq.) Willd. = *Mespilus oxyacantha* L.)

Черен глог

(*Crataegus pentagyna* W. K. = *Crataegus*
melanocarpa M.B.)

Български народни наименования. Благин, Благинка, Бял глог, Глогинка, Еднококичков глог, Обикновен глог, Червен глог.

Наименования в други страни. Русия: Боярышник колючий; Англия: Common hawthorn; Германия: Stumpfge-lappter; Франция: Aubepine commune.

Разпространение. Средна Европа, Балканския полуостров, Русия, Южна Скандинавия.

Находища. В България и двата вида глог са широко разпространени по храсталците и горите, до 2500–3000 м височина.

Описание. Разклонено дърво или храст, достигащи до 3–5 м височина. Листата са последователни, най-често разсечени на 3–5 дяла. Дяловете са неравномерно назъбени, в повечето случаи заоблени. Цветовете са бели, събрани в щитовидни съцветия. Цветът е правилен, с 5 чашелистчета и 5 венчелистчета. Тичинките са множество. Плодът е тъмнооранжев често до червен, топчест, месест, с една костилка. Цъфти през пролетта, а плодовете узряват през август – октомври. (сн. 291)

Забележка. Плодът на белия глог е топчест, месест, червен, рядко оранжев, само с една (много рядко две) костилчица. Плодът на черния глог е тъмночервен, с 3–5 костилчици.

Употребяема част за лечение. Използват се цветовете с листата, само цветовете и плодовете.

Време за бране (и двата вида глог). За листата и цветовете: май – юли, а за плодовете: август – октомври. **Внимание** – при брането на цветовете и плодове да не се къшат и режат клоните или цялото растение.

Химичен състав. Съгласно данните е доста сложен. Цветовете и листата съдържат систостерин, пуринови производни (аденозин, аденин – в структурата на ДНК, гуанин-пуринова база в ДНК). В химичния състав на цветовете и листата на растението участват още: ацетилхолин, холин, изоамиламин, изобутиламин, етиламин, диметиламин, алканоламин, хлорогенова киселина, кафеена киселина, хиперозид, кверцетин, витексин (флавоноид), малко етерично масло, витексинрамнозид (гликозид), триметеламин (в цветовете), дъбилни вещества, гликозида оксиакантин. Плодовете съдържат захари (гликоза и фруктоза), белтъчни вещества, винена, урзолова и олеанолова киселина, витамините В и С, каротин (провитамин А), бета-ситостерин, кратегус сапонин, тлъсто и етерично масло, дъбилни вещества, флобафени, пектини, въглеродорода октакозан, флавона хиперозид, антоциан, каротиноиди, жълто багрило. Плодовете съдържат и много соли на калия, натрия (участват в клетъчния обмен – „натриевата помпа“), калция, алуминия и фосфора. Семената на плодовете съдържат липаза, един фермент и др.

Лечебни свойства. Глогът като лечебно растение се ползва с голяма популярност в народната медицина за лечение на различни заболявания на сърдечносъдовата система. Той засилва енергията на сърдечните съкращения, като в същото време успокоява сърцето, намалява неговата възбудимост, премахва неприятните усещания на „сърцебиене“. Върху кръвоносните съдове действа разширяващо, подобрява собственото кръвоснабдяване на сърцето, подобрява кръвоснабдяването на мозъка и внимателно понижава артериалното налягане. Благоприятно

влияе върху всяка форма на заболявания на сърдечносъдовата система. Притежава свойството да успокоява централната нервна система. Глогът в комбинация с чесън понижава холестероловото съдържание в кръвта.

Начин на употреба. Запарка от глогов цвят или глогов цвят и листа, като една супена лъжица от дрогата се залива с 250 мл вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Пие се по една винена чаша 3 пъти дневно преди хранене. Тинктура (водно-спиртен извлек), в аптеките се отпуска глогова тинктура (1:5), от която се взема по 20 капки, 2–3 пъти дневно. Успешно може да се приложи и комбинацията от глогова, валерианова и ментоватинктура в съотношение 1:1:1, от която се вземат до 30 капки, 3 пъти дневно. Интерес представлява нашенското производство на лекарствения препарат на „РамкоФарм“, наречен „CRATALIN“. Неговото съдържание, в една капсула, е на сух екстракт от глог – 100 мг и сух екстракт от чесън – 150 мг. Препаратът „CRATALIN“ с успех може да се ползва и при профилактика на атеросклерозата.

Глогът в българското лечителското изкуство. Според народните вярвания носи ли човек глогова тояга, е защитен от всякакъв вид нечисти сили. В някои райони на страната вярват, че при първи петли самодивите се превръщат в глогови пръчки. За да не влизат болестите въщи, в Пловдивско над вратите се поставя клонче от червен глог. През т.нар. мръсни дни поставеният на комините, прозорците, вратите и тавана черен глог е сигурна защита срещу нашествието на нощните демони. На Гергьовден в някои райони жертвеното агне преди изпичане се украсява с глогов цвят. Това се прави, според народното вярване, за да не проникне ламята (злината) в агнето или дома, която свети Георги преследва. Многогодишна треска се лекува с пренощувал черен глог във вода, стояла под звездите, като се правят поливки. При чумна епидемия хората бягат извън селището като преграждат след себе си пътищата с глогови тръни. На децата се дават да носят кръстче от глог за предпазване от болести и уроки. В много райони на Гергьовден и Еньовден в средата на нивите се хвърля глог за опазване на реколтата от магия и за по-добро плодородие. Били са познати и прилагани различни практики против вампирясване на покойници: ако се появи

непосредствено след погребението дупка на гроб, в нея се поставя глог; при среща на погребение човек трябва да постави между зъбите си или под ноктите глогово трънче, защото там може да се „укрие“ душата на умрелия; а някъде против вампирясване се пробоща с глогов трън петата или корема на починалия. С тръни от глог се лекуват забрали циреи, кожни лишеи и брадавици. В Казанлъшко, преди изгрев слънце, брадавиците предварително се разчесват с глогов трън, след което всяка една брадавица се пробоща с три трънчета. При българомохамеданите в Родопите лечителят поставя в устата си глогов трън, произнася текст от Корана, обикаля в кръг трикратно брадавицата със същото трънче и после го забива в една ябълка. Ябълката се изхвърля, когато тя се разложи и изгние, тогава и брадавицата изчезва. В Берковско при бодечи и клини (проблеми в менструалния цикъл или общо проблеми в половата система при жените) баячката бае с взети в ръка 40 глогови трънчета, после ги дава на близък на болника да ги сvari във вода и с нея да го изкъпят. Отвара от плодовете на червен глог се пие при разстройство, а цвят и листа се пият при кашлица и слабо сърце. При гърлобол, главобол и черна жълтеница се пие отвара от черен глог. За да не бъдат урочасани, в миналото воловете са били впрягани с глогови жегли (жегли – дълги пръчки, които ограничават отстрани врата на впрегнатото животно).

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Мушмула

(*Mespilus germanica* L.)

Наименования в други страни. Русия: Мушмула германская; Англия: Medlar, Medlar-tree; Германия: Mispel; Франция: Neflier, Nefle.

Разпространение. Няма данни.

Находища. У нас в диво състояние мушмулата се среща само в Странджа планина. Често разпространен е овощен вид в градините, известни са голям брой културни сортове с едри плодове (подложката на калема е подходящо да бъде от глог).

сн. 292. Мушмула
(*Mespilus germanica*)

Описание. Мушмулата е храст или ниско дърво, достигащо до 6 м, с тъмнозелена, лъскава корона. Листата са елипсовидни, целокрайни, дълги до 14 см, отгоре лъскавозелени, отдолу – беловлакнести. Цветовете са бели, едри, единични, появяващи се след разлистването, през май и юни. Плодовете са топчести, месести, с червено-кафява кожа, съдържат до 4–5 кокички. (сн. 292) Узряват през септември, но остават на дървото и след листопада. Удачно е да се събират преди първите слани.

Употребяема част. Плодовете след узряване.

Време на събиране. Късно есента.

Химичен състав. В плодовете – целулоза, екстрактни вещества, нишесте, пектин, дъбилни вещества, захари, белтъци, мазнини и минерални соли.

Действие. Адстрингентно, кръвоспиращо, противовъзпалително. Плодовете и приготвените от тях хранителни продукти действат възбуждащо върху жлезите на храносмилателната система: черен дроб и панкреас. По тази причина са полезни при намаляване на техните функции – при храносмилателни диспесии от белтъчен вид, при болести на жлъчката, бъбреците, панкреаса, черния дроб и пр. Органичните киселини в плодове оказват благоприятно въздействие върху черния дроб, кръвоносната система, нервната система и пр.

Употреба и начин на употреба. Директна консумация на добре узрели плодове, или под формата на отвара, като ошав. За целта 10–20 добре узрели плода се поставят в 1–1,5 л вода, вари 10–15 мин. на тих огън, след изстиване се прецежда. Дозата е за един ден – вместо вода. Процедурата на приема трае от 1 до 2 седмици.

Дюля

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Чашката е 5-делна; с 5 венчелистчета и 5-гнезден яйчник. Плодът е ябълковиден, 5-гнезден с многосеменни гнезда; вътрешните стени на гнездата са ципести; дървета – с прости опадащи листа. В нашата флора са описани 2 вида. По всяка вероятност днес съществуват и се отглеждат още няколко култивирани видове от рода.

1. Cydonia vulgaris Pers. Дюля. Дърво. Култивирано се среща из цялата страна, а понякога и като диворастящо (особено в южните части на страната). Цъфти напролет. **Лечебно.** Разпространение: Гърция, Тракия, о-в Крит, Мала Азия.

2. Cydonia japonica Pers. Японска дюля.

Употреба в лечебните практики на българската народна медицина.

Отварата от семената на дюлята действа омекчително върху слизестия епител на дихателните органи, улеснява отделянето на храчки и се употребява против кашлица и хрема. Отварата от кората на дюлята се употребява за заякване на венците.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Дюля

(Cydonia oblonga Mill.)

Български народни наименования. Дуня, Дула, Дуивка, Дюля.

Наименования в други страни. Русия: Айва обыкновенная, Англия: Quince, Германия: Quitte, Франция: Cognassier commun, Coing.

Разпространение. Предполага се, че родината на дюлята е район от Северен Иран, Кавказ или Мала Азия. Оттам тя е разпространена почти във всеки географски район на Средна и Южна Европа, Балканския полуостров, Русия, Молдова, Украйна, Кавказ, Иран, Пакистан, Индия, Китай, Америка.

Находища. Дюлята се отглежда култивирана в цялата страна, в отделни райони тя расте и подивяла. Вирее, макар и рядко, до 1000 м височина, обича южните райони.

Описание. Дърво, високо от 3–5 м, пренесено в България (предполага се – от Мала Азия). Стволът е покрит с тънка лющеща се тъмносива кора. Листата са последователни, на къси дръжки, широкояйцевидни или елипсовидни, целокрайни, отгоре голи, тъмнозелени, отдолу – сивовлакнесто напластени. Цветовете са бледо-розови, единични. Чашката и венчето са петоллистни. Плодът е 5-гнезден, с диаметър 3–15 см. Семената са клиновидни или обратнойцевидни, ръбести, почти тристенни, червено-кафяви, до 4–8 във всяко гнездо. (сн. 293) Цъфти април – май. Плодовете зреят септември – октомври.

Време за бране и употребяема част. Септември – октомври, при узряване на плодовете. За лечебни цели се използват предимно семките на плода.

Химичен състав. В обвивката на семките се съдържат около 20 % слюзни вещества, малко дъбилни вещества, 15 % тлъсто масло, протеин, минимално количество цианогенния, гликозид амигдалин, емулзин и др. Слизното вещество в семките се състои от метилирани уронови киселини и ксилоза.

Лечебни свойства. Слизното вещество, съдържащо се в семената на дюлята, оказва омекчаващо, противовъзпалително действие върху възпалените лигавици на дихателните пътища и храносмилателния тракт. Извлекът от семената се използва при остри възпаления на дихателните пътища – ларингити, фарингити, трахеобронхити и на стомашно-чревния канал – гастрентерити, и др. В подходящ разтвор дрогата се ползва и срещу напукана или изгорена кожа.

сн. 293. Дюля
(*Cydonia oblonga*)

Начин на употреба. Приготвя се извлек, като се накисват 1 супена лъжица семена в 300 мл вода. Остава се да престои няколко часа, прецежда се. Пие се по 50 мл 3 пъти дневно. Мъхът от плодовете е ефикасно кръвоспиращо средство при прорезни рани. От плодовете се приготвят компоти, сладка, нектари и др., с прекрасни вкусови качества.

Дюлята в българското лечителско изкуство и обичаи. Според народните представи дюлевото дърво е „харно“ (добро). По тази причина то участва в някои вярвания и ритуали. Дюлево листо се носи против уроки. Нарочно запазен плод дюля се отхапва на 1 март за предпазване от ухапване от змии. Срещу Еньовден неомъжените жени поставят под дюлево дърво наречена китка за женитба. Пръста около дюлевото дърво е целебна. Обриви, получени от определен вид алергична реакция, се лекуват с пръст от под дървото дюля, премесена с урината на болния. Такава пръст се поставя и във водата, в която се къпят хора с обриви по кожата. Препоръчва се изяждането наведнъж на 2–3 кг дюли при заболяване от жълтеница. При заушка подутините се налагат с парчета печена дюля. С варено дюлево семе се намазват напуканите гърди на кърмачките.

8.2. Род DRAYS L.

Сребърник

сем. Розоцветни – Rosaceae

сн. 294. Сребърник
(*Dryas octopetala* L.)

Описание. Полухраст. Листата са цели, със закръглени зъбчета; цветовете са единични, върху дълги дръжки, бели или жълти, едри до 3 см. Чашката и венчето са с по 8–9 листчета; тичинките и плодниците са многобройни; плодниците са влакнести; стълбчетата – перести от дълги власинки. (сн. 294)

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

***Dryas octopetala* L. Сребърник.** Расте по скалите и скалните поляни в: Централния Балкан, Рила, Пирин, Славянка. Цъфти през първата половина на лятото. Разпространение: Средна и Северна Европа, Северна Азия, Северна Америка.

Забележка: Липсват данни за начините на употреба. Не е изследвано от съвременната наука.

Орехче, ливадник

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения с грудковидни надебелени корени; сложни, нечифтоперести листа с прилистници. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в щитовидно-метличести съцветия. Чашката е съставена от сраснали листчета. Венчелистчетата са слабосраснали, бели, жълти или розови. Тичинките – 20–40. Плодът е сборен, съставен от няколко несраснали помежду си мехунки.

Таблица за определяне на видовете

1 Приосновните листа са най-малко с 8 двойки листчета; венчелистчетата са дълги 5–9 мм; мехунките са прави, покрити с власинки.
2. <i>Filipendula vulgaris</i>. Ливадно орехче
1* Приосновните листа са с не повече от 5 двойки листчета; венчелистчетата са дълги 2–5 мм; мехунките са спирално извити.
1. <i>Filipendula ulmaria</i>. Брястолистно орехче

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. Брястолистно орехче. Многогодишно. Расте край планински извори и потоци, из влажни ливади: Стара планина, Софийска котловина, Витоша, Западни гранични планини, Средна гора, Пирин, Родопи, между 400 и 2200 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно!**

var. *denudate* Presl. Листата по жилките са влакнести, а между тях голи или с рядко разположени власинки: Рила, Родопите, Средна гора. Разпространение: Европа, Сибир, Мала Азия (до Монголия).

2. *Filipendula vulgaris* Moench. Ливадно орехче. (сн. 295) Многогодишно. Среща се из влажни ливади в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли.

Забележка: Да не смесват видовете в родовете ***Filipendula***. **Орехче** (до 2 м високо, корените са надебелени, разклонени, нишковидни) и ***Spiraea***. **Тъжник** (високо до 80 см, корените са грудковидни), освен ***Filipendula hexapetala* Gilib = *Spiraea filipendula* L.** (с общи народни наименования: Диви кошнички, Друмиче, Живица, Живиничев бурен, Клинава трева, Кочи

мъде, Кошнички, Моминска китка, Мъжка клинава трева, Орехче, Орешец, Отвратниче, Сарадживче, Срамежливче, Срамниче, Увиснал ливадник, Тъжник и др.).

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от рода **Filipendula** се отнасят:

1. Filipendula hexapetala Gilib.

Орехче. Расте из ливадите. Разпространено е из цялата страна. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Европа, Сибир, Мала Азия (до Кавказ).

сн. 295. Ливадно орехче
(*Filipendula vulgaris* Moench)

Употреба в народната медицина. Отварата от цялата билка действа пикочогонно и потогонно и се употребява против кашлица, ангина и хрема; същата пречиства кръвта и се употребява против кожни обриви, ревматизъм и особено се препоръчва против скрофули; служи още против болки в стомаха и червата, диария, болки в матката и като ароматична подправка за чай.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Брястолистно орехче, Блатен тъжник

(*Filipendula ulmaria* L. (maxim) = *Spiraea ulmaria* L.)

Български народни наименования. Блатен тъжник, Брястолистно орехче, Грухчовят, Живеничево биле, Ливадник, Орехче, Отвратниче, Диви кошнички, Друмиче, Живица, Клинава трева, Ливадник, Моминска китка, Мъжка клинава трева, Орешко, Орешец, Срамеживче, Сараджиче, Срамниче и др.

Наименования в други страни. Русия: Лабазник ивалистный; Англия: Meadow-sweet; Германия: Spierstrauch; Франция: Filipendule, Ulmaire.

Забележка. В нашата флора е разпространен и видът *Spiraea filipendula* (*Filipendula hexapetala* Gilib.) Орехче (Ливадно орехче, Отвратниче, Клинава трева). Това растение е високо 30–80 см; облистено главно в долната част на стъблото; с многобройни приосновни, непрекъснати нечифтоперести листа. Цветовете са бели, до бледорозови или кремави, събрани във върхна сениковидна метлица. Корените на орехчето са грудесто или вретеновидно задебелени.

Разпространение. В цяла Европа, Мала Азия, Монголия, Северна Америка.

Находища. В България, край планински потоци и влажните ливади в Стара планина, Рила, Родопите, Витоша, Осоговска планина, Софийско поле, от 500 до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо коренище и нишковидни корени. Стъблата са изправени, високи са до 2 м, в горната част са разклонени, голи или влакнести, гъстооблистени. Листата са перести, с 1–5 чифта, различно големи, двойно назъбени листчета, най-горното от които е длановидно, и с междинни по-дребни листчета между тях, всички са най-често отдолу сивовлакнести, а отгоре са голи и по-светли. Цветовете са дребни, бели до жълти, от 6 до 8 мм в диаметър, събрани са в метличести съцветия, дълги до 25 см. Чашелистчетата обикновено са 5, по-рядко 6, дълги до 1 мм. Венчелистчетата са бели до жълти, 5 или 6, обратнотръбични. Тичинките са многобройни, 2 пъти по-дълги от венчелистчетата. Яйчниците са от 6 до 10, кълбести приседнали. Плодниците са мехунки, дълги от 3 до 4 мм, голи, спирално извити.

Употребяема част. В съвременната медицина се използват върхните части – стъблото с цветовете и по-рядко корените. При събиране особено внимателно, да не се унищожи находището!

Време на събиране. Август – октомври. В някои райони на страната и юни – юли.

Химичен състав. Гликозидът гаултерин, който при хидролиза отделя метилов салицилат, и фенолният гликозид спиреин. Билката съдържа значително количество дъбилни вещества. В дрогата са открити още естери на салицилова киселина, витамин С, фосфор, минерални соли, следи от етерично масло, следи от хомеозропин и ванилин.

Действие. Билката оказва пикочогонно, потогонно, противодиа-рично и противоподагрено действие. Намалява пикочната киселина в кръвта. Директно действа върху ставни заболявания – противооточно и обезболяващо. Притежава антисептично и противовъзпалително действие. Намалява прекалената киселинност в стомаха и успокоява чревните спазми. Доказано противотуморно действие.

Употреба. При болки в стомаха и червата, камъни в бъбреците, пясък в бъбреците, възпаление на легенчетата на бъбрека, подагра, ревматизъм, гинекологични проблеми: възпаление на яйчниците и маточните тръби, бяло течение. Намира приложение и при лечение на злокачествени заболявания.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Ситно стритата дрога в количество от 5–10 г (една – две супени лъжици) се залива с 3 винени чаши вода, оставя се да ври 5 мин., след което се прецежда и се взема по една винена чаша 10–15 мин. преди храна. Билката може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 10–20 капки в малко вода 3 до 5 пъти дневно. *Външно.* Прилага се във вид на концентрирана отвара от 30 г дрога в две чаени чаши вода, ври 10 мин. След прецеждане се прилага в компреси при ухапвания от насекоми и промивки при бяло течение. В някои краища на страната прясно извадените грудки от растението, скълцани на каша, се прилагат за налагане на места, ухапани от отровни змии. Билката не е токсична!

Блатният тъжник в българското лечителско изкуство. Билката с успех се ползва при лекуване на подути лимфни възли и трудноза-растващи рани – живеница (проказа, рак). За тази цел цветът, стъблото и корените на билката се варят във вино. След като изстине, отварата се пие на гладно. Варената билка във вино се използва и за налагане при болно гърло и главоболие. Раната или подутите възли се налагат със сварена във вода билка. В старите лекарственици се препоръчва с билката, киснала в оцет, при разсип на Месечината (Луната) да се мажат скрофулите, които излизат по лицето на болния във вид на орехчета. При болки в стомаха се прилага извлек от билката, накисната в бяло вино в херметично затворен с тесто съд. Отвара от билката се прилага при: настинка, кашлица, хрема, за слизване

кърмата на родилката, за прочистване на кръвта при ревматизъм и обриви, диария, сърдечносъдови проблеми и безплодие при жените. Двата вида орехчета – орехче и блатен тъжник, се използват често като съставки в ароматичните чайове. Видът орехче се ползва като вида блатен тъжник и още: при жлези у малките деца, при скрофули, както и за бани при ревматизъм.

10. Род FRAGARIA L.

Ягода

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения с тройни листа, разположени във вид на розетка в приосновната част на растенията, и безлистни цветоносни стъбла. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в малоцветни щитовидни съцветия. Чашката е двойна. Венчелистчетата са бели или розови. Тичинките са 10—30. Хипантият е плосък, с разрастващо се цветно легло, което след оплождането става месесто или сочно (лъжлива ягода). Плодът е едносеменно орехче, по-много в месестата част на лъжливата ягода.

Таблица за определяне на видовете

1 Листата отдолу са покрити с копринести власинки; чашелистчетата след прецъфтяване обхващат плода.	
3. <i>Fragaria viridis</i>. Планица	
1* Листата отдолу са без копринести власинки; чашелистчетата след прецъфтяване са разперени или извити назад и не обхващат плода.	
2 Цветните дръжки са с прилегнали и насочени нагоре власинки; разрасналото се цветно легло (месестата част) е изцяло покрито с орехчета.	
2. <i>Fragaria vesca</i>. Горска ягода	
2* Цветните дръжки са с разперени и извити надолу власинки; разрасналото се цветно легло (месестата част) е стеснено в шийка, която е без орехчета.	
1. <i>Fragaria moschata</i>. Сунница	

По нашите земи се срещат и са описани 3 вида.

- 1. *Fragaria moschata* Duchesne. Сунница.** Многогодишно. Вирее из храсталаци и тревисти места в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.

2. **Fragaria vesca L. Горска ягода.** Многогодишно. Расте из гори, храсталаци, горски поляни и скални сипеи в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май – август. Разпространение: Европа, Канарските острови, Северна Африка, Мала Азия, Сибир, Северна Америка.
3. **Fragaria viridis Duchesne. Планица.** Многогодишно. Расте из храсталаци и тревисти поляни в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юни.

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от рода **Fragaria** се отнасят:

1. **Fragaria elatior Ehrh. Ягода. (Горска ягода)** Многогодишно. Расте из тревисти места и храсталаци. Среща се предимно в планините, но по-рядко от другите видове. Цъфти втората половина на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средна и Северна Европа, Кавказ.
2. **Fragaria collina Ehrh. Градинска ягода.** Многогодишно. (сн. 296) Расте по баирите, из храсталаци, по тревистите места и пр. Среща се в цялата страна и се култивира в градините. Цъфти втората половина на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Европа, Крим, Кавказ, Сибир, Канарските острови.

Употребавна народната медицина. Отварата от коренището и листата на ягодата действат пикочогонно, употребява се при пясък и камъни в бъбреците, пикочния мехур и черния дроб; при кожни обриви и подагра. Същата отвара действа и затягащо и се употребява при диария; болести на да лака и трипер; отварата от изсушени млади листа действа омекчително при възпаление на дихателните тръби, при астма и пясък в черния дроб.

сн. 296. Градинска ягода
(*Fragaria collina* Ehrh.)

Горска ягода

(*Fragaria vesca* L.)

Български народни наименования. Беливица, Каналица, Плюскавица, Готка, Зуница, Меча ягода, Планица, Планушка, Суница, Ягодняк, Малигазици и др.

Наименования в други страни. Русия: Зямляника лесная; Англия: Wild strawberry; Германия: Wald Erdbeere; Франция: Fraisier de table.

Описание на растението. Многогодишно тревисто растение с късо кафяво коренище, вкореняващо се постоянно. Стъблата са дълги, пълзящи, често изправени, обикновено до 30 см, лековлакнести. Листата са предимно приосновни, сложни, тройни, с дълги дръжки. Цветовете са бели, събрани в съцветия върху разклонени дръжки. Чашката е двойна, с по 5 листчета във всеки кръг. Венчето е 5-листно, бяло. Плодчетата са многобройни, едносеменни орехчета, разположени по повърхността на разрасналото се месесто, червено легло. Цъфти април – септември.

Разпространение. Култивирана ягодата се среща почти в цяла Европа, Азия, Африка, Австрия, Северна и Южна Америка.

Находища. В България диворастящата горска ягода се среща навсякъде по ливадите, край пътищата, оградите, поляните, скалните сипеи, до 2000 м надм. вис.

Забележка. Разглеждаме двата вида ягоди – Горска ягода (*Fragaria vesca* L.) и Едроплодна ягода (*Fragaria elatior* Duch.)

Употребяема част. Общо за двата вида: плодът и листата.

Време на събиране. Юни – август.

Химичен състав. В плодовете се съдържат следи от етерично масло, дъбилни вещества, до 0,8 % пепел. Органични киселини – лимонена и ябълчена киселина, богати са на минерални соли – калиеви, калциеви, фосфорни и железни. В плодовете основно се съдържат пектин, каротин (провитамин А), витамин С, следи от витамин В1, вещества с Р-активност, захари (инвертна и тръстена захар), протеини и антоциани. Листата също съдър-

жат значително количество витамин С, дъбилни вещества, силициева киселина, кверцетин и др.

Действие. Воден извлек от листата на ягодата предизвиква разширяване на кръвоносните съдове, снижава артериалното налягане, забавя сърдечния ритъм и усилва съкратителната способност на сърцето. Определено силно противосклеротично действие. Усилва също маточните съкращения. Свежите плодове ягоди са ценна диетична храна. Благодарение на съдържаните се в тях вещества помагат при чернодробни страдания, подагра, авитаминоза, (недостиг на витамини в организма, особено напролет). При употреба плодовете усилват отделянето на урина и пот.

Употреба. Плодовете – пресни или изсушени, и листата като дрога се използват при високо артериално налягане, при атеросклероза, язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника, болести на далака, при анемия, авитаминоза, неврастения, помагат при запек, подагра, маточни кръвотечения, истерия, задух, кашлица и лош дъх в устата.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Две-три чаени лъжици от плодовете се заливат с 250–350 мл вряла вода, оставят се да киснат до 30–40 мин., след което се прецеждат и се взема по една кафеена чаша 10–15 мин. преди хранене. Запарка от листата: 1 супена лъжица от ситно нарязаните листа се заливат с 250 мл вряща вода, киснат 2 часа. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти, дневно преди хранене. *Външно:* пресни плодове или запарка от листата се налагат върху кожни обриви, за промивка при бяло течение и при рани.

Ягодата в българското лечителско изкуство. В лечителската практика се използват листата, плодовете и коренището – пресни или изсушени. Помагат при: пясък в бъбреците, сърцебол, болки в гърдите, туберкуозна кашлица, ревматизъм, запек, тения и холера. Компрес от сварени листа се полагат при обриви, циреи и подутини. Зрелите плодове са удачно средство за леко изхвърляне на жлъчни камъни.

11. Род GEUM L.

Омайниче, невен

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения с перести, розетковидни приосновни и тройни или триделни с назъбени дялове стъблови листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в съцветия или единични по върховете на стъблата. Чашката е двойна. Венчелистчетата са жълти, оранжеви или червени. Тичинките са много. Плодът е сборен, съставен от голям брой влакнести мехунки.

Таблица за определяне на видовете

1 Венчелистчетата са равни или по-къси от чашелистчетата.	2
1* Венчелистчетата са по-дълги от чашелистчетата.	3
2 Венчелистчетата са дълги 4–7 мм, светложълти; цветовете са изправени	
4. <i>Geum urbanum</i> . Градско омайниче	
2* Венчелистчетата са дълги 10–15 мм, розово-червени до жълтеникаво-бели; цветовете са увиснали.	
3. <i>Geum rivale</i> . Ручейно омайниче	
3 Венчелистчетата са яркочервени; стълбчетата са съставени от 2 членчета.	
1. <i>Geum coccineum</i> . Червено омайниче	
3* Венчелистчетата са яркожълти; стълбчетата са цели, без съчленение.	
2. <i>Geum montanum</i> . Планинско омайниче	

По нашите земи се срещат и са описани 8 вида.

1. *Geum coccineum* Sibth. et Sm. **Червено омайниче.** Калеш. (народни наименования: Аленоцветен омайник, Богородична свещ, Грочелец, Свекървини очи, Червен невен, Червен подщрек). Многогодишно. Среща се из влажни ливади и пасища, по мочурища и торфища, край планински потоци в: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Западни и Средни Родопи, от 900 до 2300 м надм. вис. Цъфти май – август. Разпространение: Балкански полуостров, Мала Азия.

Хибриди: *Geum coccineum* X *montanum* – за района на Рила. *Geum coccineum* X *rivale* = *Geum jankae* Beck. – за районите на Родопите и Витоша.

2. *Geum montanum* L. **Планинско омайниче. Царичини.** (народни наименования: Жълт подщрек, Жълт калеш, Планински

калеш). Многогодишно. Вирее из планински ливади и пасища, по скални поляни и сипеи в: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора и Западни Родопи, между 1600 и 2700 м надм. вис. Цъфти май – юли. Разпространение: планините в Средна, Южна и Югоизточна Европа.

3. *Geum rivale* L. Ручейно омайниче. Многогодишно. Расте по влажни тревисти и каменисти места, из мочурливи ливади, край потоци в: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Беласица, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, между 1200 и 2100 м надм. вис. Цъфти юни – август. Разпространение: умерена Европа и Азия, Северна Америка.

4. *Geum urbanum* L. Градско омайниче. Зайча стъпка. (Народни наименования: Зайча сянка, Смърдушка карамфил, Обикновен омайник, Чичяк, Гюзел аврат). Многогодишно. (сн. 297) Из храсталаци и сенчести гори, край сгради и огради и по изоставени пустеещи места в цялата страна, от 200 до 1500 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно.** Разпространение: Европа, Азия, Северозападна Америка.

Употреба в народната медицина. Отварата му действа възбудително и укрепително и се употребява в народната медицина против диария, дизентерия, коремна треска; за укрепване на нервната система и пр.

Хибрид: *Geum rivale* X *urbanum*.

Наблюдаван в Софийската ботаническа градина през миналия век.

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от род ***Geum* L.** се отнасят:

1. *Geum bulgaricum* Рапс. Българско омайниче. Многогодишно. Расте по високопланинските скали и скални поляни на Рила и Кюстендилския балкан. Цъфти лятото. Разпространение: Херцеговина, Черна гора, Албания.

сн. 297. Градско омайниче
(*Geum urbanum* L.)

Хибрид: *Geum bulgaricum* X *reptans* = *Geum borisii* Kell. et *Sunderm.* Среща се нарядко из Рила.

2. ***Geum reptans* L.** Среща се по високопланинските скали на Рила и Пирин. Цъфти през лятото. Разпространение: Южните Алпи, Карпатите.
3. ***Geum rodopeum* Stoj. et Stef. Родопско омайниче.** Среща се из планинските ливади между Батак и Доспат. Цъфти в началото на лятото. За България и този район е ендемит. Разпространение: Югозападни Алпи, Пиренеите.
4. ***Geum strictum* Ait. (*Geum aleppicum* Jacq.). Строго омайниче.** Среща се из ливадите и храсталаците почти в цялата страна, но по-често в Южна и Западна България. Цъфти лятото. Разпространение: Западна и Южна Русия, Галиция, Румъния, Кавказ, Армения.

Ssp. Molle – Растението е мековлакнесто; най-горното листче на листата е едро, сърцевидно-бъбрековидно или кръгло. Расте из планинските ливади и поляни на Стара планина, Родопите, Рила, Витоша, Осогово, Средна гора. Разпространение: Централна Испания, Южна Италия, Балканския полуостров.

Хибриди: *Geum molle* X *rivale* = *Geum pseudomolle* Pant. Посочва се за България. *Geum molle* X *coccineum* = *Geum venenovskyi* Bort. Посочва се за Витоша.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Градско омайниче

(*Geum urbanum* L.)

Български народни наименования. Градско омайниче, Гребник, Гроченец, Зайча стъпка, Обикновен омайник.

Наименования в други страни. Русия: Правилат городской; Англия: Herb Bennet, Wood Avens; Германия: Mauer Nelkenwurz; Франция: Benoite commune.

Разпространение. В Северна и Атлантическа Европа, Балканския полуостров, Средна Азия, Хималаите, Северна Африка.

Находища. В България билката се среща по храсталаци и сенчести гори, горски поляни и пътеки, пустеещи места и дворове от низините до 1500 м надм. вис. из цялата страна.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо хоризонтално коренище, доста развито, конично, обикновено многоглаво, тъмноръдено, с множество корени. Стъблата са изправени, 30–70 см до 1 м високи, тънки, слабо разклонени, влакнести. Приосновните листа са прекъснати, поресто-лировидни, сближени в розетка с 3 или най-често 5 листчета, а стъбловите са винаги тройни, с къси дръжки или горните са 3-делни. Цветовете са светложълти, до 10–15 мм в диаметър, разположени поединично на дълги дръжки, излизащи от пазвите на листата от горната част на стъблото. Чашката е от 10 листчета, разположени по 5 в два кръга. Вътрешните чашчеличета са 2 пъти по-дълги от външните. Венчелистчета са 5, несраснали, а тичинките и плодниците са многобройни. Цъфти лятото от май до август.

Употребяема част. Коренището и надземната част. При събиране на корените да се процедира внимателно, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Надземна част: юли – септември. Коренище: март – април.

Химичен състав. Коренището съдържа дъбилни вещества, един неуточнен флавоноид, горчиви вещества, гликозида геин, минерални соли. Надземните части на растението съдържат до 0.10 % етерично масло, в състава на което влизат еугенол, незначителни количества смолисти вещества, нишесте, слузи, захарни компоненти, багрилни вещества и др.

Действие. Затягащо, кръвоспиращо, противовъзпалително и укрепващо средство.

Употреба. Намира приложение при храносмилателни заболявания – колики, метеоризъм, повръщане, възпаление на стомаха, червата, черния дроб. Външно: при кървящи хемороиди, кървящи венци и труднозарастващи рани. Билката има нервно-тонизиращо действие. Народният лечител Петър Димков препоръчва билката при проблеми в кръвоносните и лимфните съдове – болест на Рейно и болест на Бюргер. Приема се

настойка от корените на зайчатата стъпка (градско омайниче) 3 пъти дневно по 50 г, 20 мин. преди ядене. Настойката се приготвя така: 100 г корени се поставят в 2 л чисто червено вино от Мелник, варят се на тих огън, докато настойката остане наполовина. След изстиване се прецежда чрез изстискване.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Ситно счукана дрога в количество от 5–10 г се залива с 2 чаени чаши вряща вода, оставя се да кисне 30 мин., след което се прецежда и се изпива за един ден. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 15–20 капки в малко вода, 3–4 пъти дневно. *Външно.* Прилага се във вид на концентрирана отвара от 30 г дрога в 2 чаени чаши вода, вряла 5 мин. След прецеждане се прилага в компреси при рани и промивки. Билката не е токсична!

12. Род MALUS Mill.

Ябълка

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Дървета или храсти с широко разперена корона и черно-кафява или сиво-черна напукана кора с голи или трънливи клони. Листата са прости, цели, дребноназъбени или напилени, често опадливи. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, с долен яйчник, събрани в сенниковидни съцветия. Чашката е от сраснали листчета. Венчелистчетата са бели, розови или червени. Тичинките са 18–50. Плодът е ябълковиден, месест.

Таблица за определяне на видовете

1 Напълно развитите листа са голи от двете си страни; клоните са с тръни.	
	3. Malus sylvestris. Киселица
1* Напълно развитите листа поне отдолу са с власинки; клоните са без или със разредени тръни.	2
2 Листата са елипсовидни; стълбчетата – голи.	
	1. Malus dasycphylla. Горска ябълка
2* Листата са яйцевидни или обратнойцевидни; стълбчетата са с власинки поне в долната си половина.	
	2. Malus praecox. Ранна ябълка

По нашите земи се срещат 3 (1) диворастващи вида и много културни форми.

1. **Malus dasycphylla Borkh. Горска ябълка.** Многогодишно. Расте в покрайнините на гори и храсталаци, край потоци в цялата страна, между 200 и 1500 м надм. вис. Цъфти април – май.
2. **Malus praecox (Pall.) Borkh. Ранна ябълка.** Многогодишно. Расте в широколистни гори и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти април – май.
3. **Malus sylvestris Mill. Киселица.** Многогодишно. Расте в широколистни гори и храсталаци в цялата страна, между 300 и 1500 м надм. вис. Цъфти април – май. Лечебно!

Malus domestica Poir. (Malus pumila Mill.). Ябълка. (Всички културни видове ябълки).

Забележка: Род **Ябълка (Malus)** съдържа над 25 вида дървета или храсти, разпространени в Европа, Азия и Северна Америка. Известни са голям брой културни сортове и декоративни видове. У нас се среща един диворастващ вид **Malus sylvestris Mill. Киселица**, а всички други културни видове са обединени под общото наименование **Malus domestica Poir. (Malus pumila Mill.). Ябълка**.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Киселица

(*Malus sylvestris* Mill.)

Наименования в други страни. Русия: Яблоня лесная; Англия: Crab apple; Германия: Holzapfel Wilder Apfelbaum; Франция: Pommier sauvage.

Описание. Киселицата (дивата ябълка) е дърво с височина до 10 м, широко, с неправилно развита светла корона, червено-кафяви, голи или гъстовлакнести клони, рядко с бодли. Корените са с богата коренова система, но плитки. Кората е със сиво-кафяв оттенък, с отделящи се тънки надлъжни люспи. Листата са последователни, широкояйцевидни, елипсовидни, почти кръгли, назъбени, светлозелени и лъскави отгоре, бледозелени отдолу, младите са влакнести отдолу. Листната дръжка е дълга до 4 см, по-къса от петурата. Цветовете – бели, розови или червени, ароматични, събрани в сенници. Появяват се преди или успоредно с разлистването. Венчелистчета – 5, тичинки – много-

сн. 298. Киселица
(*Malus sylvestris* Mill.)

бройни, с жълти прашници. Плодът е лъжлив, костилков, узрява през септември–октомври. Семената са 5–10 броя, кафяви, с остри върхове, плоски, яйцевидни. (сн. 298)

Разпространение. Няма данни.

Находища. Навсякъде в страната до 1000 м надм. вис., където почвата е по-влажна.

Употребяема част. Плодовете на облагородените дървета, рядко плода на дивата ябълка, корените на дивите и облагородените дървета, семената.

Време на събиране. Плодовете – есента, кората на корените – след опадане на листата (ограничение за събиране на корените!).

Химичен състав. Плодовете съдържат ябълчена и лимонена киселини, танин, пектин, захар, етерично масло, фосфорни и други соли и пр. Кората на корените съдържа един гликозид флоридин – заместител на хинина. Семената на ябълката съдържат големи количества белтъци, мазнини и нишесте, полученото от тях масло е светложълто, полусъхливо.

Действие. Диуретично, антидиарично, кръвоочистително, успокоително; кората на корена е с антидиабетично и антифебрилно действие.

Употреба и начин на употреба. При пролетна авитаминоза, при констипация. Употребата на плода на ябълката подтиква към по-активна работа сърдечносъдовата, храносмилателната и отделителната система и успокоява нервната система. Където не може да се употреби плодът (язва, гастрит и пр.), може да се приема пресният ябълков сок. При същите проблеми може да се ползват и печени ябълки – със същия, но по-малък ефект. Ябълковият сок действа положително при трескави състояния, температура, разхлажда и освежава, стимулира сърдечната дейност и тонизира нервната система. Доказано, е че при редовна консумация на ябълки (1–3 на ден) се избягва опасността от подагра. Плодолечението с

ябълки се препоръчва при високо кръвно налягане, затлъстяване и наднормено тегло, кръвен наплив към главата, запек, хемороиди, бъбречни болести, нервна раздразнителност и депресивни състояния. Дозировката за плодове от ябълка е от 500 г до 1,5 кг на ден. Кората от корените на ябълката се употребява при диабет и трескави състояния. В пресните кори на корена се съдържа много от горчивия гликозид флоризин, който, приет вътрешно, успешно и рязко понижава захарта в урината. (Няма данни за начина на дозировка – б.а.) Дрогата от корена се употребява след интензивно изсушаване във вид на прах. Доза за деня: две чаени лъжички, сутрин и вечер преди храна, приети с малко прясно ябълково пюре (от настъргани ябълки).

Внимание. Плодовете на ябълката са противопоказни при оксалатни камъни и пясък в бъбреците.

сем. Розоцветни – Rosaceae

Ябълка

(*Malus domestica* Boprkh. (*Malus pumila* Mill.))

Наименования в други страни. Русия: Яблоня домашная; Англия: Apple-tree; Германия: Apfelbaum; Франция: Pommier.

Разпространение. Неизвестен произход. За култивирания вид ябълка устни и писмени източници от древността и по-късно посочва Украйна. Днес е разпространена в Централна Европа и Азия.

Находища. У нас по богати на хумус, пропускливи и свежи почви в долния и среднорастителния пояс, до 1200–1300 м надм. вис.

Описание. Ябълката е високо до 5 м дърво или храст с разперена корона, черно-кафява или сиво-черна напукана кора, голи или рядко трънливи клони. Листата са прости, цели, дребноназъбени или напилени.

сн. 299. Ябълка
(*Malus domestica* Poir.)

Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, с долен яйчник, събрани в сенниковидно съцветие. Всеки плоден яйчник образува мехче. Чашката е от сраснали листчета. Венче-истчетата са бели, розови или червени. Тичинките са 18–50. Около хрущялоципестата част на мехчето се изгражда месестата част на ябълковия плод. Дръжката на ябълковия плод е всъщност вдървена цветна дръжка. (сн. 299)

Употребяема част. Плодовете, рядко кората на корените

Време на събиране. Обикновено есента, но и според сорта.

Химичен състав. Плодът на ябълковото дърво съдържа ябълчена киселина, захар, дъбилни вещества, пектин, витамин А, В1, В6 и Е, фосфорна киселина.

Действие. Запичащо, възбуждащо апетита, пречистващо кръвта, понижаващо температурата, пикочогонно, освежително.

Употреба и начин на употреба. Чай – 1–2 супени лъжици обелени кори от ябълката или изсушени парчета ябълков плод се заливат с 500 мл гореща вода, оставят се да киснат около 30 мин., прецеждат се. Дозата е минимална и е за един ден. Употребява се при температурни състояния, нервност, бъбречни страдания, затлъстяване, анемии от различен произход, тонизиращо. Сок – прясно нарязани на парчета ябълки, с корите без семките и месестата част, се смилат с подходящи прибори. Прецежда се. Препоръчва се сокът да се консумира подсладен с пчелен мед. За деца до – 100 мл дневно, за възрастни – до 300 мл дневно. Подходящ е при разстройство, анемия, депресивни състояния и за тонизиране на организма. Плодовете на ябълката се консумират директно, като дозата за възрастен може да достигне от 500 г до 2 кг дневно. Ябълкова шира (започнало да кипи вино) – при втрисане, ангина, запек. Ябълково вино – слаби нерви, високо кръвно, анемия, тонизира. Ябълков оцет (може да се приложи и под формата на таблетки) – регулира храносмилането, особено при запек; подпомага чревната флора и я изчиства от гниещи вещества; подпомага киселинността и отчасти регулира съдържанието и секретирането на стомашния сок; профилактика против остеопороза и склероза; подобрява общото самочувствие и тонизира; стимулира работата на отделителната система, подобрява състоянието при настинка и грип – понижава температурата.

Очиболец

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Храсти, полухрасти или многогодишни, рядко едногодишни тревисти растения с дланевидни, перести или тройни листа. Цветовете са правилни, 4–5-членни, двуполови (рядко еднополови), единични или събрани в щитовидни съцветия. Чашката е двойна. Венчелистчетата са жълти, бели, розови или червени. Тичинките са 10–30. Плодът е сборен, съставен от многобройни орехчета.

Таблица за определяне на видовете

1 Яйчниците изцяло или отчасти са влакнести; стълбчетата – нишко-видни.	2
1* Яйчниците са голи; стълбчетата – вретеновидни, комични или цилиндрични.	4
2 Листата са тройни; венчелистчетата са дълги 3–5 мм. 9. <i>Potentilla micrantha</i>. Дребноцветен очиболец	
2* Листата са дланевидни с 5 или 7 листчета; венчелистчетата са дълги 5–10 мм.	3
3 Венчелистчетата са сълги 5–7 мм, по-къси от чашелистчетата. 6. <i>Potentilla haynaldiana</i>. Хайналдов очиболец	
3* Венчелистчетата са дълги 6–10 мм, по-дълги от чашелистчетата. 1. <i>Potentilla alba</i>. Бял очиболец	
4 Приосновните и долните стъблови листа са нечифтоперести; венчелистчетата са дълги 2,5–3 мм, равни или много по-къси от чашелистчетата. 6. <i>Potentilla supina</i>. Лежащ очиболец	
4* Всички листа са дланевидни, с 5 или повече листчета или листата са тройни; венчелистчетата са равни или по-дълги, рядко малко по-къси от чашелистчетата.	5
5 Растения с прави и къдрави власинки.	6
5* Растения само с прави власинки.	8
6. Листчетата са с плосък ръб, по долната си повърхност са сиво- или синкавовлакнесто напластени (цветовете 10–15 мм в диаметър). 7. <i>Potentilla inclinata</i>. Сиволистен очиболец	
6* Листчетата са с извит надолу ръб, по долната си повърхност са бевлакнесто напластени.	7
7. Листчетата по горната си повърхност са зелени, лъскави. 2. <i>Potentilla argentea</i>. Сребролистен очиболец	

7* Листчетата по горната си повърхност са сиво-зелени, матови.	
10. <i>Potentilla neglecta</i>. Белезникав очиболец	
8. Външните чашелистчета са 1,5 пъти по-дълги и еднакви по ширина в основата с вътрешните (листчетата са обратнойцевидни, с 3–5 зъбци от всяка страна).	
3. <i>Potentilla astracanic</i>. Астраханов очиболец	
8* Външните чашелистчета са равни по дължина и по-тесни в основата от вътрешните.	9
9. Чашелистчетата и венчелистчетата в повечето цветове са по 4.	
5. <i>Potentilla erecta</i>. Изправен очиболец	
9* Чашелистчетата и венчелистчетата във всички цветове са по 5.	10
10. Цветоносните стъбла са пълзящи, вкореняващи се във възлите.	
14. <i>Potentilla reptans</i>. Пълзящ очиболец	
10* Цветоносните стъбла са изправени или възходящи, не се вкореняват във възлите.	11
11. Растения с много звездовидни власинки.	
4. <i>Potentilla cinere</i>. Пепелявосив очиболец	
11* Растения без звездовидни власинки.	12
12. Приосновните листа са тройни; стълбчетата са пириноподобни.	
17. <i>Potentilla ternata</i>. Тройнолистен очиболец	
12* Приосновните листа са дланевидни; стълбчетата конични. (растения с четинки).	13
13 Цветните дръжки и чашелистчетата са простовлакнести.	14
13* Цветните дръжки и чашелистчетата са жлезистовлакнести (листчетата по долната си повърхност са разпръснато влакнести).	15
14 Листчетата са нарязани почти до средната си жилка; прилистниците са дълбоко нарязани.	
8. <i>Potentilla laciniosa</i>. Наделен очиболец	
14* Листчетата са едро и неравномерно напилени; прилистниците са целокрайни, рядко с 1–2 зъбци.	
12. <i>Potentilla pedata</i>. Стъпаловиден очиболец	
15 Листчетата са обратнойцевидни, с тъпи зъбци.	
13. <i>Potentilla pilosa</i>. Влакнест очиболец	
15* Листчетата са продълговати до продълговато-ланцетни, с остри зъбци.	16
16 Венчелистчетата са много по-дълги от външните чашелистчета.	
15. <i>Potentilla sulphurea</i>. Серножълт очиболец	
16* Венчелистчетата са по-къси или малко по-дълги от външните чашелистчета.	
11. <i>Potentilla obscura</i>. Щитовиден очиболец	

По нашите земи се срещат и са описани 34 вида.

1. **Potentilla alba L. Бял очиболец** (Сърцеболово биле, Бяло сърцеболово биле, Бял петолистник, Живачна трева, Петопръстница). Многогодишно. Расте из храсталаци, ливади и скални места в планините в цялата страна, между 1000 и 2000 м надм. вис. Цъфти април – юни. **Лечебно.** Разпространение: Средна Европа (на юг до северната част на Балканския полуостров), Кавказ.

Употреба в българската народна медицина. Отварата от тази билка се пие за регулиране на недостатъчна менструация; същата служи и против болести на сърцето и оттам идва името ѝ сърцеболово биле. Според народните вярвания недоразумения и кавги може да престанат в една къща, ако се пие отвара от тази билка.

2. **Potentilla argentea L. Сребролистен очиболец** (Бабиче, Дива ягода, Лехусниче, Очиболец, Петопръстниче, Подъбец, Прозорче, Сребърен очиболец, Твърдец, Терекьовото биле, Усойна трева, Беш пармак). Многогодишно. Расте край пътища, по каменисти склонове, из ливади, храсталаци и сухи гори в цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти май – септември. Видът е със седем вариетни форми. **Лечебни.**

var. typica Beck. Листата от всяка страна са с 1–3 зъбци; стъблото е тънко; Листчетата са обратноовални, при основата си клиновидни, отгоре – слабовлакнести или голи. Разпространено за районите на Търновско, Софийско и Кюстендилско.

f. angustisecta Th. W. Листчетата са с тесни зъбци. Среща се в почти цялата страна.

f. latisepta Sauter. Листчетата също широки до дългнесто овални зъбци. Среща се в почти цялата страна.

var. incaneescens Focke. Листчетата отгоре са гъстовлакнести, обратноовални или дългнесто-обратноовални; цветовете са дребни. Среща се почти из цялата страна.

var. demissa (Jord.) Th. Wolf. По едрите листчета от всяка страна са с 5–6 зъбци, стъблото е твърдо, ниско растение с дребни листа. Формата на листчетата като при **var. typica Beck.** Разпространено в Югозападна България.

var. tenuiloba (Jord.) Schwartz. Листата са тесни, дългнести, с 1–4 дълги линейни зъбци от всяка страна или почти двойно-пе-

ресто нарязани. Разпространено в Кюстендилско, Карловско, Дупнишко, Радомирско.

var. *tenerrima* (Vel.) Th. W. Като преходното, но листчетата са с 1–2 теснолинейни зъбци, много тесни; стъблото тънко. Среща се предимно из планинските места на Родопите, Рила, Конявска планина, Осогово, Пирин.

var. *dissecta* Wallr. Листчетата отгоре са гъстовлакнести, теснодългнести; цветовете са дребни. Среща се в Южна и Югозападна България.

f. *virescens* Th. Wolf. – като **var. *typica* Beck.** Обаче листата отдолу са зеленикави. Среща се по сенчестите места на Южна и Югозападна България.

f. var. *cinerascens* Th. Wolf. Листата отдолу са синьо-зелени. Среща се в Южна и Източна България.

var. *pseudocalabra* Th. Wolf. Листата от двете страни, особено отдолу са гъстовлакнести, дълбоко и тясно нарязани; венчелистчетата са наполовина по-дълги от чашката. Разпространени в Южна, Югозападна България и Плевенско.

***Potentilla argentea* L. var. *latifolia* Form.** Посочва се за Родопите. Непотвърдено! Разпространение: Средна и Източна Европа, Кавказ, Мала Азия, Армения.

Употреба в българската народна медицина. Отварата от корените и листата на очиболеца се употребява против болки в стомаха и червата; против диария и дизентерия; същата служи за пречистване на кръвта и се употребява против хемороиди (маясъл), малария; против ухапване от отровна змия, откъдето и произлизат имената Усойна трева, Змийска трева, Зъмиче. Отварата от билката служи за компреси при възпаление на очите – откъдето идват имената Очиболец, Прозориче и пр. *Външно* билката се употребява за промивка и компреси на гнойни рани и рани от изгаряне.

3. *Potentilla astracana* Jacq. Астраханов очиболец. Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти места: Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Западна Стара планина, Западните гранични планини (Осоговска планина), Средни Родопи, Горнотракийската низина, между 100 и 1000 м надм. вис. Цъфти юни – юли.

4. **Potentilla cinerea Vill.** **Пепелявосив очиболец** (Усойна трева, Твърдец, Прозориче, Петопръстче, Дива ягода). Многогодишно. Расте по песъчливи и каменисти места: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Средна Стара планина, Софийска котловина, Трънска котловина, Западни гранични планини, Славянка, Родопи, до 2200 м надм. вис. Цъфти април – май. **Лечебно.**

Употреба в българската народна медицина. При ухапване от усойница (вид отровна змия – б.а.), от което носи названието си Усойна трева. За същата цел се употребяват и другите видове от рода **Potentilla!** Разпространение: Южните Алпи.

5. **Potentilla erecta (L.) Rauschel.** **Изправен очиболец.** Многогодишно. Из ливади и каменисти места в цялата страна, до 2800 м надм. вис. Цъфти юни – август.

6. **Potentilla haynaldiana Jnka.** **Хайналдов очиболец.** Многогодишно. В типичната форма чашелистчетата са равни, малко по-дълги от венчелистчетата. Расте по скалисти места в: Западна и Средна Стара планина, Люлин, Западни гранични планини (Осоговска планина), Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, между 1400 и 2800 м надм. вис. Цъфти август – септември.

var. balcanica Vandas. Отличава се от типичната форма с по-високия си ръст – до 40 см; листчетата са с по-многобройни зъбци от 8 до 12 бр., и на върха си не са закръглени, а заострени. Власинките са по-дълги и жълтеникави. Среща се в Централен Балкан, Осогово.

var. vandasii Vel. По-високо растение. Листата са покрити отдолу с дълги копринести власинки, листчетата – заострени; прилистниците – по-широки; цветовете – по-едри; чашелистчетата са значително по-дълги от венчелистчетата; външните чашелистчета са по-дълги от вътрешните. Разпространено в Осоговската планина, Карпатите, Македония.

7. **Potentilla inclinata Vill.** **Сиволистен очиболец.** Многогодишно. Расте из ливади и храсталаци, сухи склонове в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти юни – август.

8. **Potentilla laciniosa Nestler.** **Наделен очиболец.** Многогодишно. Расте по тревисти и каменисти склонове, из храсталаци: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Средна Стара планина, Люлин, Западни гранични планини, Струмска долина, Пирин, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Гор-

сн. 300. Дребноцветен очиболец
(*Potentilla micrantha*)

нотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли.

9. *Potentilla micrantha* DC. Дребноцветен очиболец (Дива ягода). (сн. 300). Многогодишно. Расте из храсталаци и смесени гори, по скалисти хълмове в цялата страна, между 400 и 2000 м надм. вис. Цъфти март–май. Разпространение: Северна и Южна Европа, Мала Азия, Северна Африка.

10. *Potentilla neglecta* Baumg. Белезникав очиболец. Многогодишно. Расте по каменисти склонове, из ливади, храсталаци и гори в цялата страна, до 1900 м надм. вис. Цъфти юни – септември.

11. *Potentilla obscura* Willd. Щитовиден очиболец. Многогодишно. Расте из храсталаци, по сухи хълмисти места в цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти май – август.

12. *Potentilla pedata* Willd. Стъпаловиден очиболец. Многогодишно. Расте по сухи места, из храсталаци по: Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Средна Стара планина, Трънския балкан, Витоша, Беласица, Рила, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийската низина, Странджа, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли.

13. *Potentilla pilosa* Willd. Влакнест очиболец. Многогодишно. Расте по сухи, незалесени места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти май – юли.

14. *Potentilla reptans* L. Пълзящ очиболец (Гърличева трева, Дива ягода, Петопръстче, Сърдцеболево биле). Многогодишно. Расте из ливади и каменисти, често рудерализирани места в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти юни – август. Лечебно. Разпространение: Европа, Северна Африка, Етиопия, Западна Азия, Сибир.

Употреба в българската народна медицина. Отварата от тази билка се употребява против болестта гърлица по свенете. Същата служи за пречистване на кръвта и се употребява против ма-

лария. Като затягащо средство служи против диария, дизентерия, хемороиди. Същата служи за гаргара като едно добро средство за укрепване на венците и против ранички в устата (афта).

15. *Potentilla sulphurea* Lam. Серножълт очиболец. Многогодишно. Расте по сухи открити места: Черноморско крайбрежие, Североизточна България, Предбалкана, Западна и Източна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини, Струмска долина, Северен Пирин, Рила, Средна гора, Западни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област, до 1800 м надм. вис. Цъфти май – август.

16. *Potentilla supina* L. Лежащ очиболец. Едно до двугодишно. Расте по влажни и песъчливи места: Североизточна България, Дунавска равнина, Предбалкана, Западна Стара планина, Трънска котловина, Северен Пирин, Средна гора, Горнотракийска низина, между 150 и 1000 м надм. вис. Цъфти юни – септември.

var. *paradoxa* (Nuttall) Th. W. Голо или слабовлакнесто, зеленокаво растение; плодчетата от към коремната си страна са силно издути. Среща се по долината на река Струма (Белево).

f. *elatior* Lehm. По-едро растение, покрито с редки власинки. Съцветието е щитовидно или цимозно; горните листа понякога са въздебели, едри, с многобройни листчета, среща се в Ломско. Разпространение: умерена Европа и умерена Азия; Африка и Северна Америка пренесено.

17. *Potentilla ternata* C. Koch. Тройнолистен очиболец. Многогодишно. Расте из планински пасища: Западна и Средна Стара планина, Витоша, Западни гранични планини (Осоговска планина), Беласица, Славянка, Пирин, Рила, Западни и Средни Родопи, от 1400 до 2600 м надм. вис. Цъфти май – август.

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от род ***Potentilla* L.** се отнасят:

1. *Potentilla apenina* Ten. (*Potentilla kionaea* Hal.). Планински очиболец. Многогодишно. Среща се по сухите варовикови скали на Пирин планина и Славянка. Цъфти през лятото. Разпространение: Италия, Балканския полуостров.

Забележка: На Славянка е разпространена формата с розови цветове (**Potentilla kionaea Hal.**), а на Пирин – по-светло обагрената форма (**Ssp. stojanovi Urum. et jav. in Mag. Bot. Lapok 1922**). Типичното растение, свойствено за западната половина на Балканския полуостров и Италия, има бели цветове.

- 2. *Potentilla anserina* L. Пачи очиболец.** Многогодишно. Лечебно. У нас се среща само:

var. *sericea* Hayne. Листа от двете си страни са покрити с бели власинки. Среща се из влажните ливади край Дунава, Лом, Оряхово, Свищов. Цъфти през лятото и началото на есента. Разпространение: Средна Европа, Западна Азия, Сибир, Тибет, Северна Америка.

Употреба в българската народна медицина. Отварата от тази билка се употребява при спазми в стомаха и коремните органи.

- 3. *Potentilla arenaria* Borkh. var. *typical* Asch. et Gr.** Многогодишно. Повечето от листата са 5-делни. Расте по варовиковите скали и песъчливите места на Западна България. Цъфти през втората половина на пролетта.

var. *tommasiniana* Th. W. Почти всичките листа са тройни; по-едро растение, с едри цветове; стъблото при основата си е вдървено. Вирее по сухите скали, предимно в Западна България.

f. *quinnata* Th. W. Листата са 5-делни. Среща се из Търновско и Белово.

f. *longifolia* Th. W. С по-дълги листа. Разпространено в Тетевенско. Разпространение: Средна и Южна Европа, Кавказ.

- 4. *Potentilla canenscens* Bess. = *Potentilla inclinata* Vill. – Сиволистен очиболец.** Многогодишно. Из цялата страна. Среща се в четири вариетни форми.

var. *typical* Besk. Листчетата са с овални или линейни, тъпи или със слабо заострени зъбци; 4–7 зъбци от всяка страна. Това е най-разпространената форма.

var. *oligodontha* Th. W. Листчетата са малко на брой, с едри зъбци, среща се в Хасковско.

var. *inciso-seratta* Th. W. Листчетата са дългнесто-обратно-овални или обратноовални, гребовидно назъбени, със сърповидно завити напред зъбци. Разпространение: Ловешко, Търновско, Родопите, Осогово.

f. lanuginose Th. W. Растението е покрито с гъста вълна. Среща се в Тетевенско, Врачанско, Търновско, Карловско.

var. laciniosa Beck. Листчетата са с ланцетни или линейно-ланцетни, остри зъби – Родопите. (**f. lanuginose h. W.**) Разпространение: Средна Европа, Северна Италия, Трансилвания, Северната част на Балканския полуостров, Крим, Кавказ, Южна Русия, Армения, Сибир.

Хибрид: *Potentilla canescens* X *argentea* = *Potentilla semiargentea* Borbas. Листата са 5–7 делни; листчетата – обратно-овални, при основата си клиновидни, по первазите – неподвити или слабо подвити, отдолу сивовлакнести. Цветовете са дребни. Среща се в Рила.

5. ***Potentilla detommasii* Ten. (*Potentilla holosericea* Grsb.).** Среща се в Източна България и Мелнишко. Разпространение: Южна Италия, Македония.

6. ***Potentilla chrysantha* Trev. (var. *typica*).** Многогодишно. Долните листа са 5–7 делни; цветовете са едри, венчелистчетата са златистожълти, ок. 2 пъти по-дълги от чашката. Среща се в Кюстендилско.

Ssp. *thuringiaca* Bernh. Цветовете са по-дребни, венчелистчетата са незначително по-дълги от чашката; приосновните листа са с дългнесто-ланцетни листчета.

var. *nestleriana* (Tratt.) Schinz et Kell. Листчетата са обратно-овални, на върха закръглени. У нас се среща в Търновско.

var. *normalis* Th. W. f. *glandulosa* (Pot. Stud.). Със жлезисти власинки. У нас: при село Звонци в Западна България. Разпространение: Южна Русия, Сибир, Тяншан, Източна Европа.

***Potentilla chrysocraspeda* Lehm.** – Многогодишно.

var. *pusilla* Heuff. Твърде дребно растение. Среща се из планинските ливади на всички високи планини. Цъфти през пролетта и лятото.

f. *prostrate* Urum. (без описание). Разпространение: Карпати, Гърция, Македония, Мала Азия. У нас се среща само в Централен Балкан.

Забележка: *Potentilla aurea* L. Посочва се погрешно вместо предходния вид.

7. **Potentilla geoides M.B.** Многогодишно. Среща се по скалите в Родопите – Асеновград, Момчилград. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Крим.

8. **Potentilla montenegrina Pat.** Многогодишно. Расте из горските поляни в долината на Урдина река – Рила. Цъфти лятото. Разпространение: Черна гора.

9. **Potentilla hirta L.** **Маясълска трева.** Среща се из храсталациите, ливадите и каменистите склонове; предимно в Южна България. Цъфти пролетта и началото на лятото.

var. laeta (Rchb.) Fock. Листата са светлозелени; цветовете светло-жълти, вътрешните и външните чашелистчета еднакво дълги. Расте по сухите баири. Разпространено.

var. pedata (Willd.) Koch. – Листата тъмно-зелени; цветовете – тъмножълти, външните чашелистчета са по-дълги от вътрешните. Среща се из цялата страна.

var. orientalis Vel. Листата са синьо-зелени, само по първите и нервите с власинки. Външните чашелистчета са малко по-къси от вътрешните; чашката е влакнеста – с прости и жлезисти власинки; венчелистчетата са 2 пъти по-дълги от чашката. Среща се из цялата страна, по-често в Южна България.

var. subsericea Grsh. Като **var. laeta (Rchb.) Fock.**, обаче цялото растение е гъсто сивовлакнесто. Среща се из районите на Стара планина, Рила и Родопите. **Лечебно.** Разпространение: Средиземноморската област, Мала Азия.

Употреба в българската народна медицина. Със сварена билка се налага при хемороиди.

10. **Potentilla palustris Scop. (Comarum palustre L.).** Многогодишно, среща се по мочурливите места: Баташкото блато в Родопите, Витоша. Цъфти лятото. Разпространение: Европа, Сибир, Мала Азия, Северна Америка.

11. **Potentilla patula W.K.** Многогодишно, вирее из тревистите места, предимно в планините. Среща се в Западна България. Цъфти през пролетта и началото на лятото.

var. typical Th. W. Вътрешните чашелистчета са голи и или почти голи. Среща се в Софийско – Петрохан.

var. tenella Tratt. Вътрешните чашелистчета са влакнести; растение във всичките си части по-тънко и по-нежно. Среща

се в Софийско. Разпространение: Югоизточна Европа, Южна Русия, северната част на Балканския полуостров.

- 12. *Potentilla pindicola* Hausskn.** Многогодишно. Посочва се само за Родопите и Бургаско (Урумов). Разпространение: Гърция, Македония.

- 13. *Potentilla recta* L.** Многогодишно. Среща се из цялата страна по баирите, из ливадите и по сухите каменисти места. Цъфти в края на пролетта и първата половина на лятото. От вида са описани 9 вариетета и 3 форми.

var. *acutiloba* Asch. Стъблото в горната си част е покрито с жлезисти власинки. Прилистниците на горните листа са 2–3-делни. Венчелистчетата са почти 2 пъти по-дълги от външните чашкови листа, серножълти. Разпространение: Ихтиманско, Пловдивско и Кюстендилско.

f. *kochii* Asch. Листчетата са тесни, дълбоко нарязани. Външните чашелистчета често пъти 3-делни. Среща се в Родопите.

var. *fallacina* Asch. et Grabn. Стъблото в горната си част е без жлезисти власинки; прилистниците са цели; венчелистчетата са не по-дълги или незначително по-дълги от външните чашелистчета, златистожълти. Среща се в Родопите (Чепеларе, Хвойна, Асеновград).

var. *crassa* Asch. Стъблото обикновено е само с 1–3 бр. 5-делни листа, покрито, както и чашката, с гъсти бели власинки. Разпространено в Южна и Югозападна България.

var. *corymbosa* Asch. et Grabn. Всички приосновни листа или по-голяма част от тях са 5-делни; листчетата са дългнесто обратноовални, по-горе от средата си са най-широки; стъбловите листа са с тъпи или много тъпи зъбци. Среща се из цяла България. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото.

var. *laciniosa* Koch. Листчетата са нарязани по-дълбоко от половината си; прилистниците са почти пересто-нарязани. Среща се из Южна и Югозападна България.

var. *pilosa* Lehm. Венчелистчетата са дълги колкото вътрешните чашелистчета или малко по-къси от тях и значително по-къси от външните чашелистчета. Разпространено.

var. *balcanica* Th. W. Листата са 5-делни (рядко 6–7-делни) – Разпространено в Централния Балкан.

var. *vlassicensis* Sieg. Приосновните листа са 7-делни. Този вид е със следните две форми:

f. viridis (Th. W.) Asch. Високо, слабовлакнесто растение. Среща се в Ловешко, Търновско, Пловдивско.

f. hirsutior (Th. W.) Asch. Цялото растение е сиво, покрито с гъсти власинки. Среща се в Ловешко, Пловдивско, Конявска планина.

var. varnensis (Vel.) Th. W. Листчетата на долните листа са дългнесто-линейни, на горните – теснолинейни; прилистниците са назъбени или нарязани. Среща се в Северна и Източна България. Разпространение: Европа, Мала Азия; в Северна Америка – пренесено.

- 14. *Potentilla recta* L. Прав петolistник.** Среща се по баирите, из ливадите и сухите места в цялата страна. Цъфти в края на пролетта и първата половина на лятото. Лечебно.

Забележка: За вида ***Potentilla recta* L. Прав петolistник** съществуват десетки вариетета и форми, разпространени в цялата страна. Разпространение: Европа, Мала Азия; в Северна Америка – пренесено.

Употреба в българската народна медицина. Счукана във вид на каша, прясната и зелена билка служи за налагане върху рани от отровни змии.

- 15. *Potentilla rubens* Zimm. (*Potentilla opaca* L.).** Многогодишно. Познато за Родопите. Разпространение: Средна и Северна Европа, Гърция, Армения, Кавказ, Сибир.

- 16. *Potentilla rupestris* L. Загърliche.** Многогодишно. Расте по скалите на Стара планина, Рила, Родопите, Витоша, Конявска планина и пр. Цъфти втората половина на пролетта и началото на лятото.

var. benytzki Frv. f. subalpina Th. W. Листата са вълнести; пониско растение, стъблото обикновено е само с по един 3-делен лист; цветовете са едри (венчелистчетата са дълги до 11 мм и широки 10 мм широки). Среща се в: Родопите, Стара планина. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Мала Азия, Кавказ, Сибир.

Употреба в българската народна медицина. В народната медицина този вид билката се употребява при заушка, откъдето произлиза и името на билката Загърliche. Пие се отварата от билката, а с остатъка от варените листа и стръкове се прави топла лапа на болното място.

17. **Potentilla sordida** (Fries.) Zimm. (**Potentilla collina** Wiebel). Многогодишно. Цъфти през лятото. Среща се в Югозападна България. Разпространение: Средна и Източна Европа, Кавказ, Мала Азия, Армения.
18. **Potentilla silvestris** Neck. (**Potentilla tormentilla** Schrank. Bayer). Многогодишно. Расте из сухите ливади и каменисти места. Разпространено по всичките високи планини в България. Цъфти в края на пролетта и през лятото.
- var. typical Th. W.** Стъбловите листа са приседнали или почти приседнали; стъблото е полегнало. Вирее в Централния Балкан.
- var. dacica Borb.** Стъбловите листа са с добре развита дръжка; стъблото е въздебело, полегнало. Расте в полите на Витоша. Разпространение: Средна и Северна Европа, Тракия, Мала Азия, Сибир.
19. **Potentilla tabernaemontani** Asch. Многогодишно. Расте по песъчливите баири в Мелнишко и Източна България. Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средна, Северна и Източна Европа, Сибир, Средна Азия.
20. **Potentilla taurica** Sch. **Петопръстче**. Многогодишно. Среща се по каменистите места, из ливадите и храсталаците из цялата страна. Цъфти края на пролетта и началото на лятото.
- var. genuine Th. W. (Potentilla astrachanica M. B.)**. Листчетата са обратноовални; трите средни при основата си дългнесто-клиновидни, слабо-назъбени (с 3–5 зъбци, от всяка страна). Прилистниците на стъбловите листа са целокрайни или с 1–2 зъбчета. Цялото растение е покрито със стърчащи власинки. Цветовете са едри. Разпространено в Търновско, Пловдивско.
- var. mollicrinus Borbas. (P. t. var. strybnii Vel.)**. Високо растение, покрито с гъсти бели власинки, между тях с къси жлезисти. Листчетата на долните листа са обратноклиновидни, с дълги дръжки; прилистниците едри, пересто-нарязани, с тесни и дълги дялове. Цветовете са по-едри, гъсто сбити. Разпространено из Родопите, Пловдивско, Сливенско, Котленско.
- var. pirotensis Borb.** Листчетата на стъблените листа са дългнесто обратноовални, почти по цялата си дължина назъбени, с 5–11 зъбци от всяка страна, зеленикави, умерено влакнести. Прилистниците са цели или слабо назъбени. Среща се в полите на Стара планина, в Пловдивско и Троянско.

var. nicici (Adam.) Th. Wolf. Едро растение. Прилистниците са едри, с 2–4 зъбци; цветовете са много едри, с едри венчелистчета; растението е покрито с жлезисти власинки. Среща се във Варненско и Кюстендилско.

var. bornmulleri Borb. (Potetilla leucotricha Bornm.). Стъблото, чашката, както и листата по долната си повърхност и первазите са покрити с дълги бели власинки, без жлезисти такива. Листата отгоре са зелени, възграпави; листните дялове са дългесто-линейни, заострени; прилистниците са овални, 2-делни. Листата са дребни, 5-делни. Расте по сухите баири край Варна. Разпространение: Южна Русия, Добруджа, Далмация, Сърбия.

- 21. *Potentilla tormentilla* Schrank. (= *Potentilla silvestris* Neck.)**
Планински очиболец. Лечебно. (Бутурак, Възел, Четиривенчелистен очиболец, Индживар).

Употреба в българската народна медицина. Отварата от коренището на тази билка е доказано ефикасно средство против различни по вид вътрешни кръвоизливи – на стомаха, червата, белия дроб и пр. Затова се употребява при кръвохрачене при туберкулоза, повръщане на кръв при язва на стомаха, при дизентерия; силна и продължителна менструация; против диария. Външно отварата от билката се употребява като лапи, компреси или за промиване на кървящи рани от контузии и посичане; за промиване на правото черво при изтърсване. Като средство за заякчаване на слаби венци – за гаргара на устната кухина. Настойка на цялата билка (счукана заедно с коренището) в маслинено масло (зехтин) е доказано добро средство при напукване на кожата по ръцете, устните, носната кухина. Отварата от цялата билка (корен, стъбло, листо, цвят) служи за пречистване на кръвта и се употребява при малария (желателно заедно с видове от рода **Тинтява – *Gentiana cruciata*, *Gentiana punctata* или *Gentiana asclepiadea***), бяло течение при жените, трипер, сифилис; против главоболие. Накисната във вино, прясна цяла билка е добро укрепително средство.

- 22. *Potentilla transcaspica* Th. W.** Среща се в Северна България. Разпространение: Средна Азия.

- 23. *Potentilla villosa* Zimm. (*Potentilla alpestris* Hall.fil. in Ser. Mus Helv.).** Многогодишно. Външните чашелистчета са по-дълги, равни или само незначително по-къси от вътрешни-

те; листчетата са назъбени от долната си половина нагоре. Среща се по влажните скалисти места в Рила и Централния Балкан.

var. subsericea Th. W. Листата са назъбени само в горната си половина; растението е гъстовлакнесто. Среща се в Рила, Родопите, Централния Балкан. Разпространение: Средна и Северна Европа, Западна Азия, Северна Америка, Гренландия.

24. *Potentilla verna* L. Пролетен очибелец (Пролетен петолистник).

Забележка: За този видима данни само от Ахтаров, Б., Давидов, Б., Явашев, А., Шосев, М. и Балабанова, П., в *Материали за Български ботанически речник*, София, 1939 г.

Общи забележки: *Potentilla traticosa* L. Култивира се из градините като декоративен храст. В българската народна медицина всички видове от рода *Potentilla* се употребяват успешно против ухапване от отровни змии.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

**Планински очибелец –
петопръстник**
(*Potentilla recta* L.)

Български народни наименования. Бутрак, Бутурак, Бабиче, Дива ягода, Зъминиче, Зъмска трева, Лехусниче, Пачи крак, Петопръстница, Петопръстче, Подъбец, Твърдец, Терекъво биле, Усойна трева, Терека, Изправен очибелец, Планински очибелец, Четиривенчелистен очибелец.

Наименования в други страни. Русия: Лапчатка прямостоячая, Дубровка. Англия: Tormetil. Германия: Blutwurz; Франция: tormentille.

сн. 301. Планински очибелец
(*Potentilla recta* L.)

Разпространение. В Северна и Средна Европа, Балканския полуостров, Украйна, Русия, Кавказ, Сибир, Урал, Казахстан, Средна Азия.

Находища. В страната билката се среща по влажните ливади, барири, сухи и каменисти места, горски поляни, в планините и предпланините до около 1500 м надморска височина.

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение (за планински очибонец – петопръстник) с почти хоризонтално коренище, тъмнокафяво отвън и червено-кафяво отвътре. Стъблата са приповдигащи се или изправени, високи 10–30 см, тънки, в горната част разклонени. Приосновните листа са с дълги дръжки, с три или най-често пет (петопръстниче) листчета, а стъбловите са винаги тройни, приседнали, с два едри прилистника. Цветовете са единични жълти, до 10 мм в диаметър, с дълги дръжки. Чашката е двойна, с 4 листчета на подчашката и 4 чашелистчета. Венчето е с 4 обратносърцевидни венчелистчета. Тичинките и плодниците са многобройни. Цъфти юни – август. (сн. 301)

Употребяема част. Корените. Събирането да е особено внимателно, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Септември – октомври. В някои райони на страната и март.

Химичен състав. До 25–30 % катехинови танини, свободни полифеноли, флавоноиди, червен флобафен, гликозидите торментол, торментилин (още неизучен фармакологично), хиновин, елагова киселина, смоли, багрилни вещества, тритерпени, органични киселини, минерални соли и следи от етерично масло. Листата съдържат витамин С, торментол, хининова и елагова киселина, флобафени, восъци, калциев оксилат и др.

Действие. Противовъзпалително, запичащо, кръвоспиращо, антидиарично – като силен естествен антибиотик без странично действие.

Употреба. Билката е била позната още в древността от траките. Българската народна медицина я употребява вътрешно при: грип, бронхит, анемия, ангина, вътрешни кръвоизливи, кръвохрачене при туберкулоза, повръщане на кръв при язва на

стомаха, дизентерия, продължителна менструация, диария, кръв в урината. Отварата от билката се ползва при ухапано от змия или при синя пъпка (антракс), а попарената билка се налага върху ухапаното място или върху пъпката. Успешно приложение отварата намира и при лечение на стоматит, гингивит, афти, нефрит, тумори и миоми. Външно билката се ползва за промиване и компреси при прорезни рани, заболяване на дванадесетопръстника, за гаргара при нежит. С настойка от билката в дървено масло се маже напукана кожа. Смес от сурово яйце и варена в зехтин билка се пие при сърдечносъдови проблеми.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Ситно счукана дрога от 5–10 г се залива с 2 чаени чаши вода, оставя се да ври 20 мин., след което се прецежда и се изпиват по 6–8 супени лъжици дневно. Може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 20–30 капки в малко вода, 4–5 пъти дневно. *Външно.* Прилага се във вид на концентрирана отвара от 30 г дрога в 2 чаени чаши вода, вряла 10 мин. След прецеждане се прилага в компреси при рани и промивки. В някои краища на страната и цялото растение в свеж вид, скълцано на каша, се прилага за налагане на места, ухапани от отровни змии. Билката не е токсична!

14. Под Prunus Tourn.

Слива (Бадем, Вишна, Джанка, Зарзала, Кайсия, Лавровишна, Махалебка, Песъкия, Праскова, Трънка, Трънкослива, Трънкосливка, Череша)

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Чашката е с опадващи листчета; 5 венчелистчета и 15–20 тичинки, с нишковидни дръжки, прикрепени, както и венчето, към края на цветното ложе; плодникът е прост, с дълго стълбче и с близалце във вид на главичка; 2 семепъпки, плодът е месест или сух, с една костилка. Дървета и храсти с последователни прости листа, с прилистници и дръжки; цветовете са единични или събрани в щитовидни или гроздовидни съцветия.

Таблица за определяне на видовете

1. Вечнозелен храст с лъскави, кожести, дългесто-ланцетни и цело-крайни или почти целокрайни листа; цветовете са дребни, събрани в гроздовидни съцветия, които се развиват в пазвите на миналогодишните листа	
(10) <i>Prunus laurocerasus</i> L. Лавровишна	
1*. Листопадни храсти и дървета.	2
2. Цветовете са почти приседнали, червеникави, по-рядко бели; чашковата тръбица е почти цилиндрична; яйчниците и плодовете с вла-синки. Нисък храст с ланцетни или линейно-ланцетни листа и влак-нести плодове.	
(4) <i>Prunus nana</i> Focke. Див бадем	
2*. Цветовете са с добре развити дръжки.	3
3. Цветовете са събрани в гроздовидни съцветия.	4
3*. Цветовете са единични или събрани в сенниковидни съцветия.	5
4. Съцветията са дълги 8–13 см, към върха стеснени; листата са елипсо-видно-ланцетни, до обратноовални, върху листните дръжки се намират 2 жлези.	
(9) <i>Prunus padus</i> L. Песъкиня, Гроздена череша	
4*. Съцветията обикновено са не по-дълги от 5 см, към върха разширени; листата са кръглояйцевидни; или почти яйцевидни; листната дръжка е без жлези.	
(8) <i>Prunus mahaleb</i> L. Дива череша, Махалебка	
5. Младите клонки са кадифеновлакнести; висок храст или малко дърво, често пъти с бодливи клонки; цветовете обикновено са по 2.	
(1) <i>Prunus insititia</i> L. Трънкосливка	
5*. Младите клонки голи или сравнително редковлакнести. Цветовете обикновено единични.	6
6. Венчелистчетата са дълги 5–8 мм; храсти.	7
6*. Венчелистчетата са по-дълги от 8 мм. Дървета, рядко високи храсти.	8
7. Бодлив храст; младите листа са във вид на тръбица.	
(3) <i>Prunus spinosa</i> L. Трънка	
7*. Храсти без бодли; младите листа са прегънати на две по дължината си.	
(7) <i>Prunus chamaecerasus</i> Jacq. Дива вишна	
8. Листните дръжки са с 2 едри, червени жлези.	
(5) <i>Prunus avium</i> L. Череша	
8*. Листните дръжки са без жлези.	9
9. Старите листа са голи.	
(6) <i>Prunus cerasus</i> L. Вишна	
9*. Листата отдолу са влакнести.	
(2) <i>Prunus divaricata</i> Led. Джанка	

1. **Prunus insititia L. Трънкосливка.** Дърво. Среща се из храсталаците и каменистите места из цялата страна. Цъфти през втората половина на пролетта. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия.

2. **Prunus divaricata Led. (Prunus domestica L. subsp. divaricata Asch. et Gr.). Джанка.** Дърво. Среща се из горите и храсталаците предимно в планинските места: Стара планина, Родопите, Рила, Средна гора, Осогово, Беласица, Славянка. Цъфти напролет. Разпространение: Балкански полуостров, Кавказ, Западна Азия (до Иран).

Забележка: Културната форма на този вид е **Prunus domestica L., Prunus myrobalana L. Слива.** Дърво. Разпространено из градините и дворовете в цялата страна, най-вече в планинските и полупланинските райони. Цъфти през пролетта.

Употреба в българската народна медицина. Изсушените плодове се употребяват във вид на компот като леко слабително средство.

3. **Prunus spinosa L. Трънка.** (народни наименования: Диво грозде, Дива слива, Зяпки, Пруна, Тръника, Търменка, Синка-трънка, Слива трънка, Черен трън, Черна трънка и др.) Дърво. Среща се из храсталаците, край пътищата, по сухите и каменисти места. Разпространено в цялата страна. Доста изменчиво растение, обаче нашите форми не са добре проучени. Лечебно! Разпространение: Европа, Северна Африка, Мала Азия (до Иран).

Употреба в българската народна медицина. Отварата от цветовете на трънката действа за пречистване на кръвта, за засилване на стомаха и като леко слабително средство. Отварата от листата действа пикочогонно и се употребява при обриви по кожата и възпаление на бъбреците и пикочния мехур. Отварата от кората на стъблото, и особено на корена, действа като затягащо, тонично и пикочогонно средство, поради което се използва при диария, начална туберкулоза, воднянка, астма. Отварата от плодовете в червено вино се смята за добро средство против диария и дизентерия.

4. **Prunus nana Focke. (Amygdalus nana L.). Див бадем.** Дърво. Многогодишно. Диворастващ вид. Растения с тръни. Среща се по скалите и сухите каменисти поляни, главно върху варовикови почви в цялата страна, понякога на големи общества. Цъфти напролет.

Общо описание на вида. Дървета или храсти с гладка сива или кестенявосива кора, с прости, дребно назъбени, опадливи листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, единични или в групи по 2–3 цвята. Чашелистчетата са частично сраснали. Венчелистчетата са бели, розови или червени. Тичинките са 15–30. Плодът е костилков, с кафяво напластена външна обвивка, с набраздена или шуплеста костилка.

По последни данни у нас са разпространени 2 вида, като единият вид има две вариетни форми – горчив и сладък бадем.

Забележка: В по-ново време видовете от рода **Prunus** се разделят на още няколко вида (според морфологични белези, твърдят учените от тези области на познание), един от които е родът **Amygdalus**. Този род включва около 40 вида. От тях диворастящ е само един вид **Amygdalus nana L.** **Див бадем.**

var. campestris Bess. Листата са по-широки; чашковата тръбица е по-къса; венчелистчетата са бели и стълбчето до половината си е голо. Разпространение: Дунавската равнина: между Русе и Търново; Белослатинско.

Забележка: Културната форма на дивия бадем е **Prunus communis Fritsch (Amygdalus communis L.)** – **Бадем**. Народни наименования: Бадем, Миндал., Бадемово дърво, Гръцки орех, Обикновен бадем, Подем и пр. Дърво. Култивира се из цялата страна, най-често в нейните по-топли райони. Цъфти през пролетта. Лечебно! Срещат се две форми от този вид:

var. amara Koch. **Горчив бадем.**

var. sativa Koch. **Сладък бадем.** Разпространение: Югоизточна Европа, Южна и Средна Русия, Джунгурия (Китай), Сибир, Алтай.

Употреба в българската народна медицина (за вида **Amygdalus communis L.**) Отварата от кората на младите клонки на бадема се употребяват като затягащо средство против диария, както и при кашлица. Ядките на плодовете, счукани на каша с малко мляко, служат като слабително средство за малките деца и за растеж на косата.

5. Prunus avium L. Череша. Народни наименования: Кирез, Птича череша, Песъкия, Сладка череша, Црещки, Чирешна, Чернушки и пр. Дърво. Среща се из планините: Витоша,

Родопите, Източния Балкан, Беласица, Странджа. Като културно растение се отглежда из цялата страна, дори над 1200 м надм. вис. Цъфти напролет. Лечебно! Разпространение: Европа, Северна Африка, Мала Азия (до Иран).

Употреба в българската народна медицина. Отвара от кората на черешата се употребява като укрепително средство; отварата от плодовете се използва при диария и дизентерия, а от дръжките на плодовете – при кашлица.

- 6. *Prunus cerasus* L. Вишна.** Дърво. Култивира се из цялата страна и се среща тук-там в диво състояние (Западна България). Според предания е пренесено от Аспаруховите българи. Цъфти напролет. **Med.: *Sirupum cerasorum*.** Разпространение: Югоизточна Европа, Мала Азия, Кавказ.

Употреба в българската народна медицина. Вишната с почти всичките си части има много голяма и честа употреба в нашата народна медицина. Отварата от дръжките на плодовете действа пикочогонно, поради което се употребява против воднянка, пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур; същата служи още и като затягащо и омекчително средство и се употребява при диария, кашлица, моминска бледност. Отварата от корените – за урегулиране на недостатъчната менструация. Компотът от узрелите плодове на вишната действа за регулиране на храносмилателните процеси и като леко слабително средство. Същият с малко оризово или овесено брашно и малко счукани кокички (костилки от плодовете в компота) се препоръчва против ревматизъм и подагра. Кокичките от плодовете, счукани като брашно (не повече от 2–6 бр. дневно!), се препоръчват като добро средство при пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур. При същите оплаквания се препоръчва и ракиена (спиртна) настойка. В силна ракия – първак над и около 60°, се поставят 1/2 от обема счукани костилки от вишна, престояват 10–15 дни, като периодично се разклащат. От тази настойка се вземат 1–2 кафеени лъжички 2 пъти дневно, преди хранене.

- 7. *Prunus chamaecerasus* Jacq. (*Prunus fruticosus* Pall.). Дива вишна.** Дърво. Среща се по каменистите баири, по пясъчливи и гористи места: Разградско, Варненско, Търновско, Габровско, Бургаско, Драгоманско, Казанлъшко.

- 8. *Prunus mahaleb* L. Дива череша. Махалебка.** Дърво. Среща се по скалите и каменистите баири, из храсталаците и горите

в цялата страна. Цъфти през втората половина на пролетта. Разпространение: Източна и Югоизточна Европа, Балканския полуостров, Мала Азия.

9. **Prunus padus L. Песъкия, Плесекия, гроздена череша. Черемуха.** Дърво. Из храсталаците и горите. Западна и Северна България, по-нарядко. Цъфти напролет. Разпространение: Средна и Северна Европа, Мала Азия, Армения.

10. **Prunus laurocerasus L. Лавровишна.** Народни наименования: Дафнян, Зеленика, Зимника, Лаврова вишна, Лаврова череша, Тафлан. Дърво. Расте из сенчестите и влажни места и букови гори. Разпространена из цяла Централна Стара планина, особено по северните ѝ склонове – от Етрополския и Пирдопския до Тревненския балкан. Среща се също и из Странджа планина. Разпространената у нас нискорастяща форма е обикновено с целокрайни листа и се отнася към **var. sipkaensis Sprath.** Цъфти в края на пролетта и началото на лятото. Отровно! Лечебно! **Med.: Aqua laurocerasusi.** Разпространение: Балканския полуостров, Мала Азия, Кавказ, Иран.

Употреба в българската народна медицина. Чаят от листата на лавровишната пречиства кръвта и се употребява в народната медицина при кожни обриви и за успокояване на нервите; същият се употребява външно за компреси при гноjni рани, невралгия, болезнени хемороиди, против болестта шап по добитъка. Като droga – *Folia Laurocerasi.*

Забележки:

1. На територията на нашата страна се култивират (пренесени от Мала Азия и Мала Азия) видовете **праскова** и **кайсия** от рода **Prunus L.**

- а) **Prunus persica Sieb. Праскова.** Дърво. Многогодишно. Лечебно!

Употреба в българската народна медицина. Чаят от листата и цветовете на прасковата служи като леко слабително средство, при стомашно-чревни проблеми, при диабет. Отварата от кората на младите клонки се употребява като укрепително средство, против малария и начална туберкулоза. Счуканите във вид на каша зелени листа служат за налагане на рани по добитъка.

- б) **Prunus armeniaca L. Зарзала, кайсия.** Дърво. Многогодишно. Лечебно!

2. Видът **Prunus amygdalus L. = Amygdalus communis L.** Обикновен бадем.

Употреба в българската народна медицина. Отварата от кората на младите клонки на бадема се употребява като затягащо средство против диария; същата служи и против кашлица. Ядките на плодовете счукани на каша с малко прясно мляко, служат като слабително средство за малките деца и за засилване растежа на косата.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Слива

(*Prunus domestica* L., *Prunus oeconomica* Borkh., *P. sativa* P. et C.)

Български народни наименования. Домашна слива, Домашна синя слива, Каунка, Кюстендилска синя слива, Слива, Разни породи абдали, Бардакири, Бардачки, Бистрица, Бузисици, Бърцки сливи, Белявици, Дургунье, Дургун, Гърлешки, Домостойка, Драгул, Драгун, Зимневка, Зингали, Зимникини, Караджейка, Маджаркиня, Маджаркиня слива, Модрица, Орепка, Пожега, Синаквици, Синявици, Слива бардачка, Църци, Чибуци, Шареница, Бардакери.

Наименования в други страни. Русия: Слива домашняя; Англия: Common Plum, Garden Plum; Германия: Hauszwetsche, Pflaumen; Франция: Prunier commun.

Разпространение. Вероятните райони за произхода на домашната слива като културно растение са се обособили в умерената климатична зона на Северното полукълбо – Кавказ, Мала Азия, Средиземноморието, Източен Китай и Япония. По-късно (след разширяване на контактите на Римската империя с народите от Азия) започва да се споменава в литературни източници за домашната слива (***Prunus domestica* L.**) – ок. I в. сл.Хр.

сн. 302. Слива
(*Prunus domestica* L.)

Находища. В почти цялата страна.

Описание. Домашната синя слива е средно едро дърво, достигащо до 12 м височина. Кората е напукана, сивобелезникава. Листата са яйцевидни, младите са покрити и от двете страни с власинки, напилени, а старите са само отдолу влакнести, назъбени или напилени. От всяка плодна пъпка се развиват 1–2 рядко 3, средно едри, бели, със зеленикав оттенък, с къси, слабомъхнести дръжки цветове. Плодовете са дребни, средно едри или много едри – продълговато-овални, обратнояйцевидни или топчести, със или без бразда, различно обагрени (бледозелено, жълто, розово, червено, виолетово, тъмносиньо или черно-синьо), с повече или по-малко восъчен налеп. Месото е жълто-зелено или медножълто, меко или плътно, повече или по-малко сочно, сладко, сладко-кисело или кисело, много добри или по-слабо добри вкусови качества. Костилката е обикновено средно едра, овална, сплескана отстрани, с трапчинки по повърхността. Цъфти почти едновременно с развитието на листата. Плодовете узряват от края на лятото до есента.

Употребяема част. Плодовете (Fructus Pruni domesticae).

Време на събиране. Късното лято и есента.

Химичен състав. Пресните плодове на сливата съдържат: вода, захари, плодова киселина, пектин, танин, целулоза. Съдържанието на минерални вещества във вид на оксиди в мг (на 100 г плодово месо) е, както следва: калий, калций, магнезий, фосфор, желязо. Освен това плодът съдържа и следните витамини: витамин С, каротин, РР, пантотенова киселина, Р (цитрин) и витамин В₁₂. Листата съдържат кумариновото производно скополетин. Сушените сливи съдържат калий, желязо и магнезий. Семената на костилките съдържат тлъсто изсъхливо масло, в състава на което влизат миристинова, палмитинова, стеаринова и маслена киселина. От сърцевината на дървото са изолирани кемпферол, аромадендрин и дехидрокемпферол, а от дървесината – флафоноидни съединения, кемпферол, кемпфирит, аромадендрин и хидрокемпферол.

Действие. Слабително, пикочогонно, улеснява храносмилането, витаминозно.

Употреба и начин на употреба. Сливата се отглежда от човека още от древността. Днес сливовите плодове се употребяват в прясно, изсушено и термично обработено състояние. Мармаладът от синята слива има слабо слабително действие и се употребява при запек. При хроничен запек се изядат 1–2 супени лъжици сливов мармалад, или 10–15 сушени сливи вечер преди лягане или сутрин на гладен стомах. Същото количество плодове могат да се приемат и във вид на компот. Сливите са полезни като храна при болни от ревматизъм, подагра, атеросклероза, възпаление на бъбреците, при бъбречни и жлъчни камъни. В тези случаи се използва тяхното пикочогонно действие, дължащо се на съдържането на калиеви соли и органични киселини. Прието е, че слабителният ефект от консумацията на сливите се дължи на целулозата, захарите и на някои дразнещи чревната перисталтика вещества. Сливите се употребяват успешно и при страдания от хемороиди, като средство за премахване на запека и облекчаване на болния. В прясно състояние консумацията на плодовете на сливата утолява жаждата, сравнително добре се понасят от стомаха и улесняват храносмилането. Напълно узрелите плодове се употребяват в нашата страна за производство на специална ракия – сливовица.

Българско лечителско изкуство. Изсушените плодове на сливата се сваряват и във вид на компот (ушав, ошав) се дават при запек и смущения в храносмилането. Отварата от плодовете са дава на малки деца при безапетитие и злоядство.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Трънка

(*Prunus spinosa* L.)

Български народни наименования. Глоговка, Диво грозде, Дива слива, Зяпки, Пруна, Прунка, Тръника, Търменка, Синка-трънка, Синя трънка, Слива трънка, Черен трън, Черна трънка.

Наименования в други страни. Русия: Терновник, Слива колючая; Англия: Blac Thorn; Германия: Schlehe, Schwarzdorn; Франция: Prunier spineux.

сн. 303. Трънка
(*Prunus spinosa* L.)

Разпространение. Почти в цяла Европа, Русия, Западен Сибир, Кавказ, Западна Азия.

Находища. У нас растението се среща навсякъде по покрайнините на горите от низините до предпланинския пояс, на 1000–1150 м надм. вис.

Описание. Трънката е бодлив, еднакво разклонен, до 3 м висок храст. Всяка клонка е почти хоризонтална и завършва с остър бодил. Кората на стъблото обикновено е сиво-черна. Листа са сравнително дребни, с къси дръжки, широко-елипсоидни или продълговати, последователни, напие-

лени, обикновено от двете страни влакнести, а младите са свити в тръбица. Всички листа са еднакви. Цветовете се появяват преди развитието на листата и са с добре оформени дръжки. Те са двуполови, бели, разположени поединично или в групи по 2–3 в китки по клонките, на къси дръжки. Чашката е 5-листна, опадлива. Венчелистчетата са 5 на брой, дълги 5–8 мм. Плодът е черно-син, топчест или слабо удължен, твърд, покрит с восъчен налеп, с 1 костилка. Костилката е с топчеста форма и грапава повърхност. Вкусът на плода е кисел и силно тръпчив. Плодовете узряват през септември, но остават по храстите и след листопада до началото на зимата. Растението дава обилен плод почти всяка година.

Употребяема част. Плодовете (*Fructus Pruni spinosae*) и цветовете (*Flores Pruni spinosae*).

Време на събиране. Цветовете: април–май, плодовете: октомври–декември.

Химичен състав. Ядката на костилката (семката) съдържа един цианоген гликозид, флогоновия гликозид кемпферин и неговия агликон кемпферол. Месестата част (перикарпът) съдържа инвертна захар, пентован, значителни количества пектин и пектино-подобни вещества, витамини, особено витамин С, минерални соли, дъбилни вещества, багрилни субстанции,

органични киселини, флобафени, гуми, восъци, незначително количество тлъсто масло (в ядката), гликозида пруназин. Добре узрелият плод, събран в късна есен съдържа значително количество монозахариди, гликоза и захароза. Листа, смесени със 70 % алкохол, съдържат 7 флавоноидни гликозида. Флавоноидните вещества са от катехинов тип. Цветовете съдържат малко захари, минерални соли, восъци, хормонални субстанции с още неуточен състав, флвоноиди, неидентифицирани вещества с гликозоиден характер, един цианоген гликозид.

Действие. Пикочогонно, адстрингентно, леко слабително – цветовете, запичащо – плодовете.

Употреба и начин на употреба. Богатият и разнообразен състав на трънката обяснява широкото ѝ приложение в народната медицина. Като лекарство тя е била позната още на траки, гърци и римляни. Цветовете се прилагат в нашата народна медицина като пикочогонно и леко слабително средство, при запек и стомашно болка: по 2 чаени лъжички цветчета се заливат с 1 чаена чаша студена вода; оставя се да кисне 8 часа, след което се прецежда. Дозата е за 1 ден. Плодовете се използват нашата народна медицина като адстрингентно при различни стомашни разстройства и диарии: до 10 изсушени плода се заливат с чаена чаша вода и се варят докато количеството на водата остане наполовина, след което се прецежда. Дозата е за 1 ден. Листата се прилагат в нашата народна медицина във вид на отвари за външно и вътрешно приложение при обриви по кожата, и при възпаление на бъбреците и пикочния мехур. Черупките от костилките на плода могат да се използват за производството на медицински активен въглен (*Carbo medicinalis*).

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Лавровишна

(*Prunus laurocerasus* L., *Laurocerasus officinalis* Roem.)

Български народни наименования. Дафнян, Дафнокерос, Зеленика, Зимника, Лаврова вишна, Лаврова череша, Тафлан, Плъзниче, Черничка.

Наименования в други страни. Русия: Лавровишня лекарственная; Англия: Cherry Laurel, Cherry-bay; Германия: Kirschlorbeer; Франция: Laurier-cerise.

Разпространение. Балканския полуостров, Кавказ, Мала Азия.

Находища. У нас се среща из сенчестите долове на бука по северните склонове на Средна Стара планина, от Етрополския до Котленския балкан (до 1400 м надм. вис.) и в Странджа (до 200 м надм. вис.) в землищата на селата Граматиково, Бродирово, Българи, Кости и др. Култивира се нашироко из парковете.

Описание. Лавровишната е вечнозелено, до 2 м високо храстче или малко дърво. Кореновата система е силно развита, главно в страни. Листата са вечнозелени, до 20 см дълги, кожести, блестящи отгоре, матови отдолу, опадащи през 2–3 години. Те са с къси дръжки, продълговати, наредени последователно, заострени на върха, почти целокрайни или с редки зъбци. Цветовете са дребни, стоящи на къси дръжки, събрани по 20–30 в изправени гроздовидни съцветия, излизачи от пазвите на миналогодишните листа. Чашката е с опадащи листчета. Венчето е бяло, съставено от 5 венчелистчета. Тичинките са 15–20, с нишковидни дръжки. Плодът е с една костилка, с топчест и сочен околоплодник. Цъфти април–юни. У нас расте и нискостеблената лавровишна, която се отнася към вариетета *shipkdensis* Spath.

сн. 304. Лавровишна
(*Prunus laurocerasus* L.)

Употребяема част. Свежите листа (*Folia Laurocerasi*)

Време на събиране. Юни–юли.

Химичен състав. Цианогенните гликозиди амигдалин, прулауразин (лауроцеразин) и неговия стереоизмер пруназин, които при ензимно разпадане отделят циановодород (синилна киселина). Съдържа също етерично масло, в състава на което влизат бензалдехид, бензилов спирт, бензалдехид, цианохидрин, синилна киселина и др. Дрогата съдържа още дъбилни вещества, тлъсто масло,

восьци. В семената на растението освен гликозиди се съдържат още тлъсто и етерично масло. Кората съдържа дъбилни вещества.

Действие. Болкоуспокоително.

Употреба и начин на употреба. За получаване на лавровишнева вода – Aqua Lauroceresi (Aqua Amigdalorum amaraum), съдържаща до 1 % циановодород. Употребява се за направата на болкоуспокоителни лекарства чието действие се дължи на съдържането на амигдалин, при разлагането на който в червата се отделя синилна киселина (циановодород), която има анестезиращи свойства. *Внимание:* Силно отровно растение!

Забележка. Семейството **Lauroceae** включва ок. 1000 вида в 45 подсемейства. У нас като диворастващ вид е разпространен и видът дафиново дърво (**Laurus nobilis**) – вечнозелен храст или ниско дърво, разпространен по южните сухи и каменисти склонове на Южните Родопи.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Вишна

(Prunus cerasus L., Punus (Cerasus) vulgaris Mill.)

Български народни наименования. Вишна, Вишня, Герульовки, Говнушки.

Наименования в други страни. Русия: Вишня обыкновенная; Англия: Morello (Cherry); Германия: Weichsel Sau erkirsche; Франция: Griotier.

Разпространение. В Европа не се среща като диворастващ вид.

Находища. У нас се култивира широко като овощно и декоративно растение.

Описание. Нископлодно дърво с височина до 6–8 м. Кората на стъблото е тънка, тъмночервена, покрита с големи напречни лещенки. Листа са удължени, елипсовидни, с клиновидна основа и заострен връх, ситно назъбени, зелени, голи, кожести. Цветовете са разположени по 1–5 в чадъреста група, бели, двуполови, на дълги дръжки, при цъфтеж силно ароматични.

сн. 305. Вишна
(*Prunus cerasus* L.)

Плодът е костилков, кълбовиден или сплеснато-кълбовиден, светло- до тъмночервен, със сочна кисело-сладко месеста част. Съдържа по една костилка. (сн. 305)

Употребяема част. Листата, цветовете – ограничено (за т.нар. Бахова терапия) плодните дръжки, плодовете и ядките.

Време на събиране. Цветовете и листа: по време на цъфтежа, плодовете: юни–юли, след узряване.

Химичен състав. Плодовете на вишната съдържат захари – фруктоза, органични киселини – ябълчена и лимон-

нова, и витамин С. Плодовете съдържат още калиеви, магнезиеви, фосфорни, калциеви и желязни соли, както и значителни количества цинкови и кобалтови соли. Ядките съдържат големи количества белтъци, мазнини, нишесте, минерални соли, дъбилни вещества и др. Плодните дръжки съдържат танинови вещества и други с неуточнен произход.

Действие. Подобрява храносмилането, действа пикочогонно, отхрачващо, противовъзпалително, температуропонижаващо.

Употреба и начин на употреба. Отварата от плодните дръжки се препоръчва при камъни и пясък в бъбреците, в пикочните пътища, при затруднено уриниране, при задържане на течности в организма от сърдечен, чернодробен или бъбречен произход. Една–две супени лъжица изсушени дръжки от вишни се поставят в 1000–1500 мл вода, ври 10–15 мин. на тих огън, киснат най-малко половин час. Отварата се пие вместо вода за деня. Сокът от плодовете на прясно узрелите вишни се използва при възпаление на дихателните пътища. От ядките се прави спиртен извлек, който се дава под формата на тинктура при камъни и пясък в бъбреците.

Дива череша. Махалебка

(*Prunus mahaleb* L., *Padus machaleb* Borkh., *Cerasus machaleb*)

Български народни наименования. Дива вишна, Дива вишня, Дива череша, Дивакия.

Находища. У нас се среща поединично в долния горски пояс върху сухи, плитки и бедни почви, до 700–800 м надм. вис.

Описание. Махалебката е бързорастящо, сравнително ниско дърво с височина до 10 м. Младите клонки са късовлакнести, сиви или масленозелени, старите клонки са с кафяв цвят. Листата са тънки, лъскавозелени, голи. Кората тъмна, силно напукана. Цветовете 5–14, бели, събрани в гроздовидни съцветия, цъфтят април–май, едновременно с растежа на листата. Плодът е дребна, сочна, тъмnochервена кокичка, с горчиво-сладък вкус.

Употребяема част. Плодовете.

Време на събиране. Края на юни, началото на юли.

Химичен състав. Плодовете са с ниско водно съдържание, значително количество дъбилни вещества. Ядките съдържат белтъци, минерални соли, целулоза и гликозида амигдалин.

Действие. Няма данни.

Употреба и начин на употреба. Няма данни.

Песъкия, Плесекия, Гроздена череша. Черемуха

(*Prunus padus* L., *Padus racemosa* Lam.)

Български народни наименования. Гроздена череша, Гроздна череша, Гроздова череша, Гроздоподобна череша, Дива череша, Пясекия, Смрадлика.

Наименования в други страни. Русия: Черемуха обыкновенная; Англия: Bird-Cherry; Германия: Bois puant, Putiet; Франция: Elsebeere, Traubenkirsche.

сн. 306. Песъкиня
(*Prunus padus* L.)

Описание. Песъкинята е дърво с гъста корона (от увиснали разклонения на клони), високо до 17–18 м и дебелина на стъблото до 60 см. Кората на стъблото е матова или червеникавокафява. Вътрешната страна на кората е жълтеникава и отделя миризма на гниещи дървета. Листата са елипсовидни или широко обратнояйцевидни, ситно и остро напилени. Отгоре – тъмнозелени, отдолу – синкавозелени, а при основата – слабо сърцевидни, дълги 6–10 см. Преди опадване, през есента, добиват червеникава окраска. Листните дръжки са дълги 10–12 см, снабдени с две жлези. Цветовите са

бели и силно миризливи, в провиснали редкоцветни съцветия, в основата облистени. Плодовете зреят лятото. Плодът е лъскав, топчест, черен. Костилката с набръчкана повърхност. (сн. 306)

Разпространение. Горският пояс на Северна Европа, рядко Южна Европа, в Алпите се изкачва до 1900 м надм. вис.. На север достига до Норвегия. Северна Азия, на изток – до остров Сахалин. Има находища и в планините на Кавказ.

Находища. На Балканския полуостров има само едно находище – по северните склонове на Рила, над Самоков, където се среща с белия бор на височина 1100–1300 м надм. вис.

Употребяема част. Плодовете.

Време на събиране. Късно лято, след узряване.

Химичен състав. Листата, цветовете, кората, плодовете и костилките (семките) съдържат гликозидите амигдалин и прулауразин. Силният аромат на цветовете и отчасти на листата се дължи на гликозида прулауразин, амоняк, изоамиламин, триметиламин и синилна киселина. Пресните листата и цветове отделят във въздуха летливи фитонциди. *Внимание:* Отровни за животни и опасни за хора! Плодовете са богати на ябълчена и лимонена киселина, съдържат и захари.

Действие. Затягащо, антибактериално. Спиртен извлек от пресните листа и цветовете убива патогенни бактерии.

Употреба и начин на употреба. По-голямо приложение имат пресните и сушените плодове. При разстройства на стомашно-чревния тракт плодовете се варят отделно или в смес с боровинки. При сваряване дъбилните вещества от меката част на плода преминава в отварата. *Внимание!* Костилките трябва да се оставят цели, за да се избегне отровното действие на амигдалина.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Кайсия, зарзала

(*Prunus armeniaca* L., *Armeniaca vulgaris* Lam.)

Български народни наименования. Дзерделии, Зарделия, Зарзала, Зарзалия, Зарзалуйка, Зардели, Зарделия, Каисия, Кайсия, Смилака.

Наименования в други страни. Русия: Абрикос обыкновенный; Англия: Apricot; Германия: Apricose, Marille; Франция: Abricotier commun.

Разпространение. Дивата форма на кайсията обитава Средна Азия – в горите на Тяньшан. В Европа се култивира още от Средновековието.

Находища. У нас се среща като градинско плодно дърво, рядко като диворастящо. Доскоро се отглеждале в големи производствени масиви главно в Добруджа (районите на Силистра).

Описание. Кайсията е средно високо дърво, достигащо до 5–8 м, с разтваряща се корона. Младите клонки са голи, блестящи, червено-кафяви с множество лещанки. Листата са последователно наредени, на къси дръжки, закръглени или яйцевидни, с изтъпен връх, ситно нарязани по перваза, дълги 6–9 см. Цветовете в началото на цъфтежа са розови, после – бели, единични или по 2, приседнали или на съвсем къси дръжки. Цъфти март–април, преди разлистването. Плодовете са кръгли, с вдлъбнатина (бразда) по средата. Кожичката на плодовете е жълта до оранжева, често с червеникави до кафяви петна. Костилката е гола или грапава, с остър страничен ръб, а семената са плоски, яйцевидни, с плътна светлокафява коричка, горчиви или сладки. (сн. 307)

сн. 307. Кайсия
(*Prunus armeniaca* L.)

Употребяема част. Плодове, костилка, млади клонки с листа, смола (клей).

Време на събиране. Младите клонки: след цъфтежа, плодовете: юни–август.

Химичен състав. Семената на кайсията съдържат тлъсто масло, в състава на което влизат олеинова и линоленова киселина. Още: гликозидът амигдалин и ферментът емулсин. Меката част на плода съдържа киселини – ябълчна, лимонена и др, кверцетин, изокверцетин, каротин, ликопин, аскорбинова киселина и дъбилни вещества. По

последни научни данни плодовете са богати на химичните елементи калий и натрий. В състава на смолата (клея) влизат галактоза, арабиноза, клюкоренова киселина, минерални и белтъчни вещества.

Действие. Общотукрепващо, сърдечностимулиращо, тонизиращо, силно витаминно.

Употреба и начин на употреба. Плодовете в прясно състояние или приготвени под формата на компоти, нектари, изсушени и сладка (приготвени с плодова захар), са незаменима диетична храна при бъбречни страдания, заболявания на сърдечно-сдовата система и при лечебно гладуване. Особено удачна е диетата при възпалителни и хронични заболявания на бъбреците. По непотвърдени данни, горчивите семена на костилката се ползват при заболявания на сърцето – слабо сърце. Цветовете и листата се прилагат в т.нар. Бахова терапия. От семената на кайсията се получава кайсиево масло, което се използва като разтворител на някои лекарствени вещества. По състав кайсиевото масло е еднакво с полученото от костилките на прасковите. Семената от горчивите сортове се използват за получаване на горчива вода – бадемова вода. Смолата (клеят) от дървесната кора се използва за приготвяне на емулсия, заместваща гума арабика.

Праскова

(*Prunus persica* Sieb., *Persica vulgaris* Mill.)

Български народни наименования. Прасква, Праскова, Шефтелия, Шефтели.

Наименования в други страни. Русия: Персик обыкновенный; Англия: Peach-tree; Германия: Pfirsich baum; Франция: Pecher commun.

Разпространение. Приема се, че произходът на вида е от Мала Азия – Иран.

Находища. У нас расте навсякъде по топлите места.

Описание. Малко до 2–4 м високо дърво, рядко достигащо повече от 10 години със силно развити корени, светло-пунктирана кора и червеникави гранки (млади клонки) с дългнести елипсо-видни, към средния ръб вгънати листа. Бяло-розови изобилни, пет-бройни цветове. (сн. 308)

Употребяема част. Кората на младите гранки, листата, цветовете и в последно време особено семената, от които се получава **Oleum persicarum**, замествашо успешно маслото, получено от сладкия бадем.

Време на събиране. По време на цъфтеж и при узряване на плодовете: юни–август.

Химичен състав. В цветовете има следи от циановодород. Семената са богати на тлъсто масло. Корите и листата все още не са изследвани.

Действие. Слабително, успокоително, укрепващо, температуропонижаващо.

Употреба и начин на употреба. Запарка от цветовете 30 : 500 във вода или мляко, или сироп от тях действа нежно слабително и успокоително за деца, особено ценно е при запек и коклюш. Във ветеринарната народна медицина счуканите на каша листа се прилагат при рани по добитъка.

сн. 308. Праскова
(*Prunus persica* Sieb.)

15. Род *PIRUS* L.

Круша (Ябълка, Мукина, Офика, Скоруша, Брекия)

сем. Розоцветни – *Rosaceae*

Описание. Дървета и храсти със или без тръни и прости, цели, целокрайни или назъбени, опадливи листа. Цветовете са прави, 5-членни, двуполови, с долен яйчник, единични или събрани в щитовидни или щитовидно-гроздовидни съцветия. Чашелистчетата са триъгълни. Венчелистчетата са бели или розови, тичинките са 15–25. Плодът лъжлив, месест. (**Забележка:** Според Ана Петрова, Минчо Анчев и Емануил Паламарев родът круша е изписан като *PYRUS* L. в *Как да разпознаваме растенията в нашата природа*. Екскурзионен определител“, изд. „Просвета“, С., 1999).

Таблица за определяне на видовете Круша

1 Листата са 1–2 пъти по-дълги, отколкото широки. (Клонките са с тръни.)	
4. <i>Pirus pyraeaster</i>. Трънлива круша	
1* Листата са –3 пъти по-дълги, отколкото широки.	2
2 Пъпките, леторастите и напълно развитите листа са голи или брадавичести.	
1. <i>Pirus amygdaliformis</i>. Бадемолистна круша	
2* Пъпките, леторастите и напълно развитите листа са влакнести.	3
3 Венчелистчетата са дълги 14–16 мм; плодовете – 3–5 см в диаметър.	
3. <i>Pirus nivalis</i>. Снежнбяла круша	
3* Венчелистчетата са дълги 10–12 мм; плодовете – 2–3 см в диаметър.	
2. <i>Pirus elaeagrifolia</i>. Маслинолистна круша	

По нашите земи се срещат и са описани 4 вида.

- 1. *Pirus amygdaliformis* Vill. Бадемолистна круша.** Дърво. Многогодишно. Расте по баири, из широколистни гори и храсталаци в цялата страна, по-често в южните части (с изключение на Западните гранични планини и долината на р. Места), до 1200 м надм. вис. Цъфти април – май. Разпространение: Южна Франция, Италия, южната част на Балканския полуостров, о-в Крит, о-в Родос, Мала Азия, Крим.
- 2. *Pirus elaeagrifolia* Pall. Маслинолистна круша.** Дърво. Многогодишно. Расте по сухи каменисти склонове, из храсталаци

и разредени широколистни гори: Черноморско крайбрежие, Североизточна България – Добруджа, Предбалкан, Средна и Източна Стара планина, Западни гранични планини, Люлин, Средна гора, Средни и Източни Родопи, Горнотракийска низина, Тунджанска хълмиста област и Странджа, до 1500 м надм. вис. Цъфти април – май.

3. **Pirus nivalis Jacq. Снежняла круша.** Дърво. Многогодишно. Расте по сухи и топли места, в покрайнините на гори, край пътища и реки в пояса на широколистните гори в цялата страна, от 100 до 1000 м надм. вис. Цъфти април – май.
4. **Pirus pyraeaster Burgsd., Pyrus communis L. Трънлива круша, Обикновена дива круша.** (сн. 309) Дърво. Многогодишно. Среща се из цялата страна, а като диворастящи – из широколистни храсталаци и смесени гори в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти април – май. Лечебно. Разпространение: Европа, Мала Азия.

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от род **Pyrus L. (= Pirus Tourn.) – Круша, Ябълка** се отнасят:

- I. **Pirus malus L. (Malus domestica Poir.). Ябълка.** (Следващите поколения ботаници отделят вида **Pirus malus** в отделен род **Malus – Ябълка**, със съответно принадлежащите му видове. Този род съдържа над 25 вида ниски дървета или храсти, известни са още голям брой културни видове и декоративни форми. У нас диворастящ е само видът **Malus sylvestris Mill. – Киселица**. Културните сортове са обединени под общото наименование **Malus domestica Poir.**)

- II. **Pirus torminalis (L.) Ehrh. (= Sorbus torminalis Gr.). Брекиня.** (Следващите поколения ботаници отделят вида **Pirus torminalis** в отделен род **Sorbus – Скоруши, офика, мукиня, брекиня**, със съответно принадлежащите към него 84 вида – у нас се срещат 5 вида.)

Забележка: **Sorbus L.** (Брекиня, Круша, Мукиня, Офика, Скоруша, Ябълка) = **Pirus Tourn.**

1. **Sorbus aria (L.) Crantz. Мукиня.** var. *graeca* Lodd.
2. **Sorbus aucuparia L. Офика.** var. *lanuginose* Kit.
3. **Sorbus domestica L. Скоруша.**

4. *Sorbus torminalis* (L.) Crantz. **Брекия.** var. *pinnatifida* Boiss.

5. *Sorbus umbellata* (Desf.) Fritsch. **Сенниковидна мукина.**

Обща забележка: Родът *Pyrus* включва 16 вида дървета от втора величина (височина до 15–20 м). Три от видовете се срещат в България: *Pirus pyraister* Burgsd., *Pyrus communis* L. – **Трънлива круша**, *Обикновена дива круша*, най-широко разпространена; *Pirus amygdaliformis* Vill. – **Бадемолистна дива круша**, разпространена в южните части на страната, и *Pirus elaeagrifolia* Pall. – **Маслинолистна круша**, разпространена в източната част на страната. Всичките видове круши са сухоустойчиви, с дълбоко проникващи в почвата корени. Крушите най-добре виреят върху дълбоки и плодородни почви, върху места с южно изложение. Ботаническите видове се размножават със стратифицирани семена, а културните сортове – чрез облагородяване.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Трънлива круша, Обикновена дива круша

(*Pirus pyraister* Burgsd., *Pyrus communis* L.)

Наименования в други страни. Русия: Груша обыкновенная; Англия: Pear-tree; Германия: Birnbaum, Holzbirne; Франция: Poirier commun.

сн. 309. Трънлива круша
(*Pirus pyraister*)

Разпространение. Южна Европа, южната част на Балканите, Средиземноморието.

Находища. Разпространено поединично или пръснато в смесени широколистни гори до 1500 м надм. вис. Издържа на студ и суша. У нас освен диворастващите видове растат и много местни сортове, а също и внесени от чужбина.

Описание. Дърво, достигащо височина до 15–20 м, с черно-сива и силно напуклива кора, с кълбеста или пирамидална корона от клони. Листата са поч-

ти кръгли, отгоре – тъмнозелени и лъскави, отдолу – по-светли, накрая ситно назъбени. Цветовете са бели, събрани в щитчета, появяват се едновременно с развитието на листата през април–май. Плодовете са топчести, жълто-зелени, с 5–6 семки, узряват септември.

Употребяема част. Плодовете, като веднага след набиране се сушат на слънце или в подходящи за това сушилни (за разлика от плодовете на култивираните сортове, които се консумират в прясно състояние и се съхраняват при по-ниски температури).

Време на събиране. Есента.

Химичен състав. Сушените плодове съдържат минерални вещества, неразтворими органични вещества: целулоза, кутин, протопектин, скорбяла, белтъчини, мазнини и др.; гликоза, пектин, арабин, галактан, органични киселини: ябълчена, лимонена, млечна; йод, захари, танини. Витамини: каротин, В₁, В₂ и В₆.

Действие. Естрогенно, укрепващо, пикочогонно, укрепващо сърцето и др.

Употреба и начин на употреба. Запарка – сушените плодове на крушата се заливат с вряща вода, престояват, след прецеждане се употребяват при стомашни неразположения. Отварата от сушените плодове се прилага като успокояващо и намаляващо температурата средство. Сокът (пресен или консервиран) – като пикочогонно средство. Пюре или сок – като противодиарично средство.

В народната медицина. Плодовете се използват при затруднения в храносмилателната система, за укрепване на сърдечната дейност, при камъни и пясък в бъбреците. Крушовицата (приготвена от пресни плодове и вода, след което втасва) се използва при авитоминоза и за тонизиране на организма. Богатите на йод пресни плодове са прекрасно профилактично средство против ендемична гуша.

16. Род ROSA L.

Шипка, Роза

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Бодливи храсти със сложни, нечифтоперести, опадливи листа. Цветовете – правилни, 5-членни, двуполови, единични или

събрани в щитовидни или метличести съцветия. Чашелистчетата остават трайно при плода. Венчелистчетата са бели, розови, червени или жълти. Тичинките са много. Хипантият е делвовиден. Плодът е сборен от много орехчета, потопени в разрасналия се при узряването хипантий – лъжлив плод шипка.

Таблица за определяне на видовете

1 Стъбчетата са по-дълги от хипантия и стърчат над него.	
2. <i>Rosa arvensis</i>. Полска шипка	
1* Стъбчетата са по-къси от хипантия и скрити в него.	2
2 Чашелистчетата са целокрайни, шиповете игловидни, прави или слабо извити	3
2* Чашелистчетата са с добре развити линейни или ланцетни странични придагъци; шиповете са силно извити, рядко прави, тънки.	5
3 Венчелистчетата са бели; младите клонки с гъсти шипове; плодовете – тъмнорозови до черни. (Листата по долната повърхност – жлезисти.)	
10. <i>Rosa myriacantha</i>. Бодлива шипка	
3* Венчелистчетата са светлорозови до розово-червени; младите клонки са без или с рядко разположени шипове; плодовете – червени.	4
4 Стъблата в горната си част са голи, без шипове; листата отгоре са голи, отдолу – просто- или жлезистовлакнести.	
12. <i>Rosa pendulina</i>. Алпийска шипка	
4* Стъблата по цялата си дължина са с рядко разположени шипове; листата от двете страни са жлезистовлакнести.	
8. <i>Rosa glutinosa</i>. Жлезиста шипка	
5 Чашелистчетата след прецъфтяване са обърнати назад, опадат преди узряване на плодовете.	6
5* Чашелистчетата след прецъфтяване са изправени или разперени, не опадат при узряване на плодовете.	11
6 Ниски храсти; цветовете са 6–9 см в диаметър; венчелистчетата са розови.	
7. <i>Rosa gallica</i>. Галска шипка	
6* Високи храсти; цветовете са 2–6 см в диаметър; венчелистчетата – бели, розови или жълтеникави.	7
7 Листчетата отгоре са светлозелени, просто неправилно назъбени, зъбците не са с жлезисти власинки.	8
7* Листчетата отгоре са тъмнозелени, двойно назъбени, зъбците са с жлезисти власинки.	9
8 Листчетата са голи, рядко отгоре и по средната жилка с редки власинки или жлезички.	
4. <i>Rosa canina</i>. Обикновена шипка	
8* Листчетата от двете страни са простовлакнести.	
5. <i>Rosa corymbifera</i>. Храсталачна шипка	

9 Листчетата са голи, рядко по средната жилка влакнести или с единични жлезички.	
6. <i>Rosa dumalis</i>. Кучешка шипка	
9* Листчетата са жлезистовлакнести.	10
10 Цветните дръжки са голи; листчетата са продълговато-елипсовидни или обратнойцевидни	
1. <i>Rosa agrestis</i>. Орнична шипка	
10* Цветните дръжки са жлезисти; листчетата са широкояйцевидни или елипсовидни. (Листчетата отгоре са голи.)	
9. <i>Rosa micrantha</i>. Дребноцветна шипка	
11 Листчетата са голи.	
14. <i>Rosa vosagiaca</i>. Возагиакова шипка	
11* Листчетата са просто- или жлезистовлакнести	12
12 Листчетата отгоре са голи, отдолу са покрити с гъсти, прости меки власинки.	
3. <i>Rosa caesia</i>. Кожестолистна шипка	
12* Листчетата от двете страни са влакнести, отдолу преобладават жлезисти власинки.	13
13 Листчетата са закръглени до продълговато-елипсовидни, на върха са заострени.	
13. <i>Rosa tomentosa</i>. Влакнеста шипка	
13* Листчетата са широкоелипсовидни, на върха най-често са тъпи.	
11. <i>Rosa obtusifolia</i>. Тъполистна шипка	

По нашите земи се срещат и са описани 31 вида.

- 1. *Rosa agrestis* Savi. Орнична шипка.** Храст. Среща се из храс-талаци и открити места в цялата страна, до 1000 м надм. вис.: Черепишкия манастир, Лозен планина, Самоковско, Родопите, Пирин. Цъфти май – юни. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Америка.
- 2. *Rosa arvensis* Huds. Полска шипка.** Храст. Среща се из храс-талаци и широколистни гори до 1000 м надм. вис.: Дунавската равнина, Предбалкана, Западна и Средна Стара планина, Беласица, Средни Родопи, Странджа, Цъфти май – юни. Раз-пространение: Северозападна Италия, Франция, Англия, Средна Европа, Балканския полуостров.
- 3. *Rosa caesia* Sm. Кожестолистна шипка.** Храст. Расте из храс-талаци и открити поляни в цялата страна, от 300 до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
- 4. *Rosa canina* L. Обикновена шипка.** (Гюл, Трендафил, Див трендафил, Сърбогъзка, Шипка, Шиповник, Шипенки и пр.)

Храст. Расте из храсталаци, по затревени склонове, край реки в цялата страна, до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли. Лечебно.

var. fissispina Wrzb. Листата са просто назъбени. Листните дръжки и рахисът са влакнести. Среща се в Софийско над Драгалевци.

var. dumalis Bascet. Листчетата са двойно или сложно назъбени; стълбчето е гъстовлакнесто, цветните дръжки са без жлезести власинки. Среща се в Родопите.

var. cladoleja Rip. Листчетата са двойножлезисто-назъбени; стъблото голо или само в долната си част влакнесто. Среща се в Търновско.

var. lutetiana (Leman.) Bascet. Цветните дръжки са без жлезисти власинки. Листните дръжки са голи или с редки жлези и шипове. Листчетата са просто- или почти просто-назъбени. Среща се в Карловско. Разпространение: Европа, Северна Африка, Западна Азия.

Употреба в народната медицина. Отварата от корите на корена на шипката се е употребявала при ухапване от бясно куче – оттам произлиза и латинското наименование *Rosa canina* – кучешка роза (буквален превод). Отварата от месестата част на плодовете се употребява като пикочогонно средство при пясък в бъбреците, пикочния мехур и черния дроб, при възпаление на пикочния мехур, трудно уриниране. Мармаладът, приготвен от плодовете, има същото значение, както отварата. Отварата от вечнолистните листа или кората на корена има затягащо действие и се употребява при диария, дизентерия, кръвохращене, при силна менструация; при спазми на стомаха.

5. Rosa corymbifera Borkh. Храсталачна шипка. Храст. Среща се из широколистни гори и храсталаци в цялата страна (с изключение на Черноморско крайбрежие), до 1000 м надм. вис. Цъфти май – август.

6. Rosa dumalis Bechst. Кучешка шипка. Храст. Среща се из широколистни и смесени гори и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли.

7. Rosa gallica L. Галска шипка. Храст. Расте по тревисти места, из храсталаци в цялата страна, до 1000 м надм. вис. Цъфти май – юли.

var. *pumila* Asch. Листата са дребни, елипсовидни или дълг-нестоелипсовидни, отдолу – влакнести; зъбците са остри, с приседнали жлези; чашката е крушовидна. Вариетната форма е разпространена в районите на Дупница, Ловеч и Трявна.

var. *austriaca* Grantz. Листчетата са закръглено-елипсовидни до закръглено-яйцевидни, при основата си слабо-сърцевидни.; отдолу повече или по-малко влакнести. Плодът е крушовиден. Разпространена в: Търновско, Тетевенско, Врачанско, Пловдивско, Софийско.

Хибриди: *Rosa galica* X *canina* = *Rosa kosinskiana* Besser. Висок храст с малобройни сърповидни шипове. Листата са с 5–7 голи, елипсовидни, дълбоконазъбени листчета. Прилистниците на горните листа са слабо разперени. Цветните дръжки и чашковите дялове са покрити с жлезисти шипове. Венчелистчетата са едри, стълбчетата – влакнести. Разпространена в Търновско.

***Rosa galica* X *dumetorum* = *Rosa collina* Jasq.** Листните дръжки влакнести; цветните дръжки са бодливи или не; листчетата отдолу, а понякога и отгоресавлакнести; венчето е бледо или почти безцветно. Разпространена около Варна. Разпространение: Средна, Източна и Южна Европа, Закавказието, Армения, Мала Азия.

Забележка: *Rosa galica* ssp. *centifolia* Crep. (*Rosa centifolia* L.) – Родина: Източен Кавказ. У нас само като културно растение.

8. ***Rosa glutinosa* Sibth. et Sm.** Жлезиста шипка. Храст. Расте по затревени каменисти места: Стара планина, Витоша, Славянка, Пирин, Рила, Родопи, между 800 и 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.
9. ***Rosa micrantha* Sm.** Дребноцветна шипка. Храст. Расте из широколистни и смесени гори и храсталаци в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли.
10. ***Rosa myriacantha* Lam. et DC.** Бодлива шипка. Храст. Расте по сухи каменисти места в цялата страна, между 500 и 1500 м надм. вис. Цъфти май – юли.
11. ***Rosa obtusifolia* Desv.** Тъполистна шипка. Храст. Расте из широколистни и смесени гори и храсталаци: Черноморското крайбрежие, Предбалкана, Средна Стара планина, Трънска котловина, Витоша, Рила, Западни и Средни Родопи, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли.

12. *Rosa pendulina* L. Алпийска шипка. Храст. Расте из широколистни, иглолистни и смесени гори, по скали, край потоци в цялата страна, между 1000 и 2500 м надм. вис. Цъфти май – юни.

var. *alpina* L. Листчетата са дългнесто-овални, голи или почти без шипове; листата – сложно-назъбени. Расте по високопланинските ливади и храсталаци, по-рядко в горите и по скалите: Стара планина, Родопите, Рила, Витоша, Пирин, Беласица. Цъфти първата половина на лятото.

var. *adenosepala* Borb. Чашелистчетата са със жлезисти власинки. Среща се в Рила и Родопите.

Хибрид: *R. alpina* X *canina* = *Rosa subinermis* Neil. Среща се из Родопите. Разпространение: Средна и Южна Европа.

13. *Rosa tomentosa* Sm. Влакнеста шипка. Храст. Расте из храсталаци в цялата страна, между 200 и 1200 м надм. вис. Цъфти май. Разпространение: Средна и Южна Европа, Южна Русия, Мала Азия, Кавказ.

14. *Rosa vosagiaca* Desv. Возагиакова шипка. Храст. Расте из широколистни, иглолистни и смесени гори и храсталаци в цялата страна, от 500 до 2000 м надм. вис. Цъфти май – юли.

Допълнение (по Ахтаров, Б., Давидов, Б., Явашев, А., Шосев, М. и Балабанова, П., *Материали за български ботанически речник* и според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от рода ***Rosa*** се отнасят:

1. *Rosa centifolia* L. Градинска роза (Градински трендафил, Столистна роза, Столистен трендафил). Многогодишен храст. Култивира се в градините навсякъде в България, с многобройни вариетни форми почти навсякъде до и малко над 1200 м надм. вис.

Употреба в народната медицина: Отварата от венечните листа на градинската роза действа както затягащо средство и се употребява при диария, дизентерия, кръвохрачене; същата служи за гаргара при ангина и за компреси при възпаление на очите. В последния случай се употребява и розова вода.

2. *Rosa cinnamomea* L. Многогодишен храст. Вирее в горите и по скалистите места: Рила, Родопите, Витоша. Цъфти през втората половина на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средна и Източна Европа, Русия, Западен Сибир, Кавказ, Армения.

3. **Rosa damascaeana Mill. Трендафил, Роза.** Многогодишен храст. Култивира се. От този вид се добива розово масло. Разпространение: между Средна гора и Стара планина. Карлово, Калофер. Цъфти в началото на лятото. Лечебно. Разпространение: Според някои автори родината на този вид е Мала Азия, според други този вид е едIMENT за България.

Употреба в народната медицина. Всякакъв вид заболявания на белия дробове, включително туберкулоза и рак.

4. **Rosa dumetorum Thuill. Храст.** Многогодишно. Среща се из храсталаците предимно в планините. В типичната форма плодовете са кръгли или кръгло-овални, листчетата – просто напилени. Разпространение: Рила, Родопите, Витоша, Конявска планина.

var. ciliata Borm. Плодовете са дългнесто-овални или елипсоидни. Листата – неправилно двойно назъбени. Разпространение: Европа, Западна Азия, Северна Африка.

5. **Rosa cariifolia Freis. Храст.** Многогодишно. Известен в района около Рила. Разпространение: Европа, Западна Азия.

6. **Rosa glutinosa S.S. Храст.** Многогодишно. В типична форма стъблото е само с прости шипове и клонките само на върха си с жлезисти власинки. Среща се по скалистите места в Рила, Родопите и Стара планина. Цъфти в края на пролетта.

var. galmatica R. Keller. Стъблата освен с шипове са покрити и с гъсти жлезисти власинки. Среща се в Родопите.

7. **Rosa mollis Sm. (Rosa mollissima Willd.).** У нас се среща само в Самоковско. Разпространение: Средна и Южна Европа, Южна Русия, Мала Азия, Кавказ.

8. **Rosa micrantha Sm. Храст.** Има типична форма с червени цветове. Листчетата са дълги 2–4 см, покрити с прилепнали власинки. Вирее по огрени от слънцето места в Софийското поле.

var. bulgarica Kell. et Form. Шиповетенаклонкитесапо-къси; листчетата отгоре – голи, елипсоидно-дългнест. Чашелистчетата по первазите и по гърба си са с гъсти жлезисти власинки. Среща се около Карлово

var. hungarica R. Keller. Цветовете са бели. Листчетата са дребни, елипсоидни, подострени, голи. Среща се в района на Стара планина. Разпространение: Средна и Южна Европа, Северна Африка, Мала Азия, Армения, Кавказ.

9. **Rosa pomifera Herrm. (*Rosa villosa* L.).** Този вид се посочва само за Рила. Разпространение: Средна и Южна Европа, Южна Русия, Мала Азия, Армения, Кавказ.
10. **Rosa rubrifolia Vill. (*Rosa feruginea* Vill.).** Посочва се за Централния Балкан и Средна Гора. Разпространение: По планините в цяла Южна и Средна Европа.
11. **Rosa rubiginosa L. Храст.** Многогодишно. Вирее из храсталаци и сухи склонове: в полите на Стара планина, Родопите и Витоша. Цъфти в началото на лятото.
- var. iberica Boiss.** Листчетата са по-едри, на горната си повърхност – жлезисти; цветните дръжки и чашките обикновено са без жлези. Според Давидов се среща във Варненско. Разпространение: Среда и Южна Европа (на изток до Южна Русия).
12. **Rosa ferox M.B. (*Rosa horida* Fisch.). Храст.** Многогодишно. В типичната форма цветните дръжки са покрити с жлезисти власинки. Разпространение: Варненско, Родопите.
- var. urumovii Deg.** Цветните дръжки са покрити с прости редки власинки. Среща се при с. Жеравна, Котленско. Разпространение: Крим, Иран.
13. **Rosa seraphinii Viv. Храст.** Многогодишно. У нас са известни само:
- var. karlovensis Kell.** Цветните дръжки са жлезисто-влакнести; външните чашелистчета при основата си са жлезисти. Среща се в Карловско.
- var. homocantha f. major Kell. et Form.** Отличава се от предходната форма с голите си и по-дълги цветни дръжки и едрите почти кълбести плодове. Среща се в Карловско. Разпространение: Северна Африка, Корсика, о-в Сицилия, Италия, Балканския полуостров.
14. **Rosa spinosissima L. Храст.** Многогодишно. Расте по сухите и каменисти баири, из храсталаците в цялата страна. Цъфти края на пролетта и началото на лятото. Разпространение: Средна и Южна Европа, Кавказ, Сибир, Азия (до Китай).

Шипка

(*Rosa canina* L.)

Български народни наименования. Див трендафил, Кучешки гюл, Шипки, Щипци, Шипок, Шип, Шиповник, Драцигъз, Сърби дупе, Шикла.

Наименования в други страни. Русия: Роза собачья, Шиповник обыкновенный; Англия: Dog Rose, Германия: Gemeine Heckenrose; Франция: Rose des haies.

Разпространение. В Северното полукълбо, Европа, Полша, Италия, Балканския полуостров, Унгария, Русия, Крим, Кавказ, Средна Азия, Сибир, Северна Африка, Западна Азия, Мала Азия, Сирия, Иран.

Находища. В България широко разпространена в храсталаци, гори, каменисти места, склонове, от морския бряг до предпланинските и планински области до 1500 м надм. вис.

Описание. Шипките са род диворастящи растения, разпространени в нашата страна. Те са в над 20 вида с много подвидове, вариетни форми и хибриди. Шипките са високи до 7–8 м, обикновено с дъговидно извити клонки и прави кореновидни издънки, всички са снабдени с множество твърди израстъци–бодли, морфологично представляващи видоизменени листа. Цветоносните стъбла понякога са без шипове. Листата са нечифтоперести, с 5–7 яйцевидни, обратно-яйцевидни или елипсовидни, дълги 1,5–4 см и широки 1–2 см, напилени листчета. Цветовете са двуполови, различно обагрени (бели, жълти, розови, червени), поединични или в групи, с приятен аромат. Чашката е 5-листна, неопадваща, 5-листно е и венчето, а тичинките са многобройни. Плодчетата са едносеменни, малки, бодливи орехчета, затворени в месестото цветно легло, което

сн. 310. Шипка
(*Rosa canina* L.)

впоследствие се разраства и образува яркочервен яйцевиден до сферичен несъщински плод, наречен шипки.

Време за бране и употребяема част. Началото на септември до първото настъпване на студовете и падането на сланите. Бере се най-често плодът шипка, по-рядко корените, стъблата, шикалковидните нараствания (наращения) и др.

Химичен състав. Шипковите плодове съдържат най-много витамин С в сравнение с всичките ни познати плодове, т.е. до 40 пъти повече от този в лимоните и червените домати и около 300 пъти повече в ябълките! Те съдържат още: витамин В₁, витамин В₂, витамин РР (никотиламид), витамин Р (рутин), витамин К, витамин Е, тлъсто масло, дъбилни вещества, инвертна захар, захароза, пектин, ликопин, рубиксатин, ванилин, никотинова киселина, минерални соли и още неуточнени съставки.

Лечебни свойства. Лекарствените свойства на шипките са известни на човека преди много векове. С тях са лекувани скорбут, болести на стомаха, бъбреците, очите и др. В последните години официалната медицина установи, че лекарственото действие на шипките се дължи на голямото съдържание на витамини в тях. Те са като естествен витаминен концентрат, силно витаминозно хапче, чието действие се подсилва от съдържащите се още в шипките въглехидрати, органични киселини и минерални соли. При всички случаи употребата на шипки засилва защитните сили на човешкия организъм, повишава жизнения тонус и работоспособността, подобрява обмяната на веществата. Прилагат се при възпаления на бъбреците, безсъние, хепатит, диария, кървене на венците, маточни кръвотечения, чернодробни заболявания и др. Спомагателни средства са при диабет и болести на сърдечносъдовата система.

Начин на употреба. Използва се плодът на шипката в прясно състояние или изсушен. Добре изсушеният плод трябва да бъде начукан на люспи и освободен от семките. Оправдано е консумацията на шипка в непреработено състояние, защото при термична обработка се загубва голяма част от биологично активните вещества. Удачна е употребата на т.нар. шипково вино, което се приготвя по следния начин: 0,5 кг сухи шипки

се заливат с 4–5 л вода и се прибавя с разбъркване 0,5 кг захар. По желание, за бърза ферментация, може да се прибави и парченце хлебна мая. Виното се държи на топло до 10–15 дни, след което се консумира вместо вода. Може да се ползва и за парка от шипки – в 250 мл вода кисне 1 супена лъжица плод шипка (люспи), пие се като чай. Разбира се, не е за пренебрегване и вкусният шипков мармалад, който може също да се ползва, най-вече от деца.

Шипката в българското лечителско изкуство и обичаи. Според народните вярвания всичките болести бягат от шипката, по тази причина тя е предпочитано място и средство за лекуване. При премерване на ръста на човек с пръчка от шипка тя става негов заместител, върху който се предават болестите, и той оздравява. Болните от ечемик на окоето се лекуват седнали под шипков храст. Кокоши трън се лекува, като се откъсне клонче или бодил от шипка, бодва се трънът и после пак се връща на мястото откъсната част. При незнани болести (такива с неизвестен произход или нямат имена) болният се провира неколкостранно под шипков храст, за да се закачи за него болестта. При епидемия от едра шарка се прави обредно гонене на болестта от възрастна жена, която поставя под шипката мед и обредни питки и казва заклинание. Употребяваната вода от поливките на болен задължително се изхвърля върху шипков храст – за по-скорошно и по-сигурно оздравяване. Отварата от плода, както и мармаладът от него се смятат за сигурни средства против натрупване на пясък и образуване на камъни в бъбреците и жлъчката. Пепелта от шипковите стебла, получена при тяхното изсушаване и изгаряне, се ползва външно във вид на мехлем против псориазис. Когато дете не може да проходи, крачетата му се разтриват с настойка от ракия, в която са киснали червейчета от влакнестите израстъци на шипката. В свадбените обреди шипката успешно замества розата като материал за изработване на пръта за сватбеното знаме. Булото на булката се сваля с шипкова пръчка и се остава на шипков храст.

Казанлъшка роза

(*Rosa damascena* Mill. var. *try igintipetala* Dick.)

Забележка. У нас като лечебни и етерични видове роза се култивират 2 вида маслодайни рози – Червена казанлъшка роза (*Rosa damascaeana* Mill.) и Бяла роза (*Rosa alba* L.)

Български народни наименования. Червена казанлъшка роза, Казанлъшка роза, Трендафил, Гюл.

Наименования в други страни. Русия: Роза дамасская; Англия: Damasc Rose, Германия: Damascener Rose; Франция: Rose de tous les mois, Rose de Damas.

Разпространение. Предполага се, че казанлъшката роза е хибрид между ***Rosa gallica* L.** и ***Rosa canina* L.** произлизащи от Средна Азия. Растението се култивира още в Русия, Франция, Мароко, Турция, Индия и др. Българското розово масло е всепризнато за най-висококачественото в света!

Находища. В районите на Карлово и Казанлък. Маслодайната роза вирее и южно от билото на Средна гора: районите на Същинска Средна гора (Стрелчански, Хисарски), Чирпански възвишения, Зелениковец (Калоферско) и Източна Сърнена гора.

Описание. Казанлъшката роза е до 2–3 м висок храст. Кореновата система е силно развита, корените стигат до 4 м дълбочина, с голям брой разклонения и със силна смукателна способност. Младите леторасли са тревисто зелени, нагъсто покрити с прави или слабо завити надолу червено-кафяви бодливи шипове. Стъблата и младите леторасли са с дебела сърцевина. Съвсем рядко се срещат и рози без шипове. Листата са последователни, с прилистници, нечифтоперести, съставени от 5–7 назъбени, яйцевидни или елипсовидни, със слаб заострен връх, със закръглена или леко сърцевидна основа. Листните петури са прегънати по главната жилка във вид на ладийка – характерно за листата на казанлъшката роза. Дръжчиците, с които са захванати листчетата за общата дръжка, са сравнително къси. По цялата си дължина общата листна дръжка е покрита с червено-кафяви власинки и с бодли, закрепени към основата на дръжката с шипове. Цветовете са червени или розови, едри, разположени по няколко по върховете на стъблата и разклоненията им в мет-

личести съцветия. Чашелистчетата са 5, неопадващи, дълги, заострени, с по няколко дълги странични разклонения. Венчето е съставено от 20–30, понякога и повече, нормални и с 5–10 деформирани венчелистчета (на това се дължи лечебното свойство на розата – б.а.), със силен приятен аромат. По форма венчелистчетата са обратнотръбевидни до обратносърцевидни. Тичинките са много. Плодът е лъжлив (шипка), покрит отвън със смолисти жлези, с керемиденочервен до маслен цвят. (сн. 311).

сн. 311. Казанлъшка роза
(*Rosa damasceana* Mill.)

Време за бране и употребяема част. Началото на лятото, месеците май–юни, свежите цветове, набрани до предиобяд.

Химичен състав. Свежите венчелистчета съдържат 0,04 % етерично масло, гликозидни вещества, до 20 % катехинови танини, горчиви и смолисти вещества, антоцианид, флогонон гликозид – кверцитрин, незначителни количества галова киселина, восък, антоцианово багрило цианин. Плодовете (шипките) съдържат значително количество витамин С (аскорбинова киселина), чието количество е 3–4 пъти по-високо от това в диворастващите шипки! Етеричното масло (розовото масло) се състои от главно от веществата със сложен състав – елеоптен и стереоптен.

Употреба и начин на употреба. Розовата вода (само тази, получена при дестилацията на розовото масло!) има антисептично действие при възпаление на очите, при катарален и хипертрофичен гингивит (нефиброзна форма) и при хеморогична форма на амфодонтоза. Подобен ефект се получава при същите заболявания и с паста за зъби „Розодонт“ (производство преди 10 ноември – б.а.). В лечителското изкуство на народната медицина розовата вода се ползва в комбинация или самостоятелно при лечение на белодробни заболявания, вкл. и туберкулоза, както и при някои злокачествени заболявания. Препоръчително е да се взема 3 пъти дневно по 1 супена лъжица розово вода след хранене.

Свежият розов цвят притежава добро адстриногентно и зътягащо действие при стомашни разстройства, диарии и др. Служи и като противовъзпалително средство при ангина и възпалени венци, външно – във вид на запарка за гаргара или жабуркане. В лечителското изкуство на народната медицина сухият розов цвят се ползва самостоятелно или в комбинация с други дроги при заболявания на храносмилателната, дихателната, нервната, пикочно-половата система. Дозировката и начинът на употреба са както при венчелистчета. В миналото от розовия необезмаслен пресен цвят българската химично-фармацевтична промишленост е произвеждала препарата „Розасилин“ – за деца и възрастни. Той се е употребявал като средство, повишаващо перисталтиката на дебелото черво и оказващ лаксативен ефект в продължение на 6–8 часа. Венчелистчета от цвета на казанлъшката роза се употребяват широко в народната медицина при същите заболявания, при които се употребяват пресният и изсушеният розов цвят. За целта 2–3 супени лъжици ситно нарязани сухи венчелистчета се заливат с 2 чаени чаши вряща вода и след изстиване запарката се прецежда. Дозата е за възрастни за 1 ден, за деца – за 2 дни. Розовото масло има противовъзпалително и бактериостатично действие при белодробни абсцеси и гангрени. То действа също спазмолитично на бронхиалната мускулатура. Прилагало се е в официалната медицина при бронхиална астма във вид на инжекции. Розовият конкрет е намирал в миналото широко приложение в хирургичната практика на официалната медицина. Във формата на унгвента „Розалин“ той се ползвал успешно за лечение на труднозарастващи рани от различно естество: радиотермии, радионекрози, атонични следоперативни рани, изгаряния, гноещи, неподатливи на обикновено лечение рани, варикозни и декубитални язви. При локално приложение препаратът ускорява грануляцията и епитализацията. Розовият конкрет успешно се прилага и при лечение на тежки белодробни и стомашно-чревни заболявания. Розовият конкрет, примесен с унгвент в различна концентрация, притежава противомикробни свойства спрямо грам-положителни и грам-отрицателни бактерии. При изследване у нас за влиянието на някои етерични масла върху бронхиалната мускулатура е установено, че най-силно бронхиално действие притежават **Ol. Rosa** и **Ol. Coriandri**. При

следващите проведени изследвания в клинично приложение, българското розово масло е дало положителни терапевтични ефекти при лечение на хроничен и остър холецистит.

Розата в народната медицина и лечителско изкуство. Използването на розата – диворастяща или култивирана, като лекарствено растение датира още отпреди XVI век (съгласно някои писмени източници). По исторически данни цветовете и плодовете на розите са служели за храна, източници на витамини, аромати и багрилни вещества, за приготвяне на чайове и лекарства. Установено е, че местното население на о-в Сахалин е използвало плодовете на розата за храна още в края на ледниковия период. Египтяните, гърците (още от времето на Омир) и римляните са употребявали розовото масло и розовата вода в козметиката и в медицината за приготвяне на лекарствени средства против главоболие, очни заболявания, туберкулоза, за балсамиране и мумифициране и др. По научни данни казанлъшката роза е пренесена (недостатъчно потвърдено – б.а.) у нас в края на XVII и в началото на XVIII век. Растението е било отглеждано първоначално в околните села и в района на Казанлък. От цветовете на розата се добивала розова вода. В българската народна медицина маслодайната роза се употребява широко при възпаление на стомаха, чревния тракт и дихателната система. Особено голямо е било приложението на розовата вода и розовото масло при лечение на туберкулоза на белите дробове.

17. Род RUBUS L.

Къпина, Малина

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Бодливи храсти със сложни тройни, длановидни или нечифтоперести листа, с просто- или двойноназъбени листчета. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови (много рядко еднополови), единични или събрани в гроздовидни, метличести или сенниковидни съцветия. Чашелистчетата се запазват при плода. Венчелистчетата са бели, жълти или розови. Тичинките са много (над 20). Хипантият е плосък. Плодът е сборен, съставен от голям брой червени, оранжеви, жълти или черни костилкови плодчета.

Таблица за определяне на видовете

1 Стъблата са изправени; листата – нечифтоперести, съставени от 5–7листчета; плодът е червен, не е сраснал с цветното легло.	
4. Rubus idaeus. Малина	
1* Стъблата са дъговидно извити или полегнали; листата са дланевидно разсечени на 3–5 дяла; плодът е черен, сраснал с цветното легло.	2
2 Стъблата са с еднакви по форма шипчета, разположени предимно по ръбовете им.	3
2* Стъблата са с различни по форма шипчета, разположени равномерно.	5
3 Стъблата са с брашнен налеп; венчелистчетата и дръжките на тичинките са червени.	
6. Rubus sanguineus. Кървавочервена къпина	
3* Стъблата са без брашнен налеп; венчелистчетата са бели или бледорозови; дръжките на тичинките са зелени.	4
4 Стъблата са с плоски или лековдълбнати стени; венчелистчетата са по-широки от 5 мм.	
3. Rubus discolor. Сладкоплодна къпина	
4* Стъблата са с дълбоки жлебовидни стени; венчелистчетата са широки до 5 мм.	
7. Rubus thyranthus. Гроздоцветна къпина	
5 Листата са само тройни, отдолу – със синкав налеп; прилистниците са широколанцетни.	1. Rubus caesius. Полска къпина
5* Листата са дланевидно разсечени на 5 дяла или тройни, отдолу бело- или сивонапластени; прилистниците – нишковидни, линейни или ланцетни	6
6 Венчелистчетата са жълтеникавобели; листата от двете страни са сивонапластени	2. Rubus canescens. Напластена къпина
6* Венчелистчетата са жълтеникаво-бели; листата отгоре са голи, зелени и лъскави, отдолу – белонапластени.	
5. Rubus lloydianus. Лойдианова къпина	

По нашите земи се срещат и са описани 44 вида.

- 1. Rubus caesius L. Полска къпина.** Храст. Расте по сухи каменисти склонове, из ниви, угари и храсталаци в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно.** Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир, Алтай.
- 2. Rubus canescens DC. Напластена къпина.** Храст. Расте по сухи склонове и храсталаци в цялата страна, до 1800 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно.**
- 3. Rubus discolor Weiche et Nees. Сладкоплодна къпина.** Храст. Расте из широколистни и смесени гори, храсталаци и горски поляни в цялата страна, до 1500 м надм. вис. Цъфти май – август.

4. **Rubus idaeus L. Малина.** Храст. Расте из широколистни и иглолистни гори и храсталаци в цялата страна, от 100 до 2200 м надм. вис. Цъфти май – юли. **Лечебно.** Разпространение: Европа, Кавказ, Мала Азия, Сибир, Амурска област, Мала Азия.
5. **Rubus Lloydianus Genev. Лойдианова къпина.** Храст. Расте по сухи склонове и храсталаци в цялата страна, до 1600 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно.**
6. **Rubus sanguineus Friv. Кървавочервена къпина.** Храст. Расте по каменисти места: Черноморското крайбрежие, Беласица, Славянка, Струмска долина, Пирин, Рила, Средни и Източни Родопи, Горнотракийската низина, Странджа, до 600 м надм. вис. Цъфти май – август. **Лечебно.** Разпространение: Западна Европа, Средиземноморието, Южна Европа, Кримски полуостров.
7. **Rubus thyrsanthus Focke. Гроздоцветна къпина.** Храст. Среща се в широколистни гори и храсталаци в цялата страна, от 200 до 1200 м надм. вис. Цъфти май – юли. **Лечебно.**

Допълнение (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към видовете от рода **Rubus** се отнасят:

1. **Rubus saxatilis L. Камениче.** Многогодишно. Среща се по скалите и скалните поляни на Стара планина, Рила, Родопите. Цъфти в началото на лятото. Разпространение: Средна и Северна Европа, Урал, Сибир, Мала Азия, Южна Гренландия.

Следващите видове носят общото название **Къпина**:

2. **Rubus plicatus Wh. et N. (Rubus fruticosus L.). Храст.** Среща се предимно в Северна и Югозападна България: Западен Балкан, Ловешко, Дупнишко, Радомирско, Пещерско. Цъфти лятото. **Лечебно.** Разпространение: Средна и Западна Европа, Северна Африка.
3. **Rubus tomentosus Borkh. (= Rubus hypoleucus Vest.). Храст.** В типична форма листата отгоре са влакнести; власинките и шиповете са сравнително гъсти. Расте по сухите баири, из храсталаците и по скалите в цялата страна. Цъфти през лятото. **Лечебно.**

var. glabratus Asch. et Grab. Храст. Листата отгоре са почти голи; жлезистите власинки и шиповете са редки. Среща се в полите на Централния Балкан и Родопите. **Лечебно.**

var. rhodopeus Vel. Храст. Съцветията и цветоносните клонки са без шипове; листата са с дълги дръжки, върхното листче е с дълга дръжка, страничните са с по-къси дръжки или с дръжки, равни на върхното листче; петурките на листата са дълбоко нарязани. Среща се в Родопите над Асеновград. **Лечебно.** Разпространение: Северна и Южна Европа, Мала Азия.

4. **Rubus ulmifolius Schott. Храст.** Среща се по сухите баири, из каменисти места, по скалите и по пясъците, предимно из южните и източните части на страната. Цъфти през лятото. **Лечебно.**

var. rusticanus E. Merc. Храст. Листчета отгоре са голи; цветните дръжки са с прилегнали власинки, прашниците – голи. Среща се из Родопите, Търновско. **Лечебно.**

var. anatolicus Focke = Rubus sanguineus Friv. Кървавочервена къпина (описана по-горе). Разпространение: Западна, Средиземноморска и Южна Европа, Кримски полуостров.

5. **Rubus maccrophyllus Wh. et Nees. Храст.** У нас се среща само ssp. *Bulgaricus* Bordas. Съобщава се за находки в началото на миналия век в Княжево. **Лечебно.** Разпространение: Средна (Унгария) и Западна Европа.

6. **Rubus hyrtus W.K. Храст.** В типична форма жлезите са интензивночервени; тичинките са по-дълги от стълбчетата. Среща се из планинските и предпланинските гори в цялата страна. Цъфти в началото на лятото. **Лечебно.**

var. bayeri Focke. Храст. Жлезите са светлочервени, тичинките са по-къси от стълбчетата. Среща се в: Стара планина, Осоговска планина. Разпространение: Средна Европа.

7. **Rubus nemorosus Hayne. Храст.** Расте из храсталаци и в горите, предимно по предпланинските склонове на: Стара планина, Витоша, Родопите и пр. Цъфти през лятото. **Лечебно.** Разпространение: Средна и Северна Европа, Кавказките планини.

Употреба в народната медицина (за всички видове къпина). Отварата от листата и корените действа затягащо и се употребява при диария, дизентерия, силна и продължителна менструация и кръвохрачене. Отварата от корените действа като пикочогонно средство и се употребява против воднянка; служи и за гаргара против ангина (гърлобол).

Употреба в народната медицина (за всички видове малина). Отварата от листата и корените действа затягащо и се употребява при диария, дизентерия, силна и продължителна менструация. Отварата от корените действа потогонно и пикочогонно и се употребява при настинка и воднянка. Отварата от плодовете действа също потогонно и се употребява при настинка, хрема, ангина и за гаргара при гъпки по венците (нузла).

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Къпина

(*Rubus caesius* L.)

Български народни наименования. Полска къпина, Храстовидна къпина, Копиня, Купина, Къмпина, Дяволско грозде.

Наименования в други страни. Русия: Ежевика сизая; Англия: Dewberry, Foxberry; Германия: Kratzbeere; Франция: Ronce bleue.

Разпространение. Полша, Италия, Русия, Кавказ, Сибир, Северен Иран, Мала Азия.

Находища. В България къпината се среща, най-често дива, по слънчево изложените места, планински и предпланински склонове, баири, из гори и храсталаци, покрай пътищата, оградите, поляните, по скалите и пясъците, до 2000 м надм. вис.

Описание на билката. Бодливо храстовидно растение с дълги вдървени катерливи стебла, с добре развити коренища. Листа са нечифтоперести, с 3 до 7 листчета, с дръжки. Листчетата са яйцевидни, заострени към върха, назъбени отгоре, зелени отдолу, беззникави поради наличието на власинки; по долната страна на главната жила се намират дребни шипчета, които преграждат в едри бодли към стъблото. Цветовете са бели, събрани в съцветия от гроздове. Чашката е 5-делна. Венчелистчетата са 5, свободни,

сн. 312. Къпина
(*Rubus* L.)

малко по-дълги от листчетата на чашката. Плодът е сборен, с месести костилкови плодчета, отначало е зелен, после червен и при узряване става черен и лъскав. Цъфти май–август.

Употребяема част. Корени, листата, цветовете и плодове. Корените се събират само от разрешени за тази цел находища.

Време на събиране. Плодове: септември–октомври, Листа: лятото; цвят – по-рядко: при цъфтеж; корени: късна есен.

Химичен състав. Листата съдържат танинови вещества, флавонови, витамин С и органични киселини. Корените съдържат дъбилни вещества, инозит и др. Плодовете, когато са пресни, са богати на минерални соли: калиев окис, калциев окис, магнезиев окис и фосфорен анхидрит. Освен това съдържат и белтъчини ябълчена, лимонена, млечна и винена киселина, плодова захар, багрилни вещества, гуми, пектин. Един килограм свежи къпинови плодове съдържат 10 мг желязо, 1,6 мг мед и манган. Плодовете съдържат и значително количество витамини: каротин (провитамин А), витамин В₁, В₂, витамин РР, витамин С, витамин Р.

Действие. Запичащо, противовъзпалително, кръвоспиращо, укрепващо организма, регулира обмяната на веществата, намалява захарта в организма.

Употреба. При дизентерия и диария, при неподдаващо се на лечение бяло течение, захарна болест, ангина, възпалени венци, грип, кашлица, трахеит, бронхит, фарингит, афти и др. Билката се употребява и при кръвохращене, вътрешни кръвоизливи, шипове, хемороиди, полова слабост.

Начин на употреба. Като лекарство средство къпината е позната от древността. Още Диоскорит е препоръчвал дъвченето на листата за заякване на венците. Плиний е употребявал младите леторасли против диария, а Гален е използвал корените на растението за изчистване на камъните в бъбреците. *Вътрешно.* Ситно стритата дрога от листата в количество от 10–15 г (две–три супени лъжици) се залива с 500 мл вряща вода, оставя се да кисне, след което се прецежда. Доза за един ден. От свежите листа се получава специален къпинов чай по следния начин. Свежите листа се поставят в буркан и се затварят херметически – без нищо друго. След известно време те потъмняват и увяхват. Изваждат се от буркана и се изсушават внимателно на

сянка. Така приготвеният чай по нищо не отстъпва на аромата и вкуса на прочутия китайски чай. *Външно*. За гаргара при заболяли венци, за плакнене на устата, за гаргара: 20 г суха билка се вари в 500 мл вода 10 мин., кисне 2–3 часа.

Къпината в българското лечителско изкуство. В народната ни традиция се забранява употребата на къпината за храна преди да се вкуси от гроздето (преди Голяма Богородица). Отвара от листа и корени от къпина или къпиново вино се пият при: диария, дизентерия, обилна и продължителна менструация, кръвохъснато, разширени вени; младите листа и клонки под формата на отвара се ползват при апендицит. С къпинови листа се налагат рани и екземи. При кървави изпражнения се пие чай от червените плодове на къпината. При оток на езика и устата се дъвчат къпинови ластари.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Малина

(*Rubus idaeus* L.)

Български народни наименования. Малина, Бабинки, Тутинки.

Наименования в другите страни. Русия: Малина обыкновенная; Англия: Raspberry; Германия: Himbeere; Франция: Framboisier.

Разпространение. Европа, Русия, Кавказ, Сибир, Северна Америка, Балканските страни.

Находища. У нас освен по нарочно насадените масиви се срещат и диворастящи растения в планински и предпланински склонове, сипеи, сечища, в редки дъбови гори, до високите части на планините.

Описание на билката. Високо до 1,5 м храстовидно растение с тънки шипове или без тях. Има развити коренища с множество издънки. Листата са нечифтоперести, последователни, с 3–5 до 7 едро назъбени, заострени на върха листчета, отгоре зелени, отдолу беловлакнести. Цветовете са двуполови, бели, събрани в метличесто съцветие, не много на брой. Чашката е 5-листна. Венчелистчетата са 5, несраснали тичинките и плодниците са много. Плодът е сборен, сложен, като сочна ягода,

сн. 313. Малина
(*Rubus idaeus* L.)

розово-червен, образуван от 20–30 зрънца върху куха основа. Цъфти от юни до август.

Употребяема част. Листата и плодовете.

Време на събиране. Листа: юни–септември, плодове: лятото.

Химичен състав. Листата съдържат значителни количества дъбилни вещества, флавоноиди, витамин С, и органични киселини: ябълчена и млечна, захари, минерални соли, слюзни вещества и др.. Плодовете са богати на минерални вещества: калий, калций, магнезий и фосфор. Плодовете

съдържат киселини: салицилова, капронова, мравчена. Един килограм свежи къпинови плодове съдържа 9 мг желязо, 8,3 мг мед и 46 мг манган. Плодовете съдържат и значително количество витамини: каротин (провитамин А), витамин В₁, В₂, витамин РР, витамин С, витамин Р.

Действие. Запичащо, общоукрепващо, болкоуспокояващо, регулира храносмилането.

Употреба. Вътрешно: грип, ангина, главоболие, пародонтоза, конюнктивит, пролетна умора, хроничен хепатит, високо кръвно, водянка, често изпотяване и др.

Начин на употреба. Като лекарство къпината също е позната още от древността. *Вътрешно.* Ситно стритата дрога от листата в количество от 5–10 г (една-две супени лъжици) се залива с 250 мл вряща вода, оставя се да кисне, след което се прецежда. Дозата се разрежда с топла вода и се изпива за един ден. От сушените плодове също се приготвя малинов чай по следния начин: една супена лъжица сушени плодове се залива с 250 мл вода, кисне и се разрежда с топла вода. *Външно.* Шепи цветове от малината се поставят в 250 мл зехтин, престояват 20 дни на светло. Настойката се използва успешно за намазване на места, ухапани от скорпион, змии и насекоми.

Малината в българското лечителско изкуство. Отвара от листа и корени на малина се пият при дизентерия, диария, кръвохъснато, при продължителна и обилна менструация. Отвара от плодове се употребява при настинки, ревматизъм, хрема, кашлица, бронхит, ларингит. Отвара от плодовете се ползва и за гаргара при болки в гърлото и други възпаления на устната кухина.

18. Род SANGUISORBA L.

Динка, разваленка

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения със сложни нечифтоперести листа с назъбени листчета. Цветовете са правилни, двуполови, събрани в класовидни или главести съцветия. Околоцветникът е прост, 4-делен, венчевиден. Тичинките са 4 или повече. Плодът е сухо орехче, затворено в разрасналия се и втвърден след узряването четириръбест хипантий.

Таблица за определяне на видовете

1 Листчетата на долните стълбовидни листа по ръба си са с повече от 10 зъбчета; тичинките са 4; съцветията са виолетово-червени.
2. <i>Sanguisorba officinalis</i>. Лечебна динка
1* Листчетата на долните стълбови листа по ръба си са с по-малко от 10 зъбчета; тичинките са 10–30; съцветията са сиво-зелени.
1. <i>Sanguisorba minor</i>. Дребна динка

По нашите земи се срещат и са описани 2 вида.

1. *Sanguisorba minor* Scop. (*Poterium sanguisorba* Koch.). Дребна динка. Многогодишно. Расте из ливади и храсталаци, по каменисти места и насипи, край пътища и пустеещи места, като плевел в посеви в цялата страна, до 1200 м надм. вис. Цъфти май – август.

var. *maricata* Focke. (*Poterium polygnum* W.K.). Чашковата тръбица е с крилати ребра и дълбоко набръчкана; листата са

със закръглени при основата си и понякога сърцевидни листчета. Среща се из цялата страна, по често в Южна и Югозападна България.

var. gaillardoti Boiss. Чашковата тръбица при плодовете е с дълбоки трапчинки и без крилати ребра. Среща се в Източна и Южна България

var. rhodopeum Vel. Чашковата тръбица с кръгли ребра. Горните листа са с дългнесто-линейни и линейни листчета. Съцветие с дълги безлистни клонки. Среща се в Южна България. Разпространение: Европа, Мала Азия, Сибир.

- 2. Sanguisorba officinalis L. Лечебна динка** (народни наименования: Гологлав, Динче, Динка, Кълчан, Кървавец, Кървавка, Лепкава разваленка, Мъжка клинова трева, Разваленка, Чернилник, Омаоту). Многогодишно. Среща се из ливади и пасища, предимно в планините: Западна и Средна Стара планина, Люлин, Витоша, Западни гранични планини, Рила, Западни и Средни Родопи, Трънско, от 800 м до 2200 м надм. вис. Цъфти юни – септември. **Лечебно.**

var. sim lex Opiz. Листчетата са закръглени или сърцевидни. Стъблата са прости, с една или малко на брой главички; главичките са едри, овални. Среща се по всички високи планини в България. Разпространение: Европа, Западна Азия, Сибир, Япония, Северна Америка.

сн. 314. Лечебна динка
(*Sanguisorba officinalis*)

Употреба в народната медицина. Отварата от цялата билка и особено от корена действа затягащо и се употребява при диария и кръвоизливи, маясъл, дизентерия, кръвохрачене. Същата засилва дейността на храносмилателната система и помага при болки в стомаха и червата; засилва и дейността на млечните жлези и се дава за увеличаване млякото при кърмачките; действа и като пикочогонно средство. Във вид на лапи се употребява при циреи, отоци, гнойни рани, мастит при кърмачките. В миналото се е употребявала и в официалната медицина като дрога *Radix Pimpinellae Italicae*.

18.1. Род SIBBALDIA L.

Сибалдия

сем. Розоцветни – Rosaceae

Забележка. Допълнение на род **Sibbaldia L.** (според Н. Стоянов и Б. Стефанов, *Флората на България*, част I) към семейство Розоцветни – Rosaceae:

Описание. Многогодишни тревисти растения с тройни листа; цветовете са събрани в щитовидни съцветия, двуполови или смесени; венчелистчетата са жълто-зелени, тесни или по-къси от чашката; има 4–10 тичинки и 4–10 плодника; стълбчетата са опадащи.

сн. 315. Сибалдия
(Sibbaldia L.)

По нашите земи се среща и е описан само 1 вид.

1. **Sibbaldia procumbens L.** Полегнала сибалдия. Многогодишно. Расте по високи планински скални поляни и тревисти склонове на Рила и Пирин, до и над 2000 м надм. вис. Цъфти май – август. Разпространение: Средна, Северна и Западна Европа, Северна Америка, Канада.

Употреба в народната и официална медицини. Няма данни.

Забележка: Няма данни за химичния състав, както и начините на употреба в българската народна медицина.

19. Род SORBUS L. (Pirus Tourn.)

Скоруши (Офика, Мукина, Скоруша, Брекия)

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Дървета или храсти с гладка кора и прости, цели, разсечени или сложни, нечифтоперести опадливи писта. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, с долен яйчник, събрани в сенниковидно-щитовидни съцветия. Чашката е от сраснали листчета. Венчелистчетата са бели или жълтеникавобели, ряд-

ко розови. Тичинките са 15–25. Плодът е лъжлив, ябълковиден, червен, жълт, оранжев или кафяв.

Таблица за определяне на видовете

1 Листата са сложни, нечифтоперести.	2
1* Листата са прости.	3
2 Листата са съставени от 5–7 двойки листчета; плодът е сферичен, оранжево-червен, до 1,5 см в диаметър.	
2. Sorbus aucuparia. Офика	
2* Листата са съставени от 7–9 двойки листчета; плодът е крушовиден и жълто-кафяв, до 3 см в диаметър.	
3. Sorbus domestica. Скоруша	
3 Листата са дълбоко симетрично наделени на 4–5 дяла от всяка страна; дяловете са стро назъбени.	
4. Sorbus torminalis. Брекиня	
3* Листата са ненаделени или плитко наделени.	4
4 Листата са широкоелипсовидни или широкояйцевидни, ненаделени, просто назъбени; отгоре са матовозелени, отдолу – белонапластени; плодовете са винаги по-дълги, отколкото широки, яркочервени или оранжеви, с лещанки.	
1. Sorbus aria. Мукина	
4* Листата са широко обратнойцевидни или почти закръглени, плитко наделени, двойно назъбени; отгоре зелени, отдолу белонапластени; плодовете почти винаги са сферични, жълто-оранжеви, без лещанки.	
5. Sorbus umbellate. Сенниковидна мукина	

По нашите земи се срещат и са описани 7 вида.

1. Sorbus aria (L.) Crantz. Мукина. Храст – дърво. Расте из широколистни и смесени гори: Дунавската равнина, Предбалкана, Стара планина, Люлин, Витоша, Западни гранични планини, Славянка, Пирин, Рила, Средна гора, Родопи и Странджа, Трънска котловина, от 100 до 1800 м надм. вис. Цъфти май – юни.

var. graeca Lodd. Листата са дребни, с по 5–6 жилки от всяка страна. Тази вариетна форма се среща в Стара планина, Средна гора, Родопите, Рила. Разпространение: Канарските острови, западната част на Северна Европа, Азия (до Иран).

2. Sorbus aucuparia L. Офика. Самодивско дърво. Дърво. Среща се в широколистни и иглолистни гори в цялата страна, (най-често в планинските гори), между 600 и 1800 м надм. вис. Цъфти май – юни. **Лечебно.**

var. lanuginose Kit. Листчетата са гъстовлакнести, овални или овално-ланцетни, едри и дълбоко, понякога почти двойно назъбени. Тази вариетна форма се среща в Харманлийско Разпространение: Европа, Средна Азия, Сибир. Според някои автори и древни предания родината на офиката са Скандинавските страни.

Употреба в народната медицина. Отварата от младите клонки се пие против кожна туберкулоза – офика, откъдето и произлиза същото име на това дърво. Отварата от плодовете действа затягащо и се употребява против диария и дизентерия.

3. Sorbus domestica L. Скоруша. Дърво. Среща се в широколистни гори, по сухи склонове и оврази в цялата страна, до 900 м надм. вис. Цъфти април – май. Разпространение: Южна Европа, Северна Африка.

4. Sorbus torminalis (L.) Crantz. Брекиня. Дърво. Среща се из широколистни и иглолистни гори в цялата страна, до 1700 м надм. вис. Цъфти май.

var. pinnatifida Boiss. Листата са дълбокоразсечени, с остри дялове; плодът е дългнестоовален. Среща се като вариетна форма в Котленския балкан. Разпространение: Средна и Северна Европа, Крим, Мала Азия, Кавказ.

5. Sorbus umbellata (Desf.) Fritsch. Сенниковидна мукина. Дърво. Среща се в планински гори и храсталаци, сравнително рядко: Люлин, Трънска котловина, Западни гранични планини, Пирин, Рила и Средни Родопи, между 600 и 1500 м надм. вис. Цъфти май – юни.

Забележка 1: Sorbus L. (Брекиня, Круша, Мукиня, Офика, Скоруша, Ябълка) = Pirus Tourn.

1. Sorbus aria (L.) Crantz. Мукина. var. graeca Lodd.

2. Sorbus aucuparia L. Офика. var. lanuginose Kit.

3. Sorbus domestica L. Скоруша.

4. Sorbus torminalis (L.) Crantz. Брекиня. var. pinnatifida Boiss.

5. Sorbus umbellata (Desf.) Fritsch. Сенниковидна мукина.

Забележка 2: Към този род **Sorbus** в семейство **Розоцветни – Rosaceae**, трябва да отнесем и вида **Арония (Aronia melanocarpa Elliot.)** Пренесен в България през 70-те години на миналия век. Един от агрономите, допринесъл най-много за адаптирането на вида към климатичните и почвени условия по нашите земи, е Васил Орешков от Троян.

Офинка, офика

(*Sorbus aucuparia* L.)

Български народни наименования. Брекиня, Възкруша, Диво грозде, Калина, Меко дърво, Офика, Офинка, Самодивско дърво.

Наименования в други страни. Русия: Рябина обыкновенная; Англия: Mountain Ash; Германия: Eberesche; Франция: Sorbier des oiseleurs.

Разпространение. Широко разпространен: Скандинавския полуостров, Западна и Средна Европа, Балканския полуостров, европейската част на Русия, Сибир, Кавказ, Урал, Мала Азия. Култивирано – в Северна Америка.

Находища. В България дървото се среща в няколко форми, често е и засявано декоративно растение. Офинката (офиката) вирее обикновено в средната и горната лесорастителна зона на нашата страна. Среща се поединично или в малки групи по откритите части на широколистните и иглолистните гори, по скалисти и каменисти места, до 1200–1500 м надм. вис.

Описание на билката. Високо, бързорастящо дърво до 15–16 м. Притежава силно развита коренова система с бързорастящи коренови издънки. Стъблото е с тънка, гладка, сиво-зелена кора. Короната е значително рядка, често добре оформена до кръгла. Младите клони са влакнести, адървесината е твърда и червеникава. Листата са нечифтоперести, с 5–11 (9–17) листчета, продълговато-ланцетни, голи или влакнести, неравномерно назъбени. Цветовете са бели, ароматични, събрани в кичести щитовидни съцветия. Чашката и венчето са 5-делни, с многобройни тичинки. Плодникът е долен, с 2–3 стълбчета. Плодовете са оранжево-червени или жълто-червени, топчести до елипсоидни, ок. 6–10 мм в диаметър, нагарчащи и тръпчиви на вкус. Всяко плодче има от 2 до 6 плоски, дребни, кафяви семки, а месестата му част е с жълт цвят. Цъфти май–юни, едновременно с разлистването на листата. Плодовете узряват от края на август до края на септември, но остават на дървото до декември.

Употребяема част. Плодчетата, рядко и листата.

Време на събиране. Септември–октомври, до падането на първите слани.

Химичен състав. Каротин, витамин С и Р, горчиви вещества, захари, органични киселини – лимонена, ябълчена, парасорбинова и аскорбинова киселина и др., флавоноиди, фосфолипиди, пектинови вещества, гликозидите соласонин и соламарин, ензими, урзулова киселина и др.

Действие. Укрепващо, пикочогонно и леко слабително действие, намалява холестерина, повишава еластичността на кръвоносните съдове, улеснява усвояването на мазнините в организма.

Употреба. Широко се използва при чернодробни заболявания, захарна болест, камъни в бъбреците и пикочния мехур, за намаляване мазнините в черния дроб, намаляване на холестерина в кръвта. Укрепващо и поливитаминозно средство, успешно може да се ползва и при лечението на туберкулоза. Офинката има изразена естрогенна активност.

Начин на употреба. *Вътрешно.* В прясно състояние не повече от 5–10 плодчета, 3 пъти дневно, непосредствено преди хранене. За предпочитане е да се приготвят сиропи и сладка за директна консумация. *Внимание!* По научни данни плодовете не могат да се консумират в пресен вид поради опасност от отравяне, тъй като съдържат циановодородна киселина. Запарка от листа и цветове – 2 супени лъжици се запарват с 400 мл вряла вода, кисне 10 мин. – дозата е за един ден. Запарка от листа – 30 г листа се запарват с 1 л кипяща вода и киснат до 10–15 мин. Дневно се изпиват по 3 кафеени чаши. Тази запарка се използва при пресипналост и спадане на гласа. Отвара от плодовете – 1 супена лъжица леко счукани плодове се варят 5 мин. в 500 мл вода, малко киснат и отварата се прецежда. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно преди хранене. Пюре от плодовете – в равни количества плодове и захар, се вари няколко часа на тих огън. Преди хранене се взема по 1–2 чаени лъжички. Използва се при диария.

Офинката в българското лечителско изкуство. Има данни за употреба на плодчета от офинка (офика) при туберкулоза (офика = охтика). В различни литературни източници се посочва, че е позната още от дълбока древност. В гроб от бронзовата епоха в Нидерландия в затворен бронзов съд са намерени останки от клончета на офинка, като се предполага, че те са ползвани в ритуалните погребал-

сн. 316. Офика
(*Sorbus aucuparia* L.)

ни действия. В по-новите изследвания, се доказва че тогава живеещите народи са гледали на дървото офинка като на символ на растеж и сила. Плодовете на офинката се употребяват в народната медицина като укрепващо и поливитаминозно средство, против туберкулоза и рахит. Продуктите от плодовете (сиропи, сладка, пюрета и пр.) се използват при запек, диария, стомашни колики, при сърдечни и чернодробни болести, при смущения в уринирането, при възпаление, пясък и камъни в пикочните пътища. Соко̀т от плодовете се използва при ревматични болки, против кашлица, пресипналост,

скорбут, червен вятър и глисти. Със скълцани пресни плодове се налагат травматични отоци, изкълчени и натъртени места. В народната медицина младите клонки се употребяват като отвара при кожна туберкулоза, листата се препоръчват при кожни обриви и екземи, а скълцани пресни листа и плодове – за налагане при подуто, изкълчено, натъртено и др.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Брекина

(*Sorbus torminalis* (L.) Crantz)

Наименования в други страни. Русия: Рябина глоговиная; Англия: Wild Service Tree; Германия: Elsbeerbaum; Франция: Alisier.

Разпространение. Няма данни

Находища. Растесамовпланините до 1200 м надм. вис. Обикновено се среща в съобщества със широколистните дървесни видове от долния горски пояс. Не вирее добре само в пясъчливи и мокри почви. Предпочита свежи, дълбоки и плодородни почви.

Описание. Брекината е бавнорастящо дърво с височина до 20 м, закръглена корона, влакнести млади клонки. Пъпките са лепкави, голи, едри, топчесто-яйцевидни. Листата са едри, дълги 8–10 см, на дълги дръжки, широкояйцевидни, дълбоко изряза-

ни. Долните два изреза много по-едри от останалите, несиметрични. Листните петури, отгоре лъскави и зелени, отдолу често са влакнести, светлозелени. Цветовете са двуполови, бели, често на две стълбчета, събрани в щитовидни съцветия. Плодът е тъмнокафява ябълчица, с крушовидна или продълговато-овална форма, 1,5 см в диаметър, червено-жълт, по-късно с кафява окраска. Плодът е с 2–3 семки, със слаботръпчив вкус, сладък, почти аналогичен вкус на мушмулата. Плодоотдаването започва след 20–30-годишна възраст.

Употребяема част. Цветове, листа и плодове.

Време на събиране. По време на цъфтежа: май, при разлистване: май–юни, при узряване на плода: есента.

Химичен състав. Плодовете съдържат безазотни вещества – захари, нишесте, органични киселини, пектин, дъбилни вещества, с високо съдържание на минерални соли и витамин С. Листата и цветовете са с неизучен състав.

Действие. Пикочогонно и противодиарично.

Употреба и начин на употреба. В народната медицина се употребяват изсушени, добре узрели или неузрели плодове. 1 супена лъжица плодове се заливат с 500 мл вода, кипват на тих огън, докато остане наполовина. Дозата е за деня. Приема се 3 пъти дневно.

сн. 317. Брекина
(*Sorbus torminalis* L.)

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Арония

(*Aronia melanocarpa* Elliot.)

Разпространение. Северна Америка. Пренесена в Европа през XVIII век, в Русия – по-късно. В последните години се отглежда масово в някои европейски страни (Германия, Полша и др.).

сн. 318. Арония
(*Aronia melanocarpa*)

Находища. У нас са създадени след 70-те години на миналия век производствени насаждения в Ловешка, Великотърновска, Благоевградска, Смоленска, Софийска и др. области. Често се отглежда масово в градините на любители овощари. Един добре развит храст дава до 10–12 кг плодове.

Описание. Аронията е многогодишен храст или при оформяне дърво, с височина до 2–3 м. Листата са целокрайни, елипсовидни или широкоовални, тъмнозелени, лъскави. През есента са оцветени в зелено, зелено-розово или оранжево-червено. Цветовете са

бели, с кремав или розов оттенък, с червени тичинки, ароматни. Събрани в щитовидни съцветия по 10–30 броя. Плодовете са закръглени, гладки, с восъчен налеп, синковочерни, дребни. Узряват към края на август, или най-късно началото на септември.

Употребяема част. Плодовете

Време на събиране. Ранна есен.

Химичен състав. Плодовете на аронията съдържат захари, органични киселини, витамин С, бетакаротин, фолиева киселина, рибофлавин, токоферол, минерални соли: калий, калций, магнезий, фосфор, желязо, манган, мед, цинк, йод, аминокиселини: аргинин, тирозин, хистидин и лизин, алфааланин, цистин, аспарганово киселина и серин, глутаминова киселина и треонин.

Действие. Противосклеротично, капиляроукрепващо, противовъзпалително, температуропонижаващо и хипотензивно.

Употреба и начин на употреба. Най-удачно да се консумират пресни плодове, след това под формата на сок, компоти, сладка и конфитюри; вина, ликьори и плодови каши. Препоръчва се употребата на плодовете на аронията за лечение на хипертония, атеросклероза, капиляротоксикози, бъбречни заболявания,

гастрити с понижена киселинност и пр. В домашни условия за лечение на хипертония се препоръчва свежият сок от плодовете – половин чаена чаша на ден, за прием в течение на 2 седмици. В официалната медицинска практика е разрешено приемането на плодовете и сок от арония при хипертония, кръвотечения от различен произход, при атеросклероза и анацидни гастрити.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

подсемейство Spireoidae

20. Род SPIRAEA L.

Тъжник, ливадник, орехче

Описание. Храсти с прости, цели или слабо наделени, назъбени, много рядко целокрайни листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани в щитовидни, сенниковидни или метличести съцветия Чашката е от полусраснали листчета. Венчелистчетата са бели, розови или червени. Тичинките са 10–15. Хипантият е плосък. Плодът е суха разпуклива мехунка.

Таблица за определяне на видовете

1 Листата са яйцевидни до продълговатояйцевидни, в основата – целокрайни, нагоре – остро двойноизпилени.
1. <i>Spiraea chamaedryfolia</i>. Брястолистен тъжник
2 Листата са елипсовидни, продълговати или ланцетни, половината от петурата е целокрайна, на върха от всяка страна с 3–4 остри зъбчета.
<i>Spiraea media</i>. Длъгнестолистен тъжник

По нашите земи се срещат и са описани 5 вида.

- 1. *Spiraea chamaedryfolia* L. (*Spiraea ulmifolia* Scop.). Брястолистен тъжник.** Многогодишно. Среща се из гори и храсталаци в: Западна и Средна Стара планина, Люлин, Витоша, Средна гора, Западни гранични планини Рила и Източни Родопи, между 1000 и 1800 м надм. вис. Цъфти май – август. Разпространение: Каринтия и Щирия (Австрия), Дунавската област, Галиция, Босна, Черна гора.

2. *Spiraea media* Schmidt (*Spiraea oblangifolia* W. K.) – Дълг-нестолистен тъжник. Многогодишно. Расте по скалисти места и храсталаци в: Западна Стара планина, Люлин, Витоша, Рила, Средна гора (Лозенска планина), Западни и Средни Родопи, Трънска котловина, от 500 до 1800 м надм. вис. Цъфти април – юни. Разпространение: Унгария, Трансилвания, Галиция, Буковина, Волиния, Сърбия, Южна Русия.

Забележка: Североамериканските видове от рода ***Spiraea*** се култивират все още из градините в България като декоративни храсти.

Допълнение (според Ахтаров, Б., Давидов, Б., Явашев, А., Шосев, М. и Балабанова, П., *Материали за Български ботанически речник*) към видовете от рода ***Spiraea*** се отнасят:

- 1. *Spiraea filipendula* (вж. *Filipendula hexapetala* Gilib.). Орехче** (Ливадно орехче, Отвратниче, Клинава трева). **Лечебно.** Тревисто растение с височина от 30 до 80 см, обитава поляни, ливади и разсветлени храсталаци.

Употреба в народната медицина. Отварата от орехчето – цялата билка действа потогонно и пикочогонно и се употребява при кашлица, ангина и хрема. Същата пречиства кръвта и се употребява при кожни обриви, ревматизъм и скрофули. Служи още против болки в стомаха и червата, диария. Използва се като ароматична подправка на чая.

сн. 319. Брястолистен тъжник
(*Spiraea chamaedryfolia*)

2. *Spiraea salicifolia* L. Върболистен ливадник, Чибуци.

3. *Spiraea ulmaria* L. (= *Filipendula ulmaria* L. *maxim*). Блатен тъжник. (Ливадник, Орехче, Орешец, Турско цвете, Отвратниче, Живеничево биле) **Лечебно.** Растението е високо до 2 м и обитава влажни места.

Употреба в народната медицина. Отварата от блатния тъжник действа затягащо и пикочогонно, увеличава апетита, засилва храносмилането, помага против болки в стомаха и червата, против диария и повръщане. Същата възбужда дейността на отделителната

система и се употребява като силно пикочогонно и потогонно средство, против воднянка, пясък в бъбреците и пикочния мехур. За пречистване на кръвта – против ревматизъм, подагра, кожни обриви. Употребява се още против глисти и бяло течение при жените.

Сем. Розоцветни – Rosaceae

Брястолистно орехче, Блатен тъжник

(*Filipendula ulmaria* L. maxim = *Spiraea ulmaria* L.)

Български народни наименования. Блатен тъжник, Брястолистно орехче, Грухчовят, Живеничево биле, Ливадник, Орехче, Отвратниче, Диви кошнички, Друмиче, Живица, Клинава трева, Ливадник, Моминска китка, Мъжка клинава трева, Орешко, Орешец, Сарадживче, Сараджиче, Срамниче, и др.

Наименования в други страни. Русия: Лабазник вязолистный; Англия: Meadow-sweet; Германия: Echtes Mädesüss; Франция: Reine des près, Ulmaire.

Забележка. В нашата флора е разпространен и видът ***Spiraea filipendula* (*Filipendula hexapetala* Gilib.)**. Орехче (ливадно орехче, отвратниче, клинава трева). Това растение е високо 30–80 см; облистено главно в долната част на стъблото; с многобройни приосновни, непрекъснати, нечифтоперести листа. Цветовете са бели до бледорозови или кремави, събрани във върхна сениковидна метлица. Корените на орехчето са грудесто или вретеновидно задебелени.

Разпространение. В цяла Европа, Мала Азия, Монголия, Северна Америка.

Находища. В България: крайпланински потоци и влажните ливади в Стара планина, Рила, Родопите, Витоша, Осогово, Софийско поле, от 500 до 2000 м надм. вис.

сн. 320. Брястолистно орехче
(*Filipendula ulmaria* L.)

Описание на билката. Многогодишно тревисто растение с късо коренище и шишковидни корени. Стъблата са изправени, високи до 2 м, в горната част разклонени, голи или влакнести, гъстооблистени. Приосновните листа са нечифтоперести, с 2–5 двойки големи листчета, дълги от 2 до 8 см, широкояйцевидни, заострени, напилени до връзани, върхното е дълбоко, 3-делно. Цветовете са дребни, бели до жълти, от 6 до 8 мм в диаметър, събрани в дълги метличести съцветия, дълги до 25 см. Чашелистчетата обикновено са 5, по-рядко – 6, дълги до 1 мм. Венчелистчетата са бели до жълти, 5 или 6, обратнояйцевидни. Тичинките са многобройни, 2 пъти по-дълги от венчелистчетата. Яйчниците – от 6 до 10, кълбести, приседнали. Плодниците са мехунки, дълги 3 до 4 мм, голи, спирално извити.

Употребяема част. В съвременната медицина се използват върхните части – стъблото с цветовете и по-рядко корените. Събирането да е внимателно, за да не се унищожи находището!

Време на събиране. Август–октомври. В някои райони на страната и юни–юли.

Химичен състав. Гликозидът гаултерин, който при хидролиза отделя метилов салицилат, и фенолният гликозид спиирин, значително количество дъбилни вещества. В дрогата са открити още естери на салицилова киселина, витамин С, фосфор, минерални соли, следи от етерично масло, следи от хомеозропин и ванилин.

Действие. Пикочогонно, потогонно, противодиарично и противоподагрено действие. Намалява пикочната киселина в кръвта. Директно действа върху ставни заболявания – противооточно и обезболяващо. Притежава антисептично и противовъзпалително действие. Намалява прекалената киселинност в стомаха и успокоява чревните спазми. Доказани противораково действие.

Употреба. При болки в стомаха и червата, камъни и пясък в бъбреците, възпаление на легенчетата на бъбрека, подагра, ревматизъм, гинекологични проблеми: възпаление на яйчниците и маточните тръби, бяло течение. Намира приложение и при лечение на злокачествени заболявания.

Начин на употреба. *Вътрешно.* Ситно стритата дрога в количество от 5–10 г (1–2 супени лъжици) се залива с 3 винени чаши вода, оставя се да ври 5 мин., след което се прецежда и се взема по една винена чаша 10–15 мин. преди храна. Билката може да се употребява и във вид на тинктура от 70 % спирт и 10 % дрога, като се приемат по 10–20 капки в малко вода 3 до 5 пъти дневно. *Външно.* Прилага се във вид на концентрирана отвара от 30 г дрога в 2 чаени чаши вода, вряла 10 мин. След прецеждане се прилага в компреси при ухапвания от насекоми и промивки при бяло течение. В някои краища на страната прясно извадените грудки от растението, скълцани на каша, се прилагат за налагане на места, ухапани от отровни змии. Билката не е токсична!

Блатният тъжник в българското лечителско изкуство. Билката с успех се ползва при лекуване на подути лимфни възли и труднозарастващи рани. За тази цел цветът, стъблото и корените на билката се варят във вино. След като изстине, отварата се пие на гладно. Варената във вино билка се използва и за налагане при болно гърло и главоболие. Раната или подутите възли се налагат със сварена във вода билка. В старите лекарственици се препоръчва с билката, киснала в оцет, при разсип на Месечината (Луната да се мажат скрофулите, който излизат по лицето на болния във вид на орехчета. При болки в стомаха се прилага извлек от билката, киснала в бяло вино в съд, херметично затворен с тесто. Отвара от билката се прилага при: настинка, кашлица, хрема, намаления на кърмата на родилката, за прочистване на кръвта при ревматизъм и обриви, диария, при безплодие. Двата вида орехчета – орехче и блатен тъжникъ се използват често като съставки в ароматичните чайове. Видът орехче се ползва като видът блатен тъжник и още: против жлези у малките деца, при скрофули, както и за бани при ставен ревматизъм.

21. Род WALDSTEINIA Willd.

Валдщайния

сем. Розоцветни – Rosaceae

Описание. Многогодишни тревисти растения с 3–5-делни двойно назъбени листа. Цветовете са правилни, 5-членни, двуполови, събрани по 3–7 в рехави съцветия. Чашката е двойна.

Венчелистчетата – жълти. Тичинките са много. Плодът е съборен, съставен от 2–15 сухи орехчета. (сн. 321)

По нашите земи се среща 1 вид.

сн. 321. Валдщайния
(*Waldsteinia geoides*)

1. *Waldsteinia geoides* Willd. Горска валдщайния. Многогодишно. Среща се из гори и храсталаци, предимно по планинските склонове: Стара планина, Родопите, Витоша, Люлин, Конявска планина (по-често в Западна България), между 400 и 1200 м надм. вис. Цъфти април – май. Разпространение: Галиция, Унгария, Трансилвания, Румъния, Хърватия, Сърбия, Кримски полуостров.

Забележка: Няма данни за химичния състав на растението, както и за начини на употреба на билкови продукти от него в българската народна медицина.